

सरोकार दर्पण



सर्घीय संसद
राष्ट्रिय सभा
राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति
सिंहदरबार, काठमाडौं

सरोकार दर्पण

संघीय संसद
राष्ट्रिय सभा
राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति
सिंहदरबार, काठमाडौं

सरोकार दर्पण

प्रकाशक : संघीय संसद, राष्ट्रिय सभा
राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति
www.parliament.gov.np
०१-४२००४९८, ४२००४९९, ४२००३७९
ISBN : 978-9937-1-7420-6

सल्लाहकार : माननीय सभापति दिलकुमारी रावल थापा (पार्वती)

संयोजन : सहसचिव श्री सीता काफ्ले वाग्ले
: उपसचिव श्री दशरथ धमला
: उपसचिव श्री सरिता रानामगर
: शाखा अधिकृत श्री नारायणबहादुर कार्की
: नायब सुब्बा श्री सीता भट्टराई

संस्करण : २०८० फागुन
प्रकाशित प्रति : ५००
सर्वाधिकार : प्रकाशकमा

आवरण/पृष्ठ सज्जा : केदार अधिकारी
मुद्रण : आवृत्ति छापाखाना, बागबजार, काठमाडौं ।
फोन : ०१-४१६७५७९

प्रकाशन सहयोग : जनसङ्ख्या तथा विकासका लागि सांसदहरूको
राष्ट्रिय मञ्च (NFPPD), अनामनगर काठमाडौं ।

यस पुस्तकमा अभिव्यक्त विचार लेखकका निजी हुन् । तिनले प्रकाशकको धारणा प्रतिनिधित्व गर्दैनन् ।



अध्यक्ष

संघीय संसद राष्ट्रिय सभा

फोन : ०१-४२११०६
फ्याक्स : ०१-४२११०४३
सिंहदरवार, काठमाडौं, नेपाल

शुभकामना

राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिले समिति गठन भएपश्चात हालसम्म गरेका कामकारवाही, उपलब्धि, समितिका माननीय सदस्यको अनुभवलगायतका विषय समेटेर "सरोकार दर्पण" नामक पुस्तक प्रकाशन गर्न लागेको खबरले हर्षित तुल्याएको छ। यस कार्यमा नेतृत्व गर्नुहुने माननीय सभापतिज्यू, समितिका माननीय सदस्यज्यूहरू एवं समिति सचिवालयप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु।

२०७२ सालमा जारी भएको वर्तमान संविधानमा उल्लेखित व्यवस्थावमोजित प्रथम पटक भएको निर्वाचन पश्चात गठन भई राष्ट्रिय सरोकार समितिले राष्ट्रिय सभाको पहिलो छ वर्षे कार्यकाल पुरा गर्दै छ। यस अविधिमा आफ्नो कार्यक्षेत्रमा अन्वय रही संसदीय निगरानीका माध्यमबाट सरकारलाई संसदप्रति उत्तरदायी बनाउन समितिले गरेका प्रयास र पहलकदमीको म उच्च प्रशंसा गर्दछु। राष्ट्रिय सभाका संसदीय समितिको क्रियाशीलताले नै वास्तवमा संसदको भूमिकालाई जीवन्त तुल्याउन योगदान पुऱ्याउँदछन्। सरोकार दर्पणमा समेटिएका समितिका गतिविधि, निर्णय, निर्देशन, उपलब्धि, समस्या एवं चुनौती, समितिका माननीय सदस्यको अनुभवलगायतका विषयले वर्तमानको प्रतिनिधित्व गर्दै भविष्यको मार्गचित्रका लागि आधार प्रदान गर्न महत्वपूर्ण पाठ्य सामग्रीको रूपमा सहयोगी हुने विश्वास व्यक्त गर्दछु।

अन्त्यमा, समितिका गतिविधि, अनुभव, उपलब्धि एवं समितिको कार्यक्षेत्रको विषयका लेख रचना समेटेरी पुस्तकको स्वरूप प्रदान गर्नका लागि योगदान पुऱ्याउनुहुने सबैमा विशेष धन्यवाद व्यक्त गर्दै प्रकाशन कार्यमा खटिनुहुने सम्पूर्णमा हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु।

२० फागुन, २०८० ।


गणेशप्रसाद तिमिल्सिना



उर्मिला अर्याल
उपाध्यक्ष

संघीय संसद राष्ट्रिय सभा

फोन : ०१-४२००१२१
सिंहदरवार, काठमाडौं, नेपाल

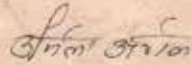
शुभकामना

राष्ट्रिय सभाको पहिलो ६ वर्ष पूरा भएको अवसरमा राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिले "सरोकार दर्पण" पुस्तक प्रकाशन गर्न लागेको थाहा पाउँदा निकै खुसी लागेको छ। सर्वप्रथम पुस्तक प्रकाशन सफलताको शुभकामना व्यक्त गर्दै यस कार्यमा संलग्न सबैलाई धन्यवाद व्यक्त गर्दछु।

राष्ट्रिय सभा स्थायी सदन हो। संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको स्थापनापछि गठित राष्ट्रिय सभाले पहिलो ६ वर्ष पूरा गरेको छ। यो अवधिमा सभाले कानून निर्माणका साथै विभिन्न समितिमार्फत् सरकारका कामकारवाहीको निगरानी, अनुगमन र आवश्यक निर्देशन दिने कामहरू गरेको छ। संविधानले व्यवस्था गरेको तीन तहको संघीय शासन प्रणालीलाई जोड्न र संघीयता कार्यान्वयनलाई सहजीकरण गर्न राष्ट्रिय सभाले यस अवधिमा विशिष्ट भूमिका खेलेको छ। राष्ट्रिय सभाको विषयगत समितिमध्ये राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिले संघीयता कार्यान्वयन, राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अवस्था, राष्ट्रिय सम्पदा र प्राकृतिक स्रोत, विपद् व्यवस्थापन, समावेशीकरण लगायतका विषयहरूमा हेर्ने गर्दछ।

सरोकार दर्पण पुस्तकमा समितिले ६ वर्षसम्म गरेका कामकारवाही, निर्णय, निर्देशन, उपलब्धि, समस्या, चुनौती, सुधारका मागचित्र लगायत समितिका माननीय सदस्यज्यूहरूको अनुभव, समितिको कार्यक्षेत्र र संसदीय अभ्याससम्बन्धी विषयहरू समेटिएका लेख रचनाहरू प्रकाशन हुनेछन् भन्ने मैले विश्वास लिएको छु। यो पुस्तकमा समितिका काम कारवाहीको साथै संसदीय समितिले गर्ने कार्य एवं संसदको समग्र पक्षको जानकारी लिन चाहने आम नागरिक सञ्चारकर्मी तथा संसदीय क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहने सबैका लागि महत्वपूर्ण दस्तावेज बन्न सक्ने अपेक्षासहित पुस्तक प्रकाशनको शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

२० फागुन, २०८०


उर्मिला अर्याल



शुभकामना

देशमा सात दशक लामो राजनीतिक उत्तार चढाव पश्चात सहमतीको दस्तावेज स्वरूप नेपालको संविधान जारी भएको करिब एक दशक हुन लागेको छ । जनताले आफ्नो जनप्रतिनिधि मार्फत शासन व्यवस्था सञ्चालन गर्ने अधिकार प्राप्त गरेका छन् । राज्यको संरचना र काम कारबाहीलाई व्यवस्थित गर्दै जानु पर्ने दायित्व संघीय सँसदको एक महत्वपूर्ण अङ्ग रहेकोले कानून निर्माण र सरकारको कामकारबाहीको निगरानी गर्ने कुरा यसको मुख्य जिम्मेवारीमा पर्दछ । कानून निर्माण एक जटिल प्रक्रिया पनि हो । सरकारले कयौँ पूर्व विधायिकी चरणहरू पार गरी संसदमा विधेयक पेश गर्दछ । त्यसै गरी विधायिकी चरणमा संसद र संसदीय समितिको महत्वपूर्ण जिम्मेवारी रहेको हुन्छ । छलफल, क्रिया-प्रतिक्रिया, राजनीतिक दर्शन, अन्तराष्ट्रिय अनुबन्ध र मान्यता, आफ्नै परम्परा संस्कृति, अनुभव र आवश्यकताले कानून निर्माणमा व्यापक प्रभाव पार्दछ । लोकतान्त्रिक र विधिको शासन भएको देशमा कानूनको महत्व सर्वोपरी रहेको हुन्छ ।

संविधान र राष्ट्रिय सभा नियमावली २०७५ को व्यवस्था अनुरूप राष्ट्रिय सभा अर्न्तगत रहेको चारवटा बिषयगत समितिहरू मध्ये "राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति" एक महत्वपूर्ण विषयगत समितिको रूपमा क्रियाशिल छ ।

समितिको कार्यकालमा सम्पन्न गतिविधी, प्राप्त उपलब्धी देखिएका समस्या र चुनौती, आगामी कार्यभार, विषय सम्बन्धी लेख, समितिका माननीय सदस्यहरूको अनुभव र अनुभूति लगायत विषयलाई समावेश गरी राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिले "सरोकार दर्पण" नामक पुस्तक यहाँहरूको हातमा छ ।

यस समितिको ६ वर्षे अवधिमा महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउनु हुने नेपाल सरकार सम्माननीय प्रधानमन्त्रीज्यू तथा मन्त्रीपरिषद कार्यालय, सम्माननीय सभामुख ज्यू, सम्माननीय राष्ट्रिय सभा अध्यक्ष। नेपाल सरकारका मा.मन्त्रीहरू, मा.उपसभामुख, मा.उपाध्यक्ष, संघीय संसदहरू, माननीय सदस्यहरू, राजनैतिक दलका शिर्ष नेतृत्व गण, संविधान सभा सदस्य, विभिन्न आयोगका पदाधिकारीहरू,

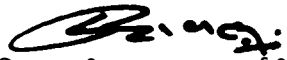


सातै प्रदेशका मुख्यमन्त्री तथा प्रदेश सरकार, सातै प्रदेशका सभामुख, प्रदेश सभा कार्यालय, नेपाल नगरपालिका संघ, गाउँपालिका राष्ट्रिय महासंघ, संसदका महासचिव, सचिवालयका सचिव, समिति सचिव तथा सचिवालयका सम्पूर्ण कर्मचारीहरू, सम्पूर्ण राष्ट्रसेवक कर्मचारी, समितिका आमन्त्रणलाई स्वीकार गरी समितिमा उपस्थित हुनुहुने विभिन्न विषयका विज्ञ व्यक्तित्वहरू, नागरिक समाज तथा विभिन्न संचार गृहका पत्रकार मित्रहरू सबैसबै प्रति उच्च सम्मान सहित हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

समितिको विभिन्न कार्यक्रम तथा अध्ययनको क्षेत्रमा सहयोग गर्ने निकाय संसद सहयोग परियोजना (UNDP- PSP) नेपाल, द एसिया फाउन्डेसन, National Democratic Institute (NDI), International Republican Institute (IRI), जनसंख्या र विकासका लागि सांसदहरूको राष्ट्रिय मंच (NFPPD) प्रति आभार सहित हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं ।

सरोकार दर्पण पुस्तक प्रकाशनले संसदीय समितिको कामकारवाही, निर्देशन कार्यन्वयनको अवस्था उपलब्धी, समस्या तथा चुनौती, सुभावा सिफारिस, माननीय सदस्य ज्यूहरूको अनुभव, विषय विज्ञ को लेख समेटिए र प्रकाशित पुस्तकले संसदीय समिति र संसदको समग्र पक्षको जानकारी लिन चाहने नागरिक एवं यस क्षेत्रको अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहने सबैका लागि सहयोगी दस्तावेज बन्ने विश्वास लिएका छौं । प्रकाशित पुस्तक अध्ययनवाट प्राप्त हुने रचनात्मक र सकारात्मक सुभावा र टिप्पणीले समितिको आगामी काम कारबाहीलाई प्रभावकारी, जनमुखी र जवाफदेही बनाउन महत्वपूर्ण सहयोग मिल्ने अपेक्षा लिएका छौं ।

अन्त्यमा, यस महत्वपूर्ण सरोकार दर्पण पुस्तक प्रकाशन गर्न आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्ने अष्ट्रेलियन सरकार र द एशिया फाउन्डेसनको स्थानीय शासन सबलीकरण कार्यक्रम, जनसंख्या तथा विकासका लागि सांसदहरूको राष्ट्रिय मंच (NFPPD) नेपाल सहित प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउन हुने सम्पूर्णमा विशेष आभार सहित धन्यवाद प्रकट गर्दछौं ।


दिलकुमारी रावल थापा पार्वती

प्रकाशकीय

राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ को नियम १४७ को उपनियम (१) बमोजिम सरकारलाई राष्ट्रिय सभाप्रति उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउन, सरकारबाट भए गरेका काम कारबाहीको अनुगमन र मूल्याङ्कन गरी आवश्यक निर्देशन वा राय सल्लाह दिन राष्ट्रिय सभा अन्तर्गत चारवटा विषयगत समिति रहेका छन् । राष्ट्रिय सभा अन्तर्गतको राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिलाई तहगत राज्य संरचनाको बीचमा समन्वय, राष्ट्रिय सम्पदा, मानव अधिकार तथा परराष्ट्र सम्बन्ध, सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयनको अवस्था, समन्यायिक विकास, पिछडिएको क्षेत्र, समुदाय, संस्कृति, राष्ट्रिय गौरवका आयोजना, राष्ट्रिय सुरक्षा र संवैधानिक आयोग सम्बन्धी विषय समेटिएको कार्यक्षेत्र तोकिएको छ । राष्ट्रिय सभाका सम्माननीय अध्यक्षज्यूको रूलिङबाट संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन विशेष समितिको सिफारिसको कार्यान्वयनको अनुगमन गर्न, दलित र अपाङ्गहरूको हकहितसँग सम्बन्धित पारित संकल्प प्रस्तावको कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने जिम्मेवारी समेत समितिलाई प्राप्त भएको थियो ।

राष्ट्रिय सभाले २०७५ साउन १७ गते राष्ट्रिय सभा अन्तर्गत ४ वटा विषयगत समिति गठन गरेपश्चात समितिको पहिलो बैठक २०७५ साउन २२ मा बसेको थियो । राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति गठनदेखि २०८० फागुन २० गतेसम्म अर्थात् राष्ट्रिय सभाको पहिलो छ वर्षको अवधिमा यस समितिबाट सरकारको निगरानी, संघीयता सवलीकरण लगायतका काम कारवाहीहरू एवं समितिका सदस्यका अनुभव र सान्दर्भिक लेखहरू समावेश गरी यो सरोकार दर्पण नामको पुस्तक तयार गरिएको छ ।

समिति गठन पश्चात समितिका सदस्यहरू मध्येबाट सभापतिको चयन हुने व्यवस्था बमोजिम २०७५ भदौ १३ गते यस समितिले पहिलो पटक माननीय सभापति दिलकुमारी रावल थापा (पार्वती) लाई प्राप्त गरेको थियो । राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ बमोजिम समितिको सभापति प्रत्येक २ वर्षमा निर्वाचन हुने व्यवस्था बमोजिम मिति २०७५ साउन १७ गते समिति गठन भएदेखि

लगातार तेस्रो कार्यकाल नै माननीय दिलकुमारी रावल थापा (पार्वती) समितिको सभापतिको रूपमा चयन भई समितिलाई कुशलतापूर्वक नेतृत्व प्रदान गर्नुभएको थियो । समितिका हाल १२ जना सदस्य र १९ जना पूर्व सदस्य गरी जम्मा ३१ जना सदस्यहरू यो छ वर्षको अवधिमा समितिमा रहनु भएको थियो ।

समितिले कार्यसम्पादन गर्दा कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित विषयमा जानकारी तथा विवरण माग गरेको, सम्बद्ध पदाधिकारी सरोकारहरूसँग छलफल गरेको, स्थलगत अवलोकन, अध्ययन, अनुगमन, अन्तर्क्रिया गरेको, उपसमिति गठन गरी कार्यसम्पादन गरेको, अभिमुखीकरण, विज्ञाबाट कार्यपत्र प्रस्तुत र छलफल गरेको, समितिको कार्ययोजना तयार, समिक्षा एवं सोही आधारमा समितिमा छलफल भई सरकारलाई निर्देशन दिने गरेको थियो ।

समितिको यो छ वर्षको अवधिमा समितिले आफ्नो कार्यसम्पादन गर्दा पाँच वटा कार्ययोजना पारित गरेको र आवधिक रूपमा समिक्षा गरी कार्ययोजना परिमार्जन गरेको थियो । समितिका २३५ वटा बैठक बसेका थिए । आठ वटा उपसमितिहरू गठन भएका थिए । पाँचवटा वार्षिक प्रतिवेदन राष्ट्रिय सभामा पेश भएका थिए । यसैगरी छ वटा अध्ययन प्रतिवेदन सभामा पेश भएका थिए भने तीमध्ये तिनवटा प्रतिवेदनमा सभामा छलफल भई मन्त्रीबाट जवाफ तथा प्रतिवद्धता समेत व्यक्त भएको थियो ।

समितिले यस अवधिमा आफ्नो कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा नेपाल सरकारलाई दिएका निर्देशन, सुभावको सारसंक्षेपलाई यस पुस्तकमा समेटिएको छ । समितिको स्थलगत अनुगमन र अन्तर्क्रिया, समितिले सम्पादन गरेका क्रियाकलापहरूबाट प्राप्त मुख्य मुख्य उपलब्धिहरू, समितिले कामकारवाही गर्दा भोगेका, अनुभव गरेका समस्या र सुभावहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

समिति गठन भएदेखि २०८० फागुन २० सम्म आफ्नो कार्यक्षेत्र अन्तर्गतका विषयमा केन्द्रित भई नेपाल सरकारको निकायको कामकारवाही, ती निकायद्वारा अख्तियार गरिएको नीति, कानुन, बजेट तथा कार्यक्रम र योजनाको संसदीय निगरानी अनुसन्धान तथा अनुगमन गरी आवश्यकता अनुरूप निर्देशन दिएको थियो । समितिमा उठान भएका सवालको सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायका पदाधिकारी तथा विषय विज्ञसँग छलफल गरी तथ्यगत निष्कर्षमा पुग्ने गरेको, समितिहरूको संयुक्त बैठक बस्ने

अभ्यास शुरु गरेको, सम्माननीय अध्यक्षज्यू तथा माननीय उपाध्यक्षज्यूको उपस्थितिमा समितिका बैठक, स्थलगत अनुगमन र अन्तरक्रिया कार्यक्रम हुने गरेको, सातै प्रदेशका उपसभामुखहरूसँग समितिका कार्यक्षेत्र अनुरूप समितिमा छलफल गर्ने गरेको, समसामयिक तथा संवेदनशील विषयमा छलफल एवं विषयविज्ञको प्रस्तुती हुँदा अन्य समितिका सदस्यलाई समेत आमन्त्रण गर्ने अभ्यास शुरु गरिएको, सर्वसम्मत निर्णय प्रकृत्याको अवलम्बन गरिएको, दुवै सभाका सदस्यहरूलाई समितिका बैठकमा आमन्त्रण गरी छलफल गर्ने गरेको, अन्तर्क्रिया कार्यक्रममा सबैजना सदस्य र स्थलगत अनुगमनमा सबै दलको प्रतिनिधित्व गराइएको हुँदा यसलाई समितिको असल अभ्यासको रूपमा लिन सकिन्छ । समितिले आगामी दिनमा विगतमा समितिका कार्यक्षेत्र अन्तर्गतका विषयलाई विशिष्टिकृत रूपमा अध्ययन गरी प्राप्त गरेका तथ्यगत निष्कर्षलाई आधार बनाई आफ्नो कार्यक्षेत्र अन्तर्गतका प्रत्येक विषयलाई प्राथमिकता दिनेतर्फ लक्षित भई आफ्नो कामकारवाहीको योजना तय भएको छ ।

समितिको काम कारवाहीलाई व्यवस्थित, प्रभावकारी एवम् समयबद्ध बनाउन समितिको पारित कार्ययोजना अनुरूप समितिको कार्यक्षेत्रका कामकारवाही संचालन गर्ने र सामयिक समिक्षा गर्दै परिमार्जन गर्ने, समितिको कामकारवाही अध्ययन तथा अनुसन्धानमा आधारित भई सन्चालन गर्न Think tank को काम गर्ने संघ संस्थासँग सहकार्य गर्ने, समितिको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित विषयमा अधावधिक विवरण र जानकारीका लागि विषयविज्ञबाट सदस्य तथा कर्मचारीलाई अभिमुखीकरण गराउने, संसदीय निगरानी सम्वन्धी चेकलिष्ट सम्वन्धी कार्य सम्पन्न गर्ने, तीनै तह आकर्षित हुने विषयमा तहगत अन्तरसम्वन्ध र समन्वय गर्दै कानून निर्माण, योजना छनौट, बजेट तर्जुमा र कर्मचारी व्यवस्थापनमा तहगत समन्वय, सहकार्य र सहजीकरण गर्दै अगाडि बढ्न सकेमा समितिको प्रभावकारी देखिने अवस्थाको सिर्जना हुन सक्छ ।

यस पुस्तकमा समावेश गरिएका यस अवधिमा समितिमा रही कार्य गर्दा माननीय सदस्यहरूले प्राप्त गरेका अनुभव, स्मरणीय क्षण, उपलब्धिको अवस्था, संसदीय निगरानीमा खेलेको भूमिका, गर्न चाहेर पनि गर्न नसकेका विषयहरू, संसदीय कामकारवाही प्रभावकारी बनाउन सदस्य, राजनीतिक

दल, सरकार, संघीय संसद सचिवालयले खेल्नुपर्ने भूमिका लगायतका विषयहरूले समितिलाई अभ् मर्यादित र प्रभावकारी बनाउन मार्गदर्शक हुने विश्वास गरिएको छ । यसैगरी समितिका लागि सान्दर्भिक लेखहरूलाई समेत यस पुस्तकमा समावेश गरिएको छ ।

राष्ट्रिय सभा निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको पनि प्रतिनिधिमूलक संस्था रहेको र यस अन्तर्गत गठित समितिले हिँडेको बाटो सबैका लागि मार्गदर्शक हुन सक्छ । समितिको पुस्तकको रूपमा पहिलो प्रकाशन सरोकार दर्पणमा समितिले छ वर्षमा गरेका सम्पूर्ण काम एउटै पुस्तकमा समेट्न कठिन हुन्छ । तरपनि समितिमा भए गरेका कामको संक्षिप्त दर्पणका रूपमा यो पुस्तक प्रकाशन गरिएको छ ।

समितिको सदस्यहरूका लागि यो पुस्तक आफैमा एउटा संभनाको उपहार पनि हो । उहाँहरूको व्यक्तिगत अनुभूति समेत समेट्ने यस खालको प्रयास पहिलो र केही नौलो हो । यस प्रकाशनलाई भरपूर प्रभावकारी बनाउने प्रयास गर्दागर्दै पनि पहिलो प्रयासका कारण कतिपय अपेक्षाकृत विषयहरू प्रभावकारी नभएका हुन सक्छन् । आउँदा दिनहरूमा प्राप्त हुने सुभावहरूका आधारमा पछिका प्रकाशनहरू थप व्यवस्थित र परिष्कृत रूपमा पस्कने प्रयास हुने नै छ । यहाँहरूका अमूल्य सुभावहरूको सदैव अपेक्षा गर्दछौं ।

अन्तमा यो पुस्तक तयार गर्ने क्रममा सल्लाह सुभाव र मार्गदर्शन प्रदान गर्नुहुने राष्ट्रिय सभाका सम्माननीय अध्यक्ष गणेश प्रसाद तिमिल्सिनाज्यू, माननीय उपाध्यक्ष उर्मिला अर्यालज्यू, संघीय संसदका महासचिवज्यू, सचिवालय सचिवज्यूहरू लगायत यस कार्यमा सहयोग पुर्याउनु हुने सचिवालयका कर्मचारीहरू लगायत प्रकाशन सहयोगी संस्था जनसंख्या तथा विकासका लागि सांसदहरूको राष्ट्रिय मञ्च (NEPPD) र प्रत्यक्ष/परोक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने सम्पूर्णमा विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छौं ।

राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति



विषयसूची

परिच्छेद एक

समितिको परिचय १

१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ संसदीय समिति	३
१.३ संसदीय समितिको आवश्यकता	५
१.४ नेपालमा संसदीय समितिको विकासक्रम	६
१.५ समिति सञ्चालन प्रकृया	११
१.६ राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति	१३

परिच्छेद दुई

समितिको कार्यसम्पादन १७

२.१ तहगत संरचनाको विकासमा समन्वय	२०
२.२ राष्ट्रिय सम्पदा	४०
२.३ मानव अधिकार	४७
२.४ सन्धि सम्भौता	५१
२.५ परराष्ट्र सम्बन्ध	५४
२.६ समन्यायिक विकास	५९
२.७ पिछडिएको क्षेत्र, समुदाय, संस्कृति	६१
२.८ राष्ट्रिय गौरवका आयोजना	६६
२.९ राष्ट्रिय सुरक्षा	१३७
२.१० संवैधानिक निकाय	१४३
२.११ राष्ट्रिय सरोकारका विषय	१५१
२.१२ विविध कार्य	१७४

परिच्छेद तीन

समितिका उपलब्धि, समस्या एवं सुभावा	१८९
३.१ समितिका उपलब्धि	१८९
३.२ समस्या	१९४
३.३ सुभावा	२००

परिच्छेद चार

संसदीय अनुभव	२०३
४.१ संसदको प्रभावकारिता र सांसदको सक्रियता दिलकुमारी रावल थापा (पार्वती)	२०५
४.२ राष्ट्रिय सभामा मेरो अनुभव अनिता देवकोटा	२१५
४.३ राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति इन्दिरा देवी गौतम	२१७
४.४ संसदमा मेरो अनुभव इन्दु कडरिया	२२०
४.५ राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिमा मेरो अनुभव उदया शर्मा पौड्याल	२२४
४.६ संसदको प्रभावकारिताका लागि सचिवालयको प्रभावकारिता अपरिहार्य कुमार दसौदी	२२९
४.७ संसदीय समितिमा मेरो अनुभव कोमल वली	२३२
४.८ जनताका मुद्धा र निर्दिष्ट कार्यक्षेत्रमा समितिको अर्जुनदृष्टि खिमलाल भट्टराई	२३६
४.९ सम्भनाको आँखीझ्याल खेमराज नेपाली	२४१

४.१० कुशल नेतृत्वसँगको सहकार्यका चार वर्ष गोपीबहादुर साकी आछामी	२४३
४.११ सचिवालयको सहयोगमा संसदीय प्रभावकारिता अभिवृद्धि दिपा गुरुङ	२४८
४.१२ नेपालमा संसदीय व्यवस्थाको इतिहास र मेरो प्रवेश: संक्षिप्त शब्दचित्र दुर्गा गुरुङ	२५०
४.१३ Federalism in Nepal: Unfinished Journey Dirgha Narayan Pandey	२५४
४.१४ राष्ट्रिय सभामा मेरो अनुभव र अनुभूति प्रकाश पन्थ	२५८
४.१५ राष्ट्रिय सभामा दुई वर्षे जुभारु कार्यकाल बद्रीप्रसाद पाण्डे	२६६
४.१६ दुई वर्षको कार्यकाल अवीस्मरणीय रह्यो राजेन्द्रलक्ष्मी गैरे	२७२
४.१७ संसदभित्रै प्रभावकारी संसदीय प्रशिक्षण संयन्त्र आवश्यक रामपृत पासवान	२७४
४.१८ संसदलाई विधायकी काममा केन्द्रित गर्नुपर्छ सुमनराज प्याकुरेल	२७८
४.१९ समितिमा काम गर्दाको अनुभव सुरेन्द्रराज पाण्डे	२८१
४.२० नागरिकका जीवनमा केन्द्रित रहेर कार्य गर्ने अवसर सोनाम गेल्लेन शेर्पा	२८५
४.२१ परिपक्व राजनीति संस्कारबाट संसदीय अभ्यासमा परिपक्वता मुरारी महत	२८८

सुदर्शन कुइकेल

परिच्छेद- पाँच
संसदीय लेख

५.१	राष्ट्रिय सभा र तहगत अन्तरसम्बन्ध दिलकुमारी रावल थापा (पार्वती)	२९९
५.२	वित्तीय संघीयताको सवालमा योजना तथा कार्यक्रमको चिरफार खिमलाल देवकोटा	३१३
५.३	संघीयताको सबलीकरणमा राष्ट्रिय सभा र समितिको भूमिका डा. सुरेन्द्र अर्याल	३३७
५.४	राष्ट्रिय सभा र कानून निर्माणमा तहगत अन्तरसम्बन्ध काशीराज दाहाल	३५९
५.५	नेपालको संघीय राज्य प्रणालीमा कृषि र खाद्य सुरक्षाको सवाल डा. यमुना घले	३७७

अनुसूचीहरू

१	छ वर्षको अवधिमा समितिमा रहनु भएका सदस्य	३९५
२	छ वर्षको अवधिमा समिति सचिवालयमा रही कार्य गर्ने कर्मचारी	४०३
३	समितिले सभामा पेश गरेका प्रतिवेदन	४०४
४	पिछडिएको क्षेत्र	४०५
५	निजगढ विमानस्थलका सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट भएको उत्प्रेषणको आदेश	४०७

परिच्छेद एक

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

जनताबाट निर्वाचित भई गठन हुने जनप्रतिनिधिमुलक सर्वोच्च संस्थाको रूपमा रहने संसद संविधानतः जनताप्रति उत्तरदायी हुन्छ । शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्त बमोजिम राज्यका तीन अङ्ग व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिका आ-आफ्नो क्षेत्रधिकारभित्र रही कार्यसम्पादन गर्न स्वतन्त्र हुन्छन् भने शक्ति सन्तुलन तथा नियन्त्रणको सिद्धान्त अनुसार कुनै अङ्गले आफ्नो क्षेत्रधिकार भन्दा बाहिर गई काम गरेमा वा अन्य अङ्गको क्षेत्रधिकारमा हस्तक्षेप गरेमा त्यस्तो कार्यलाई रोक्न सक्ने अधिकार तीनै अङ्गलाई हुन्छ ।

संसदीय शासन व्यवस्थामा सरकारको गठन विधायिकाले गर्दछ । संसदमा बहुमत प्राप्त व्यक्तिले प्रधानमन्त्रीको रूपमा शासन सञ्चालन गर्ने संसदीय व्यवस्थामा संसदले मूलतः नागरिकको अभिमतको प्रतिनिधित्व गर्ने, नागरिक आकाङ्क्षाको अभिव्यक्ति र तदनुरूपका कानुनको निर्माण गर्ने, कार्यपालिकाबाट भए गरेका कामको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरी आवश्यक निर्देशन दिने, बजेट लगायतका कामकारवाहीको अनुमोदन गर्ने जस्ता मूलभूत कार्य गर्दछ ।

"विं सं २०७२ सालमा जारी भएको नेपालको संविधानले संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक व्यवस्था संस्थागत गर्ने क्रममा संघमा द्विसदनात्मक र प्रदेशमा एक सदनात्मक व्यवस्थापिकाको अवधारणा लागू भयो । संघीय संसदको माथिल्लो सदनलाई राष्ट्रिय सभा नामकरण गरियो । राष्ट्रिय सभामा हरेक प्रदेशबाट ८ जना गरी निर्वाचित सदस्य ५६ जना र नेपाल सरकारको सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट मनोनीत तीन जना गरी ५९ जना सदस्य रहने व्यवस्था छ । राष्ट्रिय सभा सदस्य निर्वाचनको लागि

सम्बन्धित प्रदेशमा प्रदेश सभा सदस्य, गाउँपालिकाको अध्यक्ष र उपाध्यक्ष तथा नगरपालिकाको प्रमुख र उपप्रमुख मतदाता रहेको निर्वाचक मण्डल गठन हुने व्यवस्था छ । निर्वाचक मण्डलका सदस्यहरूको मतको भार फरक फरक हुने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । प्रदेश सभाका सदस्यको एक मत बराबर ४८ मतभार तथा गाउँपालिकाको अध्यक्ष र उपाध्यक्ष तथा नगरपालिकाको प्रमुख र उपप्रमुखको एक मत बराबर १८ मतभार हुने कानूनी व्यवस्था छ । राष्ट्रिय सभामा सदस्यहरू निर्वाचित गर्दा हरेक प्रदेशबाट कम्तीमा तीन जना महिला, एक जना दलित र एक जना अपाङ्गता भएका व्यक्ति वा अल्पसङ्ख्यक हुने पने व्यवस्था रहेको छ । नेपाल सरकारको सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट मनोनीत हुने तीन जना सदस्यहरूमा कम्तीमा एक जना महिला हुनेपने संवैधानिक व्यवस्था समेत रहेको छ । पैतीस वर्ष उमेर पूरा भएको नेपाली नागरिक राष्ट्रिय सभाको सदस्य हुन योग्य हुने र सदस्यको पदावधि छ वर्षको हुने व्यवस्था गरिएको छ । स्थायी सदनको रूपमा रहेको राष्ट्रिय सभामा हरेक दुई वर्षमा एक तिहाइ सदस्यको स्थान रिक्त हुने र नयाँ एक तिहाइ सदस्यहरू निर्वाचित वा मनोनीत भई रिक्तस्थानको पूर्ति हुने संवैधानिक व्यवस्था छ । सदस्यको पदावधि समाप्त नहुँदै कुनै कारणले सभाको स्थान रिक्त भएमा बाँकी अवधिका लागि मात्र निर्वाचन वा मनोनयनमार्फत रिक्त स्थानको पूर्ति गरिने प्रबन्ध रहेको छ । राष्ट्रिय सभालाई प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूको अभिभावक संस्थाको रूपमा परिकल्पना गरिएको छ ।^१

यस अनुरूप हालसम्म सभाका ४ पटक निर्वाचन भइसकेको छ । सभाले यस अवधिमा केही उल्लेखनीय कार्यहरू गरेको छ । सभामा प्राप्त भएका संसदीय प्रस्ताव हुन् वा विधेयक नै किन नहुन् सबैलाई समयमै संसदीय प्रकृया पुरा गरी निष्कर्षमा पुऱ्याउने गरेको छ । यसले समयको व्यवस्थापन लगायतका केही विशेष प्रकारका मानकहरू पनि स्थापित गरेको छ । यसलाई अभ प्रभावकारी र अभ क्रियाशील गराउने सन्दर्भमा विभिन्न वहस र छलफलहरू पनि हुने गरेका छन् ।

१ राष्ट्रिय सभा दुई वर्ष भाग ३

१.२ संसदीय समिति

संसारका धेरै देशहरूले अबलम्बन गरेको संसदीय व्यवस्थामा समिति प्रणाली पनि निकै पुरानो र लोकप्रिय रहेको पाइन्छ । कार्यपालिकामाथि संसदको पहरेदार (Watch dog) को रूपमा संसदीय समितिहरू रहने भएकोले समिति प्रणालीलाई आधुनिक लोकतन्त्रको सुन्दर अभ्यास मानिन्छ । थोमस रिडले "Committees are eyes, ears and hands of legislature and sometimes these become the brain of the House also ."^२ भनी समितिको महत्त्वलाई प्रष्ट पारेका छन् ।

संसदको आकार सामान्यतया: ठूलो हुने र संसदीय प्रकृया लामो र बढी औपचारिक प्रकृतिको पनि हुने भएकाले सिङ्गो संसदबाट निर्णय लिन सहज नहुने र जटिलता पनि हुने गर्छ । निर्णय प्रकृया लामो हुने भएकाले सबै विषयमा विस्तृत रूपमा छलफल हुन कठिनाई हुने, विषयविज्ञको उपयोग गर्न संभव नहुने, गहिराईमा पुगेर कानून निर्माण गर्न असम्भव हुने, कार्यपालिकाका कामकारवाही माथिको संसदीय निगरानी, कानून कार्यान्वयनको अवस्थाको मापन तथा मूल्याङ्कन जस्ता कार्यहरू संसदको पूर्ण इकाइबाट मात्रै सम्पादन गर्न सम्भव हुँदैन । तसर्थ संसदले प्रयोग गर्ने अधिकारलाई व्यावहारिक रूपमा अभ्यास गर्ने उद्देश्यले संसद अन्तर्गत विभिन्न विषयगत समितिहरू गठन गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास छ ।

Woodrow Wilson ले संसदलाई सार्वजनिक प्रदर्शनीको रूपमा लिएका छन् । उनले सदनका सदस्यहरू समितिमा विभक्त भई समिति कक्षमा भेला हुँदा संसदले समिति मार्फत काम गरिरहेको हुन्छ भनेका छन् । समितिमा विभक्त भई काम गर्दा व्यापक र विस्तृत रूपमा छलफल गर्न सकिने, विधि निर्माण सम्बन्धी काममा सदनलाई बढी भन्दा बढी समय प्राप्त हुने, सरोकारवालाहरूको समेत उपस्थिती गराई कुरा सुन्न सकिने, सानो आकारमा सदस्यको संख्याका कारण विभिन्न विषयमा दोहोरो छलफल भई निष्कर्षमा पुग्न सहज हुने हुँदा संसदमा समितिहरूको गठन हुने गर्छ । आ-आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्रका विषयहरूमा छलफल गरी सरकारलाई आवश्यक निर्देशन दिने सदन नचलेको अवस्थामा समेत समितिहरूले

२ संघीय संसद सेवा स्मारिका वर्ष ७ अंक ६, मंसिर २०७५, नेपालमा संसदीय समिति प्रणाली: एक विवेचना

काम गर्न पाउने, एकैसाथ धेरै समितिहरूले धेरै प्रकृतिका कामहरू गर्न संभव हुने, सार्वजनिक सुनुवाइको माध्यमबाट जनसमर्थन जुटाउन सक्ने, समितिमा सदस्यहरू बढी वस्तुगत र रचनात्मक हुने भएकोले सदस्यहरूलाई विशिष्टीकरणको अवसर प्राप्त हुने गर्छ ।

समिति प्रणालीको सबैभन्दा सुन्दर पक्ष नै व्यापक र विस्तृत अन्तर्क्रिया हुनु हो । पूर्ण सदनमा प्राप्त हुन नसक्ने सुविधा समितिहरूलाई प्राप्त हुन्छ । संसदको बैठकमा सम्बन्धित कर्मचारी, विज्ञ/विशेषज्ञ, सरोकारवाला लगायतका व्यक्ति वा संस्थालाई एकैसाथ उपस्थित गराई दोहोरो संवादको माध्यमबाट कुनै पनि विषयमा विचार-विमर्श गर्न सकिँदैन । तर यही कुरा संसदीय समितिमा सम्भव हुन्छ । समितिको कामकारवाही कम औपचारिक र बढी संवादयुक्त हुने भएकोले समझदारीपूर्ण निर्णय गर्न, कम प्रचारमुखी तरिकाले एजेण्डामाथिको छलफल पूर्ण र परिपक्व बनाउन महत्वपूर्ण रहन्छ । संसदीय कामकारवाहीमा संसदीय समितिहरूले महत्वपूर्ण र उपयोगी भूमिका खेलेका हुन्छन् ।^३

सरकारले ल्याएका विधेयकहरूमाथि संसदमा मात्र छलफल गरी निष्कर्षमा पुग्नका लागि समयभावका कारण सम्भव हुँदैन । संसदको कार्यबोभलाई कम गर्न, संसदको कार्यमा गुणात्मकता बढाउन, दलीय राजनीतिक आधारभन्दा माथि उठेर विषयवस्तुमा केन्द्रित रही आफ्नो विचार राख्न समेत समितिहरूको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ ।

समिति प्रणालीको विकास संसदीय प्रणालीसँगै थालनी भएको पाइन्छ । संसदीय व्यवस्थाको उदगमस्थल बेलायतमा संसदका सदस्यहरूलाई साना-साना समूहमा बनाई विविध विषयमा अधिकार प्रत्यायोजन गरी छलफल गर्ने र निष्कर्षमा पुग्ने अभ्यासबाट संसदीय समितिको विकास भएको पाइन्छ । भौतिक उन्नति र विकासको क्रममा राज्यको जिम्मेवारी थपिँदै गएपछि संसदीय क्रियाकलाप र गतिविधि पनि बढ्न थालेको हो । असीमित जिम्मेवारी सीमित समयभित्र पूरा गर्न संसदीय समितिहरूलाई व्यापक अधिकार दिन थालियो । १९औँ शताब्दीसम्म आइपुग्दा विश्वका धेरै मुलुकका विधायिकाहरूले समिति प्रणाली अवलम्बन गरिसकेको पाइन्छ ।

३ संघीय संसद सेवा स्मारिका वर्ष ७ अंक ६, मंसिर २०७५, नेपालमा संसदीय समिति प्रणाली: एक विवेचना

संसदीय समितिहरू सदन सरह नै महत्वपूर्ण मानिन्छन् । समितिको गठनविना संसदको प्रभावकारिताको कल्पनासम्म गर्न सकिंदैन । सरकारको व्यवस्थापकीय, प्रशासनिक, आर्थिक कारोबारको अध्ययन गर्ने उद्देश्यकासाथ समिति प्रणालीको विकास भएको पाइन्छ, जुन अद्यापि कायमै छ ।

१.३ संसदीय समितिको आवश्यकता

संसदीय समितिले मुख्यतः संसदको कार्यात्मक इकाइको रूपमा कार्य गर्छन् । सभाले प्रत्यायोजन गरेको क्षेत्राधिकारभित्र रही विधि निर्माण गर्ने र कार्यपालिकाको कामकारवाहीको नियमिति अनुगमन, मूल्याङ्कन गर्ने, समसामयिक जनसरोकारको विषयमा सम्बन्धित निकायसँग अन्तर्क्रिया तथा छलफल गरी आवश्यकतानुसार सम्बन्धित निकायलाई निर्देशन दिने जस्ता कार्य समितिका मुख्य कार्यहरू हुन् । संसदीय शासन प्रणालीमा रहेको महत्त्वलाई बुँदागत रूपमा देहाय बमोजिम उल्लेख गरिएको छः

- सदस्य संख्याको आकार, कार्यवोभ र औपचारिकतामुखी प्रकृतिका कारण संसदमा विस्तृत र सघन रूपमा छलफल गर्न प्राविधिक हिसावले कठिन हुने हुँदा संसदको कार्यवोभ घटाई अर्थपूर्ण तथा उपलब्धिमूलक छलफलका लागि समिति बढी प्रभावकारी हुन्छन् ।
- संसदीय शासन प्रणालीको महत्त्वपूर्ण आधारस्तम्भको रूपमा रहेको समितिका सदस्यहरूले विषयवस्तुमा केन्द्रित भई सम्बन्धित निकायका पदाधिकारी, विषयविज्ञ तथा सरोकारवालासँग गर्दा विषयवस्तुलाई गहिरो ढंगले बुझी विषयविज्ञता हासिल गर्ने अवसर प्राप्त हुन्छ ।
- समितिमा सम्बन्धित मन्त्रालयका पदाधिकारी तथा सरोकारवाला निकाय तथा पक्षसँग विस्तृत रूपमा छलफल गरी दृष्टिकोण बुझ्न सकिने, विषयविज्ञको विज्ञताको उपयोग गर्न सकिने, बढी समय दिन सकिने, विषयवस्तुलाई गहनरूपमा बुझ्ने अवसर प्राप्त हुने हुँदा समिति प्रणाली अपरिहार्य हुन्छ ।
- सभाको अधिवेशन नचलेको अवस्थामा समेत समितिले आफ्नो कार्यक्षेत्र अन्तर्गतका विषयमा छलफल गरी सरकारलाई आवश्यक निर्देशन दिई जनताप्रति उत्तरदायी बनाउने कार्य गर्न सक्छन् ।

- विधेयकका दफा दफामाथि विज्ञ, सरोकारवाला सहितको छलफल संसदमा संभव नहुने हुँदा सुक्ष्म रूपमा व्यवस्थित तथा प्रभावकारी तवरले विस्तृत छलफल गरी निष्कर्षमा पुग्न प्राविधिक हिसावले सहज हुने हुँदा विधायिकी दृष्टिले समेत समिति प्रणालीको आवश्यकता पर्छ ।
- समितिमा दलीय भावनाभन्दा फरक पूर्वाग्रहरहित र राजनीतिक रूपले निष्पक्ष ढंगले छलफल गर्न सहज हुने हुँदा उपयुक्त निर्णय लिन सकिने वातावरणको सिर्जना हुन्छ ।
- विधायकहरूलाई समितिको सदस्यको रूपमा जिम्मेवारी प्रत्यायोजन गर्दा, सरोकारवाला पक्षसँग छलफल गर्ने, भई विश्लेषणात्मक क्षमता तथा वाककलाको समेत विकास हुने गर्दछ ।
- समितिमा कुनै पनि विषयवस्तुमाथि सरोकारवाला निकायको पदाधिकारी, विषय विज्ञ र सम्बन्धित सरोकारवाला पक्षसँग गरेको छलफल सन्चार माध्यममार्फत जनता समक्ष प्रसारण हुँदा पारदर्शिता र सार्वजनिक जवाफदेहिता कायम गर्न समेत संसदीय समितिले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् ।
- समितिले विषयवस्तुको गाम्भिर्यता हेरी स्थलगत रूपमा अनुगमन तथा अध्ययन गर्न, सम्बन्धित सबै पक्षसँग छलफल गर्न, सम्बन्धित निकायबाट कागजपत्र तथा दस्तावेज मगाई अध्ययन गर्न सक्ने हुँदा वस्तुगत अध्ययन गरी तथ्यगत जानकारी प्राप्त गर्न सहज हुन्छ ।
- संसदीय समितिलाई संसदको कार्य गर्ने प्रभावकारी संयन्त्रको रूपमा विश्वव्यापी रूपमा लिने गरेको सन्दर्भमा संसदीय समितिको भूमिका अहं मानिन्छ, जसले कार्यपालिकालाई प्राप्त अधिकारको दुरुपयोग हुनबाट रोकी नागरिकप्रति जवाफदेही बनाउन भूमिका खेल्छन् ।

१.४ नेपालमा संसदीय समितिको विकासक्रम

नेपालको राजनीतिक इतिहासमा संसदीय शासन प्रणाली लागू भएसँगै समिति प्रणालीको पनि विकास भएको पाइन्छ । नेपाल सरकार वैधानिक

कानून, २००४ र नेपालको अन्तरिम शासन विधान, २००७ अनुरूप संसदको अभ्यास नभएकोले समिति प्रणालीको विकास भएको पाइदैन ।

२०१५ सालको आमनिर्वाचन पश्चात् शुरु भएको संसदीय व्यवस्था सँगै समिति प्रणालीको पनि विकास भएको पाइन्छ । नेपालको संसदीय इतिहासको प्रारम्भमा विधायकी कार्य र संसदीय अनुगमन सम्बन्धी कार्यलाई छुट्टाछुट्टै समितिमार्फत हेर्ने अभ्यास सुरु भएको थियो । २०१६ सालको निर्वाचित संसद अन्तर्गतको प्रतिनिधि सभामा नियम समिति, परामर्शदातृ समिति, अनुगमन समिति र प्रवर समिति गठन भएका थिए । नियमावली मस्यौदाका लागि नियम समिति बनेको थियो भने विधेयकमाथिको दफावार छलफलका लागि विधेयकैपिच्छे प्रवर समिति गठन हुने अभ्यास थियो । अनुगमन समिति भने अधिवेशन अधिवेशनगत रूपमा गठन हुने र सरकारका कामकारवाहीको निगरानी गर्ने अभ्यास थियो । महासभाले भने नियम समिति र प्रवर समिति मात्रै गठन गरेको पाइन्छ ।

संवैधानिक राजतन्त्र र संसदीय शासन प्रणाली सहितको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ लाई खारेज गरी २०१९ पुष १ गते तत्कालीन राजा महेन्द्रबाट जारी भएको नेपालको संविधान, २०१९ मा एक सदनात्मक व्यवस्थापिकाको रूपमा १४० जना सदस्य रहने गरी राष्ट्रिय पञ्चायतको व्यवस्था गरिएको थियो । उक्त राष्ट्रिय पञ्चायतका कामकारवाहीलाई सहयोग पुऱ्याउन विभिन्न समिति गठन भएको पाइन्छ । राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावली २०१९, राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावली, २०३०, राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावली, २०३३ र राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावली, २०४० मा विभिन्न समितिको गठन, काम कर्तव्य अधिकारको समेत व्यवस्था थियो । पञ्चायत कालमा उल्लेखित नियमावलीहरूले पञ्चायत समिति, सामाजिक समिति, आर्थिक समिति, लेखा समिति, जलस्रोत समिति, विकास समिति जस्ता समितिहरू गठन गरिएका थिए । उक्त समितिहरूलाई आफ्नो कार्यसम्पादन गर्ने सिलसिलामा कागजपत्र भिकाउन तथा कुनै व्यक्तिलाई समितिमा उपस्थित गराई राय लिन सक्ने अधिकार समेत रहेको थियो ।

त्यसैगरी नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ मा प्रतिनिधि सभाले अर्थ, सार्वजनिक लेखा, मानव अधिकार, परराष्ट्र सम्बन्ध, प्राकृतिक स्रोत र साधन, वातावरण संरक्षण, जनसंख्या र आवश्यकतानुसारका विषयमा

नियमावलीद्वारा समितिहरूको गठन गर्न सक्ने व्यवस्था वमोजिम प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०४८ ले विभिन्न प्रकारका समितिहरूको गठन गर्न सक्ने व्यवस्था थियो । सोही अनुसार अर्थ, सार्वजनिक लेखा, परराष्ट्र तथा मानवअधिकार, प्राकृतिक स्रोत र साधन तथा वातावरण संरक्षण, जनसंख्या तथा सामाजिक, राज्य व्यवस्था, विकास र सञ्चार समिति गठन भएका थिए । यसका अतिरिक्त विशेष एवम् विशेषाधिकार समिति गठन गर्न सक्ने व्यवस्था थियो । प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०५४ ले कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था समितिको थप व्यवस्था गरेको थियो । २०५६ को निर्वाचनपछि समेत यिनै नौ वटा समितिलाई निरन्तरता दिएको पाइन्छ । यस अवधिमा खास/खास कार्यका लागि दुवै सदनबाट ६ वटा संयुक्त समिति (विशेष) गठन भएका थिए । २०४८ देखि २०५९ सम्म राष्ट्रिय सभामा चारवटा समिति रहेको पाइन्छ । २०४८ सालमा दुर्गम क्षेत्र समिति र प्रत्यायोजित व्यवस्थापन तथा सरकारी आश्वासन समिति गरी दुई वटा समिति रहेका थिए भने २०५४ पछि दुर्गम क्षेत्र समिति, सरकारी आश्वासन समिति, सामाजिक न्याय समिति र प्रत्यायोजित व्यवस्थापन समिति गरी चारवटा समितिको गठन भएको पाइन्छ । २०४८ पछि राष्ट्रिय सभामा विधेयक माथि दफावार छलफलका लागि भने विधेयकै पिच्छे अलग अलग समिति गठन हुने अभ्यास थियो ।

समिति प्रणालीको विकासमा २०४८ सालपछिको समयलाई कोसेढुङ्गाको रूपमा लिन सकिन्छ । खासगरी सार्वजनिक लेखा समितिबाट शुरुबाट भएको समितिको खुल्लापन र बहुचर्चित भ्रष्टाचार काण्डहरूको छानबिन यस अवधिका उल्लेखनीय पक्ष मानिन्छन् ।

पुनःस्थापित प्रतिनिधि सभा, अन्तरिम व्यवस्थापिका-संसद, व्यवस्थापिकाको हैसियतमा सञ्चालित संविधानसभा र संविधानसभाबाट रूपान्तरित व्यवस्थापिका-संसदको कार्यकालमा पनि समिति प्रणालीको क्रमिक विकास भएको पाइन्छ । यस अवधिमा एक सदनात्मक संसदको अभ्यास भएको थियो । पहिलो संविधान सभा अवधिमा संवैधानिक समिति, विषयगत समिति र प्रकृयागत समितिहरू रहेका थिए । पहिलो संविधान सभाको कार्यकालमा व्यवस्थापिका-संसदमा प्रस्तुत भएका विधेयकमा छलफलका लागि विधायन समिति रहेको थियो । यस

अवधिमा अर्थ र श्रम सम्बन्ध, अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र मानव अधिकार समिति, प्राकृतिक स्रोत र साधन समिति, विकास समिति, महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण समिति, राज्य व्यवस्था समिति र सार्वजनिक लेखा समिति गरी ७ वटा समिति रहेका थिए । दोस्रो संविधान सभाको कार्यकालमा संविधान सभामा ५ वटा समिति रहेका थिए भने सो अवधिमा व्यवस्थापिका-संसदमा विधायन समिति, विभिन्न विषयगत समिति र विशेष समिति गठन गर्न सक्ने व्यवस्था बमोजिम विधायन सम्बन्धी आवश्यक कार्य सम्पादन गर्न विधायन समिति, सरकारलाई व्यवस्थापिका-संसदप्रति उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउन सरकारबाट भए गरेका काम कारवाहीको अनुगमन र मूल्याङ्कन गरी आवश्यक निर्देशन वा राय सल्लाह दिन अर्थ समिति, अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध तथा श्रम समिति, उद्योग, वाणिज्य तथा उपभोक्ता हित सम्बन्ध समिति, सामाजिक न्याय तथा मानव अधिकार समिति, कृषि तथा जलस्रोत समिति, विकास समिति, महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक तथा समाज कल्याण समिति, राज्य व्यवस्था समिति, वातावरण समिति, सार्वजनिक लेखा समिति र सुशासन तथा अनुगमन समिति गरी ११ वटा समितिको व्यवस्था गरिएको थियो ।

सरकारलाई संसदप्रति उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउन, सरकारबाट भए गरेका कामकारवाहीको अनुगमन र मूल्याङ्कन गरी आवश्यक निर्देशन वा राय सल्लाह दिन समेतका लागि वर्तमान नेपालको संविधानले नेपालको संविधानको धारा ९७ बमोजिम प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभाले समितिहरू गठन गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।

संविधानको व्यवस्था अन्तर्गत प्रतिनिधि सभामा अर्थ, अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध, उद्योग, वाणिज्य र श्रम तथा उपभोक्ता हित, कानून, न्याय तथा मानव अधिकार, कृषि, सहकारी तथा प्राकृतिक स्रोत, महिला तथा सामाजिक मामिला, राज्य व्यवस्था तथा सुशासन, पूर्वाधार विकास समिति, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा सूचना प्रविधि समिति र सार्वजनिक लेखा समिति गरी १० वटा विषयगत समिति रहने व्यवस्था प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०७९ ले गरेको छ । यसका अतिरिक्त महाभियोग सिफारिस समिति, विशेषाधिकार समिति, कार्यव्यवस्था परामर्श समिति रहने व्यवस्था छ ।

राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ ले राष्ट्रिय सभामा ४ वटा विषयगत समितिको व्यवस्था गरेको छ । २०८० मा भएको नियमावलीको दोस्रो संशोधनले साविकका ४ वटा विषयगत समिति मध्ये ३ वटा समितिको नाम परिर्माणन गरेको छ । साविकमा रहेको दिगो विकास तथा सुशासन समितिलाई विकास, आर्थिक मामिला तथा सुशासन प्रबर्द्धन समिति, प्रत्यायोजित व्यवस्थापन तथा सरकारी आवश्वासन समितिलाई सार्वजनिक नीति तथा प्रत्यायोजित व्यवस्थापन समित र राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिलाई संघीयता सबलीकरण तथा राष्ट्रिय सरोकार समिति हुनेगरी संशोधन गरेको छ भने विधायन व्यवस्थापन समितिको नाम भने साविककै कायम राखेको छ ।

प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०७९ ले प्रत्येक समितिमा सभामुखले सभाको सहमतिमा पदेन सदस्य बाहेक बढीमा २७ जना सदस्य मनोनयन गर्ने व्यवस्था गरेको छ भने समितिको तत्काल रहेको सदस्य संख्याको एकाउन्न प्रतिशतलाई समितिको गणपूरक संख्या मानिने व्यवस्था रहेको छ । राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ ले राष्ट्रिय सभाका समितिको सम्पूर्ण सदस्य संख्याको एक तिहाईलाई गणपूरक संख्या मानेको छ । समितिमा अध्यक्षले सभाको सहमति लिई बढीमा १५ जना सदस्य मनोनयन गर्ने व्यवस्था छ ।

त्यसैगरी दुवै सभाका संयुक्त समितिको रूपमा संसदीय सुनुवाई समिति र राज्यका निर्देशक सिद्धान्त नीति र दायित्वको कार्यान्वयन अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समिति रहने व्यवस्था गरिएको छ । यी समितिमा सदस्यको मनोनयन गर्दा प्रतिनिधि सभाको सहमति लिई सभामुखले मनोनीत गरेका प्रतिनिधि सभाका बाह्र जना र राष्ट्रिय सभाको सहमति लिई अध्यक्षले मनोनीत गरेका राष्ट्रिय सभाका तीन जना समेत गरी जम्मा पन्ध्र सदस्य रहने व्यवस्था छ । संविधानमा अन्यथा लेखिएको अवस्थामा बाहेक दुवै सदनको सम्पूर्ण सदस्य संख्याको एक चौथाई सदस्य उपस्थित नभएसम्म कुनै प्रश्न संयुक्त बैठकको निर्णयका लागि प्रस्तुत नगरिने व्यवस्था छ ।

विषयगत र संयुक्त समितिका अतिरिक्त संविधानको धारा ९७ को उपधारा (२) बमोजिम दुई सदनका बीचको कार्यप्रणालीलाई व्यवस्थित गर्न, कुनै विधेयकमा रहेको मतभिन्नता अन्त गर्न वा अन्य कुनै खास कार्यका लागि

संयुक्त समिति गठन गरियोस् भनी कुनै सदनमा प्रस्ताव प्रस्तुत भई पारित भएमा महासचिवले प्रस्तावको पूर्ण विवरण सहितको सन्देश अर्को सदनमा सुनाउने र अर्को सदनमा कुनै सदस्यले संयुक्त समितिका लागि सो सभाका सदस्यहरूको नाम प्रस्ताव गर्न सक्ने र सभाले पारित गरेमा संयुक्त समिति गठन हुन सक्ने व्यवस्था छ । यसरी गठन हुने समितिमा प्रतिनिधि सभाको पाँच र राष्ट्रिय सभाको एक जनाको अनुपातमा बढीमा पच्चीस जना सदस्य रहने व्यवस्था छ ।

उल्लेखित समितिहरूको व्यवस्थाका अलवा दुवै सभाको बैठकमा पेश हुने विषयको प्राथमिकता तथा समयावधिको निर्धारण लगायत बैठकलाई सुव्यवस्थित ढङ्गले सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा र सभाध्यक्षले आवश्यक ठहर्याएको अन्य विषयमा परामर्श दिन सभामुख तथा अध्यक्षको अध्यक्षतामा कार्य व्यवस्था परामर्श समिति गठन गर्न सक्नेछ । प्रतिनिधि सभामा यस्तो समितिमा पदेन सदस्य वाहेक २१ जना र राष्ट्रिय सभामा पदेन वाहेक ९ सदस्यीय समिति गठन गर्न सक्ने व्यवस्था छ । यसका साथै नियमावलीमा आचरण अनुगमन समिति समेत रहने व्यवस्था छ ।

१.५ समिति सञ्चालन प्रकृया

राष्ट्रिय सभा नियमावलीमा सभापतिले आवश्यकता अनुसार समितिको बैठक बोलाउन सक्ने व्यवस्था छ । समितिको बैठक स्थगित भएको अवस्थामा बैठक बोलाउन उपयुक्त छ भनी समितिका एक तिहाई सदस्यले छलफल गर्ने विषय सहित सभापति समक्ष लिखित अनुरोध गरेमा सभापतिले पाँच दिनभित्र बैठकको मिति र समय तोक्नु पर्ने व्यवस्था पनि छ । सभापतिले समितिको बैठकको सभापतित्व गर्ने र निजको अनुपस्थितिमा समितिको बैठकमा उपस्थित सदस्य मध्ये ज्येष्ठ सदस्यले सभापतित्व गर्ने व्यवस्था छ । सामान्यतया संसद परिसरभन्दा बाहिर समिति वा उपसमितिको बैठक बस्न नसक्ने र बस्नु परेमा सभापतिले अध्यक्षको लिखित अनुमति लिनुपर्ने व्यवस्था छ ।

समितिको बैठकमा गणपूरक सङ्ख्या नपुगेमा सभापतिले अर्को कुनै समय वा दिनसम्मको लागि बैठक स्थगित गर्न सक्ने र लगातार दुई पटक बैठक स्थगित गर्नु परेमा सभापतिले त्यसको जानकारी अध्यक्षलाई दिनु

पर्ने हुन्छ । समितिको बैठकमा उपस्थित समितिका सदस्यको बहुमतको निर्णय समितिको निर्णय मानिन्छ । यदि मत बराबर भएमा मात्र सभापतिले निर्णायक मत दिन सक्छ । समितिको बैठकको निर्णय भने सभापति र समिति सचिवबाट मात्र प्रमाणित हुनुपर्छ ।

त्यसैगरी समितिले आन्तरिक काम कारवाही सञ्चालन गर्न वा समितिको कार्यक्षेत्र भित्रको विषयको अध्ययन गरी प्रतिवेदन दिन समितिका सदस्य मध्येबाट उपसमिति गठन गर्न सक्छ तर त्यस्तो उपसमिति गठन गर्दा उपसमितिले गर्नु पर्ने काम र सो काम सम्पन्न हुनु पर्ने अवधि समेत किटान गर्नु पर्दछ । समिति वा उपसमितिले आफ्नो कार्यक्षेत्र भित्रको विषयमा अनुगमन तथा अध्ययन भ्रमण गरेमा सोको प्रतिवेदन एक हप्ताभित्र सभामा पेश गर्ने हुन्छ । आफ्नो कार्यक्षेत्र अन्तर्गतको जिम्मेवारी सुव्यवस्थित ढङ्गले सञ्चालन गर्ने सन्दर्भमा समितिले आवश्यक निर्देशिका, कार्यविधि, कार्ययोजना र कार्यतालिका बनाई लागू गर्न सक्दछ ।

कुनै सदस्य आवश्यकता अनुसार आफू सदस्य नभएको समितिको बैठकमा सहभागी भई छलफलमा भाग लिन चाहेमा सम्बन्धित समितिको सभापति वा समिति सचिवालयलाई जानकारी गराई उपस्थित हुन सक्छ तर त्यस्ता सदस्यलाई उक्त समितिमा मतदानको अधिकार भने हुँदैन । त्यसैगरी समितिमा कुनै विषयमाथि छलफल हुँदा सो विषयको प्रकृति हेरी सम्बन्धित मन्त्रीले आवश्यक देखेमा सो विषयमा स्पष्ट जानकारी दिन नेपाल सरकारको सम्बन्धित अधिकारी वा विशेषज्ञलाई सभापतिको अनुमति लिई समितिमा लिएर जान सक्ने साथै समितिले आवश्यक ठानेमा सम्बन्धित पक्ष वा हित समूहका प्रतिनिधि र विशेषज्ञलाई समेत आमन्त्रण गरी सुभाष लिन सक्ने व्यवस्था छ ।

समितिले आफ्नो कामको निमित्त आवश्यक कुनै कागजपत्र फिकाउन वा सम्बन्धित व्यक्ति वा सरकारी अधिकारीलाई उपस्थित गराउन सक्दछ । तर त्यस्तो कागजपत्र पेश गर्दा राष्ट्रिय सुरक्षा र राष्ट्रिय हितको प्रतिकूल हुन जान्छ भन्ने लागेमा मन्त्रीले त्यसको कारण खुलाई सम्बन्धित समितिलाई जानकारी दिनु पर्दछ । यस सम्बन्धमा समितिको निर्णय अन्तिम हुन्छ । उपस्थित गराइएको व्यक्ति वा सरकारी पदाधिकारीलाई समितिले आवश्यक भएमा बयान लिन र बकपत्र गराउन पनि सक्दछ ।

समितिबाट पारित जुनसुकै प्रतिवेदन सभापतिले वा निजले तोकेको समितिको सदस्यले सभाको अधिवेशन चलिरहेको अवस्थामा सभामा दश दिनभित्र पेश गर्नुपर्छ । सो अवधीभित्र सभापतिले वा निजले तोकेको समितिको सदस्यले सभामा प्रतिवेदन पेश नगरेमा अध्यक्षले तोकेको सोही समितिको कुनै सदस्यले प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्दछ । विषयगत समितिले आर्थिक वर्ष समाप्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र सम्पादन गरेका काम कारवाही समेटी तयार पारेको वार्षिक प्रतिवेदन सभा समक्ष पेश गर्नु पर्दछ ।

समितिको लगातार पाँचवटा बैठकमा अनुपस्थित हुने सदस्यले सोको कारण सहितको सूचना सभापतिलाई दिनु पर्दछ र सोभन्दा बढी अवधिको भएमा अध्यक्षलाई दिई स्वीकृत गराउनु पर्दछ । यस्तो सूचना नदिने सदस्यलाई सभापतिको सिफारिसमा अध्यक्षले समितिबाट हटाउन सक्ने व्यवस्था रहेको छ ।

महासचिव, सचिव र समिति सचिवले सभापतिको अनुमति लिई समितिको कार्यविधि र विचाराधीन विषयमा आफ्नो राय दिन सक्दछन् । समितिको सचिवले समितिको कार्य सम्पादनमा सहयोग पुऱ्याउन सम्बन्धित मन्त्रालय, विभाग वा निकायसँग आवश्यक जानकारी माग गर्न सक्दछन् ।

समितिमा विचाराधीन विषयसँग कुनै सदस्यको व्यक्तिगत स्वार्थ गाँसिएको भए सो विषयको छलफल र निर्णयमा उक्त सदस्यले भाग लिन नपाउने व्यवस्था छ । समितिले आफूलाई तोकिएको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित विषयमा मात्र छलफल, अध्ययन एवं अनुगमन गर्न पाउदछ । अन्य समितिको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने विषयका सम्बन्धमा छलफल, अध्ययन एवं अनुगमन गर्ने अवस्था परेमा अध्यक्षको पूर्व स्वीकृति लिनु पर्दछ । समितिको कार्यक्षेत्र सम्बन्धमा विवाद उठेमा अध्यक्षको निर्णय अन्तिम हुन्छ ।

१.६ राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति

२०७४ फागुन २१ देखि क्रियाशील भएको संघीय संसद अन्तर्गतको राष्ट्रिय सभाले पारित गरेको राष्ट्रिय सभा नियमावली सम्वत् २०७५ जेठ २७ गते राजपत्रमा प्रकाशित भएसँगै कार्यान्वयनमा गएको र विषय समितिहरूको गठनका लागि बाटो खुलेको थियो । सो व्यवस्था अनुरूप २०७५ साल साउन

१७ गतेको राष्ट्रिय सभाको बैठकबाट चार वटा विषयगत समितिहरू गठन भएका थिए । यीनै समितिहरूमध्ये राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति एक हो । नियमावलीको व्यवस्था वमोजिम उक्त समितिमा सदनमा प्रतिनिधित्व गर्ने राजनीतिक दलको सदस्य सङ्ख्या, सदस्यको व्यक्तिगत रुचि एवं ज्ञान र महिला, दलित, आदिवासी जनजाती, खस - आर्य, मधेशी, थारू, मुस्लिम, पिछडिएको क्षेत्र, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, अल्पसंख्यक समुदाय समेतको समानुपातिक प्रतिनिधित्वलाई ध्यानमा राखी बढीमा पन्ध्रजना सदस्यहरू रहन सक्ने व्यवस्था छ । नियमावलीको दोस्रो संशोधन हुनुअघिसम्म प्रत्येक दुई दुई वर्षमा समितिको गठन हुने व्यवस्था थियो । यस वमोजिम २०८० फागुन २० सम्म ३ पटक समितिको गठन भएको थियो । समितिमा यो अवधिमा सभाबाट बेला बेलामा सदस्यहरू हेरफेर भई समितिमा आउनु भएको थियो । समितिको छ वर्षको अवधिमा अनुसूची- १ वमोजिमका ३१ जना माननीय सदस्यहरूले समितिमा रही कार्यानुभव हासिल गर्नु भएको थियो ।

समितिले २०७५ भदौ १३ गते सदस्यहरू मध्येबाट माननीय सदस्य दिल कुमारी रावल थापा (पार्वती) लाई सभापतिको पदमा निर्वाचित गरेको थियो त्यसैगरी ०७७ साउन २३ गते दोस्रो कार्यकालको लागि र २०७९ भदौ २३ गते तेस्रो कार्यकालको लागि सभापतिको रूपमा सर्वसम्मत रूपमा निर्वाचित गरेको थियो । त्यसैगरी समितिको सचिवालयमा यस छ वर्षको अवधिमा अनुसूची- २ वमोजिमका सचिवालयका कर्मचारीहरूले कार्यानुभव हासिल गर्नुभएको छ ।

१.६.१ समितिको कार्य क्षेत्र र काम, कर्तव्य र अधिकार

राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिको कार्यक्षेत्रको रूपमा तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय, राष्ट्रिय सम्पदा, मानव अधिकार तथा परराष्ट्र सम्बन्ध, सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयनको अवस्था, समन्यायिक विकासको अवस्था, पिछडिएको क्षेत्र, समुदाय, संस्कृति, राष्ट्रिय गौरवका आयोजना, राष्ट्रिय सुरक्षा र संवैधानिक आयोग सम्बन्धी विषय समावेश भएका थिए । यसका अतिरिक्त नियमावलीको व्यवस्था वमोजिम अध्यक्षले समय समयमा तोकेका विषयहरू समेत समितिको कार्यक्षेत्रमा पर्ने प्रावधान छ । उल्लेखित कार्यक्षेत्रभित्र रही समितिलाई निम्नानुसारको काम, कर्तव्य र अधिकार नियमावलीले प्रदान गरेको थियो:

- सरकारलाई राष्ट्रिय सभाप्रति उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउन आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्रका विषयमा सरकारबाट भए, गरेका काम कारवाहीको अनुगमन र मूल्याङ्कन गरी आवश्यक निर्देशन वा राय सल्लाह दिने,
- नियमावलीको नियम १५५ बमोजिम आफ्नो कामको निमित्त कुनै कागजात भिकाउने तथा सम्बन्धित व्यक्ति वा सरकारी अधिकारीलाई समिति समक्ष उपस्थित गराउने,
- कार्यसम्पादनको सिलसिलामा अध्यक्षको पूर्वस्वीकृति लिई कुनै स्थानको स्थलगत अनुगमन वा अध्ययन भ्रमण गर्ने,
- आफ्नो कामकारवाही सम्पादनको क्रममा राष्ट्रिय सरोकारको कुनै विषयमा वा समितिको क्षेत्राधिकारभित्रको जुनसुकै विषयमा जनताको राय, सुभावा तथा प्रतिक्रिया प्राप्त गर्नका लागि संघ, प्रदेश वा स्थानीय तहमा समेत संसदीय सार्वजनिक सुनुवाइ गर्ने र सम्बन्धित निकायलाई आवश्यक निर्देशन दिने,
- नेपालको संविधान तथा राष्ट्रिय सभा नियमावलीले तोके बमोजिम अन्य काम गर्ने,
- समितिलाई उल्लेखित कार्यका अतिरिक्त सभाबाट संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धी सिफारिसको कार्यान्वयनको अनुगमन र दलित समुदायको अधिकार सम्बन्धी संकल्प प्रस्तावको कार्यान्वयनको समितिको कार्यक्षेत्रका विषयको अनुगमन समेत जिम्मेवारी प्राप्त भएको थियो ।

राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ को २०८० मा भएको दोस्रो संशोधनले भने समितिको कार्यक्षेत्र तथा काम, कर्तव्य र अधिकारमा परिमार्जन गरी विगतको भन्दा व्यापक र वृहत बनाएको छ ।

१.६.२ समितिको कार्यसम्पादन विधि

समितिले आफ्नो कार्यसम्पादनको सिलसिलामा देहाय बमोजिमको कार्यसम्पादन विधि अपाएको थियो:

- समितिको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित विषयमा जानकारी तथा विवरण माग गर्ने र सम्बद्ध पदाधिकारीहरूसँग छलफल गर्ने

- कार्यक्षेत्रभिन्नको विषयका सम्बन्धमा थप अध्ययन गर्न उपसमिति गठन गरी प्रतिवेदन पेश गर्न लगाउने
- आवश्यकताका आधारमा स्थलगत अवलोकन, अध्ययन, अनुगमन, अन्तर्क्रिया र सुभावा सहितको प्रतिवेदन तयार गरी समितिमा छलफलका लागि पेश गर्ने
- कार्यक्षेत्रको विषयमा आवश्यकताका आधारमा समिति सदस्य तथा कर्मचारीका लागि अभिमुखीकरण कार्यक्रम आयोजना गरी जानकारी लिने
- कतिपय विषयमा व्यापक छलफल गरी निचोडमा पुग्न तथा कतिपय विषयमा साभा धारणा बनाउन अन्तर्क्रिया कार्यक्रम गर्ने
- त्यस्ता अन्तर्क्रिया कार्यक्रममा विज्ञबाट कार्यपत्र प्रस्तुत गराई छलफल गर्ने
- विषयवस्तुको बारेमा प्रारम्भिक जानकारी तथा तथ्य तथ्याङ्क प्राप्त भएपश्चात सम्बन्धित मन्त्रालय तथा सरोकारवालाहरूसँग छलफल गर्ने
- अन्तमा समितिमा छलफल गरी आवश्यकताका आधारमा सम्बन्धित निकायलाई निर्देशन दिने ।



परिच्छेद दुई

समितिको कार्यसम्पादन

राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिका राष्ट्रिय सभा नियमावली वमोजिम विभिन्न ९ वटा कार्यक्षेत्रहरू अर्थात् १. तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय, २. राष्ट्रिय सम्पदा, ३. मानव अधिकार तथा परराष्ट्र सम्बन्ध, ४. सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयनको अवस्था, ५. समन्यायिक विकासको अवस्था, ६. पिछडिएको क्षेत्र, समुदाय, संस्कृति, ७. राष्ट्रिय गौरवका आयोजना, ८. राष्ट्रिय सुरक्षा र ९. संवैधानिक आयोग सम्बन्धी विषय रहेका थिए । उल्लेखित विषयका अतिरिक्त राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ को नियम १४८ मा राष्ट्रिय सभाका सम्माननीय अध्यक्षले तोकेका विषयहरू समेत यस समितिको कार्यक्षेत्रमा पर्ने प्रावधान रहेको छ । यस व्यस्था बमोजिम समितिलाई तोकिएका थप कार्यक्षेत्रको रूपमा १. संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समितिको सिफारिस कार्यान्वयनको अनुगमन र २. दलित समुदायका अधिकार सम्बन्धी संकल्प प्रस्तावको कार्यान्वयनको अनुगमन र अपाङ्ग समुदायको अधिकार सम्बन्धी संकल्प प्रस्तावको कार्यान्वयन अनुगमन र ३. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी संकल्प प्रस्तावको कार्यान्वयनको अनुगमनसम्बन्धी विषय रहेका थिए ।

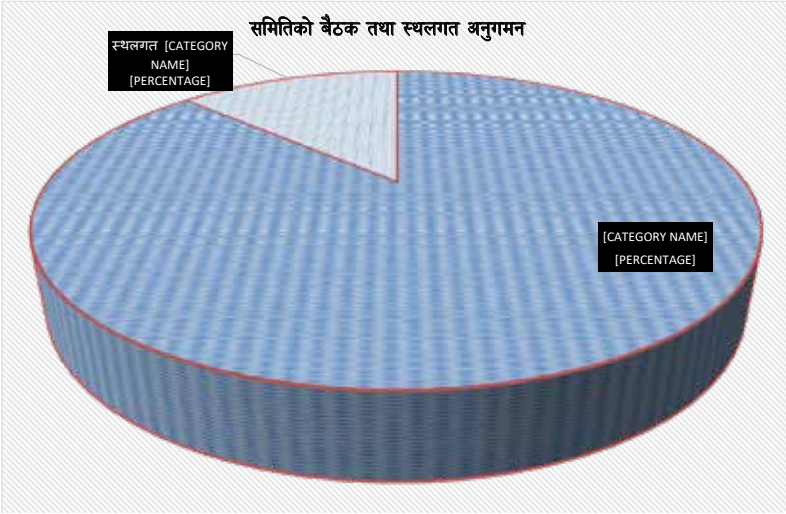
उक्त कार्यक्षेत्रका अतिरिक्त सभाबाट अरु तीन वटा विषय समेत थप भएका थिए । छ वर्षको अवधिभर एक जना मात्र सभापतिले समितिको नेतृत्व गरेको हुँदा समितिले एउटै गतिमा काम गरेको थियो । काममा एकरूपता कायम हुनुका साथै विगतमा अधिल्ला बैठकहरूले गरेका निर्णय तथा दिएका निर्देशनहरूको कार्यान्वयन गर्ने गराउने विषयमा समेत सहजता भएको थियो । २०७५ साल साउन १७ गते समितिको गठन भएसँगै समितिको पहिलो बैठक २०७५ साउन २२ गतेबाट शुरु भई समितिले कार्य प्रारम्भ गरेको थियो । समितिले गठनदेखि २०८० फागुन २० गतेसम्मको छ वर्षको अवधिमा गरेका

कामकारवाहीको कार्यक्षेत्रगत रूपमा यस परिच्छेदमा चर्चा गरिएको छ । यो अवधिमा २३५ वटा बैठक बसी समितिले विभिन्न विषयमा निर्देशन दिएको छ भने ४७ वटा स्थलगत अनुगमन समेत गरेको छ । समितिका कूल बैठकहरूमध्ये निम्नानुसारका विषयहरूमा निम्नानुसार बैठकहरू बसेका थिए, जसलाई देहायबमोजिम तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ:

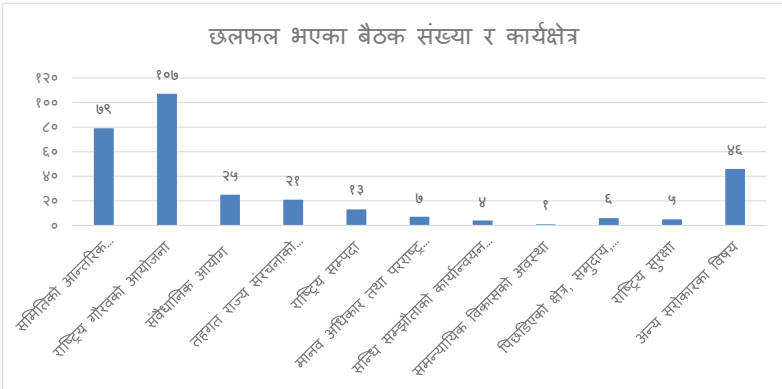
समितिका कार्यक्षेत्र एवं सरोकारका विषय	छलफल भएका बैठक संख्या	स्थलगत अनुगमन संख्या
समितिको आन्तरिक व्यवस्थापन	७९	-
राष्ट्रिय गौरवको आयोजना	१०७	२२
संवैधानिक आयोग	२५	-
तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय	२१	१९
राष्ट्रिय सम्पदा	१३	४
मानव अधिकार तथा परराष्ट्र सम्बन्ध	७	१
सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयन अवस्था	४	-
समन्यायिक विकासको अवस्था	१	-
पिछडिएको क्षेत्र, समुदाय, संस्कृति	६	१
राष्ट्रिय सुरक्षा	५	-
अन्य सरोकारका विषय	४६	
कोभिड-१९	१३	-
महिला लैङ्गिक/ समावेशीकरण	५	-
विपद् व्यावस्थापन सम्बन्धमा	९	-
स्वास्थ्य	८	-
राष्ट्रिय योजना आयोग	५	-
विविध	५	-
संयुक्त बैठक	१	-

स्रोत: समिति सचिवालयको अभिलेख

समितिले सबैभन्दा बढी बैठक बसेका ५ वटा कार्यक्षेत्रहरूमध्ये क्रमशः राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाका सम्बन्धमा १०७ वटा बैठक, संवैधानिक आयोगका सम्बन्धमा २५ वटा बैठक, तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय सम्बन्धी विषयमा २१, राष्ट्रिय सम्पदाका सम्बन्धमा १३ वटा बैठक र कोभिड-१९ का सम्बन्धमा १३ वटा बैठक बसेका थिए । त्यसैगरी समितिले उक्त अवधिमा गरेका विभिन्न ४७ वटा अनुगमन मध्ये राष्ट्रिय गौरवका विभिन्न २४ वटा आयोजनाका सम्बन्धमा एकै पटक वा पटक पटक गरी २२ पटक, तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वयका



विषयमा प्रदेशस्तरीय अन्तर्क्रिया र स्थलगत अनुगमनमा १९ पटक, राष्ट्रिय



सम्पदाका विषयमा ४ पटक, मानव अधिकार तथा परराष्ट्र सम्बन्धका विषयमा १ पटक र पिछडिएको क्षेत्र, समुदाय र संस्कृतिको विषयमा १ पटक अनुगमन गरेको थियो । समितिको बैठक तथा अनुगमन सम्बन्धी कार्यलाई तलको चार्टमा देखाइएको छः

समितिले उक्त छ वर्षको अवधिमा गरेका कामकारवाहीका सम्बन्धमा अनुसूची-३ वमोजिमका ५ वटा वार्षिक प्रतिवेदन र ६ वटा अध्ययन प्रतिवेदनहरू तयार गरी सभामा पेश गरेको थियो । यी प्रतिवेदनमध्ये कतिपय प्रतिवेदनमाथि सभामा छलफल भई सुभाव तथा सिफारिस कार्यान्वयनका लागि सभाबाट सम्बन्धित निकायलाई निर्देशन समेत भएको छ । यस परिच्छेदमा समितिको कार्यक्षेत्रको सामान्य परिचय, समितिले उक्त कार्यक्षेत्रका विषयमा गरेका बैठक, निर्देशन तथा निर्देशको कार्यान्वयनको अवस्था, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन, अध्ययन प्रतिवेदन, अभिमुखीकरण तथा अन्तर्क्रिया कार्यक्रम, कार्यक्षेत्रगत समस्या लगायतका विविध पक्षहरूलाई समावेश गरिएको छ ।

२.१ तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय

संघीय संरचना अन्तर्गतका राज्यका तहगत संरचनाहरू अर्थात् संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको संरचनाको स्थिरता र सुदृढीकरणको लागि गरिने आपसी समन्वय, सहयोग, सहकार्य तथा अन्तरनिर्भरतालाई प्रोत्साहन जस्ता विषयहरू यस अन्तर्गत पर्दछन् । संघीय प्रणाली अवलम्बन गरेका प्रायः मुलुकहरूमा दुई तह वा तीन तहको सरकारको परिकल्पना गरी लागु गरेको दृष्टान्तलाई आधार मानी नेपालको संविधानले पनि तीन तहको राज्य संरचनाको परिकल्पना गरेको छ । राज्य शक्तिको प्रयोगमा संघ प्रदेश र स्थानीय तह संविधानतः स्वायत्त र अधिकार सम्पन्न छन् । संविधानले संघीय इकाइहरूबीच समन्वय, सहकार्य र सहअस्तित्वको सिद्धान्तका आधारमा राज्य प्रणाली सञ्चालन हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । राज्यको तहगत संरचनाको विकासमा समन्वय विना संघीयताको मुख्य उद्देश्य प्राप्तिमा कठिनाई हुने, लोकतन्त्रका लाभहरू आम जनताले उपभोग गर्न नसक्ने जटिलता देखा पर्न सक्ने स्थितिलाई निराकरण गर्न तहगत संरचनाबीच समन्वय अपरिहार्य हुने विषयलाई संविधानले आत्मसात गरेको छ ।

संविधानको मर्म अनुरूप यस समितिलाई प्राप्त भएको कार्यक्षेत्रलाई समितिले गम्भिरतापूर्वक लिई तीनै तहका सरोकारवालाहरूसँग निरन्तर अन्तर्क्रिया, छलफल गर्ने र आवश्यक परेको अवस्थामा निर्देशन दिने कार्य समेत गर्दै आएको छ । यस अन्तर्गत समितिले सातै प्रदेशमा प्रदेश सरकारका पदाधिकारीसँग अन्तर्क्रिया कार्यक्रम मार्फत सुभावा संकलन गरी कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारलाई पठाउने कार्य समेत भएको छ । तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय विषय हेर्न समितिले अलग्गै उपसमिति गठन गरी अध्ययन समेत गरेको थियो । समितिले यस अन्तर्गत विभिन्न मितिमा बैठक बसी विभिन्न निर्णय गर्नुका साथै सम्बन्धित निकायहरूलाई विभिन्न निर्देशन समेत दिएको छ । त्यस्ता निर्देशनको कार्यान्वयनको अनुगमन समेत गरेको छ । समितिले तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय विषय सम्बन्धमा गरेका कामकारवाहीको विवरणलाई देहाय बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छः

२.१.१ बैठक तथा छलफल

तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वयको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत विभिन्न मितिमा समितिमा थुप्रै बैठक तथा छलफल भएका थिए । समितिको छ वर्षको अवधिमा समितिको यस कार्यक्षेत्र अन्तर्गत भएका बैठकमा भएका छलफलहरू मार्फत सरकारको निगरानी गरिएको थियोः

- कर्मचारी समायोजन, भूकम्प पछिको पुनःनिर्माण, संघीयताको कार्यान्वयन लगायतका विषयमा सम्बन्धित मन्त्रीहरू तथा सम्बन्धित निकायका प्रमुख तथा प्रतिनिधिहरूसँग छलफल गरेको थियो ।
- समितिले स्थानीय तहको कामकारवाही सम्बन्धमा प्रतिनिधिमूलक रूपमा काठमाडौं महानगरपालिका, ललितपुर महानगरपालिका र भक्तपुर नगरपालिकाका प्रमुखहरूसँग छलफल गरेको थियो भने तत्कालीन अवस्थामा देखा परेका अन्य समसामयिक विषयमा समेत सम्बद्ध पदाधिकारीहरूसँग समितिले छलफल भएको थियो ।
- समितिले राज्यका तीन तहबीच अन्तरसम्बन्ध, समन्वय सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था र यसको कार्यान्वयन, समस्या तथा चुनौती र भावी

कार्यदिशाका विषयमा तथा संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (अन्तरसम्बन्ध तथा समन्वय) सम्बन्धी ऐन, २०७७ को कार्यान्वयनको अवस्था, समस्या र चुनौतीका सम्बन्धमा संघीयताका विज्ञ डा. खिमलाल देवकोटा र अधिवक्ता मोहनलाल आचार्यलाई कार्यपत्र प्रस्तुत गर्न लगाई छलफल एवं अन्तर्क्रिया गरेको थियो । साथै यस क्षेत्रमा देखिएका समस्या पहिचान गरी समाधानका लागि सम्बन्धित निकायलाई सुभाब तथा निर्देशन समेत दिएको थियो ।

- गाउँपालिका र नगरपालिकामा देखिएका समस्या र चुनौतीका सम्बन्धमा नेपाल नगरपालिका संघका कार्यकारी निर्देशक कलानिधि देवकोटा र गाउँपालिका राष्ट्रिय महासंघ नेपालका कार्यकारी निर्देशक राजेन्द्र प्रसाद प्याकुरेलसँग छलफल एवं अन्तर्क्रिया गरेको थियो ।
- नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहबीच र प्रदेश तथा स्थानीय तहबीच राजस्व बाँडफाँड गर्ने विस्तृत आधार, प्रकृया, सूचक तथा ढाँचाको सम्बन्धमा, नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई र प्रदेशले स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्दा प्रत्येक प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने न्युनतम अनुदान निर्धारण गर्ने प्रकृया तथा विधि, आधार र सूचक, (आयोगको काम कारवाही) तिनै तहका सरकारबीच स्रोत बाँडफाँड लगायतका विषयमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगसँग छलफल तथा अन्तर्क्रिया गरेको थियो ।

२.१.२ तहगत संरचनाको विकासमा समन्वय सम्बन्धी निर्देशन तथा निर्देशन कार्यान्वयनको अवस्था

समितिले तहगत संरचनाको विकासमा समन्वयका सम्बन्धमा विगतको छ वर्षको अवधिमा समितिमा छलफल भई विभिन्न निकायलाई दिएका निर्देशन र ती निर्देशनको कार्यान्वयनको अवस्थालाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ:

संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहबीच समन्वय कायम गर्न संघीय संसदले नेपालको संविधानको धारा २३५(१) बमोजिम निर्माण गर्ने ऐनको मस्यौदा गरी संघीय संसदको आगामी अधिवेशन (तेस्रो) शुरू हुनासाथ विधेयक

संसदमा पेश गर्न, प्रदेश तथा स्थानीय तहका लागि आवश्यक पर्ने कानूनहरूलाई मन्त्रालयले उच्च महत्वकासाथ अगाडि बढाउन, प्रदेश तथा स्थानीय तहको लागि आवश्यक नमुना कानूनहरू तयार गरी उपलब्ध गराउन, संविधान अनुरूप संशोधन गर्ने ऐनहरू तत्काल संशोधनको प्रकृया अगाडि बढाउन कानून न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो ।

यस सम्बन्धमा समितिको उक्त निर्देशन कार्यान्वयन भई "संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय र अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७" बनेको छ । उक्त विधेयक संघीय संसदका दुवै सभाबाट पारित भई २०७७ साउन १३ गते प्रमाणीकरण भएको थियो । केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने ऐन, २०७५ बाट संशोधन गरिएका ५६ वटा ऐनहरूमध्ये तीनै तहको अधिकार प्रष्ट हुने गरी ५ वटा ऐनहरू र संविधान अनुकूल बनाउन केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०७५ बाट संशोधन गरिएका १०९ वटा ऐनहरूमध्ये तीनै तहको अधिकार प्रष्ट हुने गरी २५ वटा ऐनहरू संशोधन भएका थिए ।

प्रदेश तथा स्थानीय तहमा स्वीकृत सँगठनात्मक संरचना बमोजिम पनि कर्मचारीहरू व्यवस्थापन हुन नसकेकोले मानव संसाधनको अभावमा प्रदेश तथा स्थानीय तह क्रियाशील हुन नसकेको भन्ने गुनासो आइरहेको सन्दर्भमा कर्मचारीहरूका जायज मागहरूको सम्बोधन गर्दै राष्ट्रसेवकलाई उच्च मनोबलका साथ प्रदेश तथा स्थानीय तहमा जान ईच्छुक हुने कानूनी व्यवस्था गरी कर्मचारी समायोजनको प्रकृया अगाडि बढाउन र संघीय निजामती सेवा विधेयक तत्काल संसदमा पेश गर्न तथा कर्मचारी समायोजन ऐन, २०७४ ले संसद सेवाका कर्मचारीहरूको सम्बन्धमा गरेको व्यवस्थामा संकुचन हुनेगरी कर्मचारी समायोजन अध्यादेशमा व्यवस्था गरेकोले समायोजन हुन चाहने संसद सेवाका कर्मचारीहरूलाई समेत अन्य सरकारी सेवाका कर्मचारीहरू सरह तीनै तहमा समायोजन हुने व्यवस्था मिलाउन संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो साथै जिम्मेवार र अनुशासित रूपमा समायोजन प्रकृत्यामा सहभागी भई संघीयता कार्यान्वयनको ऐतिहासिक प्रकृत्यामा सहयोग पुऱ्याउन सबै राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरूलाई समेत निर्देशन दिएको थियो ।

यस सम्बन्धमा संघीय निजामती सेवा सम्बन्धी विधेयक प्रतिनिधि सभामा मिति २०७५ माघ २७मा दर्ता भई विधेयकमाथि दफावार छलफल गरी समितिको प्रतिवेदन सभामा पेश भएको थियो । यद्यपि २०७८ असोज ६ मा सरकारले फिर्ता लिएको थियो र २०८० फागुन महिनामा प्रतिनिधि सभामा पुनः दर्ता भई हाल समितिमा विचाराधीन अवस्थामा रहेको छ ।

कर्मचारी समायोजनका लागि प्रदेश तहमा सिर्जना भएका २२, २९७ दरबन्दीमा १३, ८२१कर्मचारी र स्थानीय तहमा सिर्जना भएका ६७, ७१९ दरबन्दीमा ४३, ८०७ कर्मचारीहरू कर्मचारी समायोजन ऐन, २०७५ बमोजिम समायोजन गरिएको थियो । संघीय संसद सचिवालयबाट समेत ३२ जना कर्मचारीको समायोजन भएको थियो । कर्मचारी समायोजन/मिलान मापदण्ड, २०७७ वमोजिम कर्मचारी समायोजन पश्चात् पनि कर्मचारीका महत्वपूर्ण गुनासाहरूको सम्बोधन गरिएको थियो ।

प्रदेश र स्थानीय तहमा कर्मचारीहरूको अभावका कारण यी निकायको कार्यसम्पादन र सेवा प्रवाहमा परेको तत्कालीन समस्या समाधानका लागि समायोजन ऐन, २०७५ र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ बमोजिम कर्मचारी खटाउने व्यवस्था सहितको कार्ययोजना संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट तयार गरी समितिमा पेश भएको थियो ।

प्रदेश तथा स्थानीय तहमा सञ्चालित आयोजनाहरूलाई संघबाट प्रदान गरिने अनुदान पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध गराउन, रोयल्टीको बाँडफाँडमा देखिएका अषष्टता तत्काल टुङ्गाउन, प्रदेश तथा स्थानीय तहको स्रोत परिचालनको क्षमता तथा आन्तरिक स्रोत साधनको पर्याप्तता जस्ता कुराहरूलाई ध्यानमा राखी आगामी बजेटमा अनुदानको रकम परिमार्जन गर्दै जान र निर्वाचन क्षेत्र साभेदारी कार्यक्रमलाई आगामी आर्थिक वर्षहरूमा अभि व्यवस्थित एवम् साभेदारीमूलक ढंगले अगाडि बढाउन अर्थ मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो ।

यस सम्बन्धमा अनुदान वितरणको मापदण्ड परिमार्जन हुँदै गएको र निर्वाचन क्षेत्र साभेदारी कार्यक्रमलाई व्यवस्थित तथा साभेदारीमूलक बनाउन नीतिगत, व्यवस्थापकीय तथा संरचनागत व्यवस्था सम्बन्धी कार्य भएको थियो ।

संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र निजामती कर्मचारीको आधिकारीक ट्रेड युनियनबीच २०७५ पुस १९ गते भएको ९ बुँदे सम्झौता तत्काल कार्यान्वयन गर्न संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो । साथै प्रदेश र स्थानीय तहमा कर्मचारी व्यवस्थापन सम्बन्धमा देखिएका समस्यालाई संविधानले मार्गदर्शन गरे अनुरूप हुने गरी यथाशीघ्र समाधान गर्न र कर्मचारीहरूको तर्फबाट बारम्बार उठाउदै आएका सेवा सुविधा र वृत्ति विकासका अवसरमा अवरोध नहुने गरी संघीय निजामती सेवा विधेयकमा व्यवस्था गर्न संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र कानून न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो ।

यस सम्बन्धमा सम्झौता बमोजिम २०७५ फागुन १० देखि लागु हुने गरी समायोजन ऐन २०७५, कार्यान्वयन भएको थियो । कार्यरत कर्मचारीलाई संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा समायोजन गर्दा कार्यरत पदको ज्यष्टेता, कार्यरत पद भन्दा तल्लो श्रेणी वा तहको पदको ज्यष्टेता, हालको स्थायी बसोबासको ठेगाना, नागरिकता प्रमाण पत्रमा उल्लेखित ठेगाना, कर्मचारी हाल कार्यरत रहेको प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई आधारको रूपमा लिएको थियो ।

संघीयताको सवलीकरण र सुशासन प्रवर्द्धन सम्बन्धी चेतनामुलक कार्यक्रमहरू संघदेखि पालिकास्तरसम्म अभियानको रूपमा सञ्चालन गर्न तथा संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समितिको प्रतिवेदनमा उल्लेखित निर्देशन कार्यान्वयनका लागि कार्ययोजना तयार गरी १५ दिनभित्र यस समितिमा पेश गर्न संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो ।

संघ प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७ बमोजिम विषयगत समितिले आफ्नो विषयसँग सम्बन्धित क्षेत्रका योजना, नीति, कानून, रणनीति र कार्यक्रममा एकरूपता र गुणस्तरीयता कायम गरी कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता ल्याउन प्रदेश तथा स्थानीय तहसँग नियमित बैठक बस्ने र सो सम्बन्धमा भएका कामकारवाहीको प्रगति समितिमा पठाउन उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो ।

प्रदेश र स्थानीय तहमा कर्मचारी व्यवस्थापन सम्बन्धमा देखिएका समस्या समाधान गर्न र प्रदेशमा एकमुष्ट कर्मचारी खटाउने लगायतका विषयमा राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति र संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समितिले दिएका प्रशासनिक संघीयतासँग सम्बन्धित निर्देशनहरूलाई प्राथमिकता दिई कार्यान्वयन गर्न निर्देशन दिइएको थियो ।

उल्लेखित निर्देशनको सम्बन्धमा राष्ट्रिय समन्वय परिषद्को संस्थागत विकास भई मिति २०८० आषाढ १६ र २०८० माघ २६ गते बैठक सम्पन्न भई संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच साभा अधिकार क्षेत्रमा देखिएका समस्या समाधानका लागि महत्वपूर्ण निर्णय गरी कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित निकायमा पठाएको थियो भने कार्य विस्तृतीकरणको पुनरावलोकनको कार्य अन्तिम चरणमा पुगेको छ ।

प्रदेश समन्वय परिषद्को बैठक यस वर्ष २ पटक बसी संघीयता कार्यान्वयनका विभिन्न पक्षमा निर्णय भई कार्यान्वयनको चरणमा रहेको पाइएको साथै अन्तरसरकारी वित्त परिषद् एवम् विषयगत समितिको बैठक बसी संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिएको पाइएको छ साथै साभा चासो र हितका विषयमा सूचना, स्रोत साधन र विज्ञताको आदानप्रदान गर्ने अभ्यासमा संघीय सरकारले नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गरेको पाइएको । त्यसैगरी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले संघ प्रदेश तथा स्थानीय तहको अधिकार सूचीको विस्तृतीकरण परिमार्जनका लागि समिति गठन गरी कार्य भएको पाइएको । समितिले वित्तीय संघीयताको सम्बन्धमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, नेपाल सरकारलाई देहाय वमोजिम निर्देशन दिएको थियो:

- प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धी एकीकृत कानून यथाशीघ्र निर्माण गर्ने, एकल र साभा अधिकार सूचीमा थप स्पष्ट गर्ने, स्थानीय तहमा जाने विभिन्न प्रकारका अनुदान रकमलाई एकीकृत र नतीजामुखी बनाउने नीति निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने, दोहोरो राजस्व अधिकार क्षेत्रभित्र परेका विषयमा कर राजस्व उठाउने र बाँड्ने सम्बन्धमा थप स्पष्ट गर्ने, अन्तर सरकारी वित्तीय हस्तान्तरणलाई वस्तुगत, यथार्थपरक र समन्यायिक बनाउन स्थानीय तहसम्म खण्डीकृत, स्वतः र अद्यावधिक तथ्याङ्क तयार

गर्ने व्यवस्था मिलाई वित्तीय संघीयताको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न निर्देशन दिइएको थियो ।

- राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले राजस्व बॉडफॉड र वित्त हस्तान्तरणमा प्रयोग गर्दै आएको आधार र सूत्रको अभ्यास गरेको ५ वर्ष पुगिसकेकोले उक्त सूत्रलाई परिमार्जन गर्ने, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय गरी स्रोतको न्याययोचित वितरण गर्ने,
- प्रदेश तथा स्थानीय तह विकासको आधारस्तम्भ भएकाले स्रोत, साधन स्थानीय तहमा वृद्धि गर्ने, शर्त अनुदानको आकारलाई विस्तारै कटौती गरी समपूरक र समानीकरण अनुदानलाई वृद्धि गर्ने,
- संघबाट प्रदेश र स्थानीय तहको लागि र प्रदेशबाट स्थानीय तहको लागि दिइने ४ प्रकारका अनुदानको मापदण्ड, आधार, समय र मात्रा वैज्ञानिक र व्यवहारिक भएको नदेखिएकोले आवश्यकता र समय अनुसार उक्त बजेट विनियोजनको वैज्ञानिक मापदण्ड बनाई तत्काल कार्यान्वयन गर्ने,
- वित्तीय संघीयताको आधारको रूपमा रहेको करको दायरा फराकिलो बनाउने ।

उल्लेखित निर्देशनहरूको सम्बन्धमा भूगोल, जनसंख्या, स्रोत परिचालनको क्षमता, आन्तरिक स्रोत साधनको पर्याप्तता, विकासको अवस्था जस्ता विषयलाई ध्यान दिई राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगबाट राजस्व बॉडफॉड, वित्तीय समानीकरण अनुदान, शर्त अनुदानको आधार तथा सीमा निर्धारण भई सोही आधारमा प्रदेश र स्थानीय तहमा स्रोत हस्तान्तरण भएको छ ।

तहगत राज्य संरचना (संघ, प्रदेश र स्थानीय तह) को विकासमा समन्वयका सम्बन्धमा बजेट तथा योजना निर्माण, कार्यान्वयन तथा कानून निर्माणमा सहकार्य र समन्वय गरी अघि बढ्न नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिएको थियो ।

यस सम्बन्धमा संघीय संसदबाट संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७ बनाई लागू गरिएको, आयोजना विकास, छनौट

तथा प्राथमिकीकरण सम्बन्धी एकीकृत मापदण्ड, २०७९ निर्माण भएको, नेपाल सरकारबाट स्थानीय तहको वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम, MTEF र आवधिक योजना तर्जुमामा समन्वय एवं सहजीकरणका लागि स्थानीय तहको मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा दिग्दर्शन, २०७७, स्थानीय तहको वार्षिक बजेट तथा योजना तर्जुमा हाते पुस्तिका, स्थानीय तहको बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिको कार्य सञ्चालन कार्यविधि, २०७८ (नमूना), स्थानीय तहको अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समितिको कार्य सञ्चालन कार्यविधि, २०७८ (नमूना) तथा स्थानीय तहको राजश्व परामर्श समितिको कार्य सञ्चालन कार्यविधि, २०७८ (नमूना) तयार गरी पठाइनुका साथै स्थलगत समन्वय तथा सहजीकरण गरिएको र स्थानीय तहको अनुरोधका आधारमा आवधिक योजनामा राय सुभाष उपलब्ध गराउने गरिएको। साथै स्थानीय तहहरूका लागि नमूना कानून तर्जुमा गर्न कार्यदल समेत गठन भएको थियो।

२.१.३ तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय सम्बन्धी अध्ययन

समितिले तहगत अन्तरसम्बन्ध र समन्वयलाई विशेष प्राथमिकतामा राखी संघीयता कार्यान्वयनका कठिनाई र व्यवधान पहिचान गरी त्यस्ता समस्याहरूलाई समाधान गर्ने उद्देश्यले आफ्नो विगतको छ वर्षको अवधिमा दुई पटक यस सम्बन्धी अध्ययन गरेको थियो। समितिले २०७५ सालमा र २०८० सालमा यस सम्बन्धी अध्ययन गरेको थियो। समितिले अध्ययनको क्रममा सातै प्रदेशमा गई सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँग छलफल तथा अन्तर्क्रिया कार्यक्रम गरी वस्तुगत समस्या पहिचान गरी सम्बन्धित निकायलाई प्रतिवेदन मार्फत सुभाष दिएको थियो।

पहिलो अध्ययन

समितिले पहिलो पटक २०७५ माघ २४ देखि २०७५ चैत ३ गतेसम्म सातै प्रदेशमा राष्ट्रिय सभाका सम्माननीय अध्यक्ष, नेपाल सरकारका कानून न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्री, राष्ट्रिय सभाका उपाध्यक्ष, प्रदेश सभाका मा. सभामुख, प्रदेश सरकारका मा. मन्त्रीहरू, प्रदेश सभाका मा. उपसभामुख, प्रदेश सभाका मा. सदस्यहरू, जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुख, उपप्रमुख, स्थानीय तहका प्रमुख, उपप्रमुख, नगरपालिका तथा गाउँपालिका

महासंघका प्रतिनिधिहरू, संघीयताको कार्यान्वयनमा प्रत्यक्ष रूपमा संलग्न प्रदेश तथा स्थानीय तहमा कार्यरत कर्मचारीहरूको सहभागितामा संघीयता कार्यान्वयनको क्रममा देखापरेका ब्यवहारिक कठिनाईमा केन्द्रित भई अन्तर्क्रिया कार्यक्रम गरेको थियो ।

कोशी, मधेश र वागमती प्रदेशमा संचालित उक्त अन्तर्क्रिया कार्यक्रममा वर्तमान प्रतिनिधि सभा सदस्य तथा संविधान सभा सदस्य माननीय रमेश लेखकले र लुम्बिनी प्रदेश, गण्डकी प्रदेश, कर्णाली प्रदेश र सुदुरपश्चिम प्रदेशमा संविधानसभा सदस्य माननीय खिमलाल देवकोटाले कार्यपत्र प्रस्तुत गर्नुभएको थियो ।

समितिले उक्त कार्यपत्र र सो सम्बन्धमा प्रदेश तथा स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि एवं कर्मचारीहरू जसले संघीयतालाई कार्यस्तरमा रहेर कार्यान्वयन गरिरहेका छन् तिनीहरूको भोगाई र अपेक्षालाई बुझ्ने प्रयास गरेको थियो । यसरी प्राप्त भएका विषयहरूलाई समितिले प्रतिवेदनमा समावेश गरेको थियो । यी सुझावहरूलाई संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७ ले समेटको छ । समितिको पहिलो अध्ययन प्रतिवेदनमा निष्कर्षको रूपमा समावेश गरेका विषयहरू निम्नानुसार रहेका थिए:

- कर्मचारी समायोजनले प्रदेश र स्थानीय तहको आवश्यकता सम्बोधन नभएको गुनासो आइरहेको सन्दर्भमा तहगत सरकारहरूको आवश्यकताको आधारमा तत्काल सँगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण (O&M) गरी आवश्यक दरवन्दी सिर्जना गर्न र अविलम्ब प्रदेश लोकसेवा आयोग गठन गरी प्रदेश लोकसेवा आयोगमार्फत कर्मचारी नियुक्त गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाउने ।
- प्रदेश लोकसेवा आयोग, प्रदेश प्रहरी, प्राकृतिक स्रोत साधन, प्रदेश विश्वविद्यालय लगायतका प्रदेशको एकल अधिकारको सूचीका विषय तथा स्थानीय तहहरूबीच समन्वय गर्ने सम्बन्धी कानूनहरू प्रदेशले र शिक्षा, स्वास्थ्य, न्यायिक अधिकार व्यवस्थित गर्ने, स्थानीय स्रोत परिचालन सम्बन्धी कानून स्थानीय तहहरूले तत्काल निर्माण गर्ने ।
- स्रोत विनियोजन एवम् वितरणलाई भूगोल, जनसंख्या, स्रोत परिचालनको क्षमता, आन्तरिक स्रोत साधनको पर्याप्तता, विकासको अवस्था जस्ता

समग्र पक्षलाई समेट्ने गरी अभै वस्तुनिष्ठ र वैज्ञानिक मापदण्डमा आधारित बनाउनुपर्ने साथै स्थानीय तहहरूले संकलन गरेको सेवा शुल्क तथा रोयल्टी माथि सोही तहको अग्राधिकार रहने व्यवस्था गर्ने ।

- स्थानीय तहले, प्रदेशले र संघले कति रकमसम्मका आयोजनाहरूको संचालन गर्ने भन्ने सम्बन्धमा देहायका विषयहरूलाई समेत ध्यान दिई स्पष्ट वैज्ञानिक मापदण्ड निर्धारण गरी लागू गर्ने:
 - **संघ अन्तर्गत:** राष्ट्रिय गौरवका आयोजना, राष्ट्रिय महत्त्वका आयोजना, दुई वटा प्रदेश जोडिएका आयोजना, छिमेकी मुलुकसँग सीमा जोडिएका आयोजना, अन्तर्राष्ट्रिय लगानीका आयोजनाहरू
 - **प्रदेश अन्तर्गत:** प्रदेश गौरवका आयोजना, संघले जिम्मेवारी तोकेका आयोजना, दुई वटा जिल्ला वा स्थानीय तह जोडिएको आयोजना, पहिचान र उत्पादन सम्बन्धी योजनाहरू
 - **स्थानीय तह अन्तर्गत:** स्थानीय गौरवका आयोजना, आधारभूत आवश्यकतासँग जोडिएका आयोजना, उत्पादन र आय आर्जन सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरू ।

दोस्रो अध्ययन

समितिको छ वर्षको अवधिमा तहगत अन्तरसम्बन्ध र समन्वयका सम्बन्धमा समितिले सातै प्रदेशमा दोस्रो पटक अन्तर्क्रिया कार्यक्रम गरेको थियो । उक्त अन्तर्क्रिया कार्यक्रममा प्रदेश र स्थानीय तहबाट जनप्रतिनिधिहरूको सहभागिता भएको थियो भने कोशी प्रदेश, गण्डकी प्रदेश, लुम्बिनी प्रदेश, कर्णाली प्रदेशमा संविधानविद् काशीराज दाहाल र मधेश प्रदेश, वागमती प्रदेश सुदूर पश्चिम प्रदेशमा अधिवक्ता मोहनलाल आचार्यले कार्यपत्र प्रस्तुत गर्नु भएको थियो । उक्त अन्तर्क्रिया कार्यक्रममा संघीयता कार्यान्वयन गरेको यस अवधिमा तहगत अन्तरसम्बन्ध र समन्वयमा देखिएका प्रमुख समस्या र समाधानका उपायहरूमा केन्द्रित रही छलफल भएको थियो । छलफलबाट प्राप्त भएका सुझाव तथा समितिको छलफलबाट निकालिएको निष्कर्ष समेतलाई समावेश गरी समितिले तहगत अन्तरसम्बन्ध तथा समन्वय विषयक अध्ययन प्रतिवेदन तयार गरी सभामा पेश भएको थियो ।

प्रतिवेदनमा समावेश गरिएका मुख्य मुख्य सुभावहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छः

संस्थागत संरचनाको प्रभावकारिता

- संघीयताको सबलीकरण गर्न संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले समन्वय, सहकारीता र सहअस्तित्वको सिद्धान्तमा आधारित रहेर आ-आफ्नो अधिकार क्षेत्र अन्तर्गत रही कार्यसम्पादन गर्ने एवं संघीय सरकार अन्तर्गतका विषयगत मन्त्रालयबीच समन्वय प्रभावकारी बनाउने,
- राष्ट्रिय समन्वय परिषद्को भूमिकालाई थप प्रभावकारी बनाई अन्तर प्रदेश परिषद्, प्रदेश समन्वय परिषद्, विषयगत समितिहरू र विशेष समिति जस्ता समन्वयकारी संरचनालाई प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्न नियमित बैठकहरू सञ्चालन गरी बैठकका निर्णयहरू प्रभावकारी रूपमा यथाशीघ्र कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था मिलाउने,
- जिल्लामा संचालित आयोजनाहरूको अनुगमन मूल्याङ्कन जिल्ला समन्वय समिति मार्फत गर्ने र यसको प्रभावकारिता बढाउन आवश्यक जिम्मेवारी र श्रोत साधनको व्यवस्था गर्ने,
- संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले अर्कोतहको अधिकार क्षेत्रसँग समानान्तर हुनेगरी एकै प्रकृतिको कार्यालयहरू खोलेर प्रशासनिक खर्चको भार बढेको, काममा कतै दोहोरो र तेहेरो त कतै काम नै नहुने गरेको विषयलाई अन्त्य गर्ने, संघका अनावश्यक संरचना हटाउन आवश्यकता र औचित्यका आधारमा संस्थागत संरचनाको पुनरावलोकन गर्ने ।

कानून तर्जुमा

- साभा अधिकारका विषयमा कानून निर्माण गर्दा तीनवटै तहबीच छलफल, राय, सुभाव लिने, संघीयता अनुकूल बनाउन बाँकी कानूनहरू निर्माण गर्ने र संघबाट साभा अधिकार तथा अवशिष्ट अधिकार प्रयोगको मापदण्ड तथा कानून निर्माण गर्ने,
- हालको कानून बमोजिम जमिन स्थानीय तहको, जंगल प्रदेशको र रूख संघ सरकारको भएको छ भन्ने जनगुनासोलाई सम्बोधन गर्न भूमि र

वनजंगलको सदुपयोगको साभेदारी स्थानीय र प्रदेश तहलाई समेत गराउन आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्ने,

- संघीयताको सवलीकरणसँग सम्बन्धित निजामती सेवा ऐन, जग्गा प्राप्ती सम्बन्धी ऐन, प्रहरी ऐन, शिक्षा ऐन, कृषि ऐन, स्वास्थ्य ऐन, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु सम्बन्धी ऐन जस्ता आधारभूत विषयमा समेत कानून बन्न बाँकी रहेकोले तालिका बनाएर उक्त विधेयकहरूको तर्जुमा गरी संघीय संसदमा पेश गर्ने ।

वित्तीय संघीयता

- राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले राजस्व बाँडफाँड र वित्त हस्तान्तरणमा प्रयोग गर्दै आएको आधार र सूत्रको अभ्यास गरेको ५ वर्ष पुगिसकेकोले उक्त सूत्रलाई परिमार्जन गर्ने, राष्ट्रिय प्रकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय गरी स्रोतको न्याययोचित वितरण गर्ने,
- प्रदेश तथा स्थानीय तह विकासको आधारस्तम्भ भएकाले स्रोत, साधन स्थानीय तहमा वृद्धि गर्ने, शसर्त अनुदानको आकारलाई विस्तारै कटौती गरी समपूरक र समानीकरण अनुदानलाई वृद्धि गर्ने,
- संघबाट प्रदेश र स्थानीय तहको लागि र प्रदेशबाट स्थानीय तहको लागि दिइने ४ प्रकारका अनुदानको मापदण्ड, आधार, समय र मात्रा वैज्ञानिक र व्यवहारिक नभएको देखिएकोले आवश्यकता र समय अनुसार उक्त बजेट विनियोजनको वैज्ञानिक मापदण्ड बनाई तत्काल कार्यान्वयन गर्ने साथै वित्तीय संघीयताको आधारको रूपमा रहेको करको दायरा फराकिलो बनाउने,

योजना तर्जुमा र आयोजना निर्माण तथा कार्यान्वयन

- आयोजना वर्गीकरण मापदण्डको आधारमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले दोहोरोपन नहुने गरी कार्यान्वयन गर्न बजेट सिमा निर्धारण गर्ने,
- संघबाट स्थानीय तहमा संचालन गरिने आयोजनाको अनुगमनमा समेत पालिकाको अनिवार्य सहभागिता गराउने । पालिकाको योजनामा समावेश भएको कार्यक्रमपछि थाहानै नपाई केन्द्रबाट कटौती हुँदा समस्या सिर्जना

हुने गरेकोले संघ र प्रदेशबाट त्यस प्रकारको हस्तक्षेप बन्द गरिनु पर्ने, स्थानीय तहमा संघ र प्रदेशको आयोजनामा पनि तीनै तहको अनुगमनको संयन्त्र निर्माण गर्ने,

- योजना तथा आयोजनाको आवश्यकता र औचित्यको आधारमा बजेट सिलिङ्ग र कार्यान्वयनको तहगत ढाँचा निर्माण गर्दै प्रदेश र स्थानीय तहको आयोजना र योजना तर्जुमामा दोहोरोपना हुन नदिन LMBIS प्रणालीले नियन्त्रण गर्ने प्रणाली र संयन्त्रको एकीकृत व्यवस्था मिलाउने ।

प्रशासन सुधार

- प्रदेश निजामती सेवाका कर्मचारी प्रदेशको सचिव भएर सेवा गर्न पाउने व्यवस्था गर्ने तथा संघीय सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहमा खटाउने तथा सरुवा हुने कर्मचारी प्रदेश मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् को कार्यालयमा जानकारी हुने गरि खटनपटन गर्ने,
- प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत स्थानीय तहको आफ्नै सेवाको कर्मचारी हुनुपर्छ भन्ने गुनासो स्थानीय तहबाट उठ्ने गरेकोले संघीय निजामती सेवा ऐनमा यस कुरालाई ध्यान दिने ।

अन्य सुभाव

- संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धी नेपाल सरकारले गर्न बाँकी कामको लगत बनाई कार्ययोजना निर्माण गर्ने,
- राष्ट्रिय सभाको संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समितिले गरेका ९९ बुँदे सिफारिसको कार्यान्वयनलाई उच्च प्राथमिकता दिने,
- संघीयता कार्यान्वयनको सम्बन्धमा भए गरेका कामकारवाहीको अनुगमन र अन्तरतह सम्बन्ध सुदृढीकरणका लागि संघीय संसद अन्तर्गत संयुक्त समितिको निर्माण गर्ने ।

२.१.४ तहगत अन्तरसम्बन्ध सम्बन्धी अन्तर्क्रिया कार्यक्रम

समितिको बैठक हलमा २०७५ माघ ९ गते तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय विषयमा अन्तर्क्रिया कार्यक्रम भएको थियो । सो

अन्तर्क्रिया कार्यक्रमको स्रोत व्यक्तिको रूपमा नेपाल सरकारका पूर्व सचिव श्री वालानन्द पौडेललाई आमन्त्रण गरिएको थियो ।

समितिको २०७९ फागुन १७ र १८ गते प्रतिनिधि सभाका उपसभामुख, राष्ट्रिय सभाका उपाध्यक्ष र सातै प्रदेशका उपसभामुखको उपस्थितिमा तहगत राज्य संरचनाको विकासमा लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरण, समानुपातिक समावेशी प्रतिनिधित्व सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था र वर्तमान अवस्था विषयमा छलफल भएको थियो । सो कार्यक्रममा डा. रेणु अधिकारी र अधिवक्ता मोहनलाल आचार्यबाट प्रस्तुतीकरण भएको थियो ।

संघीयताको प्रभावकारी कार्यान्वयन भएमा तहगत अन्तरसम्बन्ध र समन्वय प्रभावकारी भई समन्यायिक विकास संभव हुने निष्कर्षका साथ यस सम्बन्धमा समितिले संघीयता विज्ञ डा. खिमलाल देबकोटालाई समितिमा आमन्त्रण गरी संघीयता कार्यान्वयनका सम्बन्धमा कार्यपत्र प्रस्तुत गराई छलफल गरेको थियो ।

२.१.५ तहगत अन्तरसम्बन्ध र समन्वयका सम्बन्धमा नेपाल सरकारको प्रतिवद्धता

समितिले आफ्नो कार्यक्षेत्र अन्तर्गतका विषयमा नेपाल सरकारलाई दिएका निर्देशन र ध्यानाकर्षण गराइएका विषयहरूको कार्यान्वयनको अवस्था, निरन्तर छलफलबाट पहिचान गरिएका केही प्रमुख सवालहरू, दिएका निर्देशनहरूको कार्यान्वयनको सुनिश्चितता लगायतका विषयमा २०८० फागुन १६ गते सम्माननीय प्रधानमन्त्री पुष्पकमल दाहाल प्रचण्डलाई समितिमा आमन्त्रण गरी छलफल गरेको थियो । छलफलको क्रममा अन्य विषयका अतिरिक्त प्रधानमन्त्रीबाट तहगत अन्तरसम्बन्ध र समन्वयका सम्बन्धमा समितिलाई गराउनु भएको जानकारी तथा प्रतिवद्धतालाई तल प्रस्तुत गरिएको छः

संघीयता कार्यान्वयन, संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहबीच समन्वय र साभ्का कानुनको निर्माण

- संघीयता कार्यान्वयन सरकारको उच्च प्राथमिकतामा रहेको,

- विगत चार वर्षदेखि बस्न नसकेको राष्ट्रिय समन्वय परिषद्को बैठक यसै वर्ष दुईपटक बसी संघीयताको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा भएका विभिन्न निर्णयहरू कार्यान्वयन भैरहेको
- संघीयता कार्यान्वयनलाई सहजीकरण र मार्गनिर्देशन गर्न अधिकार सूचीको विस्तृतीकरण प्रतिवेदनलाई पुनरावलोकन गर्न विषयगत समिति गठन भै परिमार्जनको कार्य अन्तिम चरणमा पुगेको र सोही बमोजिम कानूनहरूको तर्जुमा र संशोधन हुने तय गरिएको
- प्रचलित कानूनमा व्यवस्था गरिएको अन्तरसरकारी वित्त परिषद् एवम् अन्य विषयगत समितिहरूको बैठक निरन्तर बसी आवश्यक समन्वय भइरहेको
- साभा अधिकारका सूचीका कानूनहरू तर्जुमा गर्दा प्रदेश र स्थानीय तहसँग निरन्तर तथा सघन छलफल र परामर्श भै रहेको
- साभा अधिकार सूची सम्बन्धी कानून तर्जुमा उच्च प्राथमिकतामा रहेको, शिक्षा सम्बन्धी विधेयक संघीय संसदमा विचाराधीन रहेको र संघीय निजामती सेवा सम्बन्धी विधेयक संसदको चालु अधिवेशन (प्रतिनिधि सभाको दोस्रो कार्यकालको दोस्रो र राष्ट्रिय सभाको पन्धौं) मा प्रस्तुत गर्ने तयारीमा रहेको साथै संघीयता कार्यान्वयसँग सम्बन्धित अन्य कानूनहरूको तर्जुमा गर्ने कार्य ठोस कार्ययोजनाका साथ अगाडि बढेको ।

आयोजनाहरूको तहगत बजेट सिलिङ्ग सम्बन्धी मापदण्ड निर्धारण

- तीन तहका सरकारले सञ्चालन गर्ने आयोजनाहरूको बजेट सिलिङ्ग, विषय क्षेत्र र प्राविधिक जटिलता समेतका आधारमा "आयोजना विकास, छनौट तथा प्राथमिकीकरण सम्बन्धी एकीकृत मापदण्ड, २०७९" स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको ।

वैज्ञानिक मापदण्डका आधारमा स्रोत विनियोजन तथा वितरण

- योजना कार्यान्वयनका लागि महत्वपूर्ण आधारस्तम्भका रूपमा रहेका आयोजना सञ्चालनका लागि तीन तहका सरकारले सञ्चालन गर्न आयोजनाहरूको बजेट सिलिङ्ग विषयक्षेत्र र प्राविधिक जटिलता समेतका आधारमा आयोजना विकास, छनौट तथा प्राथमिकीकरण सम्बन्धी एकीकृत मापदण्ड, २०७९ स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको

- आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व सम्बन्धी ऐन, २०७६ बमोजिम आयोजना बैङ्कमा समावेश भएका आयोजनामा मात्र स्रोतको विनियोजन गर्ने गरी बजेट तर्जुमा गर्ने प्रणालीको अवलम्बन गरिएको जस अनुसार राष्ट्रिय योजना आयोगमा आयोजना बैंक स्थापना गरी सञ्चालन गरिएको
- भूगोल, जनसंख्या, स्रोत परिचालनको क्षमता, आन्तरिक स्रोत साधनको पर्याप्तता, विकासको अवस्था जस्ता विषयलाई ध्यान दिई राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगबाट राजश्व बाडँफाँड, वित्तीय समानीकरण अनुदान, सशर्त अनुदानको आधार तथा सीमा निर्धारण भै सोही आधारमा प्रदेश र स्थानीय तहहरूमा स्रोत हस्तान्तरण गरिएको
- उल्लेखित आधारहरूमा सुधार गरी वैज्ञानिक बनाउन लागि राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगबाट गहन अध्ययन भैरहेको ।

२.१.६ तहगत राज्य संरचनाको विकासको समन्वयमा देखिएका समस्या

- संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहले एक अर्काको अस्तित्वलाई स्वीकार गर्न नसक्ने, सहकार्य तथा समन्वयको संस्कृतिको कमीले केन्द्रिकृत मानसिकता लगायतका कारण राज्यको तहगत संरचनाबीच समन्वय कायम गर्न कठिन भएको देखिन्छ ।
- तीन तहका सरकारको अधिकार क्षेत्र तथा सीमा स्पष्ट नहुँदा तीनै तहका सरकारको अधिकारक्षेत्र एक अर्कामा बाफिन गई कार्यसम्पादनमा समस्या उत्पन्न भएको छ भने यी विषयहरूको सम्वन्धमा प्रभावकारी समन्वय गरी निकास निकाल्न समेत कठिन भएको देखिन्छ ।
- संघले तहगत समन्वयका लागि नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्नेमा सो अनुरूप भूमिका निर्वाह गर्न नसक्दा प्रदेश तथा स्थानीय तहका अधिकारको प्रयोगमा समस्या सिर्जना भएको देखिन्छ ।
- संघले साभा कानून र स्पष्ट मापदण्ड नबनाउदा साभा अधिकारका सूचीमा रहेका अधिकारहरूको प्रयोगमा समस्या सिर्जना भएको पाइन्छ ।

- संघले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई र प्रदेशले स्थानीय तहलाई वितरण गर्ने अनुदान वस्तुपरक एवं माग र आवश्यकतामा आधारित नहुँदा प्रदेश तथा स्थानीय तहका अधिकार कार्यान्वयनमा कठिनाई भएको पाइएको छ ।
- संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहबीच आयोजना व्यवस्थापनमा तादात्म्यता कायम गर्न नसक्दा आयोजना कार्यान्वयनमा दोहोरोपन भई राज्यको स्रोत साधनको दुरुपयोग भएको देखिएको पाइन्छ ।
- संघले समयमै संघीय निजामती सेवा ऐन निर्माण गर्न नसक्दा कर्मचारी व्यवस्थापनमा समस्या भएको र सोको प्रत्यक्ष असर प्रदेश तथा स्थानीय तहमा परेको छ ।
- संघीय प्रणाली कार्यान्वयनको लागि तहगत अन्तरसम्बन्ध र समन्वय गर्न संविधानले परिकल्पना गरेको संरचना (अन्तर-प्रदेश परिषद) र संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह (अन्तरसम्बन्ध तथा समन्वय) ऐन, २०७७ ले परिकल्पना गरेका संरचनाहरू (राष्ट्रिय समन्वय परिषद, प्रदेश समन्वय परिषद, विषयगत समितिहरू र विशेष समिति) को परिचालन तथा सक्रियतामा कमीले प्रभावकारी रूपमा तहगत समन्वय हुन नसकेको र उक्त संरचनाका निर्णय, निर्देशन तथा सुझावहरू आंशिक रूपमा मात्र कार्यान्वयन हुने गरेकोले संस्थागत संरचना गठनको औचित्यता स्थापित गर्न नसकेको ।
- प्रदेश तथा स्थानीय तहले साझा अधिकारको विषयमा कानून बनाउने, योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा द्विविधा भएको, एकल अधिकारका सम्बन्धमा समेत दोहोरो वा तेहेरो पर्न गएका विषयमा कुन तहको के कस्तो जिम्मेवारी हुने भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट नभएको, तहगत सरकारका वीचमा नीतिगत एवम् कार्यगत समन्वय हुन नसकेको, संघीय नीति र कानून वमोजिम प्रदेश सभाले वनाएको कानूनले आर्थिक दण्ड तथा कैद सजाय गर्न नपाउने व्यवस्था गरेको सन्दर्भमा प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई संविधानद्वारा प्रदत्त अधिकार कार्यान्वयनमा समस्या पर्ने अवस्था देखिएको ।
- स्थानीय तहले कानून तर्जुमा गर्दा पुरा गर्नुपर्ने प्रक्रियाहरूका सम्बन्धमा प्रदेशस्तरबाट कानून बनाई लागू गरिएको भएपनि स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुन नसकेको, तीन तहका सरकारका वीच पर्याप्त समन्वयको

अभावमा एकल अधिकार अन्तर्गत दोहोरिएका विषय तथा साभा अधिकारका विषय सम्बोधन गर्न द्विविधा रहेका कारण शिक्षा, स्वास्थ्य, सहकारी, निजामती, प्रहरी, लोकसेवा आयोग लगायतका आधारभूत र महत्वपूर्ण विषयहरू सम्बोधन नभएको ।

- प्रदेश र स्थानीय सरकारको अधिकार क्षेत्रमा संघले हस्तक्षेप गरेको भन्ने गुनासाहरू प्राप्त भएको ।
- स्थानीय तहमा सङ्घ र प्रदेशका नियम कानून र सर्कुलरहरू आउने गरेकोमा कुन मान्ने अन्याय हुने गरेको, कानूनमा दोहोरोपन बढेको र एकापसमा बाभिएको ।
- साभा अधिकार र एकल अधिकार सुची अन्तर्गतका विषयमा कानून तर्जुमा गर्दा एक अर्कोलाई असर पर्ने विषयमा तीनवटै तहबीच पर्याप्त परामर्श र छलफलको अभाव रहेको,
- कानून तर्जुमा गर्दा सबै तहबाट पर्याप्त परामर्श र छलफलको अभाव रहेको, स्थानीय तहले कानून तर्जुमाको लागि संघ वा प्रदेशलाई अनुरोध गर्न सक्ने र प्रदेशले संघलाई अनुरोध गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था भएपनि हालसम्म त्यसप्रकारको अभ्यास उल्लेख्य मात्रामा हुन नसकेको,
- संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले एउटै विषयमा बनाएको कानूनमा सामञ्जस्यता नदेखिएको,
- विकास आयोजना निर्माणमा तीन तहबीच आवश्यक समन्वय हुन नसकेको, विकास कार्यहरू संयुक्त रूपमा हुन नसकेको,
- साभा परियोजनाको अभ्यासको थालनी पर्याप्त मात्रामा नभएको, आयोजनाहरूमा दोहोरोपन हुने गरेको, साना तिना आयोजनाहरू समेत संघ र प्रदेशबाट सञ्चालन हुने गरेको,
- साना, साना आयोजनाका लागि पनि सशर्त अनुदान संघ र प्रदेशबाट स्थानीय तहमा वितरण गर्दा आयोजनाको कार्यसम्पादन प्रभावित हुने गरेको ।

- आयोजनाको वर्गीकरण मापदण्ड स्पष्ट नहुँदा स्रोतको सही सदुपयोग गर्न नसकिएको ।
- सशर्त अनुदान लक्ष्य र कार्यक्रम तोकेर पठाउनु पर्नेमा शीर्षक तोकेर पठाउने गरेको हुँदा प्रादेशिक एवम् स्थानीय आवश्यकता अनुसार भन्दा पनि केन्द्रको शीर्षक अनुसार कार्यान्वयन गर्नुपर्ने वाध्यात्मक अवस्था रहेको ।
- संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका आयोजनामा स्थानीय जनसहभागिताको मापदण्ड फरक फरक रहेको हुँदा समान प्रकृतिको आयोजनाहरू एकिकृत रूपमा कार्यान्वयन गर्न समस्या हुने गरेको ।
- सिमानाका नदीहरूबाट प्राप्त श्रोतहरूको उपयोगमा आउने गरेका विवादहरू, सामुदायिक वन र नदीजन्य वस्तुहरूको प्रयोगका सम्बन्धमा हुने गरेका विवाद, गरिवी निवारण, भूमिहिनको समस्या, प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापन जस्ता विषयहरूमा संघको निर्देशन पर्र्खनुपर्ने अवस्था रहेको र समन्वयको अभावमा प्रदेश र स्थानीय तहमा काम गर्न कठिनाई रहेको, संघ र प्रदेशका मन्त्रालयहरूले स्थानीय तहसँग साभेदारी नगरी आफैँ स्वायत्त काम गर्ने प्रवृत्ती कारण आवश्यक समन्वय हुन नसकेको भन्ने गुनासाहरू प्राप्त भएको ।
- कर्मचारी समायोजन सम्बन्धमा देखिएको समस्या हालसम्म समाधान नभएको ।
- स्थानीय तहको प्रमुख प्रसाशकीय अधिकृत संघको कर्मचारी हुने गरेको र ती कर्मचारीको सरुवा र बढुवा गर्दा सम्बन्धित स्थानीय तह र प्रदेश सरकारको जानकारी विना हुने गरेको हुँदा काममा बाधा पर्ने गरेको ।
- तहगत सरकारबीचस्रोत साधनको बाँडफाँडमा समेत समन्वय हुन नसकेको ।
- ढुंगा, गिटी वालुवा लगायतका प्राकृतिक स्रोत साधन परिचालनमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका सरकारहरूबीच समन्वय हुन नसकेको ।
- संघबाट प्रदेश र स्थानीय तह तथा प्रदेशबाट सम्बन्धित स्थानीय तहको लागि दिने ४ प्रकारका अनुदानहरूको मापदण्डका आधारहरू वैज्ञानिक र व्यवहारिक नभएको ।

- संघबाट प्राप्त समपूरक वजेटमा स्थानीय तहले योगदान गर्नुपर्ने भएकोमा स्थानीय तहसँग वजेटको अभाव हुँदा कतिपय स्थानीय तहहरू बजेटबाट वञ्चित हुने गरेको ।

अध्ययन प्रतिवेदनमा समावेश गरिएका सुभाव प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन सकेमा र प्रधानमन्त्रीले सभामा व्यक्त गरेका प्रतिवद्धता अनुरूप कार्यान्वयन हुन सकेमा यी समस्याहरू समाधान हुन सक्ने देखिन्छ ।

२.२ राष्ट्रिय सम्पदा

देशको पहिचान र गौरव दिलाउने महत्त्वपूर्ण र संरक्षणयोग्य स्थान, वस्तु, कला, संस्कृति र प्राकृतिक परिवेश अर्थात राष्ट्रिय सम्पदा राष्ट्रका पहिचान मानिन्छन् । राष्ट्रका साभा सम्पत्तिका रूपमा चिनिने धार्मिक स्थल, दरबार, संग्रहालय, नदीनाला, वनजङ्गल, हिमाल, ताल, झरना, सडक, चोक, पार्क, राष्ट्रिय निकुञ्ज, मठमन्दिर, राष्ट्रिय दिवसहरू, चाडपर्व, मेलाजात्रा, धर्म संस्कृति, भेषभूषा, नृत्य लगायतका यावत प्राकृतिक, ऐतिहासिक तथा सांस्कृतिक सम्पत्तिहरू राष्ट्रिय सम्पदा अन्तर्गत पर्दछन् । यी सम्पदाहरू कुनै व्यक्ति वा समुदायको मात्र नभई सबैका साभा सम्पत्ति मानिन्छन् । यस्ता सम्पदाहरूले हाम्रो इतिहास र संस्कृतिलाई बचाएका छन् । देशको इज्जत र प्रतिष्ठालाई माथि उठाएका हुन्छन् । पर्यटन उद्योगको विकासमा पनि यस्ता सम्पदाले महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका हुन्छन् । वातावरणमा सन्तुलत कायम गर्ने कार्यमा सम्पदाको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ ।

हरेक मुलुकको आफ्नै मौलिक सभ्यता, संस्कृति र संस्कार हुन्छ । सभ्यता, संस्कृति, सम्पदा र इतिहास नै त्यो मुलुकको परिचय र राष्ट्रिय गौरवको विषय पनि हो । नेपालको आफ्नै विशेषता छ । नेपालको भौगोलिक वनावट, धर्म, संस्कृति, परम्परा, इतिहास र पौराणिक कालसम्म जोडिएको चर्चा र परिचयले हाम्रो सभ्यता स्रोतको गहिराइ अनुमान गर्न सकिन्छ ।

राष्ट्रिय सम्पदा अन्तर्गत रहेका भौतिक तथा अभौतिक सम्पदाको संरक्षण तथा सम्बर्द्धनको जिम्मेवारी प्रत्येक नागरिक र सबै सरोकारवाला निकायको भएतापनि संघीय तहमा कार्यपालिका अन्तर्गत संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयको जिम्मेवारिभिन्न रहेको छ । यस अन्तर्गत

विभिन्न कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्थाको आधारमा सम्पदा संरक्षणको लागि विभिन्न कार्य हुँदै आएको पनि छ । यद्यपि राष्ट्रिय सम्पदा संरक्षण तथा सम्बर्द्धन सम्बन्धमा राज्यले लिएको राष्ट्रिय लक्ष्य अनुरूपको प्रभावकारी कार्य हुन नसक्दा राष्ट्रिय सम्पदाको गौरव, ऐतिहासिकता, सांस्कृतिक मुल्य मान्यता र यसबाट प्राप्त हुने समग्र लाभ लिन नसकिरहेको यथार्थता हाम्रो सामु छ ।

२.२.१ बैठक तथा छलफल

सम्बत् २०७९ पुस २६ गते बसेको बैठकमा राष्ट्रिय सम्पदा, संस्कृति सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, संरचनागत व्यवस्था, संरक्षण र सम्बर्द्धनको अवस्था, प्रमुख सवाल र भावी कार्यदिशा लगायतका विषयमा संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयसँग छलफल भएको थियो ।

समितिले राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष, संरक्षण क्षेत्र र मध्यवर्ती क्षेत्रको व्यवस्थापन, मानव र वन्यजन्तुबीचको द्वन्द, सो क्षेत्रमा देखिएका समस्या र भावि कार्यदिशा सम्बन्धमा वन तथा वातावरण मन्त्रालय, वन तथा भू-संरक्षण विभाग, राष्ट्रिय निकुञ्ज विभागसँग छलफल गरेको थियो । त्यसैगरी समितिले राष्ट्रिय निकुञ्ज, आरक्ष, संरक्षित क्षेत्र र मध्यवर्ती क्षेत्रको विद्यमान अवस्था, समस्या र समाधानको उपाय सम्बन्धमा डा.उदयरज शर्मासँग समेत छलफल गरेको थियो ।

राष्ट्रिय सम्पदा अन्तर्गत राष्ट्रिय निकुञ्ज, आरक्ष र संरक्षित क्षेत्रको विद्यमान अवस्था र यसको संरक्षण एवं सम्बर्द्धनमा सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघको भूमिका सम्बन्धमा सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ नेपालसँग छलफल गरेको थियो ।

२.२.२ राष्ट्रिय सम्पदा सम्बन्धी निर्देशन र निर्देशन कार्यान्वयनको अवस्था

२०७५ माघ १७ भूकम्पबाट क्षति भएका ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक सम्पदाको पुनःनिर्माण सम्बन्धी कार्य सम्पदाको ऐतिहासिकता, पुरातात्विक महत्त्व र मुल्य मान्यता र गुणस्तरियता विशेष ध्यान दिई तोकिएको समयभित्र सम्पन्न गर्न निर्देशन दिइएको थियो ।

उल्लेखित निर्देशनको सम्बन्धमा भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त पुरातात्विक सम्पदाहरू लगायतका संरचनाहरूको पुनर्निर्माण सम्बन्धी देहाय बमोजिमको विवरण समितिमा प्राप्त भएको थियोः

क्र.स.	संरचना	योजना संख्या	सम्पन्न	प्रतिशत
१	निजी आवास	८३३८२१	७४२०२५	८८.९९
२	स्वास्थ्य भवन	११३६	९२५	८१.४३
३	सरकारी भवन	४१५	४०८	९८.३१
४	भारतीय अनुदान तर्फका पुरातात्विक सम्पदा महाविहार गुम्बा मन्दिर	२८	७	२५
५	एकीकृत वस्ती	१०६	९७	९१.५१

स्रोतः केन्द्रीय आयोजना कार्यान्वयन इकाई (भवन तथा आवास) २०८० फागुन

राष्ट्रिय सम्पदा संरक्षण तथा सम्बर्द्धनमा संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयलाई मात्र एकल रूपमा जिम्मेवार बनाउन नसकिने र राष्ट्रिय सम्पदा बहुक्षेत्रगत विषय भएकोले विभिन्न विषयगत मन्त्रालय र निकायको बहुसंलग्नता, आपसी सहयोग आवश्यक हुने तथ्यलाई यस समितिले मध्यनजर गरी सम्बन्धित विभिन्न सरोकारवाला निकायहरूसँग समेत छलफल गरी विभिन्न निर्देशनहरू पनि दिएको थियो ।

सगरमाथा क्षेत्रमा विद्युतीकरण र नेपाल भारतबीच हालै सम्पन्न भएको दीर्घकालीन विद्युत व्यापार सम्बन्धी सम्झौताका समबन्धमा उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय, नेपाल विद्युत प्राधिकरणसँग छलफल गरी सगरमाथा क्षेत्रमा विद्युतीकरणको लागि राष्ट्रिय प्रसारण लाईन विस्तार गर्न, सो क्षेत्रमा उत्पादित खुम्बु विजुली कम्पनी लगायतका साना तथा लघु जलविद्युतबाट उत्पादित विद्युतलाई राष्ट्रिय प्रसारण लाइनमा जोडी त्यस क्षेत्रको विद्युतीकरणलाई व्यवस्थित गर्न निर्देशन दिएको थियो ।

समितिले काठजन्य वनपैदावारको उपयोग सम्बन्धमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र वन तथा वातावरण मन्त्रालयलाई देहाय बमोजिमको निर्देशन दिएको थियोः

- नेपालका काठजन्य वनपैदावारको उच्चतम् उपयोग गर्न आवश्यक नीति तर्जुमा, नियम प्रकृया सरलीकरण गर्दै सम्बन्धित निकायसँग समन्वय गरी स्वदेशमै काठजन्य वन पैदावारको उत्पादन र आपूर्ति गर्दै आयात विस्थापन गर्न,
- सबै सरकारी निकायहरूले अनिवार्य रूपमा स्वदेशी काठ र स्वदेशी काठजन्य फर्निचरहरू प्रयोग गर्ने नीतिगत व्यवस्था गर्न,
- वन नियमावली, २०७९ अनुसार काठको गोलीयाको आयातन मापनका कारण काठजन्य वन पैदावारको बिक्री वितरणमा बाधा सिर्जना भएको भनी समितिको बैठकमा विषय उठान भएकोले सो सम्बन्धमा वन नियमावली, २०७९ अनुसार काठको गोलीयाको मापन गर्ने सुत्र पूनरावलोकन गर्न,
- काठजन्य वन पैदावार कटान र संकलनको समयावधि पूनरावलोकन गरी समयअवधि बढाउन,
- तहगत सरकारसँग समन्वय र सहकार्य गर्दै वन र वन्यजन्तु सम्बन्धी कसुरका मुद्दाहरूको कारवाही र किनारा सम्बन्धमा देखिएका समस्या समाधान गर्न,
- वन्यजन्तुले मानव जीवन र वस्तीहरूमा गरेको क्षति न्युनीकरण गर्न र बफर जोनमा देखिएका समस्या समाधान गर्न राष्ट्रिय निकुञ्ज, आरक्ष र संरक्षणक्षेत्रसँग सम्बन्धित कानूनमा समायानुकुल संशोधन गर्न ।

प्रत्यायोजित विधायन तथा सरकारी आश्वासन समितिसँग २०८० असोज ४ मा भएको संयुक्त बैठकमा योगी नरहरीनाथद्वारा संकलित एवं प्रकाशित इतिहास प्रकाशमा सन्धिपत्र संग्रहको अवस्था विषयमा सरोकारवाला पक्षसँग छलफल भई महत्वपूर्ण ऐतिहासिक ग्रन्थ "इतिहास प्रकाशमा सन्धिपत्र संग्रह" पुनः प्रकाशन गर्न रकम अभाव रहेको भन्ने निवेदनको सन्दर्भमा ऐतिहासिक एवं राष्ट्रिय महत्वको उक्त सन्धिपत्र संग्रह प्रकाशनको लागि आवश्यक व्यवस्था गर्न संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयलाई निर्देशन दिइएको थियो ।

सगरमाथा क्षेत्रमा पर्वतारोहणको क्रममा सिर्जित फोहोरमैला व्यवस्थापनका लागि स्थानीयस्तरमा सगरमाथा प्रदुषण नियन्त्रण समिति (SPCC) लगायतका संस्थाहरूको स्थापना भई क्रियाशील भइरहेको सन्दर्भमा सरकारले समेत विशेष ध्यान दिन आवश्यक रहेकोले गैरसरकारी

संस्थाहरुसँगको सहकार्यमा समेत सार्वजनिक-निजी-साम्भेदारी अवधारणा अनुरूप अझ प्रभावकारी र व्यवस्थित तवरले कुहिने र नकुहिने गरी अलग अलग रूपमा फोहोरको व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धमा संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयलाई निर्देशन दिइएको थियो ।

२.२.३ राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष, मध्यवर्ती क्षेत्रमा मानव र वन्यजन्तु बीचको द्वन्दको अवस्था अध्ययन

राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष, संरक्षित क्षेत्र, मध्यवर्ती क्षेत्रमा मानव र वन्यजन्तुबीचको द्वन्दको अवस्था अध्ययनको क्रममा नमूनाका रूपमा छनौट गरिएका कोशीटप्पु वन्यजन्तु आरक्ष, सगरमाथा राष्ट्रिय निकुञ्ज, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज र शिवपुरी नागार्जुन राष्ट्रिय निकुञ्जको स्थलगत अवलोकन गरिएको थियो । स्थलगत अवलोकन गर्न सम्भव नभएका राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष, संरक्षित क्षेत्र, मध्यवर्ती क्षेत्रको पनि सूचना तथा जानकारी प्राप्त गर्न समितिले प्रश्नावली बनाएर राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु विभागमार्फत विवरण मगाएको थियो ।

अवलोकनको क्रममा समितिका सदस्यले अनुभूत गरेका विषय, अवलोकनको सिलसिलामा अन्तर्क्रियामार्फत प्राप्त भएका जानकारी तथा विज्ञ एवं सरोकारवाला निकाय तथा व्यक्तिहरुबाट प्राप्त हुन आएका जानकारी एवं सूचनाका आधारमा समितिले अध्ययन गरेको थियो । समितिले अध्ययन गरी पहिचान गरेका सुभाव तथा सिफारिस सहितको राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष, मध्यवर्ती क्षेत्रमा मानव र वन्यजन्तुबीचको द्वन्दको अवस्था अध्ययन प्रतिवेदन, २०८० सभामा पेश भई २०८० फागुन १४ गते छलफल समेत भएको थियो । सो सम्बन्धमा सभामा वन तथा वातावरण मन्त्रीले जवाफ दिई प्रतिवेदनले औल्याएका सुभावहरुको कार्यान्वयन गर्न प्रतिवद्धता समेत व्यक्त गर्नुभएको थियो ।

छलफलको अन्तमा प्रतिवेदनका सम्बन्धमा माननीय सदस्यहरुले छलफलमा उठाएका विषयहरु र सो सम्बन्धमा माननीय मन्त्रीले जवाफका सिलसिलामा व्यक्त गर्नुभएका विचार समेतका आधारमा राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष, मध्यवर्ती क्षेत्रमा मानव र वन्यजन्तुबीचको द्वन्दको अवस्था अध्ययन प्रतिवेदन, २०८० मा समावेश भएका सुभावहरुलाई प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारलाई सभाबाट निर्देशन भएको थियो ।

राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष, मध्यवर्ती क्षेत्रमा मानव र वन्यजन्तुबीचको द्वन्दको अवस्था अध्ययन प्रतिवेदनमा देहाय वमोजिमका केही प्रमुख सुभाब तथा सिफारिसहरू समावेश गरिएका थिए:

- राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ धेरै नै पुरानो भएको र परिवर्तित सन्दर्भ अनुरूप संरक्षणका क्षेत्रमा देखिएका नयाँ चुनौतीलाई संवोधन गर्न नसक्ने भएकाले समयानुकूल नयाँ ऐन बनाउने,
- निकुञ्ज, मध्यवर्ती क्षेत्र, सामुदियक वन क्षेत्र तथा स्थानीय जनताको जग्गा जमिनको स्पष्ट सीमा नछुट्टिएकोले जीपीएसका आधारमा सीमा निर्धारण गर्ने,
- निकुञ्जका जुनसुकै वन्यजन्तुबाट भएको जुनसुकै क्षति वापतको क्षतिपूर्ति पाउने व्यवस्था गर्ने,
- क्षतिपूर्तिको मापदण्ड एउटै नबनाई स्थान विशेष अलग अलग हुने गरी बनाउने,
- निकुञ्ज क्षेत्रमा आधारभूत मानवाधिकारको उपयोग हुनेगरी न्यूनतम भौतिक पूर्वाधार निर्माणमा लचतकताको नीति अपनाउने,
- निकुञ्जबाट प्राप्त राजस्वको बाँडफाँडको निश्चित अंक निर्धारण गर्ने,
- निकुञ्ज क्षेत्र र मध्यवर्ती क्षेत्रका स्थानीयले ढुङ्गा, गिटी, वालुवा लगायतका नदीजन्य तथा वन पैदावरको उपयोगमा सास्ती भोग्नु परेको विद्यमान नीतिमा पुनरावलोकन गरी निकुञ्जको रोहमा स्थानीय पालिकाले व्यवस्थापन गर्न अधिकार सुनिश्चित गर्ने,
- संरक्षण कार्यालयका कर्मचारी नागरिकमैत्री र सहयोगीमैत्री हुनेगरी व्यवहारमा सुधार गर्ने,
- कुनै एक संरक्षण क्षेत्रको असल अभ्यासलाई अन्यमा अनुकरण, संरक्षण क्षेत्रको वरिपरी स्थायी वालको निर्माण गर्ने, संरक्षित क्षेत्रमा छाडा गाइवस्तुको नियन्त्रण गर्ने,
- श्रीलंका टप्पुको वस्ती स्थानान्तरण गर्ने,
- सगरमाथा प्रदुषण नियन्त्रण समितिको भूमिकालाई प्रवर्द्धन गर्ने,
- सगरमाथाको सफाईमा विशेष ध्यान दिने,
- जलवायु परिवर्तनको असरलाई न्यूनीकरण गर्ने उपायको कडाईका साथ पालना गर्ने,

- संरक्षण क्षेत्रमा एकीकृत सूचना प्रणाली लागू गर्ने ।

२.२.४ राष्ट्रिय सम्पदा सम्बन्धी अन्तर्क्रिया कार्यक्रम

राष्ट्रिय सम्पदा, संस्कृति र पिछडिएको क्षेत्र लगायतका विषयमा कर्णाली प्रदेशको स्थलगत अवलोकन तथा अध्ययन अनुगमनको सिलसिलामा समितिले २०७६ असोज ९ गते मुगुको रारामा राष्ट्रिय सम्पदाका चुनौती र संभावनाका सम्बन्धमा अन्तर्क्रिया कार्यक्रम गरेको थियो । उक्त कार्यक्रममा राष्ट्रिय सभाका सम्माननीय अध्यक्ष समेतको उपस्थिती रहेको थियो । राष्ट्रिय सम्पदाको अलौकिक स्वरूपको रूपमा रहेको राराको संरक्षण, यसको प्रवर्द्धन र पर्यटकीय गन्तव्यको रूपमा विकास गर्ने सम्बन्धमा छलफल भएको थियो ।

त्यसैगरी कर्णाली प्रदेशको स्थलगत अवलोकन भ्रमणको सिलसिलामा नेपाली सभ्यताको उद्गमस्थल मानिने जुम्ला जिल्लामा अवस्थित सिञ्जा उपत्यकाको प्राचिन सभ्यता अर्थात सिञ्जा सभ्यताको बारेमा समितिले स्थानीय जनताहरूसँग छलफल तथा अन्तर्क्रिया गर्नुका साथै ऐतिहासिक महत्वका शिलालेखहरूको समेत अवलोकन गरी जानकारी लिएको थियो ।

समितिको आयोजनामा गौतम बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनीमा २०७८ पुष १९ गते लुम्बिनी विकासको अवस्था र भावी कार्यदिशा विषयक अन्तर्क्रिया कार्यक्रमको आयोजना गरिएको थियो । सो कार्यक्रममा राष्ट्रिय सभाका सम्माननीय अध्यक्षज्यूको उपस्थितिमा पवित्र लुम्बिनी क्षेत्रको विकासको अवस्था, कार्ययोजना, विकासको सम्भावना, समस्या र चुनातीहरू, विकासको क्षेत्र तथा भावी कार्यदिशाका सम्बन्धमा सरोकारवाला निकाय तथा पक्षहरूसँग छलफल भएको थियो ।

२.२.५ राष्ट्रिय सम्पदा सम्बन्धी समस्या

राष्ट्रिय सम्पदाका सम्बन्धमा समितिले पहिचान गरेका केही प्रमुख समस्याहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छः

- संस्कृति नीति, २०६७ तथा प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन र नियमावली, अभिलेख ऐन र नियमावली लगायतका कानूनहरू संघीयता अनुकूल परिमार्जन तथा संशोधन हुन नसक्दा राष्ट्रिय सम्पदाको संरक्षणमा

प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकार, भूमिका र अपनत्वको सिर्जना हुन नसकेको तथा सम्पदाको संरक्षण प्रभावकारी हुन नसकेको देखिन्छ ।

- राष्ट्रिय सम्पदा संरक्षणमा नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गरेको संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय तथा पुरातत्व विभागको सांगठनिक संरचना प्रदेश तथा पालिकास्तरसम्म नहुँदा स्थानीय तहमा रहेका राष्ट्रिय सम्पदाको संरक्षण, मर्मत तथा विकास हुन नसकेको ।
- सरकारी तथा अन्य सबै किसिमका संग्रहालयहरूको सञ्चालन तथा व्यवस्थापनका लागि संग्रहालय ऐन तर्जुमा हुन नसकेको ।
- प्रदेश तथा पालिकास्तरसम्म राष्ट्रिय सम्पदाहरूको अद्यावधिक सूची तयार हुन नसकेको ।
- स्थानीय सरकार वा पालिकासँग आ-आफ्नो क्षेत्रधिकार बमोजिमको सांस्कृतिक सम्पदा संरक्षण एवम् व्यवस्थापनका लागि आवश्यक दक्ष जनशक्ति सहितको बजेटको व्यवस्था पर्याप्त रूपमा नभएको ।
- राष्ट्रिय सम्पदा संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा प्रवद्धनका लागि समुदाय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थासँग रणनीतिक साभेदारीका लागि स्थायी संयन्त्रको विकास हुन सकेको देखिँदैन ।

२.३ मानव अधिकार

मानव भएका कारण प्राप्त हुने मानवका नैसर्गिक अधिकारलाई मानव अधिकार मानिन्छ । मानव अधिकार भनेको मानिसलाई आत्मसम्मानपूर्वक बाँच्न नभई नहुने अति आवश्यक तत्व हो । यी तत्व पाउनु मानिसको नैसर्गिक हक हो, जुन परिपूर्ति नभएको वा हनन् भएको खण्डमा दाबी गरेर प्राप्त गर्न सकिन्छ । मानिसले मानिसकै हैसियतमा मर्यादित भएर बाँच्नका लागि आवश्यक पर्ने सबै अधिकारहरूलाई मानव अधिकार भनिन्छ । मानव अधिकार कसैको दया, माया र कृपाबाट प्राप्त हुने अधिकार नभई मानिसले प्राप्त गर्ने जन्मसिद्ध, नैसर्गिक, सर्वमान्य, अविभाज्य, अहरणीय, अपरिहार्य, प्राकृतिक एवम् आधारभूत अधिकार हो, जसलाई सामाजिक

न्याय, मानवीय सुरक्षा र स्वतन्त्रताको आधारस्तम्भको रूपमा लिइन्छ ।^१ राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन २०६८ ले "मानव अधिकार" भन्नाले व्यक्तिको मानव अधिकार सम्बन्धी जान्ने पर्ने कुराहरू जीवन, स्वतन्त्रता, समानता र मर्यादासँग सम्बन्धित संविधान तथा अन्य प्रचलित कानूनद्वारा प्रदान गरिएका अधिकार सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले नेपाल पक्ष भएको मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिमा निहित अधिकार समेतलाई जनाउँछ भनी परिभाषित गरेको छ ।

मानव अधिकार विश्वव्यापी रूपमा प्रचलित अधिकार भएकोले मानव अधिकारलाई अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्भौता तथा कानूनले समेत मार्गनिर्देशन गरेको हुन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्भौताले मार्गनिर्देशन गरेको सिद्धान्तको आधारमा विश्वका विकसित वा अविकसित सम्पूर्ण राष्ट्रले राष्ट्रिय परिवेश, राजनीतिका प्रणाली, विकासको अवस्था, परम्परागत अभ्यास र संस्कृति लगायतका अन्य सान्दर्भिक पक्षको विश्लेषण गरी राष्ट्रिय कानून, मापदण्ड तथा संरचनागत व्यवस्था गरी मानव अधिकारलाई संरक्षण सम्बर्द्धन तथा प्रवर्द्धन गर्ने कार्य गरेको छ ।

मानव अधिकार, अविभाज्य अहरणीय विश्वव्यापी तथा नैसर्गिक रूपमा रहने हुँदा मानव अधिकार संरक्षण तथा प्रवर्द्धनका लागि संविधानमा नै संवैधानिक निकायको व्यवस्था गरी काम कर्तव्य तथा अधिकार समेत तोकिएको छ । मानव अधिकार र संरक्षण विना सभ्य तथा विकसित समाजको परिकल्पना गर्न नसकिने यथार्थलाई मनन गरी नेपाल सरकारले मानव अधिकार संरक्षण सम्बन्धमा मौजुदा नीतिगत, संरचनागत तथा कानूनी व्यवस्थाको अधिनमा रही विभिन्न गैरसरकारी निकायलाई समेत मानव अधिकार संरक्षण सम्बर्द्धन तथा प्रवर्द्धनमा परिचालन तथा नियमन गर्दै सहकार्यको संस्कृति निर्माण गरेको छ ।

नेपालमा मानव अधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्द्धनमा संवैधानिक, कानूनी, नीतिगत तथा संस्थागत व्यवस्था छ । मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धनका समितिको कार्यक्षेत्र पनि भएकोले समितिले मानव अधिकार आयोगका पदाधिकारी, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, कानून न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयका पदाधिकारी, विषय विज्ञसँग

१ मानव अधिकार सम्बन्धी जान्नेपर्ने कुराहरू, २०७१, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

अन्तर्क्रिया तथा छलफल गर्ने, आवश्यकता अनुसार निर्देशन दिने लगायतका कार्यहरू गर्दै आइरहेको छ । छ वर्षको अवधिमा समितिले यस सम्बन्धमा गरेका कामकारबाहीको विवरण देहाय बमोजिम रहेको छः

२.३.१ बैठक तथा छलफल

मानव अधिकारका सम्बन्धमा समितिले विभिन्न मितिमा बैठक तथा छलफल गरेको थियो । समितिले गरेका त्यस्ता बैठक तथा छलफललाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ

- नेपालमा मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र संवर्द्धन तथा त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्न राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगबाट भए गरेका काम कारवाही, आगामी कार्ययोजना एवं आवश्यक कानूनी व्यवस्थाका सम्बन्धमा आयोगसँग छलफल भएको थियो ।
- मानव अधिकारको अवधारणा, सिद्धान्त, अवस्था, प्रमुख सवाल र भावी कार्यदिशाका सम्बन्धमा कानूनविद् माधव पौडेलसँग छलफल भएको थियो ।
- नेपाली समाजमा बढ्दै गएको सामूहिक र व्यक्तिगत आत्महत्या सन्दर्भमा यसका कारण र समाधानको उपायबारे प्रहरी महानिरीक्षक श्री शैलेश थापा क्षेत्री, स्वास्थ्य मन्त्रालयका प्रतिनिधि डा. मीरा राई र सो क्षेत्रमा काम गर्ने विभिन्न संस्थाका प्रतिनिधिहरूसँग छलफल भएको थियो ।
- जुरी नेपालका मोहनलाल आचार्यसँग नेपालको संविधानले व्यवस्था गरेका महिला अधिकारसँग सम्बन्धित संवैधानिक व्यवस्था, नेपालको संविधानको धारा ३८ कार्यान्वयनको अवस्था, महिला अधिकार सम्बन्धी समस्या र चुनौती, नेपालमा महिला अधिकारसँग सम्बन्धित कानूनी व्यवस्था एवं आगामी रणनीतिका सम्बन्धमा छलफल भएको थियो ।
- यौनिक तथा लैंगिक अल्पसंख्यक समुदायको अधिकारका सम्बन्धमा बनेको निलो पुल नामको डकुमेन्ट्री संविधान सभा सदस्य सुनिलबाबु पन्तले गर्नुभएको प्रस्तुतीसँगै यौनिक तथा लैंगिक अल्पसंख्यक समुदायका अधिकार, विद्यमान अवस्था, समस्या र समाधानको उपायका सम्बन्धमा छलफल भएको थियो ।

२.३.२ अभिमुखीकरण कार्यक्रम

समितिले छ वर्षको अवधिमा सम्बत् २०७५ माघ ९ मा मानव अधिकारका विषयमा सदस्य तथा समिति सचिवालयमा कार्यरत कर्मचारीको लागि अभिमुखीकरण कार्यक्रम संचालन गरेको थियो । सो कार्यक्रममा मानव अधिकारको विद्यमान अवस्था, मानव अधिकार हनन हुन सक्ने संभावित क्षेत्र र मानव अधिकारको संरक्षणमा समितिमा सदस्य र कर्मचारीको भूमिकाका विषयमा छलफल भएको थियो । त्यसैगरी २०७५ चैत १८ गते मानव अधिकारका विषयमा एक अन्तर्क्रिया कार्यक्रम गरिएको थियो । सो कार्यक्रममा पूर्व प्रधान न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ स्रोत व्यक्तिको रूपमा रहनु भएको थियो ।

२.३.३ मानव अधिकार सम्बन्धी समस्या

- राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले सिफारिस गरेका सुभावहरू कार्यान्वयन नभएको साथै आयोगका सुभावहरू कार्यान्वयन नहुनुका कारणहरू अध्ययन गरी कार्यान्वयनका लागि जिम्मेवार निकायहरूको कृयाशीलताका सम्बन्धमा सरकारले समन्वय तथा अनुगमन समेत हुन सकेको देखिंदैन ।
- मानव अधिकारको संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा प्रवर्द्धनका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय तथा सहकार्य हुन नसकेको ।
- नेपाल पक्ष भएका मानवअधिकार सम्बन्धी सन्धि, सम्झौताको कार्यान्वयन अवस्था समेटी आवधिक प्रतिवेदन तयार गरी पठाउने दायित्व सम्बन्धित विषयगत मन्त्रालयको हुने गरी जिम्मेवारी तोकिएको भए तापनि समयमा नै त्यस्ता आवधिक प्रतिवेदनहरू मानव अधिकार सम्बन्धी सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय समितिमा पेश हुन नसकेको अवस्था छ ।
- संयुक्त राष्ट्र संघको मानव अधिकार समितिबाट प्राप्त सुभावहरूको कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारले प्राथमिकतामा राख्न नसकेको देखिन्छ ।
- मानव अधिकार सम्बन्धी एकीकृत र विश्वसनीय सूचना प्रणालीको विकास नहुँदा मानव अधिकार विरुद्धका घटना छानविनको दायरामा नआई

वास्तविक पीडित वर्गले क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्न नसक्ने साथै पीडकको मनोबल वृद्धि भई मानव अधिकारको हननमा बढोत्तरी हुने गरेको अवस्था छ ।

- नेपाल पक्ष हुन बाँकी मानवअधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि तथा सम्झौताहरूको अध्ययन गरी सन्धि अनुमोदन तथा स्वीकृतिको प्रकृया अगाडि बढाउनेतर्फ पहलकदमी हुन सकेको देखिंदैन ।
- संक्रमणकालीन न्यायको लागि स्थापित वेपत्ता छानविन आयोग तथा सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको क्रियाशीलताको लागि आवश्यक कानूनी तथा संस्थागत व्यवस्था हुन सकेको देखिंदैन ।
- मानव अधिकारसँग सम्बन्धित कानूनको आवधिक रूपमा पुनरावलोकन गरी समसामयिक रूपमा पुनरावलोकन गरी संशोधन तथा सुधार हुन सकेको छैन ।
- मानव अधिकार संरक्षण, संवर्द्धन तथा प्रवर्द्धनका लागि नागरिक समाज तथा गैरसरकारी संघ संस्थासँग समन्वय गरी प्रवर्द्धनात्मक तथा निरोधात्मक कार्यका लागि नेपाल सरकारको समन्वयकारी, उत्प्रेरक तथा सहजकर्ताको भूमिका कमजोर देखिएको छ ।

२.४ सन्धि सम्झौता

समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत रहेको सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयनको अवस्था सम्बन्धी विषय रहेको थियो । नेपालको संविधानमा उल्लेखित अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध सम्बन्धी नीतिले विगतमा भएका सन्धिहरूको पुनरावलोकन गर्दै समानता र पारस्परिक हितको आधारमा सन्धि सम्झौताहरू गर्ने भनी नीतिगत स्पष्टता व्यक्त गरी रणनीतिक मार्गनिर्देशन गरेको छ । सन्धि सम्झौता गर्ने एकल अधिकार संघमा निहित रहेको सन्दर्भमा प्रदेशको अधिकारको सूचीमा पर्ने विषयमा सन्धि वा सम्झौता गर्दा संघले प्रदेशसँग परामर्श गर्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । उक्त संवैधानिक व्यवस्था अन्तर्गत नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ ले नेपाल सरकार पक्ष हुने सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृती वा समर्थन सम्बन्धी कार्यविधि निर्धारण गरी उक्त कार्यविधिको आधारमा सन्धि सम्झौता कार्यान्वयन भैरहेका छन् ।

यस सम्बन्धमा समितिले सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयनको अवस्थाका सम्बन्धमा छलफल, निर्देशन तथा अन्तर्क्रिया गरेको थियो । समितिले सन्धि सम्झौताको सम्बन्धमा गरेको कामकारवाही सम्बन्धी विवरण निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छः

२.४.१ बैठक तथा छलफल

- सन्धि सम्झौता गर्दा अपनाउनुपर्ने सिद्धान्त, नीतिगत, कानूनी, संरचनागत व्यवस्था, सन्धि सम्झौताको हालको अवस्था, सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयनको अवस्था, राष्ट्रिय हित अनुकूल पुनरावलोकन गर्ने सन्धि सम्झौता, प्रमुख सवाल एवं मानव अधिकार सम्बन्धी नीतिगत, कानूनी, संस्थागत तथा संरचनागत व्यवस्था, सिद्धान्त, मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयनको अवस्था, प्रमुख सवालका सम्बन्धमा परराष्ट्र मन्त्रालयका सचिव भरतराज पौड्याल, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालयका सचिव उदयरज सापकोटा र कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयसँग छलफल भएको थियो ।
- नेपाल-भारतबीच १९५० मा भएको शान्ति तथा मैत्री सन्धिको पुनरावलोकन गर्ने विषय, नेपाल भारत जलस्रोत सम्बन्धी विषयमा परराष्ट्र तथा जलस्रोत विषयका जानकार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका पूर्व प्रमुख आयुक्त सूर्यनाथ उपाध्यायसँग छलफल भएको थियो ।
- सन्धि सम्झौताको अवधारणा, नेपाल पक्ष भएका सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयनको अवस्था, प्रमुख सवाल, पुनरावलोकन गर्ने सन्धि सम्झौताका विविध पक्षका सम्बन्धमा पूर्व मन्त्री तथा कानूनविद् माधव पौडेलसँग छलफल भएको थियो ।
- पुनरावलोकन गर्नुपर्ने देहायका सन्धि सम्झौताको सम्बन्धमा कानून मन्त्रालयसँग छलफल भएको थियोः

1 . Nepal-India Peace and Friendship Treaty, 1950

2 . Treaty of Trade and Commerce between Government of Nepal and India, 1950

3 . Treaty of Transit between His Majesty's Government of Nepal and the Government of India, 1999

4 . Other Treaties:

I. Tripartite agreement on Recruitment of Gurkha Soliders, 1947

II . Treaty Between His Majesty's Government of Nepal and The Government of India Concerning the Intergrated Development of the Mahakali Barrage Including Sarada Barrage, Tanakapur Barrage and Pancheswar Project, 1996

२.४.२ अभिमुखीकरण कार्यक्रम

समितिले छ वर्षको अवधिमा २०७५ चैत २० गते सन्धि सम्झौताका सम्बन्धमा सदस्य तथा समिति सचिवालयमा कार्यरत कर्मचारीको लागि अभिमुखीकरण कार्यक्रम संचालन गरेको थियो । उक्त कार्यक्रममा मानव अधिकार एवं सन्धि सम्झौताको विद्यमान अवस्था तथा यस सम्बन्धी समस्या एवं चुनौती र समितिको भूमिकाका सम्बन्धमा छलफल भएको थियो । सो कार्यक्रममा विषयविज्ञको रूपमा कानूनविद् डा.चन्द्रकान्त ज्ञवालीले प्रस्तुतीकरण गर्नु भएको थियो ।

२.४.३ सन्धि सम्झौता सम्बन्धी समस्या

- नेपालको राष्ट्रिय हित प्रवर्द्धन गर्न पुनरावलोकन गर्ने सन्धि सम्झौताहरूको अध्ययन गरी राष्ट्रिय हित अनुकूल पुनरावलोकन गर्न कुटनीतिक प्रयास नभएको ।
- विभिन्न सन्धि र महासन्धिहरूद्वारा अतिकम विकसित मुलुकहरूलाई प्रदान गरिएको सुविधा वा व्यवहार अनुसार नेपालले आवश्यकता अनुसार गैरपारस्परिक सुविधा र अन्य विशेष अधिकारहरू प्राप्त गर्ने सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय मुलुक तथा निकायसँग वार्ता तथा छलफल जस्ता कुटनीतिक पहलकदमी लिन नसकेको ।
- अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताबाट नेपालले लिनुपर्ने पारस्परिक लाभ उपयोग गर्न नसकेको अवस्था एकातिर छ भने अर्कोतिर अन्तर्राष्ट्रिय

सन्धि सम्झौताको दुरुस्त अभिलेख राखी के कस्ता अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरूको पुनरावलोकन गरिनुपर्छ र के कस्ता विषयहरूलाई परिमार्जन गरिनुपर्छ भनी अध्ययन हुन सकेको छैन ।

- नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता गर्न जिम्मेवार विषयगत मन्त्रालयहरूले आफ्नो कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित सन्धि सम्झौता अद्यावधिक विवरण व्यवस्थित तरिकाले राख्ने अभ्यास नहुँदा नेपाल पक्ष भएका सन्धि सम्झौताको समसामयिक पुनरावलोकन/परिमार्जन/नविकरणका लागि कसलाई जिम्मेवार बनाउने भन्ने सम्बन्धमा समेत अन्यौलता पाइन्छ ।
- क्षेत्रीय, उपक्षेत्रीय तथा बहुपक्षीय अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरूसँग आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, विकास, सहयोग तथा अन्य सवालहरूमा गरिएका सन्धि सम्झौताबाट राष्ट्रिय हित हुने गरी लाभ लिई अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता अनुकूल राष्ट्रिय व्यवस्था गरी आवश्यक परेको खण्डमा अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको प्रभाव तथा असरको मूल्याङ्कन गरी परिमार्जनका लागि जिम्मेवारी तोकिएका निकायहरूको सक्रियता अपेक्षाकृत कम रहेको ।
- नेपालले हस्ताक्षर मात्र गरेका बहुपक्षीय सन्धिहरूको अध्ययन अनुसन्धान गरी बाँकी प्रकृया पूरा गर्नका लागि प्रयास भएको देखिँदैन ।

२.५ परराष्ट्र सम्बन्ध

नेपालको संविधानले परराष्ट्र सम्बन्धलाई राष्ट्रिय हित उन्मुख बनाउन अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध सम्बन्धी नीतिको रूपमा मार्गनिर्देशन गरेको छ । नेपालको सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, स्वाधिनता र राष्ट्रिय हितको रक्षा गर्न क्रियाशील रहदै संयुक्त राष्ट्र संघको वडापत्र, असंलग्नता, पञ्चशीलको सिद्धान्त, अन्तर्राष्ट्रिय कानुन र विश्व शान्तिको मान्यताको आधारमा राष्ट्रको सर्वोपरी हितलाई ध्यानमा राखी स्वतन्त्र परराष्ट्र नीति सञ्चालन गर्ने भनी संविधानले नीतिगत स्पष्टता गरेको छ । यस सन्दर्भमा नेपाल सरकारले परराष्ट्र सम्बन्धलाई प्रभावकारी रूपमा नियमन तथा व्यवस्थापन गर्न परराष्ट्र नीति, कानुन तथा परराष्ट्र नीतिसँग प्रत्यक्ष परोक्ष सरोकार राख्ने अन्य क्षेत्रगत नीति, आवधिक योजना, वार्षिक नीति तथा

कार्यक्रम, अन्तर्राष्ट्रिय सम्भौतामा उल्लेखित सिद्धान्त तथा प्रावधानलाई अवलम्बन गरी कार्यान्वयन भैरहेको अवस्था छ ।

२.५.१ बैठक तथा छलफल

नेपाल सरकारले छिमेकी तथा अन्य राष्ट्रसँग राख्नुपर्ने अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धलाई नियमन तथा व्यवस्थापन गर्न अंगिकार गरेको सिद्धान्त तथा नीति, कानून, परराष्ट्र सम्बन्धका आयाम, प्रकृति, आर्थिक कुटनीति परिचालनका सम्बन्धमा नेपाली कुटनीतिक निकायले खेलेको भूमिका, परराष्ट्र सम्बन्ध सम्बन्धी प्रमुख सवाल र यसलाई प्रभावकारी बनाउने उपाय लगायतका विषयमा पूर्व परराष्ट्र सचिव एवं परराष्ट्रविज्ञ मधुरमण आचार्य तथा परराष्ट्र मन्त्रालयका सचिव भरतराज पौड्यालसँग छलफल गरेको थियो ।

परराष्ट्र मामिलाका सम्बन्धमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयका अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध तथा कुटनीति विभागका प्रमुख डा. खड्ग के.सी. बाट कार्यपत्र प्रस्तुत गराई छलफल गरिएको थियो ।

२.५.२ परराष्ट्र सम्बन्धका विषयमा समितिले दिएका निर्देशन तथा निर्देशन कार्यान्वयनको अवस्था

नेपाल सरकारले लिम्पियाधुरा लिपुलेक र कालापानी सहितको नेपालको अतिक्रमित भूमि प्राप्त गर्ने सन्दर्भमा परराष्ट्र मन्त्रालयसँग छलफल गरी नेपालको सम्पूर्ण भू-भाग समेटिएको नेपालको प्रशासनिक तथा राजनीतिक नक्सा प्रकाशन गर्ने र तदनुरूप नेपालको संविधान संशोधन गर्ने प्रक्रिया अगाडि बढाउने ऐतिहासिक कार्य गरेकोमा समिति दृढ समर्थन र ऐक्यवद्धता प्रकट गर्दै कुटनीतिक संवाद मार्फत् नेपालको भूमि प्राप्त गर्न राष्ट्रिय सहमतिका साथ ठोस पहल कदमी अगाडि बढाउन नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिएको थियो ।

विश्वव्यापी महामारी कोरोना संक्रमण कालमा नेपाल फर्कने चाहने वैदेशिक रोजगारीमा रहेका नेपाली नागरिकको सम्बन्धमा तथा नेपालको सीमा सम्बन्धी समस्या समाधानका लागि नेपाल सरकारले लिम्पियाधुरा, लिपुलेक

र कालापानी सहितको नेपालको अतिक्रमित भूमि प्राप्त गर्न कुटनीतिक संवाद मार्फत् नेपालको भूमि प्राप्त गर्न राष्ट्रिय सहमतिकासाथ ठोस पहल लिन निर्देशन दिएको थियो ।

उल्लेखित निर्देशनका सम्बन्धमा परराष्ट्र मन्त्रालयबाट कुटनीतिक पत्राचार भएको थियो । त्यसैगरी नेपाल भारतबीच स्थापना भएका सीमा सम्बन्धी संयन्त्रहरू अर्थात् Boundary Working Group (BWG) र Survey Official's Committee (SOC) को बैठक आयोजनाका लागि मिति प्रस्ताव भएको थियो । साथै नेपाल-भारतबीच रहेको उच्चस्तरीय द्विपक्षीय संयन्त्रका बैठकहरूमा तथा उच्चस्तरीय भ्रमणका अवसरमा हुने द्विपक्षीय बैठकहरूमा यस विषयलाई प्राथमिकताका साथ उठाइने गरेको पाइन्छ ।

विश्वव्यापी महामारी कोरोना संक्रमण कालमा नेपाल फर्कने चाहने वैदेशिक रोजगारीमा रहेका नेपाली नागरिकको सम्बन्धमा तथा नेपालको सीमा सम्बन्धी समस्या समाधानका सम्बन्धमा परराष्ट्र मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो ।

२.५.३ परराष्ट्र मामिला सम्बन्धी अन्य कामकारवाही

समितिको छ वर्षको अवधिमा २०७५ चैत्र १९ गते परराष्ट्र मामिलामा सदस्य तथा समिति सचिवालयमा कार्यरत कर्मचारीको लागि अभिमुखीकरण कार्यक्रम संचालन गरिएको थियो । सो कार्यक्रममा स्रोत व्यक्तिको रूपमा परराष्ट्रविद् श्री ज्ञानचन्द्र आचार्यलाई आमन्त्रण गरिएको थियो ।

२.५.४ परराष्ट्र सम्बन्धका विषयमा देखिएका समस्या

- आर्थिक कुटनीतिलाई विशेष प्राथमिकता दिई आर्थिक मुद्दाहरूलाई उजागर गर्न सम्बन्धित देशहरूसँग द्विपक्षीय सम्बन्ध सुधारका लागि राजदुतहरूसँग कार्यसम्पादन करार हुन नसकेको ।
- परराष्ट्र सम्बन्धलाई दिगो, पारस्परिक हितमा आधारित बनाउन महत्वपूर्ण तथा रणनीतिक भूमिका निर्वाह गर्ने राजदुतको नियुक्ति प्रक्रिया निश्चित

मापदण्ड तथा विधिमा भन्दा पनि राजनीतिक भागवन्दामा आधारित हुँदा अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा नेपालको उपस्थिती कमजोर सावित हुँदै गएको छ ।

- परराष्ट्र सम्बन्ध कायमका लागि निजी क्षेत्रको सञ्जाल तथा विज्ञतालाई प्रयोग गर्न नेपाल सरकारले कम उत्साह देखाउँदा निजी क्षेत्रको सक्रियता कम देखिएको छ ।
- राजदुत नियुक्तिमा संसदको भूमिका भएपनि राजदुत फिर्तामा संसदको अनुमतिबिना नै सरकारले एकलौटी निर्णय गर्ने गरेको सन्दर्भमा नेपालको शासन प्रणालीले अवलम्बन गरेका शक्ति सन्तुलन तथा नियन्त्रणको सिद्धान्तको अवलम्बन प्रभावकारी हुन सकेको देखिँदैन ।
- परराष्ट्र सम्बन्ध सम्बन्धी विभिन्न बहुआयमिक कार्यहरू सम्पादनका लागि स्थापित विभिन्न मुलुकमा अवस्थित कुटनीतिक नियोगहरूको संस्थागत क्षमता अपेक्षाकृत कमजोर देखिन्छ ।
- आर्थिक कुटनीति परिचालनको लागि संघीय सरकारले सम्बन्धित मन्त्रालयलाई जिम्मेवार बनाई आर्थिक कुटनीति सम्बन्धी फोकल प्वाइन्ट स्थापना गरी कार्यान्वयन गर्न नसकेको ।
- परराष्ट्र सम्बन्ध सम्बन्धी दीर्घकालीन सोच सहित परराष्ट्र नीतिको पुनरावलोकनमा चासो नदेखिएको ।
- छिमेकी राष्ट्र चीन तथा भारत विश्व अर्थतन्त्रमा प्रभावशाली बन्दै गएको सन्दर्भमा छिमेकी राष्ट्रले आर्जन गरेका आर्थिक उपलब्धि तथा लाभहरूको उपयोगका लागि नेपाल सरकारको परराष्ट्र सम्बन्धी रणनीतिलाई परिलक्षित गराउन नसकिएको ।
- अतिकम विकसित देशहरूले (LDC Countries) ले पाउने सहुलियत सुविधा तथा सद्भाव प्राप्तिका लागि परराष्ट्र सम्बन्ध सम्बन्धी रणनीतिलाई परिमार्जन गरी सोतर्फ लक्षित गर्न क्षमतायुक्त संस्थागत व्यवस्था लागू गर्न सकिएको छैन ।
- छिमेकी मुलुक चीन तथा भारतको परराष्ट्र नीति अनुरूप विगतदेखि नै सन्तुलित परराष्ट्र नीति अवलम्बन गर्दै आएको सन्दर्भमा विद्यमान विश्व

अर्थतन्त्रमा शाक्तिशाली राष्ट्रहरूले प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा गरेका विभिन्न आर्थिक प्रस्तावहरूलाई छिमेकीसँगको सम्बन्ध, नागरिकहरूको हित तथा सार्वभौमसत्ता, सार्वभौमिकता, आर्थिक लाभ लागत आदि सबै पक्षहरूलाई ध्यान दिई सन्तुलित परराष्ट्र नीति अनुरूप राष्ट्रिय लाभ प्राप्तिका लागि राष्ट्रिय कुटनीतिक क्रियाकलापहरू सञ्चालन हुन नसकेको अवस्था छ ।

- परराष्ट्र सम्बन्ध सुधारका लागि वैदेशिक लगानी, वैदेशिक रोजगारीलाई दिगो, भरपर्दो तथा विश्वसनीय बनाउन आन्तरिक तथा बाह्य पक्ष सुधार सम्बन्धी रणनीति कार्यान्वयनका लागि कानूनी, संस्थागत तथा नीतिगत व्यवस्था लागू गर्न नसकिएको ।
- परराष्ट्र सम्बन्ध सुधारका लागि स्थायी प्रकृतिको राजनीतिक, अन्तरमन्त्रालय, स्थायी विज्ञ समूह तथा विषयगत सरोकार समूह सम्मिलित परामर्श संयन्त्रको निर्माण गरी समसामयिक सुधार सहितको परराष्ट्र रणनीति लागू गर्न नसकिएको ।
- परराष्ट्र नीति, २०७७ समेतले नेपालको भू-राजनीतिक चुनौतीलाई स्वीकार गरिसकेको सन्दर्भमा भू-राजनीतिक चुनौतीलाई अवसरमा बदल्नका लागि नेपाल सरकारको कुटनीतिक प्रयास सोतर्फ लक्षित गराउन नसकिएको ।
- कुटनीतिका आधुनिक आयामहरूलाई मुलुकको शासन प्रणाली, राजनीतिक, सामाजिक तथा आर्थिक अवस्था अनुकूलको मौलिक प्रवृत्तिको राष्ट्रिय कुटनीतिका रणनीति निर्माणमा सर्वदलीय सहमति कायम गर्न नसकिएको ।
- अवैतनिक राजदूतहरूको परिचालन प्रभावकारी किसिमले गर्न नसकिएको साथै निजी क्षेत्रको संलग्नता तथा सहभागितालाई कुटनीतिको क्षेत्रमा कम आकलन गरिएको ।

२.६ समन्यायिक विकास

समन्यायिक विकासको अवधारणालाई विकासका नयाँ अवधारणा मध्ये एक उदयीमान अवधारणा मानिन्छ । समन्यायिक विकास समाजका सबै

व्यक्तिलाई समान अवसर दिने बाटो हो । यो नीति तथा कार्यक्रम मार्फत् पछाडि परेका विपन्न व्यक्ति, समुदाय र भूगोलका आवश्यकता पूर्ति गर्ने र जातीय, भाषिक, लैङ्गिक तथा भौगोलिक विभेद उन्मूलन गर्ने विकास अवधारणा हो । समन्यायिक विकास निष्पक्ष हुन्छ र यसले सबै व्यक्ति, समुदाय र क्षेत्रलाई विकासको समान अवसर प्रदान गर्छ । यस अवधारणाले स्थानीय अर्थतन्त्रको पूर्ण परिचालन गर्दै विकासका व्यवधान हटाउने र विपन्न व्यक्ति तथा समुदायलाई विकासका अवसरहरूमा पहुँच अभिवृद्धि गर्दछ ।

समन्यायिक विकास समानतामा आधारित दृष्टिकोणको रूपमा विकास भएको सन्दर्भमा सबै नागरिकलाई विकासको प्रत्याभूति गर्न राज्यप्रति सबै नागरिकहरूले अपनत्वको भाव सिर्जना गर्न तथा विकासका लाभमा सबै वर्ग, क्षेत्र, लिङ्ग, सम्प्रदाय, जाति र भूगोलको समान पहुँच कायम गर्न, विविधताको व्यवस्थापन गरी विविधताको लाभ लिन एवं राष्ट्रिय स्रोत साधनको समान वितरण तथा उपयोग गर्न समन्यायिक विकासको अवधारणाको विकास गरिएको हो ।

प्रत्येक राष्ट्रले कानून, नीति, योजना तथा वार्षिक कार्यक्रम तय गर्दा समन्यायिक विकासका महत्वपूर्ण पक्षहरूलाई अंगीकार गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासलाई नेपाल सरकारको राष्ट्रिय नीति तथा योजना, वार्षिक कार्यक्रमले समन्यायिक सिद्धान्तलाई अवलम्बन गरेको हुन्छ । यद्यपि समन्यायिक विकासका सिद्धान्तलाई राज्यले अंगीकार गर्न नसक्दा विकासको प्रतिफल निश्चित वर्ग, क्षेत्रले मात्र उपभोग गरिरहेको अवस्थाको सिर्जना हुन्छ । समितिले यस सम्बन्धमा गरेका कामकारवाहीलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छः

२.६.१ बैठक तथा छलफल

समितिको बैठकमा समन्यायिक विकास सम्बन्धी नीतिगत, कानूनी, संरचनागत व्यवस्था तथा हालको अवस्था, प्रमुख सवाल र भावी कार्यदिशा लगायतका विषयमा पूर्व सचिव गोपीनाथ मैनालीबाट प्रस्तुती भई छलफल भएको थियो । यसका साथै यो विषय समेत हेर्नेगरी गठन भएको उपसममितिमा समेत समन्यायिक विकासका सम्बन्धमा छलफल भएको थियो ।

२.६.२ समन्यायिक विकास सम्बन्धी समस्या

- नेपालको संविधानले विभिन्न लोककल्याणकारी कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनका लागि जोड दिए तापनि गरिब लक्षित नभई राजनीतिक लोकप्रियताको लागि शुरू गर्ने प्रचलन रहेको साथै त्यस्ता कार्यक्रमहरू वित्तीय, राजनीतिक तथा सामाजिक हिसाबले दिगो तथा नियमित नहुँदा लोककल्याणकारी राज्यको अवधारणाको व्यवहारिक कार्यान्वयन हुन सकेको देखिँदैन ।
- विभिन्न निकायबाट सामाजिक सुरक्षाका नाममा दोहोरो हुनेगरी अनेकौँ कार्यक्रमहरू सञ्चालन भई राज्यकोषको दुरुपयोग भएको र वास्तविक लक्षित वर्गहरू भन्दा पहुँचवालाहरू मात्र बढी लाभान्वित भएको अवस्था देखिन्छ ।
- आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक रूपले पिछडिएको वर्गहरूको वास्तविक पहिचानका लागि वस्तुगत मापदण्ड निर्माण गरी लागू गर्न नसक्दा समानुपातिक समावेशी सिद्धान्त नारा मै सिमित भएको ।
- विकासका योजना तथा आयोजना व्यवस्थापनमा भौगोलिक रूपमा पछाडि परेका भूगोलहरूलाई उच्च प्राथमिकता दिइने रणनीति अख्तियार नभएको ।
- संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा सहभागितामूलक बजेट तर्जुमा पद्धति औपचारिकता पूरा गर्नका लागि मात्र हुने गरेकाले आर्थिक स्रोत साधन वितरणमा असमानता सिर्जना भई समन्यायिक विकासको अवधारणा व्यवहारिक रूपमा लागू गर्न नसकिएको ।
- समन्यायिक विकास सम्बन्धी विषय अन्तरसम्बन्धित विषय भएको हुँदा कुनै खास एक निकाय मात्र जिम्मेवार निकाय नहुँदा कुनै निकायको पनि प्राथमिकतामा पर्न नसकेको ।
- समन्यायिक विकास एक अन्तरसम्बन्धित विषय हुँदा सो सम्बन्धमा विभिन्न विषयगत मन्त्रालयहरूबीच समन्वय हुनुपर्नेमा निकायगत समन्वयमा कमी भई समन्यायिक विकासका लागि क्षेत्रगत नीतिहरूमा उल्लेखनीय व्यवस्था

नभएको साथै समन्यायिक विकास सम्बन्धी छुट्टै नीतिगत व्यवस्था नहुँदा सो सम्बन्धमा स्पष्ट मार्गनिर्देशन हुन सकेको पाइदैन ।

- राष्ट्रिय स्रोत साधन विनियोजनको आधार जनसंख्या, भौगोलिक अवस्थिति, मानव विकास सूचकांक, सेवा प्रवाहको स्थिति तथा विशेष वर्गलाई बनाई सन्तुलित विकासको अवधारणा कार्यान्वयन लागि संघीय सरकारको प्रयत्न कमजोर देखिन्छ ।
- निजी क्षेत्र, सहकारी क्षेत्र, गैरसरकारी संघ संस्थासँग समन्वय गरी विकासका लागि दिशा तय गर्ने अभ्यासलाई अनुसरण गर्न सकिएको छैन ।
- स्थानीय समुदायसँग साभेदारी गरी सामुदायिक परिचालन गरी विकासका कार्यहरूमा स्थानीय समुदायको स्वामित्व सिर्जना गर्न स्थानीय सरकारले प्रभावकारी भूमिका निर्वाह सकेको देखिँदैन ।
- संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहबीच सहकार्य तथा साभेदारीको आधारमा योजना, आयोजना, बजेट छुट्टाई कार्यान्वयनका लागि संघीय सरकारको विशिष्टिकृत मापदण्ड तथा नीति नहुँदा गरिब र धनी बीचको खाडल भन् भन् गहिरो हुँदै गएको पाइन्छ । यद्यपि आयोजना वर्गीकरणको आधार तथा मापदण्ड २०८० स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ ।

२.७ पिछडिएको क्षेत्र, समुदाय, संस्कृति

विकासले मानवीय संभावनाको पहिचान, उजागर र उपयोगले व्यक्तिलाई सशक्तीकरण गर्दछ । विकासको सर्वव्यापी सिद्धान्तले कोही पछाडि नपरुन् भन्ने मान्यता राख्छ । मानिस जन्मदा समान भएपनि भौगोलिक अवस्थिती, पारिवारिक अवस्था, व्यक्तिगत क्षमता, सामाजिक परिवेश, सामाजिक सम्बन्ध, सामाजिक प्रकृत्या जस्ता विविध विषयहरूले मानिसबीच असमानता सिर्जना हुँदै जान्छ । व्यक्तिको स्वयम् आफ्नो प्रवृत्ति र आचरणले पनि असमानताको खाडल ठूलो भई मुलधारबाट अलग भई पछाडि पर्न पुग्छ । सामान्य बुझाइमा शासकीय र सामाजिक अवसरबाट पछि परेका वर्ग, क्षेत्र नै पिछडिएका वर्ग, क्षेत्र हुन् । सामान्यतया: आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा राष्ट्रिय औसतको ५० प्रतिशतभन्दा तल रहेको समुदाय र क्षेत्रलाई

पिछडिएको क्षेत्र मान्ने गरिन्छ । ऐतिहासिक रूपमा शासकीय, सामाजिक एवम् सांस्कृतिक लाभ लिनबाट वञ्चित वर्ग, समुदाय पछाडि पर्दै जान्छ ।

पिछडिएको क्षेत्र भन्नाले अछाम, कालिकोट, जाजरकोट, जुम्ला, डोल्पा, बझाङ, बाजुरा, मुगु र हुम्ला जिल्ला सम्भन्धित^१ भनी निर्वाचन आयोगले जारी गरेको प्रतिनिधिसभा सदस्य समानुपातिक निर्वाचन निर्देशिकामा उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी नेपाल सरकारले हालै देशभरका अनुसूची- ३ वमोजिमका ५७ स्थानीय तहलाई पिछडिएको क्षेत्रको रूपमा घोषणा^३ गरेको छ । पिछडिएका क्षेत्र, वर्ग, समुदायलाई सामाजिक न्यायका लागि संरक्षण, सुविधा, अवसर प्रदान गर्न सरकारबाट विशेष तरिका र विधि अपनाई लक्षित कार्यक्रमको माध्यमबाट मुलप्रवाहीकरण गरिनुपर्छ भन्ने विकासको मान्यता रहेको पाइन्छ ।

समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत रहेकोले यस सम्बन्धमा समितिले सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँग छलफल तथा अन्तर्क्रिया गर्नुका साथै आवश्यकतानुसार सम्बन्धित निकायलाई निर्देशन समेत गरेको छ । यस सम्बन्धमा भएका कामकारवाहीहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

२.७.१ बैठक तथा छलफल

पिछडिएको क्षेत्र, समुदाय सम्बन्धी नीतिगत, कानूनी संरचनागत व्यवस्था, हालको अवस्था, प्रमुख सवाल र भावी कार्यदिशा लगायतका विषयमा पूर्व सचिव गोपीनाथ मैनालीबाट प्रस्तुतीकरण गराई समितिमा छलफल भएको थियो ।

त्यसैगरी समितिले राज्यको तहगत संरचनाको विकासमा समन्वय तथा संवैधानिक आयोग सम्बन्धी विषय अध्ययन उपसमिति गठन गरी अन्य कुराका अतिरिक्त पिछडिएको क्षेत्र समुदाय सम्बन्धी नीतिगत कानूनी संरचनागत व्यवस्था, हालको अवस्था, प्रमुख सवाल र भावी कार्यदिशा लगायतका विषयको समेत अध्ययन गरी समितिमा प्रतिवेदन पेश गर्ने कार्यादेश दिएको थियो ।

प्रतिनिधि सभामा जुम्ला जिल्लाबाट प्रत्यक्ष निर्वाचित सदस्य छक्क बहादुर लामालाई समितिको बैठकमा कर्णाली प्रदेशको भौगोलिक अवस्था, समुदाय,

२ प्रतिनिधि सभा सदस्य समानुपातिक निर्वाचन निर्देशिका, २०७४

३ नेपाल सरकारद्वारा २०७४ असोज २५ गते घोषणा गरिएको

संस्कृति, राष्ट्रिय सम्पदा लगायतका विषयमा कार्यपत्र प्रस्तुत गर्न लगाई सो प्रदेशको समग्र अवस्थाको बारेमा जानकारी लिइएको थियो ।

२.७.२ पिछडिएको क्षेत्र, समुदायका सम्बन्धमा दिएका निर्देशन तथा निर्देशनको कार्यान्वयनको अवस्था

वर्षोदेखि पिछडिएको क्षेत्रको पहिचान बोकेको कर्णाली प्रदेशको विकास गरी राष्ट्रिय विकासको मुलधारमा ल्याउन संघ, प्रदेश र स्थानीय तह बिचमा समन्वय गरी सडक पुर्वाधार, विद्युतीकरण, जडिबुटी तथा खनिज र कृषिजन्य उत्पादनको व्यवसायीकरण, प्रशोधन तथा वजारीकरण, शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी, धार्मिक, सांस्कृतिक तथा पर्यापर्यटनका लागि पर्यटकीय स्थलको पहिचान र पूर्वाधारको विकास, महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिकहरूलाई विशेष व्यवस्था, औद्योगिक विकास मार्फत रोजगारी सिर्जना गरी गरिवी निवारण सम्बन्धी विषयहरू समेटिएको पिछडिएको क्षेत्र विकास गुरुयोजना तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउन निर्देशन दिएको थियो ।

२.७.३ स्थलगत अनुगमन

समितिले आफ्नो कार्यक्षेत्र भित्रको विषय पिछडिएको क्षेत्र, समुदाय संस्कृति र राष्ट्रिय सम्पदाको अवस्थाबारे जानकारी लिन समितिले २०७६ असोज ५ गतेदेखि १० गतेसम्म कर्णाली प्रदेशको स्थलगत अध्ययन भ्रमण गरेको थियो ।

अध्ययन भ्रमणको क्रममा समितिले कर्णाली प्रदेशको संस्कृति सम्बन्धमा जुम्लाको सिँजामा तथा पिछडिएको क्षेत्रका सम्बन्धमा जुम्लाको खलङ्गामा अन्तर्क्रिया कार्यक्रम आयोजना गरिएको थियो । कार्यक्रममा प्राप्त जानकारी तथा सुभावहरू सहितको अध्ययन प्रतिवेदन तयार गरी सभामा पेश गरिएको थियो । कर्णाली प्रदेश अवलोकन सम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदनमा निम्नानुसारका केही प्रमुख सुभावहरू समावेश गरिएका थिए:

- कर्णाली क्षेत्रको पहिचानको रूपमा रहेका विभिन्न प्रकारका लोक भाका, लोकनृत्य, मौलिक पोशाक, संस्कार, संस्कृति रीतिरिवाज आदिको

संरक्षण, संवर्द्धन गर्न आवश्यक रहेको साथै सिंजा सभ्यता लगायत यस क्षेत्रको समग्र भाषा, कला, संस्कृति, रीतिरिवाजको अध्ययन, संरक्षण र विकासको लागि एक अधिकार सम्पन्न प्रतिष्ठान स्थापना गर्ने ।

- कर्णाली क्षेत्रमा रहेका ताल, कुण्ड, गुफा, हिमाल, उपत्यका आदिको संरक्षण एवं प्रचार प्रसार गरि पर्याप्त मात्रामा पर्यटकीय क्षेत्रको विकास गर्न सके कर्णाली क्षेत्रको आर्थिक प्रगतिमा यहाँका सम्पदाहरू नै पर्याप्त स्रोत सावित हुनसक्ने भएकोले तीनै तहका सरकारले त्यसतर्फ विशेष ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने ।
- कर्णाली क्षेत्रमा रहेका विभिन्न धार्मिक स्थल, मन्दिरहरू, देवल, धाम, गुम्बा, गुफा आदिको प्रचार प्रसार एवं पदमार्ग निर्माण गरी धार्मिक तथा साँस्कृतिक पर्यटनको लागि विशेष कार्यक्रमहरू बनाउनु पर्ने ।
- यस क्षेत्रका रैथाने तथा स्थानीय वाली, विउविजन, फलफुल, जडिबुटी, खनिज आदिको संरक्षण, प्रशोधन, व्यवसायिकरण र बजारीकरण गर्ने साथै अर्गानीक प्रदेशको रूपमा कर्णाली प्रदेशलाई स्थापित गर्न सम्बन्धीत सबैले सहयोग गर्ने ।कर्णाली स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानको गुरुयोजना अध्ययन गरी स्वीकृत गर्ने साथै सरकारले सुगम स्थानमा रहेको प्रतिष्ठानहरू भन्दा नीतिगत रूपमा विषेश सहूलियत तथा आर्थिक सहयोग प्रदान गर्ने ।
- छाउपडी लगायतका कुरीतिको अन्त्य गर्न सरकारले सञ्चालन गरेको अभियानमा थप कार्यक्रमहरू समेत समावेश गरी प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्ने ।

स्थलगत अनुगमन प्रतिवेदनका सुभाबको कार्यान्वयन

- कर्णाली प्रदेशको अधिकांश पालिकाहरूमा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ देखि नै रैथाने बाली प्रवर्द्धन कार्यक्रमको लागि स-शर्त वित्तीय हस्तान्तरण भएको ।
- प्राङ्गारिक कृषि कार्यक्रमको लागि कर्णाली प्रदेशमा स-शर्त वित्तीय हस्तान्तरण भई प्रदेश मातहतका कार्यालयहरूबाट कार्यक्रम सञ्चालन भएको ।

- कृषि क्षेत्र विकास कार्यक्रम अन्तर्गत छानिएका १३ वटा मूल्य श्रृंखलाका वाली मध्ये रैथाने तथा स्थानीय वाली र स्याउलाई समेत समावेश गरी कर्णाली प्रदेशको १० वटै जिल्लामा प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएको ।
- कर्णाली लगायत दुर्गम क्षेत्रका ज्यान जोखिममा रहेका गर्भवती तथा सुत्केरी महिलाहरूको जीवन रक्षाका लागि राष्ट्रपति महिला उत्थान कार्यक्रम मार्फत् हवाई उद्धार गरी नजिकको सुविधायुक्त स्वास्थ्य केन्द्र/अस्पतालमा पुऱ्याई सेवा उपलब्ध गराउने गरिएको ।

२.७.४ पिछडिएको क्षेत्र सम्बन्धी समस्या

- पिछडिएको क्षेत्रको स्पष्ट मापदण्ड नहुँदा पिछडिएको क्षेत्र पहिचानमा समस्या देखिएको ।
- समन्यायिक विकासको दृष्टिकोणको निश्चित सूचकाङ्कका आधारमा पिछडिएको क्षेत्र पहिचान गर्ने प्रकृया अवलम्बन भएको छैन ।
- मानव विकासको सूचकाङ्क तथा भौगोलिक विकटता लगायतका दृष्टिले पिछडिएको क्षेत्रलाई विशेष प्राथमिकता दिई संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको बजेट निर्माण गर्ने अभ्यास सुरु गर्न नसकिएको ।
- विकास पुर्वधार निर्माणमा पिछडिएको क्षेत्रलाई विशेष प्राथमिकता नदिँदा पिछडिएको क्षेत्र र सुगम क्षेत्र बीचको खाडल भन् बढ्दै गएको ।
- पिछडिएको क्षेत्रको विकासमा मूलप्रवाहीकरणको लागि सरकारले अंगीकार गरेको सकारात्मक विभेद वा विशेष प्राथमिकता सम्बन्धी नीति अन्तर्गत पिछडिएको क्षेत्र भित्रका केही निश्चित सभ्रान्त वर्गले मात्र सुविधा तथा अवसर उपयोग गरिरहेको अवस्था रहेको साथै पिछडिएको क्षेत्र भित्रका वास्तविक रूपमा पिछडिएका वर्ग लक्षित समूहको पहिचान हुन सकेको छैन ।
- पिछडिएको क्षेत्र विकासका लागि गैरसरकारी संघ संस्थासँग सहकार्य, समन्वय तथा साभेदारीको कार्य कमजोर रहेको छ ।
- पिछडिएको क्षेत्र एक अन्तरसम्बन्धित समेत भएकोले संघीय मन्त्रालयहरूले पिछडिएको क्षेत्रलाई विशेष प्राथमिकतामा राखी आफ्नो क्षेत्रगत नीति तथा कार्यक्रममा मूल प्रवाहीकरण गर्न सकेको छैन ।

- पिछडिएको क्षेत्रका विकासका लागि शुरु गरिएका कार्यक्रमहरू वितरणमुखी भएका तथा त्यस्ता कार्यक्रममा समेत राजनीतिकरण हुँदा ती कार्यक्रमहरू दिगो, रोजगारउन्मुख र गरिबी लक्षित हुन सकेको देखिदैन ।

२.८ राष्ट्रिय गौरवका आयोजना

विकास आयोजना मुलुकको आर्थिक तथा सामाजिक विकास र समृद्धिका प्रमुख संवाहक हुन् । विकासका क्रियाकलापहरूलाई उच्च प्राथमिकताकासाथ सम्पन्न गरी राष्ट्रिय समृद्धि गर्न रणनीतिक तथा राष्ट्रिय महत्वका हिसाबले महत्वपूर्ण देखिएका केही महत्वपूर्ण आयोजनालाई राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको रूपमा पहिचान गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । आर्थिक वर्ष २०६८/०६९ मा १७ वटा आयोजनालाई राष्ट्रिय गौरवको आयोजनाका रूपमा घोषणा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएकोमा हाल यो संख्या २७ पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा चार, २०७५/७६ मा एक, २०७६/७७ मा एक र २०७७/७८ मा एक आयोजना थपिएसँगै राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको संख्या चौबिस र आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ मा थप भएका तीन वटा समेत गरी हाल सत्ताइस वटा पुगेका छन् ।

अर्थतन्त्रको जीवन रेखाका रूपमा रहेका र मुलुकको आर्थिक-सामाजिक रूपान्तरणमा महत्वपूर्ण योगदान गर्न सक्ने, रणनीतिक महत्वका सडक, सिँचाइ, जलविद्युत्, विमानस्थल, रेल, खानेपानी, वन तथा पर्यटन क्षेत्रको आधारशिलाका रूपमा रहने, ठूला पूर्वाधारजन्य आयोजनाहरूलाई राष्ट्रिय गौरवका आयोजना मान्न सकिन्छ । राष्ट्रिय गौरवको आयोजना घोषणा गर्ने मापदण्ड हालसम्म तय नगरिएको भए पनि मूलतः मुलुकको आर्थिक, सामाजिक रूपान्तरण गर्न सघाउ पुऱ्याउने रणनीतिक महत्वका आयोजनाहरू, वित्तीय र प्राविधिक रूपमा चुनौतीपूर्ण ठूला आयोजनाहरू र सांस्कृतिक महत्वका आयोजनालाई राष्ट्रिय गौरवका आयोजना घोषणा गर्ने गरिएको छ ।

राष्ट्रिय गौरवका प्रत्येक आयोजनाहरूको आयोजनागत रूपमा विशिष्ट उद्देश्यहरू रहेका छन् भने राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको समग्र उद्देश्य समृद्ध नेपालको निर्माणमा योगदान दिने नै हो । यसबाहेक आयोजनाहरूको क्षेत्रगत रूपमा देहाय बमोजिमका प्रमुख उद्देश्यहरू रहेको छन्^४

४ राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको संक्षिप्त परिचय: राष्ट्रिय योजना आयोग, २०७८

- सिँचाई सुविधामार्फत् कृषि क्षेत्रको उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउने,
- यातायात पूर्वाधारको विकासमार्फत् सघन अन्तरआबद्धता बढाउने,
- उच्च क्षमताका, ठूला र जलायशयुक्त आयोजनाबाट जलविद्युत उत्पादन गरी ऊर्जाको स्वदेशी मागलाई पूर्ति गर्दै अन्तरदेशीय व्यापार गर्ने,
- साँस्कृतिक सम्पदालाई मुख्य पर्यटकीय गन्तव्यहरूको रूपमा विकास गर्ने,
- शुद्ध खानेपानीको आपूर्तिलाई सहज बनाउने,
- चुरे क्षेत्रको संरक्षणमार्फत् जलवायु परिवर्तनको असरलाई न्यूनीकरण गर्दै जैविक विविधताको व्यवस्थापन तथा पर्यावरणीय सन्तुलनमा टेवा पुऱ्याउने ।

राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूलाई स्रोत विनियोजनमा प्राथमिकता दिई स्रोतको अभाव हुन नदिने र कार्यान्वयनमा सघन अनुगमन गर्ने नीति लिइएको छ । नेपाल सरकारले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनालाई उच्च प्राथमिकता दिई बजेट सुनिश्चितता गर्दै विभिन्न सहूलियत तथा सुविधा दिई आयोजना कार्यान्वयनमा ल्याइएका छन् । यद्यपि राष्ट्रिय गौरवका आयोजना तोकिएको निश्चित अवधिभित्र सम्पन्न नहुने, शुरुवाती चरणमा अनुमान गरिएको लागत भन्दा बढी खर्च हुने, स्थानीय सरोकरवालाहरू स्थानीय सरोकारमा मात्र अल्मलिँदा आयोजना निर्वाध रूपमा सञ्चालन गर्न बाधा हुने जस्ता थुप्रै समस्याहरू देखिएका छन् ।

समितिले आफ्नो कार्य क्षेत्र अन्तर्गतको राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाका सम्बन्धमा सम्बन्धित मन्त्रालयका पदाधिकारी, आयोजना प्रमुख, विषयविज्ञ र स्थानीय सरोकारवाला र निर्माण व्यवसायीसँग राष्ट्रिय गौरवका आयोजना सञ्चालनसँग सम्बन्धित विभिन्न पक्षहरूमा केन्द्रित भई निरन्तर छलफल, अनुगमन, अध्ययन र आवश्यकतानुसार निर्देशन गर्ने गरेको छ । समितिले छ वर्षको अवधिमा राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाका सम्बन्धमा गरेका कामकारवाहीलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छः

२.८.१ बैठक तथा छलफल

- समितिले वन तथा वातावरण मन्त्रालय, खानेपानी मन्त्रालय, रक्षा मन्त्रालय, ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाई मन्त्रालय, संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र खानेपानी मन्त्रालयसँग

आयोजना प्रमुखहरू समेतलाई राखी मन्त्रालय अन्तर्गत सञ्चालित राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको बारेमा पटक पटक छलफल गरेको थियो ।

- मेलम्ची खानेपानी आयोजना, निजगढस्थित दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल, काठमाडौं तराई मधेश द्रुत मार्ग, बुढी गण्डकी जलविद्युत आयोजना, पशुपती क्षेत्र विकास कोष लगायतका आयोजना प्रमुखहरूसँग पटक पटक र सम्बन्धित मन्त्री तथा अन्य सरोकारवाला निकायका प्रमुखसँग तथा एक्लाएकै छलफल गरी विभिन्न निर्देशनहरू दिएको ।
- आयोजना सहजीकरण समितिको संयोजनमा राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको कार्यान्वयनको अवस्था, समस्या एवं समाधानका उपायहरूका सम्बन्धमा सम्बन्धित आयोजनाहरूबाट प्रस्तुतीकरण सहित छलफल भएको थियो ।

२.८.२ राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाका सम्बन्धमा गठित उपसमितिका कामकारवाही

समितिको मिति २०७७ पुस २८ गतेको बैठकले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको वस्तुगत अवस्थाको अध्ययन तथा अनुगमन गरी समिति समक्ष प्रतिवेदन पेश गर्न राष्ट्रिय गौरवका आयोजना अध्ययन तथा अनुगमन उपसमिति क, ख र ग गरी तीन वटा उपसमितिहरू गठन गरी आयोजनाहरूलाई विभाजन गरी अध्ययन गरिएको थियो ।

उपसमिति "क" अन्तर्गत मेलम्ची खानेपानी आयोजना, सुनकोशी मरिन डाइभर्सन बहुउद्देशीय आयोजना, माथिल्लो तामाकोशी जलविद्युत आयोजना, राष्ट्रपति चुरे संरक्षण कार्यक्रम, पोखरा क्षेत्रीय अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल, काठमाण्डौं तराई-मधेस द्रुतमार्ग, रानी जमरा कुलरीया सिंचाइ आयोजना रहेका थिए । उक्त उपसमितिमा माननीय सदस्य रामचन्द्र राईको संयोजकत्वमा माननीय सदस्यहरू इन्दु कडरीया, गोपी बहादुर सार्की अछामी, दिपा गुरुङ सदस्य रहनु भएको थियो ।

त्यसैगरी उपसमिति "ख" अन्तर्गत उत्तर दक्षिण (कालीगण्डकी कोरिडोर) लोकमार्ग, पुष्पलाल (मध्य पहाडी) लोकमार्ग, दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निजगढ, लुम्बिनी क्षेत्र विकास कोष, गौतम बुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल, बुढी गण्डकी जलविद्युत आयोजना (जलाशययुक्त), पशुपति क्षेत्र विकास

कोष रहेका थिए । उक्त उपसमितिमा माननीय सदस्य अनिता देवकोटा संयोजकत्वमा इन्दिरा गौतम, खिमलाल भट्टराई, नारायणकाजी श्रेष्ठ र सुमनराज प्याकुरेल सदस्य रहनु भएको थियो

उपसमिति "ग" अन्तर्गत हुलाकी लोकमार्ग आयोजना, भेरी बबई डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना, पश्चिम सेती जलविद्युत आयोजना, बबई सिंचाइ आयोजना, सिक्टा सिंचाइ आयोजना, उत्तर दक्षिण (कर्णाली) लोकमार्ग आयोजना, रेल्वे तथा मेट्रो विकास आयोजना र उत्तर दक्षिण (कोशी) लोकमार्ग रहेका थिए । उक्त उपसमितिमा माननीय सदस्य शेखर कुमार सिंह संयोजकत्वमा माननीय सदस्यहरू उदया शर्मा पौड्याल, कोमल वली, दृग नारायण पाण्डेय र राम लखन चमार सदस्य रहनु भएको थियो

उपसमितिहरूलाई आफ्नो कार्यक्षेत्र अन्तर्गतका आयोजनाहरूको छनौटको मापदण्ड तथा आधार, लगानी वा स्रोतको सुनिश्चितता, व्यवस्थापन, पर्यावरणमा पार्ने प्रभाव, आयोजनाको तयारी, ठेक्का प्रक्रिया, लागत अनुमान, संभौता गरिएको रकम, सम्पन्न हुनुपर्ने समय, थप समय र लागत, विभिन्न कालखण्डका जिम्मेवार पक्षहरू, समयमा सम्पन्न हुन नसक्नुका कारण र तोकिएको जिम्मेवारी बमोजिम कार्य सम्पन्न नगर्ने पक्षलाई गरिएका कारबाही लगायतका विभिन्न पक्षहरूको अध्ययन तथा अनुगमन गरी आयोजना व्यवस्थापनका लागि गरिनुपर्ने सुधार तथा निर्धारित समयमा नै आयोजना सम्पन्न गर्नका लागि अवलम्बन गरिनुपर्ने नीतिगत, कानूनी, व्यवस्थापकीय, स्रोतगत, प्रविधिगत लगायतका उपायहरूको सुझावहरू प्रस्तुत गर्ने कार्यादेश दिइएको थियो ।

उपसमितिहरूले अध्ययनको सिलसिलामा उपसमितिमा छलफल, सरोकारवाला मन्त्रालय तथा आयोजना प्रमुख एवं विषयविज्ञहरूसँग छलफल गर्नुका साथै स्थलगत अनुगमन समेत गरेका थिए । तीनवटै उपसमितिहरूले आ आफ्नो कार्यक्षेत्रका विषयको अध्ययन गरी अलग अलग प्रतिवेदन तयार गरेका र अध्ययनको सिलसिलामा उपसमितिहरूले आयोजनाका कतिपय विषयका सम्बन्धमा पूर्व सचिव श्री गोपी मैनाली र डा. तुलसीप्रसाद सिटौलालाई आमन्त्रण गरी सुझाव लिएका थिए । उपसमितिहरूबाट समितिमा प्रतिवेदन पेश भए पश्चात् समितिले एकीकृत प्रतिवेदन तयार गरेको र उक्त प्रतिवेदनका कतिपय विषयका सम्बन्धमा

डा. तिर्थराज ढकाललाई आमन्त्रण गरी सुभाव लिई प्रतिवेदनलाई अन्तिम रूप दिएको थियो । समितिले सबै उपसमितिका प्रतिवेदनहरूलाई एकीकृत गरी राष्ट्रिय गौरवका आयोजना सम्बन्धी एकीकृत प्रतिवेदन तयार गरी सभामा पेश भएको थियो ।

समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजना अध्ययन प्रतिवेदन, २०७९ सभामा पेश भइसकेको सन्दर्भमा उक्त प्रतिवेदनहरूको निष्कर्ष, सुभाव र समितिको अनुभवबारे सञ्चारकर्मीहरूसँग अन्तर्क्रिया कार्यक्रम समेत गरेको थियो ।

२.८.३ राष्ट्रिय गौरवका समग्र आयोजनाको सम्बन्धमा दिएका निर्देशन

समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको सम्बन्धमा जलविद्युतको क्षेत्रमा लगानीमैत्री वातावरण सिर्जना गर्न, स्वदेशी लगानीकर्तालाई प्रोत्साहन गर्न, अन्तरमन्त्रालय समन्वय एवम् सहकार्यलाई प्राथमिकताकासाथ अगाडि बढाउन र आयोजना सञ्चालनको क्रममा उचित दण्ड तथा पुरस्कारको नीतिगत व्यवस्था गरी अविलम्ब कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकार, उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयलाई निर्देशन दिइएको थियो ।

राष्ट्रिय गौरवका आयोजना सञ्चालनको क्रममा नितिगत तथा प्राविधिक पक्षमा देखिएका समस्याहरू तत्काल समाधान गरी आयोजनाहरूलाई निर्वाध ढङ्गले सञ्चालन हुने वातावरण सिर्जना गर्न राष्ट्रिय गौरवका आयोजना सम्बन्धी उच्चस्तरीय निर्देशक समिति गठन गर्न नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिइएको थियो ।

राष्ट्रिय गौरवका आयोजना सञ्चालनको क्रममा तहगत अन्तर मन्त्रालय, निकाय तथा आयोजना-आयोजना बीचमा समन्वयको अभाव देखिएकोले समन्वयात्मक ढङ्गले आयोजना सञ्चालन गर्न सम्बन्धित मन्त्रालय तथा आयोजना कार्यालयलाई र निर्धारित समयमै आयोजनाहरू सम्पन्न गर्न आयोजनालाई प्रयाप्त बजेट, स्रोत साधन तथा दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था गर्न साथै आयोजनाका काम कारवाहीलाई प्राथमिकता दिनेगरी विशेष कानूनी व्यवस्था मिलाउन नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिइएको थियो ।

२.८.३.१ राष्ट्रिय गौरवका आयोजना सम्बन्धी नीतिगत निर्देशन

समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाका सम्बन्धमा केही नीतिगत निर्देशनहरू समेत दिएको थियो । राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाका सम्बन्धमा समितिले दिएका नीतिगत निर्देशनहरू निम्नानुसार रहेका छन्:

१) राष्ट्रिय गौरवका आयोजना छनौटका स्पष्ट आधार तथा मापदण्ड निर्धारण गर्ने

राष्ट्रिय गौरवका आयोजना शुरू गर्दा आयोजना छनौट गर्ने स्पष्ट मापदण्ड तथा आधारहरू तयार नगरी प्रारम्भिक सम्भाव्यता अध्ययन नै नभएका वा अन्य कुनै पूर्व तयारी नगरिएका आयोजनाहरू पनि गौरवका आयोजनामा समावेश गरिएको कारण अझै केही आयोजनाको कार्यान्वयन मोडालिटी समेत प्रष्ट गर्न नसकिएको र अन्य केही आयोजनाको कार्यान्वयनमा धेरै समस्या देखिएकोले राष्ट्रिय गौरवका जस्ता राष्ट्रिय महत्व राख्ने आयोजनाको छनौटको स्पष्ट आधार र मापदण्ड हुनु आवश्यक छ । आयोजनाको, वित्तीय, प्राविधिक र व्यवस्थापकीय पक्ष समेत समावेश गरी आयोजनाको पर्याप्त आर्थिक तथा वित्तीय विश्लेषण, सामाजिक विश्लेषण, वातावरणीय मूल्याङ्कन गरी रोजगारी बढ्ने, गरिबी र असमानताको न्यूनीकरण हुने, राष्ट्रिय समावेशीकरण र एकीकरणमा योगदान दिन सक्ने प्रकृतिका आयोजनाको छनौट गर्ने गरी आयोजना छनौटका स्पष्ट आधार तथा मापदण्ड निर्धारण गर्ने ।

२) आयोजनाका लागि जग्गा प्राप्ति गर्दा न्यूनतम क्षतिपूर्ति हुने व्यवस्थापन गर्ने

राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको कारण विस्थापित हुने घर परिवारका लागि न्यूनतम क्षतिपूर्ति हुने व्यवस्थापन गरी विस्थापित हुने परिवारलाई आयोजनाले पुनर्वास तथा पुनःस्थापना योजना बनाउने, जग्गाको मुआब्जा सम्बन्धी विषयमा स्थानीय तहसँग समन्वय र सहजीकरण गर्ने, मुआब्जा निर्धारण गर्दा प्रचलित बजार मूल्यलाई आधार मानी क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गर्ने, जग्गा धनी पुर्जा नभएका तर जग्गा हकभोग गरिरहेका परिवारहरूको घर जग्गा प्राप्ति र पुनर्वासका लागि

एकरूपता कायम गर्न कानुनी व्यवस्था गर्ने साथै बाली, घर, टहरा, रूख, विरूवाको समेत वस्तुनिष्ठ आधारमा मूल्य कायम गर्ने ।

३) वन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा आरक्षित क्षेत्रमा आयोजना निर्माण तथा संचालन गर्दा विशेष ध्यान दिने

राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको डिजाईन गर्दा विकास तथा वातावरणबीच सन्तुलन कायम हुनेगरी, वन क्षेत्रको कम क्षति हुनेगरी गर्ने व्यवस्थापन मिलाउने । वन क्षेत्रमा वा सो क्षेत्रमा असर पर्नेगरी आयोजना निर्माण तथा संचालन गर्दा अर्को स्थानमा वृक्षारोपण गर्नुपर्ने सम्बन्धी विद्यमान व्यवस्था अव्यवहारिक देखिएकोले वन क्षेत्र, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा आरक्षित क्षेत्रको उपयोग तथा रूख कटानसम्बन्धी प्रक्रियालाई सहज एवं छिटो छरितो बनाउन प्रचलित ऐन नियमलाई संशोधन गर्ने प्रक्रिया अगाडि बढाउने । राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन बढीमा ४५ कार्यदिनमा व्यवहारिक रूपमै टुंगिने गरी आवश्यक व्यवस्था मिलाउने । राष्ट्रिय निकुञ्ज र विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत क्षेत्रभित्र आयोजना परेमा निर्माण कार्य संचालन गर्न सहजीकरण गर्ने ।

४) कार्यान्वयन मोडालिटी र लगानीको स्रोत निर्धारण गर्ने

एक दशकसम्म राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको सूचीमा रहेपनि पश्चिम सेती जलविद्युत आयोजना, बुढीगण्डकी जलविद्युत आयोजना र निजगढ अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल गरी तीनवटा आयोजनाको कार्यान्वयन मोडालिटी प्रष्ट हुन नसक्दा आयोजनाको कार्यान्वयन सम्बन्धी कार्य अधि बढ्न सकेको छैन । यी तीनवटै आयोजनाहरूको शुरु अनुमानित लागत धेरै बढ्नु स्वाभाविकै हुन्छ । त्यसैले सरकारले ती आयोजनाहरूको लगानीको स्रोत र कार्यान्वयन मोडालिटी यथाशीघ्र टुंगो लगाई कार्यान्वयनमा लैजाने व्यवस्थापन मिलाउने ।

५) नदीजन्य तथा खनिजजन्य निर्माण सामग्रीको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने

राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको निर्माणमा ढिलाई तथा लागत बढ्नुको एक प्रमुख कारण समयमै अनुमानित मूल्यमा नदीजन्य निर्माण सामग्री सहज र सुलभ रूपमा उपलब्ध नहुनु पनि हो । त्यसैले बृहत आयोजना

भएका क्षेत्रमा हुनसक्ने निर्माण सामग्रीको मागको अनुमान लिई त्यसको आपूर्तिका लागि आवश्यक क्षमताको विश्लेषण केन्द्रबाटै गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यस क्षेत्रमा नदीजन्य निर्माण सामग्रीको अनुमानित स्टक नपुग्ने देखिएमा अन्य खानीजन्य स्रोतबाट समेत बैकल्पिक रूपमा त्यस्ता सामग्री उत्खनन गरी उपलब्ध गराउने व्यवस्थापन मिलाउन सकिने हुन्छ । यसका साथै आयोजना प्रमुखको सिफारिसमा निर्माण व्यवसायीलाई आयोजनास्थलबाट नजिकैको खानी तथा नदी स्रोतबाट नदीजन्य एवं खानीजन्य निर्माण सामग्री नियमानुसारको शुल्क दस्तुर तिर्नेगरी नियमित उपलब्ध हुने व्यवस्था मिलाउने । त्यसैगरी स्थानीय सुरक्षा निकायको सिफारिसमा आवश्यकता अनुसार सहज र सुलभ रूपमा विष्फोटक पदार्थको आपूर्ति गर्ने व्यवस्थापन गर्ने ।

६) ठेक्का प्रक्रियाको सरलीकरण तथा ठेक्का व्यवस्थापनमा सुधार गर्ने

ठेक्का प्रक्रियाको जटिलता र ठेक्का व्यवस्थापनपनमा रहेका कमजोरीका कारणले पनि आयोजनाको कार्यान्वयनमा समस्या देखिने गरेको छ । राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको हकमा बहुवर्षीय ठेक्का स्वीकृत गर्ने प्रकृया सरलीकरण गर्ने, ठेक्का प्रस्ताव पेश गर्नलाग्ने समय कम गर्ने, बिडिङलाई समग्र ठेक्का व्यवस्थापनपनमा प्रभावकारी गराउने, निर्माण व्यवसायीको क्षमताको मूल्याङ्कन लाई बढी बैज्ञानिक तथा ब्यावहारिक बनाउन जरुरी छ । निर्माण व्यवसायीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, समय अगावै कार्य सम्पन्न गर्ने निर्माण व्यवसायीहरूलाई प्रोत्साहन र ठेक्का सम्भौताको पालना नगरी समयमा कार्यसम्पन्न नगर्ने निर्माण व्यवसायीलाई जरिवाना गर्ने तथा भविष्यमा कालो सूचिमा राख्ने जस्ता कानूनी व्यवस्थालाई व्यवहारमा कार्यान्वयन गर्ने गर्नुपर्दछ । सम्भौता वमोजिम काम नगर्ने निर्माण व्यवसायीलाई समयमै सचेत नगराउने वा कारवाही नगर्ने आयोजनाका प्रमुखलाई समेत कारवाही गर्नुपर्छ । साथै एउटा निर्माण व्यवसायी कम्पनीले उपकरण तथा जनशक्ति क्षमताका आधारमा बढीमा कति वटा सम्म लिन सक्ने हो, सो सम्बन्धमा ठेक्का संख्या समेत निर्दिष्ट गर्ने लगायतका विषयमा कानूनी व्यवस्थापन र सोको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने । खरिद

प्रणाली र ठेक्का व्यवस्थापन प्रक्रिया वैज्ञानिक, वस्तुगत, सरल, सहज हुनेगरी सार्वजनिक खरिद ऐन तत्काल संशोधन गर्ने ।

७) दक्ष प्राविधिक जनशक्तिको आपूर्ति तथा व्यवस्थापन गर्ने

राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको व्यवस्थापनपन जटिल र चुनौतीपूर्ण विषय भएकाले आयोजना व्यवस्थापनका लागि जनशक्ति खटाउँदा अनुभवी, दक्ष, तालिमप्राप्त, व्यावसायिक व्यक्तिलाई खटाउनु पर्छ । आयोजना प्रमुखहरूलाई खटाउनु पूर्व र बीच बीचमा पनि आयोजना व्यवस्थापनका विविध विषयमा तालिम दिने व्यवस्थापन गर्ने । कुनै विशेष अवस्था बाहेक आयोजना अवधिभर आयोजना प्रमुखलाई सरुवा नगर्ने, आयोजना प्रमुखसँग कार्यसम्पादन करार गर्ने व्यवस्थापनको अनिवार्य कार्यान्वयन गर्ने । कार्यसम्पादन करारमा राखिएका नतिजा सूचकका आधारमा पारदर्शी तथा वस्तुपरक रूपमा कामको मूल्याङ्कन गर्ने र कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली विकास गरी संलग्न कर्मचारीहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने । आयोजनामा कार्यरत जनशक्तिको कार्यसम्पादनको मूल्याङ्कन गर्दा आयोजनाको प्रगतिलाई आधार मान्ने व्यवस्थापन मिलाउने र दण्ड तथा पुरस्कारलाई कडाईका साथ लागू गर्ने ।

८) समन्वय, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलाई प्रभावकारी बनाउने

आयोजनाहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलाई समयमै कार्य प्रगतिको स्थिति थाहा पाउने, समस्याहरू पहिचान तथा समाधान गर्ने र तथ्य सूचनाका आधारमा निर्णय प्रक्रियालाई संस्थागत गर्ने औजारका रूपमा प्रयोग गरिनुपर्छ । आयोजनाका तहमा आयोजना प्रमुखले नै आयोजनाको समग्र गतिविधि र हरेक ठेक्काको नियमित अनुगमन गर्ने, समस्याको समाधान गरी कार्ययोजना अनुरूप कार्यान्वयन हुने व्यवस्थापन मिलाउने । केन्द्रीयस्तरबाट प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, राष्ट्रिय योजना आयोग र विभागीय मन्त्रालयहरूबाट गरिने अनुगमन संयुक्त टोलीबाट गराउने र सो का आधारमा आवश्यकता अनुसार समन्वय तथा समस्याको समाधान गर्ने । केन्द्रमा राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समिति र प्रदेशस्तरमा समेत मुख्यमन्त्रीको संयोजकत्वमा यी आयोजना कार्यान्वयनको प्रगतिको समीक्षा, समस्याको

समाधान तथा सहजीकरण हुने वातावरण बनाउने । नियमनकारी निकायवीचको सहकार्य र समन्वयमा निगरानी हुनुपर्ने । आयोजनाको शुरुवातदेखि नै संभाव्य जोखिमको पुर्वानुमान, विश्लेषण तथा व्यवस्थापन गर्न जोखिम व्यवस्थापन पद्धतिको विकास तथा कार्यान्वयन गर्ने । मूल्याङ्कनका स्पष्ट सूचकहरू तयार पारी प्रविधिमा आधारित अनुगमन तथा पृष्ठपोषणको व्यवस्थापन गर्ने, बजेट खर्च र वित्तीय जवाफदेहिता सम्बन्धमा जारी विभिन्न निर्देशिकाहरूको पूर्ण पालना गर्ने ।

९) स्रोत व्यवस्थापन तथा संरचनागत सक्रियता कायम गर्ने

आयोजनाहरूलाई आवश्यक वजेट विनियोजन गर्ने, वैदेशिक स्रोत समयमै प्राप्त हुने व्यवस्था गर्ने, आयोजनागत आधारमा वित्तीय प्रोत्साहनको व्यवस्था गर्ने राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको छनौट, कार्यान्वयन, निरन्तर अनुगमन, निर्देशन एवं आवश्यक समन्वय प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र राष्ट्रिय योजना आयोगले गर्ने । राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समितिमा चौमासिक रूपमा हुने प्रगति समीक्षालाई अभै प्रभावकारी बनाउने र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् को कार्यालयमा रहेकोले तत्काल समस्या समाधान कक्ष (एक्सन रूम) मार्फत् गरिने भर्चुअल अनुगमन तथा निर्देशनलाई निरन्तरता दिने

१०) राष्ट्रिय गौरवका आयोजना सम्बन्धी अन्य निर्देशन

- संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको शक्ति बाँडफाँटले राष्ट्रिय गौरवका योजनामा असर नपर्ने व्यवस्था मिलाउने,
- राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाका सम्बन्धमा अदालतमा गएका विवादहरूलाई पहिलो प्राथमिकतामा राखी छिटो टुङ्ग्याउने कार्यविधिको अवलम्बन गरिनुपर्ने
- सडक, ढल, खानेपाली, विद्युतबीच समन्वय नहुँदा एउटै काममा पटक पटक समय र बजेट खर्च हुने गरेकोले आगामी दिनमा समन्वय गरी एकीकृत रूपमा काम अगाडि बढाने,
- साउन महिनाभित्रै जिल्ला दररेट तय गर्ने र पहिलो त्रैमासिकभित्रै सबै प्रकारका ठेक्का अधि बढाई बाँकी अवधिमा निर्माण कार्यमा केन्द्रित हुने व्यवस्थापन मिलाउने,

- संघीय संसदमा विचाराधीन राष्ट्रिय प्राथमिकताप्राप्त आयोजनाको द्रुततर निर्माण तथा विकासका सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक अविलम्ब पारित गर्ने,
- आयोजना कार्यान्वयनको चरणमा राजनीतिकर्मी, राष्ट्रसेवक कर्मचारी र निर्माण व्यवसायीबीच अनुचित मिलेमतोको कारण आयोजनाको काममा नकारात्मक प्रभाव बढिरहेको आम जनगुनासो रहेकाले जनस्तरसम्म विश्वसनीयता बढ्ने गरी पारदर्शी कार्यान्वयन पद्धतिको विकास गर्नुपर्ने,
- मोविलाईजेशन पेशकी नियमनको स्पष्ट मापदण्ड निर्धारण गर्नुपर्ने,
- वैदेशिक सहयोगका आयोजनामा पनि नेपालको लेखाप्रणाली अवलम्बन हुने पद्धति अवलम्बन गर्ने,
- आयोजनाको कम्तीमा पाँच वर्षसम्मको मर्मतको जिम्मा निर्माण कम्पनीकै रहने व्यवस्था मिलाउने,
- आयोजनाका क्रियाकलापहरूमा स्थानीय सहभागिता सुनिश्चित गरी अपनत्व सिर्जना गराउने ।

२.८.४ राष्ट्रिय गौरवका समग्र आयोजना सम्बन्धी निर्देशनको कार्यान्वयनको अवस्था

राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको कार्य प्रगति तथा देखिएका समस्या समाधानका लागि प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा बस्ने राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समिति र सम्बन्धित मन्त्रीको अध्यक्षतामा बस्ने मन्त्रालयस्तरीय समस्या समाधान समितिका बैठकहरूमा छलफल हुने गरेको छ ।

आयोजना कार्यान्वयन सहजीकरण निर्देशिका, २०७५ अनुसार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को आर्थिक तथा पूर्वाधार विकास सचिवको संयोजकत्वमा "आयोजना सहजीकरण समिति" रहेको र उक्त समिति मार्फत राष्ट्रिय गौरवका आयोजना सञ्चालनका क्रममा देखिएका नीतिगत तथा प्राविधिक समस्याहरू (बजेट, स्रोत साधन र जनशक्ति व्यवस्थापन लगायत) पहिचान गरी समाधानका लागि मन्त्रालय/निकायबीच गर्नु पर्ने समन्वयका विषयमा

निर्णयहरू गर्ने गरेको, सम्बन्धित मन्त्रालय, आयोजनाले सहजीकरणका लागि अनुरोध गरेमा वा समस्या रहेको जानकारी विभिन्न माध्यमबाट प्राप्त भएमा आयोजना सहजीकरण समितिको बैठक राखी समस्याको पहिचान गरी समाधानका लागि पहल गर्ने/आवश्यक समन्वय गर्ने गरेको ।

राष्ट्रिय गौरवका आयोजना अध्ययन प्रतिवेदन, २०७९ मार्फत दिएको नीतिगत/आयोजनागत निर्देशन र समितिले उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय अन्तर्गत सन्चालित राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको सम्बन्धमा दिएको निर्देशनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी आयोजनाहरूको प्रगति अवस्थाको विवरण तीन तीन महिनामा समितिमा उपलब्ध गराउन मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो । यस सम्बन्धमा सम्बन्धित मन्त्रालयले आवधिक रूपमा तथ्याङ्क सहितको विवरण नियमित रूपमा समितिमा उपलब्ध गराउने गरेका छन् ।

राष्ट्रिय गौरवको आयोजना तथा रूपान्तरणकारी आयोजनाहरू सम्बन्धी छुट्टै कानून तर्जुमा गरी संघीय संसदमा पेश गर्न निर्देशन दिएको सम्बन्धमा राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त आयोजनाको द्रुततर निर्माण तथा विकासका सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७७ संघीय संसदमा दर्ता भएको थियो ।

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको पूर्वाधार विकास महाशाखा अन्तर्गत वार्षिक कार्यक्रममा राष्ट्रिय योजना आयोग, अर्थ मन्त्रालय र सम्बन्धित मन्त्रालय समेतको सहभागितामा संयुक्त अनुगमन मार्फत समस्या पहिचान र समाधानको लागि पहल हुने गरेको ।

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा रहेको एक्सन रूमबाट कार्यतालिका नै बनाएर अनुगमन हुने गरेको । सरकारले प्रत्येक मन्त्रालय सम्बद्ध राष्ट्रिय गौरवका आयोजना लगायत विकास निर्माण र सेवा प्रवाहका विषयहरूमा तत्काल सुधार गरी आमजनतामा सकारात्मक सन्देश प्रवाह गर्न सम्बन्धित मन्त्रालयका मन्त्री र सचिव लगायतका विभागीय प्रमुखसँग नियमित ब्रिफिङ्ग लिने र निर्देशन दिने कार्यले निरन्तरता पाइरहेको छ ।

२.८.५ राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको आयोजनागत विवरण

समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत राष्ट्रिय गौरवका आयोजना पनि रहेको र यस अन्तर्गत नेपाल सरकारले घोषणा गरेका विभिन्न २४ वटा आयोजनाकोहरू

समबन्धमा समितिका गतिविधि यस अन्तर्गत समावेश गरिएको छन् । यस शीर्षक अन्तर्गत आयोजनाहरूको सामान्य परिचय र आयोजनाका सम्बन्धमा समितिका गतिविधिहरू समावेश गरिएको छ ।

२.८.५.१ राष्ट्रपति चुरे तराई मधेश संरक्षण कार्यक्रम

आयोजनाको परिचय

“करिव चार करोड वर्ष पहिले हिमालयको उत्पत्तिको क्रममा नदीजन्य पदार्थहरू थुप्रिएर बनेको सबैभन्दा कान्छो पहाड नै चुरे श्रृंखला हो । पश्चिममा पाकिस्तानको इन्दुस नदीदेखि पूर्वमा भारतको ब्रम्हपुत्र नदीसम्म फैलिएको चुरे श्रृंखला शिवालिकको नामबाट पनि चिनिन्छ । नेपालमा पूर्व इलामदेखि पश्चिम कञ्चनपुरसम्म ३७ वटा जिल्लाहरूमा भण्डै ८०० किलोमिटर क्षेत्रमा फैलिएको र कुल भूभागको १२.७८ प्रतिशत चुरे क्षेत्रमा पर्दछ । अधिकांश ठाउँमा तराईको भूभाग सकिएर माथि उठेको भूभाग तथा महाभारत क्षेत्रको भूभागबाट ओर्लिँदा भेटिने अन्तिम पहाडका रूपमा चुरे पहाड रहेको छ । सामान्यतया: पूर्ण रूपमा नखाँदिएको खुकुलो पत्रे चट्टान भएको र महाभारतबाट बग्ने नदीहरू यही चुरे क्षेत्र भई तराईतर्फ बग्ने हुँदा प्राकृतिक रूपले यो क्षेत्र अत्यन्त संवेदनशील रहेको छ ।

नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा राष्ट्रपति चुरे संरक्षण कार्यक्रम कार्यान्वयनको सुरुवात गरेकोमा त्यसलाई अझ सशक्त ढङ्गले अघि बढाउनको लागि २०७१ असार २ गते राष्ट्रपति चुरे-तराई मधेश संरक्षण विकास समिति गठन गरी नेपाल सरकारको मिति २०७४ जेठ २४ को निर्णयानुसार गुरुयोजना स्वीकृत भई सो अनुरूप कार्यक्रम कार्यान्वयन भइरहेको छ । यसको चौडाई (उत्तर दक्षिण) ठाँउ अनुसार १० देखि ५० किलोमिटरसम्म भएको पाइएको छ । गुरू योजना अनुसार २० वर्षमा १६४ वटा नदी प्रणालीहरू व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ ।”^५

राष्ट्रपति चुरे संरक्षण कार्यक्रमलाई राष्ट्रिय गौरवको आयोजनाको रूपमा आर्थिक वर्ष २०७१/०७२ देखि शुरू भई आर्थिक वर्ष २०९३/०९४ मा सम्पन्न गर्ने गरी गुरुयोजना स्वीकृत भएको छ ।

^५ <https://president.gov.np>

चुरे सम्बन्धी निर्देशिका र कार्यविधिको पुनरावलोकन, उपल्लो तटीय वासिन्दाबीच समूह संजालीकरण र नयाँ स्थायी नर्सरी निर्माण र व्यवस्थापन गर्ने लक्ष्य रहेको छ । यस कार्यक्रमको २० वर्षे गुरुयोजनामा चुरे संरक्षणका मध्यमकालीन र दीर्घकालीन योजना समेटिएका छन् । यस आयोजनाको लक्ष्य दूरगामी प्रकृतिको रहेकोले हाल संचालित टुक्रे प्रकृतिका कतिपय क्रियाकलापबाट तत्काल लाभ भईहाल्ने अवस्था छैन । आयोजनाको क्षेत्र पूर्वदेखि पश्चिमसम्म फैलिएको र निरन्तर सञ्चालन गरिरहनुपर्ने प्रकृतिको भएकाले यसका लागि स्थायी प्रकृतिको संरचना र निरन्तर बजेटको आवश्यकता पर्ने देखिन्छ । आयोजनाले सञ्चालन गर्ने क्रियाकलापहरू विभिन्न स्थानीय तहभित्र पर्ने र स्थानीय तहसँग समन्वयमा संचालन गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ ।

आयोजनाका सम्बन्धमा समितिका गतिविधि

राष्ट्रपति चुरे संरक्षण कार्यक्रम अन्तर्गत सञ्चालित मुख्य कार्यक्रमहरू सम्बन्धित सरोकार निकाय र पक्षसँग समन्वय गर्दै पारदर्शी रूपमा कार्यान्वयन गर्न सोको निरन्तर अनुगमन गर्न वन तथा वातावरण मन्त्रालय र राष्ट्रपति चुरे तराई मधेश संरक्षण विकास समितिलाई निर्देशन दिएको थियो ।

चुरे क्षेत्रको मानव वस्ती व्यवस्थापन सम्बन्धमा आवश्यक अध्ययन गरी यथाशीघ्र उचित निर्णय गर्ने साथै त्यस क्षेत्रमा भइरहको नदिजन्य पदार्थको दोहनका सम्बन्धमा आवधिक रूपमा नदिजन्य पदार्थहरू निकाल्नको लागि स्थानहरू तोक्ने र अनियन्त्रित रूपमा नदिजन्य पदार्थको दोहन हुनबाट रोक्ने, कानून विपरित सञ्चालन भइरहेका क्रसर उद्योगहरूलाई तत्काल कारबाहीको प्रकृया अगाडि बढाउने र चुरे क्षेत्रमा वृक्षारोपण तथा पोखरी निर्माण जस्ता कार्यहरूलाई निरन्तर रूपमा अगाडि बढाउने साथै चुरे क्षेत्रको संवेदनशीलता एवम् उर्भरता तथा मुलुकको विकासको आवश्यकतालाई समेत ध्यानमा राखी चुरेमैत्री, कृषिमैत्री र विकासमैत्री चुरे संरक्षण कार्यक्रम अगाडि बढाउन निर्देशन दिइएको थियो ।

यस सम्बन्धमा चुरे मधेशको संरक्षणको लागि चुरे तराई मधेश संरक्षण व्यवस्थापन मध्यकालीन र दिर्घकालीन लक्ष्य र कार्यक्रम निर्दिष्ट भएको ।

नदी किनार तटबन्धनमार्फत बाढी नियन्त्रण, जोखिमको न्यूनीकरण तथा नदी किनार क्षेत्रहरूमा हरियाली प्रवर्द्धन कार्य भएको । चुरे क्षेत्रमा अवस्थित, जोखिमयुक्त वस्तीहरूको पहिचान एवम् नक्साङ्कन समेत भएको । चुरे तराई-मधेश संरक्षण तथा व्यवस्थापन गुरुयोजना, ढण्टढ को समीक्षा तथा परिमार्जन गरी अन्तिम मस्यौदा प्रतिवेदन तयार भएको ।

कर्मचारीको दरबन्दी कम भएको कारण आयोजना संचालनमा कठिनाई भएको भन्ने गुनासो आएकोले आवश्यकताका आधारमा सम्बन्धित क्षेत्रका दक्ष कर्मचारीको व्यवस्था मिलाउने र प्रभावकारी रूपमा कार्य संचालन गर्न निर्देशन दिइएकोमा निर्देशन कार्यान्वयनको चरणमा रहेको ।

समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अध्ययन गरी २०७९ मा प्रकाशित गरेको अध्ययन प्रतिवेदन मार्फत सम्बन्धित निकायलाई दीर्घकालीन प्रकृतिको आयोजना भएकाले सोही वमोजिम जनशक्ति, बजेट, कानून तथा संस्थाहरूको व्यवस्था गर्न, आयोजनाअन्तर्गत धेरै प्रदेश र स्थानीय तहमा निरन्तर प्रकृतिका आयोजनाहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने भएकाले समन्वयात्मक ढंगले योजना निर्माण, बजेट व्यवस्थापन तथा कार्यक्रम छनोट गर्न, चुरे क्षेत्रको ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवाको अवैध उत्खनन, वन विनास र चुरे क्षेत्रमाथिको अतिक्रमण र सो क्षेत्रको अव्यवस्थित बसाईसराई नियन्त्रण गर्न, वृक्षरोपण, नदी नियन्त्रण, पोखरी निर्माण तथा जरूवा संरक्षणका कार्यहरू तिब्रताका साथ अगाडि बढाउन निर्देशन दिएको थियो ।

त्यसैगरी समितिले २०७८ मा यस आयोजनाको स्थलगत अवलोकन गरेको थियो भने २०८० वैशाख ५ देखि ११ सम्म राष्ट्रिय गौरवका विभिन्न आयोजनाहरूको स्थलगत अनुगमन गर्ने क्रममा राष्ट्रपति चुरे संरक्षण कार्यक्रमको स्थलगत अनुगमन गरेको थियो । यस क्रममा समितिले आयोजनाको कार्यप्रगति, समस्या र समाधानका विषयमा केन्द्रित रही सरोकारवालाहरूसँग अन्तर्क्रिया गरी आयोजनाका विविध पक्षबारे जानकारी लिएको थियो । सहभागीहरूबाट आयोजनाको कार्य प्रगति, पारेको असर तथा प्रभाव एवं आयोजनाबाट पुग्ने फाइदा, विकासमा आयोजनाको भूमिका, आयोजना सञ्चालनमा आवश्यक बजेटको सुनिश्चितता लगायतका विषय उठाउनुभएको थियो । कार्यक्रममा उठाइएका विषयहरूलाई समितिले थप

छलफल गरी प्रतिवेदन समेत तयार गरेको थियो । प्रतिवेदनमा समावेश गरिएका निष्कर्षका आधारमा समितिले २०८० असार ३१ गते सरोकारवाला निकायहरूलाई आवश्यक निर्देशन समेत गरेको थियो ।

२.८.५.२ मेलम्ची खानेपानी आयोजना

आयोजनाको परिचय

काठमाडौं उपत्यकामा खानेपानीको मागभन्दा आपूर्तिको मात्रा अत्यन्त कम रहेको सन्दर्भमा बढ्दो पानीको मागलाई थग्न सक्ने एकमात्र विकल्पको रूपमा मेलम्ची खानेपानी आयोजनाको अवधारणा शुरु भएको हो । "वि.सं. २०४७ सालतिर नेपालका तत्कालीन प्रधानमन्त्री श्री कृष्ण प्रसाद भट्टराईले मेलम्चीको पानी काठमाडौंबासीको उपयोगका लागि आपूर्ति गरिने प्रतिबद्धता सार्वजनिक भएसँगै यसको अवधारणा विकास भएको हो । मेलम्ची खानेपानी आयोजना काठमाडौं उपत्यकामा शहरी क्षेत्रको खानेपानीको माग पूरा गर्नको लागि क्रमिक रूपमा क्षमता बढाउदै लैजान सकिने एक बृहत् अन्तर जलाधार परियोजना हो ।

यस परियोजनाले पहिलो चरणमा सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको हेलम्बु गाविस अन्तर्गत मेलम्ची नदीको रिबर्मा भन्ने ठाउँनिर मुहान (हेडवर्क्स) निर्माण गरी रिबर्मादेखि सुन्दरीजलसम्म करिब २६ किलोमिटर लामो सुरुङ्गका माध्यमबाट दैनिक १७ करोड लिटर पानी काठमाडौं उपत्यकाभित्र ल्याउने उद्देश्य अनुरूप हाल पहिलो चरण अनुरूप मेलम्चीको पानी काठमाडौं ल्याइएको छ । यसैगरी क्रमशः दोस्रो चरणमा याङ्ग्री र लार्के नदीबाट दैनिक १७/१७ करोड लिटर गरी जम्मा ५१ करोड लिटर पानी काठमाडौंमा ल्याउने दीर्घकालीन लक्ष्यका साथ यो आयोजना सञ्चालनमा रहेको छ ।^६

यो आयोजना आर्थिक वर्ष २०५५/०५६ देखि शुरु भएर आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको थियो । यस अनुसार आयोजनाको पानी काठमाडौंमा आइसकेको छ । यद्यपि यस आयोजनालाई प्रभावकारी बनाई वर्षाको समय सहित बाह्रै महिना पानी ल्याउने कार्य भने अझै चुनौतीपूर्ण रहेको छ । साथै दिर्घकालीन लक्ष्य अनुरूपका कामहरू समेत बाँकी नै रहेका छन् ।

६ <http://www.melamchiwater.gov.np/>मेलम्ची खानेपानी आयोजना एक चिनारी

आयोजनाका सम्बन्धमा समितिका गतिविधि

मेलम्ची खानेपानी आयोजनाको विद्यमान अवस्था तथा सम्पन्न हुने समयावधी लगायतका विषयमा समितिबाट आयोजनाको स्थलगत भ्रमण गरी जानकारी लिनुका साथै आयोजनालाई अभ्यवस्थित ढंगले सञ्चालन गरी यथासम्भव छिटो काठमाडौं उपत्यकामा पानी वितरण गर्न खानेपानी मन्त्रालय र मेलम्ची खानेपानी आयोजनालाई निर्देशन दिएको थियो ।

यस सम्बन्धमा २०७८ असार १ गते मेलम्ची नदीमा आएको बाढी तथा पहिरोका कारण हेडवर्क्स पूर्ण रूपमा क्षति भएको भएतापनि मुख्य सुरुङ्ग र सुन्दरीजल पानी प्रशोधन केन्द्र सम्पन्न भइसकेकोले वर्षायामपछि पुन दोस्रो पटक २०७९ मंसिर १२ गतेदेखि वैकल्पिक प्रणालीबाट दैनिक १७ करोड लिटर खानेपानी प्रशोधन गरी काठमाडौं उपत्यकामा वितरणका लागि उपलब्ध गराउँदै आइरहेको छ । आयोजनाको स्थायी तथा दिगो संचालनका लागि हेडवर्क्सको पुननिर्माण गर्ने सम्बन्धमा दातृ निकाय एशियाली विकास बैंकको सहयोगमा अध्ययन कार्य भएको ।

मेलम्ची खानेपानी आयोजनाको कामलाई प्राथमिकता नदिई आलटान गर्ने ठेकेदार कम्पनीसँग करार रद्द गरी अन्य विकल्प खोज्न र आयोजनाको बाँकी कामका लागि ग्लोबल टेण्डरिङ्गमा जाँदा लामो समय लाग्ने र आयोजनाको काम अझै लम्बिने हुँदा प्रचलित सार्वजनिक खरिद ऐन र नियमावलीको व्यवस्थाको अधिनमा रही नेशनल टेण्डरिङ्ग मार्फत् अगाडि बढाउन खानेपानी मन्त्रालय र मेलम्ची खानेपानी आयोजनालाई निर्देशन दिइएको सम्बन्धमा ठेक्का रद्द गरी अर्को निर्माण व्यवसायीबाट निर्माण कार्य भएको थियो ।

मेलम्ची खानेपानी आयोजनाको सुरुङ्ग मार्ग निर्माणको प्रगति सम्बन्धमा खानेपानी मन्त्रालयसँग छलफल भएको थियो ।

राष्ट्रिय गौरवका आयोजना निर्माणको क्रममा गुणस्तरियतामा ध्यान नदिई गम्भिर त्रुटी गर्ने र उक्त त्रुटी स्वीकृत गर्ने जिम्मेवार पदाधिकारीको कारणबाट जनधनको क्षति पुऱ्याउने अवस्था मेलम्ची खानेपानी आयोजनामा देखिएकोले त्यस्तो गम्भिर क्षति पुऱ्याउने गरी डिजाईजन परिवर्तन गर्ने

पदाधिकारीलाई कानूनी कारवाही गर्न र अब यस्ता गल्ती नदोर्याउन समयमै सचेत गराउन निर्देशन दिएको थियो ।

राष्ट्रिय गौरवका आयोजना कार्यान्वयनको सन्दर्भमा अन्तर मन्त्रालय समन्वयको अभावबाट काममा ढिलाई गर्ने अवस्था अभै पनि विद्यमान देखिएकोले मन्त्रालयहरूबीच समयमै समन्वय गरी समस्या समाधान गर्ने र नीतिगत निर्णय आवश्यक भए सम्बन्धित निकायमा समयमै पेश गर्न निर्देशन दिएको थियो ।

आयोजना सम्पन्न गर्न कहाँ के कस्ता चुनौतीहरू रहेका छन्, तिनको विस्तृत अध्ययन गरि पूर्व सजगता अपनाउन निर्देशन दिएको थियो ।

बाढी पहिरोको कारण मेलम्ची खानेपानी आयोजनाको हेडवर्क्स तथा अन्य संरचनामा भएको क्षतिको यथाशीघ्र मूल्याङ्कन गरी पुनः निर्माण गर्ने संरचनाहरूको विवरण र लागत तयार पार्न खानेपानी मन्त्रालयलाई र आवश्यक बजेटको स्रोत सुनिश्चितता गर्न अर्थ मन्त्रालयलाई निर्देशन दिइएको थियो ।

काठमाण्डौ महानगरपालिका, मेलम्ची खानेपानी आयोजना, काठमाडौं उपत्यका खानेपानी लिमिटेड र आयोजना कार्यान्वय निर्देशनालय लगायतका सरोकारवाला निकायहरूबीच प्रभावकारी समन्वय एवम् सहकार्यमा आयोजनाको निर्माण संचालन र खानेपानी वितरणका काम कार्यवाही अगाडि बढाउने वातावरण निर्माण गर्न खानेपानी मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो ।

मेलम्ची खानेपानी आयोजनाको सुरुङ्ग परीक्षणमा भएको असावधानीका कारण हुन गएको मानवीय क्षति सम्बन्धमा मन्त्रालयले तयार पारेको अध्ययन प्रतिवेदन तत्काल सार्वजनिक गरी डिजाइन परिवर्तन गर्ने पदाधिकारी लगायत दोषी देखिएका व्यक्तिहरूमाथि तत्काल कानूनी कार्यवाही अगाडि बढाउन र पिडित परिवारलाई अविलम्ब क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गर्न खानेपानी मन्त्रालयलाई निर्देशन दिइएको थियो ।

यस सम्बन्धमा मेलम्ची खानेपानी आयोजनाको सुरुङ्गमार्गको गेटमा भएको दुर्घटनाको सम्बन्धमा अध्ययन गरी प्रतिवेदन पेश गर्न खानेपानी मन्त्रालयले तत्काल दुर्घटनाको कारणबारे यथार्थ जानकारी प्राप्त गर्ने

उद्देश्यले छानविन समिति गठन भई प्रतिवेदन समेत प्राप्त भइसकेको छ । प्रतिवेदनले औल्याए अनुसार परामर्शदाता EPTISA-BETS JV (Engineer) र निर्माण व्यवसायी/ आपूर्तिकर्ता/ जडानकर्ता Precision Infratech Limited, India को कमी कमजोरी, हेलचेक्रयाई तथा व्यवसायिकताको कमीको कारणले उक्त दुर्घटना भएकोले उक्त कार्य सच्याउन लाग्ने सम्पूर्ण खर्च सम्बन्धित निर्माण व्यवसायी Precision infratech limited, India बाट व्यहोरिने र डिजाइन पुनरावलोकन तथा निर्माण सुपरभिजन गर्ने परामर्शदातालाई व्यवसायिकता सुधार्न तथा बढी जिम्मेवार हुन सचेत गराइएको थियो । साथै सुरुङ्गको गेट निर्माणको सुपरभिजनको मुख्य जिम्मेवार परामर्शदाताको मेकानिकल इन्जिनियर (National Expert) लाई उक्त दुर्घटनाको दिनदेखि हटाइएको थियो ।

त्यसैगरी परामर्शदाताको International Expert हरूको Remuneration कार्य सम्पादन सन्तोषजनक हुँदासम्म र सुरुङ्गको निर्माण कार्य सम्पन्न भई सफल परीक्षण नहुदाँसम्म ३०% रकम रोक्का राख्ने साथै परामर्शदातालाई कालो सूचीमा राख्ने सम्बन्धमा समेत आवश्यक प्रक्रिया अघि बढाइएको थियो ।

मेलम्ची खानेपानी आयोजनाको हेडवर्कस क्षेत्रभन्दा माथिल्लो भूभागमा गएको पहिरोको कारण आयोजना प्रभावित हुन पुगेको हुँदा उक्त पहिरो जानुको कारण र रोकथामको उपाय पहिचानको सम्बन्धमा राष्ट्रिय विपद जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरण, खानी तथा भूगर्भ विभाग, जल तथा मौसम विज्ञान विभागसँग आवश्यक समन्वय भएको थियो ।

हेडवर्कस निर्माणस्थलसम्मको पहुँच मार्ग र पुलहरूको निर्माण अन्य सरोकारवाला निकायहरूसँगको सहयोग र समन्वयमा यथाशीघ्र सम्पन्न गर्न, Yangri- larke Diversion को निर्माण कार्य यथाशीघ्र सम्पन्न गर्न आवश्यक प्रबन्ध गर्न, काठमाण्डौमा बाह्रै महिना पानी उपलब्धताको सुनिश्चतता गर्न, मेलम्ची खानेपानी आयोजना क्षेत्रका स्थानीय जनताको उचित गुनासो र मागको समयमै सम्बोधन गर्न समितिले निर्देशन दिएको थियो ।

समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अध्ययन गरी २०७९ मा प्रकाशित गरेको अध्ययन प्रतिवेदन मार्फत सम्बन्धित निकायलाई बाढी

पहिरोका कारण आयोजनामा पर्नसक्ने असर कम गर्न भौगर्भिक अध्ययन गरी निवारणका उपायको खोजी गर्न, उपत्यकामा खानेपानी वितरण प्रणालीको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्न, याङ्ग्री र लार्के खोलाको पानी समेत गरी काठमाडौं उपत्यकामा ल्याउनका लागि योजनाबद्ध रूपमा काम अघि बढाउन निर्देशन दिएको थियो ।

मेलम्ची खानेपानी आयोजनाको सम्बन्धमा भएका स्थलगत अनुगमन

मन्त्रालय तथा आयोजनाको तर्फबाट समितिमा प्रस्तुत भएको विवरण र निर्माणाधीन संरचनाहरूको वास्तविक अवस्थाबारे स्थलगत जानकारी लिन २०७५ असोज १४ गते समितिले स्थलगत अवलोकन गरेको थियो । अवलोकनको सिलसिलामा आयोजनाको बारेमा आयोजना प्रमुख, आयोजनासँग सम्बद्ध पदाधिकारीहरू, ठेकेदार कम्पनीका प्रतिनिधि तथा स्थानीय सरोकारवालाहरूसँग छलफल गरी विभिन्न जानकारी लिनुका साथै निर्माणाधीन संरचनाहरू, टनेल लगायतको स्थलगत अवलोकन गरिएको थियो ।

त्यसैगरी २०७५ मंसिर १७ गते मेलम्ची खानेपानी आयोजना अन्तर्गत सुन्दरीजलमा रहेको पानी प्रशोधन केन्द्र तथा त्यस वरपर रहेका आयोजनासँग सम्बन्धित अन्य भौतिक संरचनाहरूको स्थलगत अध्ययन भ्रमण गरी सरोकारवालाहरूसँग आयोजनाको सम्बन्धमा अन्तर्क्रिया समेत गरिएको थियो ।

समितिले राष्ट्रिय सभाका सम्माननीय अध्यक्ष गणेश प्रसाद तिमिल्सिनाको सहभागितामा २०८० जेठ १ गते मेलम्ची खानेपानी आयोजनाको स्थलगत अनुगमन गरेको थियो । यस क्रममा समितिले आयोजनाको कार्यप्रगति, समस्या र समाधानका विषयमा केन्द्रित रही सरोकारवालाहरूसँग अन्तर्क्रिया गरी आयोजनाका विविध पक्षबारे जानकारी लिएको थियो । अन्तर्क्रियाको क्रममा आयोजनाको सफल कार्यान्वयनको सम्बन्धमा, आयोजनाबाट प्रभावित नागरिकका सम्बन्धमा, बाढीबाट क्षतिग्रस्त आयोजनाको सुरक्षित सञ्चालन र उपत्यकालाई बाह्रै महिना खानेपानीको सुनिश्चितता जस्ता विषयमा केन्द्रित रही छलफल भएको थियो ।

सहभागीहरूले आयोजनाको सफल कार्यान्वयनका लागि तत्काल मुहानको संरक्षणका लागि चाल्नु पर्ने कदम, आयोजनामा याङ्ग्री र लार्केको पानी

थप गर्ने एवं आयोजनाबाट प्रभावितहरूलाई राहत तथा पुनस्थापनाका लागि राज्यले यथोचित सम्बोधन गर्नु पर्ने जस्ता विषयहरू उठाइएका थिए । उल्लेखित विषयहरूलाई समितिले थप छलफल गरी प्रतिवेदन समेत तयार गरेको थियो । प्रतिवेदनमा समावेश निष्कर्षका आधारमा समितिले २०८० असार ३१ गते सरोकारवाला निकायलाई आवश्यक निर्देशन गरेको थियो ।

आयोजनाका सम्बन्धमा सरकारको प्रतिवद्धता^७

- हाल वैकल्पिक व्यवस्था गरी दैनिक १७ करोड लिटर पानी काठमाडौंमा ल्याइएको
- हेडवर्क्सम्मको पहुँचमार्ग हिउँदमा सञ्चालन हुनेगरी पुनर्निर्माण गरिएको र वर्षभरि सञ्चालन गर्ने गरी निर्माण कार्य अगाडि बढाइएको
- हेडवर्क्सको संरचना निर्माण सम्बन्धमा एशियाली विकास बैंक र त्रिभुवन विश्वविद्यालय इन्जिनियरिङ्ग अध्ययन संस्थाबाट अध्ययन भइरहेको ।

२.८.५.३ सिक्टा सिँचाई आयोजना

आयोजनाको परिचय

सन् १९७५ मा संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम र एशियाली विकास बैंकको सहयोगमा यस आयोजनाको पूर्व संभाव्यता अध्ययन जर्मन परामर्शदातृ फर्म Lahmeyer International GmbH ले वि. सं. २०३६ (सन् १९८०) मा तयार गरेको थियो । यो सिँचाई आयोजना लुम्बिनी प्रदेशको बाँके जिल्लामा अवस्थित छ । बाँकेको अगैयामा राप्ती नदीमा बाँध निर्माण गरी उक्त जिल्लाका हालका राप्ती पश्चिम रहेका ६ वटा गाउँपालिका, कोहलपुर नगरपालिका र नेपालगञ्ज उपमहानगरपालिका र राप्ती पूर्वतर्फ रहेको राजकुलो सिँचाई योजना समेतबाट गरी यस आयोजनाबाट कुल ४२, ७६६ हेक्टर कृषियोग्य भूमिमा सिँचाई सुविधा उपलब्ध गराउने लक्ष्य रहेको छ । यस आयोजनाको पश्चिम मूल नहरबाट बाँके जिल्लाको राप्ति नदीको पश्चिम भेगको ३३, ७६६ हेक्टर जमिन र पूर्वी मूल नहरले राप्ती

^७ २०८० फागुन १६ गते सम्माननीय प्रधानमन्त्री पुष्पकमल दाहाल प्रचण्डले समितिको बैठकमा व्यक्त गर्नुभएको प्रतिवद्धता

नदीको पूर्वी भेगको करिब ९, ००० हेक्टरमा सिंचाई सुविधा पुऱ्याउने लक्ष्य रहेको छ । आयोजनाले बाँके जिल्लाको १७ हजार घरधुरीका ४ लाख कृषकले फाइदा लिने देखिन्छ साथै आयोजनाको अनुमानित आन्तरिक प्रतिफल १८ प्रतिशत रहेको र बाली सघनता १६८ प्रतिशतबाट २४२ प्रतिशतमा पुऱ्याउने लक्ष्य रहेको छ ।^६

यो आयोजना आर्थिक वर्ष २०६१/६१ देखि शुरू भई आर्थिक वर्ष २०८५/८६ सम्ममा सम्पन्न गर्ने^७ गरी कार्यतालिका संशोधन गरिएको छ ।

आयोजनाका सम्बन्धमा समितिका गतिविधि

सिक्टा सिंचाई आयोजनाका सन्दर्भमा ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयले गठन गरेको छानविन समितिको प्रतिवेदन तुरुन्त सार्वजनिक गर्न र आयोजना सञ्चालनको क्रममा देखिएका समस्याहरूलाई तत्काल समाधान गरी आयोजनालाई अविलम्ब अगाडि बढाउने सम्बन्धमा ठोस योजना बनाउन मन्त्रालयलाई र आयोजनाको तटिय क्षेत्रमा उत्पन्न हुन सक्ने सम्भावित समस्याहरूबारे सम्बन्धित स्थानीय तह तथा प्रभावित क्षेत्रको समुदायसँग समन्वय एवम् सहकार्य गरी आयोजना निर्माणको कामलाई अवरोध हुन नदिन आवश्यक तयारी गर्न उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो ।

त्यसैगरी समितिले २०७८ पुस ६ देखि १० गतेसम्म विभिन्न राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको स्थलगत अनुगमन भ्रमण गर्ने सिलसिलामा सिक्टा सिंचाई आयोजनाको स्थलगत अनुगमन गरेको थियो । यस क्रममा समितिले सरोकरवालाहरूसँग अन्तर्क्रिया गरी आयोजनाका विविध पक्षबारे जानकारी लिएको थियो ।

वन तथा निकुञ्ज क्षेत्रभित्र नदीजन्य निर्माण सामग्रीको ढुवानी, आवागमन र आयोजना निर्माणमा देखिएको समस्या तत्काल समाधान गर्न, आयोजनाको नहर क्षेत्रका घर, टहरा र जग्गाको मुआब्जा तथा क्षतिपूर्ति सम्बन्धी समस्या तत्काल समाधान गर्न, मुआब्जा लिई पुनः सोही ठाउँमा घर टहरा

^६ <https://siktaip.dwri.gov.np>

^७ राष्ट्रिय गौरवका तथा रूपान्तरणकारी आयोजनाहरूको संक्षिप्त परिचय, राष्ट्रिय योजना आयोग, २०८०

लगायतका संरचना बनाएका स्थानियका संरचनाहरू तत्काल हटाउन, नहरमाथि भएको अतिक्रमण रोक्नुपर्न र वर्षायाममा नहरमा जम्मा हुने नदीजन्य सामग्री निकाल्ने ब्यवस्था गर्न र आयोजनालाई प्रयाप्त बजेट, जनशक्ति र अन्य स्रोत साधन सुनिश्चित गर्न निर्देशन दिएको थियो ।

२.८.५.४ भेरी बबई डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना

आयोजनाको परिचय

सुर्खेत जिल्लाको भेरीगंगा नगरपालिकाको चिप्लेस्थित भेरी नदीमा ११४ मीटर लामो व्यारेज सहित १५८ मीटर डिसेन्डीङ्ग बेसिन र टनेल पोर्टलको निर्माण गरी भेरी नदीबाट ४० घनमिटर प्रति सेकेण्ड पानी बबई नदीमा खसाली बर्दिया र बाँके जिल्लाका करीव ५१,००० हेक्टर भूमिमा बाह्र महिना सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउनुको साथै करीव १५३ मीटर हेडको उपयोग गर्दै २३.४ मे.वा. क्षमताका दुइवटा टर्वाइनबाट ४६.८ मेगावाट विद्युत उत्पादनको क्षमताको विद्युतगृह निर्माण गर्ने लक्ष्यका साथ शुरु गरिएको आयोजना हो । यस आयोजनाले ४.२ मीटर व्यास र १२.२ किलोमिटरलामो सुरुङ्ग मार्फत भेरी नदीको पानी बबईमा खसाल्ने योजना रहेको छ । यस आयोजनामा नेपालमा पहिलो पटक Tunnel boring Machine TBM^{१०} को प्रयोग गरी सुरुङ्ग निर्माण गर्ने कार्य सुरु भै सकेकोले नेपालको पूर्वाधार विकासको लागि प्रविधि विकासमा ठूलो फड्को मार्ने पहिलो डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना समेत भएकोले यो आयोजना विशेष महत्त्वको रहेको छ ।^{११}

नेपाल सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय विकास संस्था (IDA) को संलग्नतामा वि.सं. २०२४ देखि अध्ययन थालनी गरेको र संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रमको आर्थिक सहयोगमा सम्पन्न भएको यस आयोजनाको प्रथम चरणअन्तर्गत राजमार्गमा पुलसहितको बाँध (Weir Cum Bridge) निर्माण कार्य वि.सं. २०४९ सालमा सम्पन्न गरिएको थियो । यसका साथै ५.५ किलोमिटरलामो मूल नहरको सुरुको खण्डसम्मको प्रगति वि.सं. २०५० सालमा सम्पन्न

^{१०} एउटै मेसिनले खन्ने, खनेका टुक्राहरू संकलन गरी क्यारियरमा जम्मा गरी बाहिर ल्याउने र कंक्रीटका तयारी सेगमेन्टभिन्न लगी फिक्सड गर्दै सुरुङ्ग खन्ने अत्याधुनिक मेसिन

^{११} <https://www.bbdmp.gov.np> भेरी बबई डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना परिचय

गरी परम्परागत रूपमा किसानद्वारा सञ्चालित बुढी कुलो, मभरा कुलो, राजकुलो र धधवार कुलोमार्फत करिब ४, ००० हेक्टर क्षेत्रमा सिँचाइ पुर्याउँदै आएको छ । यस आयोजनालाई संशोधित कार्यतालिका अनुसार आर्थिक वर्ष २०८४/०८५ सम्ममा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य तय गरिएको छ ।^{१२}

आयोजनाका सम्बन्धमा समितिका गतिविधि

समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अध्ययन गरी २०७९ मा प्रकाशित गरेको अध्ययन प्रतिवेदन मार्फत सम्बन्धित निकायलाई वन क्षेत्रको जग्गाप्राप्ति र रूख कटान कार्य वन मन्त्रालयसँग समन्वय गरी यथाशीघ्र सम्पन्न गर्न, व्यक्तिगत जग्गाको अधिग्रहण तथा भोगचलनमा रहेका सार्वजनिक जग्गा प्राप्तिको कार्य तत्काल सम्पन्न गरी आयोजना निर्माण निर्वाध रूपमा अगाडि बढाउन र आवश्यक बजेट सुनिश्चित गर्न निर्देशन दिएको थियो ।

समितिले २०७८ पुस ६ देखि १० गतेसम्म विभिन्न राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको स्थलगत अनुगमन भ्रमण गर्ने सिलसिलामा भेरी बबई डार्डभर्सनको स्थलगत अनुगमन गरेको थियो । उक्त अनुगमन कार्यक्रमको माननीय सदस्य शेखर कुमार सिंहले नेतृत्व गर्नुभएको थियो । यस क्रममा समितिले सरोकरवालाहरूसँग अन्तर्क्रिया गरी आयोजनाका विविध पक्षबारे जानकारी लिएको थियो ।

२.८.५.५ माथिल्लो तामाकोशी जलविद्युत आयोजना

माथिल्लो तामाकोशी जलविद्युत आयोजना दोलखा जिल्लाको लामावगरमा अवस्थित रहेको, छ । यो ४५६ मेगावाट क्षमताको जलविद्युत केन्द्र हो । यो आयोजनाले तामाकोशी नदीको जलप्रवाह र पानीको चापलाई उपयोग गर्दछ । माथिल्लो तामाकोशी हाइड्रोपावर लिमिटेडको स्वामित्वमा रहेको यो आयोजना २०७८ भदौ ४ देखि पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा आएको हो । भूकम्पका कारण यसको भौतिक संरचनामा क्षति भएका कारण अपेक्षाकृत रूपमा प्रभावकारी बन्न नसकेतापनि हाल यो आयोजनाको कार्य सम्पन्न भई हाल कार्यान्वयनमा आइसकेको छ ।

^{१२} राष्ट्रिय गौरवका तथा रूपान्तरणकारी आयोजनाहरूको संक्षिप्त परिचय: राष्ट्रिय योजना आयोग, २०८०

आयोजना सम्बन्धी समितिका गतिविधि

२०७५ असोज १२ मा समितिले माथिल्लो तामाकोशी जलविद्युत आयोजना तोकिएको समयमै पुरा गर्न उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयलाई निर्देशन दिइएको थियो । त्यसैगरी समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अध्ययन गरी २०७९ मा प्रकाशित गरेको अध्ययन प्रतिवेदन मार्फत सम्बन्धित निकायलाई आयोजनामा आउनसक्ने समस्याहरूको पूर्व अध्ययन गरी त्यस्ता समस्या आउन नदिने उपाय अवलम्बन गर्दै निरन्तर पूर्ण क्षमतामा विद्युत उत्पादन गर्ने व्यवस्था मिलाउन, सम्पन्न भई सकेको यस आयोजनाको स्वतन्त्र तेस्रो पक्षबाट पूर्ण मूल्याङ्कन गराई यसबाट प्राप्त अनुभव तथा सिकाई अन्य आयोजनाहरूमा प्रयोग गर्न निर्देशन दिएको थियो । हाल यो आयोजना सम्पन्न भई संचालनमा आएको छ ।

२.८.५.६ गौतम बुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल

आयोजनाको परिचय

करिब ६० वर्षको आन्तरिक विमानस्थल सञ्चालनको इतिहास बोकेको गौतमबुद्ध विमानस्थल १५०० मिटर लम्बाई र ३० मिटर चौडाईको धावनमार्गलाई स्तरोन्नति गरी ICAO Code B र C का जहाजहरू जस्तै ATR 72 -500, CRJ-700 उडान अवतरण गर्ने ३००० मिटर लम्बाई ३० मिटर चौडाई धावनमार्ग सहित अन्तर्राष्ट्रिय टर्मिनल भवन बनाउने लक्ष्य लिई २०७१/७२ मा शुरू भएको आयोजना हो । यो आयोजना २०७८/०७९ को पुस मसान्तसम्ममा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य अनुरूप हाल सम्पन्न भई सञ्चालनमा आएको छ ।

गौतम बुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल नेपालको राजधानी काठमाडौँबाट २९० किलोमिटर टाढा सिद्धार्थनगरमा रहेको विमानस्थल हो । यो विमानस्थल नेपालको राष्ट्रिय विभूति बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनीबाट सबैभन्दा नजिकको विमानस्थल हो । ०७८ कार्तिक ६ गते नेपालको राष्ट्रपति विद्यादेवी भण्डारीद्वारा उद्घाटन गरिएको हो । करिब साढे दुई अर्ब रूपैयाँ बराबरको १८०० केजीको भगवान बुद्धको मुर्तिलाई भैरहवाको गौतम बुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलमा राखिएको छ । यो मुर्ती स्पेनको लुम्बिनी गार्डेन फाउन्डेसनले

निःशुल्क उपलब्ध गराएको हो । हाल यस आयोजनाको काम सम्पन्न भै विमानस्थल संचालनमा आएको छ ।

आयोजना सम्बन्धी समितिका गतिविधि

समितिको २०७५ असोज १५ गतेको बैठकले गौतम बुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निर्माणको सम्पूर्ण कार्य सम्पन्न गरी एक वर्षभित्र विमानस्थल सञ्चालनमा ल्याउन मन्त्रालय र आयोजनालाई निर्देशन दिएको थियो । हाल गौतमबुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निर्माण सम्पन्न भई संचालनमा आएको छ ।

समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अध्ययन गरी २०७९ मा प्रकाशित गरेको अध्ययन प्रतिवेदन मार्फत सम्बन्धित निकायलाई विमानस्थललाई व्यवसायिक लाभकासाथ निर्वाध रूपमा सञ्चालन गर्न थप उडानका लागि विभिन्न एयरलाईन्सहरूसँग सम्वाद गर्न, सोभो एयर रूटका लागि मित्रराष्ट्र भारतसँग तत्काल कुटनीतिक सम्वाद अगाडि बढाउन, विमानस्थल विस्तारका लागि आवश्यक ५०० विगाह जमिन अधिग्रहणका लागि पर्याप्त बजेट छुट्टाउन निर्देशन दिएको थियो ।

समिति अन्तर्गत गठित राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अध्ययन तथा अनुगमन उपसमिति ख को संयोजनमा समितिबाट २०७८ पुस २० गते भैरहवामा राष्ट्रिय सभाका तत्कालीन सम्माननीय अध्यक्ष गणेश प्रसाद तिमिल्सिनाज्यूको प्रमुख आतिथ्यतामा गौतम बुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको स्थलगत अनुगमन भएको थियो ।

२.८.५.७ निजगढ अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल

आयोजनाको परिचय

सन् १९९५ मा नेपाल सरकारले NEPECON in Association with IRAD/BDA नामक कम्पनीलाई अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निर्माणका लागि प्रारम्भिक सम्भाव्यता अध्ययन/सर्भेक्षण गर्ने जिम्मा दिएकोमा उक्त कम्पनीले विमानस्थल निर्माण हुने जग्गाको उपयुक्तता, धावनमार्गको लागि आवश्यक क्षेत्रफल, भौगोलिक अवस्थिति भूबनोट, एयर रूट, एयर स्पेश,

वन्यजन्तु संरक्षित क्षेत्रसँगको दुरी, देशका प्रमुख शहरहरूसँगको दुरी, जग्गा मुआब्जा बापत भुक्तान गर्नुपर्ने मूल्य, जनघनत्व, लगायतका विविध पक्षको मूल्याङ्कनसहितको अध्ययनका आधारमा ८ ठाँउको सर्वेक्षण गरी सम्पूर्ण दृष्टिले उपयुक्त स्थानको रूपमा बारास्थित टाँगिया वस्ती सहितको ८०.४५ वर्ग कि.मी.को वन तथा वस्ती क्षेत्रलाई उपयुक्त स्थानको रूपमा ठहर्याएको थियो ।

राष्ट्रिय योजना आयोगले मिति २०६४/०९/१८ मा दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निर्माण निजीक्षेत्रको लगानी (BOOT Model) मा निर्माण गर्नेगरी सूचीकृत गर्‍यो । मिति २०६५/०९/०२ मा नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) बाट संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय र Land Mark Worldwide (LMW) बीच परियोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन सम्झौता गर्ने निर्णय भएको थियो । सोअनुरूप मिति २०६६/११/२३ मा मन्त्रिपरिषद् को निर्णयानुसार संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय र Land Mark Worldwide (LMW) बीच दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने सम्झौता भई LMW ले २ अगस्ट, २०११ मा संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय समक्ष विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययनको अन्तिम प्रतिवेदन पनि पेश गरेको थियो । बारा जिल्लाको निजगढमा सुविधासम्पन्न 4F स्तरको वैकल्पिक अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निर्माण गर्ने लक्ष्य सहित उक्त आयोजना २०७१/७२ देखि आर्थिक २०८५/८६ सम्म सम्पन्न गर्ने तय भएको भएतापनि आयोजनाको सम्बन्धमा २०७९ साल जेष्ठ १२ गतेको अनुसूची- ४ वमोजिमको सर्वोच्च अदालतको उत्प्रेषणको आदेशबाट सो आयोजनाको कार्य हाल स्थगित भएको छ ।

आयोजना सम्बन्धी समितिका गतिविधि

दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निजगढको सम्बन्धमा तत्कालीन संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्री रविन्द्रप्रसाद अधिकारीसँग २०७५ असोज १५ गते छलफल भई निजगढ अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको सम्बन्धमा वस्ती व्यवस्थापन, रूख कटानी लगायतका जनस्तरमा आएका चासो र सरोकारका विषयमा सरोकारवाला पक्षहरूसँग समन्वय गरी तत्काल टुङ्गोमा पुग्न र विमानस्थल निर्माणको कार्य यथाशीघ्र अगाडि बढाउन मन्त्रालय र आयोजनालाई निर्देशन दिएको थियो ।

दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निजगढ आयोजनामा वस्ती स्थानान्तरण, मुआब्जा लगायतका विषयमा तत्कालीन संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्री योगेश भट्टराईसँग २०७६ असोज २८ गते छलफल भएको थियो ।

समितिले २०७५ असोज १५ गते दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल, निजगढको स्थलगत अवलोकन तथा सरोकारवाला पक्षहरूसँगको छलफल तथा विभिन्न मितिमा भएमा समितिको बैठकमा भएको छलफल समेतका आधारमा समितिले संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयलाई देहाय वमोजिमका निर्देशन दिएको थियो:

- विमानस्थल निर्माण पश्चात् तल्लो तटीय क्षेत्रमा सिंचाई तथा जरूवा व्यवस्थापनमा उत्पन्न हुनसक्ने समस्याको आंकलन गरी सिंचाईको वैकल्पिक स्रोतको व्यवस्था गर्न र आयोजनाको निर्माणको क्रममा चुरे क्षेत्रको संरक्षणमा समेत सजग रहन
- विमानस्थल निर्माण भएपश्चात् सिर्जना हुने रोजगारीका अवसरमा आयोजनाबाट विस्थापित हुने व्यक्तिहरू र स्थानीय वासिन्दाहरूलाई विशेष प्राथमिकता दिने व्यवस्था गर्न
- विमानस्थल वरपरका नगरपालिका तथा गाउँपालिकाहरूलाई व्यवस्थित एवम् आधुनिक ढङ्गले शहर बसाउन लगाएमा Airport City को आवश्यकता नहुने र अनावश्यक रूपमा रूख कटान समेत नहुने हुँदा हाल Airport City को लागि छुट्टाईएको जग्गा आयोजनाको नाममै सुरक्षित राखी सो जग्गा आयोजनाको आवश्यकता अनुसार प्रायोग गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाउन
- आयोजनाको DPR तयार गरी चालु आर्थिक वर्षभित्र स्वीकृत गरिसक्न ।

त्यसैगरी आयेजनास्थलभित्रका वस्ती स्थानान्तरण गरेपश्चात् विमानस्थलका लागि आवश्यक पूर्वाधारहरू निर्माणका लागि आवश्यक स्थानका रूखहरू मात्र कटान गरी विमानस्थल निर्माण कार्य अबिलम्ब अगाडि बढाउन र रूख काटिए वापत रोपिने नयाँ विरूवाको सम्बन्धमा समेत योजना पेश गर्न संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयलाई र रूख

कटानको लागि आयोजनालाई तत्काल सहमति दिन वन तथा वातावरण मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो

यस सम्बन्धमा निजगढ अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको रूख कटान सम्बन्धी विषय सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा विचाराधीन रहेकोले अपेक्षाकृत काम अगाडि बढ्न सकेको छैन ।

समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अध्ययन गरी २०७९ मा प्रकाशित गरेको अध्ययन प्रतिवेदन मार्फत सम्बन्धित निकायलाई यस आयोजनाका लागि प्रारम्भिक तयारीका कार्यहरू यथाशीघ्र सम्पन्न गर्दै निर्माण कार्य अविलम्ब अगाडि बढाउन निर्देशन दिएको थियो ।

दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निजगढ, बाराको स्थलगत अनुगमन

दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निजगढ, बाराको समग्र अवस्था सम्बन्धमा समितिले २०७५ मंसिर २४ र २५ गते स्थलगत अवलोकन गरी सरोकारवालाहरूसँग छलफल तथा अन्तर्क्रिया गरेको थियो । समितिले आयोजना स्थल, स्थानान्तरण गर्ने वस्तीहरू, रूख कटान गर्ने क्षेत्र लगायतका समग्र पक्षको अवलोकन गरेको थियो ।

समितिले स्थानान्तरण गरिने सुकुम्वासी वस्ती (टाँगिया वस्ती), ३ किलोमिटर पूर्व - पश्चिम र २-२.५ किलोमिटर उत्तर दक्षिण क्षेत्रफलभित्र आवादी रहेको ऐलानी जग्गा र कृषिमा आधारित वस्तीमा पुगी त्यहाँका वासिन्दाहरूसँग आयोजना र वस्तीको समस्या तथा स्थानान्तरणको क्रममा स्थानीय वासिन्दाहरूसँग र जीतपुर सिमरा उपमहानगरपलिका, कलैया उपमहानगरपलिका, कोल्हवी नगरपालिका र आयोजनासँग जोडिएको गढीमाई नगरपालिका लगायतका स्थानीय तहका पदाधिकारी तथा स्थानीय सरोकार समिति, टाँगिया वस्तीका प्रतिनिधीहरूसँग कोल्हवी नगरपालिकामा प्रदेश सभा सदस्य समेतको सहभागितामा अन्तर्क्रिया कार्यक्रम गरी जानकारी लिइएको थियो ।

त्यसैगरी समितिले २०८० वैशाख ५ देखि ११ सम्म राष्ट्रिय गौरवका विभिन्न आयोजनाहरूको स्थलगत अनुगमन गर्ने क्रममा दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निजगढ, बाराको स्थलगत अनुगमन गरेको थियो । यस क्रममा

समितिले आयोजनाको कार्यप्रगति, समस्या र समाधानका विषयमा केन्द्रित रही सरोकरवालाहरूसँग अन्तर्क्रिया गरी आयोजनाका विविध पक्षबारे जानकारी लिएको थियो रहेको थियो । सहभागीहरूबाट आयोजनाको कार्य प्रगति, पारेको असर तथा प्रभाव एवं आयोजनाबाट पुग्ने फाइदा, विकासमा आयोजनाको भूमिका, आयोजना सञ्चालनमा आवश्यक बजेट लगायतका विषय उठाउनुभएको थियो । कार्यक्रममा उठाइएका विषयहरूलाई समितिले थप छलफल गरी प्रतिवेदन समेत तयार गरेको थियो ।

२.८.५.८ पोखरा क्षेत्रीय अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल

आयोजनाको परिचय

पोखरा क्षेत्रीय अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल पोखरामा अवस्थित छ । करिब ३७ सय रोपनी क्षेत्रफलमा रहेको विमानस्थलको कार्य चाइनिज सीएएमसी कम्पनीलाई सरकारले जिम्मेवारी दिएको छ । तत्कालिन प्रधानमन्त्री केपी शर्मा ओलीको चीन भ्रमणका बेला नेपाल र चिनियाँ सरकारबीच करिब २२ अरब रूपैयाँ लागतमा २५०० मीटरको रन वे, दश हजार वर्गमिटरको अन्तर्राष्ट्रिय टर्मिनल भवन भएको विमानस्थल निर्माण हुने सम्झौता भएको थियो । बोइङ ७५७ र एयरबस २१९ मोडलका न्यारोबडी विमानहरू मात्र ल्यान्ड गर्न मिल्ने यस विमानस्थललाई त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको विकल्पको रूपमा हेरिएको छ । यो विमानस्थलको निर्माण कार्य सम्पन्न भई २०७९ पुस १७ गते उद्घाटन भएको थियो ।

आयोजना सम्बन्धी समितिका गतिविधि

समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अध्ययन गरी २०७९ मा प्रकाशित गरेको अध्ययन प्रतिवेदन मार्फत सम्बन्धित निकायलाई रिट्टेपानी डाँडा कटान, पानीको निकास, पहिरो रोकथाम, ल्याण्डफिल्ड साईट स्थानान्तरण, एयरपोर्ट भित्र तेल डिपो निर्माण लगायतका कार्य तत्काल सम्पन्न गरी विमानस्थल सञ्चालन गर्ने व्यवस्था मिलाउन, आयोजना निर्माण सम्पन्न हुने बेलासम्म पनि रिट्टेपानी डाँडा कटान नगरिएको पाइएकोले आगामि दिनमा अन्य योजनाहरूमा समानान्तर रूपमा विभिन्न कामहरू एकैसाथ गर्दै जाने गरी कार्ययोजना बनाउन निर्देशन दिएको थियो ।

त्यसैगरी पोखरा क्षेत्रीय अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको लागि जग्गा अधिग्रहण र मुआब्जा वितरणको कार्य अविलम्ब सम्पन्न गरी निर्धारित समयभित्रै विमानस्थल निर्माणको कार्य सम्पन्न गर्न संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो । यस सम्बन्धमा कार्य तीब्र रूपमा सम्पन्न भई हाल पोखरा क्षेत्रीय अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निर्माण सम्पन्न भई संचालनमा आइसकेको छ ।

२.८.५.९ पशुपति क्षेत्र विकास कोष

आयोजनाको परिचय

भगवान् पशुपतिनाथको मन्दिरले चर्चेको "पशुपति क्षेत्र" शताब्दियौंदेखि धार्मिक र आध्यात्मिक, पुरातात्विक, साँस्कृतिक एवं प्राकृतिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण स्थलका रूपमा रहिआएको छ । देवाधिदेव महादेव भगवान् श्री पशुपतिनाथ विश्वप्रसिद्ध मन्दिर काठमाडौंको केन्द्रदेखि ५ कि.मि. उत्तरपूर्व, त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलदेखि १ किलोमिटर पश्चिम दुरीमा अवस्थित पवित्र वागमती नदी किनारमा श्री पशुपतिनाथको मन्दिर रहेको छ ।

देउपाटन, जयवागेश्वरी, गौरीघाट, चावहिल, कुटुम्बहाल, सिफल, गौशाला, पिगलास्थान र श्लेष्मान्तक वन आसपासको क्षेत्रको २६४ हेक्टर क्षेत्रफलमा फैलिएको पशुपतिनाथ मन्दिरको परिसर फैलिएको छ । पशुपति क्षेत्र भित्रको ८३.५५ हेक्टर क्षेत्रफल प्राचीन स्मारकहरू रहेको क्षेत्रमा अनेक देवीदेवताका मौलिक शैलीका मठ मन्दिर, पाटीपौवा, आश्रम, सत्तल, स्तुपा, बौद्ध मूर्तिहरू, विहार, घाट, वन बगैँचा, कलात्मक शिवालय, प्राचीन हस्तकलाबाट निर्मित मूर्ति र कलाकृतिहरूले सज्जित लगभग ५१८ वटा साना ठूला धार्मिक तथा ऐतिहासिक देवलहरू रहेका छन् । लगभग एक हजार शिवलिङ्ग वर्षेभरी विविध जात्रा, मेला, पर्व, पूजा चलिरहने जीवन्त सांस्कृतिक सम्पदास्थलको रूपमा रहेको छ । यो मन्दिर सन् १९७९ देखि युनेस्कोको विश्वसम्पदा सूचीमा सूचीकृत रहेको छ ।

पशुपति क्षेत्रलाई सनातन हिन्दू तीर्थस्थलको रूपमा कायम राख्दै यस क्षेत्रको प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाको योजनाबद्ध संरक्षण गर्ने र

दर्शनार्थी तथा तीर्थयात्रीहरूको सेवा सुविधाका लागि भौतिक पूर्वाधारहरूको विकास गर्ने उद्देश्यले पशुपति क्षेत्र विकास कोष ऐन, २०४४ अनुरूप पशुपति क्षेत्र विकास कोष क्रियाशील रहदै आएको छ ।^{१३}

पशुपति क्षेत्र विकास कोष ऐन, २०४४ अन्तर्गत अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला संगठित संस्थाको रूपमा रहेको कोष मार्फत काठमाण्डौको पशुपतिनाथ मन्दिर क्षेत्रलाई धार्मिक, सांस्कृतिक एवं पर्यापर्यटनको नमूना क्षेत्र तथा हिन्दूहरूको अन्तर्राष्ट्रिय तीर्थस्थलको रूपमा थप व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यले हिन्दुहरूको अन्तर्राष्ट्रिय तीर्थस्थल बनाउनुका साथै यस क्षेत्रलाई धार्मिक, सांस्कृतिक एवं पर्यापर्यटनको नमूना क्षेत्रको रूपमा विकास गर्ने लक्ष्यका साथ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ देखि राष्ट्रिय गौरवको आयोजनाको रूपमा कार्यान्वयन भइरहेको छ ।

आयोजनाका सम्बन्धमा समितिबाट भएका गतिविधि

समितिले २०७६ असोज १५ गते पशुपति क्षेत्र विकास कोषलाई पारदर्शी ढङ्गले सञ्चालन गर्न आवधिक रूपमा कोषमा प्राप्त भेटी तथा कोषको सम्पत्तिको विवरण सार्वजनिक गर्न, पशुपति क्षेत्र विकास कोषको जग्गा तत्काल एकिन गरी यथार्थ तथ्याङ्क सार्वजनिक गर्न, पशुपति आर्यघाटमा रहेका दुवै विद्युतीय शवदाह गृह सञ्चालन गर्न, आवश्यक भएमा शवदाह गृह थप गर्न र पशुपति क्षेत्र विकास कोषलाई व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गर्नका लागि यथाशिघ्र पशुपति क्षेत्र विकास कोषको गुरुयोजना तयार गर्न संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय र पशुपति क्षेत्र विकास कोषलाई निर्देशन दिएको थियो ।

यस सम्बन्धमा २०७२ माघ १० देखि २ वटा विद्युतीय शवदाह मेशिन संचालन हुँदै आएकोमा २०७७/७८ देखि थप एउटा विद्युतीय शवदाह मेशिन जडान गरी तीन वटा मेशिन संचालनमा ल्याइएको छ ।

समितिको २०७६ भदौ २ को बैठकले पशुपति क्षेत्र विकास कोषको समग्र पक्षको अध्ययन समिति समक्ष प्रतिवेदन पेश गर्न समितिका सदस्य धना खतिवडाको संयोजकत्वमा माननीय सदस्यहरू कोमल वली, जीवन बुढा,

^{१३} राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति अन्तर्गत गठित पशुपति क्षेत्र विकास कोष अध्ययन उपसमितिको प्रतिवेदन, २०७६

रमेश प्रसाद यादव र रामपूत पासवान सदस्य रहेको पशुपति क्षेत्र विकास कोष अध्ययन उपसमितिको गठन भएको थियो । उपसमितिले कार्यादेश वमोजिम अध्ययन गरी समिति समक्ष देहायका सुभाव तथा सिफारिस सहितको प्रतिवेदन पेश गरेको थियो:

- पशुपति क्षेत्र भित्र हुने पुजा व्यवस्था, मेला पर्व एवं जात्राको व्यवस्थापन पशुपति क्षेत्र विकास कोष मार्फत् एकद्वार प्रणालीबाट गर्ने व्यवस्था मिलाउन, पशुपति क्षेत्र भित्रका व्यक्तिगत तथा व्यवसायिक भवनहरू र जग्गाको भाडा समयानुकूल वृद्धि गर्न मिल्ने गरी तत्काल विद्यमान कानून परिमार्जन गर्न, त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको विस्तारको क्रममा पशुपति क्षेत्रको संवेदनशीलतालाई समेत विचार गरी जग्गा व्यवस्थापन गर्न, पशुपति क्षेत्र भित्र निर्माण हुने संरचनाहरूको निर्माण गर्नुपूर्व कोषको स्वीकृती अनिर्वाय लिनुपर्ने व्यवस्था गर्न, पशुपति क्षेत्रभित्र सो क्षेत्रको मर्यादा, आस्था एवं संवेदनशीलताको प्रतिकूल हुनेगरी संरचनाहरू निर्माण गर्न नदिन र यस अगाडि निर्माण भएका यस प्रकृतिका संरचनाहरू पाइएमा पशुपति क्षेत्रबाट हटाई अन्यत्र व्यवस्थापन गर्न संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय र भूमि व्यवस्थापन मन्त्रालयलाई निर्देशन दिने ।
- पशुपति क्षेत्र विकास गुरुयोजना तत्काल तयार पारी नेपाल सरकार समक्ष पेश गर्न, नेपाल भ्रमण वर्ष २०२० लाई मध्यनजर गरी विशेष प्रकारका कार्यक्रम, मेला पर्व आयोजना गर्न, पारदर्शी ढङ्गले कोष सञ्चालन गर्न, भट्ट, भण्डारी र कोषबिचको असमझदारी तत्काल समाधान गर्न साथै विभिन्न सरोकारवाला निकायहरूसँग समन्वय गरी कोषका कामकारवाहीहरू सञ्चालन गर्न पशुपति क्षेत्र विकास कोषलाई निर्देशन दिने ।
- पशुपति क्षेत्र विकास कोषको जग्गा, मेलापर्व तथा जात्रा व्यवस्थापन, गुठी सञ्चालन, पशुपति क्षेत्रको सुरक्षा व्यवस्थापन लगायतका विषयमा देखिएका समस्या समाधान गरी कोषलाई व्यवस्थित रूपले सञ्चालन गर्न संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय, पशुपति क्षेत्र विकास कोष, गुठी संस्थान र पुरातत्व विभागसँग समितिको बैठकमा

संयुक्त रूपमा छलफल गरी समन्वयात्मक ढंगले अगाडि बढ्ने वातावरण सिर्जना गर्नुपर्ने ।

उपसमितिले दिएको प्रतिवेदनमाथि समितिमा छलफल गरी समितिको २०७६ असार ५ गते बसेको बैठकले पशुपति क्षेत्र विकास कोषको सम्बन्धमा कोषको गुरुयोजना तत्काल निर्माण गर्न, पशुपति क्षेत्रको धार्मिक ऐतिहासिक एवम् साँस्कृतिक महत्त्वलाई कायम राखी यसको निर्माण, पुननिर्माण गरी संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गर्न विशेष ध्यान दिन, पशुपति क्षेत्र भित्र रहेका पशुपंक्षी तथा जनावरहरूको उचित संरक्षण, विकास र उचित व्यवस्थापनका लागि आवश्यक निकायहरू बिच समन्वय र सहकार्य गरी अगाडि बढ्न, पशुपति क्षेत्रको जलवायु संरक्षण र विकासका लागि बागमती लगायतका नदि, श्लेषमान्तक वन आदिको उचित संरक्षण र विकासमा पर्याप्त ध्यान दिन, पशुपति मन्दिरको नाममा प्राप्त भेटी (नगद तथा जिन्सी) को पारदर्शी रूपमा हिसाब किताव राख्न पशुपति क्षेत्र विकास कोषलाई, पशुपति क्षेत्रको प्रशासनिक एवम् सुरक्षा सम्बन्धी विषयमा आवश्यक व्यवस्था मिलाउन एवं पशुपतिको नाममा रहेको सम्पूर्ण जग्गा जमिनको नाप नक्सा गरी पशुपति क्षेत्र विकाष कोषको नाममा जग्गाधनी पुर्जा उपलब्ध गराउन सम्बन्धित मन्त्रालयलाई र पशुपतिको स्वामित्वमा रहेका जग्गा जमिनको आम्दानी बाँधी समयानुकूल पुनः मूल्याङ्कन गरी उचित व्यवस्थापन गर्न मन्त्रालयलाई निर्देशन दिइएको थियो ।

उल्लेखित निर्देशनको सम्बन्धमा पशुपति क्षेत्रको गुरुयोजना तयार गरी २०७९ पुस ८ गते स्वीकृत भएको छ । पशुपति क्षेत्र विकास कोष अन्तर्गत जग्गा जमिन तथा सम्पतिको सम्बन्धमा अध्ययन तथा छानविन गर्न गठित समितिबाट प्राप्त प्रतिवेदन २०७५ सालमा प्रकाशन गरी सार्वजनिक गरिएको ।

समितिले पछिल्लो छ वर्षको अन्ततिर पशुपति क्षेत्र विकास कोषका सदस्य सचिव र कार्यकारी निर्देशकसँग पशुपति क्षेत्रको अवस्था र समितिले विभिन्न मितिमा कोषलाई दिएका निर्देशनहरूका कार्यान्वयनको प्रगतिका सम्बन्धमा छलफल गरेको थियो ।

पशुपतिनाथको स्वामित्वको चल अचल सम्पत्तीको पहिचान, संरक्षण, सदुपयोग गर्न, सांस्कृतिक एवम् पुरातात्विक धरोहरको संरक्षण, पुनःनिर्माण तथा विकासमा पुरातत्व विभाग, गुठी संस्थान, स्थानीय तह र कोषबीच समन्वयात्मक ढंगले काम अगाडि बढाउन, बागद्वारदेखि पशुपति र पशुपतिदेखि चोभारसम्मको सभ्यता कायम राख्न, वागमती नदीको फोहोरलाई सफा गरी जल प्रवाह बढाउन र प्रदुषण नियन्त्रण गर्न, गुरुयोजनाको प्रारम्भिक परिमार्जन गरी तयार भएको मस्यौदालाई अन्तिम रूप दिन, श्लेषमान्तक वनमा मानव चिहान तथा समाधिस्थल बनाउने कार्य तत्काल रोक्न

२.८.५.१० लुम्बिनी क्षेत्र विकास कोष

परिचय

लुम्बिनी नाम मात्रले शान्ति, स्थिरता र आध्यात्मिक सचेतनाको पहिचान बोकेको छ । यो भगवान सिद्धार्थ गौतमको पवित्र जन्मभूमि हो । यो शान्तिप्रिय मानवका लागि आस्थाको धरोहर हो । यो पवित्र क्षेत्रको गहनतम महत्वलाई हृदयंगम गरेर नै नेपाल सरकारले सन् १९८५ मा लुम्बिनी विकास कोषको स्थापना गरी सो कोष मार्फत् कार्यहरू गर्दै आइरहेको छ । यो ऐनले कोषलाई वृहद गुरुयोजनाका कार्यहरू कार्यान्वयनका लागि निर्देशित गरेको छ । यो महत्वाकांक्षी योजनालाई सन् १९७८ मा अन्तिम रूप दिइएको थियो, जस अनुसार ७.७ वर्ग किलोमिटर (३ वर्ग माइल) मा फैलिएको विशाल र पवित्र लुम्बिनी क्षेत्रलाई रूपान्तरण गर्ने परिकल्पना गरिएको छ ।

यसको अधिकार क्षेत्रभित्र वृहत् लुम्बिनी क्षेत्र भनेर चिनिने व्यापक भूभाग पर्दछ । यसले केवल लुम्बिनी मात्र नभई भगवान बुद्धको जीवनसँग प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा जोडिएका अरु क्षेत्रलाई समेत समेट्दछ । यस्ता महत्वपूर्ण क्षेत्रहरूमा तिलौराकोट (प्राचीन कपिलवस्तु) पनि समेटिन्छ । यसलाई पनि बौद्ध क्षेत्रकै रूपमा लिइएको छ । गोटिहवा, निग्लिहवा, सागरहवा, सिसनियाकोट, अरौराकोट, कुन्दन (कपिलवस्तु) सबै नै बुद्धका जीवन अनुभवसँग जोडिएका क्षेत्र हुन् भन्ने विश्वास गरिन्छ । यसैगरी रूपन्देहीको देवदह बुद्धले आफ्नो वाल्यकाल बिताउनु भएको क्षेत्र मानिन्छ

भने नवलपरासीका रामग्राम र पण्डितपुर बुद्धको जीवन यात्रासँग जोडिएका भूमि मानिन्छन् ।

बुद्धको जीवन र शिक्षालाई गहिराईमा गएर बुझ्नका लागि यी ऐतिहासिक क्षेत्रहरूको प्रवर्द्धनका अतिरिक्त, नेपाल सरकारले तोकेका र नेपाल गजेटमा प्रकाशित भएका सबै सान्दर्भिक क्षेत्रको संरक्षणलाई आफ्नो कार्य क्षेत्र बनाएर कोषले काम गरिरहेको छ । कोषले तीर्थयात्री र घुमघाममा आउनेहरू समेतलाई सेवा पुऱ्याउने गरी विकासका संरचनाहरू तयार गरिरहेको छ । लुम्बिनी ग्रामको नयाँ स्थापनाले आरामदायी वसोवासको प्रवन्ध गरेको छ ।

कोषले लुम्बिनीलाई युनेस्कोको विश्व सम्पदा सूची जस्तो महत्वपूर्ण हैसियतमा कायम राख्न निर्णायक भूमिका निर्वाह गरेको छ । कोषको कुशल प्रयत्नबाट यहाँको पुरातात्विक महत्वलाई संरक्षण गरी यस क्षेत्रप्रतिको निष्ठा र साँस्कृतिक महत्वलाई सुरक्षित राखिएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय समर्थनप्रतिको आकर्षण र सहयोगको भावनालाई व्यापक बनाउँदै बौद्धमार्गीहरूको सम्पदालाई व्यापक रूपमा प्रबर्द्धन गरी लुम्बिनीलाई बौद्धमार्गी तीर्थयात्री र साँस्कृतिक आदानप्रदानको विश्व मञ्च (Global Hub) मा रूपान्तरण गर्ने आकांक्षा कोषले राखेको छ ।^{१४}

आर्थिक वर्ष २०७०/७१ देखि नेपाल सरकारले लुम्बिनी गुरुयोजना निर्माण कार्यलाई राष्ट्रिय गौरवका आयोजनामा समावेश गरी प्राथमिकतामा राखेको छ । तत्पश्चात गुरुयोजनाका केही महत्वपूर्ण क्रियाकलापहरू नेपाल सरकारको लगानीमा सम्पन्न भएका छन् । यो आयोजना आर्थिक वर्ष २०८३/०८४ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य तय भएको छ । सन् १९७८ मा निर्मित लुम्बिनी गुरुयोजना पूरा गर्ने, आयोजना अन्तर्गत लुम्बिनी विकास कोष अन्तर्गत रहेका भगवान बुद्धको जीवनसँग प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा सम्बन्ध रहन गएका तिलौराकोट (प्राचीन कपिलवस्तु), गोटीहवा, निग्लीहवा, सगरहवा, सिसनियाकोट, कुदान (कपिलवस्तु) देवदह रामग्राम (नवलपरासी) क्षेत्रको अन्वेषण, पुरातात्विक, उत्खनन्, संरक्षण तथा योजनाबद्ध विकास गर्ने यस आयोजनाको लक्ष्य रहेको छ ।

१४ <https://lumbinidevtrust.gov.np> (8 July 2024)

त्यसैगरी आयोजनाका मुख्य कामहरू निम्नानुसार रहने गरी तय गरिएको छः^{१५}

- लुम्बिनी सांस्कृतिक केन्द्रको प्रत्येक भवनको ३० करोडका दरले पार्किङ्ग स्थलसहित ८ वटा भवन मध्ये बाँकी रहेका ६ वटा निर्माण गर्ने, ^{१६}
- उत्थान्त अडिटोरियम हल निर्माण गर्ने, ^{१७}
- वाटर टावर निर्माण गर्ने, ^{१८}
- गुरुयोजना क्षेत्रभित्र पानी वितरण प्रणाली निर्माण गर्ने,
- विहार क्षेत्रभित्र पैदल मार्ग निर्माण गर्ने,
- Campaign Plaza, Staff Colony, Landscaping, Entrance Court निर्माण गर्ने,
- कालोपत्रे सडक, सर्भिस रोड र ढल निकास निर्माण गर्ने,
- हरहवा र तेलार खोला डाईभर्सन निर्माण गर्ने,
- ६ जोडी सिम्बोलिक पेभिलियन निर्माण गर्ने,
- हाईस्कूल कम्प्लेक्स निर्माण गर्ने,
- गुरुयोजना अनुसारको विद्युत सप्लाई सिस्टम निर्माण गर्ने,
- गुरुयोजना अनुसारको टेलिकम्युनिकेसन सिस्टम निर्माण गर्ने,
- ५ हजारको क्षमताको सभाहल निर्माण गर्ने ।

आयोजनाका सम्बन्धमा समितिका गतिविधि

लुम्बिनी क्षेत्र विकास कोष अन्तर्गत Kenjo Tange को मास्टर प्लान समयमा नै पूरा गर्न, प्रोफेसर क्वाकको मास्टर प्लान कार्यान्वयन गर्ने विषयमा आवश्यक परामर्श गरी अगाडि बढ्न तथा बृहत्तर लुम्बिनी गुरुयोजनाको काम द्रुततर ढंगले अगाडि बढाउन संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय र लुम्बिनी क्षेत्र विकास कोषलाई निर्देशन दिएको थियो ।

^{१५} राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको संक्षिप्त परिचय: राष्ट्रिय योजना आयोग, २०७९

^{१६} सम्पन्न

^{१७} सम्पन्न

^{१८} सम्पन्न

उल्लेखित निर्देशनको सम्बन्धमा कार्यान्वयनको क्रममा रहेको लुम्बिनी विकास गुरुयोजनाका कामहरू पूर्णरूपमा सम्पन्न गर्न परामर्शदाता नियुक्त गरी बाँकी कामहरूको विस्तृत लागत अनुमान तयार गरी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ भित्र सम्पन्न गर्ने गरी नेपाल सरकारबाट आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा नै करिब रु. ४ अर्बको बोलपत्र आव्हान गरी काम शुरू भएको थियो । यद्यपि यो कार्यले पूर्णता पाइसकेको छैन ।

राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अध्ययन तथा अनुगमन उपसमिति ख को संयोजनमा समितिबाट २०७८ पुस २० गते भैरहवामा राष्ट्रिय सभाका तत्कालीन सम्माननीय अध्यक्ष गणेश प्रसाद तिमिल्सिनाज्यूको प्रमुख आतिथ्यतामा गौतम बुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल एवं लुम्बिनी क्षेत्रको अवलोकन एवं अन्तर्क्रिया कार्यक्रम सम्पन्न भएको थियो । सो अनुगमन तथा अन्तर्क्रिया कार्यक्रमले निम्नानुसारको निष्कर्ष निकालेको थियोः

- सन् १९९७ मा युनेस्को विश्व सम्पदा सूचीमा सुचिकृत यस पवित्र बुद्धजन्मभूमि लुम्बिनीलाई बुद्धको उपदेश अनुसार शान्त, ध्यानयोग सफा, स्वच्छ, सुन्दर एवं सुरक्षित पर्यटकीय क्षेत्रका रूपमा विकास गरिनुपर्ने
- सफा, स्वच्छ, शान्त र हरियालीयुक्त उज्यालो लुम्बिनीका रूपमा यस क्षेत्रलाई विकास गर्नुपर्ने
- लुम्बिनी विकास कोषको संरचना र नियुक्ति प्रकृत्यालाई परिमार्जन विज्ञहरूबीच खुल्ला प्रतस्पर्धाको माध्यमबाट नियुक्ति गर्नुपर्ने
- लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयमा बौद्ध दर्शनको साथै अन्य विषयहरूको समेत अध्ययन अध्यापन गर्नुपर्ने । साथै अन्तर्राष्ट्रिय विद्यार्थीरूलाई पढ्ने अवसर उपलब्ध गराउने
- स्थलमार्ग हुँदै नेपाल आउने विदेशी पर्यटकको लागि व्यवस्थित एवं सहज अध्यागमनको व्यवस्था गर्नुपर्ने
- लुम्बिनी विकासका लागि लुम्बिनी, देवदह, तिलौराट र रामग्रामको एकिकृत विकास कार्यक्रम संचालन गर्ने

- अयोध्या, लुम्बिनी हुँदै मुस्ताङ्ग, मानसरोवर, जानकी मन्दिर, सगरमाथाको वेसक्याम्पसम्मका पर्यटकीय प्याकेज कार्यक्रम तथा बुद्ध सर्किटहरू तयार गर्ने
- लुम्बिनी प्रवेश गर्ने प्रवेशद्वार राम्रो बनाउनुपर्ने, सुवधायुक्त गाडीको व्यवस्था गरी सहूलयित दरमा घुमाउने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने
- रातको समयमा पनि लुम्बिनीको अवलोकन गर्न सक्ने गरी अन्डरग्राउण्ड विद्युतीकरण गर्ने ।

समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अध्ययन गरी २०७९ मा प्रकाशित गरेको अध्ययन प्रतिवेदन मार्फत सम्बन्धित निकायलाई लुम्बिनी, देवदह, तिलौराकोट, अनुमाघाट, रामग्राम लगायत बुद्धको जीवनीसँग सम्बन्धित विभिन्न स्थानहरूलाई जोड्ने बुद्ध सर्किटहरू तयार गर्ने, एकिकृत विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने र बृहत्तर लुम्बिनीको विकासमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग जुटाउन, लुम्बिनीको सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण र संवर्द्धनलाई ध्यानमा राख्दै पर्यटन उद्योगको विस्तार गर्न, स्थलमार्ग हुँदै नेपाल आउने विदेशी पर्यटकको लागि व्यवस्थित एवं सहज अध्यागमनको व्यवस्था गर्नुपर्ने, लुम्बिनीभित्रका मोनाष्ट्रीहरू नेपाली शैलीमा बनाउन, कोषको संरचना र नियुक्ति प्रक्रियालाई परिमार्जन गरी खुला प्रतिस्पर्धाबाट नियुक्ति गर्ने व्यवस्था गर्न, लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयमा बौद्ध दर्शनका साथै अन्य विषयहरूको समेत अध्ययन अध्यापन गराउने व्यवस्था मिलाउन निर्देशन दिएको थियो ।

२.८.५.११ हुलाकी राजमार्ग

आयोजनाको परिचय

नेपालको पूर्व पश्चिम हुँदै तराईका वस्तीहरूमा यातायातको सहज पहुँच विस्तार गर्ने लक्ष्य लिएको हुलाकी लोकमार्ग आयोजनाले पूर्वमा भापा केचनादेखि पश्चिममा कंचनपुर दोधारा चाँदनीसम्मको भू भागलाई जोड्छ । यस आयोजनाको कूल लागत अनुमान करिब ४७२७ करोड रहेको छ । यो खर्च नेपाल सरकार तथा भारत सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान रकमबाट लागत व्यहोरिने छ । आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा शुरु भई आर्थिक वर्ष

२०८३/८४ मा सम्पन्न हुने लक्ष्य^{१९} तय गरिएको छ । यस आयोजनाको अन्त्यमा कूल १६६३ किलोमिटर कालोपत्रे सडक र १२५ वटा पुलहरूको निर्माण गर्ने लक्ष्य रहेको छ ।

आयोजना सम्बन्धी समितिका गतिविधि

समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अध्ययन गरी २०७९ मा प्रकाशित गरेको अध्ययन प्रतिवेदन मार्फत सम्बन्धित निकायलाई निकुञ्ज क्षेत्रभित्रको सडक रेखाङ्कन र निर्माण सामग्री आपूर्तिको समस्या तत्काल समाधान गर्न, विभिन्न सडकखण्डको EIA र विभिन्न पुलहरूको डिजाइन तथा ड्रईङ स्वीकृत हुन बाँकी रहेकोले अविलम्ब स्वीकृत गराई ठेक्का व्यवस्थापन गर्न, मुआब्जा विवादको समस्या समाधान गरी उचित क्षतिपूर्ति दिई सडक निर्माण कार्य अविलम्ब अगाडि बढाउन, कञ्चनपुर बेलौरीमा भारतले निर्माणमा अवरोध गरेको करिव १२०० मिटर सडक खण्डको अवरोध हटाउन मित्रराष्ट्र भारतसँग तत्काल कुटनीतिक सम्बाद अगाडि बढाउन निर्देशन दिएको थियो ।

त्यसैगरी राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरू मध्ये हुलाकी लोकमार्गलाई आर्थिक वर्ष २०७९/८० भित्र सम्पन्न गर्न प्रदेश तथा स्थानीय तह र अन्तर मन्त्रालयसँगको समन्वय गर्दै आयोजनाका सम्बन्धमा देखा परेका जग्गा अधिग्रहण, रूख कटानी, विष्फोटक पदार्थको अभाव जस्ता समस्याहरू तत्काल समाधान गरी आयोजनाहरूलाई निर्वाध रूपमा सञ्चालन गर्ने वातावरण सिर्जना गर्न भौतिक पुर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र सम्बन्धित राष्ट्रिय गौरवको आयोजनालाई निर्देशन दिइएको थियो ।

उल्लेखित निर्देशनको सम्बन्धमा नेपालको पूर्व-पश्चिम तराई मधेशका सबै जिल्ला भएर जाने वस्तीहरूमा यातायातको सहज पहुँच विस्तार गर्न कुल लम्बाई १७९२.४२ सडक निर्माण तथा स्तरोन्ती गर्ने लक्ष्य लिएकोमा डढण्ठञ्ज किलोमिटर कालो पत्रे ११५ वटा पुल निर्माण कार्य सम्पन्न भएको थियो । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र पर्ने चितवन र नवलपरासीको त्रिवेणी जोड्ने १०० किलोमिटर सडकको रेखाङ्कनको अन्याूलताको ठेक्का व्यवस्थापन गर्न

१९. राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको संक्षिप्त परिचय: राष्ट्रिय योजना आयोग, २०७९

बाँकी रहेको र Utility Re Location And Electric Poles Shifting कार्यमा नेपाल बिद्युत प्राधिकरण तथा नेपाल टेलिकमबाट अपेक्षित सहयोग प्राप्त नभएको जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

हुलाकी राजमार्गको ठाउँ ठाउँमा रहेका पुराना पुलहरू राजमार्गको चौडाईभन्दा साँघुरा भएकाले राजमार्गको मापदण्ड बमोजिम नै साविकका पुलहरूको चौडाई बढाउने तथा घर तथा जग्गाहरूको समय सापेक्ष मुआब्जा दिने, ढल व्यवस्थापनमा सरोकारवाला निकाय तथा अन्तर मन्त्रालयबीच समन्वय कायम गरी एकीकृत रूपमा कार्य सञ्चालन गर्न निर्देशन दिएकोमा कार्यान्वयनको चरणमा रहेको छ ।

समितिले २०७८ पुस ६ देखि १० गतेसम्म विभिन्न राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको स्थलगत अनुगमन भ्रमण गर्ने सिलसिलामा हुलाकी राजमार्गको स्थलगत अनुगमन गरेको थियो । यस क्रममा समितिले सरोकरवालाहरूसँग अन्तर्क्रिया गरी आयोजनाका विविध पक्षबारे जानकारी लिएको थियो ।

त्यसैगरी समितिले २०८० वैशाख ५ देखि ११ सम्म राष्ट्रिय गौरवका विभिन्न आयोजनाहरूको स्थलगत अनुगमन गर्ने क्रममा हुलाकी राजमार्गको स्थलगत अनुगमन गरेको थियो । यस क्रममा समितिले आयोजनाको कार्यप्रगति, समस्या र समाधानका विषयमा केन्द्रित रही सरोकरवालाहरूसँग अन्तर्क्रिया गरी आयोजनाका विविध पक्षबारे जानकारी लिएको थियो रहेको थियो । सहभागीहरूबाट आयोजनाको कार्य प्रगति, पारेको असर तथा प्रभाव एवं आयोजनाबाट पुग्ने फाइदा, विकासमा आयोजनाको भूमिका, आयोजनाका लागि आवश्यक विष्फोटक पदार्थ, आयोजना सञ्चालनमा आवश्यक बजेट लगायतका विषय उठाउनु भएको थियो । कार्यक्रममा उठाइएका विषयहरूलाई समितिले थप छलफल गरी प्रतिवेदन समेत तयार गरेको थियो । प्रतिवेदनमा समावेश गरिएका निष्कर्षका आधारमा समितिले २०८० असार ३१ गते सरोकारवाला निकायहरूलाई आवश्यक निर्देशन समेत गरेको थियो ।

आयोजनाका सम्बन्धमा सरकारको प्रतिवद्धता^{१०}

यस आयोजना अन्तर्गत पर्ने बाँकी पुलहरूको निर्माणको लागि भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयलाई आगामी आर्थिक वर्षको बजेट तर्जुमाका क्रममा प्राथमिकता राख्न निर्देशन दिइएको ।

२.८.५.१२ पुष्पलाल लोकमार्ग

आयोजनाको परिचय

राष्ट्रिय यातायात नीति २०५८ मा पूर्व-पश्चिम राजमार्गको विकल्पको रूपमा नेपालको मध्य पहाड हुँदै पुर्वदेखि पश्चिमसम्म सडक निर्माण गर्ने उल्लेख भएको, सोही बमोजिम नेपाल सरकारबाट पुष्पलाल (मध्यपहाडी) राजमार्ग नामकरण गरी आर्थिक वर्ष ०६४/०६५ बाट आयोजना कार्यान्वयन शुरू भएको हो । नेपाल सरकारको २०६५/११/२६ को निर्णयबाट पुष्पलाल राजमार्गको रेखाङ्कन स्वीकृत भएको हो । मध्य पहाडका २६ जिल्लाहरूका २१५ वस्तीहरू जोड्दै निर्माण हुने यस सडकबाट मध्य पहाडमा बसोबास गर्ने करिब १ करोड जनता यस आयोजनाबाट प्रत्यक्ष लाभान्वित हुनेछन् । आयोजनालाई आर्थिक वर्ष २०६७/०६८ देखि २ खण्डमा विभाजन गरी मध्यपहाडी पूर्व खण्ड (करिब ७२१ कि.मि.) र मध्य पहाडी पश्चिम खण्ड (करिब ११५८ कि.मि.) गरी २ वटा आयोजनाबाट निर्माण कार्य भइरहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७५/७६ देखि पुष्पलाल (मध्यपहाडी) राजमार्ग आयोजना निर्देशनालय र निर्देशनालय अन्तर्गत पाँच वटा योजना कार्यालयहरू (पाँचथर, काभ्रे, गोरखा, पर्वत, दैलेख) बाट निर्माण कार्य भइरहेको छ र आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा नेपाल सरकारले राष्ट्रिय गौरवको आयोजना घोषणा गरी प्राथमिकता साथ कार्यान्वयन भैरहेको छ । यो आयोजनाको पूर्वको पाँचथर जिल्लाको चियो भन्ज्याङ्गदेखि पश्चिमको बैतडी जिल्लाको भुलाघाटसम्म डबल लेन स्तरमा कालोपत्रे सहितको सडक निर्माण गर्ने लक्ष्य रहेको छ ।^{११} यो आयोजना आर्थिक वर्ष २०८४/०८५ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य तय भएको छ ।^{१२}

२०२०८० फागुन १६ गते सम्माननीय प्रधानमन्त्री पुष्पकमल दाहाल प्रचण्डले समितिको बैठकमा व्यक्त गर्नुभएको प्रतिवद्धता

११ राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको संक्षिप्त परिचय: राष्ट्रिय योजना आयोग, २०७९ मंसिर

१२ राष्ट्रिय गौरवका तथा रूपान्तरणकारी आयोजनाहरूको संक्षिप्त परिचय: राष्ट्रिय योजना आयोग, २०८०

आयोजना सम्बन्धी समितिका गतिविधि

समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अध्ययन गरी २०७९ मा प्रकाशित गरेको अध्ययन प्रतिवेदन मार्फत सम्बन्धित निकायलाई रुख कटान, बिजुलीको पोल स्थानान्तरण, मध्यस्थतामा गएका विवाद र ठेक्का व्यवस्थापनको समस्या तत्काल सुल्झाउन साथै एकीकृत शहर विकास योजना समेत यथाशीघ्र तयार पार्न, मुआब्जा वितरण गर्न बाँकी रहेका स्थानको मुआब्जा विवादको समस्या तीन महिनाभित्र समाधान गर्न निर्देशन दिएको थियो ।

राष्ट्रिय गौरवको आयोजनाहरू मध्ये पुष्पलाल लोकमार्गलाई आर्थिक वर्ष २०७९/८० भित्र सम्पन्न गर्न प्रदेश तथा स्थानीय तह र अन्तर मन्त्रालयसँगको समन्वय गर्दै आयोजनाका सम्बन्धमा देखा परेका जग्गा अधिग्रहण, रुख कटानी, विष्फोटक पदार्थको अभाव जस्ता समस्याहरू तत्काल समाधान गरी आयोजनाहरूलाई निर्वाध रूपमा सञ्चालन गर्ने वातावरण सिर्जना गर्न भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र सम्बन्धित राष्ट्रिय गौरवको आयोजनालाई निर्देशन दिइएको थियो ।

यस सम्बन्धमा आयोजना अन्तर्गत कूल लम्बाई १८७९ किलोमिटर र १३७ वटा पुल निर्माण गर्ने लक्ष्य रहेकोमा २०८० फागुनको अन्तसम्म ७९७ किलोमिटर कालोपत्रे र ९३ वटा पुल सम्पन्न भैसकेका र ३१ किलोमिटर सडक र विभिन्न १० वटा पुलहरूको ठेक्का व्यवस्थापन भई सकेको जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

रेखाङ्कन विवादमा स्थानीय तहहरूसँग समन्वय गरेको, माग अनुसार रेखाङ्कन परिवर्तनका लागि सिफारिश गरिएको, सडकमा पर्ने घरहरूको क्षतिपूर्तिको लागि सिफारिश गरिएको, रुख कटानको लागि वन कार्यालयसँग समन्वय गरिएको जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

मध्य पहाडी लोकमार्गको पोखरा-बाग्लुङ खण्डमा पर्ने कास्की जिल्लाको अन्नपूर्ण गाउँपालिका वडा नम्बर ३ पाउदुरमा सडक भासिएको ठाँउमा ठेक्का लगाई काम शुरु गरिएको भएपनि काम अत्यन्त ढिला गतिमा भएको हुँदा वर्षातको शुरुवातसँगै सडक अवरुद्ध भई पटक-पटक सवारी साधन आवात जावत गर्न कठिनाई भएको, ठेक्का अवधि समाप्त हुँदा समेत निर्माण कार्य

अधुरो नै रहेको, लामो समयसम्म सडक अवरुद्ध हुँदा यात्रुहरूले सास्ती भोग्नु परेको विषयमा समस्याग्रस्त यातायात सुचारु गराउन र निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने सम्बन्धमा कुनै कार्य भइरहेको भए सोको जानकारी गराउन, कुनै कार्य अगाडि नबढेको भए शीघ्र निर्माण कार्य सम्पन्न गर्न भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय मन्त्रालयलाई निर्देशन दिइएको थियो ।

२.८.५.१३ उत्तर दक्षिण (कोशी करिडोर) लोकमार्ग आयोजना

आयोजनाको परिचय

उत्तर दक्षिण (कोशी) सडक योजना नामबाट परिचित यस योजना खाँदवारीदेखि किमाथाङ्गा खण्डसम्म पर्दछ । संखुवासभा जिल्लाको सदरमुकाम खाँदवारीबाट उत्तरतर्फको चिनियाँ नाकाले किमाथाङ्गालाई जोड्छ । जम्मा १६२ कि.मी. लम्बाई रहेको यो योजनामा १४८ कि.मी. सडकको ट्रयाक खोलिसकिएको, १४ कि.मी. ट्रयाक खोल्न बाँकी रहेको र सो काम नेपाली सेनाले गरिरहेको छ । यातायात सञ्चालन ७७ कि.मी. गोला बजारसम्म रहेको र Gravel Standard ५५ कि.मी. रहेको छ । यो आयोजना आर्थिक वर्ष २०६७/०६८ BAT शुरु भई २०७९/०८० सम्म सक्ने लक्ष्य राखिएकोमा समयमा नै हुने अवस्था नभएकोले आर्थिक वर्ष २०८३/०८४ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य^{२३} तय गरिएको छ । यो सडक मार्ग हुँदै बहुचर्चित अरुण तेस्रो, माथिल्लो अरुण, तल्लो अरुण विद्युत गृहसम्म जान आउन सकिन्छ । पावर हाउससम्मका पहुँच मार्ग यसै योजनासँग जोडिएका छन् ।

यो आयोजनाको कोशी प्रदेश अन्तर्गत भारतसँगको सिमाना जोगवनीदेखि चिनसम्मको सिमाना किमाथाङ्गा सडक त्रिदेशीय (चीन, नेपाल र भारत) व्यापारिक मार्गको रूपमा सञ्चालन भई आर्थिक क्रियाकलाप बढाई राष्ट्रकै आर्थिक समृद्धिको लक्ष्य हासिल गर्ने, आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने, यस क्षेत्रमा उत्पादित कृषिजन्य पदार्थलाई सजिलै बजारसम्म पहुँच गराई अन्य आर्थिक क्रियाकलाप बढाई राष्ट्रको उन्नति गर्ने लक्ष्य राखिएको छ ।^{२४}

२३ राष्ट्रिय गौरवका तथा रूपान्तरणकारी आयोजनाहरूको संक्षिप्त परिचय: राष्ट्रिय योजना आयोग, २०८०

२४ राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको संक्षिप्त परिचय: राष्ट्रिय योजना आयोग, २०७९ मंसिर

आयोजनाका सम्बन्धमा समितिका गतिविधि

समितिले २०७५ मंसिर २० गते राष्ट्रिय गौरवको आयोजनाहरू मध्ये कोशी तोकिएको समयभित्र सम्पन्न गर्न प्रदेश तथा स्थानीय तह र अन्तर मन्त्रालयसँगको समन्वय गर्दै आयोजनाका सम्बन्धमा देखा परेका जग्गा अधिग्रहण, रूख कटानी, विष्फोटक पदार्थको अभाव जस्ता समस्याहरू तत्काल समाधान गरी आयोजनाहरूलाई निर्वाध रूपमा सञ्चालन गर्ने वातावरण सिर्जना गर्न भौतिक पुर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र सम्बन्धित राष्ट्रिय गौरवको आयोजनालाई निर्देशन दिइएको थियो ।

उल्लेखित निर्देशनको सम्बन्धमा दक्षिणमा भारतको सीमाना जोगबनीदेखि बसन्तपुर, खाँदबारी हुँदै नेपालको उत्तरी सीमाना किमाथाङ्का जोड्ने यो आयोजनाको १६२ किलोमिटर सडक निर्माण गर्न लक्ष्य लिएकोमा १४८ किलोमिटर ट्रयाक खुलेको, ६८किलोमिटर ग्राभेल भएको र बाँकी १४ किलोमिटर को ट्रयाक खोल्ने कार्य नेपाली सेनाबाट भएको तथा निर्माण स्थालमा उत्पन्न भएको समस्यालाई तत्काल समाधान गरिएको र स्थानीय निकायसँग छलफल गरी निर्माण व्यवसायीलाई कार्य सुचारु गर्न अभिप्रेरित गरिएको भन्ने जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

त्यसैगरी समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अध्ययन गरी २०७९ मा प्रकाशित गरेको अध्ययन प्रतिवेदन मार्फत सम्बन्धित निकायलाई मकालु वरुण राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र आयोजना निर्माण गर्न, निर्माण सामग्री ढुवानी गर्न, EIA स्वीकृत गर्ने लगायतका विषयमा रहेको समस्या तत्काल समाधान गर्न, सडकको एलाईनमेन्ट विवाद र मुआब्जा तथा क्षतिपूर्ति सम्बन्धी समस्याको तत्काल समाधान गरी आयोजना निर्माण कार्य निर्वाध अगाडि बढाउने वातावरण सृजना गर्न, पर्याप्त बजेट, दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री र अन्य स्रोत साधनको सुनिश्चितता गर्न निर्देशन दिएको थियो ।

२.८.५.१४ उत्तर दक्षिण (कर्णाली करिडोर) लोकमार्ग आयोजना

आयोजनाको परिचय

उत्तर दक्षिण (कर्णाली कोरिडोर) आयोजना अन्तर्गत निर्माण हुने सडक कालिकोट जिल्लाको कर्णाली राजमार्ग अन्तर्गतको खुलालुदेखि सिमिकोट

हुँदै हिल्सासम्म रहेको छ, जसको लम्बाई २६८ कि.मी. छ । यस आयोजनाको कालिकोट जिल्लाको खुलालुदेखि सिमिकोट हुँदै हिल्सासम्म पक्की सडक निर्माण गरी कालिकोट, बाजुरा र हुम्ला जिल्लालाई राष्ट्रिय सडक संजालमा जोड्ने साथै उक्त क्षेत्रका जनताको शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता आधार भूत आवश्यकता परिपूर्तिको लागि पहुँच अभिवृद्धि गर्ने, पर्यटन प्रबर्द्धन गरी स्थानीय कृषि तथा जडिबुटी उत्पादन बजारसम्म पुऱ्याउन सहज बनाउने साथै जनताको जीवनस्तर सुधार गर्ने मुख्य उद्देश्य तय लिएको छ भने यो आयोजना आर्थिक वर्ष २०६५/६६ देखि आर्थिक वर्ष २०८४/८५ सम्म सम्पन्न गर्ने लक्ष्य तय गरिएको छ ।

आयोजनाका सम्बन्धमा समितिका गतिविधि

राष्ट्रिय गौरवको आयोजनाहरू मध्ये कर्णाली लोकमार्गलाई आर्थिक वर्ष २०७९/८० भित्र सम्पन्न गर्न प्रदेश तथा स्थानीय तह र अन्तर मन्त्रालयसँगको समन्वय गर्दै आयोजनाका सम्बन्धमा देखा परेका जग्गा अधिग्रहण, रूख कटानी, विष्फोटक पदार्थको अभाव जस्ता समस्याहरू तत्काल समाधान गरी आयोजनाहरूलाई निर्वाध रूपमा सञ्चालन गर्ने वातावरण सिर्जना गर्न भौतिक पुर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयलाई निर्देशन दिइएको थियो ।

आयोजनामार्फत सिमिकोट सल्लीसल्ला खण्ड ५० किलोमिटर र सिमिकोट खण्ड ९५ किलोमिटर सडक गरी कुल १४५ किलोमिटर निर्माण गर्ने लक्ष्य भएकोमा खुलालु लैफु सिमिकोट हालसम्म १३० किलोमिटर ट्रयाक खोल्ने कार्य भएको हिल्सादेखि सलिसिला १४५ किलोमिटर सडक खण्डमध्ये हिल्सा सिमिकोट १३०४ किलोमिटर सडक खण्डमा ट्रयाक खोलिएको, सिमिकोट सलिसल्ला छण किलोमिटर सडक खण्डमध्ये ३२ किलोमिटर सडक खण्डमा ट्रयाक खोलिएको तथा वर्षा, हिमपात तथा जाडो याममा अत्याधिक चिसोको कारण काम गर्ने समय कम भई ठेक्काहरू समयमा सम्पन्न हुन नसक्ने अवस्था रहेको, सिमिकोट-स्यामने ४.५ किलोमिटर सडकमा स्थानीयले जग्गाको मुअब्जाको माग राखी निर्माण कार्यमा अवरोध गरेको, पुरै लम्बाईमा ट्रयाक नखुलेको साथै ट्रयाक खुलेको लम्बाईमा पनि कच्ची सडक भएकाले निर्माण सामग्री ढुवानीमा कठिनाई भएको, उत्तर दिक्षण (कर्णाली करिडोर) आयोजना निर्माण हुने सडक कालिकोट जिल्लाको

कर्णाली राजमार्ग अन्तर्गतको खुलालुदेखि सिमिकोट हुँदै हिल्सासम्मको २६८ किलोमिटर लम्बाईमध्ये २९५.५ किलोमिटर ट्रयाक निर्माण भइसकेको र बाँकी ८.५ कि. मि. ट्रयाक निर्माण गर्ने काम नेपाली सेनाले गरिरहेको जानकारी प्राप्त भएको साथै यसै आर्थिक वर्षभित्र हुम्लाको सिमिकोटलाई राष्ट्रिय सडकमा जोड्ने लक्ष्य^{२५} तय भएको जानकारी समेत प्राप्त भएको थियो ।

समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अध्ययन गरी २०७९ मा प्रकाशित गरेको अध्ययन प्रतिवेदन मार्फत सम्बन्धित निकायलाई आयोजनाका लागि निर्माण सामग्री ढुवानीमा देखिएको समस्या गर्न, विस्फोटक पदार्थको उपलब्धता र प्रयोगमा कठिनाई लगायतका समस्या तत्काल समाधान गर्न, सडकको एलाईनमेन्ट विवाद र मुआब्जा तथा क्षतिपूर्तिसम्बन्धी समस्याको तत्काल समाधान गरी निर्माण कार्य निर्वाध अगाडि बढाउन, पर्याप्त बजेट, दक्ष जनशक्ति र अन्य स्रोत साधन सुनिश्चित गर्न निर्देशन दिएको थियो ।

त्यसैगरी समितिले २०८० असार ४ गते गौरवको आयोजना अन्तर्गत उत्तर दक्षिण (कर्णाली करिडोर) आयोजनाको स्थलगत अनुगमन गरेको थियो । अनुगमनको सिलसिलामा समितिले आयोजनाको आयोजनाको कार्य प्रगति, समस्या र समाधानका उपाय जस्ता विषयमा केन्द्रित रही आयोजना कार्यालय, स्थानीय उपभोक्ता र जनप्रतिनिधिहरूसँग अन्तर्क्रिया गरेको थियो । कार्यक्रममा सहभागीहरूले देशको रूपान्तरणका लागि सञ्चालित उक्त आयोजनाको सफल कार्यन्वयनका लागि राज्यले स्रोत साधनको कमी गर्न नहुने, कर्णालीको पछोटेपन र गरिवी हटाउन राज्यले यस आयोजनालाई सम्पन्न गर्न यथोचित ध्यान दिनुपर्ने जस्ता विषय उठाउनुभएको थियो ।

अनुगमनको क्रममा उठेका विषयहरूलाई समितिले थप छलफल गरी प्रतिवेदन समेत तयार गरेको थियो । प्रतिवेदनमा समावेश गरिएका निष्कर्षका आधारमा समितिले मिति २०८० असार ३१ गते सरोकारवाला निकायलाई आवश्यक निर्देशन दिएको थियो ।

त्यसैगरी समितिले २०८० असार ३१ को बैठकबाट २०८० चैत मसान्तभित्र हुम्लाको सदरमुकाम सिमीकोटलाई राष्ट्रिय सडक सञ्जालमा जोड्ने गरी

^{२५}पुस्तकको कार्य हुँदै गर्दा २०८१ वैशाख २४ गते हुम्ला जिल्ला सदरमुकामसम्म सडक पुगेको सम्बन्धित मन्त्रालयबाट जानकारी बाहिर आएको थियो ।

निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने, सडक निर्माण कार्यमा संलग्न कामदारको पारिश्रमिक/ज्याला भुक्तानी गर्दा बैकबाट गरिने गरिएको र रकम फिक्न सदरमुकामसम्म पुग्न सडकको अभाव भएकाले दुई दिन लाग्ने अवस्था देखिएकोले हुम्लाको सिमिकोटसम्म सडक सञ्जाल नजोडिने अवधिसम्म सम्बन्धित सरोकार निकायहरूसँग समन्वय गरी उनीहरूको पारिश्रमिक/ज्याला नगदमै भुक्तानी गर्ने व्यवस्था मिलाउन, जोखिमयुक्त स्थानमा सडक ट्रयाक खोल्ने कार्यमा संलग्न नेपाली सेनाका सकलदर्जालाई मनोवल उच्च राख्न जोखिम भत्ता उपलब्ध गराउन निर्देशन दिएको थियो ।

यस निर्देशनको सम्बन्धमा निर्वाध रूपमा काम गरी हाल हुम्लाको सदरमुकामसम्म सडक पुगिसकेको छ ।

२.८.५.१५ उत्तर दक्षिण (काली गण्डकी करिडोर) लोकमार्ग

आयोजनाको परिचय

उत्तर दक्षिण (काली गण्डकी करिडोर) लोकमार्गले नवलपरासी जिल्लाको गैँडाकोटदेखि गुल्मीको रिडी, बाग्लुङको मालढुङ्गा, म्याग्दीको बेनी र मुस्ताङको जोमसोम हुँदै उत्तरी सिमाना कोरला नाकासम्म सडक निर्माण एवं स्तरोन्नति गर्ने लक्ष्य लिएको छ । यो आयोजना सम्पन्न भएपछि गैँडाकोटदेखि कोरला नाकासम्मको ४४५ कि.मी. मध्ये गैँडाकोट-राम्दी-मालढुङ्गा सडक २४५ कि.मी. सडक निर्माणबाट काली गण्डकी तटीय क्षेत्रमा आवागमनको सुविधा पुऱ्याउने लक्ष्य रहेको छ । यो आयोजना २०६६/६७ देखि शुरु भई आर्थिक वर्ष २०८३/०८४ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य तय भएको छ ।

यस आयोजना २ वटा योजनामा विभाजन गरी निर्माण भइरहेको छ । पहिलो आयोजना अन्तर्गत गैँडाकोट-राम्दी-मालढुङ्गा सडक योजना पर्दछ । प्रारम्भ बिन्दु नवलपरासीको गैँडाकोट र समाप्ति बिन्दु पर्वतको मालढुङ्गा भएको यस योजनाको जम्मा लम्बाई २४५ कि.मी. रहेको र यस मध्य

२४४ कि.मी. ट्रयाक खुलिसकेको छ । यो सडकखण्ड नवलपरासी, पाल्पा, गुल्मी, बाग्लुङ्ग, पर्वत र स्याङ्जा जिल्ला छुने गरी निर्माण

हुनेछ । त्यसैगरी कालीगण्डकी कोरिडोरको बेनी जोमसोम सडक खण्ड दोस्रो योजना अन्तर्गत पर्दछ । यसको प्रारम्भ बिन्दु पर्वतको मालढुङ्गा र समाप्ति बिन्दु मुस्ताङ्गको कोरला रहेको र यस यस योजनाको लम्बाइ १८६ कि.मी. रहेको छ । यसमध्ये सम्पूर्ण ट्रयाक खुलिसकेको छ । यस सडकखण्डले पर्वत, म्याग्दी र मुस्ताङ्ग जिल्ला छोएर निर्माण हुन्छ । काली गण्डकी नदीको तटबाट दक्षिण गैँडाकोटदेखि उत्तर बागलुङ्ग मालढुङ्गासम्मको ट्रयाक खोल्नेदेखि कालोपत्रेको कार्य गर्ने तथा यस सडक खण्डमा पर्ने पुलपुलेसाहरूको निर्माण गर्ने यस आयोजनाको लक्ष्य रहेको छ ।^{२६}

आयोजनाका सम्बन्धमा समितिका गतिविधि

समितिले २०७५ मंसिर २० गतेको बैठकले काली गण्डकी लोकमार्गलाई आगामी दुई आर्थिक वर्षभित्र सम्पन्न गरी सञ्चालनमा ल्याउनेगरी आयोजनालाई दुत्तर रूपमा अगाडि बढाउन निर्देशन दिएको थियो ।

उल्लेखित निर्देशनको सम्बन्धमा पहिलो खण्ड गैँडाको-टराम्दी-मालढुङ्गा सडक आयोजनाको जम्मा लम्बाई २४५ किलोमिटरमध्ये २४४ किलोमिटर ट्रयाक खुलेको र काली गण्डकी कोरिडोरको बेनी-जोमसोम सडक खण्ड दोस्रो योजना अन्तर्गत जम्मा लम्बाई १८६ किलोमिटर रहेको मध्ये सम्पूर्ण ट्रयाक खुलेको छ साथै स्थानीय घरहरूको क्षतिपूर्ति वितरणको कार्य र रूख कटानको लागि समन्वय सम्बन्धी कार्य भइरहेको जानकारी प्राप्त भएको ।

समितिले उत्तर दक्षिण (काली गण्डकी करिडोर) लोकमार्गको पर्वत, बागलुङ्ग, मुस्ताङ्ग खण्डको २०७८ कार्तिकमा स्थलगत अनुगमन भ्रमण गर्नुका साथै सो आयोजनाका सम्बन्धमा स्थानीयस्तरमा अन्तर्क्रिया गरी वस्तुगत अवस्थाको बारेमा जानकारी समेत लिएको थियो ।

त्यसैगरी समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अध्ययन गरी २०७९ मा प्रकाशित गरेको अध्ययन प्रतिवेदन मार्फत सम्बन्धित निकायलाई आयोजनमा निर्माण सामग्री ढुवानीमा देखिएको समस्या, विस्फोटक पदार्थको उपलब्धता र प्रयोगमा कठिनाई लगायतका समस्या तत्काल समाधान गर्न, मुस्ताङको टुकुचेमा सडकको एलाईनमेन्ट विवाद र मुआब्जा तथा क्षतिपूर्तिसम्बन्धी

२६ राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको परिचय: राष्ट्रिय योजना आयोग, २०७९ मंसिर

समस्याको तत्काल समाधान गरी निर्माण कार्य निर्वाध अगाडि बढाउन, आयोजनालाई पर्याप्त बजेट, दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री र अन्य स्रोत साधन सुनिश्चित गर्न निर्देशन दिएको थियो ।

२.८.५.१६ रेल वे तथा मेट्रो रेल एवं मोनोरेल विकास आयोजना (पूर्व-पश्चिम विद्युतीय रेलमार्ग)

आयोजनाको परिचय

पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्मको तराई क्षेत्रमा वातावरणमैत्री यातायातको रूपमा रेलमार्गको विकास गरी स्वदेशमै उत्पादित जलविद्युतद्वारा रेलसेवा सञ्चालन गर्ने तथा किफायती यातायातको माध्यमको रूपमा रेलसेवा सञ्चालन गरी सामान ढुवानी तथा यात्रु ओसारपसारमा लाग्ने खर्चमा उल्लेख्य बचत गर्ने लगायतका उद्देश्यले यो आयोजनाको स्थापना गरिएको हो । यो आयोजनाको पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्म तराईको क्षेत्रमा रेलमार्ग निर्माण एवम सञ्चालनमार्फत् दिगो, सुरक्षित, किफायती र वातावरणमैत्री यातायातको पहुँच प्रदान गर्ने लक्ष्य तय गरिएको छ । यो आयोजना २०६५/६६ देखि शुरु भई आर्थिक वर्ष २०८६/८७ सम्म (काकरभिट्टा देखि निजगढ खण्ड) सम्पन्न गर्ने लक्ष्यकासाथ काम भइरहेको छ भने बाँकी खण्डको सम्पन्न गर्ने समय एकीन नभएको ।^{२७}

रेलमार्गको ट्रयाकवेड निर्माण, रेलमार्गको लागि पुलहरू तथा अन्य संरचना निर्माण, रेल वे स्टेशन, स्लिपर, रेलमार्गको ट्रयाकवेड तथा अन्य सिग्नलिङ्ग सम्बन्धी कार्य, संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि लगायतका कार्यहरू यस अन्तर्गत समावेश गरिएका छन् ।^{२८}

आयोजनाका सम्बन्धमा समितिका गतिविधि

समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अध्ययन गरी २०७९ मा प्रकाशित गरेको अध्ययन प्रतिवेदन मार्फत सम्बन्धित निकायलाई प्रर्याप्त

२७ राष्ट्रिय गौरवका तथा रूपान्तरणकारी आयोजनाहरूको संक्षिप्त परिचय: राष्ट्रिय योजना आयोग, २०८०

२८ राष्ट्रिय गौरवका तथा रूपान्तरणकारी आयोजनाहरूको संक्षिप्त परिचय: राष्ट्रिय योजना आयोग, २०८०

आर्थिक स्रोत आवश्यक पर्ने हुँदा आन्तरिक तथा वाह्य स्रोत पहिचान गरी स्रोत सुनिश्चित गर्ने र दक्ष, प्राविधिक जनशक्तिको व्यवस्था गर्न, काकडभिट्टा इनरूवा खण्ड, निजगढ बर्दिबास खण्डका लगायतका ट्रयाक तयार भएका ठाउँमा लिक बिच्छ्याउने कार्य अविलम्ब प्रारम्भ गर्न, वन क्षेत्र, व्यक्तिगत जग्गाको मुआब्जा आदि कारण उत्पन्न समस्या तत्काल समाधान गरी पूर्व पश्चिम विद्युतीय रेलमार्ग निर्माणको कार्य तीव्रताका साथ अगाडि बढाउन, लामो समयसम्म जग्गा कब्जा गरी मुआब्जा तत्काल नदिदा नागरिकहरूले व्यक्तिगत सम्पत्तिको समेत उपभोग गर्न नपाउने अवस्थाको सिर्जना भएकाले यस्तो समस्यालाई तत्काल अन्त्य गर्न निर्देशन दिएको थियो ।

त्यसैगरी समितिले रेल वे Connectivity लाई नागरिकले उच्च महत्वकासाथ हेरेको सन्दर्भमा रेल वे तथा मेट्रो विकास आयोजनालाई प्रयाप्त स्रोत साधन तथा दक्ष जनशक्ति उपलब्ध गराउन र आयोजनालाई उच्च महत्वकासाथ अगाडि बढाउन भौतिक पुर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र रेल वे तथा मेट्रो विकास आयोजनालाई निर्देशन दिएको थियो । सो सम्बन्धमा तराईको क्षेत्रमा रेलमार्ग निर्माण एवं सञ्चालनमार्फत दिगो, सुरक्षित, किफायती र वातावरणमैत्री यातायातको पहुँच पुऱ्याउने उद्देश्यले आर्थिक वर्ष २०६५/६६ देखि शुरु गरिएकोमा ५५ किलोमिटर ट्रयाक निर्माण भैसकेको र ८ वटा रेलवे पुल समेत निर्माण भइसकेको छ ।

त्यसैगरी मुआब्जा विवाद भएको स्थापनामा सम्बन्धित स्थानीय तह तथा जिल्ला प्रशासन कार्यालयसँग समन्वय गरिएको, खोलाजन्य निर्माण सामग्री प्राप्त गर्न स्थानीय निकायहरूसँग समन्वयको गर्ने कार्य भइरहेको तथा पटक पटक वार्ता गरी मुआब्जा निर्धारण गरिएको तथा विवादित स्थानमा मुआब्जा वितरणका लागि समन्वय भइरहेको छ ।

समितिले २०८० वैशाख ५ देखि ११ सम्म राष्ट्रिय गौरवका विभिन्न आयोजनाहरूको स्थलगत अनुगमन गर्ने क्रममा रेल्वे तथा मेट्रो आयोजनाको स्थलगत अनुगमन गरेको थियो । यस क्रममा समितिले लालखोला तथा बकैया खोलाबाट योजनाको कार्यप्रगति, समस्या र समाधानका विषयमा केन्द्रित रही सरोकारवालाहरूसँग अन्तर्क्रिया गरी आयोजनाका विविध पक्षबारे जानकारी लिएको थियो । सहभागीहरूबाट

आयोजनाको कार्य प्रगति, पारेको असर तथा प्रभाव एवं आयोजनाबाट पुग्ने फाइदा, विकासमा आयोजनाको भूमिका, आयोजना सञ्चालनमा आवश्यक बजेट लगायतका विषय उठाउनु भएको थियो । कार्यक्रममा उठाइएका विषयहरूलाई समितिले थप छलफल गरी प्रतिवेदन समेत तयार गरेको थियो । प्रतिवेदनमा समावेश गरिएका निष्कर्षका आधारमा समितिले २०८० असार ३१ गते सम्बन्धित मन्त्रालयलाई निर्देशन समेत गरेको थियो ।

(क) रेल्वे तथा मेट्रो विकास आयोजना (भापा-मोरङ्ग खण्ड)

आयोजनाको रिक्त दरवन्दी समयमै पूर्ति नहुँदा आयोजनाको काममा समस्या आएकोले त्यस्ता रिक्त दरवन्दीमा तत्काल पुर्ति गर्ने, आयोजनाबाट प्रभावित स्थानीय जनताका घर तथा जग्गाहरूको समय सापेक्ष मूल्याङ्कन गरी उचित मुआब्जा उपलब्ध गराउने, स्वीकृत वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने, आयोजनाका लागि आवश्यक जग्गा रोक्का गर्दा कतिपय जग्गाधनीहरूको ठूलो कित्ता नै रोक्का भएको र बाँकी जग्गा उपरको भोगचलन गर्न नपाएको हुँदा त्यस्ता ठूला कित्ता हुने जग्गाधनीको लगत संकलन गरी कित्ताकाट गरेर आयोजनाका लागि आवश्यक जग्गाको मुआब्जा दिई रोक्का गर्ने र बाँकी जग्गा फुकुवा गर्ने साथै लामो समयसम्म जग्गा रोक्का गरी मुआब्जाको कार्य ढिला हुने समस्यालाई तत्काल समाधान गर्न निर्देशन दिइएको थियो ।

(ख) रेल्वे तथा मेट्रो विकास आयोजना महोत्तरी (सर्लाही-रौतहट खण्ड)

जयनगर-जनकपुर-कुर्था-भंगाहासम्म सञ्चालित रेल सेवालाई भंगाहा-बर्दिवाससम्मको बाँकी १७.२ किलोमिटर र बर्दिवास-चोचा (रौतहट) सम्मको ७० किलोमिटर रेल सञ्चालन गर्न शीघ्रताका साथ कार्य गर्न निर्देशन दिएको थियो ।

आयोजनाका सम्बन्धमा सरकारको प्रतिवद्धता^{२९}

जयनगर-जनकपुर-कुर्था-भगाहा रेल सञ्चालनमा रहेको र रेलवे कम्पनीको जनशक्ति व्यवस्थाका लागि तालिमको व्यवस्था गर्न भारत सरकारसँग आवश्यक समन्वय भइरहेको ।

२.८.५.१७ काठमाडौं तराई-मधेश द्रुतमार्ग आयोजना

आयोजनाको परिचय

यो आयोजना एशियाली हाइवे प्राइमरी क्लास स्तरमा चार लेनमा निर्माण हुँदैछ । यो सडक काठमाडौंलाई तराई/मधेससँग ७२.५ कि.मि. छोटो दूरीमा जोड्ने रणनीतिक महत्त्वको देशकै पहिलो द्रुतमार्ग हो । यो सडक आयोजनाले ललितपुरको खोकनाबाट सुरु भई काठमाडौं, मकवानपुर हुँदै बाराको निजगढ जोड्दछ । २०७४ जेठ १४ गतेका दिन प्रधानमन्त्री पुष्पकमल दाहालबाट यस आयोजनाको शिलान्यास भएको थियो । यो सडक एक खर्ब १२ अर्बको लागतमा निर्माण हुनेगरी आयोजना स्वीकृत भएको हो । भारतीय कम्पनी आइएल एन्ड एफसीलाई निर्माणका लागि दिने प्रस्ताव रद्द गरी नेपाल सरकार आफैँले निर्माण गर्ने गरी नेपाली सेनालाई यसको जिम्मा दिएको हो । नेपाली सेनाको व्यवस्थापनमा निर्माण भइरहेको उक्त सडकको दूरी ७६.२ किलोमिटर रहनेछ । उक्त सडक निर्माणपछि निजगढदेखि काठमाडौंसम्मको दूरी जम्मा एक घन्टामा पूरा हुनेछ । आर्थिक वर्ष २०८३/८४ सम्म निर्माण सम्पन्न हुने तय भएतापनि यो आयोजनाको काम सम्पन्न भैसकेको छैन ।^{३०}

आयोजनाका सम्बन्धमा समितिका गतिविधि

राष्ट्रिय गौरवको आयोजना काठमाडौं तराई-मधेश द्रुतमार्गको विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन (डि.पि.आर.) तत्काल स्वीकृत गरी आयोजनालाई निर्वाध रूपमा सञ्चालन गर्ने वातावरण सिर्जना गर्न प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयलाई, काठमाडौं तराई-मधेश द्रुतमार्ग निर्माणको

२९ २०८० फागुन १६ गते सम्माननीय प्रधानमन्त्री पुष्पकमल दाहाल प्रचण्डले समितिको

बैठकमा व्यक्त गर्नुभएको प्रतिवद्धता

३० <https://www.mofe.gov.np>

क्रममा जग्गा अधिग्रहण गर्ने, ललितपुरको खोकना लगायत विभिन्न स्थानको जग्गाको मुआब्जा वितरणको सम्बन्धमा देखिएको समस्यास सम्बद्ध सरोकारवालाहरूसँग छलफल गरी तत्काल सुल्भाउन गृह मन्त्रालय, भूमि व्यवस्था सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय र काठमाडौं तराई-मधेश द्रुतमार्ग आयोजनालाई र आयोजनाको निर्माण क्षेत्रमा पर्ने विभिन्न स्थानीय तहहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरी आयोजनालाई अगाडि बढाउन, स्थानीय निर्माण सामाग्रीहरूको उपयोगलाई प्राथमिकतामा राखी वातावरणमैत्री ढङ्गले निर्माण कार्य सञ्चालन गर्न काठमाडौं तराई-मधेश द्रुतमार्ग आयोजनालाई निर्देशन दिएको थियो ।

उल्लेखित निर्देशनको सम्बन्धमा जग्गा विवाद सम्बन्धी समस्या समाधानको लागि राष्ट्रिय योजना आयोगका सहसचिवको संयोजकत्वमा मिति २०७७ पुस १७ मा सम्बद्ध निकायका प्रतिनिधिहरू रहेको समन्वय उपसमिति गठन भई समिति मार्फत आवश्यक समन्वय तथा पहल भइरहेको छ ।

काठमाण्डौं-तराई/मधेश द्रुतमार्ग सडक आयोजनाको समष्टिगत कार्ययोजना बमोजिम जम्मा ११ वटा प्याकेजहरू मध्ये प्याकेज नं ८, ९, १० को सम्बन्धमा खरिद व्यवस्थापन तथा निर्माण कार्यमा ढिलाई भएको देखिएकोले आवश्यक प्रकृया पुर्याई अविलम्ब निर्माण कार्य अगाडि बढाउन रक्षा मन्त्रालय र काठमाण्डौं-तराई मधेश द्रुतमार्ग सडक आयोजनालाई निर्देशन दिएको थियो ।

समितिले २०७६ जेठ १४ र २०७९ असार ३२ मा ललितपुर खोकना तथा बुङमती क्षेत्रको जग्गा प्राप्ति सम्बन्धी समस्या समाधान गर्न निर्देशन दिए तापनि जग्गा प्राप्ति हुन नसकेको कारण ठेक्का व्यवस्थापनको प्रकृया शुरु हुन नसकेको र भन् उक्त विषय विवादित बन्दै गएको सन्दर्भमा स्थानीय जनता, स्थानीय जनप्रतिनिधि लगायत सरोकारवालाहरूको संलग्नतामा आवश्यक संवाद, छलफल तथा अध्ययन र अनुगमन गरी अविलम्ब जग्गा प्राप्ति सम्बन्धी समस्या समाधान गरी आयोजनाको निर्माण कार्य सुचारु गर्न प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, रक्षा मन्त्रालय र राष्ट्रिय योजना आयोगलाई पुनः निर्देशन दिएको थियो ।

उल्लेखित निर्देशनको सम्बन्धमा २०८० वैशाख ५ गतेको मन्त्रिपरिषद्को निर्णय बमोजिम ललितपुर जिल्लाको खोकना इलाकाको जग्गा प्राप्ति सम्बन्धी

समस्या समाधान गर्न उपप्रधानमन्त्री एवम् रक्षामन्त्रीको संयोजकत्वमा समिति गठन भई कार्य प्रारम्भ गरेको साथै द्रुतमार्गको शुरू बिन्दु तथा Traffic Dispersion सम्बन्धमा विस्तृत सम्भाव्यत अध्ययनको लागि सो समिति अन्तर्गत उपसमिति गठन भई कार्य भइरहेको जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

ललितपुरको खोकना ईलाकामा स्थानीयको जग्गा अधिग्रहणसम्बन्धी विवाद हालसम्म पनि नसुल्केकोले सम्बद्ध मन्त्रालय, कार्यालय तथा स्थानीय तहहरूसँग समन्वय गरी तत्काल सुल्काउन, फास्ट ट्रायाकअन्तर्गत ३ ओटा सुरुङ र पूलहरूको निर्माण पूरा हुँदासम्म आयोजनाको अन्य सम्पूर्ण कार्य पूरा गरी सडक सञ्चालनमा ल्याउने गरी योजनाबद्ध ढंगले काम गर्न, रूख कटानका लागि आवश्यक सहयोग गर्न वन तथा वातावरण मन्त्रालय र आयोजनालाई आवश्यक बजेट अर्थ मन्त्रालयले सुनिश्चित गर्न निर्देशन दिएको थियो ।

त्यसैगरी आयोजनाको डिजाइन तथा सुपरिवेक्षण परामर्शदाताबाट कार्यान्वयनको क्रममा स्वीकृत डीपीआर बमोजिम प्राविधिक तथा आर्थिक कारण सहित रेखाङ्कन अनुकूलन डिजाइन परिमार्जन गर्ने सम्बन्धमा राय प्राप्त भएको थियो । सो रायलाई विस्तृत अध्ययन गरी आयोजनाको डीपीआर संशोधन भएको र उक्त डीपीआर मन्त्रिपरिषदबाट २०८० साउन ३० गते स्वीकृत भई बोलपत्र समेत आह्वान भइसकेको थियो । संशोधित डीपीआर अनुसार आयोजनाको समय अवधि र लागत दुवै घट्ने समेत जानकारी समितिलाई प्राप्त भएको थियो ।

काठमाण्डौ-तराई मधेस द्रुत मार्ग सडक आयोजना अन्तर्गत निर्माणाधीन प्याकेज नं. ५ अन्तर्गतको निजगढ खण्डमा आवश्यक पर्ने नदिजन्य सामाग्री लालखोला तथा बकैया खोलाबाट ल्याउन उपयुक्त हुने देखिएकोले आयोजनाको काममा समस्या आउन नदिने गरी सम्बन्धित स्थानीय निकायसँग समन्वय गरी समस्या समाधान गर्न निर्देशन दिएको थियो ।

काठमाण्डौ-तराई मधेश द्रुतमार्ग सडक आयोजना खण्डमा पर्ने चन्द्राम भिरमा Slope cutting गरी बाटो निर्माण गर्दा बाटोभन्दा माथि रहेको मानवीय

वस्तीमा क्षति पुग्न सक्ने, कटिङ्ग गरिएको भागमा बारम्बार पहिरो जान सक्ने देखिएकोले उक्त स्थानमा सुरुङ्ग मार्ग निर्माण गर्दा लागत कम हुनुका साथै दिगो हुने देखिएकोले यस सम्बन्धमा र रामचन्द्रभिरको भू-बनोट अनुसार Slope cutting गरी बाटो निर्माण गर्दा पहिरो नियन्त्रण तथा बागमती नदी नियन्त्रण समेत जटिल हुने भएकोले रामचन्द्रभिरको रेखाङ्कन परिवर्तन गरी बागमती नदीको पुर्वी किनारामा रहेको ललितपुर जिल्लाको सेतोभिर ईलाकामा टनेल निर्माण गर्दा खर्चमा कटौती, वातावरणीय क्षति न्युन, मानवीय वस्तीमा हुनसक्ने क्षति न्युन भई सडक दुरी छोटिने र दिगो समेत हुने देखिएकोले सो भागमा सुरुङ्ग निर्माण सम्बन्धमा आवश्यक निर्णय लिन निर्देशन दिएको थियो ।

द्वुतमार्गको चन्द्राम भीरमा तथा रामचन्द्र भीर खण्डको सुरुङ्गमार्गको सम्भाव्यता अध्ययनका लागि गठित विज्ञ सम्मिलित कार्यदलले डिजाइन परिमार्जनका लागि प्रस्ताव गरे अनुसार कार्य गर्दा समयावधिभित्रै उच्च गुणस्तरीय, सुरक्षित, किफायती संरचना निर्माण भई आर्थिक रूपमा समेत मितव्ययी हुने देखिएकोले Tunnel tyf Gallery Tunnel निर्माण गर्ने गरी तयार गरिएको परिमार्जित विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन मन्त्रिपरिषदबाट २०८० साउन ३० मा स्वीकृत भई कार्य अगाडि बढिरहेको ।

खोकना क्षेत्रमा स्थानीयको अवरोधका कारण उक्त क्षेत्रमा सडक निर्माण कार्यले गति पाउन नसकेको हुँदा आयोजनाको काम नै प्रभावित भइरहेकोले सरोकारवाला तथा स्थानीय सरकारसँग समन्वय तथा सहकार्य गरी तत्काल समस्या समाधन गर्न पुनः निर्देशन दिएको थियो ।

समितिले काठमाण्डौ तराई-मधेश द्रुतमार्गको दुई पटक स्थलगत अनुगमन गरेको थियो । यस क्रममा समितिले आयोजनाको कार्यप्रगति, समस्या र समाधानका विषयमा केन्द्रित रही सरोकारवालाहरूसँग अन्तर्क्रिया गरी आयोजनाका विविध पक्षबारे जानकारी लिएको थियो र समितिमा छलफल पछि निर्देशन दिएको थियो ।

आयोजनाका सम्बन्धमा सरकारको प्रतिवद्धता^{३१}

- आयोजनको केही डिजाइन पुनरावलोकन भई सुरुङ्ग मार्गको लम्बाई केही बढेको तर सडकको कुल लम्बाई भने केही घटेको
- द्रुतमार्गको प्रवेश विन्दु रहने खोकनाको जग्गा अधिग्रहण सम्बन्धमा स्थानीय समुदायसँग छलफल भइरहेको
- नेपाली सेनाका प्रधान सेनापति समेत स्थलगत भ्रमण गरी समस्या समाधानको पहल भएको ।

२.८.५.१८ बुढी गण्डकी जलविद्युत आयोजना

आयोजनाको परिचय

प्रस्तावित बुढीगण्डकी जलविद्युत आयोजना वाग्मती प्रदेश र गण्डकी प्रदेशको सीमा भएर बग्ने बुढीगण्डकी उपत्यकामा अर्थात गण्डकी प्रदेशको गोरखा जिल्लाको चुमनुव्री गाउँपालिका वडा नं ३ र ६ मा अवस्थित जलाशययुक्त हो । यस आयोजनामा लगानी अभिवृद्धी गरी मुलुकको उच्च दिगो विकास हासिल गर्ने रणनीति ग्रहण गर्दै धादिङ र गोरखा जिल्लामा निर्माण हुने १२०० मे.वा. क्षमताको जलाशययुक्त राष्ट्रिय गौरवको आयोजनाको रूपमा रहेको छ । यस आयोजनाको बाँधस्थल त्रिशुली र बुढीगण्डकी नदीको दोभान बेनीघाटबाट करिब २ किलोमिटर उत्तरतर्फ रहेको छ । यो आयोजनाको बाँधको ऊचाई २६३ मिटर हुनेछ । यस आयोजनाको निर्माण पश्चात मुलुकको आर्थिक-सामाजिक रूपान्तरणका लागि आवश्यक विद्युतीय ऊर्जा उपलब्ध गराई नेपालको समृद्धिका लागि योगदान पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ । आयोजना निर्माणको सर्वत्र मुख्य चुनौतीको रूपमा देखापरेको जग्गा अधिग्रहण, मुआब्जा तथा क्षतिपूर्ति वितरण, पुनर्वास तथा पुनर्स्थापनाका कार्य गरी आयोजना निर्माणको सहज वातवरण तयार गर्नेतर्फ कार्यहरू केन्द्रित रहेका छन् । यो आयोजनाको १, २०० मेगावाट क्षमताको जलाशययुक्त जलविद्युत आयोजना निर्माण गरी वार्षिक ३, ३८३ गिगावाट घण्टा विद्युत उत्पादन

३१ २०८० फागुन १६ गते सम्माननीय प्रधानमन्त्री पुष्पकमल दाहाल प्रचण्डले समितिको बैठकमा व्यक्त गर्नुभएको प्रतिवद्धता

गर्ने लक्ष्य लिएको छ । यो आयोजनाको आर्थिक वर्ष २०८३/८४ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको छ ।^{३२}

आयोजनाका सम्बन्धमा समितिका गतिविधि

बुढी गण्डकी जलविद्युत आयोजना आयोजनाको काम कारवाहीको अवस्था, संचालन मोडालिटी, जग्गा प्राप्ति लगायतका विषयमा समितिमा छलफल भएको थियो ।

बुढी गण्डकी जलविद्युत आयोजना प्रभावित क्षेत्रमा मुआब्जा निर्धारण गर्न बाँकी सम्पूर्ण जग्गाको तुरुन्तै मुआब्जा निर्धारण गरि मुआब्जा वितरण प्रक्रिया अबिलम्ब अगाडि बढाउन भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय र गृह मन्त्रालयलाई, डीपीआर अनुसार १२०० मेघावाटलाई विद्युत उत्पादनका लागि आवश्यक प्रक्रिया पुरा गरी आयोजना निर्माणको कार्य तत्काल अगाडि बढाउन उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय र बुढी गण्डकी जलविद्युत आयोजनालाई निर्देशन दिएको थियो ।

यस सम्बन्धमा व्यक्तिका अधिग्रहण गरिएका जग्गाको मुआब्जा वितरण गर्ने कार्य भएको, आयोजनामा लगानी जुटाउने सम्बन्धमा नेपाल सरकार आफैँले स्रोत जुटाउन कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष, नेपाली सेनाको कल्याणकारी कोष, नेपाल टेलिकम लगायतका संस्थाहरूसँग छलफल भएको जानकारी समितिलाई प्राप्त भएको, उक्त आयोजनाको स्रोत व्यवस्थापनका लागि पेट्रोलियम पदार्थमा लगाइएको पुर्वाधार करबाट प्राप्त प्रति लिटर पाँच रुपैयाँका दरले उठाउने निर्णय भएको जानकारी प्राप्त भएको ।

आयोजना निर्माणको क्रममा अधिग्रहण भएका घर, जग्गा, गोठ, पर्खाल आदि संरचनाको मुआब्जा दिँदा परम्परादेखि स्थानीयस्तरमै बस्दै आएका जग्गाधनी र मुआब्जाबाट नाफा कमाउने उद्देश्यले पछि खरिद बिक्री भई दोस्रो, तेस्रो हुँदै नामसारी भएका जग्गाधनीलाई लाभकरमा सामाजिक न्यायको आधारमा फरक फरक लाभकर नीति तय गर्न निर्देशन दिएको थियो ।

समितिले २०७६ जेठ २० गते आयोजना प्रभावित क्षेत्रमा मुआब्जा निर्धारण गर्न बाँकी सम्पूर्ण जग्गाको तुरुन्तै मुआब्जा निर्धारण गरि मुआब्जा वितरण

३२ राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको संक्षिप्त परिचय: राष्ट्रिय योजना आयोग, २०७९

प्रकृया अबिलम्ब अगाडि बढाउन भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय र गृह मन्त्रालयलाई र DPR अनुसार १२०० मेघावाट विद्युत उत्पादन गर्न आवश्यक प्रक्रिया पुरा गरी आयोजना निर्माणको कार्य तत्काल अगाडि बढाउन उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय र बुढी गण्डकी जलविद्युत आयोजनालाई निर्देशन दिएको थियो ।

समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अध्ययन गरी २०७९ मा प्रकाशित गरेको अध्ययन प्रतिवेदन मार्फत सम्बन्धित निकायलाई मुआब्जा, क्षतिपूर्ति, पुनर्वास तथा पुनःस्थानान्तरणको काम अबिलम्ब सम्पन्न गर्न, आगामी ६ महिनाभित्र आयोजनाको संचालन मोडालिटी, बजेट व्यवस्था लगायतका आधारभूत विषय टुङ्गो लगाई आयोजनाको निर्माण अगाडि बढाउन निर्देशन दिएको थियो ।

आयोजनाका सम्बन्धमा सरकारको प्रतिवद्धता^{३३}

- आयोजनाको लगानीका लागि नेपाल सरकार आफैँले स्रोत जुटाउन कर्मचारी सयञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष, नेपाली सेनाको कल्याणकारी कोष, नेपाल टेलिकम लगायतका संस्थाहरूसँग छलफल गरेको
- पेट्रोलियम पदार्थमा लगाइएको पूर्वाधार करबाट प्रति लिटर रु. ५ उक्त परियोजनाका लागि उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिएको
- ब्यक्तिका अधिग्रहण गरिएका जग्गाको मुआब्जा वितरण गर्ने कार्य अन्तिम चरणमा पुगेको ।

२.८.५.१९ सुनकोशी मरिन बहुउद्देश्यीय आयोजना

आयोजनाको परिचय

वागमती सिंचाई आयोजनाबाट सिंचाई भइरहेको रौतहट र सर्लाही जिल्लाको ४५, ६०० हेक्टर जमिन समेत वागमती सिंचाई योजनाको सिंचित क्षेत्र बारा, रौतहट, सर्लाही, महोत्तरी, धनुषा जिल्लाहरूको जम्मा १, २२, ००० हेक्टर

^{३३} २०८० फागुन १६ गते सम्माननीय प्रधानमन्त्री पुष्पकमल दाहाल प्रचण्डले समितिको बैठकमा व्यक्त गर्नुभएको प्रतिवद्धता

जमिनमा वर्षभरी भरपर्दो सिँचाई सेवा उपलब्ध गराउनु यस आयोजनाको मुख्य उद्देश्य रहेको छ साथै ३१.०७ मेगावाट विद्युत उत्पादन गर्ने सहायक उद्देश्य समेत तय गरिएको छ । यस अन्तर्गत सिन्धुली जिल्लाको खुर्कोट बजारबाट २ कि.मी. माथि र सुनकोशी-तामाकोशी दोभानबाट करिब ९५० मिटर तल सुनकोशी नदीमा ब्यारेज निर्माणका साथै इन्टेक, डिसेन्डर तथा १३.३ कि.मी. टनेलबाट ६७ क्युमेक्स (६७ घन मिटर प्रति सेकेन्ड) पानी मरिन खोलाको बायाँ किनारमा निर्माण हुने पावरहाउसमा खसालिनेछ । यो आयोजनाबाट वागमती सिँचाई योजनाको सिँचित क्षेत्र सहित बारा, रौतहट, सर्लाही, महोत्तरी, धनुषा जिल्लाहरूको समेत गरी जम्मा १, २२, ००० हेक्टर जमिनमा भरपर्दो सिँचाई सुविधा पुर्याउनुका साथै ३१.०७ मेगावाट विद्युत उत्पादन गर्ने लक्ष्य रहेको छ । यो आयोजना आर्थिक वर्ष २०७३/७४ देखि शुरू भई आर्थिक वर्ष २०८२/८३ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य तय गरिएको छ ।^{३४}

आयोजनाका सम्बन्धमा समितिका गतिविधि

समितिले २०७८ फागुन २३ गते सुनकोशी मरिन डाइभर्सन वहुउद्देशीय आयोजनाको स्थलगत अनुगमन गरी आयोजनाको विद्यमान अवस्था, कार्यप्रगति र आयोजनाको समस्याका सम्बन्धमा जानकारी लिएको थियो । सो अनुगमन पश्चात समितिले तयार पारेको प्रतिवेदनको सुभाब तथा निर्देशन खण्डमा आयोजनाको हेडवर्क्स, जग्गा उकास लगायतको ठेक्का प्रकिया तत्काल अगाडि बढाउन र टनेल निर्माण भईसक्दा बाँकी सबै निर्माण कार्य सक्नेगरी योजनाबद्ध ढंगले काम अगाडि बढाउने, क्वायरी साईट चाँडो टुङ्गो लगाएर आयोजना निर्माण सामग्री सुनिश्चित गर्ने, रामेछापको मुआब्जाको विवाद शीघ्र टुङ्गो लगाउने लगायतका विषयहरू समावेश गरी सम्बन्धित निकायलाई पठाएको थियो ।

समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अध्ययन गरी २०७९ मा प्रकाशित गरेको अध्ययन प्रतिवेदन मार्फत सम्बन्धित निकायलाई हेडवर्क्स, जग्गा उकास लगायतको ठेक्का प्रकिया तत्काल अगाडि बढाउन र टनेल निर्माण भईसक्दा बाँकी सबै निर्माण कार्य सक्नेगरी योजनाबद्ध ढंगले काम अगाडि बढाउन, क्वायरी साईट चाडो टुङ्गो लगाएर आयोजना निर्माण सामग्री सुनिश्चित गर्न, आयोजनालाई ३३ केभिए विद्युतको लाईन

^{३४} राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको संक्षिप्त परिचय: राष्ट्रिय योजना आयोग, २०७९

व्यवस्थापन गर्न र रामेछापको मुआब्जाको विवाद शीघ्र टुङ्गो लगाउन निर्देशन दिएको थियो ।

त्यसैगरी समितिले २०८० जेठ ३१ देखि असार १ गतेसम्म दोस्रो पटक सुनकोशी मरिन डाईभर्सन आयोजनाको स्थलगत अनुगमन गरेको थियो । अनुगमनको सिलसिलामा समितिले आयोजनाको सफल कार्यान्वयन, उत्पादित विद्युतको प्रसारण लाइन निर्माण एवं वितरणको सुनिश्चितता, मरिन खोलाको तल्लो भागमा हुनसक्ने क्षति र सोका लागि गरिने ठोस कार्य एवं आयोजना कोप्रयोगमा रहेको टनेल बोरिङ्ग मेशिन (TBM) को प्रयोग र अन्यमा उपयुक्तताको विषय, आयोजनाको कार्य प्रगति, समस्या र समाधानका उपाय जस्ता विषयमा केन्द्रित रही आयोजना कार्यालय, स्थानीय उपभोक्ता र जनप्रतिनिधिहरूसँग अन्तर्क्रिया गरेको थियो । अनुगमनको क्रममा उठाइएका विषयहरूलाई समितिले थप छलफल गरी प्रतिवेदन समेत तयार गरेको थियो । प्रतिवेदनमा समावेश गरिएका निष्कर्षका आधारमा समितिले मिति २०८० असार ३१ गते देहायको निर्देशन दिएको थियो ।

सुनकोशी मरिन बहुउद्देश्यीय आयोजनाको पावर हाउस, प्रसारण लाइन निर्माण र मरिन खोला तटबन्ध सम्बन्धी कार्य लगायतका आयोजनासँग सम्बन्धित सबै कार्यहरूलाई सँगसँगै अगाडि बढाउने तथा आयोजनाको सुरुङ्ग खन्न प्रयोगमा ल्याइएको Tunnel Boring Machine-TBM ले छिटो सुरुङ्ग खन्ने, एकसाथ तीनवटा कार्य गर्ने र यस आयोजनाको सुरुङ्ग खन्ने कार्य समाप्त भएपश्चात् यस्तै प्रकृतिका अन्य काममा प्रयोग गर्न सके अन्य आयोजनाका लागि पुनः विदेशबाट मेशिन ल्याउन खर्च र समयका दृष्टिले समेत किफायती हुने तथा काममा समेत शीघ्रता हुने देखिएकोले यस सम्बन्धमा आवश्यक निर्णय लिन नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिएको थियो ।

उल्लेखित निर्देशनको सन्दर्भमा यस्ता प्रकारका Machine हरू सामान्यता: Site Specific हुने भएतापनि आगामी दिनमा सुरुङ्ग सम्बन्धी कार्य गर्दा सुभाक्वालाई गम्भीर रूपमा लिई आयोजना अगाडि बढाइने जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

आयोजनाका सम्बन्धमा सरकारको प्रतिवद्धता^{३५}

- सुरुङ निर्माणको कार्य द्रुत गतिमा भईरहेको
- प्रतिकूल भौगर्भिक अवस्थितिका कारण सुरुङको Alignment केही Review गर्ने सम्बन्धी विषयमा प्राविधिक अध्ययन भइरहेको ।

२.८.५.२० विद्युत् प्रसारण आयोजना

आयोजनाको परिचय

नेपाल सरकार र अमेरिकी सरकारी निकाय मिलेनियम च्यालेन्ज कर्पोरेसन बीच सन् २०१७ सेप्टेम्बर १४ मा नेपालमा ऊर्जा र यातायात क्षेत्रका पूर्वाधार विकासका लागि MCC ले ५०० मिलियन अमेरिकी डलर (करिब रू ६० अर्ब नेपाली रूपैयाँ) अनुदान सहायता उपलब्ध गराउने सम्बन्धी सम्झौता भएको हो । यसको कार्यान्वयनका लागि मिलेनियम च्यालेन्ज एकाउण्ट नेपाल, विकास समिति ऐन अन्तर्गत गठन भएको छ । यस सम्झौता अनुसार अन्तर्देशीय विद्युत् प्रसारण लाइन निर्माण र केही रकम सडक मर्मत आदिमा खर्च हुनेछ । सम्झौता अनुसार नेपाल सरकारले पूर्वाधार विकासमा करिब रू १५ अर्ब रूपैयाँ लगानी गर्नुपर्छ । नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) को २०७५ आश्विन ५ मा अमेरिकाको मिलेनियम च्यालेन्ज कर्पोरेसनको सहयोगका दुई आयोजना (काठमाण्डौको लप्सिफेदीदेखि धादिङको गल्छी- रातमाटे प्रसारण लाइन र दमौली-भरतपुर-बुटवल प्रसारण लाइन) लाई राष्ट्रिय गौरवका आयोजना घोषणा गरे अनुरूप उक्त रकमबाट खर्च हुन्छ ।

दमौली-भरतपुर-बुटवल प्रसारण लाइनले निर्माणाधीन १४० मेगावाटको तनहुँ हाइड्रो, डीपीआर निर्माणका क्रममा रहेको १०४ मेगावाटको तल्लो सेतीसहित उक्त क्षेत्रमा निर्माण हुने जलविद्युत् परियोजनाको विद्युत् केन्द्रीय प्रसारणमा जोड्ने र बुटवलसम्म पुर्याइने लक्ष्य रहेको साथै काठमाण्डौको लप्सिफेदीदेखि धादिङ जिल्लाको गल्छी-रातमाटे प्रसारण लाइनले राजधानीमा बिद्युत् ल्याइने लक्ष्य रहेको छ । आयोजनाको

३५ २०८० फागुन १६ गते सम्माननीय प्रधानमन्त्री पुष्पकमल दाहाल प्रचण्डले समितिको बैठकमा व्यक्त गर्नुभएको प्रतिवद्धता

आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा शुरू भएर २०८४/०८५ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको छ ।^{३६}

आयोजनाका सम्बन्धमा समितिमा गतिविधि

समितिले उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय, विद्युत प्रसारण आयोजना नेपालका कार्यकारी निर्देशकसँग विद्युत प्रसारण आयोजनाको हालसम्मको प्रगति तथा वर्तमान अवस्थाका सम्बन्धमा छलफल गरेको थियो ।

विद्युत् प्रसारण आयोजना तोकिएको समयमै सम्पन्न गर्न आयोजनामा देखिएका जग्गा प्राप्ति, वन क्षेत्रको जग्गा उपयोग, जग्गाको भोगाधिकारको मुआब्जा, जग्गाको भोगाधिकारमा देखिएका समस्या सरोकारवालाहरूसँग समन्वय गरी समाधान गर्दै आयोजनाको कार्यान्वयनको अनुगमन गर्न अर्थ मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो ।

समितिले दिएको उल्लेखित निर्देशनका सम्बन्धमा नेपाल सरकारबाट देहाय वमोजिम कार्यान्वयन भएको जानकारी प्राप्त भएको थियो:

जग्गा प्राप्ति र मुआब्जा निर्धारण सम्बन्धमा

चितवन र नवलपरासी पूर्व, नवलपरासी पश्चिम, सिन्धुपाल्चोक र पाल्पा जिल्लाको प्रारम्भिक कारवाही प्रतिवेदन पेश भइसकेको, अन्य जिल्लाहरू धादिङ्ग, नुवाकोट र तनहुँको प्रारम्भिक प्रतिवेदनको तयारी अन्तिम चरणमा पुगेको, त्यसैगरी जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को चितवन, पूर्वी नवलपरासी र सिन्धुपाल्चोक जिल्लामा जग्गा प्राप्तिको लागि सूचना जारी भैसकेको, पाल्पा, पश्चिम नवलपरासी र मकवानपुर जिल्लाको दफा ९ अनुसारको सूचना जारी गर्ने प्रक्रिया अन्तिम चरणमा पुगेको तथा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूसँगको पहिलो चरणको छलफल सम्पन्न भएको र चितवन जिल्लाको घरधुरी सर्वेक्षण शुरू भइसकेको ।

३६ राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको संक्षिप्त परिचय: राष्ट्रिय योजना आयोग, २०७९

विद्युत प्रसारण लाइन निर्माण सम्बन्धमा

विद्युत प्रसारण लाइन निर्माण सम्बन्धमा बोलपत्र आव्हान भई प्राविधिक मूल्याङ्कन सम्पन्न भएको, सवस्टेशन निर्माणका लागि बोलपत्रको सुचना प्रकाशन भईसकेको, रूख गणनाको लागत संकलनको लागि परामर्श सेवा सम्भौतामा हस्ताक्षर भई स्थलगत विवरण संकलनका कार्यमा प्राविधिक सहयोगका लागि परामर्शदाता छनोट भई परिचालन गरिएको, एमसिए-नेपालको संयोजनमा परामर्शदाता संस्थामार्फत आयोजना कार्यान्वयन हुने जिल्लाका डिभिजन वन कार्यालयहरूलाई अभिमुखीकरण तालिम उपलब्ध गराइसकेको, रातमाटे-दमौली-बुटवल (नेपाल भारत सिमा) क्षेत्रमा पर्ने काठमाडौं, सिन्धुपाल्चोक, नुवाकोट, तनहुँ, पाल्पा, नवलपरासी (बर्दघाट पूर्व र बर्दघाट सुस्ता पश्चिम) जिल्लाका नगरपालिकाका जग्गाहरूको श्रेष्ठा (मोठ) उतार गरी MCC-Nepal लाई डिजिटल डाटा उपलब्ध गराइएको ।

मिलिनियम च्यालेन्ज एकाउन्ट नेपालको सञ्चालक समितिलाई समावेशी बनाउन निर्देशन दिएको सम्बन्धमा भविष्यमा रिक्त भएका स्थानहरूमा पदपूर्ति गर्दा समितिलाई अभै बढी समावेशी (महिला र अन्य अल्पसंख्यक समेत) बनाउने गरी प्रकृत्या शुरू गरिने जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

२.८.५.२१ महाकाली सिंचाई आयोजना

आयोजनाको परिचय

सुदूरपश्चिम प्रदेशमा आर्थिक वर्ष २०६३/६४ बाट शुरू भएको यो आयोजना आर्थिक वर्ष २०७६/७७ सम्म पहिलो प्राथमिकताको आयोजनाको रूपमा सञ्चालित रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ को बजेट वक्तव्यबाट राष्ट्रिय गौरवको आयोजनाको रूपमा विकास गर्ने गरी रकम व्यवस्था गरिएको हो र नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को २०७८ मंसिर ३० को निर्णयबाट राष्ट्रिय गौरवको आयोजनामा स्तरोन्नति गरेको हो । यस सिंचाई आयोजना कञ्जनपुर जिल्लाको महेन्द्रनगरमा अवस्थित छ भने यस आयोजनाको पानीको मूल स्रोत महाकाली (टनकपुर ब्यारेज) नदी

रहेको छ । सन् १९९६ मा नेपाल र भारतबीच भएको सम्झौता (Mahakali Integrated Development Treaty) अनुरूप नेपालले टनकपुर ब्यारेजबाट हिँउदमा ३०० क्यूसेक र गर्मी याममा १००० क्यूसेक पानी पाउने व्यवस्था रहेको छ ।

यो आयोजनाको मुख्य लक्ष्य सतह सिँचाइबाट २८, २२५ हेक्टर र भूमिगत सिँचाइबाट ५, २६५ हेक्टर गरी जम्मा ३३, ४९० हेक्टर (ब्रह्म देव, मालाखेती, दोधारा चाँदनी, त्रिभुवन वस्ती) जमिनमा सिँचाइ सुविधा पुऱ्याउने रहेको छ । यो आयोजना आर्थिक वर्ष २०६३/६४ मा शुरू भई संशोधित कार्यतालिका अनुसार आर्थिक वर्ष २०८७/०८८ सम्ममा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य तय गरिएको छ ।^{३७}

आयोजनाका सम्बन्धमा समितिका गतिविधि

महाकाली सिँचाई आयोजना प्रभावित क्षेत्र कन्चनपुर जिल्लाको कृष्णपुर नगरपालिकाको वडा नं ४ मा दिइएको मुआब्जा रकमभन्दा न्यून हुने गरी सोही नगरपालिकाको वडा नं १ मा मुआब्जा निर्धारण भई वितरण भएको भनी समितिमा गुनासो आएकोले सो सम्बन्धमा तथ्यगत जानकारी उपलब्ध गराउन उर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाई मन्त्रालयमा निर्देशन दिएको थियो ।

त्यसैगरी उर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाई मन्त्रालय, महाकाली सिँचाई आयोजनाका आयोजना निर्देशकसँग महाकाली सिँचाई आयोजनाको हालसम्मको प्रगति तथा वर्तमान अवस्थाका सम्बन्धमा छलफल भएको थियो ।

२.८.५.२२ रानी जमरा कुलरीया सिँचाई आयोजना

आयोजनाको परिचय

राष्ट्रिय गौरवका योजनामा समावेश रानी जमरा कुलरीया सिँचाइ प्रणाली नेपालको सुदूर पश्चिम प्रदेशको कैलाली जिल्लामा अवस्थित कृषकबाट निर्माण गरी व्यवस्थापन समेत गरिएको सबैभन्दा ठूलो सिँचाइ प्रणाली हो । यस प्रणालीको पानीको श्रोत कर्णाली नदी (पश्चिमी भङ्गालो भरही नाला)

३७ राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको संक्षिप्त परिचय: राष्ट्रिय योजना आयोग

रहेको छ । यस प्रणालीको निर्माण करीव १२० वर्षभन्दा अगाडि विभिन्न चरणमा स्थानीय समुदायको अथक प्रयासबाट भएको थियो । आर्थिक वर्ष २०६६/०६७ सालमा आधुनिकीकरण गर्न शुरू गरिएको यस प्रणालीलाई हाल नेपाल सरकारबाट राष्ट्रिय गौरवको आयोजनामा समावेश गरिएको छ । यस आयोजनाको मूल उद्देश्य रानी जमरा कुलरिया सिंचाइ प्रणालीको १४, ३०० हेक्टर, नयाँ शाखा नहर विस्तार (लम्की विस्तार) को ६००० हेक्टर र सिंचित क्षेत्र विस्तार अन्तर्गत पथरैयादेखि कान्द्रा नदि सम्मको थप १८००० हेक्टर गरी जम्मा ३८, ३०० हेक्टर खेतीयोग्य जमिनमा वर्षभरि सिंचाइ सुबिधा उपलब्ध गराउनु रहेको छ । समग्र सिंचित क्षेत्र ३८,३०० हेक्टर रहने भएपनि हाल नेपाल सरकारबाट स्वीकृत गुरुयोजना अनुसार २०,३०० हेक्टर क्षेत्रफलको निर्माण कार्य आर्थिक वर्ष २०८०/८१ सम्म सम्पन्न गर्ने लक्ष्य राखिएको भएतापनि आयोजनाको कार्य पुरा हुन सकेको छैन ।

नेपाल सरकार तथा विश्व बैंकको संयुक्त लगानीमा रू २७ अर्ब ७० करोड २५ लाखको खरिद गुरुयोजना २०७४ चैत १५ मा स्वीकृत भई निर्माण कार्य भैरहेको छ ।^{३८}

आयोजनाका सम्बन्धमा समितिका गतिविधि

समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अध्ययन गरी २०७९ मा प्रकाशित गरेको अध्ययन प्रतिवेदन मार्फत सम्बन्धित निकायलाई आयोजनामा ऐलानी जग्गा प्राप्तिमा देखापरेको समस्या, मुआब्जा लिई सकेका व्यक्तिबाट पुनः भएको अतिक्रमण, एलाइन्मेन्ट परिवर्तनको विषय, रूख कटान तथा निकुञ्ज क्षेत्रभित्र काम गर्ने क्रममा देखा परेका समस्या र कर्णालीले गरेको कटानबाट सिर्जित समस्या तत्काल समाधान गरी निर्धारित समयमै आयोजना सम्पन्न गर्न निर्देशन दिएको थियो ।

समितिले २०७८ पुस ६ देखि १० गतेसम्म विभिन्न राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको स्थलगत अनुगमन भ्रमण गर्ने सिलसिलामा रानी - जमरा - कुलरिया सिंचाइ आयोजनाको समेत स्थलगत अनुगमन गरेको थियो । यस क्रममा समितिले सरोकरवालाहरूसँग अन्तर्क्रिया गरी आयोजनाका विविध पक्षबारे जानकारी लिएको थियो ।

^{३८} <https://www.rjkip.gov.np.aboutUs>

२.८.५.२३ बबई सिंचाई आयोजना

आयोजनाको परिचय

बर्दिया जिल्लाको बबई नदीमा बाँध बनाइ बर्दिया जिल्लाको करिव ३६, ००० हेक्टर जमिनमा सिँचाई सुविधा उपलब्ध गराउने उद्देश्यले यो आयोजना सन् १९८३ मा तर्जुमा गरिएको थियो । नेपाल सरकारले अन्तराष्ट्रिय विकास संस्था (IDA) को संलग्नतामा वि.सं. २०२४ देखि अध्ययन थालनी गरेको र संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रमको आर्थिक सहयोगमा सम्पन्न भएको यस आयोजनाको पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन प्रतिवेदनमा बबई नदीभन्दा पूर्वमा करीब १९, ००० हेक्टर तथा पश्चिममा २१, ००० हेक्टर जमिनलाई सिँचाइयोग्य भनी निर्धारण गरिएको थियो । पूर्व पश्चिम राजमार्गको बबई नदीमा पर्ने पुल पनि यसै बाँध साथ सम्मिलित भएकोले करीव रु. ६३ करोडको लागतमा नेपाल सरकारको साधन र स्रोतबाट आ.व. २०५३/५४ मा वेयरकम ब्रिज निर्माण कार्य पुरा गरि २८ कि.मि. मुल नहर निर्माण गरि किसानहरूको नहरमा पानी संचालन भैरहेको छ । यो आयोजना आर्थिक वर्ष २०८२/०८३ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य तय भएको छ ।^{३९} यस आयोजना अन्तर्गत निम्नानुसारका प्रमुख क्रियाकलापहरू पर्छन्

- हेडवर्क्स, मूल नहर निर्माण कार्य तथा रिमोडलिंग (मूल नहरको संरचना निर्माण समेत) मध्ये ७८ कि. मि. निर्माण कार्य
- शाखा/ उपशाखा/प्रशाखा नहर निर्माण कार्य
- सिंचित क्षेत्र/बाढीबाट क्षतिग्रस्त क्षेत्र तथा संरचना संरक्षण
- तटबन्ध पुनः निर्माण (नदी नियन्त्रण सम्बन्धी कार्य)

यो आयोजनाको प्रथम चरण अन्तर्गत राजमार्गमा पुलसहितको बाँध (Weir Cum Bridge) बाँध निर्माणको कार्य वि.सं. २०४९ सालमा सम्पन्न गरिएको साथै ५.५ कि.मी. लामो मूल नहरको सुरुको खण्ड वि.सं. २०५० सालमा सम्पन्न गरी परम्परागत रूपमा किसानद्वारा सञ्चालित बुढी कुलो, मफरा

३९ राष्ट्रिय गौरवका तथा रूपान्तरणकारी आयोजनाहरूको संक्षिप्त परिचय: राष्ट्रिय योजना आयोग, २०८०

कुलो, राजकुलो र धधवार कुलो मार्फत करीब ४, ००० हेक्टर क्षेत्रमा सिँचाइ पुर्याउँदै आएको छ ।

बबई नदीमा साइफन, ढोढरी नहर तथा नहर संरचनाहरूको निर्माण कार्य आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा शुरू भई आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य लिएकोमा साइफन तथा लिंक नहर र अन्य नहर साइफनहरूको निर्माण सम्पन्न भई परम्परागत रूपमा कुलोहरूको संरचनाबाट ढोढरी तथा जम्ती बर्गदातर्फ पानी सञ्चालन भई सकेको अवस्थामा २०७१ श्रावण २८ देखि ३० सम्मको बाढीले क्षतिग्रस्त सिँचाई संरचना २०७३ असार सम्ममा पुनःनिर्माण सम्पन्न भइसकेको छ । यो आयोजना आर्थिक वर्ष २०८२/८३ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य तय भएको छ ।^{४०}

आयोजना सम्बन्धी समितिका गतिविधि

समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अध्ययन गरी २०७९ मा प्रकाशित गरेको अध्ययन प्रतिवेदन मार्फत सम्बन्धित निकायलाई वर्षमा पाँच महिना मात्र निर्माण कार्य सञ्चालन गर्न मिल्ने भएकाले सोही बमोजिम कार्यतालिका निर्माण गरी कार्य गर्न, जग्गा प्राप्तिको समस्या तत्काल समाधान गर्नुका साथै निकुञ्ज क्षेत्रभित्र नदीजन्य सामग्रीको ढुवानी तथा आवागमन सहज बनाउन निकुञ्जसँग समन्वय गर्न, आयोजनाका लागि प्रयाप्त बजेट, जनशक्ति तथा अन्यस्रोत साधन सुनिश्चित गर्न निर्देशन दिएको थियो ।

यस आयोजनाको २०७८ पुस ६ देखि १० गतेसम्म स्थलगत अनुगमन गरी सरोकारवालाहरूसँग समितिले अन्तर्क्रिया कार्यक्रम गरी आयोजनाको वस्तुगत अवस्था तथा समस्या पहिचान गरेको थियो ।

२.८.५.२४ पश्चिम सेती जलविद्युत परियोजना

आयोजनाको परिचय

पश्चिम सेती जलविद्युत परियोजना सुदूरपश्चिम प्रदेश स्थित बभाङ्ग, बैतडी, डोटी र डडेल्धुरा जिल्लामा अवस्थित हुने गरी पहिचान भएको

^{४०} राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको संक्षिप्त परिचय: राष्ट्रिय योजना आयोग

जलाशययुक्त जलविद्युत परियोजना हो । सेती नदीको जलस्रोत उपयोग गर्ने गरी प्रस्तावित तथा हाल राष्ट्रिय गौरवको आयोजनाको रूपमा समेत सूचीकृत उक्त परियोजना विकासका लागि लामो समयदेखि प्रयासहरू हुँदै आइरहेको भए तापनि विभिन्न कारणवश परियोजना कार्यान्वयन सफल हुन सकेको थिएन । आपसी सहकार्यमा जलविद्युत परियोजनाहरू तथा अन्तरदेशीय प्रसारण लाइन पूर्वाधारको विकास गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकार र भारत सरकारबीच भएको सहमति अनुरूप ७५० मेगावाटको पश्चिम सेती जलविद्युत परियोजना र ४५० मेगावाट क्षमताको सेती नदी-६ जलविद्युत परियोजनाको विकास सम्बन्धी भारतको NHPC Limited बाट प्राप्त प्रस्ताव नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएको थियो । सोही बमोजिम उपरोक्त परियोजनाहरूको विकास सम्बन्धमा मिति २०७९ भदौ २ गते लगानी बोर्ड र NHPC Limited बीच समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर भएको थियो । यो आयोजना सन् २०२५ देखि शुरू गरी सन् २०३० मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य तय गरिएको छ ।

आर्थिक वर्ष २०७८/७९ सम्म आयोजनाको सम्पन्न प्रमुख क्रियाकलापको रूपमा राष्ट्रिय योजना आयोगका उपाध्यक्षज्यूको संयोजकत्वमा रहेको परियोजनाको खाका एवं परियोजना विकास तथा लगानीको खाका तयार गर्न गठित अध्ययन समितिले प्रतिवेदन तयार गरी पेश गरेको अवस्था छ ।^{४१}

समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अध्ययन गरी २०७९ मा प्रकाशित गरेको अध्ययन प्रतिवेदन मार्फत सम्बन्धित निकायलाई कार्यान्वयन मोडालिटी, बजेट व्यवस्था लगायतका विषय यथाशीघ्र टुंग्याई निर्माण अधि बढाउन निर्देशन दिएको थियो ।

२.८.६ राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाका सम्बन्धमा सरकारको प्रतिवद्धता

समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गतका विषयमा विभिन्न समयमा भएका छलफल, निर्णय, निर्देशन र ध्यानाकर्षण गराइएका विषयहरूको हालसम्मको कार्यान्वयनको अवस्था तथा समितिले विभिन्न समयमा गरेका स्थलगत अनुगमन, छलफल एवं अन्तर्क्रिया तथा विषयविज्ञहरूका राय सुभावा

४१ राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको संक्षिप्त परिचय: राष्ट्रिय योजना आयोग

सहित समितिका छलफलबाट पहिचान गरिएका विषयहरू र प्रधानमन्त्री तहबाटै टुङ्गिनु पर्ने भनी समितिले पहिचान गरेका विषयहरूका सम्बन्धमा सम्माननीय प्रधानमन्त्री पुष्पकमल दाहाल प्रचण्डलाई समितिमा आमन्त्रण गरी २०८० फागुन १६ गते छलफल गरेको थियो ।

उक्त छलफलको क्रममा प्रधानमन्त्रीले अन्य विषयका अतिरिक्त राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाका सम्बन्धमा राख्नु भएका विषयहरूलाई सरकारको प्रतिवद्धताको रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छः

आयोजनाहरूको तहगत बजेट सिलिङ्ग सम्बन्धी मापदण्ड निर्धारण

- तीन तहका सरकारले सञ्चालन गर्ने आयोजनाहरूको बजेट सिलिङ्ग, विषय क्षेत्र र प्राविधिक जटिलता समेतका आधारमा "आयोजना वर्गीकरणको आधार तथा मापदण्ड, २०८०" स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको ।

राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको सम्बन्धमा

- राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको कार्यान्वयन सरकारले उच्च प्राथमिकतामा राखेको
- प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा रहेको एक्सन रूमबाट कार्यतालिका नै बनाएर प्रधानमन्त्री स्वयं आफैँले अनुगमन गरिरहेको
- अनुगमनको क्रममा उक्त अवधिसम्म भेरी बबई बहुउद्देश्यीय आयोजना, सुनकोशी मरिन डाइभर्सन आयोजना, सिक्टा सिंचाई आयोजना, नारायणगढ बुटवल सडक, उत्तर दक्षिण करिडोरहरू लगायतका आयोजनाहरूको अनुगमन भई कार्यमा तीब्रता दिई निर्धारित समयभित्र सम्पन्न गर्न निर्देशन दिएको
- सरकारले प्रत्येक मन्त्रालय सम्बद्ध राष्ट्रिय गौरवका आयोजना लगायत विकास निर्माण र सेवा प्रवाहका विषयहरूमा तत्काल सुधार गरी आम जनतामा सकारात्मक सन्देश प्रवाह गर्न सम्बन्धित मन्त्रालयका मन्त्री र सचिव लगायतका विभागीय प्रमुखहरूसँग नियमित त्रिफिड लिने र निर्देशन दिने कार्य भइरहेको, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका सम्बद्ध सचिवहरूबाट सोको कार्य प्रगति अनुगमन भइरहेको साथै प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका सचिवको अध्यक्षतामा रहेको आयोजना सहजीकरण समिति मार्फत राष्ट्रिय गौरव तथा राष्ट्रिय

प्राथमिकता प्राप्त आयोजनामा देखिएका समस्या समाधान गर्न नियमित रूपमा पहल भइरहेको ।

तत्कालय कायम कुल २४ राष्ट्रिय गौरवका आयोजना मध्ये

- ३ वटा सम्पन्न भैसकेका,
- ४ वटाको प्रगति ८० प्रतिशत भन्दामाथि रहेको
- ६ वटाको प्रगति ५० देखि ८० प्रतिशतसम्म पुगेको
- ६ वटाको प्रगति ५० प्रतिशत रहेको
- ५ वटाको प्रगति १० प्रतिशत मुनि रहेको छ ।
- सुनकोशी मरिन बहुउद्देश्यीय आयोजनाको काम द्रुत गतिमा सञ्चालनमा भइरहेको
- विद्युत प्रसारण आयोजना भर्खर कार्यान्वयनमा गएको
- राष्ट्रपति चुरे संरक्षण कार्यक्रम सन्तोषजनक रूपमा अगाडि बढेको ।

२.८.७ राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाका सम्बन्धमा देखिएका समस्या

- राष्ट्रिय गौरवका आयोजना छनौटका स्पष्ट आधार तथा मापदण्ड निर्धारण नहुँदा राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको संख्यामा बढोत्तरी भएपनि लक्षित उद्देश्य तोकिएको समय सीमाभित्र पूरा नभई आयोजनाको लागत मात्र बढेको देखिन्छ ।
- राष्ट्रिय गौरवका आयोजना व्यवस्थापनको प्रारम्भिक कार्य अन्तर्गत आयोजनाका लागि आवश्यक जग्गा प्राप्तिमा लागि तोकिएको न्यूनतम क्षतिपूर्ति सम्बन्धमा स्थानीय सरोकारवालाबाट विरोध हुने गरेकोमा स्थानीय तहसँग समन्वय र सहजीकरण नभएको, विस्थापित घर परिवारलाई पुनर्स्थापनाको व्यवस्था नगरिएको तथा जग्गाधनी पूर्जा नभएका तर जग्गा हकभोग गरिरहेका परिवारको समेत पुनर्वास तथा पुनर्स्थापनाको व्यवस्था नगरिएको ।
- राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन बढीमा द्रुत दिनमा टुङ्गिने व्यवस्था मिलाउन सकिने भएपनि बढी समय लाग्ने गरेको

साथै राष्ट्रिय गौरवका आयोजना संचालनमा वन क्षेत्र, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा आरक्षित क्षेत्रको उपयोग तथा रूख कटान सम्बन्धमा निकायगत समन्वय नहुँदा आयोजना कार्यान्वयनमा अवरोध सिर्जना भएको ।

- राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको सूचीमा रहेपनि कतिपय राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको कार्यान्वयन मोडालिटी तथा लगानीको स्रोत तय नहुँदा आयोजना कार्यान्वयनमा ढिला भई लागत समेत बढेको देखिन्छ ।
- राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको संचालनमा आवद्ध निर्माण व्यवसायीको मागको आधारमा आवश्यक नदीजन्य तथा खनिजजन्य सामग्रीको उपलब्धता नहुँदा राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको निर्माण कार्य प्रभावित भई आयोजना सम्पन्न हुने समय अवधि बढेको देखिन्छ ।
- राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको ठेक्का व्यवस्थापन प्रक्रिया सरल, छिटो छरितो तथा पारदर्शी नहुँनु, ठेक्का प्राप्त गर्ने निर्माण व्यवसायीको क्षमता मूल्याङ्कन बस्तुगत नभई एकै व्यक्तिले धेरै ठेक्का प्राप्त गरी निर्माण कार्य गुणस्तरीय तथा प्रभावकारी हुन नसकेको देखिन्छ ।
- राष्ट्रिय गौरवका आयोजना व्यवस्थापनका लागि आयोजनाका प्रमुखसँग कार्य सम्पादन करार गर्ने व्यवस्था भएपनि करारमा उल्लेखित नतिजा सूचकको आधारमा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन नहुने र आयोजना प्रमुखको सरुवामा राजनीतिक हस्तक्षेप हुँदा राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको कार्य प्रभावकारितालाई कर्मचारीको कार्यसम्पादनसँग तुलना गरी पुरस्कार तथा दण्डको व्यवस्था गर्न नसकिएको ।
- राष्ट्रिय गौरवका आयोजना अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि जिम्मेवार निकायहरू बीच समन्वय नहुँदा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन बढी खर्चिलो भई नतिजामुखी हुन नसकेको देखिन्छ ।

२.९ राष्ट्रिय सुरक्षा

राष्ट्रिय सुरक्षा एक बहुआयामिक अवधारणा हो । यसले मुलुकको सार्वभौमसत्ता, राष्ट्रिय अखण्डता, भौतिक, सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक र मानवीय पक्षलाई समेट्छ । सार्वजनिक र नीजि मुल्य मान्यताहरू, राष्ट्रिय

सम्मान र राष्ट्रिय गौरव जीउ धन एवम् सामाजिक-सांस्कृतिक मूल्यको संरक्षण, वातावरण, सुशासन विकास र मानव अधिकार जस्ता पक्षलाई समेटेी प्रत्येक राष्ट्रले राष्ट्रिय सुरक्षा नीति तर्जुमा गरेका हुन्छन् । राष्ट्रिय सुरक्षाको सीमा, मार्गनिर्देशनका आधारहरू, राष्ट्रिय हितका विषयहरू, रणनीतिहरू निर्धारण गरेका हुन्छन् ।

राष्ट्रिय सुरक्षा भन्नाले राज्य, सार्वभौमसत्ता, एकता, क्षेत्रीय अखण्डता, जनताको कल्याण, दिगो आर्थिक र सामाजिक विकास र राज्यका अन्य प्रमुख हितहरू अपेक्षाकृत कुनै खतराको सामना नगर्ने र आन्तरिक वा बाह्य धम्की नहुने अवस्थाको समग्रता हो ।

राष्ट्रिय सुरक्षालाई निम्नानुसारका चार फरक मापदण्डहरूको अर्थमा व्याख्या गर्ने गरिन्छ:

- राज्यको हितको सुरक्षा, जसले राज्यको शासन, सार्वभौमसत्ता, एकता र क्षेत्रीय अखण्डता, जनताको कल्याण र दिगो आर्थिक तथा सामाजिक विकासलाई समेट्छ;
- यसले बाहिरी खतरा र आन्तरिक अशान्ति र विकार विनाको स्थितिलाई भल्काउछ;
- राष्ट्रिय सुरक्षासँग सम्बन्धित कारक सापेक्ष र गतिशील हुन्छन् । जोखिम कारक सधैँ अवस्थित रहन सक्ने हुँदा सधैँ सतर्क आवश्यक हुन्छ;
- राष्ट्रिय सुरक्षामा दिगो सुरक्षित अवस्थाको ग्यारेन्टी गर्ने क्षमता बढाउनु, राष्ट्रिय सुरक्षाको रक्षा गर्ने क्षमतालाई निरन्तर सुदृढ पार्नु र जोखिम कारक र वास्तविक खतराबाट बच्ने उपाय तय गर्ने विषय समावेश हुन्छन् ।

राष्ट्रिय सुरक्षा सम्पूर्ण देशको अर्थात् जनताको कल्याणको चिन्ताको विषयको रूपमा लिइन्छ । समाजको समृद्धि र स्थिरताको लागि र सबै मानिसहरूको हितमा राष्ट्रिय सुरक्षामा केन्द्रित हुन्छ ।

राष्ट्रिय सुरक्षाले भौगोलिक, सामाजिक, आर्थिक र राजनीतिक रूपमा देशको पूर्ण सुरक्षालाई बुभाउँछ । हरेक देशले आफ्ना आधारभूत मूल्य र मान्यतामा

आधारित राष्ट्रिय आकांक्षा र अति महत्त्वपूर्ण राष्ट्रिय हितका विषयहरूको पहिचान गरेको हुन्छ । यस्ता राष्ट्रिय आकाङ्क्षा र हितका विषयलाई बाह्य आक्रमण वा आन्तरिक दबाव र चुनौतीहरूबाट सुरक्षित गर्दै सम्वर्द्धन र प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसरी राष्ट्रिय सुरक्षा नीति राज्य र नागरिकका लागि राज्यले उपलब्ध गराउने सुरक्षाको समग्र संरचना र कार्यान्वयनको एकीकृत स्वरूप हो । राष्ट्रिय सुरक्षा नीतिको वर्तमान र भविष्यसँग घनिष्ट सम्बन्ध रहन्छ । यसले राज्यको हित र चासोलाई सम्बोधन गर्दै विद्यमान र सम्भावित खतरा एवम् अवसरलाई ध्यानमा राखी दिशानिर्देश गर्दछ ।

अन्तर्राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र स्थानीय द्वन्द्व तथा अस्थिरताको कारण आपूर्तिमा समस्या उत्पन्न हुने गर्छ । स्रोतहरूमा सीमित व्यक्ति तथा राष्ट्रहरूको बढ्दो आधिपत्यले असमानताको सिर्जना गरी द्वन्द्व उत्पन्न हुने गर्छ । यसप्रकार अन्तर्राष्ट्रिय सुरक्षा वातावरण जटिल तथा चुनौतीपूर्ण बन्दै गएको र परिवर्तित भइरहेको परिस्थितिमा राष्ट्रिय सुरक्षा सुदृढ हुनु अत्यावश्यक हुन्छ । अन्तरिक र बाह्य परिस्थितिको समयमै विश्लेषण गरी रक्षा नीति, परराष्ट्र नीति, अर्थ नीति, आन्तरिक सुरक्षा तथा सार्वजनिक सूचना नीतिका माध्यमबाट राष्ट्रिय सुरक्षा कार्य गर्नुपर्ने हुन्छ । राजनीतिक, आर्थिक, कुटनीतिक, सुरक्षा र सूचना जस्ता शक्ति साधनको समुचित समायोजन गर्न र राष्ट्रिय सुरक्षाको लक्ष्य हासिल गर्न राष्ट्रिय सुरक्षा नीतिको आवश्यक हुन्छ ।^{४२}

देशको स्वतन्त्रता, सार्वभौमिकता, स्वाधिनता, भौगोलिक अखण्डता, राष्ट्रिय एकता, स्वाभिमान, राष्ट्रिय हित र स्वार्थको रक्षा गर्न मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्न राष्ट्रिय हितका लागि बाह्य सम्बन्ध विकास र विस्तार गरी राज्यलाई समृद्ध र समुन्नत बनाउन राष्ट्रिय सुरक्षा प्रणालीको विकास गर्नु आवश्यक हुन्छ । सोही अनुसार नेपालले विभिन्न नीतिगत, कानुनी र संरचनागत तथा कार्यक्रमगत व्यवस्था गरेको छ ।

समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत रहेको राष्ट्रिय सुरक्षाका सम्बन्धमा विभिन्न विषयविज्ञ र सम्बन्धित मन्त्रालयसँग छलफल तथा अन्तर्क्रिया गरेको थियो साथै समितिले यस सम्बन्धमा समितिमा पटक पटक छलफल समेत गरेको थियो । समितिले राष्ट्रिय सुरक्षाका सम्बन्धमा गरेका कामकारवाहीलाई क्रमशः तल प्रस्तुत गरिएको छः

४२ राष्ट्रिय सुरक्षा नीति, २०७३

२.९.१ बैठक तथा छलफल

समितिले पूर्व सचिव तथा राष्ट्रिय सुरक्षा विज्ञ आत्माराम पाण्डे, राष्ट्रिय सुरक्षा विज्ञ केशर बहादुर भण्डारी, पूर्व सचिव तथा राष्ट्रिय सुरक्षा विज्ञ खेमराज रेग्मी, राष्ट्रिय सुरक्षा विज्ञ रविराज थापा, राष्ट्रिय सुरक्षा विज्ञ राजेन्द्र बहादुर सिंह, पूर्व सचिव तथा राष्ट्रिय सुरक्षा विज्ञ वामन प्रसाद न्यौपाने, अजित थापा, गेजा शर्मा वाग्ले, देवीराम शर्मा, देवेन्द्र सिटौला, डा. खड्ग केसी, डा. विष्णुराज उप्रेती, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका पूर्व प्रमुख आयुक्त सूर्यनाथ उपाध्याय, पूर्व महालेखा परीक्षक भानुप्रसाद आचार्य र नापी विभागका पूर्व महानिर्देशक तोयनाथ बरालसँग राष्ट्रिय सुरक्षाको अवधारणा, सिद्धान्त, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासको तुलनात्मक अध्ययन, राष्ट्रिय सुरक्षा सम्बन्धी नीति, मापदण्ड, सुरक्षा निकाय बिचको समन्वय, सुरक्षा सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था, संस्थागत संरचना, राष्ट्रिय सुरक्षा व्यवस्थापनमा देखिएका प्रमुख सवाल, समस्या तथा चुनौती र भावी कार्यदिशा सम्बन्धमा छलफल गरेको थियो ।

समितिबाट लिखित रूपमा माग गरिएको राष्ट्रिय सुरक्षा सम्बन्धी नीतिगत, कानूनी तथा संस्थागत व्यवस्था, राष्ट्रिय सुरक्षा सम्बन्धमा भए गरेका कामकारवाही र भावी कार्ययोजना, राष्ट्रिय सुरक्षासँग सम्बद्ध निकायहरूको स्थापना, संख्या, जनशक्ति, बजेट तथा कार्यक्रम सहितको तथ्यगत विवरण, राष्ट्रिय सुरक्षाको महत्वपूर्ण पक्षको रूपमा रहेको विपद व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित नीतिगत, कानूनी संरचनागत तथा कार्यक्रमगत व्यवस्था, राष्ट्रिय सुरक्षामा देखिएको बाह्य चुनौती जस्तै: खुला अन्तर्राष्ट्रिय सिमाना, सीमा अतिक्रमण, इन्धन, उर्जा संकटको व्यवस्था गर्न सरकारले गरेका प्रयास र हालको अवस्थाका सम्बन्धमा गृह मन्त्रालयबाट प्राप्त जवाफका सम्बन्धमा तत्कालीन गृह मन्त्री नारायणकाजी श्रेष्ठ र गृह सचिवसँग समितिमा छलफल भएको थियो ।

२०७५ चैत्र १९ गते राष्ट्रिय सुरक्षा सम्बन्धी विषयमा एक अन्तर्क्रिया कार्यक्रम आयोजना गरिएको थियो । सो कार्यक्रममा सुरक्षाविद् श्री बालानन्द शर्मालाई स्रोत व्यक्तिको रूपमा आमन्त्रण गरिएको थियो । त्यसैगरी राष्ट्रिय सुरक्षा सम्बन्धी विषयमा, समितिका सदस्य र कर्मचारीलाई विषयविज्ञहरूबाट अभिमुखीकरण कार्यक्रम सम्पन्न भएको थियो । त्यसैगरी राष्ट्रिय सुरक्षाका

सम्बन्धमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयका अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध तथा कुटनीति विभागका प्रमुख डा. खड्ग केसीबाट कार्यपत्र प्रस्तुत भएको थियो ।

२.९.२ राष्ट्रिय सुरक्षाका सम्बन्धमा समितिका निर्देशन तथा निर्देशन कार्यान्वयनको अवस्था

समितिले २०७६ पुस २१ गते सिमा सुरक्षामा थप कडाई गर्ने र छिमेकी राष्ट्र भारतसँगको खुल्ला सिमा बन्द गर्न आवश्यक कुटनीतिक पहल गर्न नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिएको थियो ।

उल्लेखित निर्देशनको सम्बन्धमा कूटनीतिक पत्राचारहरू भएका, नेपाल भारतबीच स्थापना भएका सीमा सम्बन्धी संयन्त्रहरू (Boundary Working Group-BWG / Survey Official's Committee-SOC) को बैठक अयोजनाका लागि मिति प्रस्ताव गरी पठाइएको तथा नेपाल भारतबीच रहेको उच्चस्तरीय द्विपक्षीय संयन्त्रको बैठकहरूमा तथा उच्चस्तरीय भ्रमणको अवसरमा हुने द्विपक्षीय बैठकहरूमा यस विषयलाई प्राथमिकताका साथ उठाइने गरेको छ ।

२.९.३ राष्ट्रिय सुरक्षा सम्बन्धी समस्या

- राष्ट्रिय सुरक्षा नीति, २०७३ को परिमार्जन सहितको सरोकारवाला पक्षहरूको सहभागितामा तर्जुमा गरिएको नयाँ राष्ट्रिय सुरक्षा नीति प्रकाशन गरी आवश्यक कार्यान्वयन योजना सहित कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित निकायको क्रियाशीलता तथा प्रतिबद्धता नदेखिएको ।
- राष्ट्रिय सुरक्षाको एक महत्वपूर्ण अवयवको रूपमा रहेको वित्तीय तथा आर्थिक अपराध न्यूनीकरणका लागि साइबर ब्यूरोको क्षमता अभिवृद्धि गरी संस्थागत सुदृढीकरण गर्न नसकिएको ।
- विश्व परिवेशमा बढ्दै गएको सँगठित अपराध तथा अन्तरदेशीय अपराध (Transnational Crime) न्यूनीकरणका लागि केन्द्रिय अनुसन्धान ब्यूरोलाई थप प्राविधिक तथा सीप दक्षयुक्त जनशक्ति सहितको संस्थागत सुदृढीकरणका लागि आवश्यक पूर्वाधार निर्माणमा प्राथमिकता नदिएको ।

- विश्वव्यापीकरण सँगै नयाँ-नयाँ सिर्जित आर्थिक अपराधहरूको अनुसन्धानको लागि आवश्यक पूर्वाधार निर्माण गर्न नसकेको ।
- राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सुरक्षा प्रणालीको विकास, मर्मत सम्भार तथा संरक्षणको लागि मुख्य जिम्मेवार निकायको रूपमा रहेको गृह प्रशासनको क्षमता समसामयिक रूपमा स्तरोन्नति गर्न नसकिएको ।
- रक्षा मन्त्रालयको मातहतमा रहेको राष्ट्रिय सुरक्षा परिषद्को संस्थागत सुदृढीकरण गर्न नसक्दा राष्ट्रिय सुरक्षा प्रणाली सम्बन्धमा अध्ययन तथा अनुसन्धान भई समसामयिक तथा अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक तथा सामाजिक परिदृश्य तथा अवस्था अनुरूप राष्ट्रिय सुरक्षा प्रणालीको विकास हुन नसकेको ।
- राष्ट्रिय सुरक्षा निकायहरूलाई राष्ट्रिय सुरक्षाका लागि उच्चतम रूपमा परिचालन गर्न नसकिएको । राष्ट्रिय सुरक्षा निकायहरू बीच लक्षित समन्वय तथा सहकार्य नहुँदा सुरक्षासम्बन्धी कार्यहरू बीच दोहोरोपन तथा स्वार्थ वाफिने अवस्था समेत सिर्जना भएको ।
- राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सुरक्षाको लागि संघ प्रदेश तथा स्थानीय तहबीच समन्वय हुन नसकेको, प्रदेश प्रहरीको समायोजनको प्रकृया अगाडि नबढ्दा प्रदेशको एकल अधिकार अन्तर्गत रहेको प्रदेश प्रहरी सम्बन्धी कार्यहरू कार्यान्वयन गर्न नसक्दा प्रदेशको सुरक्षा फितलो तथा विश्वसनीय हुन नसकेको ।
- सीमा सुरक्षामा खटिएका जनशक्ति तथा सुरक्षाकर्मीहरूलाई तालिम तथा सुविधासम्पन्न उपकरणहरू उपलब्ध गराउन नसक्दा सीमा नाकामा तस्करी, चोरी पैठारी तथा अवैध रूपमा शरणार्थीहरूको प्रवेश जस्ता गैरकानुनी क्रियाकलापहरूमा बढोतरी हुने घटना बढ्दै गएको ।
- नेपालको भारतसँगको खुला सीमानाको कारण सँगठित अपराध, सीमा अतिक्रमण र राजस्व चुहावटलाई नियन्त्रण गर्न नसकिएको ।
- सीमा नाकामा भारतीय पक्षका सुरक्षाकर्मीहरूबाट मानव अधिकार हनन हुनेगरी भएका उश्रृत्ल घटनाबाट पनि स्थानीय जनताहरू पीडित हुनु परेको ।

- राष्ट्रिय सार्वभौमसत्ता भौगोलिक अखण्डता र राष्ट्रिय सुरक्षामा आँच आउने गतिविधि नियन्त्रणका लागि प्रतिजासुसी क्षमता अभिवृद्धि गर्न नसकिएको ।
- राष्ट्रिय महत्वका दस्तावेज तथा अभिलेखहरू पछिल्लो पुस्तालाई राष्ट्रिय गौरवका गाथाको व्याख्या हुने गरी हस्तान्तरण गर्नका लागि अभिलेखीकरण तथा नयाँ प्रविधिद्वारा डिजिटाइजेशन गर्ने सम्बन्धमा वेवास्ता गरिएको ।
- राष्ट्रिय सुरक्षा नीति तथा विदेश नीति सर्वदलीय सहमतिको आधारमा तर्जुमा गरी जनताको प्रतिनिधित्व गर्ने संस्थाबाट पारित गर्ने अभ्यास नहुँदा राष्ट्रिय सुरक्षा प्रणालीको विकास, संवर्द्धन तथा प्रवर्द्धनका लागि राष्ट्रिय सहमतिको संस्कार विकास गर्न नसकिएको ।

२.१० संवैधानिक निकाय

राज्यको प्रादुर्भावपछि नागरिकहरू राज्यका नीति तथा प्रकृयाबाट प्रभावित हुने गर्दछन् । नागरिकको स्वतन्त्रताको सम्मान गर्दै राज्यले केही सीमाहरूको समेत निर्धारण गरेको हुन्छ । राज्य शक्तिको प्रयोग गरी जनताको इच्छा नीतिमा बदल्न नागरिक हक अधिकार संरक्षणका लागि राज्यका प्रमुख तीन अंगहरू विधायिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकाको व्यवस्था गरी शक्तिको विभाजन गरिएको हुन्छ । यी तीन निकाय निरंकुश र स्वेच्छाचारी हुनबाट जोगाउन एकापसमा नियन्त्रण र सन्तुलनको अभ्यास पनि १८औँ शताब्दी^{४३}बाटै शुरू भएको पाइन्छ । यी तीन अंगका अतिरिक्त पनि सरकार वा कार्यकारीका कार्यहरू नियन्त्रित र जनउत्तरदायी बनाउन, राज्यको स्रोत साधन तथा शक्तिको उपयोगमा नागरिक समानताको हक र जवाफदेहिताको प्रवर्द्धन गर्न र सरकालाई आवश्यकतानुसार सहयोग, सल्लाह, आलोचना तथा निगरानी राख्न संवैधानिक निकायहरूको व्यवस्था गर्ने परम्पराको विकास भएको पाइन्छ । संवैधानिक निकायलाई राज्यको शक्ति नियन्त्रण र सन्तुलनका सुत्रहरू मानिन्छन् । देशको समृद्धि र समन्याय राज्यको प्रमुख कार्य भए तापनि असीमित अधिकारको प्रयोग गर्दा सरकारको राज्य शक्ति र राज्य स्रोतको दुरुपयोग हुने प्रबल संभावना रहन्छ । यसर्थ सधैँभरी नागरिकको हक र अधिकार कार्यपालिकाबाट राज्यशक्तिको प्रयोग हुँदा संरक्षित हुन्छन् भन्न सकिदैन ।

^{४३} लोक सेवा आयोगका पुर्व अध्यक्ष श्री उमेश मैनालीबाट समितिमा प्रस्तुत कार्यपत्रबाट

नागरिक अधिकार संरक्षण गर्न र सरकारबाट शक्तिको प्रयोग हुँदा हुन सक्ने दुरुपयोगलाई नियन्त्रण गर्न स्थापना भएका संवैधानिक निकायका कामबारवाहीका सम्बन्धमा समितिले गरेका छलफल, अन्तर्क्रिया, निर्णय तथा निर्देशन लगायतका विषयहरूलाई क्रमशः तल प्रस्तुत गरिएको छः

२.१०.१ बैठक तथा छलफल

पछिल्लो समयमा बेरुजुको आकार बढ्दै गएको देखिएकोले सोको कारण र यस सम्बन्धमा महालेखा परीक्षकको कार्यालयको भूमिकाका सम्बन्धमा २०७९ साउनमा महालेखा परीक्षक टंकमणि शर्मा दंगालसँग छलफल भएको थियो भने २०८० असार ११ मा देशमा बेरुजुको अवस्था, बेरुजु न्युनीकरण लगायत लेखा परीक्षणका क्रममा गरिएका सिफारिस तथा निर्देशनको कार्यान्वयनको अवस्था, लेखा परीक्षणका क्रममा देखिएका समस्या तथा चुनौती, प्रमुख सवाल र भावी कार्ययोजनाका सम्बन्धमा कार्यबाहक महालेखा परीक्षक राममाया कुँवरसँग छलफल भएको थियो ।

समितिले २०७७ असोज १३ गते नेपालको संविधानको भाग २७ अन्तर्गत रहेका अन्य आयोगहरू मध्ये मधेशी आयोग, राष्ट्रिय समावेशी आयोग र राष्ट्रिय महिला आयोगका पदाधिकारी तथा सचिवज्यूहरूसँग आयोगहरूको कामकारवाहीको अवस्थाबारे छलफल गरेको थियो ।

समितिको २०७८ साउन १४ गतेको बैठकमा प्रमुख निर्वाचन आयुक्त दिनेश कुमार थपलिया, निर्वाचन आयोगका सचिव सुरेश अधिकारी तथा निर्वाचन आयोजका पदाधिकारीहरूसँग विद्यमान निर्वाचन सम्बन्धी ऐन कानून र आगामी स्थानीय निर्वाचनको विषयमा छलफल भएको थियो ।

२०७९ माघ १८ गते संघीय संसद, प्रदेश सभा र स्थानीय तहको निर्वाचनमा समानुपातिक समावेशी प्रतिनिधित्वको सुनिश्चितता गर्न र निर्वाचन सम्बन्धी कानूनको निर्माणको सम्बन्धमा राष्ट्रिय सभाका समिति सभापतिहरू, प्रमुख निर्वाचन आयुक्त, महान्यायाधिवक्ता, निर्वाचन आयुक्त, प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभाका सदस्यहरू, संविधान सभाका सदस्यहरू, विज्ञहरू समेतको सहभागितामा छलफल भएको थियो ।

समितिको २०८० जेठ २९ गतेको बैठकमा एकीकृत निर्वाचन कानून तर्जुमा, जिल्ला निर्वाचन कार्यालय खारेजीमा आयोगको धारणा, निर्वाचन प्रणालीमा गर्नुपर्ने सुधारका सम्बन्धमा प्रमुख निर्वाचन आयुक्त दिनेश कुमार थपलिया, निर्वाचन आयुक्त डा. जानकी कुमारी तुलाधर र निर्वाचन आयोगका सचिवसँग छलफल भएको थियो ।

समितिको २०८० असार ३ गते बसेको बैठकमा अख्तियार अनुसन्धान आयोगका प्रमुख आयुक्त प्रेम कुमार राई, आयुक्त किशोर कुमार सिलवाल, आयुक्त जय बहादुर चन्द, आयुक्त डा. हरि पौडेल, आयुक्त डा. सुमित्रा श्रेष्ठ अमात्य र सचिव रामेश्वर दंगालसँग अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भए गरेका काम कारवाहीहरू प्रमुख सवाल, समस्या तथा आयोगका सिफारिस कार्यान्वयन अवस्था तथा भावी कार्ययोजना लगायतका विषयमा छलफल भएको थियो ।

सार्वजनिक सेवामा समावेशी तथा समानुपातिक प्रतिनिधित्वको अवस्था, लोक सेवा आयोगबाट भएका काम कारवाही, कार्य सम्पादनको क्रममा देखिएका समस्या तथा चुनौती, प्रमुख सवाल र भावी कार्ययोजनाका सम्बन्धमा लोक सेवा आयोगसँग छलफल भएको थियो ।

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगसँग आयोगको हालसम्मको काम कारवाही, तीनै तहका सरकारबीच स्रोत बाँडफाँड लगायतका विषयमा छलफल भएको थियो । राष्ट्रिय योजना आयोग र राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग बीचको अन्तरसम्बन्ध तथा भूमिका, आयोजना वर्गीकरणको आधार तथा मापदण्ड, वित्तीय संघीयता र राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसको कार्यान्वयनको अवस्था, कार्यसम्पादनको क्रममा देखिएका आयोगका समस्या तथा चुनौती, प्रमुख सवाल र भावी कार्ययोजनाका सम्बन्धमा राष्ट्रिय योजना आयोगका उपाध्यक्ष र राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगका अध्यक्षसँग छलफल भएको थियो ।

समितिले २०८० फागुन ३ गते नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहबीच र प्रदेश तथा स्थानीय तहबीच राजस्व बाँडफाँड गर्ने विस्तृत आधार, प्रकृया, सूचक तथा ढाँचाको सम्बन्धमा, नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई र प्रदेशले स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने वित्तीय समानीकरण

अनुदान सिफारिस गर्दा प्रत्येक प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने न्यूनतम अनुदान निर्धारण गर्ने प्रकृया तथा विधि, आधार र सूचक लगायतका विषयमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगका अध्यक्ष बालानन्द पौडेल, सदस्य जुध्द बहादुर गुरुङ र सचिव कृष्ण बहादुर राउत समेतसँग छलफल गरेको थियो ।

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका पदाधिकारीहरूसँग मानव अधिकारको सम्बन्धमा आयोगबाट भएका कामकारवाही र आयोगका सिफारिस कार्यान्वयनका विषयमा समितिमा छलफल भएको थियो ।

राज्यको तहगत संरचनाको विकासमा समन्वय तथा संवैधानिक आयोग सम्बन्धी अध्ययन उपसमितिले संविधानको भाग २७ मा रहेका अन्य आयोगहरूसँग आयोगको संरचनात्मक, कानूनी व्यवस्था, बजेट, जनशक्तिको अवस्था, आयोगबाट भइरहेका काम कारवाही, समस्या, भावी कार्यदिशा तथा कार्ययोजनाको विषयमा विवरणहरू माग गरी आयोगका पदाधिकारीहरूसँग छलफल गरेको थियो ।

२.१०.२ संवैधानिक निकायका सम्बन्धमा समितिले दिएका निर्देशन र कार्यान्वयनको अवस्था

नेपालको संविधानको भाग २७ मा रहेका अन्य आयोगहरूमा संविधान जारी भएको पाँच वर्ष वितिसक्दा पनि आयोगका प्रमुख तथा पदाधिकारीहरू नियुक्त हुन नसक्दा संविधानको मर्म तथा भावना अनुकूल आयोगहरूले कार्य सम्पादन गर्न नपाएको हुनाले सम्पूर्ण संवैधानिक आयोगहरूमा रिक्त रहेका प्रमुख तथा पदाधिकारीका पदहरूमा अविलम्ब नियुक्ति गर्ने व्यवस्था मिलाउन नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिएको थियो ।

आयोगहरूका भौतिक पूर्वाधारयुक्त भवन नभएकोले उपयुक्त कार्यालयको व्यवस्था गर्न, आयोगको उद्देश्य अनुरूप काम गर्नको लागि प्रर्याप्त जनशक्ति नभएकोले आयोगले माग गरे बमोजिम दरबन्दी अनुसारको कर्मचारीको पदपूर्तिको व्यवस्था मिलाउन र छिटो छिटो सरुवा गर्ने परिपाटीको अन्त गर्न, बजेटको अभावका कारण आयोगहरूका अध्ययन अनुसन्धान प्रभावित भएकाले आवश्यक बजेटको व्यवस्था मिलाउन नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिएको थियो ।

नेपालको संविधानको भाग २७ अन्तर्गत संवैधानिक आयोगको व्यवस्था गरिएका र यी आयोगहरूले आफ्नो औचित्य सावित गर्ने जिम्मेवारी पनि उक्त आयोगहरूमा रहेको सन्दर्भमा संविधानको धारा २६५ मा पुनरावलोकन गर्ने प्रावधान समेत रहेकोले आयोगमा उपलब्ध स्रोत, साधन तथा जनशक्तिको समुचित व्यवस्थापन मार्फत आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्र प्रभावकारी कार्यसम्पादन गरी सबै वर्ग, क्षेत्र र सम्प्रदायका नागरिकलाई मूलधारमा ल्याउन सशक्त भूमिका निर्वाह गर्न सात वटै आयोगलाई निर्देशन दिएको थियो ।

उल्लेखित निर्देशनको सन्दर्भमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगमा र अन्य आयोगहरूमा रिक्त रहेका आयोगका प्रमुख तथा पदाधिकारीको पदमा अविलम्ब नियुक्ति भएको थियो ।

२०७९ सालमा भएको प्रतिनिधि सभा सदस्य निर्वाचन तथा प्रदेश सभा सदस्य निर्वाचनका साथै आगामी निर्वाचनहरूमा संविधानको धारा ३८ (४) बमोजिम महिला सहभागिता सुनिश्चित हुने गरी निर्वाचन सम्बन्धी कानूनहरू निर्माण तथा संशोधन गर्न र निर्वाचन प्रणालीमा सुधारका प्रकृया अबिलम्ब अगाडि बढाउन नेपाल सरकार र निर्वाचन आयोगलाई र E-Voting System मार्फत निर्वाचन गर्न सकिने स्थानहरूको अध्ययन गरी उक्त स्थानहरूमा E-Voting System बाटै निर्वाचन गर्ने व्यवस्था मिलाउन र त्यस्ता स्थानहरूको दायरा आगामी निर्वाचनहरूमा क्रमशः विस्तार गर्दै पूर्ण रूपमा E-Voting System मा जाने नीतिको अख्तियार गर्न निर्वाचन आयोगलाई निर्देशन दिएको थियो ।

यस सम्बन्धमा नेपालको संविधानको धारा ३८ (४) र दिगो विकास लक्ष्यको मर्म र भावना अनुसार निर्वाचन हुने राज्यका सबै तह, पद र निर्वाचन प्रणालीमा समानुपातिक समावेशी प्रतिनिधित्वको सुनिश्चितता हुने गरी कानूनी व्यवस्था गर्न निर्वाचन व्यवस्थापन विधेयकको मस्यौदा तयार भएको थियो ।

प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभाको मिति दृण्ड मंसिर ४ को निर्वाचनमा प्रत्येक दलले प्रत्यक्षतर्फ उम्मेदवारी दिँदा त्यसको एक तिहाईमा नघट्ने गरी महिला उम्मेदवारको प्रतिनिधित्वको सुनिश्चितता गर्ने र त्यसपछिका निर्वाचनमा दिगो विकास लक्ष्य समेतलाई ध्यानमा राखेर सन् २०३० सम्म ४० प्रतिशत महिला साँसदहरूको प्रतिनिधित्व पुऱ्याउने सरकारको नीति

अनुसार नेपालको संविधानको धारा ३८ (४), धारा ४२ र धारा ४७ को कार्यान्वयन गर्न निर्वाचन आयोगलाई निर्देशन दिएको थियो ।

निर्वाचन आचारसंहितालाई कडाईका साथ पालना गराउन, मतदानको मितिभन्दा १५ दिन अगाडिको प्रचार प्रसार अवधिमा मदिरा बिक्री वितरण र सेवन गर्न निषेध गर्न निर्वाचन आयोग र गृह मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो ।

२०७९ मंसिर ४ को प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभाको निर्वाचनमा समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली अनुसारको निर्वाचनमा भाग लिने राजनीतिक दलले आफ्नो दलको तर्फबाट प्रतिनिधित्व गर्ने उमेदवारको बन्दसूची निर्वाचन आयोगमा पेश गर्नुभन्दा अघिल्लो दिन २०७४ सालको प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभाको निर्वाचनमा भाग लिने राजनीतिक दलको तर्फबाट पेश भएको समानुपातिक उमेदवारको बन्दसूची स्वतः खारेज हुने व्यवस्था गर्न निर्वाचन आयोगलाई निर्देशन दिएको थियो ।

प्रस्तावित निर्वाचन व्यवस्थापन विधेयकको मस्यौदामा समितिको निर्देशन वमोजिमका अधिकांश व्यवस्थाहरू समावेश भएको पाइएको छ ।

निर्वाचन आयोगबाट संवत् २०७४ सालमा भएको प्रतिनिधि सभा सदस्य तथा प्रदेश सभा सदस्य निर्वाचनको लागि राजनीतिक दलले पेश गरी आयोगले प्रकाशन गरेको उमेदवारको बन्दसूची २०७९ असोज १ गते राति १२:०० बजेदेखि स्वतः कायम नरहने गरी निर्णय गरी सोको जानकारी प्रतिनिधि सभा, प्रदेश सभा, राष्ट्रिय सभाको यस समिति र राजनीतिक दललाई समेत दिएको थियो ।

स्वदेशमा निर्मित विद्युतीय मतदान यन्त्र तत्काल व्यवस्थापन हुन सक्ने अवस्था नभएमा आगामी २०७९ श्रावण मसान्तसम्ममा आयोगलाई उपलब्ध हुने गरी अन्य देशमा निर्मित विद्युतीय मतदान यन्त्रको आवश्यक प्रबन्ध गरिदिन निर्वाचन आयोगले गृह मन्त्रालय मार्फत नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद् लाई पठाएको थियो ।

नेपालको संविधानको धारा ३८ (४) र दिगो विकास लक्ष्यको मर्म र भावना अनुसार निर्वाचन हुने राज्यका सबै तह, पद र निर्वाचन प्रणालीमा

समानुपातिक समावेशी प्रतिनिधित्वको सुनिश्चितता हुनेगरी कानूनमा व्यवस्था गर्न निर्वाचन सम्बन्धी विधेयक संघीय संसदमा पेश गर्न २०७९ माघ १९ गते नेपाल सरकार र निर्वाचन आयोग, नेपाललाई निर्देशन दिइएको थियो ।

यस सम्बन्धमा राज्यका सबै तह, पद र निर्वाचन प्रणालीमा समानुपातिक समावेशी प्रतिनिधित्वको सुनिश्चितता हुने गरी कानूनमा व्यवस्था गर्न संघीय संसदमा पेश गर्ने प्रयोजनाका लागि निर्वाचन आयोगको मिति दण्डण असार १८ गते निर्वाचन व्यवस्थापन विधेयकको मस्यौदा स्वीकृत गरी गृह मन्त्रालयमा पठाइसकेको थियो ।

संघीय संसदका सदस्य, प्रदेश सभाका सदस्य, स्थानीय तहका सदस्यको निर्वाचनको प्रयोजनको लागि मतदाता नामावली संकलन गर्दा स्थानीय तहबाटै शुरू गर्ने साथै विदेशमा रहेका नेपाली नागरिकको मताधिकार सुनिश्चितताको लागि मतदाता नामावली संकलन कार्य विदेशस्थित नेपाली कुटनीतिक नियोग मार्फत गर्न नेपाल सरकार र निर्वाचन आयोग, नेपाललाई निर्देशन दिएको थियो ।

यस सम्बन्धमा स्थानीय तह मार्फत् मतदाता नामावली संकलन गर्न कार्यविधि तयार भएको । विदेशमा बस्ने नेपालीको मताधिकार सुनिश्चित गर्न निर्वाचन व्यवस्थापन विधेयकको मस्यौदामा समावेश भएको । प्रस्तावित मस्यौदामा वडा अध्यक्ष तथा प्रतिनिधिसभा र प्रदेश सभाको प्रत्यक्ष निर्वाचनतर्फ ३३% र महिलाको उम्मेदवार कायम हुनेगरी मस्यौदामा समावेश भएको ।

संघीय संसदमा पेश भएको नेपाल सरकारको २०८० १०८१ को राजश्व र व्ययको वार्षिक अनुमानमा जिल्ला निर्वाचन कार्यालयहरूको खारेज गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा निर्वाचन इकाई रहने भनी प्रस्ताव भएको सन्दर्भमा निर्वाचन आयोगसँग परामर्श गरी उक्त प्रस्तावको पुनरावलोकन गर्न नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र गृह मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो ।

यस सम्बन्धमा सरकारले बजेट मार्फत ल्याएको उक्त प्रस्तावलाई पुनरावलोकन गरी साविक वमोजिम नै निर्वाचन कार्यालयहरू कायम राखेको थियो ।

निर्वाचन आयोगलाई आवधिक निर्वाचनहरू स्वतन्त्र, स्वच्छ, निष्पक्ष, विश्वसनीय र मर्यादित बातावरणमा सम्पन्न गराउन आवश्यक सहयोग गर्न

नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो ।

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगलाई दिएका निर्देशनहरू माथि समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय शीर्षकमा समावेश गरिएको छ ।

२.१०.३ संवैधानिक निकायका सम्बन्धमा देखिएका समस्या

- संवैधानिक निकायका संविधान तथा कानूनप्रदत्त अधिकार तथा भूमिकालाई अझ प्रभावकारी बनाउन एवं संवैधानिक निकायका सिफारिस कार्यान्वयन गर्न सरकारको चासो कम देखिनु ।
- स्रोत ज्ञान तथा व्यवस्थापकीय क्षमताको कमीका कारण अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौतामार्फत नेपाल सरकारले जनाएको प्रतिबद्धता अनुसार नेपाल पक्ष भएका सन्धि, सम्झौता कार्यान्वयन प्रभावकारी हुन सकेको देखिंदैन ।
- संवैधानिक निकायका कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित कानूनहरू हालसम्म पनि संघीयता अनुकूल परिमार्जन हुन नसकेको ।
- नेपालको संविधानले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको कार्यक्षेत्रको दायरालाई संकुचित गरी अनुचित कार्यलाई हटाइएको र अर्को कुनै निकायलाई नतोकिएका कारण अनुचित कार्यको संस्कृति मौलाउदै गई संविधानले परिकल्पना गरेको विकास समृद्धि तथा सुशासनका लक्ष्य प्राप्तमा कठिनाई उत्पन्न भएको पाइएको ।
- संवैधानिक निकायहरूको कार्यप्रकृति फरक रहेको र कार्यपालिकाका कामकारवाहीका सम्बन्धमा समेत प्रश्न गर्ने हैसियत राख्ने भएकाले त्यस्ता संवैधानिक निकायमा अलग्गै संवैधानिक सेवा गठन नभई कार्यपालिकाकै कर्मचारी आउ जाउ गर्ने हुँदा संवैधानिक निकायका कार्यमा प्रभावकारिता आउन नसकेको, स्वायत्त ढंगले काम गर्न नसकी संवैधानिक निकायको कार्यगत स्वायत्तता समेत हुन नसकेको साथै संवैधानिक निकायको उद्देश्य प्राप्तमा समेत प्रश्न खडा हुने अवस्था कायमै रहेको ।

- लोक सेवा आयोग लगायतका केही संवैधानिक निकायको कार्यक्षेत्र विस्तारित भएको सन्दर्भमा विस्तारित कार्य क्षेत्रको तुलनामा संस्थागत क्षमता र स्रोत साधनको विस्तार हुन नसकेको ।
- संवैधानिक निकायका विशेषगरी अन्य आयोगहरूको आफ्नै भवन लगायतका भौतिक पूर्वाधार नहुँदा दैनिक कामकारबाहीमा समेत वाधा व्यवधान सिर्जना भएको ।
- संवैधानिक आयोगका सिफारिसहरूको कार्यान्वयन वाध्यकारी नभएकोले वार्षिक प्रतिवेदनको औचित्यतामाथि प्रश्न खडा हुने गरेको ।

२.११ राष्ट्रिय सरोकारका विषय

राष्ट्रिय सरोकारका समसामयिक विभिन्न विषयमा समितिले अध्ययन, छलफल, निर्णय, निर्देशन गरेको थियो । राष्ट्रिय सरोकारका विषयमा समितिले गरेका कामकारवाहीलाई निम्नानुसारका विभिन्न उपशीर्षकहरूमा बर्गीकृत गरी प्रस्तुत गरिएको छः

२.११.१ विपद् व्यवस्थापन

(क) २०७२ को भूकम्प

विद्यालय, स्वास्थ्य चौकी तथा सामुदायिक भवनको पुनःनिर्माण कार्य पहिलो प्राथमिकतामा राखी अगाडि बढाउन, निजी आवास निर्माण कार्य यथाशीघ्र सम्पन्न गर्न र एकिकृत वस्ती निर्माणमा विशेष पहल कदमी लिन, पुरातात्विक महत्व र मुख्य मान्यतामा विशेष ध्यानमा राख्दै गुणस्तरियतालाई कायम हुनेगरी तोकिएको समय सिमाभित्र सम्पन्न गर्न, राज्यका तहगत संरचनाहरूबीच समन्वय, सहकार्य र समझदारीको वातावरण सिर्जना हुने गरी राष्ट्रिय पुनःनिर्माण प्राधिकरणसँग सम्बन्धित संरचनाहरूलाई क्रियाशिल बनाउन, काठमाडौं उपत्यकाभित्रका परम्परागत तथा प्राचिन वस्तीहरू पुनःनिर्माणमा विशेष ध्यान दिन समितिले २०७५ सालमा राष्ट्रिय पुनःनिर्माण प्राधिकरणलाई निर्देशन दिएको थियो ।

त्यसैगरी समितिले २०७६ सालमा प्राधिकरणको विगत एक वर्षका काम कारवाही सन्तोषजनक देखिएको र पुनःनिर्माण सम्बन्धी बाँकी कार्य निर्धारित समयसिमाभित्रै निर्धारित मापदण्ड बमोजिम गुणस्तरीय ढगले सम्पन्न गर्न, प्राधिकरणको बाँकी कार्य अवधिलाई समेतलाई ध्यान दिंदै निजी आवास लगायत पुनःनिर्माण सम्बन्धमा प्राप्त गुनासो नियमानुसार अविलम्ब सम्बोधन गरी प्राधिकरणको काम कारवाही तिब्रताका साथ अगाडि बढाउन राष्ट्रिय पुनःनिर्माण प्राधिकरणलाई निर्देशन दिएको थियो ।

समितिले २०७७ चैतमा केन्द्रीय विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका सम्बन्धमा भएका कामकारवाही र आगामी कार्ययोजनाका सम्बन्धमा गृह मन्त्रालयका सचिव र राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरणसँग छलफल भएको थियो ।

(ख) जाजरकोटको भूकम्प

२०८० कार्तिक १७ गते दिन राती ११:४७ बजे जाजरकोटको बारेकोट गाँउपालिका वडा नं.१ रामीडाँडा केन्द्रविन्दु बनाई गएको ६.४ रेक्टर स्केलको भूकम्पबाट जाजरकोट, रूकुम पश्चिम र सल्यानसहितका जिल्लाहरूमा भएको जनधनको क्षतिप्रति समिति गम्भिर बन्दै उक्त भूकम्पमा परी ज्यान गुमाएकाप्रति शोक व्यक्त गर्नुका साथै भूकम्पबाट प्रभावित व्यक्तिहरूको शीघ्र उद्धार, घाइतेहरूको शीघ्र उपचार, पीडितहरूलाई एकद्वार प्रणाली मार्फत् उचित राहत, पुनर्स्थापना र क्षति भएका संरचनाहरूको उपयुक्त मोडालिटी तय गरी शीघ्र पुनर्निर्माणको व्यवस्थापनमा तत्काल जुट्न नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिएको थियो । यसैगरी भूकम्प प्रभावित क्षेत्रको स्थलगत अनुगमन पश्चात् समितिमा गृहमन्त्री लगायतसँग छलफल गरी देहाय वमोजिमका निर्देशनहरू दिएको थियो:

- हालसम्म पनि जाजरकोट र रूकुम पश्चिम जिल्लामा भूकम्पबाट क्षति पुगेका भौतिक क्षतिको यकिन विवरण उपलब्ध हुन नसकेकोले यसको तथ्याङ्क यकिन गरिनुपर्ने,

- प्राविधिक मार्फत जाजरकोट र रूकुम पश्चिम जिल्लामा भूकम्पबाट क्षति पुगेका भौतिक संरचनामा बस्न हुने र नहुनेस्तर निर्धारण गरिनुपर्ने,
- पुनर्निर्माणको कार्यको लागि जाजरकोट र रूकुम पश्चिम जिल्लामा शहरी विकास मन्त्रालय/राष्ट्रिय विपत जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरणले कार्यालय स्थापना गरी एकिकृत रूपमा कार्य प्रारम्भ गरिनुपर्ने,
- क्षतिग्रस्त भौतिक संरचना हटाउन तथा व्यवस्थापन र अस्थायी संरचना निर्माण गर्नका लागि पर्याप्त जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्न नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय र गृह मन्त्रालयलाई निर्देशन दिने,
- नेपालको संविधानको अनुसूची - ५ बमोजिमको वस्ती विकास नीति संघ सरकारबाट जारी गर्न नेपाल सरकार शहरी विकास मन्त्रालयलाई निर्देशन दिनुपर्ने,
- प्राप्त राहत सामग्री वितरणमा, उपलब्ध स्रोत, साधन तथा राहत सामग्रीलाई जतिसक्दो चाँडो स्थानीयस्तरमा पालिकाका वडा संयन्त्र र सर्वदलीय संयन्त्र मार्फत पारदर्शी तथा न्यायोचित रूपमा वितरण गर्नका लागि निर्देशन हुन संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयलाई निर्देशन दिने,
- विपदको समयमा मुल भूमिका निर्वाह गर्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय जाजरकोटका प्रमुख जिल्ला अधिकारी स्वयं भूकम्पमा परी घाइते हुँदा समेत अहोरात्र सेवा खटिएको भएतापनि आफ्नो स्वास्थ्योपचारका लागि अस्पतालमा बस्नुपर्ने अवस्थामा समेत गृह मन्त्रालयले निजलाई सहज हुने गरी वैकल्पिक कर्मचारीको व्यवस्था गरेको नपाइएको र विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी समन्व लगायतका कार्य प्रभावकारी भएको नपाएको हुँदा उक्त जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा आवश्यक जनशक्तिको तत्काल व्यवस्था गर्नुपर्ने साथै आगामी दिनमा समेत यस्तो समयमा कमजोर व्यवस्थापकीय पक्ष नहोस् भन्ने विषयमा सजग रहन नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिने,

- अस्थायी टहरा निर्माणका लागि प्रदान गरिने रु ५०, ००० (पचास हजार रुपैया) आवश्यक न्यूनतम प्रकृया पुरा गरी गराई एकमुष्ट उपलब्ध गराउनुपर्ने,
- क्षतिग्रस्त घरटहरा व्यक्ति स्वयंले राहत स्वरूप ५० हजार नपाउदै बनाएको भएतापनि त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई समेत उपलब्ध गराउन निर्देशन दिने,
- भग्नावशेषमा पुरिएका अन्नपात चौपायहरूको वस्तुगत मूल्याङ्कन गरी आवश्यक क्षतिपूर्तिको व्यवस्था मिलाउने,
- राहतको अपर्याप्तता भएकाले तुरुन्तै पर्याप्त राहतको व्यवस्था गर्न नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयलाई निर्देशन दिने,
- आवश्यक परेको प्रभावित स्थानमा हेलि लिफ्टबाट राहत सामग्री यथाशीघ्र पुऱ्याउनका लागि नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयलाई निर्देशन दिने,
- जिल्ला तहमा रहेका संघीय कार्यालय तथा संघबाट खटिई गएका संघीय कर्मचारी, प्रदेश तह र स्थानीय तहबीच समन्वयको कमीका कारण प्रभावकारी तवरले काम नभएको पाइएकोले संघले आवश्यक पहल गरी तीनै तहका सरकारहरूबीचो समन्वयमा कामहरू गरिनुपर्ने । साथै संघीय सरकारका विषयगत मन्त्रालयका विषयगत कार्यहरू समेत समन्वयको अभावमा पिडितले राहत र सुविधाभन्दा पनि आहात पाएको र राहत तथा पुनस्थापना सम्बन्धी कार्यहरू प्रभावित भएको हुँदा नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयलाई तत्काल तीनै तहका सरकार बीच समन्वयका लागि पहल गर्न निर्देशन दिने,
- एकिकृत वस्ती तथा भूकम्प प्रतिरोधात्मक घरहरू विकासका लागि नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र शहरी विकास मन्त्रालयलाई निर्देशन दिने,
- विनाशकारी भूकम्पबाट भत्किएको तथा चर्किएको सरकारी कार्यालयमा रहेका सरकारी कागजात तुरुन्तै सुरक्षित रूपमा

व्यवस्थापन गर्न नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र गृह मन्त्रालयलाई निर्देशन दिने,

- एकिकृत यकिन तथ्याङ्क संकलन र Post Disaster Need Assessment (PDNA) को कार्य तुरुन्त प्रारम्भ गरी पुनःस्थापना, पुनः निर्माणको कार्य नीति, विधि र कानून बनाई स्रोत साधनको विनियोजन सहित तुरुन्त प्रारम्भ गर्ने,
- वृद्ध, एकल महिला, सुत्केरी, असहाय, अपाङ्ग, टुहुरा बालबालिका भुकम्पबाट थप पिडामा परेका भूकम्प पीडितलाई विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्न नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयलाई निर्देशन दिने,
- प्रभावित क्षेत्रमा बैकबाट ऋण लिएर व्यवसाय सञ्चालन गरिरहेका व्यवसायीलाई निश्चित समयका लागि व्याज मिनाहा गर्नुपर्ने,
- भूकम्पबाट प्रभावित नागरिक चिसोको कारणबाट मृत्यु हुने खतरा रहेकोले त्यस्ता पिडितलाई समेत क्षतिपुर्तिको सुनिश्चितता गर्नुपर्ने,
- प्रभावित क्षेत्रमा विभिन्न दल संघ संस्थाहरूबाट खटिइ गएका स्वयंसेवी संस्थाको काममा सम्बन्धित पालिकाहरूले समन्वय गरी सहजीकरण गर्नुपर्ने,
- अस्थायी संरचना निर्माण गरी विद्यालय सञ्चालन गर्नुपर्ने,
- भूकम्प प्रभावित नागरिकलाई सामाजिक मनोपरामर्शको व्यवस्था गर्नुपर्ने,
- स्थानीय गाउँहरूमा रहेका भूकम्प पीडित तथा प्रभावितहरूले सरकारको तर्फबाट उपलब्ध गराइने सही सूचना प्राप्त गर्न असहज भएको पाइएकाले सही सूचना सम्प्रेषणको प्रभावकारी संयन्त्र स्थापना गर्ने,
- प्रभावित क्षेत्रमा विषयगत कार्यालयहरूबीच समन्वय गरी एकीकृत सेवा प्रवाहको व्यवस्था मिलाउनुपर्ने ।

यस सम्बन्धमा प्रत्यक्ष निर्वाचित सांसदको संयोजकत्वमा जिल्ला पुनर्निर्माण समन्वय समितिको गठन गरी सोको समन्वयमा पुनर्निर्माण सम्बन्धी समस्या समाधान गर्ने व्यवस्था गरिएको जानकारी प्राप्त भएको साथै पालिका र वडा तहमा समेत पुनर्निर्माण समिति रहने व्यवस्था गरिएको । प्राधिकरणको संरचना जिल्ला तथा पालिका तहसम्म रहने व्यवस्था मिलाइएको । निजी आवास पुनर्निर्माणमा प्राविधिक सहायता प्रदान गर्न वडा तहसम्म प्राविधिक परिचालन गरिएको । साथै वडाध्यक्षहरूको समन्वयमा पुनर्निर्माण कार्य अघि बढाइएको थियो ।

(ग) बाढी पहिरो

प्राकृतिक प्रकोपको कारणबाट २०७७ सालमा सिन्धुपाल्चोक, बाग्लुङ्ग, म्याग्दी, पर्वत, गुल्मी, अर्घाखाँची, स्याङ्जा लगायतका ४९ वटा जिल्लामा बाढी पहिरोको कारण जनधनको क्षति भई पूर्वाधारको क्षति भएको हुनाले प्रकोपको सामना एउटै मात्र निकायबाट हल नभई सामूहिक प्रयत्नबाट मात्र समाधान तथा न्यूनीकरण गर्न सकिने हुनाले गृह मन्त्रालयको पहलमा जोखिम पहिचान भएका वस्तीहरूलाई सुरक्षित स्थानमा स्थानान्तरण गर्ने प्रक्रिया प्रारम्भ गर्न, बाढी पहिरो जस्ता प्रकोपको कारण क्षतिग्रस्त सडक पुलको निर्माण छिटो सुचारु गर्न सम्वन्धित निकायको ध्यानाकर्षण गरी एकीकृत कार्ययोजना बनाई लागु गर्न, प्रकोप न्यूनीकरण तथा प्रकोप पछिको उद्धार राहत तथा पुनर्वासको लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले सामूहिक दायित्व बहन गरी एकद्वार प्रणालीबाट सहयोग वितरण प्रणालीको नीति ल्याउन, विकासको नाममा प्रयोग भइरहेको डोजर सन्चालन पूर्व भौगालिक अध्ययन अनुसन्धान गरी गर्न सरकारलाई निर्देशन दिएको थियो ।

उल्लेखित निर्देशनहरूको सन्दर्भमा मनसुनजन्य विपद्का घटनाहरूको विवरणहरू दैनिक रूपमा अद्यावधिक गरी DPR Portal मार्फत् सार्वजनिक हुँदै आएको, मनसुनजन्य पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापना अनुदान कार्यविधि २०७७ कार्यान्वयनमा आएको, कार्यविधिमा जोखिमयुक्त वस्ती पहिचान गर्न वार्षिक बजेटमा कार्यक्रम समावेश गरिएको, सोही वमोजिम जोखिमयुक्त वस्ती पहिचान गर्न सम्वन्धित

विज्ञान परामर्शदाताहरू सहितको प्राविधिक टोली परिचालन गरी सुरक्षित स्थानमा स्थानान्तरणको लागि प्रकृया अगाडि बढाइएको, कार्यविधि अनुसार विपद्को घटनाहरूबाट प्रभावित घर परिवारलाई उपलब्ध गराइने राहत रकम एकद्वार प्रणालीबाट उपलब्ध गराउने सन्दर्भमा प्रदेश र स्थानीय सरकारको व्योहोर्ने लागत सहभागिताको रकम समेत जिल्ला विपद् व्यवस्थापन कोषमा पठाउने व्यवस्थाको लागि प्रदेश सरकार र सम्बन्धित स्थानीय सरकारसँग समन्वय भइरहेको छ ।

त्यसैगरी मनसुनजन्य विपद्को घटनाबाट क्षति भएको जीवन पद्धतिका रूपमा रहेको भौतिक संरचना र विकास पूर्वाधारहरूको पुनर्निर्माण र पुनर्स्थापना कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन गृह मन्त्रालयले अन्य मन्त्रालयसँगको समन्वयमा मनसुनजन्य विपद्को घटनामा खोज, उद्धार, राहत साथै क्षति भएको भौतिक संरचना र विकास पूर्वाधारहरूको पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापना सम्बन्धी अल्पकालीन राष्ट्रिय एकीकृत कार्ययोजना, २०७८ कार्यान्वयनमा आएको छ साथै विपद् र विपद्जन्य क्षतिहरूको पूर्वानुमान, क्षतिको आँकलन तथा क्षति पश्चातको व्यवस्थापनमा संघीय, प्रादेशिक, जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति र स्थानीय तहहरूको भूमिकाको बारेमा सम्बन्धित ऐन, कार्यविधि तथा मापदण्डहरूमा स्पष्ट व्यवस्था भएको छ ।

त्यसैगरी प्राधिकरणद्वारा फेसबुक, रेडियो नेपाल, युट्युव, ट्वीटर लगायत प्रदेशस्तरीय संचार माध्यमहरूबाट मौसम पूर्वानुमान तथा संभावित विपद्का सूचना र सुरक्षाका उपायहरूसम्बन्धी जनचेतनाका विषयवस्तुहरू स्थानीय भाषामा समेत नियमित प्रसारण हुँदै आएको, जल तथा मौसम विज्ञान विभागको सहकार्यमा पहिरोको पूर्व सूचनाका लागि ९ जिल्लाको ३६ वटा स्थानीय तहमा प्रभावमा आधारित पूर्वानुमान Impact Based forecasting कार्यको प्रारम्भ गरिएको, पूर्वानुमान प्रणाली प्रभावकारी रूपले संचालनार्थ Common Alerting Protocol तथा Decision Support system को लागि निर्देशिका तयार पार्ने कार्य भइरहेको जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

२.११.२ जनसंख्या व्यवस्थापन

समितिले राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ प्रारम्भ हुनु अगावै राष्ट्रिय जनगणनाको तयारी र भावी कार्ययोजना सम्बन्धमा राष्ट्रिय योजना आयोगसँग छलफल भएको थियो भने राष्ट्रिय जनगणनाको परिणाम प्राप्त भईसके पश्चात समितिले जनसंख्या र विकासबीच रहेको अन्योन्याश्रित सम्बन्ध उजागर गर्दै जनसंख्या र विकास सम्बन्धी विश्वव्यापी भिजन तथा एजेण्डालाई पुरा गर्न संसद र सांसदहरूले खेल्ने भूमिकाका बारेमा जानकारी गराउने उद्देश्यले जनसंख्या तथा विकासका लागि सांसदहरूको राष्ट्रिय मञ्च (NFPPD) को व्यवस्थापन र संयुक्त राष्ट्रसंघीय जनसंख्या कोष नेपाल (United Nations Population Fund-UNFPA Nepal) को सहजीकरणमा २०८० साल भदौ १५ र १६ गते जनसंख्या र विकास: संसद र सांसदहरूको भूमिका विषयक कार्यशाला गोष्ठीको आयोजना गरेको थियो । उक्त कार्यक्रममा जनसंख्याका आयाम, जनसंख्या व्यवस्थापनका चुनौती तथा त्यस्ता चुनौती चिर्न सांसदको भूमिका लगायतका विषयमा छलफल भएको थियो ।

२.११.३ कोभिड-१९

कोभिड-१९ को विश्वव्यापी महामारीको सन्दर्भमा गाँस, बास, स्वास्थ्य सुरक्षा लगायतका समस्याबाट संकट व्यहोरिरहेका विभिन्न देशमा रहेका नेपाली नागरिकहरूलाई प्राथमिकताका आधारमा स्वास्थ्य, सुरक्षा सुनिश्चित हुने गरी अविलम्ब नेपाल ल्याउने व्यवस्था मिलाउन निर्देशन दिएको थियो ।

यस सम्बन्धमा नेपाल सरकारबाट कोरोनाका कारणबाट उत्पन्न असहज परिस्थितिमा स्वदेश आउनै पर्ने अवस्थामा रहेका नेपाली नागरिकहरूलाई स्वदेश आउन सहजीकरण गर्ने सम्बन्धी आदेश, २०७७ जारी भएको थियो । यस वमोजिम विदेशस्थित नेपाली कूटनीतिक नियोगहरू खास गरी खाडी तथा मलेसियाबाट उद्धारको पर्खाइमा रहेका नेपालीहरूको प्राथमिकताका आधारमा सूची तयार गरी विभिन्न श्रम गन्तव्य मुलुकहरू समेतबाट नेपाली नागरिकलाई स्वदेश ल्याई व्यवस्थापन गरिएको थियो । सो अवधिमा विदेशमा मृत्यु भएका कूल ७८० नेपाली नागरिकको शव स्वदेश ल्याई व्यवस्थापन गरिएको जानकारी समितिमा प्राप्त भएको थियो ।

चिकित्सा शिक्षामा MBBS तथा Post Graduate तहमा अध्ययन गर्न मित्रराष्ट्र चीन लगायत अन्य वैदेशिक मुलुकमा गएका नेपाली विद्यार्थीहरू कोभिड-१९ का कारण र केही विद्यार्थीहरू छुट्टिमा नेपाल आएको र हालसम्म पनि आफू अध्ययनरत सम्बन्धित विश्वविद्यालयमा जान नसकेको कारणले विद्यार्थीहरूको भविष्य अन्यौलपूर्ण भएको हुनाले अध्ययनरत विश्वविद्यालयमा नै फर्की अध्ययनलाई निरन्तरता दिने व्यवस्था गर्न सम्बन्धित मुलुकसँग कुटनीतिक पहल गर्न प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, परराष्ट्र मन्त्रालय र शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो ।

त्यसैगरी समितिले २०७७ वैशाख १२ गते कोभिड-१९ का सम्बन्धमा देहाय वमोजिमको निर्देशन दिएको थियो:

- स्वास्थ्यकर्मी र सुरक्षाकर्मीका लागि आवश्यक स्वास्थ्य सुरक्षा सामाग्री अविलम्ब व्यवस्था गर्ने, बजार अनुगमनलाई तिव्रता दिई महामारीको समयमा कालाबजारी गर्नेलाई हदैसम्मको कारबाही गर्ने,
- हाल Rapid Diagnostic Test (RDT) विधिबाट गरेको परिक्षणको संख्या अधिक रहेकोले Polymerase Chain Reaction (PCR) विधिबाट परिक्षण गर्न थप ल्याबहरू विस्तार गर्ने, विभिन्न युनिभर्सिटी र कलेजहरूमा रहेका PCR मेशिन र माईक्रो बायोलोजिस्टहरू समेत परिचालन गर्न जोड दिने,
- भारतमा कोरोना संक्रमण तिव्र रूपमा फैलिएको र नेपालमा समेत संक्रमण दोस्रो चरणमा प्रवेश गरेको अवस्थामा सबै स्थानमा तत्काल लकडाउन खुलाउनु घातक हुने हुँदा कोरोना परीक्षणलाई तिव्र बनाई जोखिम अनुसार Red Zone, Yello Zone र Green Zone मा विभाजन गरी Green Zone मा परेका स्थानहरूलाई क्रमशः खुकुलो बनाउदै लैजाने,
- संक्रमणको समयमा दम, मुटु, किडनी जस्ता दीर्घरोगबाट पिडितहरूका लागि नियमित उपचारका साथै जेष्ठ नागरिक, अपाङ्कता भएका व्यक्ति, गर्भवती तथा सूत्केरी महिला र बालबालिकाको स्वास्थ्य सुरक्षा सुनिश्चित गरी नागरिकको स्वास्थ्य सम्बन्धी हकको संरक्षण गर्ने,
- सीमा सुरक्षामा थप कडाई गर्ने र छिमेकी राष्ट्र भारतसँगको खुल्ला सिमा बन्द गर्न आवश्यक कुटनीतिक पहल गर्ने,

- राहत सामाग्री एकद्वार प्रणाली मार्फत सम्बन्धित स्थानिय तह मार्फत् वितरण गर्ने र वितरित राहत सामाग्रीको गुणस्तरीयता सुनिश्चित हुने व्यवस्था मिलाउने,
- दैनिक ज्यालादारीबाट जिविकोपार्जन गर्ने मजदुर र विद्यार्थीका लागि विशेष राहत कार्यक्रम ल्याउने ।
- भारत लगायत विभिन्न मुलुकमा रहेका नेपालीको विवरण सम्बन्धित देशमा रहेको नेपाली राजदुतावास मार्फत एकीन गरी स्वास्थ्य सुरक्षा र आवश्यकता अनुसार राहत सामाग्री समेत उपलब्ध गराउन सम्बन्धित मुलुकसँग तत्काल कुटनीतिक पहल गर्ने,
- लकडाउनको समयमा श्रमिकको स्वास्थ्य सुरक्षा सुनिश्चित गरी राष्ट्रिय गौरवका आयोजना र अत्यवश्यक सामाग्री उत्पादन गर्ने कलकारखानाहरू नियमित सञ्चालन गर्ने व्यवस्था मिलाउने,
- लकडाउन अन्त्य भए पश्चात आउन सक्ने खाद्य संकट समाधानका लागि कृषि उत्पादन बृद्धि लक्षित विशेष कार्यक्रमहरू संचालनमा जोड दिने ।

त्यसैगरी समितिले २०७७ असार १६ गते, असोज ८ गते, पुस ९ गते, का दिन कोभिड -१९ का सम्बन्धमा देहाय वमोजिमका निर्देशनहरू दिएको थियो:

- प्रदेश सरकार र स्थानीय तहबीच आवश्यकताको आधारमा सहकार्य र समन्वय गरी सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले स्थानीय तहलाई संक्रमण तथा स्थानीय श्रोत साधनको अवस्था, भौगोलिक विकटता र जनसंख्यालाई विश्लेषण गरी संक्रमण नियन्त्रण तथा रोकथामका लागि थप बजेट विनियोजन गर्ने ।
- प्रदेश र स्थानीय तहको समन्वयमा क्वारेन्टाइन र आइसोलेसन सेन्टरको व्यवस्थापन, संचालनको अवस्थाका सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायबाट अनुगमन गर्ने ।
- विरामी, कर्मचारी तथा व्यवसायीलाई काठमाडौं उपत्यको सहज प्रवेशका लागि आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।

- समितिले डाक्टर, स्वास्थ्यकर्मी र कानूनविद्हरूसँग परामर्श गर्दा जनस्वास्थ्यसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने स्वास्थ्य सम्बन्धी विद्यमान कानूनका कारणले औषधिको प्रयोग गर्न, खोप आयात गर्न तथा नयाँ प्रविधिलाई प्रयोगमा ल्याउन कठिनाई भएको भन्ने बुझिएकोले त्यस्ता कानूनलाई आवश्यकता अनुसार अद्यावधिक गर्न स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयलाई निर्देशन दिने ।
- कोभिड-१९ वा अन्य कारणले कुनै अस्पतालको आकस्मिक कक्षमा पुगेका इमर्जेन्सी अवस्थाका बिरामीहरूले उपचार पाउन नसकी केही बिरामीको मृत्यु भएको भन्ने जनगुनासो सुनिन आएकोले यस्ता इमर्जेन्सी परेका बिरामीको जीवन रक्षा गर्नु अस्पतालको पनि कर्तव्य रहेको हुँदा इमर्जेन्सी अवस्थाका बिरामीलाई अन्य अस्पतालमा पठाउनु पर्ने भएमा समेत सोही पहिलो अस्पतालबाटै पठाउने व्यवस्था मिलाई बिरामीको जीवन रक्षामा विशेष ध्यान दिन र आवश्यक पर्दा निजी, गैरसरकारी तथा सामाजिक संघ संस्थाको समेत सहयोग लिन स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय लाई निर्देशन दिने ।
- कोभिड-१९ को संक्रमण नियन्त्रण गर्न तथा सो सम्बन्धमा मानोवैज्ञानिक परामर्श समेत दिन तीन तहका सरकारी संयन्त्रको प्रभावकारी संचालन सहित, निजी क्षेत्र, राजनीतिक दल तथा सामाजिक संघ, संस्था सहितको आम जनताका बिच सचेतना अभियान संचालनको व्यवस्था मिलाउन सुझाव दिने ।
- नेपालीहरूको ठूला चाडपर्वहरू नजिकिंदै आइरहेको अवस्थामा देशभित्र र बाहिरबाट आवत जावत व्यापक हुने भएकोले अनिवार्य रूपमा स्वस्थ्य मापदण्ड तयार पारी स्थानीय तहसम्म चेतना फैलाउन चाडपर्व लक्षित विशेष स्वास्थ्य स्वयंसेवक परिचालन गर्ने व्यवस्था मिलाउन सुझाव दिने ।
- कोरोना महामारीका कारणले कोरोना संक्रमित नभएका अन्य बिरामीलाई परेको असुविधा, शल्य चिकित्साका पालो कुरेर बसेका बिरामी साथै दीर्घ रोगीहरूले यथासमयमा उपचार पाउन नसकेको अवस्थालाई मध्यनजर गर्दै यस्ता बिरामीको उपचारका लागि वैकल्पिक व्यवस्था वा यथाशीघ्र उपयुक्त व्यवस्थापन गर्न स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयलाई निर्देशन दिने ।
- अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा कोरोना विरुद्धको खोपको उपलब्धता, खोपको प्रभावकारिता, मूल्य वा निःशुल्क प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था र भण्डारण

गर्न आवश्यक तापक्रम जस्ता पक्षको अध्ययन गरी सम्पूर्ण नेपाली नागरिकहरूलाई खोप उपलब्ध गराउने गरी छिमेकी मुलुक लगायत अन्य मुलुकका सरकार तथा खोप निर्माता कम्पनीहरूसँग सम्पर्क/समन्वय गरी यथाशीघ्र खोप उपलब्ध गराउन खरिद सम्भौता, अग्रिम बुकिङ्ग लगायतका प्रकृया योजनावद्ध ढंगले अगाडि बढाउन स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयलाई निर्देशन दिने ।

- हाल निःशुल्क वितरण गरिएका विभिन्न रोग विरुद्धका खोप लगायत अन्य खोपहरूको खरिदमा बषेर्नी राज्यले ठूलो धनराशी खर्च गर्नुपर्ने भएको सन्दर्भमा सम्भाव्यता अध्ययन गरी खोप उत्पादन र विकासका लागि राज्यले छुट्टै संरचना निर्माण गर्न र सोको लागि आवश्यक ल्याब, दक्ष जनशक्ति तथा स्रोत साधन व्यवस्थापनको अध्ययन अनुसन्धान सहित योजना बनाउन स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयलाई निर्देशन दिने ।
- देशभित्र पाइने विभिन्न बहुमुल्य जडीबुटीहरूको पहिचान र विकास गरी आर्युर्वेदिक औषधिहरूको उत्पादन गर्न अध्ययन तथा अनुसन्धानलाई जोड दिँदै प्रयाप्त रकम र जनशक्तिको व्यवस्था गर्न स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयलाई निर्देशन दिने ।

समितिले Covid-19 नियन्त्रणमा तीन तहका सरकारहरूबीच समन्वयको अवस्था सम्बन्धमा छलफल सञ्चयी मामिला तथा सामान्य प्रशासनसँग छलफल गरी देहाय बमोजिम निर्देशन दिएको थियो:

- प्रदेश सरकार र स्थानीय तह बीच आवश्यकताको आधारमा सहकार्य र समन्वय गरी सञ्चयी मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले स्थानीय तहलाई संक्रमणको अवस्था, स्थानीय स्रोत साधनको अवस्था, भौगोलिक विकटता र संख्यालाई आधार मानी आवश्यकता विश्लेषण गरी थप बजेट विनियोजन गर्ने ।
- प्रदेश र स्थानीय तहको समन्वयमा क्वारेन्टाइन र आइसोलेसन सेन्टरको व्यवस्थापन, संचालन आदिको सम्बन्धीत निकायबाट अनुगमन गर्न निर्देशन दिने ।

- उपत्यका आउने जाने विरामी, कर्मचारी, व्यवसायीलाई सहज र सरल तरिकाले प्रवेश दिन नेपाल सरकारलाई आवश्यक व्यवस्थापन गर्न निर्देशन दिने ।

यस सम्बन्धमा नेपाल सरकारले कोभिड-१९ संक्रमण व्यवस्थापन सन्दर्भमा स्थानीय तहले गरेका क्रियाकलापहरूको संघीय ईकाइहरू बीच प्रतिवेदन गर्ने प्रणालीमा सहजता ल्याउन CMIS (Crisis Management Information System) तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको थियो । स्थानीय तहको योजना प्रक्रियालाई कोभिड संवेदनशील बनाउन "स्थानीय तहको तात्कालिक आवश्यकता पहिचान तथा कोभिड-१९ संवेदनशील योजना तर्जुमा" ढाँचाको नमुना तयार गरी मार्गदर्शनको रूपमा स्थानीय तहहरूलाई उपलब्ध गराएको थियो । त्यसैगरी कोभिड-१९ को कारण गरिएको बन्दाबन्दीको समयमा नागरिकको गुनासो सुन्नको लागि २४ सै घण्टा खुल्ला रहने गरी निःशुल्क हटलाईन सेवा सञ्चालन गरिएको थियो । यसका साथै कोरोना संक्रमण रोकथाम, नियन्त्रण तथा व्यवस्थापनका लागि स्थानीय तहहरूले स्थापना गरी सञ्चालनमा रहेका क्वारेन्टाइनहरू निर्धारित मापदण्ड बमोजिम थप व्यवस्थित गर्न, क्वारेन्टिनमा बसेका व्यक्तिहरूको बसोबास बन्दोबस्त गर्न र खानपिन व्यवस्था मिलाउने प्रयोजनको लागि स्थानीय तहले CMIS मा प्रविष्टी गरेको तथ्याङ्कको आधारमा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने रकमको निकास मागको लागि कोरोना संक्रमण रोकथाम, नियन्त्रण तथा उपचार कोष सञ्चालक समितिमा सहजीकरण गर्ने गरिएको थियो ।

कोरोनाको संक्रमण बढिरहेको र जनजीवनमा व्यापक असर परिरहेको सन्दर्भमा विभिन्न चाडपर्वमा आवजावत तथा भिडभाड बढ्ने हुँदा सरकारद्वारा जारी गरिएको स्वास्थ्य मापदण्ड कडाइका साथ पालना गर्न समितिले २०७८ असोजमा आम नागरिक समक्ष अपील गरेको थियो ।

कोभिड-१९ संक्रमण, रोगको रोकथाम, निदान, उपचार र नियन्त्रण सम्बन्धमा समितिले दिएका उल्लेखित निर्देशनहरूलाई प्राथमिकतामा राखी तदारुकताका साथ कार्यान्वयन भएको पाइएको थियो ।

त्यसैगरी २०७८ असार ३१ गतेको समितिको बैठकले कोभिड-१९ को महामारी शुरु भएपश्चात् समितिले स्वास्थ्य क्षेत्रका विज्ञहरू, विशेषज्ञहरू,

जनस्वास्थ्यविद्हरू र जनसंख्या तथा विकासका लागि सासंदहरूको राष्ट्रिय मंच लगायतका अन्य संघ संस्थाहरूसँग छलफल, अन्तरक्रिया गरी प्राप्त सुभाव तथा समितिले निकालेको निष्कर्षका आधारमा स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयलाई निम्नानुसारको सुभाव तथा निर्देशन दिएको थियो:

(क) खोप व्यवस्थापन सम्बन्धमा

- कोभिड-१९ विरुद्ध जुध्न खोप नै एक मात्र विकल्प रहेकोले खोप लगाउनयोग्य सबै नेपालीहरूलाई यथाशीघ्र खोप उपलब्ध गराउन तथा सहज रूपमा खोप प्राप्त गर्न कुटनीतिक नियोगलाई थप प्रभावकारी ढंगले परिचालन गर्ने ।
- भारतमा निर्मित खोप कोभिसिल्डको पहिलो डोज लगाएका नागरिकहरू दोस्रो डोज नपाउँदा अन्धौलको अवस्थामा रहेकाले सोही वैज्ञानिक फर्मुलाको खोप भारत वा अन्य देशबाट यथाशीघ्र भिकाई दोस्रो डोज उपलब्ध गराउन आवश्यक पहलकदमी यथाशीघ्र लिने ।
- खोप केन्द्रहरूमा ब्यापक भिड र अव्यवस्था देखिएकाले खोप केन्द्रहरू नै कोरोना हव बन्न सक्ने अवस्था आउन नदिन निजी क्षेत्र र अन्य स्वास्थ्य संस्थाहरूको सहकार्यमा खोप केन्द्रहरू विस्तार गरी स्वास्थ्य मापदण्डको पालना गर्दै खोप लगाउने व्यवस्था मिलाउन र जनघनत्व बढी भएका शहरी ईलाकाका टोल टोलमा खोप अभियान संचालन गर्ने ।
- अर्थतन्त्रलाई थप चलायमान बनाउन श्रमिक, उद्यमी, व्यवसायी र किसानलाई प्राथमिकतामा राखी खोप लगाउन योग्य सबै उमेर समूहका नागरिकहरूकालागि खोप अभियान सञ्चालन गर्न निर्देशन दिने ।
- २०७८ असार मसान्तसम्म कोभिड-१९ विरुद्धको कुन कुनखोप कति कति मात्रामा कहिले प्राप्त भयो र कति खोप लगाइसकेको छ, सो सम्बन्धी विवरण तीन दिनभित्र उपलब्ध गराउने ।
- कोभिड-१९ उपचार गर्न नेपाल सरकारले तोकेका निजी अस्पतालहरूले सरकार र विरामीहरूबाट समेत दोहोरो उपचार खर्च लिएको भन्ने गुनासो आएको सन्दर्भमा त्यस्ता

अस्पतालहरूको कडा नियमन गरी दोषी पाइएमा तत्काल कार्यवाही प्रक्रिया अगाडी बढाउन र सो को जानकारी समितिलाई गराउन निर्देशन दिने ।

(ख) निजी अस्पतालत था स्वास्थ्य संस्था सम्बन्धमा

- निजी क्षेत्रका अस्पतालहरूको नियमन गर्न नसक्दा बिरामीहरू उपचारका लागि चर्को शुल्कका कारण मर्का परेको गुनासो आएको र Home Isolation मा रहेको संक्रमितलाई आवश्यक स्वास्थ्य सुचना, स्वास्थ्य सेवा र परामर्श उपलब्ध गराउने विषयमा ध्यानाकर्षण गराउँदै निजी क्षेत्रलाई नियमन, अनुगमन र निर्देशनका साथै सेवाको मूल्य निर्धारण गर्ने सम्बन्धमा विशेष व्यवस्था गर्ने ।

(ग) संस्थागत व्यवस्था सम्बन्धमा

- आर्थिक वर्ष २०७७/२०७८ को बजेट वक्तव्यमा उल्लेख भएका Central For Disease Control र Food and Drug Administration लाई स्रोत, साधन, अधिकार, आवश्यक जनशक्तिको व्यवस्था गरी साथै अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरूको समेत अध्ययन गरी स्थापना तथा सञ्चालन गर्ने ।

(घ) स्वास्थ्य विमा सम्बन्धमा

- स्वास्थ्य परीक्षण र उपचार पद्धति मंहगो भएको सन्दर्भमा सबै नागरिकलाई स्वास्थ्य विमा अनिवार्य गर्ने साथै आर्थिक रूपमा विपन्न जनसंख्याको लगत राखि विपन्न परिवारहरूलाई निशुल्क स्वास्थ्य बिमा तिनै तहका सरकारको समन्वयमा यथाशिघ्र लागु गर्न निर्देशन दिने ।

(ङ) थप आउन सक्ने वेभको तयारी र व्यवस्था सम्बन्धमा

- स्वास्थ्य संस्थाहरू, अस्पताल र पालिका स्तरमा समन्वय नहुँदा योजनाहरू कार्य सम्पादन र प्रतिकार्य निर्माणमा गम्भीर समस्या भई हाम्रो स्वास्थ्य प्रणाली माथि गम्भीर असर पर्ने देखिन्छ । यसतर्फ ध्यानाकर्षण गराउदै आवश्यक नयाँ नीति निर्माण तथा आवश्यक कानून निर्माण गर्न ।

(च) महिला हिंसा सम्बन्धमा

- कोभिड-१९ का कारण नेपाली महिलाहरू महिला हिंसाबाट व्यापक रूपमा प्रभावित भएको, व्यापक रूपमा रोजगारी गुमेको घरायसी साथै अन्य महिला कामदारहरूको ज्याला कटौती भएको तथा कतिपय अवस्थामा ज्याला नभएको एवं अनुउत्पादक कामको भार बढेको हुनाले महिलाहरू माथि हुने गरेका यस प्रकारका हिंसाको अवस्था हेरी औषधी उपचार गर्नुपर्ने अवस्थामा निःशुल्क रूपमा उपचार गर्ने व्यवस्था मिलाउन निर्देशन दिने ।
- कोरोना भाईरसको संक्रमणको त्रासले नागरिकहरूमा मनोवैज्ञानिक असर देखिएको अवस्थालाई मध्यनजर गरी समुदायस्तरमा यथाशीघ्र मनोसामाजिक परामर्श दिने अभियान सञ्चालन गर्ने ।

कोभिड-१९ संक्रमण, रोगको रोकथाम, निदान, उपचार र नियन्त्रण सम्बन्धमा समितिले दिएका उल्लेखित निर्देशनहरूलाई प्राथमिकतामा राखी तदारुकताका साथ कार्यान्वयन गरिएका थिए ।

त्यसैगरी कोभिड - १९ संकट व्यवस्थापन सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयकका सम्बन्धमा समितिले २०७८ पौष ७ गते छलफल गरेको थियो । उक्त कार्यक्रममा संघीय संसदमा दर्ता भएको उक्त विधेयकको सन्दर्भमा सरकारी र निजी क्षेत्रका सम्बन्धित क्षेत्रमा काम गरेका विज्ञ डाक्टरहरूबाट सदस्यहरूलाई कोभिड -१९ को वर्तमान अवस्था, विधेयकमा भएका प्रमुख व्यवस्था, कमी कमजोरी तथा चुनौतीहरू र विधेयकमा थप समावेश गर्नुपर्ने विषयहरूका बारेमा छलफल भएको थियो ।

२.११.४ सोझै पञ्चवर्षीय योजना सम्बन्धी सुभाष

राष्ट्रिय योजना आयोगका उपाध्यक्ष डा. मीनबहादुर श्रेष्ठ समेतको उपस्थितिमा पन्ध्रौं योजनाको समिक्षा र सोझै योजनाको तयारीको अवस्थाका सम्बन्धमा छलफल भएको थियो । यसैगरी लैङ्गिक मामिला, दिगो विकास, जलवायु परिवर्तन लगायतको विषयमा छलफल गरी सोझै योजनामा समावेश गरिने

विषयहरूका सम्बन्धमा राष्ट्रिय योजना आयोगलाई देहाय वमोजिमका सुभावहरू दिएको थियोः

स्वास्थ्य

- संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको समन्वय र सहकार्यमा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा र विशिष्टीकृत स्वास्थ्य सेवालाई सर्वसुलभ र गुणस्तरीय बनाउन आवश्यक व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- नसर्ने रोगको पहिचान, रोकथाम तथा नियन्त्रण गरी स्वास्थ्य समाज निर्माण गर्न निरोधात्मक, उपचारात्मक तथा प्रशामक स्वास्थ्य सेवा सबै नागरिकको पहुँचमा पुऱ्याउने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- महिलामा देखिने स्तन क्यान्सर र सर्भाइकल क्यान्सर जस्ता रोगहरूको सम्बन्धमा निरोधात्मक, उपचारात्मक कार्यलाई सघन रूपमा सञ्चालन गर्न आवश्यक स्रोतको सुनिश्चतता गर्नुपर्ने । साथै ९-१४ वर्षका सबै बालिकालाई पाठेघरको क्यान्सर विरुद्धको खोप सुनिश्चित गरिनुपर्ने ।
- नागरिकको स्वास्थ्य सेवामा पहुँच पुऱ्याउन सरकार तथा नागरिको दुवैको लागत सहभागितामा योगदानमा आधारित स्वास्थ्य बीमा प्रणाली अनिवार्य रूपमा लागू गर्नुपर्ने । साथै, गम्भिर प्रकृतिको नसर्ने रोगलाई स्वास्थ्य विमा कार्यक्रमले अनिवार्य रूपमा समेटनुपर्ने ।
- तहगत सरकारका अस्पतालबीच सहकार्य र समन्वयमा विरामीको अवस्थाअनुसार रेफर प्रणाली लागू गर्नुपर्ने ।
- परम्परागत चिकित्सा प्रणाली जस्तै आयुर्वेद चिकित्सा, प्राकृतिक चिकित्सा तथा हिमाली चिकित्सा प्रणाली (आम्जी) को संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने ।

शिक्षा

- आधारभूत शिक्षा सर्वसुलभ र गुणस्तरीय बनाउनुपर्ने, माध्यामिक शिक्षा प्राविधिक सपमूलक तथा रोजगारमूलक बनाउनुपर्ने र उच्च शिक्षा विशिष्टीकृत बनाउन क्षेत्रगत आवश्यक जनशक्ति पुर्वानुमान गरी सोको

आधारमा उच्च शिक्षाको कोटा निर्धारण गरी छात्रवृत्तिको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

- सामुदायिक विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार, शिक्षक, कर्मचारी, पाठ्यक्रम, अतिरिक्त शैक्षिक क्रियाकलाप लगायत अन्य शैक्षिक गतिविधिलाई गुणस्तरीय तथा प्रभावकारी बनाई सरकारी सेवा सुविधा लिने पदाधिकारीका छोराछोरी अनिवार्य रूपमा सामुदायिक विद्यालयमा पढाउने नीतिगत तथा प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने ।
- विद्यार्थी संख्या कम भएका विद्यालयहरू एकापसमा गाभ्नुपर्ने ।
- दुर्गम क्षेत्रका, अपाङ्ग, सीमान्तकृत, पिछडिएको क्षेत्रको बालबालिकाको लागि भौतिक पूर्वाधारसम्पन्न आवासीय सुविधा सहितको विद्यालय सञ्चालनमा ल्याउनुपर्ने ।
- उच्च शिक्षा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीको लागि काम गर्दै पढ्ने बातावरण सिर्जना गर्न वित्तीय प्रोत्साहन तथा रोजगारमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने ।
- उच्च शैक्षिक कार्यक्रम अन्तर्गत प्राविधिक विषयलाई उच्चतम प्राथमिकता दिई दक्ष तथा सीपमूलक जनशक्ति उत्पादन गर्नुपर्ने ।
- नवप्रवर्तनात्मक राज्य (Innovative state) निर्माणको लागि आवश्यक विषयको अध्ययन तथा अध्यापनलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने ।

गरिबी निवारण तथा भोकमरी अन्त्य

- खाद्य तथा पोषण सुरक्षालाई अन्तरसम्बन्धित क्षेत्रसँग समन्वय तथा सहकार्य मार्फत खाद्य वस्तुको उत्पादन, भण्डारण तथा वितरण प्रणालीमा नागरिकको पहुँच सुनिश्चित गरी खाद्य जोखिम न्यूनीकरणमा नागरिकको सहभागिता अभिवृद्धि गर्न विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने ।
- प्रत्येक पालिकालाई एक कृषिजन्य वस्तुको पकेट क्षेत्रको रूपमा विकास गरी स्थानीय कृषकलाई सरकारबाट प्राविधिक, आर्थिक तथा अन्य सहयोग/सेवा र उत्पादनको आधारमा अनुदान उपलब्ध गराउनुपर्ने ।

उत्पादित कृषि उपजको विक्रीको सुनिश्चितता गर्दै निजी क्षेत्रको लगानी सहभागितामा भण्डारणको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

- तुलनात्मक लाभ तथा प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता भएका निर्यातजन्य कृषि तथा स्थानीय बस्तुहरूको पहिचान तथा उत्पादन गरी ती बस्तुहरूको विक्री नभएको वस्तु स्थानीय सरकारले खरिद गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने साथै ब्राण्डिङ तथा बजारीकरण गरी आयातलाई प्रतिस्थापन गर्ने नीति अवलम्बन गर्नुपर्ने ।
- कृषियोग्य उर्वरायुक्त जमीनलाई बाँभो नराखी सामूहिक तथा सहकारी खेती प्रणाली लागू गर्नुपर्ने ।
- कृषि क्षेत्रमा उत्पादन आधारित उपदान दिने, उत्पादनको संकलन, भण्डारण प्रशोधन र वजारिकरणमा विचौलिया मुक्त तीन तहको सरकार विच समन्वयको संरचना र संयन्त्र बनाइनुपर्ने ।
- परम्परागत कृषि प्रणालीमा आधारित विउविजन, जडिवुटी जस्ता जैविक सम्पत्ती सुचीकृत गरी संरक्षण गर्न प्रतिलिपि अधिकारको सुनिश्चितता हुनुपर्ने ।
- अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण हिस्सा ओगटेको अनौचपारिक क्षेत्रलाई औपचारिक अर्थतन्त्रको दायरामा ल्याउन राष्ट्रिय लक्ष्य निर्धारण गर्नुपर्ने ।
- खाद्य सम्प्रभुता सुरक्षित गर्न तथा कृषि उत्पादन बढाउन पर्याप्त मात्रामा मल बीउ सिँचाई सहज उपलब्ध गराउने व्यवस्था गर्दै उत्पादनमूलक तथा व्यवसायिक कृषिका लागि स्वदेशमा नै प्राङ्गारिक तथा रासायनिक मल उत्पादन गर्नुपर्ने ।
- गरिब घर परिवारको पहिचान गर्न बाँकी जिल्लाको समेत सर्वेक्षण गरी गरिब घरपरिवारलाई परिचयपत्र वितरण गरी राज्यबाट प्रदत्त सार्वजनिक सेवा सुविधासँग आवद्ध गराउनुपर्ने ।
- संघ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले सञ्चालन गरेका विभिन्न सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरूमा देखिएका दोहोरोपना तथा बजेट अनियमितता नियन्त्रण गर्न संघीय सरकारले व्यवस्थित मापदण्ड निर्माण गर्नुपर्ने ।

- गरिवीको रेखामुनी रहेको जनसँख्यालाई गैरकृषि क्षेत्रमा स्थानान्तरण गरी रोजगारीको अवसर उपलब्ध गराई गरिबी न्यूनीकरण गर्ने विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने ।
- नेपालमा भयावह रूपमा देखिएको प्रतिभा पलायनलाई रोक्ने, विदेशमा रहेका प्रतिभालाई स्वदेशमा फर्काउने र उनीहरूको ज्ञान सीप पुँजी लगानीको उत्पादनशील क्षेत्रमा उपयोग गर्ने र स्वदेशमै रोजगारी सिर्जना गर्ने नीति तथा कार्यक्रम अवलम्बन गर्नुपर्ने ।

समानता तथा समावेशीकरण

- गृहिणी महिलाको घरभित्र हुने कार्यको मौद्रिक मूल्याङ्कन गरी कुल गार्हस्थ उत्पादनमा लेखाङ्कन गर्नुपर्ने ।
- संघीयताको मर्म बमोजिम लैङ्गिक समानता सम्बन्धी नीति पुनरावलोकन गरी ऐन तर्जुमा गर्नुपर्ने ।
- दिगो विकास लक्ष्यको परिमाणात्मक लक्ष्य अनुरूप राज्यको सबै तह तथा संरचनाको कार्यकारी वा नीति निर्माण तहमा कम्तिमा महिलाको ४० प्रतिशत सहभागिता सुनिश्चित हुने किसिमको नीतिगत तथा कार्यक्रमगत व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट प्रणालीको अवलम्बन गरी तीनै तहको बजेट तर्जुमा र कार्यान्वयनलाई यथार्थपरक तथा नतिजामुखी बनाउनुपर्ने ।
- सार्वजनिक निकायमा हुने लैङ्गिक विभेद न्यूनीकरण गर्न लैङ्गिक संवेदनशील क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने । लैङ्गिक दुर्व्यवहार प्रति शुन्य सहनशिलताको नीति कार्यान्वयन गर्न कानूनी कारवाहीलाई कडाइका साथ लागू गर्नुपर्ने ।
- वित्तीय हस्तान्तरण अन्तर्गतको अनुदान वितरण गर्दा सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहको लैङ्गिक सशक्तीकरण सूचांकलाई एक महत्वपूर्ण आधार बनाउनुपर्ने ।
- आर्थिक, सामाजिक तथा भौगोलिक आधारमा पिछडिएको वर्गको लागि

आर्थिक सशक्तिकरण गर्न रोजगारमूलक तथा व्यवसायिक/प्राविधिक शिक्षा, तालिमको व्यवस्था गर्दै सकारात्मक विभेदका कार्यक्रम, सहूलियतपूर्ण शैक्षिक कर्जा, छात्रवृत्ति लगायतका प्रबर्द्धनात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने ।

- उद्यमशीलताको विकासको लागि आवश्यक बीउँ पुँजी, प्रविधि, सीपमा सहज पहुँच पुऱ्याउन सहूलियतपूर्ण कर्जा तथा कर छुटको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यकको राज्यबाट प्रदत्त रोजगारी, शिक्षा, स्वास्थ्यमा सहज पहुँच पुऱ्याउन सो समुदायलाई लक्षित गरी विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने ।

जलवायु परिवर्तन

- जलवायु परिवर्तन नीति, २०७६ ले मार्गनिर्देशन गरेको आधारभूत सिद्धान्तको आधारमा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी ऐन तर्जुमा गर्नुपर्ने ।
- स्थानीय अनुकूलन योजनाको कार्यान्वयनको अनुगमन तथा मूल्याँकन संयन्त्र संस्थागत गर्दै जलवायु परिवर्तन शीर्षकको बजेट प्रणाली संघ, प्रदेश तथा स्थानीय गरी तीनै तहले अनिवार्य रूपमा लागू गर्नुपर्ने ।
- वनपैदावारको सदुपयोग गर्ने, वनजन्य उद्यमलाई प्रोत्साहन गरी काष्ठजन्य तथा गैरकाष्ठजन्य वन पैदावारको निर्यात प्रबर्द्धन गरी आयात प्रतिस्थापन गर्ने नीति अख्तियार गर्नुपर्ने ।
- वन जङ्गललाई राष्ट्रिय अर्थतन्त्र र रोजगारीसँग जोड्दै ४५ प्रतिशत जमिन वनजंगलले ढाकेको मुलुकमा भण्डै ९० प्रतिशत काठजन्य वस्तुको आयातलाई प्रतिस्थापन गर्ने योजनालाई गम्भिरतापूर्वक समावेश गरी कार्यान्वयनमा जानुपर्ने ।

उर्जा

- देशभित्र नै विद्युत खपत गर्ने गरी विद्युतीय चुल्हो, विद्युतबाट सञ्चालन गर्न सकिने सवारी साधन लगायतका अन्य विद्युतीय साधन प्रयोग गर्न

प्रबर्द्धनात्मक तथा प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने ।

- जलविद्युत उत्पादनमा निजी क्षेत्रको लगानी आकर्षित गर्दै निर्यात गर्ने नीति अवलम्बन गर्नुपर्ने ।

शहर र समुदायको दिगोपना

- स्थानीय सरकारले समयसीमा निर्धारण गरी फुसको छाना विस्थापन गर्ने नीति अवलम्बन गर्नुपर्ने ।
- प्राकृतिक तथा दैवी प्रकोपबाट विस्थापित परिवारलाई सरकारी अनुदानमा स्थायी आवास निर्माण गरी विपद्को जोखिमयुक्त स्थानमा रहेको वस्तीलाई सुरक्षित वस्ती पहिचान गरी स्थानान्तरण गर्न संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको समन्वयमा वित्तीय प्रोत्साहन कार्यक्रम लागू गर्नुपर्ने ।
- भौगर्भिक अध्ययन गरी भवन निर्माण संहिता समयानुकूल पुनरावलोकन गर्नुपर्ने साथै, भुकम्प प्रतिरोधी भवन निर्माणको लागि प्रोत्साहन गर्नुपर्ने ।
- सीमान्तकृत, लोपोन्मुख समुदाय, आर्थिक, सामाजिक तथा भौगोलिक रूपमा पिछडिएको वर्गलाई सुरक्षित तथा भरपर्दो आवास सुविधा उपलब्ध गराउनुपर्ने ।

अन्य सुभावरू

- विभिन्न विशेषताको आधारमा खण्डिकृत तथ्याङ्क उत्पादन, प्रशोधन, विश्लेषण तथा वर्गीकृत गरी राष्ट्रिय तथ्याङ्क प्रणालीको विकास गर्नुपर्ने ।
- सबै नागरिकलाई सम्पूर्ण व्यक्तिगत विवरण सहितको राष्ट्रिय परिचयपत्र वितरण गरेपश्चात राज्यबाट उपलब्ध हुने सम्पूर्ण सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई एकिकृत रूपमा राष्ट्रिय परिचयपत्रसँग आवद्ध गर्नुपर्ने ।
- अनुसन्धान तथा विकासलाई उच्चतम प्राथमिकता दिई अनुसन्धानमा आधारित नीति निर्माण गर्ने पद्धति अंगिकार गर्नुपर्ने । साथै अनुसन्धान तथा विकासलाई उद्योग, वाणिज्य, शिक्षा, पूर्वाधार विकास, सूचना प्रविधि लगायत अन्य अन्तरसम्बन्धित क्षेत्रसँग समन्वय गरी ज्ञानमा आधारित अर्थतन्त्र निर्माण गर्नुपर्ने ।

- समाजमा विद्यमान हिंसा, विभेद र दुर्व्यवहार विरुद्ध निरन्तर राष्ट्रिय अभियान सञ्चालन गर्नुका साथै राज्य संयन्त्रसँग जोडिएका व्यक्ति/संस्थाबाट हुने त्यस्ता व्यवहार विरुद्ध आचारसंहिता बनाई लागु गर्ने ।

२.११.५ बजार अनुगमन

समितिले नजिकिदै गरेका चाडपर्वका सन्दर्भमा बजार अनुगमन र यातायात व्यवस्थापन एवं विविध विषयमा पटक पटक सम्बन्धित निकायसँग छलफल गरी देहाय बमोजिम निर्देशन दिएको थियो:

- दशै, तिहार, छठ, नेपाल सम्वत्, बकर ईद, ल्होसार लगायतका महत्वपूर्ण चाडपर्वहरूको आगमनसगै हरेक वर्ष वजारमा दैनिक उपभोग्य वस्तुहरूको कृत्रिम अभाव सिर्जना गरी कालाबजारी हुने गरेको, हरेक वर्ष मूल्य वृद्धिको समस्याले आम नागरिकहरू आक्रान्त भइरहने साथै सुरक्षा व्यवस्था समेत कमजोर हुने गरेको सन्दर्भमा देशभर शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्न, कृत्रिम अभाव सिर्जना हुन नदिई कालाबजारी रोक्न, चाडपर्व शुरु हुनुभन्दा अगाडिदेखि नै आधारभूत सामग्रीको अस्वभाविक मूल्य वृद्धिमा नियन्त्रण गर्ने र चाडपर्वको समयलाई मध्यनजर गरी तत्काल सुपथ मूल्य पसलको अवधि र क्षेत्रगत दायरा विस्तार गरी समयमा गुणस्तरीय, स्वस्थकर खाद्य, मासुजन्य वस्तु लगायत सुलभ र सुपथ मूल्यमा वस्तु वा सेवाको आपूर्तिको व्यवस्था सुनिश्चित हुने गरी कार्य गर्न गराउन गृह मन्त्रालय र उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो ।
- महत्वपूर्ण चाडपर्वहरूको अवसरमा यात्रुहरूको आवागमन अत्यधिक हुने गरेको साथै यसै समयमा हवाई भाडा समेत वृद्धि भई आम नागरिकलाई मर्का परेको सन्दर्भलाई मध्यनजर राखी यात्रुहरूलाई सहज ढंगले आवागमनको व्यवस्थापन गर्न भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो ।

२.१२ विविध कार्य

समितिले तोकिएका कार्यक्षेत्र सम्बद्ध अन्य विविध विषयमा कार्यहरू गरेको थियो । समितिले गरेका त्यस्ता कार्यहरूलाई यस अन्तर्गत समावेश गरिएको छ ।

२.१२.१ वार्षिक प्रतिवेदन कार्यान्वयन अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

समितिले विगतका तीन वार्षिक प्रतिवेदन (२०७५/०७६, २०७६/०७७ र २०७७/०७८) को कार्यान्वयनको अवस्थाको अध्ययन गरी वार्षिक प्रतिवेदनको अनुगमन मूल्याङ्कन प्रतिवेदन, २०७९ तयार गरी सभामा पेश गरेको थियो । समितिले २०७५ साउन २३ देखि २०७८ असार ३१ सम्मका ३ वटा वार्षिक प्रतिवेदनमार्फत नेपाल सरकारका १५ वटा मन्त्रालय, ७ वटा अन्य संवैधानिक आयोग र राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणलाई दिएका निर्देशनको कार्यान्वयनको अवस्थालाई अध्ययन गरेको थियो ।

प्रतिवेदनमा सबैभन्दा बढी निर्देशन दिएका निकायहरू मुख्यतः प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषदको कार्यालय थियो, जसलाई ४३ वटा, दोस्रो निकाय स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयलाई २७ वटा, तेस्रो संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्ययन मन्त्रालयलाई जसलाई २२ वटा निर्देशन दिएको थियो भने बाँकी ४८ वटा निर्देशन अन्य निकायहरूलाई दिएको थियो ।

विषयगत रूपमा कर्मचारी समायोजन, राज्यका तीन तहबीच कानून निर्माण, वजेट, आयोजनामा समन्वय र सहकार्य, राष्ट्रिय गौरवका आयोजना, पिछडिएको क्षेत्र, कोभिड-१९ संक्रमण व्यवस्थापन, अन्य संवैधानिक आयोग, प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापना सम्बन्धी, बजार अनुगमन र यातायात व्यवस्थापन, भूकम्पबाट भत्किएका संरचनाहरूको पुनर्निर्माण लगायतका उनसरोकारको विषयमा सम्बन्धित निकायलाई निर्देशन दिएको थियो ।

समितिले शुरु शुरुका वर्षहरूमा आफ्नो कार्यक्षेत्र अन्तर्गत पर्ने तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय, राष्ट्रिय गौरवको आयोजना, पिछडिएको क्षेत्र, समुदाय जस्ता विषयहरूलाई मुख्य प्राथमिकता दिई अन्तर्क्रिया, अनुगमन तथा छलफल गरेको थियो । समितिले आफ्नो

कार्यक्षेत्र र जनसरोकारको समसामयिक विषयहरू जस्तै MCC, वित्तीय संघीयता, गुठी जग्गाको स्वामित्व र क्षेत्राधिकार, लैंगिक हिंसा, सामूहिक र व्यक्तिगत आत्महत्या, राष्ट्रिय जनगणनाको तयारी जस्ता विषयमा केन्द्रित भई गरिएका छलफलबाट प्राप्त निष्कर्षको आधारमा निर्देशनहरू दिएको थियो ।

निर्देशनको कार्यान्वयनको मूल्याङ्कन

समितिले दिएका निर्देशनहरू मध्ये कोभिड-१९ संक्रमण, रोकथाम, निदान, उपचार र नियन्त्रणसँग सम्बन्धित निर्देशनहरू प्रायः सबै कार्यान्वयन भएको थियो भने दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल, निजगढ, बुढीगण्डकी जलविद्युत आयोजना संचालनसँग सम्बन्धित निर्देशनहरू पटक पटक ताकेता भएपनि कार्यान्वयन भएको नपाइएको प्रतिवेदनको ठम्याई छ । कतिपय निर्देशनहरू कार्यान्वयनको चरणमा रहेको पाइएकोले प्रतिवेदनले आंशिक कार्यान्वयन भएकाको निष्कर्ष निकाले छ । प्रतिवेदनमा निर्देशनको कार्यान्वयन अवस्थालाई प्रतिवेदनमा देहाय वमोजिम प्रस्तुत गरेको छः

समितिको निर्देशन कार्यान्वयन अवस्था

कार्यान्वयन अवस्था	निर्देशनका बुँदा	प्रतिशत
कार्यान्वयन भएको	५४	३८.६
आंशिक कार्यान्वयन भएको	७०	५०
कार्यान्वयन नभएको	१६	११.४
जम्मा	१४०	१००

स्रोत: वार्षिक प्रतिवेदन कार्यान्वयन अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदन, २०७९

प्रतिवेदनमा औल्याइएका केही प्रमुख समस्या

समितिको कार्यक्षेत्र विस्तृत तथा व्यापक भएकोले यस सम्बन्धमा सरोकारवालासँग माग गरिएको सम्पूर्ण विवरण समयमा नै प्राप्त गर्न नसकिएको साथै समितिले माग गरेको विवरणप्रति सम्बन्धित निकायको जिम्मेवार पदाधिकारी पनि कम जवाफदेही हुने गरेकोले समितिले आफ्नो

कार्यक्षेत्र अन्तर्गत सञ्चालन गर्नु पर्ने क्रियाकलापहरू सहज तथा छिटो रूपमा सञ्चालन गर्न कठिन भएको प्रतिवेदनको निष्कर्ष रहेको छ । वार्षिक प्रतिवेदन तथा निर्देशन कार्यान्वयनको प्रभावकारिता सम्बन्धमा प्रतिवेदनले औल्याएका समस्या निम्नानुसार रहेका छन्

- समितिहरूबीच कार्यक्षेत्रमा दोहोरोपना तथा अन्तर सम्वन्धित विषयमा उचित समन्वय विना एउटै विषयमा विभिन्न समितिले फरक फरक निर्देशन दिने गरेको हुँदा कार्यान्वयनमा द्वविधा र अलमल भएको तथा सरकारले आफूलाई सहज हुने निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने र असहज हुने निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने नगरेको,
- समितिले दिएको केही निर्देशन कार्यान्वयनमा ठूलो मात्रामा आर्थिक स्रोत, जनशक्ति तथा अध्ययन आवश्यकता पर्ने तथा निर्देशन प्राप्त गर्ने निकायहरूले शीर्षकगत रूपमा पहिल्यै बजेट छुट्याइ सकेको हुने र पछि थप निकास प्राप्त गर्न असम्भ हुने हुँदा निर्देशन पूर्णरूपमा कार्यान्वयन नभएको,
- समितिले विस्तृत रूपमा अध्ययन गरी दिएको दीर्घकालीन असर पुऱ्याउने किसिमको निर्देशन समेत सरकारको उदासिनताको कारण पूर्ण कार्यान्वयन नभएको,
- निर्देशन कार्यान्वयन भए नभएको सम्बन्धी प्रगति विवरण समितिलाई पठाउने कार्य सम्बन्धित निकायबाट नहुँदा समितिले बारम्बार सो सम्बन्धमा ताकेता गर्नु पर्ने अवस्था रहेको,
- समितिले दिएको निर्देशन कार्यान्वयनको लागि जिम्मेवार पदाधिकारीलाई कानुनी कारबाहीको दायरामा ल्याउन नसक्दा संसदप्रतिको जवाफदेहिता कायम गर्न नसकिएको,
- समितिले दिएको निर्देशनहरूको प्रगतिको अभिलेख राख्न तथा समितिसँग सम्पर्कमा रहनको लागि मन्त्रालयमा जिम्मेवार अधिकृत तोकने प्रचलन नहुँदा निर्देशन दिने निकाय र निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने निकायबीच समन्वय कमजोर रहेको र संस्थागत सम्भना (Institutional Memory) समेत कायम हुन नसकेको,

- मन्त्रालय / निकाय तथा परियोजनाका जिम्मेवार पदाधिकारीको छिटो छिटो जिम्मेवारी परिवर्तन हुनुले निर्देशन कार्यान्वयनमा उदासिनता देखिएको,
- समितिले सरकारलाई दिने निर्देशन र निर्देशन कार्यान्वयन सम्बन्धमा विज्ञहरूको राय सल्लाहको लागि विज्ञ सम्मिलित संरचना (Think tank) बनाउन नसकिएको ।
- निर्देशन कार्यान्वयन अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको लागि पर्याप्त स्रोत साधन, जनशक्ति, सूचना तथा तथ्याङ्कको कमी रहेको,
- समितिले सरकारलाई दिएका निर्देशन एवम सुभावहरू सरकारको तर्फबाट कार्यान्वयन गरिएको सम्बन्धी प्रतिवेदन संसदमा पेश गर्ने व्यवस्थालाई वाध्यकारी बनाउन नसकिएको,
- संघीय संसदका बैठक संचालन कार्यतालिका नभएको कारण समिति संचालन सम्बन्धी कार्यतालिका समेत प्रभावित हुने गरेको ।

प्रतिवेदनमा समावेश भएका सुभाव तथा सिफारिश

समितिले सरकारको कार्यहरू तथा निर्णयको अनुगमन तथा निगरानी गरी दिएको निर्देशनहरू सरकारले संविधानतः तथा नैतिक रूपमा उक्त निर्देशन तथा सुभावहरू कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रतिवेदनमा निर्देशन कार्यान्वयनमा देखिएका समस्याको समाधानको लागि देहाय बमोजिमका सुभावहरू समावेश गरिएका थिए:

- समितिहरूबीच कार्यक्षेत्र सम्बन्धी विषयमा दोहोरोपन हुन नदिन नियमवालीमै प्रष्ट व्यवस्था गर्ने ।
- समितिहरूले निर्णयमा एकरूपता कायम गर्न अन्तरसम्बन्धित विषयमा एकापसमा उचित समन्वय गरी निर्देशन दिने परम्परा अवलम्बन गर्नु पर्ने साथै अन्तरसम्बन्धित विषयमा संयुक्त बैठक वा संयुक्त अनुगमन गरी निर्देशन दिनुपर्ने ।
- समितिको सदस्य लगायत समिति सचिवालयका कर्मचारीहरूलाई राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय संसदीय अभ्यास, मर्यादा र कार्यक्षेत्रका विषयमा अनुशिक्षण तथा अभिमूखीकरण र अध्ययन अवलोकन गराइनु पर्ने ।

- समितिले दिएको निर्देशन कार्यान्वयनको नियमित समीक्षा गरी पुनरावलोकन गर्ने संरचना (Follow up Mechanisam) व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- समितिको निर्देशनप्रति अपनत्वबोध सिर्जना गर्न निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने निकायसँगको समन्वयमा अवस्था र क्षमताको सिमितताको ख्याल गरी निर्देशन दिने प्रचलनलाई थप व्यवस्थित बनाइनुपर्ने ।
- समितिले दिने निर्देशन अध्ययन अनुसन्धानमा आधारित हुनुपर्ने ।
- निर्देशन कार्यान्वयन भए नभएको विषयमा प्रगति विवरण सहित नियमितरूपमा निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने निकायले समितिमा पठाउने र उक्त विषयमा आवश्यक छलफलको संस्कारको विकास गर्नुपर्ने ।
- समितिले दिएको निर्देशन कार्यान्वयनको लागि सम्बन्धित पदाधिकारीलाई जिम्मेवार बनाई सदनप्रतिको जवाफदेहिता कायम गर्नुपर्ने ।
- समितिले दिएको निर्देशनहरूले थप आर्थिक दायित्व सिर्जना गर्ने भएमा निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने निकायलाई थप बजेटको व्यवस्था गर्नका लागि पनि सम्बन्धित निकायसँग समन्वय गर्नुपर्ने ।
- मन्त्रालय, निकाय तथा परियोजनाको जिम्मेवार पदाधिकारीको छिटो छिटो सरुवा हुने अभ्यासलाई निरूत्साहित गरी निश्चित मापदण्डका आधारमा सरुवा हुने व्यवस्थालाई कडाईका साथ लागु गर्नुपर्ने ।
- समितिले सरकारलाई दिने निर्देशन तथा निर्देशन कार्यान्वयन सम्बन्धमा विज्ञहरूको राय सल्लाहको लागि संघीय संसद सचिवालयले संसदीय समितिहरूको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित विषयका विज्ञहरूको रोष्टर तयार गर्ने, अद्यावधिक गराउने र आवश्यकताअनुसार विषय विज्ञको सेवा समितिले लिने व्यवस्था गर्न विज्ञ सम्मिलित संरचना (Think Tank) बनाउनुपर्ने ।
- समितिले सरकारलाई दिएको निर्देशन एवम सुझावहरू सरकारको तर्फबाट कार्यान्वयन गरिएको सम्बन्धी प्रतिवेदन संसदमा पेश गर्ने व्यवस्थालाई सरकारले कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने ।
- समितिले दिएको निर्देशन कार्यान्वयनको लागि तालुक निकायले मातहत

निकायलाई कार्ययोजना सहित निर्देशन कार्यान्वयनको लागि पठाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

- समितिले दिएको निर्देशन कार्यान्वयनमा अन्तर मन्त्रालय समन्वय आवश्यक भएमा समितिले अन्तर मन्त्रालय समन्वयको लागि सहजीकरण गरी समितिमा छलफल गरी निर्देशन दिने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- समितिका कामकारबाहीलाई प्रविधिमैत्री गराउदै आम नागरिकको पहुँचमा पुर्याउनुपर्ने ।
- समितिले मन्त्रालयका मन्त्री, सचिव र आयोगका पदाधिकारीहरूसँग समन्वय गरेर समितिको बैठक राख्दा आमन्त्रित पदाधिकारी उपस्थिती हुन नसकेमा सोको कारण खुलाई मन्त्रालयले समितिमा लिखित जानकारी पेश गर्नुपर्ने,
- मन्त्रालय/ आयोगमा संसद हेर्ने डेक्स राख्नुपर्ने ।
- संघीय संसदका बैठक संचालन कार्यतालिका निर्माण गरी सोही अनुसार समिति संचालन सम्बन्धी कार्यतालिका तिले कार्यसम्पादन गर्नुपर्ने

२.१२.२ विविध विषयका विभिन्न निर्णय तथा निर्देशन

नगरको फोहोर व्यवस्थापन, धुलो धुँवा एवम् प्रदुषण नियन्त्रण, ट्राफिक व्यवस्थापन जस्ता विषयलाई पहिलो प्राथमिकतामा राखी बजेट तथा योजना निर्माण एवम् कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिएको थियो ।

सबै किसिमका सार्वजनिक सडकहरूको बर्गीकरण गरी तिनीहरूको निर्माण, संभार, विस्तार वा सुधारको लागि जारी गरिएको सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ लाई समसामयिक रूपमा संघीयता अनुरूप परिमार्जन गरी सो सम्बन्धी विधेयक र बढदो सडक दुर्घटना न्यूनीकरण गर्न सडक सुरक्षा सम्बन्धी छुट्टै विधेयक यथाशीघ्र संघीय संसदमा पेश गर्न भौतिक पुर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो ।

२.१२.३ संयुक्त बैठक

प्रत्यायोजित विधायन तथा सरकारी आश्वासन समितिसँग २०८० असोज ४ मा भएको संयुक्त बैठकमा योगी नरहरीनाथद्वारा संकलित एवं प्रकाशित इतिहास

प्रकाशमा सन्धिपत्र संग्रहको अवस्था विषयमा सरोकार पक्षसँग छलफल भई महत्वपूर्ण ऐतिहासिक ग्रन्थ "इतिहास प्रकाशमा सन्धिपत्र संग्रह" पूनः प्रकाशन गर्न रकम अभाव रहेको भन्ने निवेदनको सन्दर्भमा २०८० माघ १० को बैठकमा छलफल भई उक्त प्रकाशनको लागि आवश्यक व्यवस्था गर्न संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयलाई निर्देशन दिइएको थियो ।

२.१२.४ उपसमिति सम्बन्धी कार्य

समितिको छ वर्षको अवधिमा दुई पटक उपसमितिको गठन भएको थियो । २०७७ पौष २८ मा राष्ट्रिय गौरवका आयोजना सम्बन्धी गठन गरिएका तीन वटा उपसमिति सम्बन्धी विस्तृत विवरण राष्ट्रिय गौरवका आयोजना अन्तर्गत माथि नै समावेश गरिसकिएको छ ।

त्यसैगरी समितिले २०७९ पुस ६ मा समितिका कार्यक्षेत्रलाई आधार मानी तीन वटा उपसमिति गठन गरिएको थियो । उक्त उपसमितिहरूलाई आफ्नो कार्यक्षेत्रको विषयमा अध्ययन अनुगमन गरी सुभावसहितको सिफारिश एवं प्रतिवेदन समितिमा पेश गर्ने कार्यदेश दिएको थियो । उपसमितिहरूलाई जिम्मेवारी दिँदा कार्यक्षेत्रको अनुपात मिलाएर कार्यक्षेत्रको बाँडफाँड गरिएको थियो । उपसमितिहरूलाई २०८० असार मसान्तसम्मभित्र समितिमा प्रतिवेदन पेश गर्न र प्रत्येक उपसमितिले आफ्नो कार्यविधि आफैँ बनाउन सक्ने गरी कार्यदेश दिइएको थियो ।

(क) राष्ट्रिय सुरक्षा, मानव अधिकार तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध अध्ययन उपसमिति

यस उपसमितिमा समितिमा माननीय सदस्य जयन्ती देवी राईको संयोजकत्वमा माननीय सदस्यहरू ईन्दु कडरीया, नारायणकाजी श्रेष्ठ र शेखर कुमार सिंह रहनु भएको थियो । माननीय सदस्य जयन्ती देवी राईको समिति हेरफेर भएपछि उक्त उपसमितिका माननीय शेखर कुमार सिंहले संयोजक भई काम गर्नु भएको थियो । सो उपसमितिलाई समितिको कार्यक्षेत्र मध्ये देहायको कार्यक्षेत्र तोकिएको थियो:

- सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयन,
- राष्ट्रिय सुरक्षा,

- परराष्ट्र सम्बन्ध
- मानव अधिकार
- केही राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरू मध्ये बुढी गण्डकी जलविद्युत आयोजना (जलाशययुक्त), हुलाकी लोकमार्ग, महाकाली सिंचाई आयोजना, विद्युत प्रसारण आयोजना ।

(ख) समन्यायिक विकास एवं राष्ट्रिय सम्पदा अध्ययन उपसमिति

यस उपसमितिमा समितिमा माननीय सदस्य गोपी बहादुर साकी आछामीको संयोजकत्वमा माननीय सदस्यहरू दिपा गुरुङ, राजेन्द्र लक्ष्मी गैरे र सोनाम गेलजेन शेर्पा रहनु भएको थियो । सो उपसमितिलाई समितिको कार्यक्षेत्र मध्ये देहायको कार्यक्षेत्र तोकिएको थियो:

- समन्यायिक विकास,
- संस्कृति, राष्ट्रिय सम्पदा,
- राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरू मध्ये रानीजमरा कुलरीया सिंचाई आयोजना, उत्तर दक्षिण (कालीगण्डकी कोरिडोर) लोकमार्ग, पुष्पलाल (मध्य पहाडी) लोकमार्ग, लुम्बिनी क्षेत्र विकास कोष, पशुपति क्षेत्र विकास कोष, भेरी बबई डाईभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना, बबई सिंचाई आयोजना, सिक्टा सिंचाई आयोजना, उत्तर दक्षिण (कर्णाली) लोकमार्ग, रेल्वे तथा मेट्रो विकास आयोजना, उत्तर दक्षिण (कोशी) लोकमार्ग आयोजना ।

(ग) राज्यको तहगत संरचनाको विकासमा समन्वय तथा संवैधानिक आयोग सम्बन्धी अध्ययन उपसमिति

यस उपसमितिमा समितिमा माननीय सदस्य रामचन्द्र राईको संयोजकत्वमा माननीय सदस्यहरू जगत बहादुर पार्की, दुर्गा गुरुङ्ग र ईन्दिरा देवी गौतम रहनु भएको थियो । सो उपसमितिलाई समितिको कार्यक्षेत्रमध्ये राज्यको तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय, पिछडिएको क्षेत्र समुदाय र संवैधानिक आयोग र राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरू मध्ये मेलम्ची खानेपानी आयोजना, सुनकोशी मरिन

डाइर्भर्सन बहुउद्देशीय आयोजना, राष्ट्रपति चुरे संरक्षण कार्यक्रम, काठमाडौं तराई-मधेस द्रुतमार्ग, दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल, निजगढ, बारा सम्बन्धी कार्यक्षेत्र तोकिएको थियो ।

तीन वटै उपसमितिहरूलाई समितिको कार्यक्षेत्रलाई कार्यलोड अनुपात मिलाएर कार्यक्षेत्र विभाजन गरिएको थियो । पछिल्लो समयमा समितिका बैठक लगायतका कामकारवाहीहरू निरन्तर भएका हुनाले उपसमितिहरूका काम अपेक्षित धेरै हुन त सकेनन् । यद्यपि उपसमितिले काम गर्दा उपसमितिमा छलफल गरी निकालेको निष्कर्षलाई आवश्यकताका आधारमा समितिमा छलफल गर्ने, आवश्यक परे उक्त उपसमितिको नेतृत्वमा समितिबाटै संसदीय अनुगमन गर्ने विधिलाई समेत अवलम्बन गरिएको थियो ।

उल्लेखित उपसमितिहरूमध्ये राज्यको तहगत संरचनाको विकासमा समन्वय तथा संवैधानिक आयोग सम्बन्धी अध्ययन उपसमितिले संविधानको भाग २७ मा रहेका अन्य आयोगहरूसँग आयोगको संरचनात्मक, कानूनी व्यवस्था, बजेट, जनशक्तिको अवस्था, आयोगबाट भइरहेका काम कारवाही, समस्या, भावी कार्यदिशा तथा कार्ययोजनाको विषयमा आयोगका पदाधिकारीहरूसँग छलफल गरेको थियो ।

उल्लेखित उपसमितिहरूको तोकिएको समयभित्र कार्यहरू सम्पन्न नभएकोले उपसमितिहरूले माग गरे अनुसार समितिले तीनवटै उपसमितिहरूको कार्य अवधि पहिलो पटकलाई २०८० असोज मसान्तसम्म र दोस्रो पटक २०८० पुस मसान्तसम्मका लागि थप गरेको थियो ।

२.१२.५ भर्चुअल बैठक

समितिले यस अवधिमा विभिन्न मितिमा गरी ३ वटा भर्चुअल बैठक गरेको थियो । त्यसैगरी समितिले २०७७ मंसिर १८ गते लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध १६ दिने अभियानको सन्दर्भमा लैङ्गिक हिंसा विरुद्धको अभियानमा तीन तहका जनप्रतिनिधिहरूको भूमिका विषयक Virtual अन्तर्क्रिया कार्यक्रम गरिएको थियो । सो कार्यक्रममा तीनै तहका जनप्रतिनिधिको अनुभव र

धारणा प्रस्तुत भएका थिए । उक्त कार्यक्रममा राष्ट्रिय सभाका तत्कालीन उपाध्यक्षको समेत उपस्थिति रहेको थियो ।

समितिको २०७८ जेठमा कोभिड १९ ले आर्थिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव तथा आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ को बजेट र आगामी कार्यदिशाका सम्बन्धमा अर्थशास्त्री प्रोफेसर विश्वम्भर प्याकुरेल र राष्ट्रिय योजना आयोगका उपाध्यक्षसँग भर्चुअल बैठकका माध्यमबाट छलफल भएको थियो ।

२.१२.६ अन्तरसम्वाद कार्यक्रम

समितिले सातै प्रदेशमा राष्ट्रिय सभामा हाम्रा ४ वर्ष र सार्थक प्रतिनिधित्वको सवाल विषयक अन्तरसंवाद कार्यक्रम संचालन गरेको थियो । वागमती प्रदेशमा २०७८ पुस २९ र ३० गते, सुदुरपश्चिम प्रदेशमा २०७९ असार ४ गते, कर्णाली प्रदेशमा २०७९ असार ११ गते र गण्डकी प्रदेशमा २०७९ असार १६ गते गरी ४ वटा अन्तरसम्वाद कार्यक्रम संचालन गरेको थियो । समितिको नेतृत्वमा समितिका केही सदस्य, राष्ट्रिय सभामा सम्बन्धित प्रदेशबाट प्रतिनिधित्व गर्नुहुने सदस्यहरूको सहभागितामा तत् तत् प्रदेशमा भएको सो कार्यक्रमका आधारमा समितिले देहायको निष्कर्ष निकालेको थियो:

- स्थानीय, प्रदेश र संघबीच मतभेद आउन नदिन आवश्यक अध्ययन गर्ने,
- तीनवटै तहले बनाएका ऐनहरूको Hardcopy र softcopy संघीय संसदको पुस्तकालयमा संग्रह गर्ने,
- ऐन बनाउदा प्रत्यायोजित अधिकार तथा तजविजी अधिकार सरकारलाई छोड्नु नहुने, सारभुत विषय व्यवस्थापिकाबाट बनाउनुपर्ने, यसतर्फ सबै सम्बद्ध पक्षा सचेत हुने,
- सातै प्रदेशमा पुस्तकालय स्थापना गरी Connectivity मार्फत् संघ, प्रदेशका पुस्तकालयहरूबाट हेर्न र पढ्न सक्ने गरी व्यवस्था मिलाउने,
- प्रदेश तथा स्थानीय तहको क्षमता विकासमा सहयोग गर्ने,
- प्रदेश तथा स्थानीय तहको स्वार्थका अर्थात् महत्वका विषयहरूलाई संघीय संसदका सदस्यहरूले संघीय संसदमा उठान गर्ने

- सैद्धान्तिक र नीतिगत कुरामा लडिङ्ग गर्दै जाने,
- संविधान र कानून कार्यान्वयनमा बाधक नभई एक अर्काका सहयोगी बन्ने ।

२.१२.७ अभिमुखीकरण कार्यक्रम

समितिले आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्रका काम कारवाहीलाई कूशलतापूर्वक तवरले सम्पन्न गर्न सदस्य र कर्मचारिको लागि विभिन्न विषयमा अभिमुखीकरण कार्यक्रम संचालन गरेको थियो । कुनै खास विषयमा कार्य गर्नुअघि सम्बन्धित विषयहरूको बारेमा जानकारी तथा विज्ञहरूको सुझाव समेत लिने उद्देश्यले समितिले समय समयमा यस्ता कार्यक्रमहरू गर्ने गरेको थियो । यस अनुरूप समितिले विगतको छ वर्षको अवधिमा गरेका अभिमुखीकरण कार्यक्रमहरू निम्नानुसार रहेका थिए:

सन्वत् २०७६ भदौ २ गते समितिका सदस्य र सचिवालयका कर्मचारीका लागि संसदीय निगरानीका सम्बन्धमा अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन भएको थियो । उक्त कार्यक्रममा संविधान सभाका माननीय सदस्य तथा नेपाल सरकारका पूर्व सचिव जनकराज जोशीबाट कार्यपत्र प्रस्तुत भई छलफल गरिएको थियो । सो कार्यक्रममा संसदीय निगरानी र यसका आयाम तथा समस्या एवं चुनौतीका विषयमा छलफल भएको थियो ।

समितिले २०७६ पुसमा समावेशी विकास र समृद्ध नेपालका विषयमा एक अभिमुखीकरण कार्यक्रम आयोजना गरेको थियो । सो कार्यक्रममा डा. युवराज खतिवडा, डा. स्वर्णिम वाग्ले र डा. महालक्ष्मी उपाध्याय डिनाले विषयवस्तुबारे प्रकाश पार्नु भएको थियो भने २०७६ पुसमै समावेशी प्रतिनिधित्व, सवल र सक्षम महिला नेतृत्वका विषयमा अर्को अभिमुखीकरण कार्यक्रमको आयोजना गरिएको थियो । सो कार्यक्रममा मा. सुवास नेम्वाङ, डा. विमला राई पौड्याल र डा. विपिन अधिकारीले विषयवस्तुका सम्बन्धमा प्रकाश पार्नु भएको थियो ।

त्यसैगरी २०७७ असारमा समितिको सशक्तिकरणका सम्बन्धमा अभिमुखीकरण कार्यक्रमको आयोजना गरिएको थियो । सो कार्यक्रममा डा. विपिन अधिकारीले समितिको सशक्तीकरणका सम्बन्धमा प्रष्ट पार्नु भएको थियो ।

२.१२.८ अन्तर्क्रिया कार्यक्रम

समितिले कुनै विषयमा वृहत जानकारी लिन र एकापसमा त्यस्ता विषयवस्तुबारे बुझाईमा साभा धारणा बनाउन तथा कतिपय विषयमा विभिन्न सरोकारवाला तथा विषय जानकार व्यक्तिहरूका धारणाहरूबाट समितिको आफ्नो धारणा बनाउन कार्यक्षेत्रका विषयमा बाहेक अन्य विषयमा समेत समितिले विभिन्न अन्तर्क्रिया कार्यक्रमहरू गरेको थियो ।

समितिले २०७६ माघ २५ गते समावेशी प्रतिनिधित्वः सवल र सक्षम महिला नेतृत्व सम्बन्धी विषयमा एक भर्चुअल अन्तर्क्रिया कार्यक्रम गरेको थियो । २०७८ फागुनमा वार्षिक प्रतिवेदन कार्यान्वयन अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदन, २०७९ का सम्बन्धमा समितिले एक अन्तर्क्रिया कार्यक्रम आयोजना गरिएको थियो । सो कार्यक्रममा समितिले विगतका तीन वटा वार्षिक प्रतिवेदनहरूको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा अध्ययन गरी तयार पारेको प्रतिवेदनको मस्यौदाका सम्बन्धमा अन्तर्क्रिया कार्यक्रम गरी सुझाव संकलन गरेको थियो । त्यसैगरी समितिले सम्माननीय अध्यक्ष सहित राष्ट्रिय सभाका विषयगत समिति समितिहरूको सहभागितामा २०७८ भदौमा सभा र समितिको कार्ययोजना कार्यान्वयन र चुनौती विषयक अन्तर्क्रिया कार्यक्रम आयोजना गरेको थियो । उक्त कार्यक्रममा कार्ययोजनालाई कसरी कार्यान्वयनयोग्य बनाउन सकिन्छ भनी छलफल भएको थियो ।

२०७८ भदौ महिनाको ३१ देखि असोज १ सम्म समितिको कार्यक्षेत्र, कार्ययोजना र आगामी कार्यदिशाका सम्बन्धमा समितिस्तरीय अर्को अन्तर्क्रिया कार्यक्रम आयोजना गरेको थियो ।

त्यसैगरी २०७९ साउनमा समितिको कार्यक्षेत्र र कार्ययोजनाका सम्बन्धमा र २०८० असारमा समिति, सदस्य र सचिवालयको भूमिका विषयक अर्तकक्रिया कार्यक्रम गरेको थियो । सो कार्यक्रममा संविधान सभा सदस्य एवं नेपाल सरकारका पूर्व सचिव जनकराज जोशीले कार्यपत्र प्रस्तुत गरी छलफल भएको थियो । उक्त कार्यक्रमा समितिले के कस्तो विषयका कस्तो भूमिका खेल्नुपर्ने, समिति सदस्यको कस्तो भूमिका रहने र सचिवालयले समग्र समितिको कार्यसम्पादनमा कस्तो भूमिका खेल्ने भन्ने विषयमा छलफल भएको थियो ।

समितिले २०८० फागुन १२ गते नेपालमा क्यान्सर रोगको अवस्था र जनप्रतिनिधिको भूमिका विषयक अन्तर्क्रिया कार्यक्रमको आयोजना गरेको थियो । उक्त कार्यक्रममा प्रतिनिधि सभाका सम्माननीय सभामुख देवराज घिमिरे र राष्ट्रिय सभाका सम्माननीय अध्यक्ष गणेश प्रसाद तिमिल्सिनाको उपस्थितिमा भएको अन्तर्क्रिया कार्यक्रमको अन्तमा निम्नानुसारको १२ बुँदे घोषणा जारी भएको थियो:

- मुलुकमा डरलाग्दो रूपमा बढ्दै गएको क्यान्सर लगायत नसर्ने रोगको निदान, उपचार र थप चेतनाका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न संघीय सरकारले यथोचित ध्यान पुऱ्याए नपुऱ्याएको निगरानी गर्दछौं ।
- क्यान्सर रोगको निदान बेलैमा हुन नसक्दा धेरै बिरामीको ज्यान जाने गरेकाले सहज रूपमा उपचार हुने व्यवस्थाको सुनिश्चित गर्न सातै प्रदेशमा आधुनिक सुविधासम्पन्न क्यान्सर अस्पताल यथाशीघ्र स्थापना गर्न सरकारसँग जोडदार आह्वान गर्दछौं ।
- मदिरा र सूतीजन्य पदार्थमा लगाइएको करको सम्पूर्ण रकम क्यान्सर लगायत नसर्ने रोगको निदानका लागि अस्पताल सञ्चालन, रोगको पहिचान, अनुसन्धान र विरामीहरूको औषधोपचारका लागि मात्र लगानी गर्न हामी सरकारसँग आह्वान गर्दछौं ।
- क्यान्सरका बिरामीहरू धेरै ठगिएका, औषधिको अप्रार्याप्तता भएको र उपचारमा लाग्ने खास रकमभन्दा धेरै नै बढी तिर्न बाध्य भएको गुनासो व्याप्त भएकाले क्यान्सर सम्बन्धी औषधि अस्पतालबाट नै सहज रूपमा उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाउन नेपाल सरकारलाई आग्रह गर्दछौं ।
- क्यान्सर विरुद्धको जनचेतना अभिवृद्धि गर्न तीनै तहका सरकार, विश्व स्वास्थ्य संघ, दातृ निकाय, गैरसरकारी संघ संस्थाहरूको व्यवस्थित नेटवर्क बनाई ठोस विधि निर्माण गरी अघि बढ्न आह्वान गर्दछौं ।
- क्यान्सर रोगका कारकको रूपमा रहेको काठमाडौं उपत्यका लगायतका देशका ठूला शहरहरूको वातावरणीय प्रदूषण र फोहोरमैलाको वैज्ञानिक व्यवस्थापन र निराकरण गर्न हस्तक्षेपकारी नीति र कानून निर्माण गरी

लागू गर्न सम्बन्धित निकायलाई आह्वान गर्दै आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्ने प्रतिवद्धता व्यक्त गर्दछौं ।

- खाद्यान्न र तरकारीमा अत्याधिक विषादीको प्रयोगका कारण क्यान्सर विरामी बढेकाले यसको नियन्त्रण र नियमन गर्न ठोस प्रक्रिया अघि बढाउनका लागि हामी नेपाल सरकारसँग जोडदार आह्वान गर्दछौं ।
- स्वास्थ्य सेवा पूर्वाधारमा बजेट विनियोजन, स्वास्थ्यकर्मीलाई क्यान्सरको तालिम, क्यान्सर स्क्रिनिङ्ग र गुणस्तरीय क्यान्सर हेरचाह गर्न अन्तर्राष्ट्रिय संस्था, अनुसन्धानकर्ता तथा निजी क्षेत्रलाई समेत सहभागी गराउन आह्वान गर्दछौं ।
- क्यान्सर रोगीको अधिकारको रक्षा गर्ने कानुन निर्माणका लागि हामी पहल गर्दछौं ।
- स्वदेशमा उत्पादित चिकित्सक र स्वास्थ्यकर्मीलाई स्वदेशमा नै रहने वातावरणको सिर्जना गरी विकसित देशमा अध्ययन गरेका क्यान्सर सम्बन्धी चिकित्सक स्वदेश फर्कन आह्वान गर्दै उनीहरूको सेवालाई सुनिश्चित गर्न नेपाल सरकारलाई आग्रह गर्दछौं ।
- क्यान्सर रोगप्रतिको सचेतनाका लागि विद्यालय तहदेखि नै पाठ्यक्रममा समावेश गरी पठनपाठन गराउने व्यवस्था मिलाउन सरकारसँग आग्रह गर्दछौं ।
- ९ देखि १४ वर्ष उमेर समूहका किशोरीका लागि पाठेघरको क्यान्सर विरुद्धको खोपलाई देशभर अभियानका रूपमा संचालन गर्न सरकार समक्ष आग्रह गर्दछौं ।



समितिका उपलब्धि, समस्या एवं सुभाव

३.१ समितिका उपलब्धि

समितिले छ वर्षको अवधिमा सम्पादन गरेका क्रियाकलापहरूबाट प्राप्त मुख्य मुख्य उपलब्धिहरूलाई देहाय बमोजिम उल्लेख गरिएको छ:

- राष्ट्रिय गौरवका आयोजना अध्ययन प्रतिवेदन, २०७९ मा उल्लेखित सुभाव तथा निर्देशन एवं समितिले पटक पटक दिएका निर्देशन कार्यान्वयन भए वा नभएको सम्बन्धमा समितिले निरन्तर रूपमा Follow Up तथा स्थलगत अनुगमनबाट आयोजनाको प्रगतिमा सहयोग पुगेको पाइएको छ ।
- राष्ट्रिय गौरवका आयोजना छनौट गर्दा वस्तुगत आधार/मापदण्ड अपनाउन समितिले पटक पटक निर्देशन दिए पश्चात हाल आयोजना विकास, छनौट तथा प्राथमिकीरण सम्बन्धी एकीकृत मापदण्ड, २०७९ तर्जुमा भई लागू भएको छ ।
- समितिले सात वटै प्रदेशमा आयोजना गरेको "तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय" विषयक प्रादेशिक अन्तर्क्रिया कार्यक्रमले तीनै तहका जनप्रतिनिधिहरूलाई एकै ठाउमा उपस्थित गराई आपसमा अनुभव आदान प्रदानको अवसर प्रदान गरेको, वस्तुगत समस्याहरू पहिचान गर्न मद्दत पुगेको, समस्या समाधानका लागि सामूहिक रूपमा समन्वयात्मक तवरले पहल भएको छ । यस प्रतिवेदनका धेरै सुभावहरू संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७ मा समावेश भएका छन् ।
- समितिले अध्ययन गरी तयार पारेको तहगत अन्तरसम्बन्ध र समन्वय सम्बन्धी प्रतिवेदन सभामा पेश भई प्रतिवेदन माथि छलफल समेत भएको

र सो छलफलको क्रममा प्रधानमन्त्रीले कार्यान्वयनका लागि प्रतिवद्धता समेत प्रस्तुत गर्नुभएको थियो ।

- पशुपति क्षेत्र विकास कोषको स्थलगत अनुगमन र समितिमा भएको छलफल पश्चात पशुपतिनाथलाई अर्पण गरिएको जलहरीको तौल सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले तौल मापन गरी तथ्यको अनुसन्धान गरी मुद्दा समते विशेष अदालतमा दायर भएको छ ।
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको अधिकार क्षेत्रबाट अनुचित कार्यलाई संविधानतः हटाइएपश्चात सो विषय हेर्ने अर्को निकाय नतोकिएको सन्दर्भमा समितिमा छलफल भई निर्देशन दिएपश्चात हाल राष्ट्रिय सर्तकता केन्द्रले हेर्ने गरी विधेयकको मस्यौदा तयार भएको छ ।
- नेपाल सरकारको आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ को राजस्व र व्ययको वार्षिक अनुमान (बजेट) मा जिल्ला निर्वाचन कार्यालयहरूलाई खारेज गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा इकाइहरूको रूपमा रहने गरी गरिएको व्यवस्थाका सम्बन्धमा समितिले पुनरावलोकन गर्न निर्देशन दिए अनुरूप जिल्ला निर्वाचन कार्यालयहरू यथावत रहेका छन् ।
- बुढीगण्डकी जलविद्युत आयोजनाको कार्यान्वयन मोडालिटी तय गर्न नेपाल सरकारलाई पटक पटक निर्देशन दिएकोमा हाल कम्पनी मोडलमा संचालन गर्ने मोडालिटी तयार भई आयोजना व्यवस्थापनको प्रारम्भिक कार्य शुरुवात भएको छ ।
- राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको अनुगमन र मूल्याङ्कनलाई प्रभावकारी बनाउने सम्बन्धमा समितिले निर्देशन दिए पश्चात सरकारले राष्ट्रिय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन विधेयक संसदमा पेश गरेको र हाल उक्त विधेयक दुवै सभाबाट पारित भई प्रमाणीकरण पश्चात लागू भएको छ ।
- नदीजन्य र खानीजन्य निर्माण सामाग्रीको सहज आपूर्तिको लागि समितिले दिएको निर्देशन कार्यान्वयन भई निर्माणमुखी समाग्री (व्यवस्थापन तथा नियमन) विधेयक, २०८० प्रतिनिधि सभामा पेश भएको छ ।
- समितिले गरेको अध्ययन प्रतिवेदन तथा निर्देशन पश्चात तहगत अन्तर सम्बन्ध र समन्वय सम्बन्धी ऐन बनेको, कैयन् विषयमा संविधान अनुरूप

कानून नभएको सम्बन्धमा छलफल भएका र समितिबाट निर्देशनहरू दिएको थियो । सो अनुरूपमा हाल संविधान अनुरूप कानून निर्माण तथा संशोधन भएका छन् । त्यसैगरी प्रदेश र स्थानीय तहको स्थापनाको शुरुवाततिर कानूनका नमूनाहरू पठाउन निर्देशन दिए अनुरूप संघीय सरकारबाट प्रदेश र स्थानीय तहलाई नमूना कानून निर्माण गरी पठाइएका थिए ।

- कर्मचारीको समायोजन गर्ने विषयमा र कोभिड -१९ को रोकथाम, निदान, उपचार र नियन्त्रणको सम्बन्धमा समितिले सहजीकरण गरेको थियो र ती निर्देशनहरू अधिकांश कार्यान्वयनमा भएका थिए ।
- २०७९ को प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभाको निर्वाचनमा समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली अनुरूप राजनीतिक दलले आफ्नो दलको तर्फबाट प्रतिनिधित्व गर्ने उम्मेदवारको बन्दसूची निर्वाचन आयोगमा पेश गर्नुभन्दा अघिल्लो दिन २०७४ सालमा पेश भएको समानुपातिक उमेदवारको बन्दसूची स्वतः खारेज हुने व्यवस्था गर्न दिइएको निर्देशन तत्काल कार्यान्वयन भई २०७४ सालको समानुपातिकतर्फको बन्दसूचीमा रहेका उमेदवारहरू २०७९ को निर्वाचनमा उमेदवार हुने बाटो खुलेको र निर्वाचन आयोगलाई समेत आफ्नो काम कारवाहीमा सहजीकरण भएको थियो । हाल यो विषय प्रस्तावित निर्वाचन व्यवस्थापन विद्येयकमा समेत समावेश भएको पाइएको छ ।
- पाठेघरको मुखको तथा अन्य अगंको क्यान्सर रोगको निदान तथा उपचारको सन्दर्भमा समितिले स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयलाई ध्यानाकर्षण गराए अनुरूप मन्त्रालयले पाठेघरको मुखको क्यान्सर स्क्रिनिङ्ग सेवा संचालन निर्देशिका, २०७९ स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ साथै पाठेघरको मुखको क्यान्सर विरुद्धको HPV खोप खरिद भई वितरणको लागि जिल्ला छनोट भैरहेको साथै बि.पि. कोईराला मेमोरियल क्यान्सर अस्पतालबाट निःशुल्क सर्जरी एवं उपचार सेवाको शुरुवात भएको छ ।
- सम्माननीय प्रधानमन्त्रीलाई समितिको बैठकमा ध्यानाकर्षण गराए पश्चात हाल सबै मन्त्रालयमा संसद हेर्ने संसदीय डेक्स स्थापना भएका छन् ।
- संसदीय अनुगमनलाई प्रभावकारी बनाउन संसदीय अनुगमन सम्बन्धी सूचकको निर्माण गर्ने विषयमा समितिले छलफल गर्नुका साथै अध्ययनको कार्य प्रारम्भ

गरेको सन्दर्भमा राष्ट्रिय सभा निमयावलीको दोस्रो संशोधनले सचिवालयले संसदीय अनुगनम सम्बन्धी सूचक तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

- राष्ट्रिय प्राथमिकताका आयोजनाका लागि अलग्गै कानूनी व्यवस्था गर्न समितिले निर्देशन दिएको सम्बन्धमा सरकारबाट यस सम्बन्धी विधेयक तयार गरी प्रतिनिधि सभामा दर्ता गरेको थियो । यद्यपि २०७४ को प्रतिनिधि सभाको कार्यकाल समाप्त भएसँगै उक्त विधेयक निष्कृत भएको भएतापनि हाल यस विधेयकको आवश्यकता रहेको महसुस भएको पाइएको छ ।
- समितिले क्यान्सर रोग विरुद्धको एक वृहत अन्तर्क्रिया कार्यक्रम गरी विभिन्न १२ बुँदे काठमाडौँ घोषणा जारी गरेको थियो । उक्त घोषणाले क्यान्सर विरुद्ध लड्ने रणनीति तय गर्न सहज हुने अनुमान गरिएको छ ।
- समितिका कार्यक्षेत्रका विषयहरूमा विभिन्न विषयगत विषयविज्ञहरू सहितको सहभागितामा समितिस्तरीय, संयुक्त समितिस्तरीय, प्रदेशस्तरीय अन्तर्क्रिया कार्यक्रमहरू गरिएको थियो । यस्ता कार्यक्रमहरूले विषयवस्तुलाई प्रष्ट याउन, साभा धारणा बनाउन र कार्यान्वयनका लागि मार्गप्रशस्त गर्न सहज भएको थियो ।
- त्यसैगरी समितिले आफ्ना समितिका सदस्य तथा समिति सचिवालयका कर्मचारीहरूको लागि विभिन्न खास खास विषयमा विषयविज्ञबाट अभिमुखीकरण गराइएको थियो । यसले पनि कार्यसम्पादनमा अझ प्रभावकारिता हासिल भएको अनुभूत भएको थियो ।
- समितिको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित विषयमा जानकारी तथा विवरण माग गर्ने र सम्बद्ध पदाधिकारीहरूसँग छलफल गर्ने, त्यसपछि कार्यक्षेत्रभित्रको सम्बन्धमा थप अध्ययन गर्न उपसमिति गठन गरी प्रतिवेदन पेश गर्न लगाउने, आवश्यकताका आधारमा स्थलगत अवलोकन, अध्ययन, अनुगमन, अन्तर्क्रिया र सुभाव सहितको प्रतिवेदन तयार गरी समितिमा छलफलका लागि पेश गर्ने, आवश्यकताका आधारमा अभिमुखीकरण कार्यक्रम आयोजना गरी जानकारी लिने, कतिपय विषयमा व्यापक छलफल गरी निचोडमा पुग्न तथा कतिपय विषयमा साभा धारणा बनाउन विज्ञबाट कार्यपत्र प्रस्तुत गराई अन्तर्क्रिया कार्यक्रम गर्ने, विषयवस्तुको बारेमा प्रारम्भिक जानकारी तथा

तथ्य तथ्याङ्क प्राप्त भएपश्चात सम्बन्धित मन्त्रालय तथा सरोकारवालाहरूसँग छलफल गर्ने, अन्तमा समितिमा छलफल गरी आवश्यकताका आधारमा सम्बन्धित निकायलाई निर्देशन दिने जस्तो कार्यप्रकृया अपनाएकोले समितिका निर्देशनहरू धेरै नै कार्यान्वयन भएको पाइएको छ । समितिले ३ वटा आर्थिक वर्षको प्रतिवेदन कार्यान्वयन अनुगमन मूल्याङ्कन प्रतिवेदन अनुसार ५० प्रतिशत निर्देशनहरू कार्यान्वयन भएको पाइएको छ ।

- समितिले पहिचान गरेका विभिन्न विषयमा Non-state Actors हरू जस्तो United Nations Fund for Population Activities, United Nations Development Program लगायत जनसंख्या र विकासका लागि सांसदहरूको राष्ट्रिय मञ्च जस्ता संस्थाहरूसँगको समन्वय र सहकार्यमा विभिन्न कार्यहरू गरेको थियो ।
- समितिको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित विभिन्न विषयमा समितिका परेका सार्वजनिक सरोकारका विषयका उजुरी तथा निवेदनलाई प्राथमिकतामा राखी समितिले सुनुवाई गरेको थियो ।
- संघीयतालाई सुदृढीकरणका लागि समितिले विषयविज्ञसँगको छलफल तथा परामर्श, प्रदेशस्तरीय अन्तर्क्रिया, सम्बन्धित निकायलाई निर्देशन लगायतका कार्यहरू गरेको थियो । यसका साथै संघीयता सवलीकरण सम्बन्धी संसदीय विशेष समितिले गरेको सिफारिस कार्यान्वयनको अनुगमन सम्बन्धी सभाबाट समितिलाई प्राप्त भएको जिम्मेवारीलाई वहन गरी संघीयतालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने विषयमा भूमिका खेलेको छ । कतिपय अवस्थामा समितिले संघीयताका विषयमा, तीनै तहका बीचमा समन्वयन, सहजीकरण तथा आवश्यकतानुसार निर्देशन समेत गरेको छ ।
- संसदीय समितिले दिएका निर्देशनको कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउने सम्बन्धमा समितिले पहिचान गरी दिएका देहाय बमोजिमका सुभावहरू राष्ट्रिय सभा दोस्रो संशोधन नियमावली, २०८० मा समावेश भएका छन् । यी विषयहरूलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने हो भने आगामी दिनमा संसदीय समितिको प्रभावकारिता अझ बढेर जाने निश्चित छ ।

- अन्तरसम्बन्धित विषयहरूमा निर्देशन दिँदा संयुक्त बैठक, संयुक्त अनुगमन तथा संयुक्त निर्देशनको परम्परा बसाल्ने ।
- समितिको वार्षिक प्रतिवेदन लगायत सबै प्रतिवेदन सभामा छलफल गर्नुपर्ने ।
- निर्देशन कार्यान्वयनको नियमित समीक्षा गरी पुनरावलोकन गर्ने संरचना निर्माण गर्नुपर्ने ।
- निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने निकायले निर्देशन कार्यान्वयनको प्रगति विवरण नियमित रूपमा समितिमा पठाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- समितिको कार्यक्षेत्रमा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने र विधेयकमाथि समितिमा हुने दफावार छलफलमा सबै सदस्यको सहभागिता सुनिश्चित गर्नुपर्ने ।
- निर्वाचक मण्डल अर्थात प्रदेश र स्थानीय तहप्रति राष्ट्रिय सभाको जवाफदेहिताका लागि निरन्तर छलफल, सम्वाद र सम्पर्क सम्बन्धी प्रभावकारी संयन्त्र निर्माण गर्नुपर्ने ।
- सभाको क्यालेण्डर निर्माण गरी क्यालेण्डरमा आधारित भई सभा संचालन गर्ने र समितिको कार्ययोजना तयार गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- महत्वपूर्ण नीतिहरू संसदबाटै निर्माण गर्ने र अन्य नीतिहरू संसदमा छलफल गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- संसदीय समितिहरूले गर्ने संसदीय अनुगमनका लागि आवश्यक विषयविज्ञको रोष्टर बनाउने ।

३.२ समस्या

समितिका कतिपय समस्या कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित छन् भने कतिपय समस्या कार्यपालिकासँग सम्बन्धित छन् । कतिपय समस्या संसदभित्र आन्तरिक प्रकृतिका पनि छन् । संसदीय समितिका कतिपय समस्या समितिका साभा समस्याका रूपमा रहेका पनि छन् । समितिले कामकारवाही गर्दा भोगेका, देखेका, अनुभव तथा महशुस गरेका समस्याहरूलाई कार्यक्षेत्रगत, नीतिगत, स्रोत साधनगत र अन्य समस्या गरी देहाय बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छः

३.२.१ कार्यक्षेत्रगत समस्या

राष्ट्रिय सभा नियमावलीको दोस्रो संशोधन हुनुअघिसम्म समितिका कार्यक्षेत्रका रूपमा तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय, राष्ट्रिय सम्पदा, मानव अधिकार र परराष्ट्र सम्बन्ध, सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयनको अवस्था, समन्यायिक विकासको अवस्था, पिछडिएको क्षेत्र, समुदाय र संस्कृति राष्ट्रिय गौरवका आयोजना र राष्ट्रिय सुरक्षा संवैधानिक निकाय जस्ता विषयहरू रहेका थिए समितिले विगत छ वर्षको अवधिमा यिनै कार्यक्षेत्रको परिधिमा रही कार्य गरेको थियो । उक्त कार्यक्षेत्रका सम्बन्धमा सम्बन्धित निकाय तथा सरोकारवाला निकायको अनुभव तथा विषय विज्ञको विश्लेषण, ती निकायबाट प्रकाशित तथा प्रस्तुतीकरण गरिएका सामाग्रीको अध्ययन एवं समितिका स्थगलगत अवलोकन, समितिमा भएका बैठक छलफल समेतका आधारमा कार्यक्षेत्रगत समस्याहरू पहिचान गरेको थियो । त्यस्ता कार्यक्षेत्रगत समस्याहरूलाई माथि नै तत् कार्यक्षेत्रको विश्लेषण अन्तर्गत समावेश गरिएको छ । यहाँ भने केही नीतिगत, केही स्रोत साधनगत र केही अन्य समस्याहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.२.२ नीतिगत समस्या

समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गतका विभिन्न विषयका केही नीतिगत समस्या समेत देखिएका छन् । नीतिगत तहबाटै समाधान हुनुपर्ने केही प्रमुख नीतिगत समस्यालाई देहाय बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छः

- संसद र कार्यपालिकाबीचको समन्वयका लागि प्रत्येक मन्त्रालयमा Institutional Memory का लागि मन्त्रालयमा संसदीय डेस्कको स्थापना गरी जिम्मेवार अधिकृत तोकने प्रचलन नहुँदा समितिले दिएका निर्देशन मन्त्रालयका कर्मचारीको सरुवा वा अवकाससँगै निर्देशन समेत संस्थागत मेमोरीबाट हट्ने गरेको, निर्देशनको अपनत्व नलिएको जस्तो भएको र निर्देशन कार्यान्वयन त भन्नु दुरको विषय हुन गएको, जसले संसदीय समिति र मन्त्रालयबीच कमजोर समन्वय र कतिपय अवस्थामा द्वन्द्व समेत हुने गरेको पाइएको ।

- समितिका बैठकमा उपस्थित नहुने मन्त्री तथा सचिवलाई जिम्मेवार बनाउने सम्बन्धमा तथा समितिका निर्देशन कार्यान्वयन नगर्ने निकायहरूलाई निर्देशन कार्यान्वयन नगरेमा के कसरी जवाफदेही बनाउने भन्ने सम्बन्धमा कुनै कानूनी व्यवस्था नरहेको ।
- समितिको कार्यक्षेत्र विषयगत मन्त्रालयमा विभाजन नगरिएकोले मन्त्रालयहरू समितिप्रति उत्तरदायी भएको नपाइएको ।
- संघीय संसदका समितिहरूका बीच कार्यक्षेत्रमा अन्तरसम्बन्धित विषयका कारण दोहोरोपना रहेको ।
- विधेयकमाथि दफावार छलफलका लागि सबै समितिमा विधेयक जाने कानूनी प्रबन्ध नभएकोले कानून निर्माण प्रक्रियामा विधायन व्यवस्थापन समिति बाहेकका अन्य समितिका सदस्यहरू दफावार छलफलमा सहभागी हुने अवसरबाट बञ्चित हुने गरेको ।
- समितिको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित विषय अन्य समितिसँग पनि सम्बन्धित भएमा त्यस्ता विषयगत समितिसँग समन्वय गरी संयुक्त बैठक राख्ने सम्बन्धमा संयुक्त बैठक बस्न सक्ने प्रबन्ध समेत नभएको ।
- संसदीय समितिहरूबीच कुनै न कुनै रूपमा समितिको कार्यक्षेत्र आकर्षित हुने विषयमा समितिहरूले संयुक्त अनुगमन गरी संयुक्त निर्देशन नगरी समितिहरूबाट अलग अलग तरिकाले अनुगमन गर्ने र अलग अलग प्रकृतिका निर्देशन दिने गर्दा संसदीय समितिका कामहरूमा दोहोरोपना हुने गरेको, स्रोत साधन र श्रमको दुरुपयोग हुने गरेको, कार्यसम्पादन प्रभावकारी हुने नगरेको तथा निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने निकाय अलमलमा पर्ने गरेको मात्र नभई संसदीय समितिको औचित्यमाथि नै प्रश्नहरू उठ्ने गरेको

विगत लामो समयदेखि पहिचान गरिएका उल्लेखित समस्याहरूमध्ये कतिपय समस्याहरू २०८० फागुन १६ देखि २० गतेको बीचमा संवोधन^१ भएका

१ २०८० फागुन १६ गते तत्कालीन प्रधानमन्त्री पुष्पकमल दाहालले समितिमा गरेको प्रतिवद्धताले केही गाँठाहरू फुकेका थिए भने २०८० फागुन १८ गते सभाले नियमावलीको दोस्रो संशोधनलाई पारित गरी फागुन २० गते प्रमाणित गरेसँगै निमायवली मार्फत थुप्रै विषयहरू संवोधन भएका छन् । यद्यपि कार्यान्वयन पक्षलाई प्रभावकारी बनाउनु आवश्यक हुन्छ ।

छन् । उल्लेखित समस्या मध्ये कतिपय समस्या राष्ट्रिय सभा नियमावलीको संशोधनसँग सम्बन्धित थिए भने कतिपय समस्या कार्यपालिका सम्बद्ध थिए । यसमध्ये केही नियमावली संशोधन गरेर त केही समस्या प्रधानमन्त्रीको पहलमा भएका छन्, जो निम्नानुसार रहेका छन्:

संसदीय डेक्स तोक्ने सम्बन्धी समितिको शुरुको वर्षदेखिको निर्देशनलाई २०८० फागुन १६ गते समितिमा प्रधानमन्त्रीसँग भएको छलफलको क्रममा व्यक्त प्रतिवद्धता अनुरूप हाल प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले सबै मन्त्रालयलाई संसदीय डेक्स तोक्न पत्राचार गरे अनुरूप अधिकाँश मन्त्रालयबाट संसदीय डेक्स तोकेका पत्रहरू समितिमा प्राप्त हुन आएका छन् । कतिपय मन्त्रालयले डेक्सका लागि तोकिएका कर्मचारीको सरुवा हुँदा त्यसपछि अर्को कर्मचारीको नाम समेत पठाउने अभ्यासको थालनी भएको छ । यस कार्यले संसदले कार्यपालिकासँग सम्पर्क गर्न सहज हुनुका साथै संसदीय निर्देशनको कार्यान्वयन गर्ने गराउने विषयमा समेत सहज हुने अनुमान गरिएको छ ।

सभाको नियमावली मार्फत संवोधन हुने विषयका हकमा राष्ट्रिय सभा निमायवली, २०७५ मा २०८० फागुनमा भएको दोस्रो संशोधनले निम्नानुसार संवोधन गरेको छ:

नियमावलीमा सम्बन्धित समितिको कार्यक्षेत्र जुन जुन निकायसँग सम्बन्धित हुन् ती निकाय तत् तत् समितिको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने गरी नियमवालीमा संशोधन भएकोले कानूनी रूपमा विषयगत मन्त्रालयहरू सम्बन्धित समितिप्रति उत्तरदायी हुन बाध्य हुने व्यवस्था भएको छ । त्यसैगरी समितिको काम कारवाहीमा दोहोरोपना हुन नदिन अध्यक्षले सबै समितिको संयुक्त बैठकमा वार्षिक कार्ययोजनाका सम्बन्धमा छलफल गरी दोहोरोपना हुने देखिएका विषयमा कुनै एउटा समितिले मात्र काम गर्न वा संयुक्त समितिको बैठक बसी संयुक्त रूपमा काम गर्न सक्ने गरी तोक्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । यसका साथै विधि निर्माणमा विधायन व्यवस्थापन वाहेकका अन्य समितिका सदस्य बञ्चित हुनु परेको सम्बन्धमा नियमावलीमा दफावार छलफल विधायन व्यवस्थापन समितिमा हुने भएमा विधेयकको विषयसँग सम्बन्धित समितिका सदस्यलाई छलफलमा सहभागी गराउन सक्ने प्रावधान समावेश गरेको छ ।

३.२.३ स्रोत साधनगत समस्या

- संसदीय समितिले गर्ने संसदीय अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको लागि स्रोतको कमीको कारण अपेक्षाकृत रूपमा अनुगमन मूल्याङ्कन हुन नसक्नु तथा अनुगमनको खर्च धान्न धौ धौ पर्नु, जुन निकायको अनुगमन गर्ने हो उही निकायबाट सहयोगको अपेक्षा राख्नु तथा समितिहरू आफू आफूले पहुँच विस्तार गरी वाह्य दाताहरूसँग स्रोतको लागि हात फेलाउनु पर्ने जस्ता अनेकन समस्याहरू हुने गरेको ।
- अध्ययन अनुसन्धानको पाटो कमजोर रहेकोले समिति पूर्णरूपमा अन्य निकायका तथ्याङ्कमा निर्भर रहनु परेको ।
- समितिले दिने निर्देशनका सम्बन्धमा गरिने अध्ययन अनुसन्धान तथा विज्ञहरूको राय सल्लाहको लागि यथेष्ट मात्रमा विज्ञ परामर्श लिन नसकिएको ।
- समितिको कामकारबाहीलाई पेपरलेस बनाउँदै विद्युतीय प्रणालीमा जान आवश्यक स्रोत साधन तथा दक्ष जनशक्तिको अभाव रहेको साथै सबै सदस्यलाई प्रविधिको उपयोग गर्न सक्ने गरी क्षमता अभिवृद्धि गर्न नसकिएको ।
- समितिको स्थलगत अनुगमन, निरीक्षण, अन्तर्क्रिया लगायतका कार्यक्रमका लागि पर्याप्त बजेट र खर्च सम्बन्धी व्यवहारिक मापदण्ड हुन नसक्दा समितिको अनुगमनको पक्ष कमजोर हुन पुगेको ।
- समितिले गर्ने संसदीय निगरानी सम्बन्धी चेकलिस्टको अभावमा समितिले गर्ने संसदीय निगरानी प्रभावकारी हुन नसकेको ।

३.२.४ अन्य समस्या

- समितिको अध्ययन तथा अनुसन्धान प्रयोजनका लागि माग गरेका विवरणहरू सम्बन्धित निकायबाट समयमा उपलब्ध नहुने र उपलब्ध भएका पनि पूर्ण विवरणहरू प्राप्त हुने नगरेको,
- समितिको निर्देशनको कार्यान्वयनको प्रगति विवरण सम्बन्धित मन्त्रालयले स्वतःस्फूर्त रूपमा उपलब्ध नगराउँदा समितिले बारम्बार ताकेता गर्नुपरेको ।

- सरकारले समितिमा गरेका प्रतिबद्धताहरूको कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता नदेखिएको ।
- अन्तरसम्बन्धित विषयमा संसदीय समितिले दिने निर्देशनमा एकरूपता नभएको साथै समितिहरूबीच समन्वयमा कमी देखिएको, एउटै विषयमा समितिगत फरक फरक निर्णय दिनाले निर्देशनहरूको कार्यान्वयन नहुने गरेको साथै निर्देशन प्राप्त गर्ने निकाय समेत अलमलमा पर्ने तथा सहजतामा मात्र निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने गरेको ।
- संसदीय अभ्यास, राजनीतिक पद्धति र अनुभवको आदानप्रदान गर्न सदस्यहरू, समिति सचिवालयका कर्मचारीहरूको लागि राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय भ्रमण, तालिम तथा अध्ययनको व्यवस्था हुन नसकेको ।
- वित्तीय स्वायत्तताको कार्यान्वयन नहुँदा संसदीय निगरानी लगायतका कार्यहरू खुम्चन पुगेका र प्रभावकारी हुन नसकेको ।
- संसदीय अनुगमन सम्बन्धी स्पष्ट परिभाषित सूचकहरू नहुँदा अनुगमन प्रभावकारी हुन सकेको छैन । कतिपय अवस्थामा संसदीय अनुगमन संसदीय स्थलगत अवलोकन जस्तो हुने गरेको पनि पाइन्छ ।
- राष्ट्रिय सभा प्रदेश र स्थानीय तहबाट निस्सृत हुने भएकोले ती निकायप्रति सभाको उत्तरदायित्व बढी हुने भएकोले नै सभा अन्तर्गतका समितिहरूमध्ये यो समितिको भूमिका बढी हुनेगरी प्रबन्ध गरिएको छ । भर्खरै स्थापना भई क्रियाशील हुन थालेका र संस्थागत मेमोरी, अनुभव लगायतका कारण प्रारम्भमै रहेकाले प्रदेश र स्थानीय तहलाई सबल, सक्षम र गतिशील बनाउने सन्दर्भमा कानून निर्माण, संसदीय अभ्यासजन्य अनुभवहरू आदानप्रदान गर्ने लगायतका विषयमा समितिले प्रभावकारी रूपमा भूमिका खेल्न सकेको छैन ।
- कतिपय विषयमा पटक पटक निर्देशन दिँदा पनि सम्बन्धित निकायले बेवास्ता गर्ने गरेको ।
- समितिका निर्देशनको कार्यान्वयनको प्रगति प्रतिवेदन सरकारबाट संसदमा पेश गर्ने व्यस्था नभएको साथै सरकारले समेत निर्देशन कार्यान्वयन र सोको जानकारी गराउने विषयमा वेवस्ता गर्ने गरेको ।

- समितिको सुविधासम्पन्न प्रविधिमैत्री बैठक कक्ष नभएको ।

३.३ सुभाव

समितिको पहिलो पटक २०७५ साउन १७ गते गठन भएसँगै समितिका कामकारवाहीहरू प्रारम्भ भएका थिए । समितिले आफ्नो कार्य सम्पादन गर्ने क्रममा पहिचान गरेका समस्या तथा समाधानका उपाय जस्ता विषयहरूलाई समेत हरेक वर्ष वार्षिक प्रतिवेदनहरूमा समावेश गर्दै आइरहेको छ । यसै अनुरूप समितिले पहिचान गरेका माथि उल्लेखित समस्या समाधानका लागि समितिका बैठकमा भएका छलफल एवं अन्तर्क्रिया तथा स्थलगत अवलोकन, सम्बन्धित सरोकारवाला निकायहरूबाट प्राप्त सुभाव एवं विज्ञहरूबाट प्रस्तुत गरिएका कार्यपत्र समेतको आधारमा समितिले पहिचान गरेका सुभावहरूलाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ । यी सुभावहरू मध्ये कतिपय सुभावहरू निमायवलीको दोस्रो संशोधनले संवोधन समेत गरिसकेको अवस्था छ ।

- राष्ट्रिय सभा नियमावलीमा सभा अन्तर्गतका समितिको कार्यक्षेत्र मन्त्रालय एवं निकायगत रूपमा कार्यविभाजन गरी नियमावलीमा संशोधन गर्नु पर्ने, (नियमावलीमा संशोधन भैसकेको) ।
- नियमावली संशोधनमा समिति सचिव, समिति सचिवालयको काम, कर्तव्य र अधिकार समेत निमयावलीमा उल्लेख गर्ने ।
- समितिको बैठकको लागि प्रविधिमैत्री सभाकक्ष निर्माण गर्नु पर्ने साथै समिति सचिवालयलाई प्रभावकारी बनाउन पर्याप्त आर्थिक, प्राविधिक स्रोत साधनको साथै दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था गर्नु पर्ने ।
- समितिका कार्यमा प्रभावकारिता ल्याउन समिति सदस्यहरू तथा समिति सचिवालयका कर्मचारीलाई राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय अध्ययन भ्रमण, तालिम तथा अनुभवको आदान प्रदानका लागि सचिवालयबाट आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।
- समितिको महत्वपूर्ण संसदीय कामकारवाही लगायत स्थलगत अनुगमनका लागि आवश्यक स्रोत साधनको सुनिश्चितताको लागि छुट्टै आर्थिक कार्यविधि निर्माण गरि लागु गर्ने, (आर्थिक कार्यविधि समिति गठन भै समितिले प्रतिवेदन पेश गरिसकेको) ।

- हरेक मन्त्रालयमा संसदीय डेस्क स्थापना गरी समिति र मन्त्रालयबीच निरन्तर सम्वाद र समन्वयको प्रक्रिया थालनी गर्ने, (संसदीय डेक्स तोकी अधिकांश मन्त्रालयबाट जानकारी प्राप्त भएको) ।
- समितिको काम कारवाहीलाई व्यवस्थित, प्रभावकारी एवम् समयबद्ध बनाउन राष्ट्रिय सभासँग सम्बन्धित विषयगत मन्त्रालयहरूसँग समन्वय गरी वार्षिक कार्यतालिका निर्माण गरी वार्षिक कार्यतालिका अनुरूप संसदीय कामकारवाही संचालन गर्ने, (२०८० फागुनदेखि शुरु भएको १५ औं अधिवेशनदेखि सभाका बैठकहरू कार्यतालिकावद् हुने गरेका) ।
- भर्चुअल बैठकलाई मान्यता दिन, समितिको कार्यक्षेत्रमा पुनरावलोकन गर्न, निर्वाचक मण्डलप्रतिको जवाफदेहिताका लागि निरन्तर छलफल, सम्वाद र सम्पर्क सम्बन्धी प्रभावकारी संयन्त्र निर्माण गर्न नियमावलीमा संशोधन गर्नु पर्ने (यी सबै विषय नियमावलीको संशोधन मार्फत कार्यान्वयन भएको) ।
- अन्तरसम्बन्धित विषयहरूमा निर्देशन दिँदा संयुक्त बैठक, संयुक्त अनुगमन तथा संयुक्त निर्देशनको परम्परा बसाल्नुपर्ने, (नियमावलीमा व्यवस्था भएको) ।
- निर्देशन कार्यान्वयनको नियमित समीक्षा गरी पुनरावलोकन गर्ने, (नियमावलीमा व्यवस्था भएको) ।
- कार्यान्वयन गर्ने निकायको क्षमता र निर्देशनको कार्यान्वयन योग्यताको अवस्था हेरी निर्देशन दिने अभ्यास शुरु गर्ने ।
- समितिले दिने निर्देशनहरू संसदीय अध्ययन तथा अनुसन्धानमा आवद्ध गर्न नसक्नु तथा सम्बन्धित समिति सचिवालयबाट हुने गरेका अध्ययन अनुसन्धानहरू अपेक्षाकृत रूपमा अपर्याप्त हुनु ।
- निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने निकायले निर्देशन कार्यान्वयनको प्रगति विवरण नियमित रूपमा समितिमा पठाउने व्यवस्था गर्ने, (नियमावलीको संशोधन मार्फत व्यवस्था भएको) ।
- निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने निकायलाई निर्देशन कार्यान्वयनको लागि थप बजेट आवश्यक भएमा समितिबाटै सम्बन्धित निकायसँग समन्वय गर्ने ।

- समितिले सरकारलाई दिने निर्देशनका सम्बन्धमा विज्ञहरूको राय सल्लाहको लागि विज्ञ सम्मिलित संरचना निर्माण गर्ने ।
- समितिलाई आवश्यक परेको विषयको अध्ययन अनुसन्धान गर्न तथा समितिका सदस्यलाई थप कुनै विषयको प्रशिक्षण वा अभिमुखीकरण आवश्यक परेमा सोको व्यवस्थापनका लागि सचिवालयमा संसदीय अध्ययन तथा प्रशिक्षण केन्द्र निर्माण गर्ने, (सँगठन सर्भेक्षण तथा व्यवस्थापन समितिको प्रतिवेदन, २०८१ मा समावेश भएको) ।
- समितिले सरकारलाई दिएको निर्देशन एवम सुभावाहरू कार्यान्वयन गरी संसदमा प्रतिवेदन पेश गर्ने प्रणाली स्थापना गर्ने, (नियमावलीको संशोधन मार्फत व्यवस्था भएको) ।
- समितिको वार्षिक प्रतिवेदन लगायत सबै प्रतिवेदन सभामा छलफल गर्ने प्रबन्ध गर्ने, (नियमावलीको संशोधन मार्फत व्यवस्था भएको) ।
- प्रविधिमैत्री कन्फ्रेन्स हल सहितको समिति सचिवालयको व्यवस्था गर्ने ।
- समितिको डिजिटल रेकर्डिङ्ग सहितको प्रत्यक्ष प्रसारण गर्ने व्यवस्था सहितका समितिका बैठकहलहरूको व्यवस्था गर्ने ।
- समिति तथा सभा संचालनका लागि स्रोतको सुनिश्चितता गर्न सम्बन्धित समितिले नै बजेट तयार गरी सचिवालय सञ्चालन तथा व्यवस्थापन समितिमा पेश गर्ने र उक्त समितिबाट एकीकृत बजेट तयार गर्ने व्यवस्था गर्ने तथा सरकारले संसदलाई विभिन्न शीर्षकमा बाँडफाँड नगरी एकमुष्ट बजेट दिने र आवश्यकता र औचित्यताका आधारमा सचिवालय सञ्चालन तथा व्यवस्थापन समितिले बजेट बाँडफाँड गर्ने कानूनी व्यवस्था गर्ने ।
- अर्को व्यवस्था नभएसम्म हाल विद्यमान रहेको सचिवालय सञ्चालन तथा व्यवस्थापन समितिले संघीय संसद र सचिवालयका लागि अर्थ मन्त्रीसँग परामर्श गरी तर्जुमा गरेको बजेट नेपाल सरकारले विनियोजन विधेयकमा समावेश गर्नुपर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्थालाई अनिवार्य रूपमा कार्यान्वयन गर्ने गराउने ।



परिच्छेद चार

संसदीय अनुभव

राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति (हाल संघीयता सवलीकरण तथा राष्ट्रिय सरोकार समिति) को गठन भई पहिलो बैठकदेखि २०८० फागुन २० गतेसम्म समितिमा रही काम गर्नु हुने सदस्य तथा समिति सचिवको अनुभवलाई यस अन्तर्गत समावेश गरिएको छ । संसदीय समितिका कामकारवाहीको क्रममा सदस्य तथा कर्मचारीले हासिल गरेका अनुभवहरू आगामी दिनमा संसदीय अभ्यासको सुधारका लागि तथा नयाँ जिज्ञासु जो सुकैका लागि उपयोगी हुने महसुस गरी यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

समितिको छ वर्षको अवधिमा समितिमा कार्यानुभव प्राप्त गर्नु भएका ३१ जना सदस्य मध्ये २० जना सदस्य अनिता देवकोटा, इन्दिरा देवी गौतम, इन्दु कडरिया, कुमार दसौदी, कोमल वली, खिमलाल देवकोटा, खिमलाल भट्टराई, खेमराज नेपाली, गोपीबहादुर साकी आछामी, दिपा गुरुङ, दिलकुमारी रावल थापा (पार्वती), दुर्गा गुरुङ, दृगनारायण पाण्डे, प्रकाश पन्थ, बट्टीप्रसाद पाण्डे, राजेन्द्रलक्ष्मी गैरे, रामपूत पासवान, सुमनराज प्याकुरेल, सुरेन्द्रराज पाण्डे र सोनाम गेल्लेन शेर्पा र २ जना समिति सचिव सुदर्शन कुइँकेल र मुरारी महतका अनुभव यस अन्तर्गत समावेश गरिएको छ । उहाँहरूका अनुभवहरूलाई वर्णानुक्रमानुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ:

संसदको प्रभावकारिता र सांसदको सक्रियता

दिलकुमारी रावल थापा (पार्वती)



२०७२ साल असोज ३ गते संविधान सभाबाट संविधान जारी भएपछि नयाँ संविधान अनुसार २०७४ वैशाखमा स्थानीय तह तथा मंसिरमा प्रतिनिधि र प्रदेश सभाको निर्वाचन सम्पन्न भएको थियो । सो निर्वाचनपछि राष्ट्रिय सभाको निर्वाचन हुँदैथियो । २०७४ माघ २४ गते भएको राष्ट्रिय सभा निर्वाचनमा म आवद्ध दल नेकपा (एमाले) ले मलाई उम्मेदवार बनाउने निर्णय गर्‍यो । प्रत्येक प्रदेशबाट ३ जना महिलासहित ८ सदस्यको लागि स्थानीय तहका प्रमुख, उपप्रमुख र प्रदेश सभाका सदस्यको मतबाट निर्वाचित हुने संवैधानिक र कानूनी व्यवस्था अनुसार राष्ट्रिय सभा निर्वाचनमा म बागमती प्रदेशबाट निर्वाचित भएको थिएँ । २०६४ को पहिलो संविधान सभा, २०७० दोस्रो संविधान सभा निर्वाचन र २०७१ असारमा भएको उपनिर्वाचनमा समेत गरी ३ पटक चितवन क्षेत्र नम्बर ४ बाट प्रत्यक्ष उम्मेदवार भएको अनुभव रहेको भएतापनि संसद सदस्यको अनुभव भने यो नै पहिलो पटक थियो । पहिलोपटक निर्वाचित जनप्रतिनिधिको रूपमा संसदमा उपस्थित हुँदा खुशी र जिम्मेवारीपना दुवै महसुस भएको थियो ।

२०७४ फागुन २० गते संसद सदस्य पदको शपथ ग्रहणसँगै औपचारिकरूपमा जनप्रतिनिधिमूलक संस्था संसदको जिम्मेवारी र दायित्व प्रारम्भ भएको थियो । फागुन २१ गतेबाट संघीय संसदको पहिलो अधिवेशनसँगै हाम्रो कार्य प्रारम्भ भएको थियो । पहिलो बैठकको अध्यक्षता ज्येष्ठ सदस्य माननीय तारादेवी भट्टले गर्नुभएको थियो । पहिलो बैठकबाट अन्तरिम कार्यविधि पारित गरिएको थियो ।

राष्ट्रिय सभा सदस्यमा निर्वाचित भएसँगै मेरा लागि संसदीय यात्रामा थुप्रै सुखद् अवसर र संयोगहरू प्राप्त भए भने केही दुःखद् घटनाका अनुभूति

* सभापति, राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति

पनि रहे । राष्ट्रिय सभा बैठकबाट २०७४ फागुन २२ गते माननीय परशुराम मेघी गुरुङको संयोजकत्वमा गठित ९ सदस्यीय राष्ट्रिय सभा नियमावली मस्यौदा समिति सदस्यमा रहेर नियमावली निर्माण गर्ने अवसर मेरा लागि ज्यादै महत्वपूर्ण रह्यो । सोही कारणले नियमावलीका बारेमा जान्ने, बुझ्ने र सिक्ने अवसर प्राप्त भयो । सो अवसरका लागि म आवद्ध दल नेकपा (एमाले)प्रति आभारी छु ।

त्यसैगरी २०७४ चैत्र २ गते राष्ट्रिय सभा बैठकमा सभाका सर्वसम्मत नवनिर्वाचित अध्यक्ष गणेश प्रसाद तिमल्सिनालाई महिला सांसदहरूको प्रतिनिधित्व गर्दै पहिलोपटक रोस्ट्रममा उभिएर शुभकामना दिने अवसर प्राप्त भएको थियो भने चैत ४ गते माननीय शशिकला दाहाललाई सभाको उपाध्यक्ष पदमा निर्वाचित गरियोस् भनी प्रस्तावको समर्थनमा रोस्ट्रमबाट उहाँको निम्ति मत माग्ने अवसर मिलेको थियो ।

२०७५ असार ४ गते संघीय संसद सचिवालयले गरेको गोला प्रथाबाट सदस्यहरूको पदावधि दुई, चार र छ वर्ष निर्धारण गर्ने प्रक्रियामा गोला प्रथाबाट मेरो अवधि ६ वर्ष निर्धारण भएको थियो । त्यसैगरी सभाका अध्यक्ष र उपाध्यक्षको अनुपस्थितिमा सभा सञ्चालन गर्न बनेको ३ सदस्यीय अध्यक्ष मण्डलमा रहेर सभा सञ्चालन वा सभाको बैठकको अध्यक्षता गर्ने अवसर मिलेको थियो । राष्ट्रिय सभाको ६ वर्षे कार्यकालमा ११ पटक सभाको बैठक सञ्चालन गर्ने अवसर प्राप्त भएको थियो ।

संसदमा सांसदको महत्वपूर्ण काम भनेको कानून निर्माण र सरकारको कामको निगरानी हो । कानून निर्माणमा मैले सत्ता वा विपक्ष जुन बेच्यमा रहेपनि आवश्यकता र औचित्यका आधारमा विधेयकहरूमा संशोधन राख्ने र छलफलमा भाग लिने कोशिश गरे भने सरकारको निगरानीअन्तर्गत एक सांसदको रूपमा राष्ट्र र जनताका महत्वपूर्ण समस्या र सरोकारका विषयहरूमा २० पटक शुन्य समय र २७ पटक विषेश समयमार्फत् सरकारको ध्यानाकर्षण गर्ने, जवाफदेही र उत्तरदायी बनाउने क्रममा सम्बन्धित निकायलाई प्रश्न, खबरदारी गर्ने प्रयास र प्रयत्न जारी राखे । संसदमा प्रस्तुत थुप्रै समस्या र सरोकारका सवालमध्ये बहुचर्चित नक्कली भुटानी शरणार्थी प्रकरण पहिलोपटक संसदको शुन्य समयमा मैले उठाएको थिएँ । सो घटनाको दोषीमाथि कानूनी कारबाही अगाडि बढेकोमा मलाई खुशी लागेको छ ।

राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ अनुसार सरकारलाई संसदप्रति उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउन सरकारबाट भए गरेका कामकारबाहीको अनुगमन र मूल्याङ्कन गरी आवश्यक सुझाव र निर्देशन प्रदान गर्न संसदीय समितिहरू क्रियाशील हुन्छन् । राष्ट्रिय सभाको नियमावली पारित भएसँगै २०७५ साउन १७ गतेको बैठकद्वारा नियमवालीको नियम १४७ अनुसार सभा अन्तर्गतका ४ वटा विषयगत समिति गठन भएका थिए । सभाबाट गठित उक्त समितिअन्तर्गत म आफू राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिको सदस्य भएको थिएँ । सो समितिको पहिलो बैठक २०७५ साउन २२ गते ज्येष्ठ सदस्य माननीय तारादेवी भट्टको अध्यक्षतामा सम्पन्न भएको थियो भने समितिले २०७५ भदौ १३ गते मलाई सर्वसम्मत रूपमा समितिको सभापतिमा निर्वाचित गरेको थियो ।

सभापतिमा निर्वाचित भएसँगै एकातिर सदनमा प्रभावकारी भूमिका खेल्नुपर्ने र अर्कातर्फ समिति सभापतिको रूपमा समन्वयकारी एवं नेतृत्वदायी जिम्मेवारी निर्वाह गर्नुपर्ने अवस्था थियो । पहिलोपटक संसद सदस्य र सभापतिको भूमिका प्राप्त भइरहँदा एकातिर खुशी थिएँ भने अर्कातर्फ यो महत्वपूर्ण जिम्मेवारी सही ढंगले पूरा गर्न सक्छु कि सकिदैन भन्ने मनमित्र प्रश्न र चिन्ता पनि छँदै थियो, तर पनि मैले यो जिम्मेवारी कुशलतापूर्वक पूरा गर्नुपर्छ र यस कार्यमा मलाई कमजोरी गर्ने र असफल हुने छुट छैन भन्ने कुरामा दृढ संकल्पित थिएँ । मैले नेतृत्व गरेको राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति विषय तथा कार्यक्षेत्रको व्यापकता र समितिका सदस्यहरूको उपस्थिति दुवै हिसाबले अत्यन्तै महत्वपूर्ण थियो । विषयको हिसाबले हेर्दा तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय, राष्ट्रिय सम्पदा, मानव अधिकार तथा परराष्ट्र सम्बन्ध, सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयनको अवस्था, समन्यायिक विकासको अवस्था, पिछडिएको क्षेत्र समुदाय, संस्कृति, राष्ट्रिय गौरवका आयोजना, राष्ट्रिय सुरक्षा र संवैधानिक आयोग सम्बन्धी विषय थिए भने सो समितिमा राष्ट्रिय सभाका तत्कालीन विपक्ष दलका नेता सुरेन्द्र पाण्डे, सत्ता पक्षका मुख्य सचेतक खिमलाल भट्टराईसहित तत्कालीन अवस्थामा राष्ट्रिय सभामा रहेका चारै दलका नेताहरूको प्रतिनिधित्व र उपस्थिति थियो । उहाँहरू सबैको रचनात्मक तथा सकारात्मक सहयोग, महत्वपूर्ण अभिभावकत्व तथा समन्वयकारी भूमिका रहयो ।

मैले म आवद्ध दल नेकपा (एमाले) पार्टीका श्रद्धेय अध्यक्षज्यूबाट ज्यादै महत्वपूर्ण विश्वास, भरोसा र सहयोग प्राप्त गरे। संवैधानिक र कानूनी व्यवस्थाअनुसार हरेक दुई वर्षमा राष्ट्रिय सभामा एकतिहाइ सदस्य आउने र जाने हुन्छ। नियमावलीको व्यवस्थाबमोजिम सभापतिको जिम्मेवारी पनि प्रत्येक दुई वर्षमा फेरबदल हुनसक्छ। मेरो लागि सुखद् संयोग मान्नुपर्छ, छ वर्ष सांसदको अवधिमा साढे पाँच वर्ष अर्थात तीनैपटक सभापतिको जिम्मेवारीमा रहेर काम गर्ने महत्वपूर्ण अवसर प्राप्त भयो। यसका निम्ती म आवद्ध दल नेकपा (एमाले) र नेतृत्वप्रति आभारी छु। समितिका माननीय सदस्यहरूको क्रियाशीलता, समिति सचिवालयको निरन्तरको सक्रियता, विभिन्न सरोकारवाला तथा विषयविज्ञहरूको अमूल्य साथ-सहयोग, विभिन्न सञ्चार माध्यमका पत्रकार मित्रहरूको महत्वपूर्ण साथ सहयोगका कारण समितिले सफलतापूर्वक महत्वपूर्ण काम गर्न सफल भएको हो भन्ने लाग्छ। यसका निम्ती सबैप्रति अन्तरमनको गहिराइदेखि सम्मानका साथ आभार र धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु।

संसदीय जिम्मेवारीमा रहँदा थुप्रै सुखद् संयोगहरू रहँदारहँदै पनि यस अवधिमा मेरा लागि केही दुःखद् घटनाहरू हुन गए। २०७४ सालमा स्वस्थ नागरिकको रूपमा संसद प्रवेश गरेको थिएँ। २०७९ कात्तिकमा म ब्रेस्ट क्यान्सरबाट प्रभावित भएँ। नेपालका विभिन्न अस्पतालको चेकजाँचबाट रोग पहिचान हुन नसकेपछि भारतस्थित अपोलो हस्पिटलमा ब्रेस्ट क्यान्सरको प्रारम्भक अवस्था पहिचान र करिब एक वर्षको नियमित उपचारपछि हाल क्यान्सरमुक्त जीवन अगाडि बढाउँदै गर्दा आज हजारौंको संख्यामा नेपाली नागरिक क्यान्सर रोगी बन्दैछन्। यसका विरुद्ध राष्ट्रिय अभियान सञ्चालन गर्न ढिला भइसकेको महसुस भएको छ। यसबारेमा मैले संसद र समितिभित्र क्यान्सर रोगको निदान सम्बन्धमा नीतिगत सुधारका सबाल उठाउँदै सरकार र सम्बन्धित निकायको ध्यानाकर्षण गराउने प्रयास र कोशिश थालनी गरेको छु। यसलाई राष्ट्रिय अभियानको रूपमा सञ्चालन गर्दै निरोगी नागरिक निर्माण, समयमा नै रोगको अवस्था पहिचान र सहज उपचारमा राज्यले दायित्व निर्वाह गर्नुपर्छ भन्ने हो। रोग पहिचान र उपचार प्रक्रियामा नेपाली नागरिकले ठूलो कष्ट र पीडा भोगेको मैले नजिकबाट देखेको र भोगेको छु। मेरो जीवनको यो कठिन र अप्ठ्यारो स्वास्थ्यस्थितिको

अवस्थामा उपचारमा साथ, सहयोग, सुभाव र हौसला दिनुहुने सबै आत्मीय मनहरूप्रति आभारसहित हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

त्यसैगरी नेकपा एमाले र नेकपा (माओवादी केन्द्र) बीचको सहकार्यमा २०७४ सालमा प्रतिनिधि सभा तथा प्रदेश सभा निर्वाचन सम्पन्न भएपछि जनचाहाना र मुलुकको आवश्यकताअनुसार नेकपा एमालेका श्रद्धेय अध्यक्ष कमरेड ओलीको नेतृत्वमा सरकार गठन भयो । त्यसैक्रममा २०७५ जेठ ३ गते दुई पार्टीबीच एकतासँगै संसदको शक्तिशाली पहिलो र ठूलो दलको भूमिकासहित समृद्ध नेपाल, सुखी नेपालीको राष्ट्रिय आकांक्षसहित अगाडि बढिरहेको पार्टी नेतृत्वको सरकारविरुद्ध पार्टीभित्रीबाट चौतर्फी घेराबन्दी र असहयोगसँगै पार्टी विभाजनको स्थितिमा पुग्यो । पार्टीमा संकट उत्पन्न र नेतृत्वलाई घेराबन्दी हुँदा पार्टी र नेतृत्वको पक्षमा संसदभित्र होस् वा संसदबाहिरका हरेक मोर्चामा दृढताका साथ उभिएर पार्टी जोगाउने अभियानमा सक्रिय हुन सकेकोमा गर्वका साथ खुशी व्यक्त गर्दछु ।

पार्टी विभाजनको असर केन्द्रसँगै जिल्ला र स्थानीय तहसम्म थियो । पार्टी विभाजनले चितवनमा पार्टीको मूलधार असाध्यै कमजोर र अप्ठ्यारोमा थियो । नेकपा चितवनको ७ जना कार्यालय टीममध्ये ६ जना विभाजनको पक्षमा र म एकलै पार्टी मूलधारमा रहँ । चितवन पार्टी संकट र अप्ठ्यारोमा रहेका बेला पार्टीको केन्द्रीय सर्कुलर र निर्देशनअनुसार जिल्ला पार्टीको नेतृत्व समाल्दै सम्पूर्ण नेता, कार्यकर्ता, शुभचिन्तक र आमचितवनवासीको साथ, सहयोगले छोटो समयमा नै चितवन पार्टीलाई व्यवस्थित र स्थापित गर्न सकियो । संकटको अवस्थामा पार्टी निर्माणको महत्वपूर्ण कार्यमा साथ र सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण नेता, कार्यकर्ता, आमनागरिक, सञ्चार माध्यम, शुभेच्छुक र शुभचिन्तक सबैसबैमा हार्दिक आभारसहित धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । चितवन पार्टी निर्माणमा केन्द्रीय नेतृत्वको विश्वास र भरोसाका कारण नेकपा (एमाले) को दशौँ राष्ट्रिय महाधिवेशन चितवनमा आयोजना हुनु र हरेक हिसाबले सो महाधिवेशन अत्यन्तै सफल हुनुमा त्यस समयको पार्टी जिल्ला नेतृत्वका हिसाबले सबैप्रति आभारसहित धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

संसदीय क्षेत्रको कुरा गर्दा समितिले तहगत अन्तरसम्बन्ध तथा संघीयता कार्यान्वयनमा तहगत सरकारको भूमिका, राष्ट्रिय गौरवको आयोजना,

पिछडिएको क्षेत्र, समुदाय र संस्कृति, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा आरक्ष क्षेत्रमा मानव र वन्यजन्तुबीचको द्वन्द्वलगायतका विभिन्न विषयमा छ वटा अध्ययन प्रतिवेदन तथा समितिद्वारा जारी निर्देशनको कार्यान्वयनको अवस्थाको मूल्याङ्कन अध्ययन प्रतिवेदन र पाँचवटा वार्षिक प्रतिवेदन सभामा पेश गर्न सफल भएको थियो । तीन वटा अध्ययन प्रतिवेदन सभामा छलफल भएको र छलफलका क्रममा सरकारको प्रतिबद्धता समेत व्यक्त भएको थियो । प्रतिवेदनका सुभाव तथा सिफारिस कार्यान्वयनको सन्दर्भमा सभाबाट रूलिङ समेत भएको थियो । यस्ता अध्ययन प्रतिवेदनहरूको निष्कर्ष कार्यान्वयनले राज्यको नीति निर्माण र जनतालाई सार्वजनिक सेवासुविधा प्राप्तमा सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरेको छु । राष्ट्रिय महत्त्व र जनसरोकारका विषयमा अध्ययन छलफल गरेका थियौं । नेपाल सरकारका सम्माननीय प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीहरूलाई समितिमा बोलाएर समितिको अध्ययन निष्कर्षको कार्यान्वयन गर्न निर्देशन दिएका थियौं । संसद्को महत्त्वपूर्ण काम कानून निर्माण र सरकारको कामको निगरानी हो । कानून निर्माणलाई अनुसन्धानमा आधारित बनाउन सकिएको छैन भने बनेका कानूनको कार्यान्वयनमा पनि प्रभावकारिता ल्याउन सकिएको छैन । त्यस्तैगरी, सरकारको कामकारबाहीको संसदीय निगरानी व्यवस्थित र प्रभावकारी भइरहेको छैन ।

हाम्रो संसदीय अनुगमन निगरानीको अवस्था हेर्दा अनुगमन हो कि अवलोकन हो भन्ने जस्ता द्विविधा उत्पन्न हुने गरेका छन् । संसदीय निगरानीको स्पष्ट आधार र मापदण्डसहितको निर्देशिका निर्माण गरी लागु हुनुपर्दछ । त्यसो भएमा मात्रै संसदीय निगरानी प्रभावकारी हुन सक्छ । अनि मात्र संसदीय अनुगमनको महत्त्व बढ्न सक्छ । साथै, समितिहरूको निगरानीमा एकरूपता कायम हुन गई सरकारलाई समितिको निर्देशन कार्यान्वयनमा जवाफदेही र उत्तरदायी बनाउन सकिन्छ । यसको आवश्यकता महसुस गरेरै मैले समिति तथा सदनमा संसदीय निगरानीको स्पष्ट आधार र मापदण्डसहितको निर्देशिका आवश्यक छ भनेर विषय उठाएको थिएँ । दोस्रो पटकको राष्ट्रिय सभा नियमावली संशोधनमा यो विषय समावेश भएको पनि छ । आउने दिनमा संसदीय निगरानीको निर्देशिका निर्माण र कार्यान्वयनले सिङ्गो संघीय संसदअन्तर्गतका विषयगत समितिहरूको संसदीय निगरानीमा प्रभावकारिता आउनेछ भन्ने आशा र विश्वास लिएको छु । त्यसैगरी संसदमा मैले संसदको

क्यालेन्डर बनाउन जरूरी छ भनेर विषय उठाएको थिएँ । सभाको पन्ध्रौं अधिवेशनदेखि दुवै सभाले पाक्षिक भएपनि संसदको क्यालेन्डर बनाई बैठक बस्ने अभ्यासको थालनी गरेका छन् । यस कार्यले मलाई ज्यादै हर्षित बनाएको छ । लामो समयका लागि क्यालेण्डर बनाउन चाहिँ सरकार र संसदको सहकार्यमा मात्र सम्भव होला जस्तो लाग्छ । वार्षिक क्यालेण्डर बनाएर अगाडि बढ्न सक्दा सरकार र संसद दुवैको प्रभावकारिता बढ्छ भन्ने मेरो विश्वास रहेको छ ।

संसदीय समितिले सरकारसँग औपचारिक तथा अनौपचारिक दुवैखाले सम्बन्ध राख्नुपर्छ भन्ने मेरो अनुभव रहेको छ । समितिले निर्देशन दिनुभन्दा अगाडि विभिन्न चरणमा छलफल, विज्ञहरूको राय परामर्श, अध्ययन तथा विश्लेषणको आधारमा सरकार र सम्बन्धित निकायलाई सुभावर निर्देशन दिने अभ्यास शुरू गरेका छौं भने अर्कातर्फ हरेक मन्त्रालयमा संसदीय डेक्स र संसद् हेर्ने सम्पर्क व्यक्ति हुनुपर्दछ ताकि सरकार र मन्त्रीहरू परिवर्तन हुँदा पनि सरकारले संसदीय डेक्समा संसदीय समितिले तयार पारेको अध्ययन, निष्कर्ष, निर्णय र निर्देशनहरू सरकारका निकायहरूको संस्थागत सम्भना (Institutional Memory) कायम गर्न र कार्यान्वयन गर्न मद्दत पुगोस् र संसद तथा समितिले दिएका निर्देशनहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन होऊन् भनी सरकारलाई निर्देशन दिएका थियौं । सो निर्देशन कार्यान्वयनमा आएकोमा खुसी लागेको छ ।

संविधान जारी भएको ९ वर्ष पूरा भएको सन्दर्भमा संविधानको धारा ४७ मा मौलिक हक कार्यान्वयन गर्न कानून बनाउने भन्ने व्यवस्था छ, तर हालसम्म एकदर्जन मौलिक हकसँग सम्बन्धित कानून बन्न बाँकी नै रहेका छन् । २०८१ असोज ३ गते नवौं संविधान दिवस मनाउँदै गर्दा आगामी असोज ३ गतेभित्र कम्तीमा मौलिक हकसँग सम्बन्धी कानून बन्नुपर्छ भनेर सभामा रहेका ७ दल तथा स्वतन्त्र र मनोनित सासंद समेत गरी संकल्प प्रस्ताव प्रस्तुत गरेर सभा छलफल गराइएको थियो । यस सम्बन्धमा सरकारको तर्फबाट प्रतिबद्धता समेत आएको छ । यस विषयमा सभाले रूलिङ पनि गरेको छ । त्यसैगरी बढ्दो सवारी दुर्घटना र जनधनको क्षतिको कारण सडक सुरक्षा र सवारी दुर्घटना न्यूनीकरणबारे जरूरी सार्वजनिक महत्त्वको प्रस्ताव सभामा दर्ता गरिएको थियो । सभामा

छलफल हुन सरकारको प्रतिबद्धता आउन र सभाले रूलिङ गर्न बाँकी छ । सभाले प्राथमिकतामा राखी पटकपटक कार्यसूचीमा राख्न प्रयास गर्दा समेत जवाफ दिने मन्त्रीको समय नमिलेका कारण छलफल हुन सकेको थिएन । यस विषयमा सभाले मेरो कार्यकाल समाप्त भएपछि छलफल गरी आवश्यक निर्देशन दिएको छ ।

एउटा सांसदको भूमिका र प्रभावकारिताका निम्ती सांसद स्वयंले गर्न सक्ने कार्यमध्ये संसदीय प्रस्तावहरू सभामा पेश गर्ने, छलफलमा भाग लिने, विधेयक अध्ययन गर्ने, विधेयकमा संशोधन प्रस्ताव हाल्ने, विधेयकको सैद्धान्तिक होस् वा दफावार छलफल होस्, विधेयकसम्बन्धी जुनसुकै छलफलमा भाग लिने, सम्भव भए सचिवालयको सहयोग लिएर गैरसरकारी विधेयक दर्ता गर्ने, सभा तथा समितिमा नियमित रूपमा उपस्थिति जनाउने, सबै कार्यसूचीका विषयमा अध्ययन गरेर बैठकमा सहभागिता जनाउने, समितिमा आमन्त्रण गरिएका सरकारका मन्त्री वा अन्य सरोकारवाला व्यक्तिलाई विषयमा केन्द्रित भएर जिज्ञासा राख्ने, सवाल जवाफ गर्ने, सचिवालयले मस्यौदा गरेका प्रतिवेदन लगायतका सामग्रीहरूको अध्ययन गरी पृष्ठपोषण दिने, संसदीय निगरानीमा विषयवस्तुलाई मसिनो गरी अध्ययन गर्ने, विषयवस्तुलाई विश्लेषण गर्ने र वस्तुगत तथ्यहरू संकलन गर्ने जस्ता कार्य नै सांसदका प्राथमिक कार्य हुन् जस्तो लाग्छ । यो भन्दा पनि अझ महत्वपूर्ण कुरा आफूले बोलिने विषयको बारेमा पूर्व जानकारी लिई अध्ययन गरेर तथ्यपरक विषय मात्र बोल्ने, जसले परिणाम ल्याउन सकोस् र त्यस्तो विषय आमनागरिक र राष्ट्रको हितमा होस् । चाहे सत्तामा वा चाहे प्रतिपक्षमा जहिले पनि वास्तविक कुरामा विश्वास राख्ने र आफ्ना व्यवहार र बोलीहरू जनताले जाँचिरहेका हुन्छन् भन्ने कुराचाहिँ मनमा हेक्का राख्नुपर्छ जस्तो मलाई लाग्छ । एकजना सांसदको हैसियतले राज्यले दिएको स्वकीय सचिवको सुविधालाई भरपूर उपयोग गर्ने, विभिन्न विषयका तथ्यतथ्याङ्क संकलन गर्नेदेखि लिएर सामान्य टाइप लगायतका आधारभूत कामहरूमा सहयोग लिनुपर्छ जस्तो लाग्छ । यसो भएमा सबै काममा आफू व्यस्त हुनु नपर्ने र आफ्नो संसदीय कार्यको प्रभावकारिता अभिवृद्धिमा धेरै नै मद्दत पुग्छ भन्ने मेरो बुझाइ छ ।

मेरो तीन दशकभन्दा बढीको राजनीतिक जीवन, सामाजिक जीवन तथा

छ वर्षको संसदीय कामको जिम्मेवारी र अनुभव आधारमा हेर्दा पदीय जिम्मेवारी उसको परिभाषित काम र नतिजासँग जोडिनुपर्छ, हेरिनुपर्छ र मूल्यांकन गरिनुपर्छ । पद कामका निम्ती हो र काम सकारात्मक नतिजाका निम्ती हो भन्ने बुझाइ र सिकाइमा म स्पष्ट छु । पद देखाउनका निम्ति नभई काम गर्नका लागि हो भन्ने मेरो आफ्नै मान्यता पनि हो । सार्वजनिक र राजकीय ओहोदा र जिम्मेवारीमा रहेकाहरू सधैं सामाजिक परीक्षण (Social Audit) मा वा जनताको मूल्यांकनमा सफल र उत्तीर्ण हुनुपर्छ भन्ने लाग्छ ।

अनुभव र अनुभूतिको आधारमा समग्रमा भन्नुपर्दा संघीय शासन प्रणालीलाई अवलम्बन गरिसकेपछि हामीले सोही वमोजिम अधिकार प्रयोग गर्न सक्ने निकायहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्नु पर्दछ । लामो समयदेखि संसारका अन्य देशहरू अस्ट्रेलिया, क्यानडा, भारत, अमेरिका लगायतका मूलुकहरूले एउटै भूगोलमा दुई वा दुई भन्दा बढी निकायहरूले साभा र छुट्टा छुट्टै एकल अधिकार प्रयोग गर्ने गरेका छन् । हामीले पनि संघीयतालाई सबलीकरण गर्दै अगाडि बढ्नुको विकल्प छैन । कार्यपालिका, व्यवस्थापिका र न्यापालिकामा शक्तिलाई पृथक रूपमा विन्यास गरेका छौं ।

संघीय व्यवस्थालाई प्रभावकारी र जनमुखी भै कार्य सञ्चालन गर्न आवश्यक सुधार गरी तिनै तहका परिभाषित अधिकारहरूलाई विशेष गरी अस्पष्ट र दोहोरिएका अधिकारहरूको कानूनी र संरचनागत स्पष्टता आवश्यकता छ । अन्तर सरकारी र अन्तर विधायकी सहकार्य र संरचनालाई प्रभावकारी रूपमा सुदृढ पार्नु पर्दछ । सुव्यवस्था र सुशासन कायम राखी जनतालाई सेवा प्रवाह गर्ने कानुन निर्माण, कार्यान्वयन र समयानुकुल परिमार्जनका कार्यलाई प्राथमिकतामा राख्नु पर्दछ । क्षेत्रीय र भौगोलिक असमानतालाई सम्बोधन गर्न तिनै तहबीच समन्यायिक रूपमा न्यायोचित वितरणका लागि प्रभावकारी संयन्त्र निर्माण गर्नु आजको आवश्यकता हो । यसमा हरेक सरकारी संयन्त्रहरू जवाफदेही र पारदर्शी हुन जरूरी छ । न्यायिक सिमाहरू स्पष्ट हुनुपर्दछ । संघीयता सबलीकरणबारे व्यापक रूपमा सचेतना कार्यक्रम संचालन गर्न आवश्यक देखिन्छ । उपर्युक्त क्षेत्रहरूमा ध्यान केन्द्रित गर्दै सहज सार्वजनिक सेवा प्रवाह र दिगो विकासलाई प्रवर्द्धन गर्दा संघीय प्रणाली बढी सुदृढ हुने देखिन्छ ।

विधायकी कुरा गर्दा हामीले कानून निर्माण प्रक्रियामा व्यापक ध्यान दिनु जरूरी छ । नेपालको संविधानले तोकेका विषयवस्तुहरूमा केन्द्रित भइ संघ, प्रदेश र स्थानीयतहले समन्यात्मक रूपमा कानून निर्माण र कार्यान्वयनमा ध्यान केन्द्रीत गर्दा असल र कार्यान्वयनमुखी कानून निर्माण हुनेछन् । यसले मुलुकभित्र सहकार्य र समन्वयको भूमिका निदृष्ट हुनेछ । कानून निर्माण गर्दा तिनै तहबीचको अधिकारको बाँडफाँडलाई स्पष्ट गर्दै तहगत सरकारको जिम्मेवारी र स्वायत्तता सुनिश्चित गरिनु पर्दछ । मौलिक अधिकारलाई सुनिश्चितता प्रदान गर्न अत्यावश्यक कानून निर्माण गर्न विलम्ब गरिनु हुँदैन । न्यायिक प्रणालीमा केही विचलन देखिन्छ । न्यायिक प्रणालीबारे समिक्षा गर्न जसरी छ । संवैधानिक अधिकार र विषयलाई संविधान संशोधन गर्दा थप स्पष्टता दिन जरूरी छ । राष्ट्रिय सुरक्षा, पर्यावरण संरक्षण, सार्वजनिक सुरक्षा, राष्ट्रिय हितको रक्षा, सामाजिक सुरक्षा साथै शिक्षा र स्वास्थ्य क्षेत्रमा एकिकृत र व्यवस्थित कानून निर्माण गर्नु आजको आवश्यकता हो । यसतर्फ सरकार र संसदको ध्यान जानु नितान्त आवश्यकता छ । संघीय शासन प्रणालीलाई सुदृढ गराउन दलहरूबीचको सहकार्य, समन्वय र सहमति अपरिहार्य देखिन्छ ।

अन्त्यमा, मेरो अनुभव, अनुभूति र सिकाइको आधारमा संसदको प्रभावकारितासँग सांसदको मेहनत निर्भर रहन्छ । सफल सक्रिय सांसद बन्न प्रभावकारी भूमिका खेल्नुपर्छ भन्ने मेरो अनुभूति रहेको छ । मेरो संसदीय यात्राको अनुभवको निष्कर्ष पनि यही नै हो ।



राष्ट्रिय सभामा मेरो अनुभव

अनिता देवकोटा*



राष्ट्रिय समामा लुम्बिनी प्रदेशबाट निर्वाचित भएर आउँदा शुरूको दुई वर्ष विधायन व्यवस्थापन समितिमा रहेर काम गरें । त्यसपछिको दुई वर्ष राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिमा रहने अवसर प्राप्त भयो । सो समितिको सदस्यको रूपमा रहँदा धेरै अनुभव लिने मौका पाइयो । समितिको सभापतिको सक्रियता तथा अन्य सदस्यहरूको उत्साहरू र सचिवालयको प्रभावकारी व्यवस्थापकीय भूमिकाले सदैव मलाई पनि क्रियाशील बनायो ।

सांसदहरू विभिन्न राजनीतिक विचारका भए पनि समिति भित्र अनेकतामा एकता स्थापित गर्न को सत्तापक्ष को प्रतिपक्ष भन्ने देखिएन । अकं गणितीय हिसाब अर्थात बहुमत र अल्पत भन्ने विषयमा समिति कहिल्यै पनि अल्झिएन । समितिका निर्णयहरू सर्वसम्तिय आधारमा भए । मीनी संसदका रूपमा रहेको समितिको गरिमा र महत्व बढाउन सबै सांसदहरूको प्रयास रह्यो । महत्वपूर्ण र धेरै कार्यक्षेत्र रहेको राष्ट्रिय सरोकार र समन्वय समिति अन्तर्गत गठन भएको एउटा उपसमितिको संयोजन गर्ने अवसर पनि मलाई प्राप्त भएको थियो ।

राष्ट्रिय गौरवका आयोजना अन्तर्गत कालिगण्डकी करिडोर, कोरला नाका, पोखरा विमानस्थल, गौतमबुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल, लुम्बिनी विकास कोष र पशुपति विकास क्षेत्र जस्ता महत्वपूर्ण आयोजनाको अध्ययन अवलोकन, अनुगमन तथा सम्वन्धित निकायसँग अन्तर्क्रिया, छलफल गरियो । प्राप्त हुन आएका सुभाव, नागरिकका अपेक्षा अल्पकाल र दीर्घकालमा गर्नुपर्ने कार्यहरू उपसमिति समिति र सिंगो राष्ट्रिय सभाका माध्यमबाट सरकारलाई ध्यानाकर्षण गराउने र समितिबाट निर्देशन गर्ने काम भयो । तर विडम्बना दिएका निर्देशन अस्थिर सरकारका कारण समयमा कार्यान्वयन भएनन्, जसले गर्दा राष्ट्रिय गौरवका आयोजना समयसीमा भित्र सम्पन्न हुन सकेनन् । राष्ट्रिय गौरवका

* समिति सदस्य तथा राष्ट्रिय सभामा मुख्य सचेतक

आयोजना देश निर्माणको आधारशीला हुन्, जुन उद्देश्यले राष्ट्रिय गौरवका आयोजना नामाकरण गरियो, त्यही उद्देश्य अनुरूप सरकारको सक्रियता भने देखिएन । यो वा त्यो वाहना तथा एकले अर्कोलाई दोषारोपणमा नै समय खर्चेको पाइयो ।

तीन तहको अन्तसम्बन्धका क्षेत्रमा राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिले सातै प्रदेशका स्थानीय तह र प्रदेशसँग अन्तर्क्रिया तथा छलफल गरी त्यहाँका वास्तविक समस्यालाई समाधान गर्न प्रयत्न रहयो । संविधान अनुसार समयमा बन्न बाँकी कानून संघले निमाण नगर्दा स्थानीय तह र प्रदेशलाई काम गर्न अप्ठ्यारो परेको देखिन्छ । समयमा कानून नबन्दा संविधान कार्यन्वयन र संघीयता सवलीकरणमा भने जस्तो परिणाम प्राप्त हुन सकेको छैन । अन्तर मन्त्रालयबीच समन्वयको गम्भिर अभाव देखियो । समितिले समन्वयसँगै विभिन्न मन्त्रालयका सरोकारवालासँगै राखेर समस्या समाधान गर्ने र सुमधुर सम्बन्ध स्थापित गर्न प्रयत्नशील रहयो । राष्ट्रिय सभा स्थानीय तह र प्रदेशका जनप्रतिनिधिद्वारा निर्वाचित सभाको रूपमा राष्ट्रिय सभा रहेको छ । भूगोल र समावेशिताको प्रतिनिधित्व रहेको छ । तसर्थ तीनै तहको अन्तर सम्बन्ध र समन्वयको माध्यमबाट संघीयता प्रवर्तकका रूपमा राष्ट्रिय समालाई स्थापित गर्नु आवश्यक छ ।



राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति

इन्दिरा देवी गौतम



राज्यको विभिन्न संवैधानिक क्षेत्रको निगरानी, अनुगमन र सुभाषको महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्न पाउने समितिमा रहनु आफैमा निकै महत्वपूर्ण मानेकी छु । यस समितिमा राष्ट्रिय गौरव आयोजना, मानव अधिकार, राज्यका तहगत संरचनाको समन्वय, विभिन्न आयोग, अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता, राष्ट्रिय सुरक्षा, पिछडिएका क्षेत्र र समुदायको बारेमा भए गरेका कामको अनुगमन मूल्याङ्कन, तत् सम्बन्धी सरोकारवाला क्षेत्र समुदाय र मन्त्रालयसँग छलफल र आवश्यकताका आधारमा सल्लाह सुभाष दिने राज्यका संवेदनशील र गहिरो महत्व राख्ने समितिमा रहेर सदस्यको रूपमा भूमिका निर्वाह गर्न पाउँदा गौरव महसुस गरेको छु । देशको उल्लेखित विषयको अवस्थाका बारेमा जान्ने बुझ्ने र भूमिका खेल्ने महत्वपूर्ण अवसर पाएको अनुभूति गरेकी छु ।

समितिले राष्ट्रप्रति इमान्दार भएर उठाउनु पर्ने मुद्दाहरूलाई समयसापेक्ष रूपमा उठाएको छ । यस समितिसँग सम्बन्धित मन्त्रालय तथा सरोकारवालाको बारेमा निगरानी राख्ने र जनसमुदायको आवश्यकता, औचित्यता र गम्भीरतालाई ध्यानमा राखेर उपयुक्त छलफल र निर्देशन दिन समयमै तदारुकता देखाएको जस्तो लाग्छ ।

राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिले निकै महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको महसुस गरेको छु । समितिमा काम गर्दा केही सजिला तथा केही अनौठा अवस्थाको महसुस गरेकी छु । सभापतिको सक्रियता, ईमान्दारिता र सजगताले यस समितिमा रहेर काम गर्न अलि सजिलो भएको थियो । तर मन्त्रालयहरूबाट गरिने कार्य जिम्मेवारीमा ढिलासुस्ती र राष्ट्रप्रतिको संवेदनशिलतामा जुनखाले पहल र सक्रियताका साथ काम गर्नुपर्थ्यो, सो अनुसार चुस्त दुरुस्त काम अगाडि बढ्न नसकेको अवस्थाबाट भने त्यति

उत्साहित हुन सकिएको छैन । बाहिरबाट हेर्दा काम भइरहे जस्तो लाग्ने तर गहिराईमा हुनुपर्ने र गर्न सकिने काम हुन नसक्दा अनौठो लागेको छ । किन मन्त्रालयहरू यस्तो वेवास्तापूर्ण तवरले चलिरहेका छन् । किन मन्त्रीहरू जिम्मेवार बन्न नसकिरहेका होलान् भन्ने कोतुहलता सँधै जागिरह्यो ।

समितिमा रहेर कार्य सम्पादन गरिरहदा समितिले दिएका निर्देशन आंशिक मात्र कार्यान्वय भएका छन् तर धेरै निर्देशन कार्यान्वयन हुन अझै बाँकी छन् । सम्बन्धित निकायको वेवास्ता बढो रहस्यमय देखिन्छ ।

संसद सदस्यले संसदमा निकै तुलो भूमिका निर्वाह गर्नुपर्दछ । संसद कानून बनाउने ठाउँ भएको हुनाले जनसरोकारका आवाजलाई सदनसम्म पुऱ्याउन सकिएको छ तर संसदमा उपस्थित सदस्यहरू राजनीतिक पृष्ठभूमिबाट आउनुपर्ने र कानूनी ज्ञान हुने सांसदको संख्या थोरै नै भएको हुनाले कानून निर्माणका लागि खेल्नुपर्ने महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्न विज्ञहरूबाट प्रशिक्षण लिन र स्वयं पनि अध्ययनमा लाग्नु पर्ने जस्तो लाग्छ । जुन दक्षता हुनु पर्ने हो त्यसका लागि निकै मेहनत गर्नुपर्दछ । सदस्यलाई आवश्यकतानुसारका प्रशिक्षण तथा अभुमुखीकरण गराउने विषयमा सचिवालयको पनि भूमिका रहन्छ र सचिवालयले यसतर्फ ध्यान दिनुपर्छ जस्तो लाग्छ ।

विकास र समृद्धिको लागि संसदमा उपस्थित सबै राजनीतिक दलको उत्तिकै जिम्मेवारी रहन्छ । आफ्नो स्वार्थ दलिय स्वार्थभन्दा माथि राष्ट्रिय हितको लागि र पदिय जिम्मेवारी पुरा गर्न ईमान्दार र अनुशासित हुन जरुरी हुन्छ । यसतर्फ सदस्यहरूले आफुतिर फर्किएर यसको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसका लागि सबै सदस्य सजग र सचेत हुनु आवश्यक छ ।

समितिले बारम्बार सम्बन्धित क्षेत्र र निकायलाई सजग गराउने गरेको छ । समितिको कार्य बोझलाई सहजता प्रदान गर्न सचिवालयको सकृय सहयोग रहेको छ । विषयवस्तुको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि सचिवालयले कतिपय सवालमा सदस्यहरूलाई अग्रिम जानकारी गराउने र समितिले खोजेको र चाहेको काममा पूर्ण सहयोग गरेको छ । समितिको कामलाई अझ प्रभावकारी गराउन यस समितिका कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने विषयमा बनाइने उपसमितिहरूलाई कार्य सम्पादन गर्न सक्रिय गराउनुपर्ने

र जनसमुदायसँग पनि सत्य तथ्य के हो भन्ने विषयमा छलफल गर्न जरूरी छ । कानूनसम्बन्धित कार्यहरू गर्दा कानूनको व्याख्यामा जनअपेक्षा र मर्मका साथै संविधान र कानून ऐन नियम बनाउँदाको बखतको भावनालाई समितिएको, नसमितिएको भन्ने बारेमा व्यापक छलफल गरेर निष्कर्षमा पुग्नुपर्ने देखिन्छ । कतिपय अवस्थामा र कतिपय विषयवस्तुका सवालमा ऐन नियमको भावना नसमेटिएको अवस्था छ, त्यसतर्फ ध्यान दिँदै अक्षरशः कानूनको पालना गर्नुपर्दछ जस्तो लाग्छ । आवश्यकताका आधारमा कहिलेकाही ऐन संशोधन गरिदा पनि देश, जनता र उनीहरूको अवस्थाका बारेमा गम्भिर भएर मात्र यो कार्य गरिनुपर्दछ ताकि पदमा रहेका व्यक्तिको स्वार्थ रक्षाका लागि नहोस् भन्ने लाग्छ । सबैले आफ्नो जिम्मेवारी वहन गर्नेतर्फ सचेत रहनु आवश्यक हुन्छ जस्तो लाग्छ ।



संसदमा मेरो अनुभव

इन्दु कडरिया



म लमजुङ्गको एउटा निम्न मध्यम वर्गीय किसानको परिवारमा जन्मेर सुदूर पश्चिमको कञ्चनपुर कर्म घरसँगै नेकपा एमालेको कार्यकर्ताको रूपमा भन्डै ४० वर्षे राजनीतिक यात्रा पुरा गर्दै गर्दा मलाई पार्टीले संसदको अनुभव लिने अवसर दिलायो । यो अवसरका लागि दल र आम जनतालाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । मलाई राजनीतिमा लागेर सांसद हुने महत्वाकांक्षा त थियो तर एकपटक पनि संसद भवन छिरेको अनुभव थिएन । संसद संविधान अधिनस्थ रहेर आवश्यक कानुन तथा नीति निर्माणको माध्यमद्वारा मुलुकलाई नेतृत्व गर्ने महत्वपूर्ण थलो हो भन्ने मात्र थाहा थियो । भुइँमान्छेका आवाज सरकारसम्म पुऱ्याउने ठाउँ हो भन्ने थाहा थियो तर संसदमा कसरी बोल्ने, कसरी संसदमा प्रस्तुत हुने भन्ने विषयमा पटककै थाहा थिएन ।

मनमा अलि अति डर र कौतुहलकसँगै पहिलो दिन संसद भवन छिरियो र शपथ ग्रहण गरियो, लोगो लगाइयो । संसदीय अभ्यासबारे संसद सचिबालय र पार्टीद्वारा प्रशिक्षण दिइयो । अनुभवी सांसदसँग सोधपुछ गर्दै सिक्दै संसदीय अभ्यासमा प्रवेश गरे । संसदमा बोल्न शून्य समय र विशेष समय हुन्छ भन्ने जानकारी थियो । जब बोल्नको लागि मलाई सुरुमा ५ मिनेटको समय उपलब्ध भयो । लामो समय सुदूर पश्चिमका स्थानीय जनतासँग जोडिएर राजनीति गरेकोले जनताले आफ्ना मुद्दा उठाइदिन अनुरोध गरे । सोही अनुरूप पहिलो सम्बोधनमै कञ्चनपुरको दक्षिण सिमानामा हाती आतंक, डुबान, सिमानाका समस्या, दुइदेश बीच जनतालाई आवत जाबतमा परेको सास्ती, मंहगी जस्ता विषयमा बोले । यसरी राष्ट्रिय मुद्दा, जनसरोकारका मुद्दा उठाउदा जनताको प्रशंसाले आफूमा सकारात्मक उर्जा मिल्यो र बोल्न थप हौसला प्राप्त भयो । तर संसदमा बोल्ने अवसर चाहिँ निकै कम पाइने रहेछ । एउटा पार्टीबाट सबै सांसदलाई बोल्ने समय छुट्याउँदा एउटा अधिवेशन सकिँदासम्म मुस्किलले तिन चार पटक भन्दा बढी समय नपुग्ने रहेछ ।

संसदमा जाँदै गर्दा मेरो अपेक्षा एकदमै ठूलो थियो । मलाई लाग्थ्यो, हाउसमा बोलिसकेपछि त्यो कार्यान्वयनमा आउँछ । तर, यथार्थ अर्कै रहेछ । संसद सचिवालयले रेकर्ड राख्ने, वेवसाइटमा भिडियो राखिने, मिडियामा तुरुन्त आउने तर सुनेर कार्यान्वयन गर्ने निकाय सरकारले सुनेको नसुन्थै गर्ने र केही पत्तो पनि नपाउको जस्तो गर्ने गर्दा रहेछ । शुन्य समय, विशेष समयमा जुन जुन विषय उठान गरे । त्यसमा जनताबाट राष्ट्रै प्रतिक्रिया आए । तर, उठान भएका विषय सम्बोधन नहुँदा र सम्बन्धित निकायले ध्यान नर्दिँदा चाहिँ दुःख लाग्यो । शुरुशुरुका वर्षहरूमा हाम्रो यो विषय पनि बोल्दिनू है भन्दै फोन गर्ने जनता धेरै हुन्थे । पछिल्लो समयमा यस्ता फोनहरू अलि कम आउन थाले ।

सांसदहरूले कानुन तथा नीतिहरूको नियमित अध्ययन गर्ने, विश्लेषण गर्ने, तिनको आवश्यक परिमार्जन गर्ने र आवश्यक परेमा नयाँ कानुनको निर्माणका लागि पहल गर्ने कार्यको अपेक्षा गरिन्छ । मूलतः गुणात्मक कानुनको सुनिश्चितताका निमित्त भूमिका निर्वाह गर्नु सांसदको महत्वपूर्ण कार्य हो । विभेदकारी, र संविधानसित बाभिएका ऐन, कानुन संसोधन गर्ने दायित्व पनि संसद कै हो । विभेदकारी कानुनले समाजमा सकारात्मक परिणाम दिने कुराको अपेक्षा गर्न सकिँदैन । यसका अतिरिक्त प्रत्यायोजित अधिकार अन्तर्गत सरकारले बनाएका नियम तथा नियमावलीहरू, संविधान तथा ऐनसम्मत हुनुपर्छ । सो विषयलाई सुनिश्चित गर्ने कार्यमा पनि सांसदको भूमिका प्रभावकारी हुन्छ । यी विषयमा मैले मेरो छ वर्षे कार्यकालमा आफूले सक्दो भूमिका खेलें भन्ने लाग्छ ।

संसद सचिवालयले प्रशिक्षण दिँदा संसदको बैठकमा चाहिँ बोल्ने हो तर काम गर्ने समितिले हो भनेर भनिएको थियो । राष्ट्रिय सभाका सम्पूर्ण सदस्यहरू बीच ४ ओटा समितिमा जिम्मेवारी विभाजन गर्दा म राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिमा परें । राष्ट्रिय सभाबाट समिति बनेपछि समिति सदस्यहरू मध्येबाट एक जना सभापति निर्वाचित गर्ने नियमावलीको प्रावधान अनुसार माननीय दिल कुलारी रावल थापा सभापति चुनिनु भयो र जिम्मेवारी अनुसार कामहरू अघि बढे ।

संसदीय विषयगत समितिहरू मार्फत सरकार र सरकारका विभिन्न निकायहरू तथा संवैधानिक निकायको क्रियाकलापहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन मार्फत लोकतान्त्रिक शासन प्रणालीको सिद्धान्तका आधारमा सम्पूर्ण

संवैधानिक अंगहरूलाई विधायिकामार्फत नागरिकप्रति उत्तरदायी बनाउन जिम्मेवारी पनि संसदलाई दिएको छ । अतः संसदको उक्त भूमिकालाई प्रभावकारी बनाउन विभिन्न निकायहरूले संविधान तथा कानूनले निर्धारण गरे वमोजिमको अधिकारको प्रयोग गरेका छन् कि छैनन्, अधिकारको दुरुपयोग गरेका छन् कि, अधिकारको प्रयोग उचित एवं प्रभावकारी रूपले गरेका छन् कि छैनन् तथा देशमा कानूनको शासन सुनिश्चित भएको छ कि छैन भन्ने कुरो यकिन गरी कानूनको शासनलाई प्रभावकारी बनाउन संसदीय अनुगमन तथा निर्देशन गर्ने महत्वपूर्ण काम हुन् ।

तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय, राष्ट्रिय सम्पदा, मानव अधिकार तथा परराष्ट्र सम्बन्ध, सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयनको अवस्था, राष्ट्रिय गौरवका आयोजना, पिछडिएका क्षेत्र, समुदाय, संस्कृति, राष्ट्रिय सुरक्षा र संवैधानिक आयोग सम्बन्धि विषय जस्ता विषयहरू रहेको समितिमा रही काम गर्ने अवसर पाएँ । समितिका बैठक नियमित गर्ने, कार्ययोजना निर्माण गर्ने, विभिन्न पार्टीमा आबद्ध भए पनि समितिमा कुनै मतभेद रहेन । मलाई संसदमा जनताका आवाज उठान गर्ने र सरकारका कार्यन्वयन गर्ने निकायलाई भक्भक्काउने समितिको जिम्मेवारीले थप हौसला प्रदान गर्‍यो ।

राष्ट्रिय सम्पदा र प्रकृति संरक्षणमा भएको प्रयास एवम् राष्ट्रिय जनसरोकारका विषयहरूमा सरकारकाले गरेका निर्णयहरू र कार्य प्रगतिमा सम्बन्धित मन्त्री तथा विभिन्न निकायका प्रमुखलाई समितिमै बोलाई प्रश्न गर्ने, छलफल चलाउने, जनतालाई सुचित गर्ने, जनताको आवाज सरकारसम्म पुऱ्याउन समितिमार्फत् मैले छ वर्ष मेरो अथक प्रयास रह्यो । समितिमा रहेर प्राकृतिक प्रकोप, विकास निर्माण, सम्पदा र प्रकृति संरक्षणको प्रगति स्थलगत रूपमै पनि निरीक्षण गर्दै र जनतालाई सेवा पुऱ्याउन र सरकारको ध्यानाकर्षण गर्न मेरो प्रयास रह्यो ।

राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको प्रगतिको अनुगमन निरीक्षण पनि मैले कार्य गर्ने समितिको क्षेत्राधिकार भएकोले गौरवका आयोजनाको प्रगति कस्तो छ भनेर मैले मेलम्ची खानेपानी आयोजना, निजगढ विमानस्थल, भैरहवा, पोखरा अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल, राजधानी काठमाडौँ र मधेश जोड्ने फास्ट ट्रयाक, भेरी बबई डाइभर्सन, सुनकोशी मरिन डाइभर्सन, राष्ट्रपति चुरे, कर्णाली करिडोर अन्तर्गत हुम्लाको हिल्सादेखि सगरमाथा राष्ट्रिय निकञ्ज रहेको सोलुखुम्बुसम्मका आयोजनाहरूको स्थलगत अध्ययन अनुगमन, अन्तर्किया

गर्ने र सदनमा प्रतिवेदन समेत बुजाउने जस्ता कार्यहरू गरियो । समितिमा सभापति दिलकुमारी रावलको सक्रियता र सरकारी निकायसँगको समन्वय जस्ता कार्यले समितिको प्रभावकारिता भल्केको छ । समितिमा प्रधानमन्त्री उपस्थित गराई सरकारका कामकारवाही, समितिले दिएका निर्देशनको कार्यान्वयनको अवस्था लगायतका विषयमा सरकारको गम्भीर ध्यानाकर्षण गराइएको थियो । एउटा सांसदप्रति जनताका असिमित अपेक्षा, जनताका दैनिकीसँग जोडिएका समस्या संसदमा उठान गर्नुपर्ने दायित्वलाई मैले आफ्नो क्षमताले भ्याए सम्म प्रयास गरे । साथै नीति निर्माणमा सहभागी हुँदा विविध विषयमा ज्ञानको अभाव भएको महसुस चाहिँ हुने रहेछ । कतिपय विधेयक प्रस्तुत हुँदा कुहिरोको काग जस्तो भइने रहेछ । अर्कोतिर पार्टीको निर्देशन पालना गर्नु पर्ने बाध्यता, आफ्नो पार्टी सरकारमा हुँदा र विपक्षमा हुँदा संसदमा बोल्ने अवस्थामा फरक हुँदा अप्ठेरो महसुस हुने जस्ता विविध अनुभव एउटा सांसदको रूपमा मैले अनुभूत गर्ने अवसर पाएँ । संसदमा उठेका सरकारसँग जोडिएका विषयहरू कार्यान्वयन हुनको लागि शक्तिशाली संसदीय प्रणाली र संरचना हुनुपर्दछ । तथापि, सरकारमा भएका पार्टीहरूको खिचातानीले जुनसुकै वेला सदन बन्द गरिदिने र अध्यादेशबाट ऐन ल्याउने सांसदको भूमिका खुम्च्याउने जस्ता गैरसंसदीय अभ्यासको पनि अनुभव गरियो । आगामी दिनमा यस्ता गैरसंसदीय अभ्यास नहोस् भनी म नेपालका राजनीतिक दलहरूलाई अनुरोध गर्न चाहन्छु ।



राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिमा मेरो अनुभव

उदया शर्मा पौड्याल



नेपालको संवैधानिक इतिहास ७६ वर्ष लामो छ । राणाकालमै वि.सं. २००४ मा नेपाल सरकार संवैधानिक कानून बनाइएपनि उक्त संविधान लागु हुन सकेन । २००७ साल फागुन ७ गते प्रजातन्त्र स्थापना भए पश्चात् २००७ साल चैत्र २८ गते नेपालको अन्तरिम शासन विधान लागू भएको थियो । भगवतीप्रसाद सिंहको अध्यक्षतामा निर्माण भएको नेपाल अधिराज्यको संविधान २०१५ फागुन १ गते जारी भएर कार्यान्वयनमा आएपनि २०१७ साल पुष १ गते जननिर्वाचित सरकारलाई अपदस्त गरी राजा महेन्द्रले निरंकुश शासन व्यवस्था जवरजस्ती नेपाली जनताको टाउकोमा लादेका थिए । २०१९ सालमा पञ्चायती व्यवस्थाको संविधानमा जनताले प्रजातन्त्रको अनुभूति गर्न पाउने कुरै भएन । वि.सं २०४७ सालको संविधानले संवैधानिक राजतन्त्रको व्यवस्था गरेपनि राजा क्रमशः स्वेच्छाचारी र निरंकुश हुँदै गए । जनअधिकार खोसिँदै गयो । ज्ञानेन्द्रको कार्यकालमा चरम विसङ्गति र वेथिति बढेर राजतन्त्र नै उखेलेर फ्याँक्न नेपाली जनता बाध्य भए । वि.सं. २०७२ साल असोज ३ गते निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको संविधान सभाले संविधान पारित गरी संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र संस्थागत भयो । २०७२ सालको संविधानले केन्द्रीय (संघीय) संसदलाई दुई सदनात्मक रूपमा स्वीकारेको छ, जसअन्तर्गत राष्ट्रिय सभा र प्रतिनिधि सभा रहेका छन् ।

प्रतिनिधि सभाको कार्यकाल (संविधान बमोजिम अगावै विघटन भएको अवस्था बाहेका) ५ वर्षको हुनेछ भने राष्ट्रिय सभा स्थायी सदन हुनेछ । राष्ट्रिय सभाका सदस्यहरूको पदावधि छ वर्षको हुने र यस सभाका एकतिहाई सदस्यको पदावधि प्रत्येक २ वर्षमा समाप्त हुनेछ । राष्ट्रिय सभाको कार्यलाई गतिशील, व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन दिगो विकास तथा सुशासन समिति, विधायन व्यवस्थापन समिति, प्रत्यायोजित व्यवस्थापन

तथा सरकारी अश्वासन समिति र राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति गरी चार वटा विषयगत समितिको व्यवस्था गरिएको छ । यी समितिमा राष्ट्रिय सभाका अध्यक्षले राष्ट्रिय सभाको सहमति लिई बढीमा १५ जना सदस्यहरू मनोनयन गर्ने व्यवस्था छ ।

राष्ट्रिय सभामा निर्वाचित भएपछि म करिव साँढे २ वर्ष विधायन व्यवस्थापन समितिमा रहेर आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गर्दै गएँ । विधायन व्यवस्थापन समितिमा रहँदा विधेयकमा संशोधन राख्न र विधेयकको आवश्यकता एवं औचित्यमाथि आफ्ना धारणा राख्न पनि नछुटाएको अनुभव मसँग र विधेयकको वाक्य, शब्द, विराम चिन्ह र अक्षर अक्षरहरूमा घनीभूत छलफल गरिएको थियो । विषयगत समितिहरूको कार्यावधि २ वर्ष हुनेहुँदा २०७७ साउन १७ गते सदस्यहरूको हेरफेर हुँदा म विधायन व्यवस्थापन समितिबाट राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिमा परेपछि यस समितिको पनि अनुभव संगाल्ने अवसर प्राप्त भयो । राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिमा २०७८ फाउन २० गतेसम्म कार्यरत रही मेरो राष्ट्रिय सभाको चार वर्षे कार्यकाल समाप्त भएको हो । राष्ट्रिय सभामा रहेका चार ओटा विषयगत समितिमध्ये राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति एक अपरिहार्य तथा महत्वपूर्ण समिति हो भन्ने कुरा त्यस समितिभित्र रहेर गरिएका छलफल, स्थलगत भ्रमण तथा निरीक्षण आदिबाट महसुस भयो । उक्त समितिले राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरू तोकिएको समयमा सम्पन्न गराउन निरन्तर निर्देशन र निगरानी गर्नु र सरकारलाई समयमै कार्य सम्पन्न गर्न निर्देशन दिई नै रह्यो । विभिन्न मन्त्रालयहरूका आयोजनाहरू सञ्चालन गर्दा आउन सक्ने संभावित समस्यामा गहन छलफल गरी विज्ञहरूको राय, सल्लाह र सुभाव लिई तोकिएको समयमा आयोजना सम्पन्न गराउन गरेको पहलकदमीबाट म सन्तुष्ट छु ।

समितिको कार्यक्षेत्र विस्तृत छ । राज्य सञ्चालनका विभिन्न तहहरू छन् र यी तहहरू बिच आवश्यक समन्वय हुन सकेको छैन । राष्ट्रिय सम्पदाको ठिक ढङ्गले उपयोग होस्, कहीं कतैबाट दुरुपयोग नहोस् भनेर खबरदारी गर्ने कार्य साँच्चै नै प्रशंसायोग्य रह्यो । राष्ट्रिय सुरक्षा, सन्धि सम्भौताको कार्यान्वयनको अवस्था, मानव अधिकार र परराष्ट्र सम्बन्ध आदि विषयमा पनि छलफल भएका थिए । विभिन्न मितिमा परराष्ट्र सम्बन्ध र राष्ट्रिय

सुरक्षा, संघ, प्रदेश र स्थानीय तह, लैङ्गिक हिंसा विरुद्धको अभियान, राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को तयारी र कार्ययोजना, विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति र योजना, कोभिडले पारेको असर र रोकथामको लागि भए गरिएका समितिका कार्यहरू ऐतिहासिक नै थिए ।

यी सबै कार्यमा आफूलाई समाहित गर्न पाउदा गर्वको महसुस भएको छ ।

राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको विस्तृत अध्ययन, छलफल, अन्तर्क्रिया, स्थलगत निरीक्षण गरी सुभावसहितको प्रतिवेदन पेश गर्न विभिन्न ३ वटा उपसमिति गठन गरिएको थियो । म लगायत चार जना सदस्य रहेको उपसमितिले हुलाकी लोकमार्ग आयोजना, भेरी बबई डाइभर्सन बहुउद्देशीय आयोजना, बबई सिँचाइ आयोजना, सिक्टा सिँचाइ आयोजनाको जिम्मेवारी पाए अनुरूप स्थलगत अध्ययन, अनुगमन, सम्बन्धित प्रमुखसँग अन्तर्क्रिया र छलफल गरिएको थियो । भेरी बबई डाइभर्सन बहुउद्देशीय आयोजना र सिक्टा सिँचाइ आयोजना समय अभावका कारण छलफल हुन बाँकी रहेका थिए । विभिन्न विषयका सम्बन्धित पदाधिकारीलाई उपसमितिको बैठकमा आमन्त्रण गरी घनीभूत छलफल भई निर्देशन दिएको भए पनि निर्देशनहरू पूर्णरूपले कार्यान्वयन भएको पाइएन ।

संसदीय समितिलाई सशक्त र प्रभावकारी बनाउन आवश्यक नीति नियमलाई समयसापेक्षरूपमा परिमार्जित गर्दै लैजानुपर्ने देखिन्छ । राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरू समयमै सम्पन्न हुन नसकेका कारण सम्बन्धित निकाय र जिम्मेवार पदाधिकारीलाई समितिमा बोलाई गहन र विस्तृत रूपमा छलफल गरेर सरकारलाई निर्देशन दिँदा प्रभावकारी ढङ्गले काम अगाडि बढ्न सक्ने मैले महसुस गरेकी छु ।

भूकम्प, बाढीपहिरो, आगलागी, कोभिडजस्ता प्राकृतिक तथा आकस्मिक विपत्तिको जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्न अग्रीम वा घटना घटित हुनासाथ सम्बन्धित निकाय र विज्ञहरूसँग परामर्श गरी आवश्यक सुभाव लिएर सरकारलाई निर्देशन दिँदा समस्याको समाधानमा सकारात्मक प्रभाव पर्दछ । विपदबाट प्रभावित जनतालाई राहत दिने काममा एकद्वार प्रणाली कायम गरेर योजना बनाएर विपतपीडितलाई सहयोग गर्ने कार्यमा सरकारलाई घच्चच्याउन र दवाव दिन सांसदहरू सशक्त ढङ्गले प्रस्तुत हुनुपर्ने देखिन्छ ।

राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूलाई समयमै सम्पन्न गर्न र सम्पन्न भएका योजना गुणस्तरीय हुनु पर्ने कुरामा सम्बन्धित पक्षलाई अग्रिम रूपमा सचेत गराउनु पर्छ । जनताको निम्ति गरिने काममा सरोकार पक्षलाई पनि सहभागी गराई, विज्ञहरूलाई आमन्त्रण गरेर, वातावरणीय प्रभावलाई समेत मध्यनजर गरी प्राप्त सुझावलाई कार्यान्वयनमा ल्गनु पर्छ भन्ने मलाई लाग्दछ । मापदण्डअनुरूप नभएका र निश्चित समयभन्दा अगाडि नै क्षति भएमा सम्बन्धित निर्माण कम्पनी/ठेकेदारबाट पुननिर्माण हुने किसिमका सम्झौता हुनु आवश्यक छ ।

राष्ट्रिय सभाका समितिहरूको केही जिम्मेवारी वा काममा दोहोरोपन पाइन्छ । आयोजनाहरू अनुगमन गर्दा कुन समिति वा उपसमितिको जिम्मेवारी के भनेर स्पष्ट किटान हुनुपर्ने देखिन्छ । दलगत र स्वार्थगत र गुटगत दृष्टिले नहेरी जनप्रतिनिधिलाई काखी च्याप्ने वा पाखा लगाउने परिपाटीको अन्त्य हुनु जरूरी छ ।

संसद सचिवालयका कर्मचारीहरूलाई भेदभावरहित रूपमा स्वदेश तथा विदेशमा हुने गोष्ठी, सेमिनार, भ्रमणमा सहभागी गराउँदा भन् सबै कर्मचारीको मनोबल उच्च हुने तथा कार्यदक्षता बढ्ने र अन्ततोगत्वा संसदीय गरिमा बढोत्तरी हुने कुरामा म विश्वस्त छु ।

समितिका बैठकमा आमन्त्रण गरिएका सरोकारवाला उपस्थित नै नहुने वा समयमै उपस्थित नहुने देखिएकोले एक दुई व्यक्तिका कारण समितिको बैठक नै प्रभावित हुने हुँदा अनिवार्य उपस्थित हुनु पर्ने व्यवस्था गरियोस् भन्ने कुरामा जोड दिन चाहन्छु ।

गोष्ठी, तालिम, कार्यशाला, आवासीय अनुशिक्षणको व्यवस्था बारम्बार भैरहुनु पर्ने र यस्तो प्रशिक्षण सचिवालयकै विज्ञबाट दिने व्यवस्था भएमा प्रभावकारी हुने देखिन्छ । सांसदहरूलाई कानुनी सल्लाहकारको व्यवस्था हुनु पर्ने मैले महसुस गरें । सबै सांसदहरू सबै विषयका विज्ञ र कानुनी ज्ञाता नहुने हुँदा कानुनी सल्लाहकारको औचित्य देखिन्छ । सांसदहरूलाई जति सक्षम र निपूर्ण बनाउन सकिन्छ त्यति नै जनताका निम्ति उनीहरूले छलफल गर्ने वातावरण बन्छ । नीति र कानुनको विचमा तादात्म्य हुनको लागि सरकारले जारी गर्ने मुख्य मुख्य नीतिहरूमा संसदमा छलफल

हुनुपर्दछ । संसदीय भूमिकालाई प्रभावपूर्ण बनाउन र जनसरोकारका समस्या समाधानार्थ सांसदलाई पदमा बहाली भइन्जेलसम्म संसदीय अभ्यास मै केन्द्रित गर्ने वातावरण बनाउन आवश्यक देखिन्छ । राष्ट्रको जिम्मेवार सांसद भइसकेपछि उसको मन, वचन र कर्म राष्ट्रहितकै लागि समर्पित हुनुपर्छ । उसले आफ्नो दैनिकीलाई सहज तुल्याउन अन्य विकल्प सोच्नु पर्ने वातावरण बन्न दिन नहुनेतर्फ सरकारले ध्यान जानु अपरिहार्य छ ।



संसदको प्रभावकारिताका लागि सचिवालयको प्रभावकारिता अपरिहार्य

कुमार दसौदी



राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिको सदस्यको रूपमा काम गर्न पाउँदा म आफुलाई गौरवान्वित भएको महसुस गरेको छु । समितिमा मेरो कार्यकाल उपलब्धिमूलक रह्यो । समितिमा अनेक विषयमा छलफल हुँदा नयाँ नयाँ विषयको जानकारी तथा विभिन्न योजनाहरूको अनुगमन गर्ने अवसरहरू प्राप्त भयो । राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिको कार्यक्षेत्रमा रही देश र जनताको पक्षमा निकै राम्रा कामहरू गर्न सकिन्छ । राष्ट्रमा जनता माथि आई परेका अनेकन् विपत्तीहरूदेखि सीमा सुरक्षा मानव अधिकार लगायतका धेरै विषयमा काम गर्न सकिन्छ । समितिले यी लगायतका थुप्रै विषयमा काम गरेको छ । यस सन्दर्भमा यो समितिमा बस्दा स्मरणिय कुरा त धेरै छन् । तर उल्लेख गर्नुपर्ने कुरामा राष्ट्रिय सुरक्षा विषयमा विभिन्न विज्ञसँग छलफल गर्दा छुट्टै खालको अनुभव गर्न पाइयो । त्यस्तै राष्ट्रिय सम्पदाको अन्तर्गत संरक्षित क्षेत्रमा मानव र वन्यजन्तुबीचको द्वन्दको अवस्थाको अध्ययनको सिलसिलामा विभिन्न निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु आरक्षको अनुगमनको सिलसिला रोचक र स्मरणीय बन्यो । सुनसरीमा अवस्थित कोशी टप्पु वन्यजन्तु आरक्ष, सोलुमा अवस्थित सगरमाथा राष्ट्रिय निकुञ्ज, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको स्थलगत अवलोकनको सिलसिलामा लुक्ला, नाम्चे बजार, चितवनको माडी लगायतका स्थानहरूमा स्थानीयहरूसँग अन्तर्क्रिया र ती भौगोलिक स्थानहरू तथा ती स्थानका स्थानीयहरूको अनुभव पिडा लगायतका विषयले नयाँ खालका सिकाई र अनुभुतीहरू भए । मेरो छोटो समयको संसदीय अनुभव संगाल्ने क्रममा प्राप्त ती अवसरहरू मेरा लागि अविश्रमणीय रहे ।

समितिको संसदीय व्यवस्थामा महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । समितिले आफ्नो कार्यक्षेत्रमा पर्ने हरेक विषयमा निगरानी राख्दा राम्रो परिणाम आउन सक्छ । समितिका निर्देशन पालना नगरेमा सरोकारवालाहरूलाई ताकेता गरी पटक पटक छलफलमा गर्नुपर्छ जस्तो लाग्छ । मैले चुनौतीको रूपमा त खासै केही देखिनँ । किनभने सरकार यस्तो नालायक र कमजोर छ कि यसको बारेमा कुनै विषयमा अभियान चलाउदा सरकार लुथरुक्क परि हाल्थ्यो । तैपनि कैयन् सुशासनका सम्बन्धमा भइरहेका वेथितीहरूमाथि प्रहार गर्दा करेक्सन गर्ने काम हुन्थ्यो ।

समितिले जाजरकोट केन्द्र भएर कार्तिक २७ मा गएको भूकम्पले पुन्याएको क्षतिका विषयमा समितिबाट अनुगमन गरेका थियौं । जाजरकोट र रूकुममा सबै दलको सहभागितामा सर्वपक्षीय छलफलहरू गरियो । व्यक्तिगत सुभावहरू पनि लियौं । काठमाण्डौं फर्केको भोलिपल्ट नै गृहमन्त्री, गृहसचिव, पुननिर्माण प्राधिकरणका सिङ्गोलाई राखेर छलफल गरियो । त्यो छलफलमा नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी, जनपथ प्रहरीका दरवन्दी बाहेक वाहिरबाट खटनपटन गरेर छिटो भन्दा छिटो अस्थायी टहरा निर्माण गरी जनतालाई चिसोबाट सुरक्षित गर्न र ५० हजार रकम तत्काल उपलब्ध गराउने भन्ने कुरा भयो । तर सरकार कुरामा सिमित रह्यो । काम अपेक्षाकृत रूपमा छिटो गरेन । त्यसबाट आम रूपमा पिडितले धेरै नै दुःख पाएको र प्रशासनिक संयन्त्रमार्फत सरकारले गर्नुपर्ने तदारुकता भने सुस्त भएको देख्दा भने मलाई अति नै दुःख लागेको छ । यस्ता विषयमा गम्भिर रूपमा नलाग्ने हो भने नागरिकहरू निराश बन्दै जाने अवस्था हुन्छ ।

संसदीय व्यवस्थामा सांसदहरूले अध्ययन, अनुसन्धान र प्रशिक्षण गर्ने कार्य अति नै जरूरी छ । त्यसबाट अधिकतम नयाँ कुराहरू आउन सक्छन् । हाम्रो देशको आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक र पर्यटनदेखि उद्योगधन्दा लगायतका प्राकृतिक स्रोतको उपयोग र संरक्षण सम्बर्द्धन गर्न, देश र जनताको हितमा काम गर्न, नीति नियम बनाउन, योजना बनाउन, कार्यान्वयन गर्न जरूरी छ । संसदीय प्रभावकारिताका लागि राजनीतिक दलले परिष्कृत राजनीतिक संस्कारको अवलम्बन गर्नु आवश्यक छ ।

सभा तथा संसदीय बैठकहरू तथा संसदीय अनुगमन चुस्त दुरुस्त ढंगले नै

अगाडि बढेको मैले अनुभव गरेको छु । समितिहरूको समग्र कार्यसम्पादनमा अझ धेरै सक्रियता ल्याउदै जनताको पक्षमा काम गर्नु आवश्यक छ । यसका लागि समिति क्रियाशील भई कार्यापालिकादेखि विभिन्न सरोकारवाला निकायहरूसँग छलफल गरेर निष्कर्ष निकालेर जनताको पक्षमा निर्णय गर्न सके धेरै राम्रो हुनेछ भन्ने मेरो बुझाई हो । जनताको पिडामा हरेक पक्ष घटनाहरूलाई मुद्धा बनाएर जान सके धेरै राम्रो हुन्छ । विशेषतः कानून, राष्ट्रिय सुरक्षा, मानव अधिकार लगायतका विषयलाई ध्यान दिन जरूरी छ । यो विषयमा सरकार त्यति जिम्मेवार भए जस्तो लाग्दैन । संसदीय समितिका निर्देशनको पालना नगर्ने र वेवास्ता गर्ने गरेको जस्तो देखिन्छ । यस्ता विषयमा आगामी दिनमा अझ जनउत्तरदायी भई काम गर्नु आवश्यक छ ।

संसदीय कामकारवाहीमा सचिवालयको भूमिका अति नै राम्रो रह्यो । सचिवालयमा दरबन्दी कम र दोहोरो तेहोरो जिम्मेवारी सम्हाल्दा पनि सचिवालयका कर्मचारीकै कारण समितिका कामकारवाहीमा कहिल्यै समस्या आएन । कहिल्यै काम रोकिएन । संघीय संसद सचिवालय संसदका लागि र समिति सचिवालय समितिका लागि व्याकवोन हुन् । यी संरचनालाई मजबुत बनाउन सकेमा मात्र संसदीय प्रभावकारिता हासिल हुन सक्छ । तर यसतर्फ प्रभावकारी रूपमा ध्यान दिन नसकेको मैले मसहुस गरेको छु । संसदमा स्रोत साधन पर्याप्त हुनुपर्दछ । सचिवालयलाई क्षमतावान् बनाउन सरकारले पनि विशेष ध्यान दिनु जरूरी छ । सचिवालयको प्रभावकारिताका लागि संसदको नेतृत्व र सरकार तथा राजनीतिक दलले भूमिका खेल्नु आवश्यक छ जस्तो मैले महसुस गरेको छु ।



संसदीय समितिमा मेरो अनुभव

कोमल वली



लुम्बिनी प्रदेशबाट प्रतिनिधित्व गर्दै दाङ जिल्लाबाट राष्ट्रिय सभामा आफ्नो भूमिका निर्वाह गरेको थिएँ । संसद प्रवेश पहिलो अनुभव भएकोले सदनमै मलाई नौलो महसुस भएको थियो । यस्तो अवस्थामा समितिमा रहेर काम गर्दा खासगरी जनतासित प्रत्यक्ष सम्बन्धित विषयहरू, संघीयता कार्यान्वयनको विषय, राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको कार्यान्वयनको अवस्था, मानव अधिकार, परराष्ट्र सम्बन्ध, राष्ट्रिय सुरक्षा जस्ता विषयमा छलफल गर्ने एवं यस क्षेत्रमा भएका कार्यहरूको अनुगमन गर्ने मौका मिल्यो । मुलुकले सामना गर्नु परेको समस्या एवं अन्तर्राष्ट्रिय र क्षेत्रीय मञ्चमा नेपालले खेलेको भूमिकाको बारेमा समितिमा बहस र छलफल हुँदा साँच्चिकै नौलो र फरक किसिमको अनुभूती भएको थियो । यी छलफल, बहसबाट मुलुकलाई सही मार्गमा अगाडि बढाउन संसदीय समितिहरूको गहन भूमिका र जिम्मेवारी हुने रहेछ भन्ने मैले अन्तस्करणबाटै महसुस गरेँ । राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिमा रहँदा चार वर्षको अवधि मेरो लागि रोचक महत्त्वपूर्ण बन्यो ।

राष्ट्रिय गौरवको आयोजनाहरूको अनुगमन गर्दा आयोजना कार्यान्वयनमा देखिएका समस्या, आयोजना कार्यान्वयन गर्ने कर्मचारीहरूले भोगेका वास्तविक समस्या बुझ्न पाइयो । आयोजनास्थलमा स्थानीय जनताका मागहरू कार्यान्वयन गर्न कठिन हुने, बजेटको कमी रहिरहने, माथिल्लो निकायबाट गर्नुपर्ने समन्वय र समस्या समाधानका लागि हुनुपर्ने पहल जस्ता विषयमा हामीले समितिमा छलफल गरेर मात्र कुनै सकारात्मक वा नकारात्मक धारणा बनाउन नहुने रहेछ भन्ने कुराको फिल्ट्रमा अनुगमन गर्दा अनुभव गरेको थिएँ । वास्तविक समस्या एकातिर छन् बहस छलफल अर्कैतिर हुने र सोही अनुसार समितिले निर्देशन दिँदा कार्यान्वयन गर्न

कठिन हुनेरहेछ भन्ने रानी जमरा कुलरीया सिँचाई आयोजना, बबई सिँचाई आयोजना, निजगढ अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल, मेलम्ची खानेपानी आयोजना, पशुपति क्षेत्र विकास कोष लगायतका राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अनुगमन गर्दा प्रत्यक्ष रूपमा अनुभव गरेको थिएँ । कतिपय अवस्थामा एउटै आयोजना वा विषयमा एकभन्दा बढी समितिले हात हाल्ने र फरक फरक निर्देशन दिने गर्नाले सरकारी निकाय र जिम्मेवार पदाधिकारीलाई निर्देशन कार्यान्वयन गर्न अत्यन्तै कठिन हुने रहेछ भन्ने मेरो चार वर्षको कार्यकालको अर्को अनुभव रह्यो ।

विधेयकमाथि समितिले कठोर मिहेनतका साथ दफावार छलफल गरी अन्तिम रूप दिएर संसदमा पेश गर्ने हुनाले संसदबाट सहजरूपमा पारित हुने रहेछन् । विधेयकमाथिको दफावार छलफलको गाम्भीर्यता र गहनतालाई मैले नजिकबाट नियाल्ने मौका पाएँ । संसदीय समितिहरू साँच्चिकै "मिनी संसद" वा भनी संसदका वर्कसप नै रहेछन् भन्ने कुराको महसुस गरेँ ।

समिति भनेका व्यापक छलफल गरेर विषयवस्तुलाई टुङ्गोमा पुऱ्याउने थलो रहेछन् । हामीले धेरै विवादित विषयहरू समितिबाट सहजरूपमा टुंगो लगाएका थियौँ । समितिमा सत्तापक्ष र प्रतिपक्ष दुवै हुने भएतापनि समितिमा त्यो रूप देखिँदैनथ्यो । समितिले प्राकृतिक प्रकोपमा परेका जनधनको उद्धार तथा व्यवस्थापनमा लिएको तदारुकताले सरकारका सम्बन्धित निकायहरूलाई काम गर्न सहज र हौसला बढेको पाएँ । त्यसैले समिति सहजकर्ताको रूपमा प्रस्तुत हुँदा जनतामा समेत सकारात्मक सन्देश जाने मेरो अनुभव रह्यो ।

जनतासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने जल्दाबल्दा विषयहरू समितिमा छलफल हुँदा र सरोकारवाला निकायलाई कार्यान्वयनका लागि घघच्याउँदा ती समस्या समयमा समाधान हुनसक्ने रहेछन् । सम्बन्धित विषयगत विज्ञसँग छलफल गर्दा व्यक्तिगत र राजनीतिक प्रभाव विना स्वस्थ बहसको माध्यमबाट निचोडमा पुग्न सकिने, विवादित विषयहरू सत्तापक्ष र प्रतिपक्ष दुवै मिलेर साभा निष्कर्षमा पुग्न सकिने, सरकारका नीति तथा कार्यक्रम तथा आयोजना कार्यान्वयनमा देखिएका समस्या एवं सरोकारवाला निकायसँग गरिने छलफलले समाधान निकाल्न सकिने र यसो भएर परिणाम निस्कँदा समितिप्रति सम्बन्धित क्षेत्र, निकाय र जनताको भरोसा बढ्ने जस्ता

सकारात्मक पक्षहरू समितिको चारवर्षको कार्य सम्पादनको अनुभवबाट महसुस गरिएका विषय हुन् ।

मुलुक संघीयता कार्यान्वयनको वृहत चरणमा छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको निर्वाचन भएर तिनै तहका सरकारले कार्य गरिरहेका छन् । हाम्रो संघीयताको मुल सिद्धान्त समन्वय, सहकार्य र सहअस्तित्व हो । त्यसैले तीनै तहका सरकार बीच समन्वयको वातावरण निर्माण गरेर संघीय शासन प्रणालीलाई समृद्ध बनाउँदै आगामी दिनमा संघीय शासन प्रणालीलाई संस्थागत गरी सुदृढीकरण गर्ने कार्यमा समितिले अग्रगामी भूमिका खेल्न सक्छ । विगतमा समितिले यस क्षेत्रमा महत्वपूर्ण कार्य गरेको थियो । यसमा आफू पनि सरिक हुन पाउँदा र प्रदेश तथा स्थानीय तहमा जोडिएर संघीयताका सवालमा काम गर्न पाउँदा खुशीको अनुभूति भएको छ ।

संसदीय समितिको अभ्यासको इतिहास गरिमाय छ । प्रजातन्त्र र संसदीय व्यवस्थाका जननीको रूपमा रहेको बेलायतमा संसदीय समितिहरूका अभ्यास १४औं शताब्दीदेखि नै भएको पाइन्छ । अमेरिका, भारत लगायतका मुलुकहरूले लामो समयदेखि संसदीय समितिहरूको अभ्यास गरेतापनि विवादमुक्त छैनन् । हाम्रै सन्दर्भमा भन्दापनि २०४७ साल भन्दा अगाडि पनि राष्ट्रिय पंचायतमा समितिको व्यवस्था र अभ्यास थियो । २०१६ सालबाटै संसदीय अभ्यासको शुरुवात भएको थियो । मुलुकमा प्रजातन्त्र स्थापना पश्चात यस व्यवस्थाले अझ बढी प्रभावकारी भूमिका खेल्ने मौका पायो तर पनि समितिका कार्यहरू भने विवाद मुक्त छैनन् । एउटै विषयमा दुइ वा दुइभन्दा बढी समितिले हात हाल्दा सिर्जना भएको विवाद होउन् वा एउटै विषयमा फरक फरक समितिले फरक फरक निर्देशन दिँदा उत्पन्न भएका विवाद वा अन्योल नै किन नहुन् । यस्ता कमीकमजोरीहरू संसदीय समितिको कार्य सम्पादनमा पटक पटक भएका छन् ।

विषयवस्तुको अध्ययन अनुसन्धान तथा गहिराइमा नपुगी, प्रत्यक्ष छलफल नगरी, वास्तविक समस्याको गहिराइमा नपुगी निर्देशन दिँदा समिति स्वयंको गरिमा घट्छ । समितिमा रहने सदस्यहरूलाई हेर्ने दृष्टिकोण सकारात्मक नहुन सक्छ । त्यसैले यस्ता विषयहरू समयमै सच्याउनु पर्छ । यस्ता कार्यहरू समितिका दुर्बल पक्ष हुन् । मेरो चार वर्षको अनुभवले पनि यी विषयहरूमा आगामी दिनमा समितिले विशेष ध्यान पुर्याउनु पर्छ भन्ने लागेको छ । समितिमा पर्याप्त छलफल

विना विधेयकहरूलाई अन्तिम रूप दिने, विकास आयोजनाहरूको अवलोकन, अनुगमन गर्दा समस्याको गहिराइमा नपुगी निचोड निकाल्ने र त्यसैको आधारमा कार्यान्वयन गर्न कठिन हुने प्रकृतिका निर्देशनहरू जारी गर्ने जस्ता विषयहरूबाट समिति टाढै रहनुपर्छ । यी विषयमा राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिले विशेष ध्यान पुऱ्याएको महसुस गरेको छु र आगामी दिनमा पनि समितिले ध्यान पुऱ्याउने नै छ भन्ने अपेक्षा गरेको छु ।

विस्तृत अध्ययन अनुसन्धान, छलफल तथा समन्वय र सहकार्यको माध्यमबाट कुनै पनि समस्याको समाधान गर्न सकियो भने समिति प्रति जनविश्वास बढ्दै जान्छ । कार्यमा दोहोरोपना नआउने गरी समितिबीच समन्वय गर्ने, प्रतिनिधि सभाका समितिहरूसित पनि सहकार्य गरी मुलुकका जल्दाबल्दा समस्यामा साभा धारणा बनाउने जस्ता कार्यहरू आगामी दिनमा गर्न सकियो भने संसदीय समितिको प्रभावकारिता अझ बढ्छ जस्तो लाग्छ ।

प्रदेश र स्थानीय तहका जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धि, संघ प्रदेश बिचमा देखापर्ने विवाद समाधानमा उक्त समितिले सहजीकरण गर्न सक्छ । यसका अतिरिक्त राष्ट्रिय गौरवका आयोजना समयमै सम्पन्न हुने गरी कार्यान्वयन गर्न अनुगमन र समन्वयको माध्यमबाट सहयोग गर्ने, पिछडिएको वर्ग, क्षेत्र र समुदायको हक हितको लागि समितिले सरोकारवाला निकायसँग सहकार्य गरेर काम गर्नु आवश्यक छ । नेपाल पक्ष राष्ट्र भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सभौताको कार्यान्वयन, नयाँ सन्धि सभौता गर्दा मुलुकको दिर्घकालीन हितलाई ध्यानमा राख्नुपर्ने विषयमा समितिले छलफल गरेर सरकारलाई सुभाव दिन सकेमा यो समितिको महत्व भविष्यमा अझ बढ्ने देखिन्छ ।

अन्तमा नेपालमा संसदीय समितिको अभ्यास आफ्नै मौलिक किसिमको हुनसक्यो, राष्ट्रिय सरोकारका विषयहरूमा साभा धारणा र सहमति बनाउन सकियो र संसदलाई सहजीकरण गर्न सकियो भने संसदीय व्यवस्था नै सुदृढ र परिपक्व बन्दै जाने निश्चित छ । यसका लागि अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास र अनुभव आदानप्रदान पनि अर्को महत्वपूर्ण पक्ष हो । लामो संसदीय इतिहास भएका मुलुकहरूको संसदीय समितिहरूको अभ्यास अनुभवबाट अनुभूत गर्न सकिने हुनाले यसतर्फ पनि समितिले आगामी दिनमा ध्यान दिनु आवश्यक देखिन्छ ।



जनताका मुद्धा र निर्दिष्ट कार्यक्षेत्रमा समितिको अर्जुनदृष्टि



खिमलाल भट्टराई*

राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति राष्ट्रिय सभा नियमावलीले निर्दिष्ट गरेका समितिहरू मध्येको एक हो । समिति बनाउँदै गर्दा नियमावली मार्फत यसको कार्यभार पनि तय भएको थियो । राष्ट्रिय सभाका अध्यक्ष र उपाध्यक्ष बाहेकका अन्य ५७ जना माननीय सदस्यहरूको ४ वटा समितिहरूमा जिम्मेवारी विभाजन गर्दा एउटा समितिमा सामान्यतया: १४ जना पर्ने अवस्था बन्यो । यस समितिमा पनि सोही वमोजिम नै हुन गयो । म यसै समितिको सदस्य बनै ।

सभामा रहेका दलहरूले समितिको आवश्यकता र आफ्ना सदस्यहरूको चाहनालाई ध्यानमा राखेर सदस्यहरूका नामहरू सिफारिश गर्ने परम्परा आरम्भ गरियो । दलीय सिफारिस अनुसार यस समितिमा करिब सबै दलका पदाधिकारीहरू मध्येबाटै प्रतिनिधित्व रहने अवस्था बन्यो । नेकपा एमाले, नेपाली काँग्रेस, नेकपा माओवादी केन्द्र, जसपा, लोसपा, नेकपा एकीकृत समाजवादी दलहरूका पदाधिकारीहरू मध्येबाटै यस समितिमा सहभागिता रहन गयो । कुनै दलको नेता तथा कुनै दलको प्रमुख सचेतक समितिको सदस्यको रूपमा प्रतिनिधित्व हुन गयो । यसले पनि राष्ट्रिय सभामा यो समितिको गरीमा र महत्त्व अलि बढ्न गयो कि भन्ने लाग्दछ ।

राष्ट्रिय सभाबाट समिति बनिसकेपछि समितिले सदस्यहरू मध्येबाट एकजना सभापति निर्वाचित गर्ने नियमावलीको प्रावधान वमोजिम सर्वसम्मतरूपमा माननीय दिल कुमारी थापा रावल पार्वती सभापति पदमा चुनिनु भयो र समितिले पुर्णता: प्राप्त गर्‍यो । तत् पश्चात् समितिले आफ्नो कार्यक्षेत्र र जिम्मेवारी अनुसार कार्यलाई अगाडि बढाउन थालेको हो ।

* राष्ट्रिय सभामा मुख्य सचेतक

राजनीतिक परिवर्तनपछि बनेको पहिलो राष्ट्रिय सभाको संसदीय भूमिकामा हामी थियौं । समितिमा रहेका हामी कसैसँग पनि संसदीय भूमिकाको अनुभव थिएन । हामीसँग संविधान, कानून र नियमावलीले दिएका जिम्मेवारीहरू थिए । तद्अनुरूप समितिले आफ्ना कामकारवाहीहरूलाई अगाडि बढाएको हो ।

राष्ट्रिय सभा नियमावलीले समितिको जिम्मेवारी र कार्यभारलाई यसरी निर्दिष्ट गरेको थियो । तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय, राष्ट्रिय सम्पदा, मानव अधिकार तथा परराष्ट्र सम्बन्ध, सन्धि संभौताको कार्यान्वयनको अवस्था, समन्यायिक विकासको अवस्था, पिछडिएको क्षेत्र, समुदाय, संस्कृति, राष्ट्रिय गौरवका आयोजना, राष्ट्रिय सुरक्षा र संवैधानिक आयोग सम्बन्धी विषयहरू यस समितिका कार्यक्षेत्रहरू हुन् ।

माथि उल्लेखित कार्यभारहरू वमोजिम समितिले सक्रियतापूर्वक कार्यहरू अगाडि बढाएको हो । यसले मुलतः समितिका बैठकहरूलाई नियमित गर्दै कार्ययोजना निर्माण गर्‍यो र निर्मित कार्ययोजनालाई कार्यान्वयन गर्ने कुरामा समितिभित्रबाट कहिँ कतै पनि समस्या देखिएन । सबै सदस्यहरू र सबै कर्मचारीहरूमा केही गरौं भन्ने भावना नै देखियो । राजनीतिक आग्रहविना सबै मिलेरै समितिलाई सकृय बनाउने अवस्था बन्यो ।

यस समितिबाट छ वर्षको अवधिमा पर्याप्त कार्यहरू भएका थिए । कामको सिलसिलामा केही तिता अनुभूतिहरू पनि छन् । समितिका निर्णय र दिइएका निर्देशनहरूलाई सरकारले सुनेको र कार्यान्वयन गरेको सहज अनुभूति समितिले गर्न पाएन । समितिले गरेको कार्यले आफूलाई सहयोग पुगेको महशुस सरकारले गर्नु पर्ने हो तर व्यवहारमा त्यस्तो पाइएन । समितिलाई भन्फट ठान्ने, समितिका बैठक वा कार्यक्रमहरूमा सकभर आउन नपरे हुन्थ्यो भन्ने ठान्ने र नआउने पनि देखियो । आईहाले पनि अपवाद वाहेक पुरा समय नदिने, समय दिएपनि निर्देशनको पालना नगर्ने जस्ता प्रवृत्तिहरू देखिए । सरकार जिम्मेवार नभएसम्म समितिका कामकारवाहीहरू पनि प्रभावकारी हुन नसक्ने महशुस भयो ।

संसदभित्र समितिहरूलाई मिनी संसद भनेर पनि चिन्ने गरिन्छ । संसद नभएको बेला जनताको आवाजलाई वुल्न्द गर्ने ठाउँको रूपमा समितिलाई

लिने गरिएको छ । यद्यपि समितिलाई त्यसरूपमा बलियो भने गराइएको छैन । कार्यालय व्यवस्थापन, कर्मचारी, विज्ञहरू र अन्य आवश्यक आर्थिक प्रवन्धको हिसाबले पनि समितिहरू बलिया छैनन् । त्यही अवस्था यो समितिको पनि रहन गयो । समस्याहरूको वावजूद पनि समितिले आफ्नो जिम्मेवारीलाई अगाडि बढायो । सिंगो संसद् र जनताको बिचमा समितिले काम गरेन, गर्न सकेन भन्ने अवस्था बनेन । क्या गजबको काम गन्यो भनेर नाम कमाउने अवस्था नबने पनि कार्यसम्पादनमा कमजोर भयो भनेर कसैले आलोचना वा टिप्पणी गर्ने अवस्था आएन । समितिका सभापतिदेखि सदस्यहरू सबैलाई सन्तोष गर्ने ठाउँ रह्यो । धेरै काम गर्न नसकेपनि दुःखी बन्नू परेन ।

राष्ट्रिय समस्याहरूमा समितिबाट गर्नु पर्ने तात्कालिक कार्यहरूमा पनि समितिले आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्न सक्यो । यो सन्तोषको कुरा हो । सरकारबाट गरेका निर्णय र कार्यहरूमा प्रश्न उठाउने, छलफल चलाउने, जनतालाई सुसूचित गर्ने र जनताको आवाज सरकारसम्म पुऱ्याउने दायित्व समितिको रहन्छ । यस कार्यमा समितिको सक्रियता अपेक्षाकृत रह्यो । महँगी वृद्धि हुँदा यसको नियन्त्रण, नियमन र घटाउने कुरामा समितिले सरकारका मन्त्री र सम्बद्ध अधिकारीहरूसँग पटकपटक बैठक गर्ने, छलफल र निर्देशन दिने काम गरेको छ । यसरी नै अरू पनि विभिन्न मन्त्रालयसँग सम्बन्धित विषयहरूमा पनि समितिले आवाज उठाएको छ ।

भूकम्प, बाढीपहिरो, डुवान जस्ता प्राकृतिक प्रकोपको पीडा जनताले भेल्लु पर्दा स्थलगत निरीक्षण अवलोकन गर्दै उद्धार, राहत, उपचार, क्षतिपुर्ति तथा पुनर्निर्माण जस्ता कुराहरूमा सरकारको ध्यानाकर्षण गराउन सफल भएको छ । राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको कार्य प्रगतिको अनुगमन निरीक्षणको पाटो पनि यो समितिको कार्यक्षेत्र भएकोले गौरवका आयोजनाहरू कसरी अगाडि बढेका छन् भनेर पनि निरीक्षण गरेको थियो । मेलम्ची खानेपानी, निजगढ विमानस्थल, भैरहवा, पोखरा क्षेत्रीय अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल, काठमाडौं मधेश फास्ट ट्रयाक, पश्चिम सेती बहुउद्देश्यीय सिंचाई आयोजना, भेरी बबई डाईभर्सन लगायतका आयोजनाहरूको स्थलगत अध्ययन, अन्तर्क्रिया, सदनमा प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्ने, सरकारलाई समयमै काम गर्न, भएका समस्या समाधान गर्न र

गुणस्तरीय कार्य गर्न आवश्यक दबाव सिर्जना गर्ने जस्ता प्रशंसनीय कामहरू भएका छन् ।

यी कार्यहरूको अलावा यो समितिले गर्नुपर्ने अर्को महत्वपूर्ण कार्य भनेको स्थानीय, प्रदेश र केन्द्र सरकार बीचको समन्वय र अधिकारको प्रश्न र अरु कार्य सम्पादनका सिलसिलामा देखिने समस्या र चुनौतीहरूको समाधानमा खेल्नुपर्ने भूमिका पनि हो । यस कार्यमा समिति असाध्यै सक्रिय बन्यो र आवश्यक पहलकदमी लिई नै रह्यो । आर्थिक प्रबन्ध, कर्मचारी व्यवस्थापन, कार्यालयीय संरचना निर्माण, सुरक्षा र प्रहरी प्रशासनको व्यवस्थापन ढिलाई हुँदा संघीयता कार्यान्वयनमा देखिएको चुनौती समाधानमा समितिले संघीय सरकारसँग गरेको छलफल र दिएको निर्देशन फलदायी रह्यो । अभै पनि प्रहरी प्रशासनको व्यवस्थापन भने टुँगो लागेको छैन । कतिपय कानूनहरू नबन्दा अभैपनि प्रदेश र स्थानीय तहहरूको काम सुचारु रूपले अगाडि बढ्न सकेका छैनन् । अधिकारको प्रश्न पनि सम्पूर्णरूपमा टुँगिन सकेको छैन । समितिले आफ्नो ठाउँबाट पहल गरिरहनु पर्ने अवस्था विद्यमान छ ।

समितिमा सभापति र सदस्यहरूको प्रस्तुतिले पनि विशेष अर्थ राख्दछ । यहाँनिर म आफू समितिमा उपस्थित हुँदा सम्मको अवस्था हेर्दा सबैले जिम्मेवारीपूर्वक विषयवस्तुमा विचार प्रस्तुत गरेको पाएँ । विषय बाहिर र गैरजिम्मेवार बनेर कुनै सदस्यले पनि प्रस्तुती गर्नु भएन । फरक आस्था, विचार र राजनीतिका सदस्यहरू हामी त्यहाँ थियौं । तर हाम्राबीच सबैसँग सुमधुर सम्बन्ध बन्न सक्यो । संविधान, कानून र नियमावलीले सुम्पिएको अभिभारा र जनताको आवाजलाई एकीकृत गर्ने दायित्व सम्भरेर हामीले आफूलाई एकअर्कामा समाहित गर्नु र सर्वसम्मतिको बाटो अपनायौं । सर्वसम्मति समितिको सिंगो कार्यकालको कार्य पद्धति र विशेषता बन्यो ।

समितिको सभापतिको हैसियतमा माननीय दिल कुमारी थापा पार्वतीको भूमिका समन्वयकारी र समझदारीपूर्ण रह्यो । उहाँसँग पनि संसदीय अभ्यासको पुर्व अनुभव केही पनि थिएन । नयाँ नै हुनुहुन्थ्यो । उहाँको सभापति जस्तो गहन जिम्मेवारीको सम्पादन कस्तो होला भन्ने जिज्ञासा मेरो मनमा थियो । सायद अरुको मनमा पनि थियो होला । तर

उहाँले सहज र सफलरूपमा सभापतिको जिम्मेवारी सम्पादन गर्नुभयो । बैठकहरूमा उहाँको प्रस्तुती वजनदार रह्यो । व्यवहारमा उहाँ मिलनसार र समझदार देखिनुभयो । बैठकहरूमा पुर्व तयारीकासाथ प्रस्तुत हुने, अनौपचारिक छलफल गर्ने र समझदारीयुक्त व्यवहारले उहाँलाई समितिको कार्यसम्पादनमा सफल बनायो र समिति पनि सफल बन्यो ।



सम्भनाको आँखीइयाल

खेमराज नेपाली



ट्याक्कै चार वर्ष बितेछ राष्ट्रिय सभामा मेरो कार्यकाल सम्पन्न भएको । जीवनको यस टाकुराबाट फनक्क फर्किँएर हेर्दा भोगेका ती दिनहरू अलिअलि रोमाञ्चक, अलिअलि अनुभवीय, अलिअलि सवकका रूपमा तर धेरै चाहिँ गहन दायित्वशील र जिम्मेवारीपूर्ण रहेको महसुस हुन्छ ।

जतिन्जेल कार्यकाल रह्यो, त्यतिन्जेल मैले मेरो बौद्धिक क्षमता जति थियो, त्यति नै प्रयोग गरेँ जस्तो लाग्छ । खासगरी प्रगतिशील साँस्कृतिक रूपान्तरणको रूपमा समाजलाई बदल्ने सन्देश दिन, समाजमा रहेको अन्धविश्वास, पछौटेपन जड्ताका विरुद्ध, छुवाछुत तथा जातीय भेदभाव र विकृत राजनीतिका विरुद्ध राष्ट्रिय सभाको रोष्ट्रमबाट सघन आवाज बुलन्द गरेको थिएँ । यस्तो लाग्छ करोडौँ नेपाली जनताले देखेको सामाजिक न्याय प्राप्तिको र समतामूलक नेपाली समाजको निर्माणको सपनाको प्रतिविम्बको रूपमा राष्ट्रिय सभाको रोष्ट्रममा अभिव्यक्त भएको थियो जस्तो लाग्छ । यद्यपि यो सपना पूरा भएको छैन । त्यही सपनाको पछि दगुरिरहेका हामी यस अभियानका सार्थक अभियन्ता बन्न सक्छौँ कि सक्दैनौँ भन्ने प्रश्नले अहिले पनि चिन्तित तुल्याउछ ।

संघीय संसदमा अनिवार्य बन्नुपर्ने संसदीय समिति निर्माणको प्रकृत्यामा दिलकुमारी रावल थापा 'पार्वती' को सभापतित्वमा गठित राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिको सदस्यमा म समेत रहेको थिएँ । समितिले एउटा परिपक्व नेतृत्व प्राप्त गर्‍यो र संबोधन गर्नुपर्ने परिभाषित जिम्मेवारी कुशलतापूर्वक सम्पन्न गरेको थियो जस्तो मलाई लाग्छ । समसामयिक विषयवस्तु, सामाजिक राजनीतिक तथा अन्य परियोजनाका सम्बन्धमा उठाइएका केही गम्भीर प्रश्नहरू र दिइएका निर्देशनहरूको सही रूपले परिपालना नभएको चाहिँ तित्त अनुभवको पत्र भयो । यति हुँदाहुँदै पनि सामाजिक परिवर्तन, प्रगतिशील साँस्कृतिक रूपान्तरणको लागि भने पर्याप्त

छलफल, विचार र मिमांस नभएको चाहिँ हो तर समग्रमा यो समिति सफल भएको जस्तो लाग्छ ।

मेरो कार्यकालभित्र केही रोचक र अर्थपूर्ण भ्रमणहरू रहेका भए । मेलम्ची खानेपानीको निरीक्षण र अनुगमन, कुलेखानी जलविद्युत आयोजनाको निरीक्षण र बारा निजगढ अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल बन्ने ठाउँको निरीक्षण र अनुगमन मेरा कार्यकालका अविस्मरणीय पक्ष रहे । यी भ्रमणहरूमा समेत हाम्रो समितिको सचिवालय तथा संलग्न कर्मचारीहरूको भूमिका उत्साहजनक र जिम्मेवारीपूर्ण रहेको थियो । साथै सभापति रावलको भूमिका अत्यन्तै सौहार्द जिम्मेवारीपूर्ण र सन्तुलित रहेको थियो ।

म र म जस्ता तमाम् भूईँमान्छेहरूका लागि यो दुर्लभ अवसर थियो । यो अवसर प्रदान गर्ने मेरो आस्थाको पार्टी नेकपा एमाले र यसका आदरणीय अध्यक्ष कमरेड केपी शर्मा ओलीप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । यतिबेला म बिरामी भएको छु । त्यसैले मेरो दुईवर्षे कार्यकालको समग्र अनुभव लेख्न पाइँनँ । कुनै दिन यो दुर्लभ अवसरका अनुभवलाई अवश्य लेखेर प्रकाशित गर्ने अठोट लिएको छु ।



कुशल नेतृत्वसँगको सहकार्यका चार वर्ष

गोपीबहादुर सार्की आछामी*



भूमिका

म आज भन्दा चार वर्ष अगाडि समिति सदस्यको जिम्मेवारीमा आएको थिएँ । तत्कालीन नेकपावाट मेरो प्रतिनिधित्व भएपनि नेकपा विभाजनपछि नेकपा माओवादी केन्द्रमा रहेर जिम्मेवारी वहन गरिरहेको छु । सुरुमा चार वटा समिति मध्ये कुन समितिमा जानुहुन्छ भनेर दलका नेता कमरेड दिनानाथ शर्माले सोध्नुभएको थियो । मैले समिति रोज्नुभन्दा पनि जुन समितिमा पठाई दिएपनि हुन्छ तर मेरो पार्टीको जिल्लामा पनि जिम्मेवारी भएकोले दुवैतिरको काममा खासै असर नपर्ने र समय व्यवस्थापन गर्न मिल्ने समिति भए हुन्छ भनेको थिएँ । राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिमा बस्नु भए तपाईंलाई सजिलो हुन्छ, विधायन व्यवस्थापन समिति अलि व्यस्त हुने समिति हो भनेर मेरो यस समितिमा मनोनयन भएको थियो ।

समितिको सभापति माननीय दिलकुमारी थापा रावल "पार्वती" हुनुहुँदो रहेछ । हामी दुवै तत्कालीन नेकपाकै सदस्य भएकाले वैचारिक, साँगठानिक र भवनात्मक रूपमा एकरूपता थियो । शुरुका दिनदेखि नै काममा असजिलो महसुस पनि हुन पाएन । मैले उहाँमा वैचारिक स्पस्टता, कर्मप्रतिको निष्ठापुर्ण लगाव, जिम्मेवारीप्रतिको गम्भिरता, विषयवस्तुलाई बुझ्ने इच्छाशक्तिको प्रचुरता, अरूलाई बुझाउने तत्परता सहितको ज्ञान क्षमता, कर्मठ, दृढ र असल नेतृत्व हुनु भएको मैले पाएँ । प्रायः पुरुशप्रधान पितृसत्ताको सामाजिक मनोविज्ञानले किचेर दमित भएको चेतनाले महिला, दलित तथा उत्पीडित वर्गलाई नेतृत्वमा हतपत्त स्वीकार्दैनन् तर यो समितिमा त्यस्ता संकिर्ण विचारले स्थान पाएको रहेनछ । शुरु शुरुमा

* राष्ट्रिय सभामा नेकपा (मा.के.)का प्रमुख सचेतक

हामी एक अर्काको स्कुलिङ्ग भूमिका, योगदान र पृष्ठभूमिबाट अपरिचित हुँदा असजिलो अनुभूती थियो होला, जव हामी आफ्नो जिम्मेवारी र भूमिकामा स्पष्ट भएपछि वैचारिक र व्यवहारिक हिसावले एकरूपताकासाथ काममा अगाडि बढ्दै नै थियौं । केही समयपछि नेकपामा हटात् विभाजन हुन पुग्यो । यो कम्युनिष्ट विचार, दर्शन, भावनामा विश्वास गर्ने र आन्दोलनमा लाग्ने सबैका लागि ठूलो चिन्ता हुने विषय बन्न गयो । त्यसले देश, जनता र कम्युनिष्ट आन्दोलनलाई अपुरणीय क्षति हुन पुग्यो । हामी सबै चिन्तित थियौं । हामी नेकपाबाट एमाले र माओवादी दुई धारमै आफ्नै घरतिर अमिलो मन पारेर फर्किन बाध्य थियौं तर समितिमा हामी विभाजित मानसिकताबाट मुक्त भएर काम गर्ने वातावरण सिर्जना गर्न माननिय सभापति दिलकुमारी रावल थापाज्युको सुभ्रुभ्रुपुर्ण व्यवहार, कुसल सिर्जनात्मकता, रचनात्मक, समन्वयकारी र लचक नेतृत्व क्षमताकै कारण सम्भव भयो । सबै समितिका माननीय सदस्य र समिति सचिवालयका सचिव सहित सबै कर्मचारी साथीहरूको समेत एकीकृत प्रयत्न निःसर्त र निःस्वार्थ सहयोगले पनि काम गर्ने वातावरण बनेको अनुभूति भएको छ । अलग पार्टी र फरक विचार र विविधताबीच पनि उहाँको सरलता र सिर्जनशीलता सहितको कर्मशीलतालाई सबैले विश्वास गरेर उहाँमा समर्पित भएर काम गर्न सक्नु नै यो समितिको सफलता हुन गयो । सभापतिको सफल नेतृत्वका कारण समितिका कामहरूको आधारमा यो समिति पूर्ण सफल भएको महशुस हुन्छ ।

समितिको कार्यक्षेत्र र कार्ययोजनामा भूमिका

समितिको कार्यक्षेत्र व्यापक थियो । नेतृत्वको कार्य क्षमता, सहकार्य र समन्वय विना सबै कामलाई प्रभावकारिताका साथ अगाडि बढाउन सकिने अवस्था थिएन । मुख्य र सहायक, तत्काल र पछि गर्दा हुने विषयको पहिचान गर्न सकिएन भने पनि गरिएका कामहरूको गरिमा, महत्त्व, ओभ्र हुन त सक्दैनथ्यो र समयको सही सदुपयोग पनि हुन सक्दैनथ्यो र परिणाम पनि सकारात्मक हुन सक्दैनथ्यो । कोभिड-१९ को महामारी होस् या अरु कुनैपनि प्राकृतिक बिपद्हरू, राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको अनुगमन, समस्याको पहिचान सहित समाधानको बाटो खोज्न समयमा योजनाहरू सम्पन्न गर्न सरकारले गर्नुपर्ने कामका बारेमा गरिएका निर्देशनहरू पछि

आएका सकारात्मक परिणामहरू समितिको महत्वपूर्ण उपलब्धिहरू हुन् । नयाँ सविधान बनेपछि सविधानले तीन तहको सरकारको परिकल्पना गर्‍यो । देश संघीय शासन प्रणालीमा गयो । राजनीतिक हिसाबले संघीयता कार्यान्वयनमा हामी सफल भएपनि प्रसासनिक प्रभावकारिता र वित्तीय अधिकारका क्षेत्रमा भएका कानुनी र व्यवहारिक जटिलता, भ्रम्भट र कठिनाईले सेवा प्रवाहमा देखा परेका समस्याका कारण संघीयताप्रति जनतामा रहेको भ्रम, अविश्वास र आक्रोसले विस्तारै यो प्रणाली विरुद्ध विद्रोह हुने अवस्थालाई मध्यनजर गरी यस समितिले सातवटै प्रदेशमा, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार र सरोकार राख्ने सबै पक्षसँग गरिएको छलफल सहित सदनमा र सरकारसँग गरिएका महत्वपूर्ण छलफल सुभावाव र निर्देशनहरूले संघीयताप्रति जनमानसमा परेका भ्रमलाई चिर्न र स्थानीय तह सरकार र प्रदेश सरकारका कामलाई प्रभावकारी बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न समिति सफल भयो । राष्ट्रिय सुरक्षा, परराष्ट्र सम्बन्ध, पिछडिएको क्षेत्र, समुदाय र संस्कृति लगायतका क्षेत्रमा भएका कामका बारेमा गरिएका अध्यानन, अनुसन्धानका प्रतिवेदनहरू, सरकारलाई दिएका निर्देशन, सुभावहरूको कार्यान्वयनको अवस्थाबारे पुनः अनुगमन र ताकेता र निर्देशनहरू पछिका सकारात्मक परिवर्तन समिति र सरकार प्रतिको बुझाईमा रहेको समस्या समाधान गर्ने कुरामा सभापतिले लिनुभएको कुशल नेतृत्व अनुकरणीय रहेको छ । मूलतः सरकारले समितिलाई सौताकै रूपमा बुझ्ने सरकारका मन्त्रीहरू, सचिवहरू समितिमा जानु नपरे हुन्थ्यो भन्ने बुझाई हुने र भरिसक्के समितिलाई छल्न खोज्ने खालका समस्या थिए तर हाम्रो समितिमा ती खालका समस्या आएनन्, समिति बैठकमा आउनु हुने सबैले सकारात्मक भाव र बुझाई सहित जाने अवस्था बनिदियो । सरकारलाई समितिले सहयोग गरेको छ भन्ने सन्देश थियो । मूलतः सरकारले गर्ने कामले राष्ट्र र जनताले समयमा नै लाभ लिन सक्नु भन्ने नै समितिको कामको मूलभूत उद्देश्यमा हामी दुविधामा थिएनौं ।

स्वास्थ्यमा समस्या हुँदा समेत काम प्रतिको लगाव, जिम्मेवारी प्रतिको ईमान्दारितामा कमी हुन दिनु भएन । उहाँलाई क्यान्सर लाग्यो, दिल्लीमा उपचारका लागि जानु भएको रहेछ । मैले केही समयपछि जानकारी पाएको थिएँ । सभापतिलाई अब अलि जटिल नै समस्या हुने हो कि भन्ने चिन्ता हामी साथीहरू बिचमा थियो । पहिलो चरणकै क्यान्सर रहेछ, समयमै पहिचान र उपचारका कारण जटिल हुन पाएन । विरामी भएपछिको उहाँले

जीवन प्रतिको बुझाई, आफूले पुरा गर्नु पर्ने जिम्मेवारी, काममा देखिएको सक्रियता विगतभन्दा भन्ने रफ्तारमा अगाडि बढेको पाएँ । आफु विमारी छु भन्ने कुनै पनि फिलिङ् र संकेत समेत देखाउनु भएन र समितिको काम अगाडि बढाउन सक्रियतापूर्वक लागिरहनु भयो । रोगलाई जित्नको लागि सबैभन्दा ठूलो भूमिका आत्मावल नै हो र उहाँमा मनोवल र आत्मवलमा कहिल्यै कुनै दिन पनि कमी देखिएन । सक्रियतामा कुनै कमी रहेन । मानव जीवनलाई कसरी बुझ्ने, यसको भरपुर सदुपयोग कसरी गर्ने, क्यान्सर जस्तो अवुर्दरोग लाग्नबाट मानिसलाई कसरी जोगाउने, रोग लागे र उपचार गरिरहेका, गरिबीका कारण उपचार पाउन नसकेर छट्ट पटाई रहेकाहरू परिवार को उपचारमा सम्पत्ती सकी घरवारविहीन भएर पनि आफन्त बचाउन नसकेर विक्षिप्त भएकाहरूको पक्षमा राज्यले के गर्न सक्छ, के गर्नुपर्छ भनी चिन्तापूर्वक सम्बन्धित पक्ष र निकायसँग गम्भिरतापूर्वक छलफल सम्वाद र अन्तर्क्रिया, जनजागरण सहित एउटा अभियानको नेतृत्व गर्ने ठाँउमा पुग्नु भएको छ । सभापतिको भोगाई र यस क्षेत्रमा केही न केही सुधार ल्याउनु पर्छ भन्ने अठोटका कारण पनि समितिले यस सम्बन्धमा थुप्रै काम गर्न सफल भयो । यो असाध्यै महत्वपूर्ण काम हो भन्ने मेरो बभाई रहेको छ । नीतिगत सुधार, रोग लाग्न नदिन अपनाउनु पर्ने विधिहरू, समयमै रोगको पहिचान गरी उपचारको सरल विधिको प्रयोग र निधानका उपायहरूमा राज्यले सविधानतः आफ्नो भूमिका पुरा गरे नागरिकले अकालमा मृत्युवरण गर्नु पर्ने पर्देनथ्यो होला, धनी र सम्पन्नलाई राज्य आवश्यक नहुन सक्छ । कमजोर, गरीब र दुर्वललाई नै राज्य चाहिने हुन्छ । यो हामीहरूको माग र चाहाना हो । यसतर्फ भने अभै गर्न बाँकी छ । सबैको ध्यान जानु पनि जरुरी देख्छु म ।

अन्तमा, राजनीतिक परिवर्तन र नयाँ संविधान बनेपछि चुलिएको जनअपेक्षा, मुल्य, आदर्शबाट विचलित र स्खलित हुँदै गएको, नेतृत्व पंङ्तीमा परम्परागत केन्द्रिकृत मानसिकता परिवर्तन हुन नसकेको, राज्य मेसिनरीले यथार्थ धरातल बुझ्न नचाहने तर बढी अपेक्षा गर्ने, विचौलिया वर्गले अनावश्यक भन्फट थपिदिने गरेको, देशको अर्थतन्त्रले धान्न नसक्ने माग र जनअपेक्षाहरू हुने गरेका र विभिन्न प्रकृतिका द्वन्दहरू बढ्दो क्रममा रहेका देखिन्छ । यस्तो विद्यमान अवस्थाले यो राजनीतिक प्रणालीप्रति नै वितृष्णा पैदा हुँदै गएको हो कि भन्ने भान हुन आउछ । फेरि यसको विकल्प पनि छैन ।

सबै नीतिको मुलनीति राजनीति हो । राजनीति प्रतिको घृणा र नेतृत्व प्रति अविश्वास बढ्दै जानुले समाजमा चरम निराशा छ कि भन्ने देखिन्छ । आज नेपाली राजनीति वृत्तको नेतृत्व तहमा रहेका नेताहरूको पृष्ठभूमि, ऐतिहासिक योगदान, अनुभव र अभ्यासले मनोगत आत्मकेन्द्रित व्यक्तिवादी हुनु र बिद्रोही चरित्र बन्नु स्वभाविक नै हुन्छ । देशमा भएको ठूलो राजनीतिक अधिकारको लडाईं जितिसकेपछि अब चरित्र, आवश्यकता र भूमिका कार्य तरिका आचरण र कार्य शैलीमा परिवर्तन गर्नु पर्ने अवस्था छ । अबको नेतृत्व वर्गमा ईमान्दारीता, ज्ञान, व्यवस्थापकीय कुशलताको प्रचुरता आवश्यक छ र हुनुपर्छ । समाजलाई बुझ्ने ज्ञान हुनुपर्छ । समाजको अपेक्षा र आवाजको कदर गर्ने क्षमता र ताकत हुनुपर्छ । यसका लागि त्याग पनि गर्न सक्ने हिम्मत हुनुपर्छ । यस्तो बुझाई, ज्ञान, स्पिड र आँट सभापति दिल कुमारी रावल थापा "पार्वती" मा कमी भएको कहिल्यै पाइँन । यसतर्फ उहाँ बडो सचेत भएको पाउँ । एउटै समितिमा रहेर काम गर्ने सिलसिलामा उहाँमा थुप्रै अनुकरणयोग्य विशेषता पाउँ ।



सचिवालयको सहयोगमा संसदीय प्रभावकारिता अभिवृद्धि

दिपा गुरुङ



राष्ट्रिय सभामा म गण्डकी प्रदेशबाट प्रतिनिधित्व गरे । लामो राजनीतिक जीवन बिताउँदै जाँदा मैले सभामा प्रतिनिधित्व गर्ने अवसर पाएको हुँ । यो छ वर्षको अवधि मेरा लागि फलदायी रहेको महसुस गरेको छु । राष्ट्रिय सभा सदस्यको जिम्मेवारीमा रहँदा मुलुकको राजनीतिक तथा अन्य अवस्थालाई नजिकबाट अवलोकन र मूल्याङ्कन गर्ने अवसर पाएको छु । माथिल्लो सदनको सदस्यको जिम्मेवारी मेरा लागि अत्यन्त महत्वपूर्ण अवसर रह्यो । सदनमा र संसदीय समितिमा रहेर मैले जनताका आवाजलाई मुखरित गर्ने र कानून निर्माणमा जनताको आवाज प्रतिनिधित्व गराउन भूमिका खेले । मैले राष्ट्रिय सभाको राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिको सदस्य भएर काम गरे ।

समितिको कार्यक्षेत्र धेरै महत्वपूर्ण र व्यापक थियो । समितिमा रहँदा मैले जनता र राष्ट्रलाई अत्यन्त नजिकबाट सूक्ष्म तरिकाले नियाल्ने मौका पनि पाएँ । समितिले राष्ट्रिय सरोकार र राष्ट्रियताको सवालमा देखा परेका समस्यालाई छलफल गर्दै निष्कर्षमा जाने सवालमा पहलकदमी लिएको छ । खासगरी जनतामा उठेका सवालका बारेमा, जनतासित प्रत्यक्ष संलग्न सम्बन्धित विषयहरू, संघीयता कार्यान्वयनको विषयहरू, राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको कार्यान्वयनको अवस्थाको विषयमा छलफल भएको छ । मुलुकले अवलम्बन गरेको मानव अधिकार, सुरक्षा नीति, परराष्ट्र नीतिका बारेमा र विविध पक्षको बारेमा समन्वय तथा कार्यान्वयन र अनुगमनको बारेमा समितिले महत्वपूर्ण काम भएका छन् । मुलुकले सामना गर्नु परेका समस्या एवं अन्तर्राष्ट्रिय र क्षेत्रीय मञ्चमा खेलेको भूमिका लगायतका विषयमा छलफल गरी आगामी दिनहरूमा खेल्ने भूमिकाको बारेमा समितिमा बहस छलफल गरी काम गरिएको

थियो । समितिवाट निजगढ विमानस्थल, मेलम्ची खानेपानी आयोजना, पशुपति क्षेत्र विकास कोष, बबई सिँचाइ आयोजनामा प्रत्यक्ष अवलोकन र निर्देशन दिने काम पनि भएको थियो । दुई पटकसम्म सातवटै प्रदेशको अवलोकन गरी तहगत अन्तरसम्बन्धको अध्ययन, छलफल, अनुगमन तथा संरक्षण क्षेत्रको अवस्था सम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदन तयार गरिएको थियो ।संसद र समितिमा बसेर मैले कुनै नकारात्मक चुनौती र अवरोधहरूको सामना गर्नु अनुभव छैन । बरु बौद्धिकता वृद्धि भएको महसुस गरेको छु ।

संसदीय प्रभावकारितामा संघीय संसद सचिवालयका कर्मचारीले सहयोग गर्नुभएको छ । मैले सदनमा बोलेका मध्ये गोरखाको बारपाकका भूकम्प पीडितका विषयमा उठाएको कुरामा ठूलै आत्मसन्तुष्टि मिलेको अनुभूति गरेको छु । मध्यपहाडी लोकमार्गको विषय सदनमा बारम्बार उठाए पनि सरकारले चासो नदेखाएको महसुस गरेको छु । जनताका सबै समस्या र चाहना एकै पटक राष्ट्रले पुरा गर्न सक्ने अवस्था हुँदैन । उनीहरूका अपेक्षालाई मूल्याङ्कन गर्दै प्राथमिकीकरण गर्दै जानुपर्छ ।

विधेयक भनेको कानून निर्माणको प्रारम्भिक मस्यौदा हो । त्यो मस्यौदालाई दुबै सदनमा गहन छलफल गरी परिस्कृत र समृद्ध बनाउने अभ्यास हुन्छ । बनेका कानून सही ढङ्गले कार्यान्वयन गर्न सकियो भने भ्रष्टाचार न्यूनीकरण एवं सुशासन प्रवर्द्धन र जनताका धेरै समस्या सम्बोधन गर्न सहज हुन्छ । कानून राम्रो बन्न सकेन भने समृद्धि प्राप्तिको उद्देश्य पूरा हुन गाह्रो हुन्छ । गुणस्तरीय कानून निर्माण गर्न विधेयकमाथि विषयगत समिति र दुवै सदनमा गम्भीर र विभिन्न कोणबाट बहस हुने गर्छ र यसलाई अभि प्रभावकारी बनाउनु पनि पर्छ र विधेयकलाई समृद्ध तुल्याउनुपर्छ ।

बनेका कानून सही ढङ्गले कार्यान्वयन गर्न सकियो भने भ्रष्टाचार न्यूनीकरण एवं सुशासन प्रवर्द्धन र जनताका धेरै समस्या सम्बोधन गर्न सहज हुन्छ । कानून राम्रो बन्न सकेन भने समृद्धि प्राप्तिको उद्देश्य पूरा हुन गाह्रो हुन्छ । गुणस्तरीय कानून निर्माण गर्न विधेयकमाथि विषयगत समिति र दुवै सदनमा गम्भीर र विभिन्न कोणबाट बहस हुनुपर्छ ।



नेपालमा संसदीय व्यवस्थाको इतिहास र मेरो प्रवेश: संक्षिप्त शब्द चित्र



दुर्गा गुरुङ

नेपाल संसदीय शासन व्यवस्था भएको देश हो । यो व्यवस्थाको जननी वेलायतले संसदीय व्यवस्थाको अभ्यास तेह्रौं शताब्दीदेखि नै गरेपनि नेपालमा यो व्यवस्थाको अभ्यास भएको धेरै लामो भएको छैन । १०४ वर्ष लामो जहानियाँ राणा शासन क्रान्तिले २००७ सालमा राणा शासनको अन्त्य गरी नेपालमा प्रजातन्त्र प्रादुर्भाव भएको हो । विधान सभाको चुनाव गरी प्रजातन्त्रलाई सुदृढ गर्दै जाने भनि सम्झौता (नेपाली काँग्रेस, राजा र राणा बीचमा भएपनि त्यो कार्यान्वयन हुन सकेको थिएन ।

२००७ सालभन्दा अगाडि दल खोल्ने स्वतन्त्रता थिएन । राजा, राणा र जनता बीचको सत्ता संघर्ष हुनुअघि राजा निरीह नाम मात्रका थिए । त्यतिबेला गुप्त रूपमा खुलेका दलहरू बीच राजको अधोषित सहकार्य हुन्थ्यो । तर २००७ सालपछि राजनीतिक स्वतन्त्रता प्राप्त भयो र धमाधम राजनीतिक दलहरू खुल्न थाले । राजनीतिक दलहरूको क्रियाशीलताले २०१५ सालमा पहिलो आम निर्वाचन भयो र राजनीतिक दलहरूको भूमिका सतहमा आयो । तर जनताकै कारण आफू शक्तिमा आएपछि राजनीतिक दलहरूको भूमिका कसरी कमजोर बनाउने भन्ने ध्याउन्नमा राजा लाग्न थाले र राजाले बहुदलीय संसदीय व्यवस्था अन्त्य गरिदिए । २०१७ साल पुष १ गतेबाट देश फेरि राजाको निरंकुश शासनतर्फ धकेलियो । राजनीतिक दलहरूमाथि प्रतिबन्ध लगाइयो । त्यसपछि ३० वर्षसम्म निर्दलीय पञ्चायती व्यवस्थाको नाममा राजाले मनमौजी शासन चलाए । तर राजनीतिक दलहरू राजाको निरंकुश पञ्चायती व्यवस्था विरुद्ध संघर्षमा लागि रहे र फलतः २०४६/४७ सालमा जनआन्दोलन भयो । जनआन्दोलनले राजाका केही अधिकार कटौती गर्दै पुनः दलीय संसदीय व्यवस्थालाई पुनर्जीवित

गन्थो । २०५२ सालमा माओवादीले सशस्त्र संघर्ष शुरू गन्थो । २०५७ सालमा दरवार हत्याकाण्ड भयो । तत्कालीन राजा वीरेन्द्रको वंश नाश गरियो र ज्ञानेन्द्र शाह स्वघोषित राजा बन्न पुगे । आफूले आफैँलाई राजा घोषणा गरेको केही समयपछि ज्ञानेन्द्र शाहले सम्पूर्ण शक्ति आफ्नो हातमा लिँदै तत्कालीन प्रतिनिधि सभा विघटन गरिदिए । यो घटनाले फेरि जनआन्दोलनको वातावरण बन्दै जान थाल्यो । राजनीतिक दलहरू एकजुट भई पुनः २०६२/६३ सालमा अर्को संयुक्त जनआन्दोलन हुन गयो । स्वघोषित राजा ज्ञानेन्द्र शाहले विघटन गरेको प्रतिनिधि सभालाई पुनर्स्थापना गरियो र अन्तरिम संविधान बनाइयो र पुनर्स्थापित प्रतिनिधि सभालाई अन्तरिम संसदको स्थानमा परिभाषित गर्दै माओवादी पार्टीलाई पनि प्रतिनिधि सभा र अन्तरिम सरकारमा सहभागी गराइयो । त्यसपछि संविधान सभाको निर्वाचन सम्पन्न भयो । सरकारले संविधानसभाको चुनाव पनि गरायो । पहिलो संविधानसभा सफल हुन सकेन । संविधानसभाले गणतन्त्रको घोषणा गन्थो तर संविधान जारी गर्न सकेन र दोश्रो पटमा संविधान सभाको चुनाव भई २०७२ सालमा दोश्रो संविधान सभाले नयाँ संविधान जारी गन्थो ।

नयाँ संविधानले संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक संसदीय व्यवस्थालाई वैधानिक मान्यता दियो । अब अन्तरिम कालको व्यवस्थापिका संसद संघीय संसदमा बदलियो । २०१६ सालमा प्रयोग गर्न शुरू गरिएको दुई सदनात्मक व्यवस्था (तल्लो सदन प्रतिनिधि सभा माथिल्लो सदन महासभा) र परिमार्जित रूपमा प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभाको रूपमा २०७४ सालदेखि क्रियाशील रहेका छन् र राष्ट्रिय सभाको एक सदस्यको रूपमा मेरो पनि संघीय संसदमा उपस्थिति रहेको छ । संसद मूलतः राष्ट्रिय नीतिहरूको तर्जुमा गर्दै कानून बनाउने थलो हो । जनप्रतिनिधिको हैसियतमा यसले जनताको वारेशको भूमिका निर्वाह गर्दछ । जनचाहना र आवश्यकता अनुसार नीति निर्माण गर्छ । संविधानको मर्म र भावना अनुरूप नयाँ ऐन कानून बनाउँछ । पुराना ऐन कानूनहरूलाई संशोधन गर्छ । संघीय संसदका दुबै सदनले आवधिक रूपमा वर्ष र हिउँदे अधिवेशन सञ्चालन गर्दछन् । तर सधैं सिङ्गै सदनले सबै विषयवस्तुमा व्यापक छलफल र वहस गरी निष्कर्ष निकाल्न सम्भव हुँदैन । त्यसैले अधिवेशन नचलेको समय र दिनमा सदनको कामलाई सहज बनाउन, सरकार माथि

निगरानी गरिरहन, राष्ट्रिय महत्वका विषयवस्तु माथि आवश्यकता अनुसार विज तथा सरोकारवालाहरू समेत राखी सुभाब लिन, विषयगत क्षेत्रका कानून बनाउन तथा पुराना ऐन कानूनहरूलाई समयानुकूल संशोधन गर्न Mini Parliament को रूपमा सदनमा विभिन्न समितिहरू गठन गरिन्छन् । अझ राष्ट्रिय सभा त निरन्तर चलिरहने स्थायी सदनको रूपमा संवैधानिक व्यवस्था रहेको हुँदा प्रतिनिधि सभाको कार्यकाल सकिएको र निर्वाचनको मिति तोकिएको वा विघटन भएको अवस्थामा समेत राष्ट्रिय सभा र यस अन्तर्गत बनेका सबै विषयगत समितिहरू आफ्नो भूमिकामा सक्रिय रहिरहन्छन् । अहिले राष्ट्रिय सभाको नियमावली अनुसार राष्ट्रिय सभाका चार ओटा विषयगत समितिहरू बनेका छन् । ती चार ओटा समितिहरू मध्ये राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति पनि एक हो । यो समितिको नामैले यसको क्षेत्र र भूमिका स्पष्ट हुन्छ ।

तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय, राष्ट्रिय सम्पदा, मानव अधिकार तथा परराष्ट्र सम्बन्ध, सन्धि सम्झौता कार्यान्वयनको अवस्था, समन्यायिक विकासको अवस्था, पिछडिएको क्षेत्र, स्मुदाय र संस्कृति, राष्ट्रिय गौरवका आयोजना, राष्ट्रिय सुरक्षा र संवैधानिक आयोग लगायतका नौ ओटा विषय यो समितिको क्षेत्राधिकार भित्र पर्दछन् । नयाँ व्यवस्था र त्यसको प्रयोगमा अनुभवहीन चेतना हुँदा जटिलताहरू पैदा भइरहन्छन् । व्यवस्था परिवर्तन भएपनि व्यवस्था संचालकको काम गर्ने शैली र तरिका पुरानै हुँदा परिवर्तनले पैदा गरेको आवश्यकता र अपेक्षा पूरा गर्ने गरी सार्थक परिणाम दिन सकिएको छैन । नयाँ राजनीतिक प्रणाली एकातिर हाम्रो परम्परा र बुझाई अर्कोतिर हुँदा अनावश्यक वहसमा फसिरहेको अवस्था पनि रहेको छ । अहिले देश केन्द्रीकृत मानसिकताका कारण काममा जटिलता पैदा भएको छ ।

दुई सदनात्मक व्यवस्थामा राष्ट्रिय सभाले र त्यसका समितिले समान ढङ्गले सम्मान पाउन सकिरहेको पाइएको छैन । परिवर्तित परिस्थितिले माग गरे अनुसार नयाँ ऐन कानून बनाउने कुरामा दुवै सदन र त्यसका समितिहरूको बुझाइमा केही कमी भएको हो कि जस्तो देखिन्छ । निर्वाचन प्रणाली फरक भएपनि दुवै सदन र त्यसभित्रका समितिहरूको महत्व आ आफ्नो ठाउँमा समान हुनु पर्दछ । प्रतिनिधि सभा होस् या राष्ट्रिय सभा दुवै यो

व्यवस्था अन्तर्गतका सर्वोच्च जनप्रतिनिधि संस्था हुन् भनी दुवैलाई आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने तह, विभाग र संघ संस्थासँग जोड्ने स्थायी संरचनाको आवश्यकता पनि बोध भएको छ । संसदीय मर्यादा कायम गर्नका लागि राजनीतिक दल, संसद सचिवालय तथा विभिन्न संघ संस्थाहरूले बैठक, छलफल अन्तर्क्रिया र सुभावहरू मार्फत यथेष्ट सहयोग गरिरहेका छन् तथापि ती अभै पर्याप्त छैनन् । निश्चित कार्यतालिका बनाई अभ्यवस्थित ढङ्गले उक्त कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु राम्रो हुनेछ ।

विषयगत हिसाबले समितिको कार्यक्षेत्र व्यापक छ । जनतासँग प्रत्यक्ष जोडिने हिसाबले समितिको क्षेत्राधिकारभित्र रही विज्ञहरू सहित सुभाव सङ्कलनको लागि समितिले ठोस कार्यविधि र कार्य योजना बनाउनु उपयुक्त हुन्छ । नीति नियम र कानून तर्जुमा मात्र होइन विकास निर्माण, समृद्धिको दिशामा प्रतिनिधि सभा सदस्य सरह नै पहल लिन सक्ने गरी राष्ट्रिय सभाका सदस्यहरूको भूमिका सुनिश्चित गर्नु वान्छनीय हुनेछ । समितिले क्षेत्राधिकार भित्र रहेर दिएका निर्देशनहरूलाई कार्यान्वयन गर्न गराउन सरकार वाध्यकारी भए मात्र देशमा सुशासन हासिल हुन संभव हुन्छ । समितिले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र रहेर निरन्तर काम गरिरहेको छ । समितिका बैठकहरूमा हुने घनिभूत छलफल र अन्तर्क्रिया, समितिभित्र एकअर्का प्रतिको मर्यादित सम्मानजनक व्यवहार, अनुभवहरूको आदानप्रदान जस्ता कुराहरूले समितिको भूमिका प्रभावकारी बनाउन मद्दत गरिरहेका छन् । राज्यको सर्वोच्च जनप्रतिनिधिमूलक संस्थामा बसेर काम गर्न पाउनु अत्यन्त गौरवको विषय हो । आफ्नो सामाजिक परिवेश र संस्कारगत रूपमा हुर्किएको चेतना, माओवादी सशस्त्र द्वन्द्वबाट व्यक्तिगत तथा पारिवारिक रूपमा भोगेको पीडा, नयाँ व्यवस्थाको प्रयोगमा नियम, ऐन कानून र संसदीय अभ्यासको अनुभवको अभाव तथा चेतनाको सीमा, कमजोर स्वास्थ्य स्थितिका बीचमा पनि लोकतान्त्रिक व्यवस्था सुदृढ गर्दै राष्ट्र र जनाताको पक्षमा सक्रियतापूर्वक लाग्ने वातावरण पाउनु सौभाग्यको कुरा हो । अभ्ययो समितिमा काम गर्ने अवसर पाउँदा खुशी छु ।



Federalism in Nepal: Unfinished Journey...



Dirgha Narayan Pandey

As we know, Federalism is a political system that involves the division of power between a central government and regional governments within a nation. In recent years, federalism has gained prominence in Nepal as a means of addressing long-standing issues pertaining to power distribution and governance. The introduction of federalism in Nepal can be traced back to the Comprehensive Peace Agreement of 2006, which marked the end of the decade-long civil conflict in the country. This agreement aimed to address the demands of various ethnic and regional groups for greater representation and self-determination. As a result, the country embarked on a journey towards federalism with the aim of fostering inclusivity, democracy, and equitable development.

The implementation of federalism in Nepal has been a complex and ongoing process that has required significant restructuring of political institutions and the devolution of power to local levels. By analyzing the challenges and opportunities associated with federalism, this we need to give nation a comprehensive understanding of its contributions to Nepal's transformation and development. The historical background of federalism in Nepal can be traced back to the early 20th century during the reign of King Tribhuvan. At that time, the country was ruled by an autocratic Rana regime that centralized power in Kathmandu. However, the movement for democracy and decentralization gained momentum in the 1950s, leading to the overthrow of the Ranas and the establishment of a constitutional monarchy. The 1959 revolution further paved the way for the first democratic government in Nepal, which emphasized the need for decentralization and regional autonomy. This sentiment persisted in subsequent years, and the demand for federalism grew stronger during the People's

Movement of 2006. The Comprehensive Peace Accord of 2006 recognized federalism as a means to address the long-standing grievances of marginalized groups and ethnic communities in Nepal. This historical context highlights the significance of federalism as a mechanism for ensuring equitable representation and power-sharing in the country. Implementation of Federalism in Nepal the implementation of federalism in Nepal has been a complex and challenging process. Following the promulgation of the new constitution in 2015, the country transitioned from a centrally governed unitary state to a federal system, aiming to address long-standing issues of inclusivity, representation, and regional disparities.

However, the implementation of federalism has faced numerous hurdles and has been marked by conflicts and delays. One of the key challenges has been the lack of clarity and consensus on the division of powers between the federal government and the provincial governments. This has resulted in conflicts over jurisdiction and responsibilities, hindering the effective functioning of the federal structure. Another challenge has been the uneven distribution of resources and capacity among the provinces, which has led to disparities in their ability to deliver services and address local needs. These challenges highlight the importance of effective governance and capacity-building at all levels of the federal structure to ensure the successful implementation of federalism in Nepal.

The adoption of federalism in Nepal has had a significant impact on governance and administration in the country. Prior to the implementation of federalism, Nepal had a centralized system of governance which led to a concentration of power at the national level and limited participation of local communities in decision-making processes. However, with the introduction of federalism, power has been decentralized and distributed among the federal, provincial, and local levels of government. This has resulted in a more inclusive and participatory system of governance, allowing marginalized communities and regions to have a greater say in policy-making and allocation of resources.

Additionally, federalism has led to the establishment of new administrative structures and institutions at the provincial and

local levels, which have improved service delivery and brought government closer to the people. These changes have the potential to address longstanding issues of inequality and marginalization in Nepal, as well as strengthen democratic governance. However, the implementation of federalism also poses challenges such as fiscal imbalance, administrative capacity building, and coordination among different levels of government.

Therefore, it is crucial for Nepal to address these challenges and continuously strengthen the governance and administration systems to ensure the successful implementation of federalism and achieve its desired outcomes despite the potential benefits of federalism in Nepal, there are several challenges and issues that hinder its successful development. One major challenge is the lack of consensus among political parties on the structure and distribution of powers. This has led to frequent delays and disagreements in the drafting of federal laws and regulations. Furthermore, there is a lack of clarity on the fiscal responsibilities and revenue-sharing arrangements between the federal, provincial, and local governments. This has resulted in financial hardships for provincial and local governments, limiting their ability to effectively deliver essential services to the public.

Additionally, the issue of ethnic and regional tensions has emerged as a significant obstacle in the implementation of federalism. Balancing the aspirations of various ethnic and regional groups, while ensuring a sense of unity and national identity poses a complex challenge for the Nepalese government. Addressing these challenges and issues is vital to the successful development of federalism in Nepal and achieving the desired goals of decentralization and inclusive governance.

In conclusion, the role of federalism in the development of Nepal has proven to be a complex and multifaceted process. While federalism was introduced as a means to address historical grievances and promote inclusive governance, it has faced numerous challenges and limitations in practice. The transition to a federal system has been marred by political instability, power struggles, and inadequate capacity at the sub national level. Furthermore, the uneven distribution of resources and the lack of a clear delineation of

fiscal responsibilities have hindered the effectiveness of federalism in promoting socio-economic development and addressing regional disparities. Nevertheless, federalism has also provided an opportunity for greater representation and decentralization of power, allowing marginalized groups to have a voice in decision-making processes. Moving forward, it is crucial for Nepal to address these challenges through policy reforms, capacity building, and constructive engagement between the federal, provincial, and local governments. By doing so, federalism can truly become a catalyst for inclusive development and social justice in Nepal.



राष्ट्रिय सभामा मेरो अनुभव र अनुभूति



प्रकाश पन्थ*

नयाँ सांसद भएर आउँदा शुरूका केही अधिवेशनहरू अलमलमै विते । सभा र समितिमै पनि जुनियर सांसदहरूको भूमिका कम हुने गर्दथ्यो । दलको प्राथमिकतामा पनि जुनियर सांसदहरू हुँदैनथे । प्रतिनिधित्व विभिन्न क्लस्टर अनुसार भएपनि संसदीय अभ्यास दलगत नै थियो । संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको संविधान जारी भएपछिको पहिलो संघीय संसद, राष्ट्रियसभाको सदस्य भएर काम गर्ने अवसर पाउँदा गौरवपूर्ण अनुभूति भएको छ । कानून निर्माणका दृष्टिले तत्कालीन प्रतिनिधिसभाले उचित गति लिन नसक्दा २७ वटा विधेयकहरू शून्यमा गए । यसमध्ये राष्ट्रिय सभाले धेरै नै मेहनत, श्रम र स्रोत खर्चेर पारित गरी सन्देश पठाइएका ५ वटा विधेयक समेत परे । यसमा भने अलि खिन्नताको वोध पनि भएको छ ।

कार्यकालको शुरूको पहिलो वर्ष राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिमा काम गर्ने अवसर प्राप्त भयो भने त्यसपछिका करिब ३ वर्ष विधायन व्यवस्थापन समितिमा काम गर्ने अवसर प्राप्त भयो । कोभिड-१९ को महामारीले करिब दुई वर्ष काम गर्न सक्ने स्थिति भएन । यही बीचमा करिब ३ महिना संघीयता कार्यान्वयन अनुगमन तथा मूल्यांकन संसदीय विशेष समितिमा काम गर्ने मौका मिल्यो । सातै प्रदेश र करिब दर्जन स्थानीय तहमा पुगेर संघीयता कार्यान्वयनको अवस्था अध्ययन गर्ने विशेष अवसर मिल्यो । उत्तरार्द्धको करिब १८ महिना दिगो विकास तथा सुशासन समितिको सभापतिको हैसियतमा समेत काम गर्ने अवसर प्राप्त भयो । यस हिसावले मैले राष्ट्रिय सभाका ४ समिति मध्ये ३ वटामा समितिमा अनुभव हासिल गर्ने ठूलो अवसर पाएको थिएँ ।

* दिगो विकास तथा सुशासन समिति सभापति

संविधानतः सांसदहरूको मुख्य भूमिका विधि निर्माण नै हो । विधि निर्माणका सन्दर्भमा मैले दर्जनौं विधेयकहरूमा दलको तर्फबाट सयौं संशोधन दर्ता गरेको छु । त्यस उपर सभा र समितिमा समेत व्यापक सैद्धान्तिक र दफावार छलफलमा संलग्न भएको छु । विधेयकमा मसिनो गरी काम गर्ने अवसर मिल्यो । विधेयकको अध्ययन, सभामा सैद्धान्तिक छलफल गर्ने, दलकै तर्फबाट संशोधन तयार गर्ने, समितिमा दफावार छलफल गर्ने र कतिपय विधेयकहरूमा अन्तिम प्रतिवेदन तयारीमा समेत संलग्न हुने अवसर प्राप्त भयो । विधायिकी प्रक्रियामा सरकारको भूमिका निकै कमजोर रह्यो । सरकारले विधेयकको मस्यौदा र सामान्य शुद्धाशुद्धीमा समेत लापरवाही गरेको देखियो । सरोकारवालाहरूसँग छलफल, परामर्श नै नगरी विधेयकहरू अघि बढेका थिए । कतिपय मन्त्रीहरू संसदमा विधेयक दर्ता गरेपछि वास्तै नगर्ने गरेको र सभा र समितिका छलफलहरूमा समेत समय मिलाउन नसकेको देखियो । यसले नै विधेयकप्रतिको सरकारको प्राथमिकता प्रष्ट हुन्छ । विधेयक ढंगका आएनन् भनेर सभा र समितिमै सांसदहरूले धेरै वहस गर्नु पर्यो ।

विधि निर्माणमा सरोकारवाला र नागरिकहरूको भूमिका बढाउनु पर्दछ । विधेयकको अवधारण शुरु हुँदादेखि नै मस्यौदा तर्जुमाभन्दा अधिदेखि संसदबाट पारित हुने बेलासम्म नागरिक सहभागिताको स्पष्ट र सरल व्यवस्था सुनिश्चित गरिनु पर्दछ । नागरिक सहभागिता विना बनेका कानूनहरू नागरिकहरूमाथि लाडनु मानवअधिकार विरुद्ध हुन्छ ।

शिक्षा विधेयक, निजामती कर्मचारी विधेयक, प्रहरी समायोजन लगायत संघीयता कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित विधेयकहरू संसदमा ल्याएर छलफल गर्न पाइएन । संविधान कार्यान्वयन गर्ने र अनुसूची बमोजिमका साभा सूचीका ऐनहरू बनाउन सकिएन । विधेयकका हकमा एउटा सांसदले मात्रै चाहेर, एउटा सभाले मात्र चाहेर केही हुन सक्दो रहेनछ । संघले संविधान र संघीयता कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने कानूनहरू बनाउन नसक्दा यो अवधिमा स्थानीय तह र प्रदेशले निकै सास्ती भोग्नु पर्यो ।

सांसदहरूको अर्को भूमिका सरकारलाई संसदप्रति जिम्मेवार र जवाफदेही बनाउने हो । संसदीय निगरानीका दृष्टिले प्रदेश र स्थानीयस्तरमा समेत दर्जनौं पटक पुगेर स्थलथगत अवलोकन गरिएको छ । संघीय मन्त्रालय तथा निकायहरूलाई सभा र समितिमार्फत् जोडदार रूपमा ध्यानकर्षण

गराइएको छ । सभा र समितिमा समेत विभिन्न प्रस्ताव मार्फत संसदीय अभ्यास गरिएको छ । ध्यानकर्षण, संकल्प र गैरसरकारी विधेयक दर्ता गरेर सरकारलाई गम्भिर ध्यानकर्षण गराइएको छ । सून्य र विशेष समयमा जनताका समस्या र सुशासनका पक्षमा आवाज उठाइएको छ । संसदीय निगरानीका दृष्टिले सभामा प्राप्त समयलाई निकै सदुपयोग गर्ने कोशिस गरियो । सरकारलाई ध्यानाकर्षण गराउने, प्रश्न गर्ने, खबरदारी गर्ने सवालमा कहिल्यै पछि हटिनँ । समिति मार्फत पनि आवाजहरू निरन्तर उठाइ नै रहँ ।

राष्ट्रिय सभाका संसदीय समितिहरू औसतमा चलायमान नै रहे । कतिपय सवालहरूमा राष्ट्रिय सभाका समितिहरूले निकै राम्रा काम गरेका छन् । राष्ट्रिय सभाका समितिहरूबीच एकआपसमा निकै सौहार्दता रह्यो । कतिपय विषयमा मिलेर सँगसँगै काम गरेका राम्रा अभ्यासहरू पनि छन् । संसदीय समितिका निर्देशनहरू कार्यान्वयनको अवस्था भने कमजोर नै देखियो । साँच्चिकै परिवर्तनका लागि समिति आफैले पनि अभ् बढी गहन अध्ययन र छलफलका आधारमा मात्रै परिपक्क ढंगले निर्देशन गर्नुपर्ने देखिएको छ । सरकारका तर्फबाट निर्देशन कार्यान्वयनमा उदासिनता देखियो । यो एउटा स्वतन्त्र अध्ययनले पुष्टि गरेको विषय पनि हो । संसदीय अनुगमनका लागि सचिवालय र सांसदहरूका लागि समेत केही आधार, मापदण्ड र आचार संहिताको आवश्यकता छ, जसको अनुगमन गर्न गएका छौँ उसैको खानकी, मानकीमा बसेर, रहेर कस्तो अनुगमन हुन सक्छ, कस्तो प्रतिवेदन तयार हुन सक्छ भन्ने नैतिक प्रश्न उठेको छ । संसदीय मूल्यांकन र अनुगमनहरू स्वार्थको द्वन्द्वबाट अलग रहन सक्नु पर्दछ । हालसम्म संसदीय निगरानी सम्बन्धी मापदण्ड एवं आचार संहिता वा सूचक केही पनि बन्न सकेको छैन । यसलाई प्राथमिकतामा राखी काम गर्नु आवश्यकता भएको महसुस गरेको छु ।

कतिपय कुरामा संघीय संसद सचिवालय पनि सुध्न आवश्यक छ । सचिवालयले सांसदहरूलाई सही कुरा बताउन डराउनु हुँदैन । तथ्यपरक सूचना तथा जानकारी उपलब्ध गराउने सल्लाहकारी निकाय भनेको सचिवालय हो । नयाँ नयाँ प्रविधि, जनशक्ति र श्रोत परिचालनका दृष्टिले सभा र समितिलाई सम्पन्न बनाउनु पर्दछ । सूचना प्रविधिको बढीभन्दा बढी प्रयोग गर्नु पर्दछ । मसिना कामहरूमा अनावश्यक तवरले विभिन्न खर्चहरू भइरहेकै हुन्छन्, जुन कुरालाई प्रविधिले विस्थापन गर्न सक्छ ।

यही उपलब्ध श्रोतमा अभि स्मार्ट र चुस्तदुरुस्त बनाउन पनि सकिन्छ कतिपय कुरामा जनप्रतिनिधिहरू पनि ठीक ढंगले प्रस्तुत हुन आवश्यक छ । यसमा सचिवालयको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ ।

सरकारले संसदलाई हेर्ने र सहयोग गर्ने कुरामा कन्जुस्याईं गर्नु हुँदैन । सचिवालय क्षमतावान् र प्रभावकारी भएमा मात्र समिति र सभाको प्रभावकारिता फल्कने हुनाले सचिवालयलाई त्यही अनुरूप सशक्त बनाउनु आवश्यक छ । संसदलाई स्वार्थ समूहहरूको दवाव र प्रभावबाट मुक्त गर्न सरकारले पर्याप्त जनशक्ति, भौतिक श्रोत र बजेटको व्यवस्था गर्नुपर्छ । संसदले सरकारको नियन्त्रण गर्ने हो सरकारले नियन्त्रण गर्ने होइन ।

संसद र समितिहरू रूपान्तरण हुन आवश्यक छ । सांसदहरू पनि रूपान्तरण हुन आवश्यक छ । सही कुरोलाई सही र गतल कुरोलाई गतल भन्न सक्नुपर्छ । सत्तामा रहनुले उही कुरो सुटो र बाहिर निस्केपछि त्यही कुरा उल्टो देख्ने प्रवृत्तिमा सुधार भएमा संसदले राम्रा नीति बनाउन संभव हुन्छ । संसदका सदस्य स्वार्थको द्वन्दमा फस्नु हुँदैन । सचिवालयलाई दलहरूको खेल्ने ठाउँ नबनाई संस्थागत मेमोरी र संसदको सल्लाहकारी विज्ञ निकायको रूपमा विकास गर्नु आवश्यक छ । यसमा पदाधिकारीहरूको विशेष भूमिका हुन्छ जस्तो लाग्छ ।

समितिहरूले सूचकमा आधारित भएर मात्र संसदीय निगरानी गर्नुपर्छ । कुनै कुराको विस्तृत अध्ययन गरेर मात्र निर्देशन दिने र त्यसको निरन्तर अनुगमन गरी नतिजामा पुग्ने अभ्यास नथालेसम्म संसदीय समितिको प्रभावकारिता संभव देखिदैन । विधि निर्माणमा सदस्यले अरुको प्रभावमा नपरी विवेक प्रयोग गर्नुपर्छ । सबै विधेयकमा संशोधन मार्फत विधेयकमा भूमिका खेल्नुपर्छ । सदस्यले तथ्य र तथ्याङ्क तथा प्रमाणमा आधारित भएर मात्र बोल्ने गर्नुपर्छ । संसद सचिवालयको भरपूर उपयोग गर्नुपर्छ । सदस्यले सरकारले उपलब्ध गराएका सेवा सुविधाको उपयोग गरी आफ्नो व्यक्तिगत क्षमताको प्रदर्शन गर्नु आवश्यक छ जस्तो लाग्छ ।

सभा सञ्चालनमा सदस्यहरूले निर्वाह गर्ने भूमिकाका लागि अध्ययन, अनुसन्धान र प्रशिक्षणको निकै जरूरी छ । यसमा सचिवालयकै भूमिका वढी रहन्छ । सरोकारवालाहरूसँगको सहकार्य पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण

छ । सयौं राम्रो काम गर्दा पनि कहिलेकाहींको सानो गल्तीले सिंगै सभा र समितिको मर्यादामा आँच आउने जोखिम हुने हुँदा सबै पदाधिकारी, सदस्यहरू उत्तिकै जिम्मेवार र परिपक्व हुन आवश्यक छ । सांसदहरू भोला बोकेर तालिम लिन इन्स्टिच्युट धाउने कुरा हुन नसक्ने कुरा हो । सांसद हुने वित्तिकै संसदीय अभ्यास, प्रकृया र प्रणालीको बारेमा जानकार हुन सक्दैनन् । उनीहरू जनताका समस्या सहितका जनताका आवाज व्यक्त गर्ने पात्र हुन्, जसले नीतिको अवधारणा व्यक्त गर्न सक्छन् तर प्राविधिक कुरामा ज्ञान कम हुन सक्छ । उनीहरूले पनि सिक्नै पर्दछ । भाषा होस् वा कुटनीतिक शिष्टाचार होस् वा अन्य कुनै संसदीय मामिलाको विषय नै किन नहोस् । यी सबै विषयमा सचिवालयभित्रै संसदीय अध्ययन तथा प्रशिक्षण केन्द्र आवश्यक छ । यसमार्फत् निरन्तर सांसदहरूलाई अभिमुखीकरण गराइरहनु पर्छ । त्यस्तै संसदका कामकारवाहीहरू हचुवाका भरमा बोल्न र हचुवाका भरमा कानून बनाउने भन्दा पनि तथ्य र प्रमाणमा आधारित भई बोल्ने र तथ्यका आधारमा कानून बनाउनका लागि पनि अनुसन्धानको आवश्यकता पर्छ । तसर्थ संसदमा दक्ष अनुसन्धानकर्ता रहने उल्लेखित केन्द्रले नै भूमिका खेल्न सक्छ ।

हाम्रो पालामा दल वा संसद सचिवालयबाट सांसदहरूलाई अभिमुखीकरण गर्ने अभ्यास निकै कम भयो । सचिवालयले एक दिनको अभिमुखीकरणभन्दा बाहेक अन्य कुनै कार्यक्रम गर्न सकेन र यो अपर्याप्त भयो वा खास केही भएन । अन्य केही कार्यक्रमहरू भएतापनि संसदीय मर्यादा र अभ्यासमा आवश्यक पर्ने विषयको अभाव नै भयो । राष्ट्रिय सभाको मर्यादा कायम गर्नका लागि राजनीतिक दल, संसद सचिवालय वा अन्य कुनै निकायबाट संसदीय मर्यादाको जानकारी गराउने लगायतका कुराहरू निकै जरुरी हुन्छ जस्तो लाग्छ ।

संवैधानिक दृष्टिले राष्ट्रियसभा सरकार बनाउने र ढलाउने खेलमा अल्फनु नपर्ने कारणले पनि यसका सदस्यहरू प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरू भन्दा फरक ढंगले काम गर्न सक्नुपर्छ, पाउनु पर्छ । व्हिप लगाउनु पर्ने अत्यावश्यक विषयमा बाहेक दलहरूले आफ्ना सांसदलाई उसको स्वविवेक, विज्ञता र क्षमतको उपयोग गर्न दिनुपर्छ ।

प्रतिनिधि सभाको तुलनामा राष्ट्रिय सभामा प्रश्नोत्तरको अभ्यास गरिएन नै भन्दा हुन्छ । विडम्बना नै भन्नुपर्छ संसदीय जवाफदेहिता र उत्तरदायित्व

प्रदर्शन गर्ने मुख्य आकर्षण भएर पनि प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीहरूसँग सवालजवाफ गर्न पाइएन । संसद सचिवालयले संसदीय गतिविधिको प्रत्यक्ष प्रसारण मार्फत जनताले प्रत्यक्ष लाभ लिन सक्ने स्थिति हुँदाहुँदै पनि जनताका प्रश्न अधुरै रहे जस्तो लगादछ ।

कतिपय सवालहरूमा राष्ट्रिय सभाका समितिहरूले निकै राम्रा काम गरेका छन् । राष्ट्रिय सभाका समितिहरूबीच एकआपसमा निकै सौहार्दता रह्यो । कतिपय विषयमा मिलेर सँगसँगै काम गरेका राम्रा अभ्यासहरू पनि छन् ।

यस अवधिमा संसदीय समितिका निर्देशनहरू कार्यान्वयनको अवस्था भने कमजोर नै देखियो । यसमा सरकारका तर्फबाट उदासिनता नै भन्नुपर्छ, पुरै वेवास्ता देखियो । लोकप्रियता र लोक रिझ्याइँका लागि होइन साँच्चिकै परिवर्तनका लागि समिति आफैँले पनि अभ् बढी गहन अध्ययन र छलफलका आधारमा मात्रै परिपक्क ढंगले निर्देशन गर्नुपर्ने देखिएको छ । यो एउटा स्वतन्त्र अध्ययनले पुष्टि गरेको विषय हो । संसदीय अनुगमनका लागि सचिवालय र सांसदहरूका लागि समेत केही आधार, मापदण्ड र आचारसंहिताको आवश्यकता छ । जसको अनुगमन गर्न गएका छौं, उसैको खानकी, मानकीमा बसेर, रहेर कस्तो अनुगमन हुन सक्छ, कस्तो प्रतिवेदन तयार हुन सक्छ भन्ने नैतिक प्रश्न उठेको छ । संसदीय मूल्यांकन र अनुगमनहरू स्वार्थको द्वन्द्वबाट अलग रहन सक्नु पर्दछ । हाल सम्म संसदीय निगरानी सम्बन्धी मापदण्ड एवं आचार संहिता बन्न सकेको छैन । राष्ट्रियसभा नियमावलीमा यस सम्बन्धमा स्पष्ट प्रबन्ध हुन जरूरी छ । स्रोतको अभावमा कार्यक्षेत्र र जिम्मेवारीमाथि संभौता गरी संसदीय समितिहरू खुम्चिएर रहेको तीतो यथार्थ पनि छ ।

दिगो विकास तथा सुशासन समितिको सभापतिको हैसियतमा छोटो समय काम गर्दा केही सुधारहरू गर्ने मौका मिलेको छ । दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनका सन्दर्भमा मध्यावधि मूल्याङ्कन र राजनीतिक अपनत्व बढाउन केही प्रयासहरू भए । सामाजिक न्याय, सुशासन र सन्तुलित विकासका सन्दर्भमा १६औं पञ्चवर्षीय योजनामा समितिकै तर्फबाट केही सुभावहरू पठाइयो । राष्ट्रिय सभाबाट पारित दलित र अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार कार्यान्वयन सम्बन्धी संकल्प प्रस्तावको कार्यान्वयनका लागि केही अभ्यासहरू भए । सभाबाट पारित संकल्प प्रस्ताव लगायतका अन्य

प्रस्तावहरू कार्यान्वयनमा लगातार फलोप गने मेकानिज्म बनेको छ । सरकारले त्यस्ता प्रस्तावहरूको कार्यान्वयन कार्ययोजना बनाउनु पर्ने र वार्षिक रूपमा सभा र समितिमा प्रतिवेदन पठाउनु पर्ने अनि त्यस विषयमा छलफल हुने व्यवस्था आफैमा अग्रगामी छन् ।

संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धी संसदीय विशेष समितिमा रहँदा संघीयताका पक्षमा छरिएका वृहत्सङ्ख्याका एकत्रित गरी संघीयता कार्यान्वयनका सन्दर्भमा देखिएका चुनौती, समस्याका बारेमा गहन अध्ययन सहित सरकार र सम्बन्धित निकायहरूलाई दिशानिर्देश गर्ने गरी महत्वपूर्ण कार्यहरू भएका छन् ।

म अपाङ्गता क्लस्टरबाट नै निर्वाचित भएको सांसद भएकोले अपाङ्गताका अधिकार कार्यान्वयन सम्बन्धमा सभामा केही ध्यानाकर्षण प्रस्ताव पेश गरे । संघीयताको प्रतिक राष्ट्रिय सभाको सदस्यको हैसियतमा संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समितिमा सहभागी भएँ । महिला, दलित र अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार कार्यान्वयनका सम्बन्धमा संकल्प प्रस्तावहरू मार्फत नै काम गर्न सफल भइयो । गैरसरकारी विधेयकमा अभ्यास गर्ने मौका पनि पाएँ । समग्रमा संविधान कार्यान्वयनका सवालमा, मौलिक हक कार्यान्वयनका सवालमा, समानुपातिक समावेशीताको पक्षमा, समावेशिताभित्रको पनि समावेशितामा, समावेशिताको दुरुपयोगका विरुद्ध र संघीयता कार्यान्वयनका सवालमा विशेषगरी प्रदेश र स्थानीय तहका पक्षमा, सुशासन, भ्रष्टाचार र वेथिति, विसङ्गतीका विरुद्ध धेरै आवाज संसद र समितिमै उठान गर्ने, विषय प्रवेश गराउने, सरोकारवाला र सरकारका सम्बन्धित मन्त्रालय, निकायसँग छलफल गर्ने जस्ता कार्यमा महत्वपूर्ण अभ्यासहरू गरियो । मुलुकको व्यवस्था परिवर्तनसँगै जनताको अवस्था परिवर्तन हुनुपर्नेमा जोडदार आवाज उठाइरहेँ ।

संविधान प्रतिकुलका विधेयकहरूमा विरोधको सूचना दर्ता गर्नेदेखि त्यस्ता प्रवृत्ति विरुद्ध जोडदार र लगातार विरोध गरेँ । उल्लेखित मेरा सबै पहलहरू मेरा लागि स्मरणीय नै रहनेछन् । यद्यपि सभामा संकल्प प्रस्ताव मार्फत खेलेको भूमिका, केही निजी विधेयकमा गरिएको अभ्यास र विधि निर्माणमा सिंगो राष्ट्रिय सभामा मेरो दलको तर्फबाट सबैजसो विधेयक अध्ययन गरी संशोधनको प्रस्ताव तयार गरी विधेयकमा संशोधन गराउन

सफल भएको भूमिका र सभा तथा समितिमा खेलेको भूमिका मेरा लागि अविस्मरणीय रहनेछन् ।

कुनै पनि विषयमा समस्या उत्पन्न भइसकेपछि राजनीतिक फन्डा कस्तु भन्दा घटना वा समस्याको सम्भावित जोखिमको पूर्वआंकलन गरेर समस्या वा घटना हुन नदिने तर्फ नै समिति वा सांसदहरूले काम गर्नुपर्छ । हामी केही सांसदहरूले लगातार आवाजहरू उठायौं, राष्ट्रिय सभालाई प्रतिनिधि सभाभन्दा फरक बनाउन कोशिश गर्‍यौं । एक्लाएकलै हिड्नुभन्दा साभा सवालहरूमा सँगसँगै हिड्नु पर्ने आवश्यकता बोध पनि भयो । विपद, महामारी लगायत धेरै परिस्थितिले पनि मिलेर काम गर्नुपर्ने सन्देश दिइरहेको थियो । पछिल्ला दिनहरूमा समिति होस् वा सभा जहाँ भएपनि साभा सवालहरू, विभिन्न प्रस्तावहरूमा एउटै आवाज बोल्ने अभ्यास भएको छ । राष्ट्रि सभा र समितिहरू समेत दलगत रूपमा मात्र नभई विषयगत र सवालगत रूपमा एकै ठाउँमा उभिने अभ्यास भएको छ । सभा र समितिका बैठक तथा कार्यक्रमहरू समयमै शुरू गर्न सकिने र समयको महत्वका बारेमा राष्ट्रिय सभाले कडा सन्देश दिएको छ ।

प्रभावकारी संसद चलाउन सरकार र संसद दुवै मिलेर क्यालेण्डर निर्माण गर्न सकियो भने सभा, समिति र सांसदहरूको समेत कामकाजमा प्रभावकारिता बढ्न सक्छ । संसद चल्ने अवधि, संसदको विजिनेस लगायत विषयमा संसदीय क्यालेण्डर अत्यन्तै जरुरी छ ।



राष्ट्रिय सभामा दुई वर्षे जुभारू कार्यकाल

बद्रीप्रसाद पाण्डे



नयाँ संविधान मुताविक २०७४ सालमा संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको प्रथम निर्वाचनमा संघीय निर्वाचन क्षेत्र बाजुराबाट निर्वाचन लड्ने उत्कट चाहना रहेपनि सम्भव भएन । मंसिर ४ मा सम्पन्न प्रदेश र प्रतिनिधि सभा निर्वाचनमा आफू उम्मेदवार नभए पनि पार्टी केन्द्रीय कार्य समिति सदस्यको नाताले आफ्नो निर्वाचन क्षेत्र, छिमेकी जिल्ला र सम्भव भएसम्म देशका केही निर्वाचन क्षेत्रमा सक्रिय रहँ । पार्टी केन्द्रको परिचालन समिति उपसंयोजकको जिम्मेवारी पनि सम्हालें । २०७० सालको संविधान सभामा समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीबाट सदस्य रहिसकेकाले नेताहरूले जोड गरेपनि त्यस प्रणालीबाट दोहोरिन चाहिँनँ । भए प्रत्यक्ष निर्वाचन लड्ने, नभए प्रचारमा खटिने आफ्नो दृढ मान्यता रहेकाले समानुपातिक सूचीमा नाम रहने अवस्था नै रहेन ।

यस पृष्ठभूमिमा २०७४ को माघ दोस्रो साताका निम्ति तय भएको राष्ट्रिय सभा निर्वाचनका निम्ति नेपाली कांग्रेसले एकल संक्रमणीय निर्वाचन प्रणाली मुताविक न्युनतम सिट हासिल गर्ने भएको थियो । ७ प्रदेशमा ५६ जना निर्वाचित हुनेमा कर्णाली प्रदेश बाहेकका ६ प्रदेशमा १ जना महिला र १ जना अन्य पुरुष जित्ने एकल संक्रमणीय गणितले देखायो । मैले प्रतिनिधित्व गर्ने सुदूर पश्चिम प्रदेशबाट अन्य समूह अन्तर्गतको एउटा कोटामा सभापतिदेखि सबैले मेरो प्रस्ताव र समर्थन गरिसकेपछि सो पदका लागि मलाई कुनै इच्छा, दाबा र प्रयत्नको आवश्यकता नै रहेन । यसरी बोर्डबाट उम्मेदवार बन्ने बाटो खुल्यो ।

त्यस बखत बहुमतमा रहेको पार्टी नेकपा (एमाले) र नेकपा माओवादी केन्द्रबीचको कार्यगत एकता मंसिर ४ को निर्वाचनदेखि सुदृढ थियो । सोही अनुसार सबै प्रदेशको दलित सिट तथा अल्पसंख्यक अपाङ्गताको

सिटमा बहुमतीय प्रणाली हुने हुदाँ उहाँहरू जित्ने निश्चित थियो । महिला ३ मा २ जना एकल संक्रमणीय प्रणालीका आधारमा उहाँहरू र एकजना नेपाली कांग्रेसले जित्ने निश्चित गणित थियो । यस दृष्टिलाई विश्लेषण गर्दै नेपाली कांग्रेसले पनि ३/३ जनाको त्यस कोटामा १/ १ जना मात्र उम्मेदवार दियो भने वाम गठबन्धनले पनि आफू जित्ने २/२ जना मात्र उम्मेदवार बनायो । बहुमतीय प्रणाली भएका कोटामा निर्वाचन भए पनि हामी निर्वाचनका सबै प्रक्रिया पूरा गरी निर्विरोध निर्वाचित भयौँ । राष्ट्रिय सभामा ५९ जना सदस्य रहेकोमा निर्वाचनको सबै परिणाम र नेपाल सरकारबाट मनोनीत ३ जना समेत टुंगो भइसक्दा नेपाली कांग्रेसबाट जम्मा १३ जना भयौँ । ६ प्रदेशबाट २/२ जना र गण्डकी प्रदेशबाट अल्पसंख्यक, अपाङ्गताको कोटामा उम्मेदवारी रद्द भएकाले प्रकाश पन्तजी निर्विरोध हुनुभएको थियो ।

राष्ट्रिय सभा र प्रतिनिधि सभामा हामी सबैले आ-आफ्नो सदनमा शपथ लिइसकेपछि २०७४ फागुन २१ देखि सदनका बैठकहरू सुचारु हुन थाले । राष्ट्रिय सभामा नेपाली कांग्रेसकी सांसद तारादेवी भट्ट जेष्ठ सदस्यको रूपमा भएकाले नै शपथ ग्रहण र प्रारम्भिक बैठकहरू उहाँकै अध्यक्षतामा सञ्चालन भए । अध्यक्षको निर्वाचनमा नेकपा एमालेका नेता समेत रहनुभएका मा. गणेशप्रसाद तिमल्सिनालाई सत्ता गठबन्धनले प्रस्तुत गर्नुभयो । राष्ट्रिय सभाजस्तो गरिमामय पदमा रहने व्यक्तित्व निष्पक्ष र साभ्रा रहनुपर्छ भन्ने मान्यतालाई समेत स्थापित गर्दै हामीले उम्मेदवारी नै दिएनौँ र उहाँ निर्विरोध निर्वाचित हुनुभयो ।

हाम्रो पार्टीबाट दलको नेतामा मा. सुरेन्द्रराज पाण्डे चयन गरिनुभयो । म र मा. सरिता प्रसाईँ कार्यव्यवस्था परामर्श समितिमा रहने भयौँ । सम्माननीय अध्यक्षको समन्वयकारी भूमिकाका कारण कार्यव्यवस्था परामर्श समितिबाट सबैजसो विषय सहमतिबाट तय गरी फूल हाउस सञ्चालन गर्ने परिपक्व र व्यावहारिक परिपाटी स्थापित हुँदै गयो । कुनै पनि काम समयमा नहुने नेपाल र नेपालीको संस्कार नै बसिसकेकाले यसलाई तोड्न संसदीय कार्यलाई तोकिएको समयमा गर्नुपर्ने परम्परा स्थापित गरौँ, जसले राज्यका अन्य क्षेत्र र सामाजिक संस्कारमा पनि प्रभाव पार्छ भनेर २ वर्ष पहिले शून्य समयमा उठाएको मेरा निम्ति थप खुशीको विषय यो रह्यो कि सभाध्यक्षको

सोच र संकल्प मुताविक तोकिएकै समयमा बैठकको घण्टी बज्ने पद्धति कडाईका साथ लागू गर्न अध्यक्ष लगायत हामी सबै सफल भयौं ।

सभाका चारवटा समितिमध्येमा विधायन व्यवस्थापन समितिमा बस्न मलाई हाम्रो दल र नेताले तोक्नुभयो । परशुराम मेधी गुरुङको सभापतित्वमा रहेको उक्त समितिमा हाम्रो तर्फबाट अनिता देवकोटा र जीतेन्द्रदेव समेत सदस्य रहनुभएको थियो । प्रतिनिधि सभामा विभिन्न विषयगत समितिमा विधेयकहरू जाने नियमावलीको व्यवस्था रहेपनि राष्ट्रिय सभामा यस समितिमा सबै विधेयकहरू छलफलका निम्ति आउने नियमावलीको व्यवस्था आजसम्म पनि कायमै छ । मा. सभापतिले समितिको कार्यबोध मुताविक नै समितिलाई चलायमान बनाउने दृढता देखाउनुभयो । कहिलेकाहीँ दिनको ३ वटासम्म बैठक बसेको सम्झना छ । फूल हाउस कार्य व्यवस्था परामर्श समिति र यस समितिमा देखाएको आफ्नो सक्रियताले आफूलाई समेत संसदीय अभ्यासमा धेरै कुरा सिक्ने अवसर मिल्यो । यसपूर्व ६०१ जना सदस्य रहेको संविधान सभामा करिब ४ वर्षको कार्यकालमा नसकिएको, नबोलिएको महत्वपूर्ण विषय र काम ६ महिना वर्ष दिनभित्रै सिक्ने र प्रस्तुत हुने अवसर यो छोटो र छरितो सभाले दिएकाले नै सभाबाट विदाई हुने अन्तिम बैठकमा मैले "सानो परिवार, सुखी परिवार" भन्ने बिम्ब नै राष्ट्रिय सभाको हकमा प्रयोग गरेको थिए ।

विधायन समितिमा जतिन्जेल रहँ सक्रियतापूर्वक रहँ तर जब पार्टीको कामको सिलसिलामा विभिन्न कार्यक्रमहरूमा सक्रिय भइरहनुपर्ने चाप रह्यो, त्यसपछि दलका नेतालाई आग्रह गरेर विधायन व्यवस्थापन समितिमा समय दिन सक्ने, लगनशील र मेहनती ठानेर मेरा मित्र प्रकाश पन्थलाई अदलबदलको तारतम्य मिलाएँ । गोलाप्रथाबाट दुई वर्ष निश्चित गरिएको कार्यकालमा करिब आधा समयपछि म राष्ट्रिय सरेकार तथा समन्वय समितिमा गएँ । दिलकुमारी रावल थापा 'पार्वती' सभापति रहनुभएको त्यस समितिमा हाम्रो दलको नेता समेत सदस्य हुनुहुन्थ्यो । सभापतिको सबैसँग समन्वय गरेर काम गर्ने शैली निकै राम्रो थियो । विधायन व्यवस्थापन जस्तो कार्यबोध नभए पनि समितिको कार्यक्षेत्रमा पर्ने कामहरू सक्रियतापूर्वक सम्पादन गर्न समिति अग्रसर देखिन्थ्यो । एउटा लगनशील सदस्यको रूपमा बाँकी कार्यकाल यही समितिमा

बसेर कार्य गर्रैं । उपाध्यक्षको निर्वाचनमा अध्यक्ष हामीले निर्विरोध छोडिदिए जस्तै हामीलाई उपाध्यक्ष छोड्दा राष्ट्रिय सभाबाट राजनीतिक शक्ति सन्तुलन मिल्छ होला भन्ने हाम्रो सामान्य आग्रह रहेको थियो । यसैलाई स्थापित गर्न म आफैँ प्रस्तावक भएर वृन्दा देवी आले रानालाई उम्मेदवार बनायौँ । राष्ट्रिय सभाको रोस्ट्रममा पहिलोपल्ट उभिएर संवाद, सहमति र सहकार्यको मर्ममुताविक नेपाली कांग्रेसले प्रस्तुत गरेको उम्मेदवारीलाई विजयी गराउन प्रस्ताव गर्रैं । साथमा स्थानीय तह र प्रदेशले मतदान गरेर बनाएको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक व्यवस्थाको समुच्च थलो भएको पुष्टि दिन खोजें । त्यति मात्र होइन, ३५ वर्षभन्दा माथिका हामी रहने प्रत्यक्ष निर्वाचित भएर आउने सांसदले भन्दा संसदीय अभ्यासलाई व्यवस्थित, मर्यादित र सानातिना विवादबाट माथि राखेर राष्ट्रिय सभालाई चलायमान बनाउनुपर्छ भन्ने विषय प्रवेश समेत गराएँ । जे भए पनि परिणाम पूर्वनिर्धारित थियो, सत्ता गठबन्धनले प्रस्तुत गरेको शशिकला दाहाल अत्याधिक मतले निर्वाचित हुनुभयो । माओवादी केन्द्रबाट प्रतिनिधित्व गर्ने उपाध्यक्ष अत्यन्त शालीन, मिलनसार र हामी विपक्षीलाई भनै ख्याल गर्ने उदार व्यवहारको हुनुहुँदो रहेछ भन्ने त्यसपछिका दिनमा हामीले थाहा पाउँदै गयौँ, जुन कुरा सुखद थियो र व्यक्तिको रूपमा उहाँ प्रशंसनीय रहनुभयो ।

राजनीतिमा आफूलाई भाग्यमानी ठान्ने अनौठो आत्मविश्वास भएको मैले गोलाप्रथाको परिणाम मलाई त दुई वर्ष कुनै हालतले पर्देन ४ वा ६ कति पर्छ, ४ नै परे ठिक्क हुन्थ्यो, २०७९ मा प्रतिनिधि सभा निर्वाचनमा प्रतिस्पर्धा गर्न २०७८ मा यहाँबाट बिदावारी हुन मिल्थ्यो भन्ने ठानेर बढो उत्साहका साथ गोला लेखिएको बल तान्न गएको थिएँ । वर्णानुक्रम अनुसार मैले गोला तान्ने शुरू अवसर पाएको थिएँ । गोला रहेको पारदर्शी बाल्टीबाट जोशका साथ ४ वर्षको हुनुपर्छ भनेर बीचको गोला थुतेको मैले जब महासचिव मनोहरप्रसाद भट्टराईको हातबाट गोलाभिन्न कार्य अवधि लेखिएको गोप्य कागज खोली रिजल्ट सार्वजनिक हुँदा "दुई वर्ष" सुनेर एकछिन त खिन्न भएँ, तर तत्काल आफूलाई आश्वस्त पारे । राम्रैको लागि भएको हुनुपर्छ भन्ने दृढतासहित आफ्नो आशनमा गएर बसेँ । दुई वर्षकै कार्यकाल राष्ट्रिय सभामा छोटो रहेपनि यसले मलाई दहिलो प्रभाव छाडेको छ । मेरो राजनीतिमा र संसदीय सिकाइमा यसपटक प्रतिनिधिसभा सदस्य भएको शपथ ग्रहण गरेको दिनबाट

गन्दा १ वर्ष साढे २ महिना बितिसकेको छ । अबको साढे नौ महिनामा २ वर्ष पुग्नेछ । म आफैँ सन्तुष्ट छैन कि त्यस बखतको राष्ट्रिय सभाको गतिमा मैले आफूलाई प्रस्तुत गर्न सकिरहेको छैन । सांसदहरूले संसदीय अभ्यासमा केन्द्रित भएर गुणस्तरीय नीति र विधि बनाउन दत्तचित्त भएर लाग्न मिल्ने र अर्को सदनलाई समेत उत्प्रेरित गरिरहने थलो बन्न सक्दछ राष्ट्रिय सभा । आगामी निर्वाचन जित्नेपर्ने प्रत्यक्ष निर्वाचन क्षेत्रका विषयहरूबाट माथि उठेर राष्ट्रिय चिन्तन मननको थलो बन्नसक्नुपर्दछ राष्ट्रिय सभा र बन्न पनि सक्छ भन्ने कुरामा विश्वस्त पनि छु ।

नेपालको संविधान संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र र समानुपातिक समावेशी नीतिलाई व्यवस्थित गर्ने सैद्धान्तिक धरातलमा तयार पारिएको छ । यस दृष्टिले पनि भौगोलिक समावेशितालाई, संघीय समावेशितालाई सुनिश्चित गर्न ७ प्रदेशको प्रादेशिक उपस्थितिलाई समान प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गरिएको छ । त्यसरी नै अल्पसंख्यक र अपाङ्गतालाई सातै प्रदेशबाट कम्तीमा ७ जनाको अनिवार्य प्रतिनिधित्व व्यवस्थित गरिएको छ । ७ प्रदेशबाट ३/३ जनाको संख्यामा २१ जना र नेपाल सरकारको सिफारिसमा ३ मध्ये १ जना महिला सदस्यको सुनिश्चितता गरेर ३३% भन्दा बढी महिलाको राष्ट्रिय सभामा अनिवार्य उपस्थिति कायम भएको छ । त्यसरी नै अध्यक्ष र उपाध्यक्षमा १ जना महिला हुनुपर्ने संवैधानिक व्यवस्थाले राष्ट्रिय सभाको नेतृत्व तहमा समेत महिलाको उपस्थिति अनिवार्य गराइएबाट सभाले संघीयता, लोकतन्त्र, गणतन्त्र र समावेशी नेपालको एकीकृत स्वरूप राष्ट्रिय सभालाई बनाइदिएको छ ।

आफ्नो २ वर्षे कार्यकालको उक्त अवधिभर सभाको गरिमा कसरी उठाउने भन्नेमा अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, दलका नेता, समितिका सभापति, कार्यव्यवस्था परामर्श समिति, सबै सदस्य, सचिवालय सबै जना दत्तचित्त भएर लागिपरेको स्मृतिले मलाई गर्वबोध हुन्छ । महासचिव, सचिव लगायत सचिवालयका सबै साथीहरूको समेत सिर्जनशील र लगनशील उपस्थिति रहेको थियो । ठीक समयमा बैठक प्रारम्भ गरिहाल्ने हाम्रो राजनीतिक संकल्पलाई व्यावहारिक रूपमा व्यवस्थापन गर्न सचिवालयका साथीहरूको प्रभावकारी योगदान विना सम्भव थिएन । यसरी नै प्रतिनिधि सभाले भन्दा धेरै पहिलेदेखि बैठकको कार्यसूची वेवाइट र इमेलमा राखिने परिपाटीले सदस्यहरूलाई हाउसमा हुने बिजनेसको पूर्व जानकारी

र पूर्वतयारीका निम्ति निकै सरल भएको थियो । विभिन्न प्रकारका अभिमुखीकरण कार्यक्रमहरू पनि चलाउने गरिएबाट सदनलाई थप प्रभावकारी बनाउन निरन्तर योगदान पुगेको महसुस हुन्छ । अधिल्लो बैठकको संक्षिप्त सूचनामूलक "संक्षिप्त विवरण" र शून्य, विशेष वा अन्य वक्तव्य लगायतका हुवहु कुराहरू रेकर्डबाट उतार गरी तयार हुने "सम्पूर्ण विवरण" अर्को बैठकको शुरुवातमै हाजिर गर्ने टेबुलनिर नै उपलब्ध हुने कुराले सांसदहरूलाई आफूले बोलेको लिपी तयार भएको कारणले प्रभावकारी प्रस्तुतीमा थप उत्प्रेरणा र दबाब हुन्थ्यो नै । यसमा पनि सचिवालयको मेहनत महत्त्वपूर्ण थियो भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

फागुन २० गते (२०७६) को संसद् बैठक हामी बिदा भएर जाने सांसदहरूको निम्ति समर्पित जस्तो थियो । दुई वर्षसम्म एकै थलोमा वादप्रतिवाद गरेर बसेका हामीहरू १९ जना छुट्टिएर जाँदा सबैलाई नरमाइलो लागेको महसुस हुन्थ्यो, अनुहार र भावमा त्यो भल्कन्थ्यो तर पनि सम्माननीय अध्यक्षले सदस्यहरूलाई बैठकमा वक्तव्य दिन लगाउनु भएर २ वर्षको अनुभव आदानप्रदानको अवसर मिलेको थियो । त्यसै साँझ बिदा भएका हामी र नयाँ आउनुभएका १९ जनालाई समेत सँगै पारेर रात्रिभोजको आयोजना गरिएको थियो । उक्त कार्यक्रममा २ वर्ष प्रशंसनीय काम गरेको कदरपत्र तथा आफ्नो फोटो फ्रेममा राखेर सम्माननीय अध्यक्षबाट प्रदान गरेर बढो महत्त्वका साथ हामीलाई बिदाइ गरिएको थियो ।

राष्ट्रिय सभाको अनुभव अत्यन्त सुखद् रह्यो । यस सभालाई केही विशिष्ट र भिन्न ढंगले सञ्चालन गर्न सफलता मिलेको अनुभव पनि भएको छ । दुई वर्षमा एक दिन वेल घेर्ने बाहेक सदनभित्र समन्वय र सहमतिमा नै बैठक सञ्चालन भए । विमतीलाई पनि साभा समझदारी निर्माण गरेर बैठक सञ्चालन गर्ने परम्परा बसाइएको थियो । राजनीतिक द्वन्द्वबाट प्रतिनिधि सभा अवरुद्ध हुँदा समेत बडो सावधानीकका साथ राष्ट्रिय सभा सुचारु गरिरहने परिपक्व र जिम्मेदार विकल्प खोज्ने प्रयत्नमा हामी लागि रह्यौं । नयाँ संविधान पछिको प्रथम राष्ट्रिय सभाले केही सकारात्मक अभ्यास र संसदीय नजिर स्थापित गरेको छ भन्नेमा म विश्वस्त छु र यसमा आफ्नो थोरै भएपनि योगदान रहेकोमा सन्तुष्ट पनि छु ।



दुई वर्षको कार्यकाल अवीस्मरणीय रह्यो

राजेन्द्रलक्ष्मी गैरे



नेपालको संविधान वमोजिम बनेको राष्ट्रिय सभा नियमावली अन्तर्गत गठित राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिमा बसेर जुन काम गरियो, त्यो अति नै महत्वपूर्ण रह्यो । २०३६ सालदेखि शुरू भएको राजनीति जीवन २०३७ को शिक्षक आन्दोलन, २०४३ सालको जनपक्षीयलाई जिताउने अभियान, २०४६ को जनआन्दोलन, २०६२ |२०६३ को दोस्रो जनआन्दोलन हुँदै संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र ल्याउदासम्मका सबै आन्दोलनमा गहन भूमिका खेल्दै राजनीति र सामाजिक काममा सक्रिय भूमिका खेल्दै संविधान सभा विघटन हुनु गलत थियो भनेर उभिदा बिद्रोही समेत हुँदै नयाँ ढंगले अगाडि बढियो नेकपा समाजवादीबाट । संघीय संसदको राष्ट्रिय सभा निर्वाचनमा नेकपा समाजवादीबाटै लोकप्रिय मत ल्याई विजय भई २०७८ फागुण २१ मा शपथ लिँदै जनप्रतिनिधिको रूपमा राष्ट्रिय सभामा उपस्थिति हुने मौका मिल्यो ।

राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिको सदस्यको हैसियतमा काम गर्दा नागरिकका सरोकारका विषय, राष्ट्रिय गौरवका आयोजना संरक्षण र समयमा सम्पन्न गर्न अनुगमन गर्ने, सरकारलाई उत्तरदायी बनाउन पृष्ठपोषण दिने जस्ता काममा समितिको सदस्यको रूपमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलियो भन्ने अनुभूति गरेको छु । सभापति, सदस्य, सचिवालयका सबैको समन्वयकारी, सहयोगी भूमिकाले दुई वर्ष बितेको पत्तो नै भएनछ ।

यो समितिले राज्यको तीनै तहको सरकारको बिचमा एक आपसमा छलफल गरी उचित समस्याको समाधानमा सक्रिय भूमिका खेलेको छ । यो हाम्रो दुई वर्षको कार्यकाल स्मरणीय क्षणको रूपमा रहेको छ । सेनाले खनेको बाटो हुम्लाको सिमिकोटको अनुगमनमा जाँदा त्यहाँका जनताको "नेपालसँग हामीलाई विकासले जोडिदेउ" भन्ने भनाईले मेरो जीवनमा एउटा तरङ्ग ल्याएको छ र जीवनभर संभिरहने क्षण बनेको छ ।

संसदीय निगरानीमा आफ्नो आवाज बुलन्द गर्दा सरकारबाट सुनुवाई हुँदो रहेछ । जनताले प्रत्यक्ष लाभ पाउँदा रहेछन् भनेर गर्व गर्न मन लाग्ने ठाउँ निर्माण भएका छन् । समितिले कार्यसम्पादन गर्नका लागि सदस्यहरूको अध्ययन अनुसन्धान, प्रशिक्षण पनि उत्ति नै आवश्यक हुनेछ । समितिले खेलेको भूमिका सरकारको लागि सहयोगी र देश र जनताका लागि फलदायी हुनेछ । समितिले दिएको निर्देशन सरकारले कार्यान्वयनमा ल्याए मात्र संसदीय समितिको महत्त्व कायम हुने र सुशासनको प्रबर्द्धन हुने निश्चित हुन्छ जस्तो लाग्छ ।

आगामी दिनमा समितिको सक्रियता र समन्वयबाट सरकार बाँकी काम गर्न बाध्य हुनेछ । नेपालमा भएका राष्ट्रिय सम्पत्तिको रक्षा गर्न, नेपाल र नेपालीका लागि स्वाभिमान राख्न हाम्रो भूमिका अझ प्रभावकारी बनाउनु पर्छ जस्तो लाग्छ । राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिको सभापति त्यतिकै समन्वयकारी, सचिव लगायतको टोली उत्ति नै सक्रिय सदस्यहरू निस्वार्थ भावले सक्रिय हुनुभएको पाएँ, जसले गर्दा धेरै उपलब्धि हासिल गर्न सकिएको छ । आगामी दिनहरूमा अझ धेरै भूमिका आवश्यक पर्ने नै छ, यसमा सबैको उत्तिकै प्रयत्न हुने नै छ ।



संसदभित्रै प्रभावकारी संसदीय प्रशिक्षण संयन्त्र आवश्यक

रामपृत पासवान



विक्रम संवत् २०७५ साउनदेखि २०७६ फागुनसम्म मलाई राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिको सदस्य भएर काम गर्ने अवसर प्राप्त भएको थियो । संघीय संसदको राष्ट्रिय सभा अन्तर्गतको यस समितिमा विभिन्न दलका १५ जना माननीय सदस्यहरू रहेका थियौं । यस समितिका निर्दिष्ट अधिकार क्षेत्रका कामहरू तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय, राष्ट्रिय सम्पदा, मानव अधिकार तथा परराष्ट्र सम्बन्ध, सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयनको अवस्था, समन्यायिक विकासको अवस्थाको बारेमा छलफल, अनुगमन, समस्या, समाधानका उपाय तथा सुझाव दिने कार्यमा सदस्यहरूको सक्रियता र तत्परता उदाहरणीय थियो । यसै क्रममा मैले पनि विभिन्न राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरू मेलम्ची खानेपानी आयोजना, निजगढ विमानस्थल, काठमाडौं तराई द्रुतमार्गको भ्रमण गर्ने, आयोजना संचालनमा देखिएका समस्या समाधानको लागि आफ्नो सुझाव दिने अवसर पाएको थिएँ । बुढीगण्डकी जलविद्युत आयोजना निर्माणमा भैरहेको ढिलासुस्तीको सम्बन्धमा बुझ्न तथा आयोजना समयवधिमा सम्पन्न गर्न सम्बन्धित मन्त्रालयका मन्त्री, सचिव, आयोजना प्रमुख, उपभोक्ता तथा अन्य सरोकारबालाहरूको संयुक्त बैठक बसी समस्या समाधानको प्रयास गरिएको थियो । छलफलबाट जमिन अधिग्रहणमा समस्या रहेको देखिएको थियो । तथ्यपरक प्रतिवेदन सहित आयोजना समयमा सम्पन्न गर्न समितिले नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिएको थियो । बहुप्रतिक्षित मेलम्ची खानेपानी आयोजनाको स्थलगत भ्रमणको क्रममा हेडवक्स र टनेल निर्माणको प्रत्यक्ष अवलोकन गरियो । टनेलभित्र करिब २/३ किलोमिटरसम्म यात्रा गरियो । त्यसपछि आयोजना प्रमुख, सरोकारवाला र स्थानीय तहका जनप्रतिनिधिहरूसँग अन्तर्क्रिया एवम् छलफल गरी

आयोजना छिटोभन्दा छिटो सम्पन्न गर्ने सहमति गरियो । त्यस्तै निजगढ विमानस्थल निर्माणमा भैरहेको ढिलाइबारे बुझ्न समितिले स्थलगत भ्रमण गरेको थियो । साइट क्लियरेन्समा समस्या रहेको बुझिएको थियो । निर्माण स्थलमा पहिलेदेखि रहेको टाङ्गिया वस्ती खाली गरानु चुनौती रहेको थियो । स्थानीय तथा सरोकारवालासँग विस्तृत छलफल गरिएको थियो । मेलम्ची खानेपानी आयोजना र निजगढ विमानस्थलको स्थलगत भ्रमण तथा समस्या समाधानमा समितिका सभापति लगायत सदस्यहरूले खेलेका सकारात्मक भूमिका स्मरणीय छ ।

समिति सदस्य रहँदा राष्ट्रिय गौरवका आयोजना समयावधिमा पूरा गर्न मैले सदैव सकारात्मक र रचनात्मक भूमिका निर्वाह गरेको थिएँ । भन्नैपर्दा, आफ्नो भूमिका र कर्तव्य निर्वाहबाट मलाई आत्मसन्तुष्टी मिलेको थियो । सारमा, राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिको सदस्यको रूपमा काम गर्न पाएकोमा मैले गर्वको अनुभूति गरेको छु ।

राष्ट्रिय सभामा मेरो कार्यकाल २ वर्षको थियो । त्यही अनुरूप समितिमा मैले २ वर्ष निरन्तर काम गर्ने अवसर पाएको थिएँ । छोटो कार्यकाल पनि समितिको माध्यमले सफल बनेको थियो । सदनमा मेरो आफ्नो भूमिका त छँदै थियो । त्यसको अलावा मिनी संसदको रूपमा रहेको संसदीय समितिमा मैले विशेष भूमिका निर्वाह गर्ने अवसर प्राप्त गरेकै कारण मेरो छोटो कार्यकाल पनि निकै सफल रहेको महसुस भएको छ ।

साँस्कृतिक महत्त्व बोकेका मधेश प्रदेशमा अवस्थित जानकी मन्दिर, सलहेश दरबार तथा मानिक दहको समेत अवलोकन भ्रमण गर्न पाएको थिएँ । संसदीय निगरानीमा यस समितिले अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको थियो । समितिमा विभिन्न राजनीतिक दलका माननीय सदस्यहरूको सहभागिता रहेपनि आपसी समन्वय र सहकार्यको मामिलामा अनुपम उदाहरण बनेको थियो । समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार पूरा गर्ने सम्बन्धमा समितिका सभापतिज्यूको भूमिका सराहनीय थियो । सचिवालयका राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरूको भूमिका पनि अत्यन्त सकारात्मक रहेको थियो ।

सदन सञ्चालनको वार्षिक क्यालेन्डर तयार नभैसकेकोले समितिको काम गर्ने क्रममा बाहिर रहेको बेला संसद सञ्चालनको सूचना पाउनासाथ हतार

हतारमा काठमाडौं फर्किनु पर्थ्यो । कार्यकाल अवधिभरी मेरो लागि समय व्यवस्थापन चुनौती रहेको थियो ।

समितिका नियमित कामको अलावा समितिका प्रत्येक सदस्यलाई एउटा विशेष जिम्मेवारी तोकिएको थियो । मेरो जिम्मेवारीमा राष्ट्रपति चुरे संरक्षण परियोजना र पूर्व पश्चिम रेल्वे मार्गको अध्ययन, भ्रमण तथा अनुगमन थियो । मैले आफ्नो विशेष जिम्मेवारी पूरा गरेपनि अपेक्षित सफलता पाउन सकिनँ । समितिका सदस्यको लागि प्रशिक्षणको आयोजना गरिएको थियो । तर, त्यो नपुग रहेको मैले महसुस गरेको छु । सभा तथा समितिको प्रायःजसो काम अध्ययन, भ्रमण, अनुसन्धान तथा संसदीय निगरानीसँग सम्बन्धित रहेको र यी कामहरू प्राविधिक विषय भएकोले यसका लागि पर्याप्त प्रशिक्षणको आवश्यकता रहेको छ । समितिका कामलाई अझ प्रभावकारी एवं जनमुखी बनाउन समितिका सदस्यहरूलाई प्रभावशाली, दक्ष एवम् जनउत्तरदायी बनाउनुपर्छ । यसको लागि विभिन्न विषयज्ञको उपस्थितिमा पर्याप्त तालिम, गोष्ठी र सेमिनारको आयोजना गर्नुपर्छ ।

संदीय अभ्यासको क्रममा संसदीय अनुशासनको पालना निर्विकल्प पूर्व शर्त नै हो । जुन सबै सदस्यबाट पूरा पनि हुने गरेको छ । तर कहिलेकाही संसदीय गतिविधिको सिलसिलामा सदस्यहरूले सदनको सदस्यको भन्दा पनि आफ्नो दलको सदस्यको रूपमा प्रस्तुत हुन्छन् । बोल्ने क्रममा अनायास समयको परिधि नाघेका हुन्छन् । विरोध गर्दा प्रयोग गरिने शैली जनताको अपेक्षाभन्दा अत्यन्त फरक हुन्छन् । संसदीय मर्यादा कायम राख्न यस्ता विषयहरू सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सदनमा प्रस्तुत विधेयकमाथि छलफलको क्रममा सदस्यहरूले आफ्नो विचार राख्दा विषय केन्द्रित नहुँदा संसदको प्रभावकारितामा प्रश्न उठ्छ । त्यसैले यसका लागि सदन र दलको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुन्छ । विधेयकमाथि छलफल गर्नु अगाडि राजनीतिक दलले आफ्ना सदस्यहरूको बीचमा यथेष्ट छलफल गराउनु तथा स्वअध्ययन गर्न उत्प्रेरित गर्नुपर्दछ ।

जनताको बीचमा गएर जनसरोकारका विषयमा केन्द्रित भएर छलफल अगाडि बढाउनु सचिवालयका सचिव र कर्मचारीहरूले समितिको काम

फत्ते गर्न सधै अग्रसर र तत्पर रहन्थे । आ आफ्ना जिम्मेवारी निष्ठापूर्वक पूरा गर्ने, कर्मलाई पूजा ठान्ने, कर्तव्यनिष्ठ रहेको देखेको थिएँ । संक्षिप्तमा भन्नुपर्दा, सचिवालयका कर्मचारीहरूको भूमिका निकै सकारात्मक र रचनात्मक रहेको थियो ।

यस समितिले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र रहेर विभिन्न विषयमा नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिएको थियो । तर, सरकारले त्यसलाई पूर्णरूपमा पालना गरेको देखिएन । सरकारले समितिका निर्देशनलाई जुन गम्भिरताका साथ अनुसरण गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हो, मैले त्यो रूपमा गरेको देखिनँ । यसका लागि सरकारको आफ्नै बाध्यता थियो होला । मेरो बुझाइमा, समितिको निर्देशन मान्ने पर्ने कुनै बाध्यकारी व्यस्था नहुनु, कमजोर र अस्थिर सरकार, समितिको अधिकारक्षेत्र आपसमा बाकिनु, एउटै विषयमा समितिगत अलग अलग निर्देशनहरू जारी हुनु, समितिका निर्देशनहरू पनि अध्ययनमा आधारित र कार्यान्वयनयोग्य हुन नसक्नु नै प्रमुख कारण होलान् जस्तो लाग्छ । भविष्यमा समितिको निर्देशन सरकारले पालना गर्नका निम्ति सरकारलाई समितिप्रति उत्तरदायी बनाउन सदनले भूमिका खेल्नुपर्छ, तयार गर्नुपर्छ ।

अन्तमा सदनको प्रभावकारिता अभिवृद्धिमा संसदीय समितिहरूको महत्त्वपूर्ण योगदान हुने भएकोले समितिका कार्यसम्पादनमा सुधार गर्दै जानुपर्छ । कार्यसम्पादनमा सुधार गर्न समितिका काम, कर्तव्य र अधिकारलाई अभै प्रष्ट हुनेगरी नियमावलीमा नै उल्लेख गर्नु पर्दछ । एकअर्काको अधिकार क्षेत्रमा अहस्तक्षेपको नीति अख्तियार गर्नुपर्छ । जनताका काममा बढी केन्द्रित हुनुपर्छ । अध्ययनमा आधारित भएर मात्र निर्देशन दिने र परिवर्तनका लागि काम गर्ने शैलीको विकास गर्नुपर्छ । सदन र समितिहरूको कार्ययोजना सहितको वार्षिक क्यालेन्डर तयार गर्नुपर्छ । समितिका सदस्यहरूको लागि संसद सचिवालयमा अध्ययन गर्ने सुविधासम्पन्न पुस्तकालयको व्यवस्था गर्नुपर्छ । संसदीय कामहरू अध्ययन अनुसन्धानमा आधारित हुनुपर्छ । नियमित रूपमा सदस्यलाई प्रशिक्षण गर्नका लागि प्रभावकारी संयन्त्रको व्यवस्था गरिनुपर्छ ।



संसदलाई विधायकी काममा केन्द्रित गर्नुपर्छ

सुमनराज प्याकुरेल*



मैले गणतन्त्र स्थापना पछिको पहिलो निर्वाचित राष्ट्रिय सभाको सदस्यका रूपमा काम गर्ने मौका पाएँ । सभाका सदस्यहरूको कार्यकाल ६ वर्षको हुने भएपनि पहिलो पटकका लागि गोला प्रथाबाट दुई, चार र छ वर्षे कार्यकाल निर्धारण गरिएको थियो । यस प्रक्रियामा प्रवेश गर्दा मेरो कार्यकाल चार वर्षको रह्यो । संघीय संसदको माथिल्लो सदनको चार वर्षे कार्यकामा मैले सकेसम्म विधि निर्माणमा केन्द्रित रहेर संसदीय निगरानी र सार्वजनिक सरोकारका विभिन्न क्षेत्रमा जनआवाज उठाउने काम गरे । छोटो अवधिमै पनि मैले सत्तापक्ष र प्रतिपक्षी दलको नेताका रूपमा संयोजनकारी भूमिका निर्वाह गर्ने मौका पाएको थिएँ ।

हामी निर्वाचित हुँदा नेकपा एमाले र माओवादी केन्द्रका बीच चुनावी तालमेल थियो । संघीय संसदको पहिलो प्रतिनिधिसभा निर्वाचनमा बनेको वाम गठबन्धनपछि पार्टी एकतामा पुगेर नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी बन्थो । त्यसको पृष्ठभूमिका भएको राष्ट्रिय सभा सदस्य निर्वाचनमा मधेश प्रदेशमा सबै सदस्य निर्विरोध निर्वाचित भएका थियौं ।

राष्ट्रिय सभा र यसका समितिको काममा सबै सदस्यहरूबीच बडो सौहार्द सम्बन्ध रह्यो । माथिल्लो सदन स्वभावैले परिपक्व र विज्ञहरूको सभा हो । प्रधानमन्त्रीलाई विश्वास, अविश्वासको मत र राजनीतिक खिचातानीमा केन्द्रित हुनु नपर्ने भएकाले पनि हाम्रो बिचमा सौहार्दपूर्ण सम्बन्ध कायम भएको हो जस्तो मलाई लाग्छ । तत्कालीन प्रधानमन्त्री के पी शर्मा ओलीले हामीलाई लर्ड भनेर संबोधन गर्नुहुन्थ्यो । औपचारिक र अनौपचारिक कुराकानीमा पनि उहाँले हामीलाई परिपक्व र सम्मानित सदनको सदस्यका रूपमा व्यवहार गर्नुभयो ।

* राष्ट्रिय सभामा तत्कालीन नेकपा (एमाले)को दलको नेता

नेकपाको कार्यकालमा सभामा हाम्रो उपस्थिती दुई तिहाईभन्दा धेरै र नेपाली कांग्रेसको शक्ति ज्यादै कमजोर थियो । तर पनि हामीले राष्ट्रिय सरोकारका विषयमा साभा धारणा बनाउने प्रयास गर्‍यो । सार्वजनिक सरोकारका विषयमा संयुक्त रूपमामै प्रस्ताव दर्ता गर्ने र छलफल पछि पारित गर्ने अभ्यास गर्‍यौं । यही कार्यकालमा नेकपाको विभाजनसँगै पुर्नस्थापित नेकपा एमाले पनि विभाजित भयो । मैले दलको नेताको जिम्मेवारी लिएको पनि त्यस पछि नै हो । हामीमा विभाजको पीडा भएपनि व्यवहारमा तिकता नहोस्, सभाका काममा सौहार्दता रहोस् भन्नेमा सतर्कता अपनाइएको थियो । सबै पक्षबाट यस्तो प्रयास भएकाले राष्ट्रिय सभाको मर्यादा राख्न सकियो जस्तो लाग्छ ।

समितिगत रूपमा म पहिलो राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति र पछि प्रत्योजित व्यवस्थापन तथा सरकारी आश्वासन समितिको सदस्यका रूपमा रहे । सरोकार समितिको सभापतिका रूपमा मा. पार्वती (दिलकुमारी रावल थापा) जीले बडो सक्रिय र उत्साहित रूपमा नेतृत्व गर्नुभयो । हामीले समितिमा विज्ञ र सरोकारवाहरूलाई प्रत्यक्ष रूपमा जोड्ने प्रयास गर्‍यो । संविधान कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित थुप्रै विधेयकहरूमा हामीले राम्ररी काम गर्‍यौं । कोरोना महामारीको प्रभावले भने संसदीय गतिविधिलाई नराम्ररी प्रभावित गर्‍यो । यो अवधिलाई कटाउँदा त हाम्रो कार्यअवधिनै थोरै भयो ।

यस कार्यकालभरी मैले संसदीय सुनुवाई समितिको सदस्यका रूपमा पनि काम गर्ने अवसर पाएँ । दुवै सदनको संयुक्त समितिमा प्रतिनिधि सभाका १२ सदस्य रहँदा राष्ट्रिय सभाबाट ३ सदस्यको मात्रै प्रतिनिधित्व हुन्छ । तसर्थ यसमा स्वभाविक रूपमा प्रतिनिधि सभा हावी छ । सुनुवाई समिति जुन उद्देश्यका लागि परिकल्पना गरिएको हो, तदनुरूप गर्नुपर्ने काम गर्न सकिएको छैन । हुँन त हामीले प्रधान न्यायाधीशमा अनुपयुक्त व्यक्ति प्रस्ताव गरिएका बखत अस्वीकार गर्ने नजिर पनि स्थापित गरेका छौं । तर यति मात्रै पर्याप्त छैन । त्यसखाले बोल्ड निर्णयले निरन्तरता पनि पाउन सकेको छैन ।

संविधानले नै राष्ट्रिय सभालाई प्रतिनिधि सभा भन्दा भिन्न बनाएको छ । माथिल्लो सदनबाट मन्त्री हुन सक्ने तर प्रधानमन्त्री हुन नसक्ने व्यवस्था छ । यसको मर्म भनेकै राष्ट्रिय सभा विधि निर्माणमा केन्द्रित हुनपर्छ भन्ने हो । हुन त सिंगो संसदकै मुख्य काम कानून निर्माण हो । तर प्रतिनिधि

सभा दैनिक राजनीतिसँग जोडिन्छ । विधायन सम्बन्धी काममा संलग्न रहनु पर्ने जनप्रतिनिधि विकास निर्माणदेखि विभिन्न प्रशासनिक सरोकारका काम लाग्नु पर्ने अवस्था छ । अझ संसदीय क्षेत्र पूर्वाधार विकास कार्यक्रमको मोडलले त सांसदलाई विकासे कारिन्दामा केन्द्रित गरेको छ ।

हाम्रो संसदीय प्रणालीको स्वरूप नै संसदबाट मन्त्री हुने भएकाले पनि सांसदले स्वतन्त्र रूपमा काम गर्न सकेको छैन । संसद कन्ट्रोल मेकानिजम हुनुपर्ने हो । त्यसो हुन सकेको छैन । संसद सरकारको आलोचक र रचनात्मक हुन सकेको छैन । पछिल्लो पटक संयुक्त सरकारका समयमा त सांसदहरूको भूमिका भन्ने कमजोर देखिन्छ । सदनले आफ्नो गरिमा राख्न सकेको छैन । दुतावासबाट सोभै विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्नेगरी भार तसँग भएको सम्भौताका विषयमा समेत सदन बोल्दैन । सरकारसँग लिनुपर्ने लाभसँग जोडिएकाले सांसदहरूको मजबुरी छ । अब संसद बाहिरबाटै मन्त्री बनाउने प्रणालीमा जाने विकाल्पमा छलफल गर्नुपर्छ । संसदलाई सरकारबाट छुट्टै राख्नुपर्छ । सरकार प्रमुखले संसद बाहिरबाटै मन्त्री बनाउन पाउनु पर्छ । यसो गर्दा मात्रै संसद विधायनी कार्यमा केन्द्रित हुन सक्छ ।



राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिमा काम गर्दाको अनुभव

सुरेन्द्रराज पाण्डे*



नेपालको संविधानले राष्ट्रिय सभालाई स्थायी प्रकृतिको व्यवस्थापकिय अंगको रूपमा परिकल्पना गरेको छ । प्रदेशहरूको न्यायोचित प्रतिनिधित्व व्यवस्थापकीय शक्ति सन्तुलन तथा कार्यकौशलता र प्रभावकारिताको सन्तुलन समेतलाई संवोधन गर्न संविधानतः राष्ट्रिय सभाको व्यवस्था गरिएको हो । सिमान्तकृत, लोपोन्मुख समुदायको पनि राष्ट्रको शासन व्यवस्थामा सहभागिता गराई समावेशी र लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थाको स्थापना र विकासका लागि राष्ट्रिय सभा अपरिहार्य छ । वि.सं २०७४ फागुन २१ देखि २०७६ फागुन २० गतेसम्म मैले राष्ट्रिय सभामा नेपाली कांग्रेस पार्टीको तर्फबाट प्रतिनिधित्व गर्दै विपक्षी दलको नेताको रूपमा भूमिका निर्वाह गर्दा राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिको सदस्यका रूपमा पनि रहेर काम गरें ।

नियमित विधायिकी कार्यका अतिरिक्त संविधान कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित कानून निर्माण र संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको संस्थागत विकासका सन्दर्भमा उक्त समयमा धेरै काम भएका छन् । राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ को नियम १४७ को उपनियम (१) मा सरकारलाई राष्ट्रिय सभाप्रति उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउन, सरकारबाट भए गरेका काम कारवाहीको अनुगमन र मूल्याङ्कन गरी आवश्यक निर्देशन वा राय सल्लाह दिन राष्ट्रिय सभा अन्तर्गत विभिन्न विषयगत समितिहरू गठन भएका छन् । यस्ता विषयगत समिति मध्येको राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति पनि एक थियो । सरकारी निकायको काम कामकारवाहीको निरन्तर निगरानी गर्न, विषयहरूमा गहन छलफल गर्न, महत्वपूर्ण विषयहरूमा विज्ञहरूको समेत राय तथा सुभाव प्राप्त गर्न, संसदका नियमित र आकस्मिक कार्यहरूलाई निरन्तर रूपमा अगाडि बढाउन संसदको एउटा हिस्साको रूपमा समितिहरू गठन हुन्छन् । समितिले सदनलाई दिशानिर्देश गर्नमा मद्दत पुऱ्याउँछ । तहगत राज्य संरचनाको

* राष्ट्रिय सभामा प्रमुख प्रतिपक्ष दलको नेता

विकासमा समन्वय, राष्ट्रिय सम्पदा, मानवअधिकार तथा परराष्ट्र सम्बन्ध, सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयनको अवस्था, समन्यायिक विकासको अवस्था, पिछडिएको क्षेत्र, समुदाय, संस्कृति, राष्ट्रिय गौरवका आयोजना, राष्ट्रिय सुरक्षा र संवैधानिक आयोग जस्ता संवेदनशील विषय राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिको कार्यक्षेत्र रहेको थियो । आम नागरिकको नैसर्गिक अधिकारसँग जोडिएका विषय र संविधान प्रदत्त नागरिकको हक अधिकारका विषयहरू यस समितिको अर्को महत्वपूर्ण कार्यक्षेत्र हो । यी लगायत राष्ट्रिय सरोकारका विभिन्न विषयमा समितिले आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने अवस्था थियो ।

जनसरोकारका सवालमा केन्द्रित रहेर यस समितिमा काम गर्न पाउँदा मैले निकै गौरवको महशुस गरेको छु । तर कतिपय मुद्दाहरू अहिलेसम्म निष्कर्षमा नपुग्दा र जनअपेक्षा अनुसार अघि बढ्न नसक्दा भने दुःखको अनुभूती हुन्थ्यो ।

सदन र संसदीय समितिमा सक्रिय सहभागी भई राष्ट्रिय हित, सार्वजनिक जवाफदेहिता, विधिको शासन र लोकतन्त्र सुदृढीकरणमा संसदीय निगरानी समितिमा निर्वाह गरेको भूमिकाले राष्ट्रिय सभा प्रति ओभर र विश्वाशलाई सुदृढ बनाउन मद्दत पुगेको मैले महसुस गरेको छु । संघीयतालाई बलियो बनाउन राज्यको तहगत संरचनागत समन्वय र सबलीकरणमा जनप्रतिनिधि, राजनीतिक दल, नागरिक समाज र आम नागरिकले खेल्नुपर्ने भूमिकाको विषयमा पनि हामीले बहस, पैरवी गर्नुभयो । प्रदेश तथा स्थानीय तहको सबलीकरणका लागि राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिको तर्फबाट सात वटै प्रदेशमा पुगेर छलफल गरिएको थियो । छलफलबाट आएका सुझाव कार्यान्वयनका लागि राष्ट्रिय सभा मार्फत सरकारलाई पठाइएको थियो । सबै प्रदेशमा गरिएको उक्त अन्तर्क्रिया हाम्रा लागि पनि महत्वपूर्ण सिकाईको अवसर बनेको थियो । त्यतिबेलादेखि छलफल भएपनि वित्तीय तथा प्रशासनिक संघीयताका सवाल अझै टुङ्गिसकेका छैनन् । राष्ट्रिय गौरवका आयोजना, राष्ट्रिय सम्पदा र प्राकृतिक स्रोत, सामाजिक न्याय, मानव अधिकार, परराष्ट्र सम्बन्ध, सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयन, राष्ट्रिय सुरक्षा लगायतका सन्दर्भमा सबै जिम्मेवार हुनु जरूरी छ । यी सवालमा समितिमा बहस भएर मात्र हुँदैन, त्यहाँबाट प्राप्त सुझावका आधारमा कुटनीतिक पहल र योजना बनाएर सरकारले कार्यान्वयनमा लैजानु आवश्यक हुन्छ ।

राष्ट्रिय सभाको समितिमा हुने छलफलले कुनैपनि विषयको निकास निकाल्न र एक आपसमा जनताका मुद्दामा ऐक्यबद्धता जनाउनमा सदस्यहरूलाई

प्रेरणा मिन्थ्यो । समितिमा हुने वृहत र गहन छलफलले हरेक मुद्दाको निश्कर्ष निकाल्न सहज भएको अनुभव हामीले गरेका थियौं । समितिबाट निकालिएको निश्कर्ष केही टुङ्गोमा पुगेका छन् भने कतिपय छलफल भएर पनि निश्कर्षमा पुग्न सकेका छैनन् । यसतर्फ भने समितिले निरन्तर दबाव सिर्जना गरिरहनुपर्छ । राष्ट्रिय सभाका विभिन्न समितिलाई छलफल गर्ने, अन्तर्क्रिया गर्ने प्लेटफर्मको रूपमा मात्र नभएर त्यहाँबाट आएका सुभावलाई कार्यान्वयन गर्ने गरी प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गर्नमा प्रेरित गर्नु जरूरी छ ।

कतिपय सन्दर्भमा समितिलाई विजनेस दिनका लागि मात्रै छलफल गरिएको भान सदस्यहरूलाई पर्ने गरेको थियो । यसलाई सुधार गर्नु जरूरी छ । समितिले सरकारलाई दिएका निर्देशनहरू पालनाको अवस्था भने कमजोर भएको आभाष हुन्थ्यो । निर्देशनहरू पालना हुँदा राष्ट्रिय सभाले गरेको काम र भूमिकाप्रति सरकारले अपनत्व नलिएको हो कि भन्ने आशंका उब्जने ठाउँ रह्यो । समितिले दिएका निर्देशनहरू कार्यान्वयन गर्ने गराउनेतर्फ राष्ट्रिय सभाले विशेष भूमिका निर्वाह गर्नुपर्छ । कानुनी रूपमा नै स्पष्ट दिशानिर्देश गरी समितिका निर्देशनहरू कार्यान्वयन गर्ने गराउनेतर्फ दरिलो प्रयास गर्नु जरूरी छ । राजनीतिक दलमा आवद्ध भएका आधारमा मुद्दामा केन्द्रित हुने र सोही अनुसार वकालत गर्ने प्रवृत्तिलाई सबैले हटाउनुपर्छ । यसले समितिमा गहन रूपमा भएका छलफल र दिइएका निर्देशन कार्यान्वयनमा सरकारलाई संवेदनशील बन्न दबाव सिर्जना हुन्छ ।

समितिमा रहेर काम गर्दा म नेपाली कांग्रेसको तर्फबाट राष्ट्रिय सभामा प्रतिपक्ष दलको नेता पनि थिएँ । सभापति र अन्य सदस्यहरू बिचको हार्दिकता सम्भन्धनयोग्य छ । सदस्यहरू बिच राजनीतिक मतदभेद थिएन । हामी मुद्दामा केन्द्रित हुन्थौं । समितिका सभापतिले प्रतिपक्षलाई गर्ने व्यवहार र सहकार्य प्रशंसायोग्य थियो, जसका कारण हाम्रा छलफल र बहसहरू राजनीतिक विचारका आधारमा भन्दापनि मुद्दाका आधारमा प्राथमिकतामा पर्थ्यो र हामी निष्कर्षमा पुग्यौं । समितिमा कार्यरत कर्मचारीहरूको कार्यशैली र सहयोगी भावनाका कारण काममा सहज भएको महशुस भएको थियो । सचिवालयको चुस्तता र क्रियाशीलताले समयको पालना, समन्वय र सहकार्यमा ठूलो मद्दत पुगेको थियो । संविधानको मर्म अनुसार आफ्नो औचित्य पुष्टि गर्न नसकेको आरोप राष्ट्रिय सभालाई लाग्ने गरेको सन्दर्भमा त्यस अन्तर्गतका समितिको

कामलाई पनि थप प्रभावकारी बनाउँदै लैजानुपर्छ । संसदीय पद्धतिमा प्रबुद्ध नागरिकको प्रतिनिधित्व हुने माथिल्लो सदनले अपेक्षाकृत जोशिला जनप्रतिनिधिको तल्लो सदनले गल्ती गरेमा सच्याउने अपेक्षा गरिन्छ ।

जनताले आफू प्रतिनिधिविहीन भएको ठान्नु नपर्ने गरी राष्ट्रियसभाका सदस्यहरूले सबैभन्दा पहिले जनचासोका विषय उठाउनु आवश्यक छ । विषयगत समितिहरूमा पनि जनसरोकारका विषयहरू जोडतोडका साथ उठून् भन्ने नागरिकका चाहना हुन्छन् । राष्ट्रिय सभाका सदस्यहरूमाथि लोकतन्त्रको सुदृढीकरण गर्ने दायित्व पनि छ । यो दायित्व पुरा गर्न समितिको बलियो भूमिका रहनेमा दुईमत छैन । संविधानको मर्म अनुसार दलहरूले राष्ट्रिय सभामा विज्ञ प्रतिनिधित्व पठाउने र द्विगज र वौद्धिक सदनको रूपमा भूमिका निर्दिष्ट गराउन सके राष्ट्रिय सभाको भूमिका माथि प्रश्न उठ्ने ठाउँ रहँदैन । राष्ट्रिय सभाको संरचनाका कारण अभै पनि यस सदनबाट राष्ट्रले अपेक्षा गर्ने धेरै ठाउँ छन् । अहिले उठाइएका सवालहरू स्वतः कमजोर बन्दै एउटा गर्विलो संस्थाको रूपमा राष्ट्रिय सभाको पहिचान स्थापित हुनेछ । यसका लागि राष्ट्रिय सभा अन्तर्गतका समितिहरूले आफ्नो कार्यक्षेत्र र जिम्मेवारीभित्र रहेर निष्पक्ष, स्वतन्त्र र निर्भिक भएर संविधान कार्यान्वयनको पक्षमा जनमुखी काम गर्नु जरूरी छ ।



नागरिकका जीवनमा केन्द्रित रहेर कार्य गर्ने अवसर

सोनाम गेल्जेन शेर्पा



नेपालको संविधानको धारा १०४ को उपधारा (१) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी राष्ट्रिय सभाले आफ्नो कार्य सञ्चालन गर्न, बैठकको सुव्यवस्था कायम राख्न र समितिहरूको गठन, काम, कारबाही तथा सदन वा समितिको कार्यविधि नियमित गर्नका लागि २०७५ सालमा राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ बनाएको थियो । सभाको नियमित कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन राष्ट्रिय अन्तर्गत विषयगत र विशेष समिति गठन गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ । सरकारलाई राष्ट्रिय सभाप्रति उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउन, सरकारबाट भए गरेका काम कारबाहीको अनुगमन र मूल्याङ्कन गरी आवश्यक निर्देशन वा राय सल्लाह दिन समेतका लागि राष्ट्रिय सभामा संविधानको धारा ९७ बमोजिम विभिन्न समितिहरू रहन सक्ने व्यवस्था भए अनुसार राष्ट्रिय सभामा रहेका चार वटा समितिहरूमध्ये राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति एक महत्वपूर्ण समिति हो । संघीय संसदको राष्ट्रिय सभा अन्तर्गत राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति (हाल संघीयता सबलीकरण तथा राष्ट्रिय सरोकार समिति) मा रही दुई वर्ष सदस्यको हैसियतले काम गर्ने अवसर प्राप्त भयो ।

यस अवधिमा समितिभित्रका अन्तर्क्रिया र छलफलले मलाई विभिन्न विषयप्रति चासो जगाउने र अध्ययनको अवसर दिने काम गर्‍यो । आफूले जानेका विषयलाई प्रस्तुत गर्ने र त्यस्ता विषयलाई कसरी कानुनी दायरामा ल्याएर समन्वय गर्न सकिन्छ भन्नेतर्फ पनि यस समितिको छलफलले धेरै महत्त्व राख्यो । मेरा आफ्ना विचार प्रकट गर्ने महत्वपूर्ण मञ्चको रूपमा पनि यस समिति रह्यो ।

समितिको कार्यक्षेत्रको अधीनमा रही विभिन्न अन्तर्क्रिया गर्ने सम्बन्धित मन्त्रालय, विभाग र सरोकारवालाहरूबाट जानकारी पाउने र बुझ्ने, त्यसबाट

प्राप्त विचारहरूका आधारमा समस्या निराकरण गर्न सम्बन्धित निकायको ध्यानाकर्षण गराउने अवसर प्राप्त भयो भने कतिपय समस्याको स्थायी समाधान खोज्ने काममा पनि समिति केन्द्रित रह्यो ।

विशेष गरेर मानव र वन्यजन्तुबीचको द्वन्द्वलाई न्यूनीकरण कसरी गर्न सकिन्छ भन्ने विषयमा सरोकारवालाहरूसँग छलफल गर्न सगरमाथा राष्ट्रिय निकुञ्ज, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज, कोशीटप्पु वन्यजन्तु आरक्ष, शिवपुरी नागार्जुन राष्ट्रिय निकुञ्ज आदिको स्थलगत अवलोकन भ्रमणको सिलसिलामा स्थान विशेषमा नागरिकले भोग्नु परेका समस्या र कानून कार्यान्वयनमा देखिएको भिन्नता र फरक बुझाईका कारण कस्तो प्रभाव पार्ने रहेछ भन्ने कुराको जानकारी भएको छ । त्यसैले त्यस्ता विषयमा एकरूपता ल्याउनका लागि व्यापक छलफल हुनुपर्नेतर्फ पनि यो समितिको ध्यान जानुपर्ने देखिन्छ र अहिले यो समितिको सभापतिको नाताले यसलाई प्राथमिकताका साथ अगाडि बढाउने सोच पनि बनाएको छ ।

संघीयता कार्यान्वयनका सन्दर्भमा यो समितिको सक्रियतामा गण्डकी प्रदेश र सुदूरपश्चिम प्रदेशमा वित्तीय संघीयता र प्रशासनिक संघीयतामाथि व्यापक छलफलका क्रममा आएका समस्याहरू कसरी सम्बोधन गर्न सकिन्छ भन्ने समितिको अध्ययनको विषय रह्यो । आफ्नो क्षेत्राधिकारसँग सम्बन्धित विषयहरूमा समितिले छलफल र विषय विज्ञहरूको राय लिने क्रम रह्यो । भविष्यमा समितिको कामकारबाहीलाई कसरी अभि प्रभावकारी बनाउदै लैजान सकिन्छ भन्नेतर्फ यो समिति गम्भीर हुन जरूरी छ र यसलाई मैले यसै रूपमा लिएको पनि छु ।

हामीले आफ्नो कार्यक्षेत्रमा रहँदा गरेका कार्यलाई निरन्तरता दिँदै भविष्यमा नतिजामुखी छलफल गर्नुपर्नेछ । यस समितिमा रहँदा समिति सभापति दिलकुमारी रावल थापा 'पार्वती'को सक्रियतामा अरू समितिहरूभन्दा यो समितिको बैठक र छलफल भिन्नै रह्यो । समितिमा छलफल गर्दा पहिला विज्ञको राय लिने विषयले समिति सदस्यहरूमा कुनै पनि विषयको संवैधानिक तथा कानूनी एवं विषयवस्तुको आधारभूत तथ्यगत जानकारी हुने र सदस्यद्वारा प्रस्तुत गर्ने विषय पनि परिपक्व हुने गरेको थियो । भविष्यमा पनि यस्ता कार्यहरूलाई निरन्तरता दिँदै समितिका

कामकारबाहीहरू व्यापक बनाई आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र रहेका कार्यलाई निरन्तरता दिनुपर्ने र विज्ञहरूसँग निरन्तर परामर्श गरेर अगाडि बढ्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

समितिको कार्यक्षेत्रमा संघीयताको सबलीकरण, वित्तीय एवं प्रशासनिक संघीयताका विषय, शिक्षा, स्वास्थ्य, विपद व्यवस्थापन, शान्ति प्रकृया, श्रम तथा रोजगारका विषयहरू समितिको कार्यक्षेत्रमा समावेश गरिएकाले सार्वभौमसत्तासम्पन्न नागरिकको जनप्रतिनिधिमूलक निकायले नागरिकका जीवनमा केन्द्रित रहेर कार्य गर्न सक्ने अवसर प्राप्त भएको महसुस भएको छ ।



परिपक्व राजनीति संस्कारबाट संसदीय अभ्यासमा परिपक्वता



मुरारी महत*

राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति जस्तो गरिमामय समितिको समिति सचिव भै कार्य गर्न पाउदा मलाई गौरवको महसुस भयो । यस समितिमा मेरो कार्यकाल छोटो र संभनलायक रह्यो । २०७२ को संविधान जारी भएपछि गठन भएको संघीय संसदको राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ अनुसार चार वटा विषयगत समिति मध्ये पहिलो दुई वर्ष दिगो विकास तथा सुशासन समितिमा समिति सचिवको रूपमा कार्य गरे भने पछिल्लो दुई वर्ष यस समितिमा रहेर कार्य गर्ने अवसर पाएँ ।

समितिको काम कारवाहीको मूल्याङ्कन गर्दा सर्वप्रथम त्यसको नेतृत्वको कुरा आउँछ । समितिका सभापति यूवा, जोश र जाँगर भएको सृजनशील र केही गरौं भन्ने आँट भएको व्यक्तित्व हुनुहुन्थ्यो । समितिको काम भनेको आफ्नो कार्यक्षेत्र भित्रको विषयमा अध्ययन, अनुगमन मूल्याङ्कन, छलफल, अन्तर्क्रिया तथा संसदीय निगरानी गरी निर्देशन जारी गर्ने हो । समितिको निर्णय कार्यान्वयन गर्ने काम कार्यकारिणीले हो । विद्यमान नेपालको प्रशासनिक संयन्त्र, सार्वजनिक खरिद ऐन र नियमावली र विभिन्न वहाना बनाई समयमा काम नगर्ने निर्माण कम्पनीले गर्दा समयमा काम सम्पन्न हुन नसकेको भनी जवाफ दिनुले केवल निर्देशन निर्देशनका लागि मात्र सिमित भएको देखिन्छ । यसमा भने समितिले मेहनत गरेर गरेका थुप्रै कामको सार निस्सारमा परिणत भएकोमा र सरकार निर्देशन कार्यान्वयनप्रति अलि उदासिन भएको देख्दा हाम्रो शासकीय प्रबन्धमा कतै समस्या छ कि भन्ने लाग्छ ।

यस समितिमा कार्य प्रारम्भ गरेको वर्षको अन्त्यतिर विश्वमा देखिएको कोरोना महामारीले गर्दा समितिको कार्यमा सुस्तता आउनु स्वभाविकै थियो । यस्तो कठिन परिस्थितिमा पनि स्वास्थ्यको मापदण्ड पूरा गर्दै संघ, प्रदेश

* राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति सचिव

र स्थानीय तह वीचको अन्तरसम्बन्ध सम्बन्धी कार्यमा समिति क्रियाशील भई सातै प्रदेशमा अन्तर्क्रिया तथा छलफलका माध्यमबाट राय सुभाब लिई त्यहाँबाट प्राप्त सुभाबका आधारमा संसदले तहगत अन्तरसम्बन्ध सम्बन्धी कानून बनाउन सफल भएकोमा गर्वको महसुस भएको छ ।

संसदीय निगरानीमा समितिको भूमिका औसतमा सन्तोषजनक रहेको छ । समितिमा हुने छलफलमा प्रशासनिक निकायबाट भएका कमी कमजोरी सँच्याएर काम गर्न र आगामी दिनहरूमा पुनः त्यस्ता कमजोरी नदोहोर्न्याउन निर्देशन दिएको हुन्छ तर पनि नेपालको प्रशासनयन्त्रमा जिम्मेवार पदाधिकारीको छिटो छिटो सरुवा, श्रोतको साधन अपर्याप्तता, विभिन्न वहानामा ठेकेदारले काम नगरी सम्पर्क बाहिर हुने र विद्यमान कानूनमा रहेका छिद्रका कारण विकासका आयोजना समयमा सम्पन्न हुन नसक्ने र लागत रकम बढ्दै जाने समस्या विद्यमान रहिरहेको देख्दा भने संसदीय समितिका कामहरू खेर गएको जस्तो लाग्छ । अर्थात् सरकारले संसदीय समितिप्रतिको उदासिनता देखाएको जस्तो लाग्छ ।

प्रतिनिधि सभाका विषयगत समितिहरूमा नेपाल सरकारका सबै मन्त्रालय र संवैधानिक आयोगहरूलाई राखिएको छ भने त्यस्तै प्रकृतिको काम गर्ने विषयलाई मन्त्रालय नतोकी विषयवस्तु किटान गरी राष्ट्रिय सभाका समितिहरूलाई कार्य विभाजन गरिएकोमा नियमावलीको दोस्रो संशोधनले यस व्यवस्थालाई परिमार्जन गरिएको छ ।

वर्तमान परिप्रेक्षमा संसदले गर्ने काम कारवाही र भूमिकामा पनि बृद्धि भएको छ । विश्व परिवेशमा आएको परिवर्तन, सूचना प्रविधिको चामात्कारिक विकासले गर्दा हामीले गर्ने परम्परागत कामले मात्र आजको देशको आवश्यकता पुरा हुन सक्दैन । यसका लागि समयसापेक्ष अध्ययन अनुसन्धान र प्रशिक्षणको आवश्यकता नितान्त जरूरी छ । संसद जस्तो संस्थामा हुने कामकारवाही तथा सदस्यले बोल्ने कुराहरू अध्ययन अनुसन्धानमा आधारित हुनु नितान्त जरूरी छ । यसमा पनि कर्मचारी हुन् वा सदस्य जोसुकैको लागि संसदीय प्रकृया र अभ्यासका विषयमा निरन्तर प्रशिक्षणको आवश्यकता पर्दछ । संसदले यसतर्फ विशेष ध्यान दिनु जरूरी छ ।

संघीय संसद अन्तर्गतको प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभाको कार्यमा सहयोग

पुन्याउन संविधान वमोजिम एउटै सचिवालयको व्यवस्था गरिएको छ । सचिवालयको आफ्नो श्रोत, साधन र कर्मचारी व्यवस्थापनमा सचिवालयले समान रूपले व्यवहार गर्दै आएको प्रतिनिधि सभाका सभामुख र राष्ट्रिय सभाका अध्यक्षको संयुक्त सिफारिसमा महासचिवको नियुक्ति हुने संवैधानिक व्यवस्था छ । संस्थागत मेमोरीका लागि र कर्मचारीलाई उत्प्रेरित गरी काममा प्रेरित गर्न सचिवालयमा वर्षौंको अनुभव संहालेका कर्मचारीबाट नै महासचिव र सभाका सचिव नियुक्त गर्ने नीतिगत व्यवस्था गरिनु आवश्यक छ । यस कुराप्रति दलहरूले सोच्नु जरुरी छ ।

कार्यकारिणीलाई जनप्रतिनिधिमूलक संघीय संसदप्रति जिम्मेवारी र जवाफदेही बनाउन सुक्ष्म रूपबाट अध्ययन गरी निर्देशन दिने विषयमा कहिलेकाँही समस्या सिर्जना हुने गरेको देखिन्छ । एउटै विषयमा एकभन्दा बढी समितिले फरक फरक निर्देशन जारी हुनुले नेपाल सरकारलाई कुन चाहिँ समितिको निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने भन्ने समस्या पर्ने गरेको पाइन्छ भने अर्कोतर्फ विस्तृत अध्ययन नगरी, तथ्य एवं सही सूचनाविना तथा सर्वहितमा आधारित नभै दिएका समितिका निर्देशनहरू विवादमा पनि पर्ने गरेको पाइन्छ । समितिको निर्देशनलाई प्रचारवाजी गर्ने तरिकाले निर्देशन जारी गर्नु ठिक होइन । समितिका निर्देशनलाई पालनाका लागि बाध्यकारी बनाउन समितिले निर्देशन दिनुअघि गहिरो अध्ययन अनुसन्धान, विज्ञसँगको परामर्श, श्रोत साधन र मानवीय पक्षको विश्लेषणात्मक र बहुआयामिक पक्षबाट अध्ययन जरुरी छ । कुनैपनि विषयमा एक दुई घण्टाको छलफलबाट आएको निष्कर्षलाई आधार मानी निर्देशन जारी गर्नु अपरिपक्व हुन्छ । यस्ता विषयमा समितिले ध्यान दिनु नितान्त जरुरी छ ।

माथिल्लो सभा सरकार बनाउन र गिराउन संविधानतः कुनै भूमिका रहँदैन र यो विभिन्न क्षेत्रका विज्ञहरूलाई ल्याइने सभाको रूपमा लिइन्छ । यसको गठन विधि संविधानले निर्देशित गरेको छ तरपनि अभै राजनीतिक दहहरू यस विषयमा त्यत्ति गम्भिर हुन सकिरहेका छैनन् कि जस्तो लाग्छ । अहिले यो सभा अन्यत्र स्थान नपाएका नेताहरूको व्यवस्थापन गर्ने सभा जस्तो भएको छ । संसदमा हुँदा एउटा धारणा र कार्यपालिकाको सदस्य हुँदा अर्को धारणा तथा सत्तामा हुँदा एउटा र प्रतिपक्षमा हुँदा अर्को कुरा गर्ने राजनीतिक दलहरूको प्रवृत्ति नै नेपालको संसदीय अभ्यासको

कमजोर पक्ष हो जस्तो लाग्छ । यसका लागि सर्वप्रथम हाम्रो राजनीतिक प्रणाली र शासकीय संरचनाबाट नै सुधारको आवश्यकता गर्नु पर्दछ । छिटो छिटो सरकार फेरिनु, समितिको सभापति पद उसको क्षमता भन्दा पनि राजनीतिक भागवण्डामा वितरण हुनु र कतिपय अवस्थामा अत्यन्त जुनियरलाई सभापति बनाइनु, नेपाल सरकार संसदपति उत्तरदायी नभएको हो कि भन्ने जस्तो देखिनु केही हाम्रो समस्या हुन् जस्तो लाग्छ ।

समितिमा पर्याप्त स्रोत साधनको अभाव, विज्ञ जनशक्तिको अभाव, समितिका कामलाई अध्ययन अनुसन्धानमा जोड्न नसक्नु, मापदण्ड वा सूचकविनै संसदीय नगरानी हुनु जस्ता समितिका केही केही प्रमुख चुनौती रहेका छन् । यद्यपि समितिको सचिव हुनुको नाताले सचिवालयको तर्फबाट उपलब्ध श्रोत साधनको अधिकतम प्रयोग गरी लक्ष्य प्राप्तिमा अग्रसर हुने गरेको अनुभव छ ।



म समिति सचिव रहँदा

सुदर्शन कुइकेल*



नेपालको संबिधान २०७२ को धारा ९७ वमोजिम र राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ को नियम १४७ अनुसार राष्ट्रिय सभामा विभिन्न ४ समितिहरू को व्यवस्था गरिएको थियो । (क) दिगो विकास तथा सुशासन समिति (ख) विधायन व्यवस्थापन समिति (ग) प्रत्यायोजित व्यवस्थापन तथा सरकारी आश्वासन समिति र (घ) राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति । यिनै समितिहरू मध्ये मिति २०७५ साउन २५ गतेबाट राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिको प्रथम समिति सचिवको रूपमा मलाई जिम्मेवारि प्राप्त भै उक्त समितिमा मैले आफ्नो सेवा गर्ने अवसरलाई महत्वपूर्ण जिम्मेवारिका साथ मिति २०७६ । ०५ । ०७ गते सम्म अर्थात सेवा बाट निवृत्त नहुँदासम्म संविधान, कानून र नियमको अधिनमा रही अनुशासित र लगनशिल भई काम गरे ।

मैले राष्ट्रसेवक कर्मचारीको अवसरमा ३८ वर्ष १ महिना २७ दिन काम गर्दा संसद सेवामा २६ वर्ष ७ दिन सेवा गर्ने अवसर पाएको थिएँ । संसदमा काम गर्ने जोसुकै कर्मचारीले पनि आफुलाई संसदीय कामकारवाहीमा जानकार राख्न चाहने हो भने संसदको कार्यव्यवस्था शाखा, विधेयक शाखा र संसदीय समितिहरूमा काम गर्ने अवसर प्राप्त भएन भने उक्त कर्मचारीको ज्ञान र अनुभव अधुरो हुन्छ भन्ने मैले काम गर्दाका क्षणमा प्राप्त गरेको मेरो अनुभव हो । त्यसमध्ये मैले विभिन्न शाखा, महाशाखामा काम गर्ने अवसर प्राप्त भए पनि विधेयक शाखामा कार्य गर्ने अवसर मलाई प्राप्त भएन तर पनि सम्माननिय सभामुखको निजि सचिवालयमा जुन १० वर्ष काम गर्ने अवसर प्राप्त भयो र त्यसका साथै सहायक प्रवक्ताको रूपमा आफुलाई दिएको जिम्मेवारि पुरा गर्ने अवसरले गर्दा उक्त शाखाका साथै सचिवालयका सबै महाशाखा, शाखा र समितिहरूमा गरिने कार्यहरूमा नजिकमा रहेर अनुभव वढुल्ने अवसर पाँए त्यसबाट भने म पुर्ण सन्तुष्ट नै रहँ ।

* राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति सचिव

संसदिय समितिहरू मध्ये राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिको कार्य क्षेत्रमा "तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय, राष्ट्रिय सम्पदा, मानव अधिकार तथा परराष्ट्र सम्बन्ध, सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयनको अवस्था, समन्यायिक विकासको अवस्था, पिछडिएको क्षेत्र, समुदाय, सँस्कृति, राष्ट्रिय गौरवका आयोजना, राष्ट्रिय सुरक्षा र संवैधानिक आयोग सम्बन्धी विषय जस्ता विस्तृत र व्यापक क्षेत्र रहेका थिए । यी कार्यक्षेत्रमा समितिले कसरी काहाँ बाट कार्य सुरु गर्ला यस्मा माननिय ज्यूहरू के कस्ता अनुभव भएका पर्नुहुन्छ होला जिज्ञासा पैदा हुनु स्वभाविक पनि थियो तर मिति २०७५ । ०४ । १७ गते गठित समितिमा राष्ट्रिय सभामा प्रतिनिधित्व गर्ने सबै राजनीतिक दलका प्रतिनिधिरहनुका साथै प्रमुख नेताहरू नै यस समितिको सदस्यको रूपमा रहनुभएकाले पनि समितिका काम कारवाहिहरू सन्चालन गर्नमा खासै समस्या आई परेन । यस्ले गर्दा समिति सचिवमा रहेर मलाई काम गर्न त्यति असहज परिस्थितिको सिर्जना पनि भएन । यस्का साथै समितिमा खटि आउनु भएका अन्य साथी कर्मचारीहरू पनि आफू अनकूल मेहेनती परिश्रमीका साथै सहयोगी भावनाका भएकाले पनि मेरो कार्यकाल असाध्यै राम्रो र सरल तरिकाले व्यतित भएको मैले पाएँ । यसका अलवा यस समितिलाई राष्ट्रिय अभाका सम्माननीय अध्यक्ष, माननिय उपाध्यक्ष, महासचिव, राष्ट्रिय सभाका सचिव र सचिवालय सचिवहरूबाट पनि समय समयमा आवश्यक निर्देशनका साथै समस्या समाधानमा राम्रो सहयोग प्राप्त भै रहयो । कुनै पनि समस्या र कठिनाई मैले भोग्नु परेन । साथै सुरुका दिनमा समितिका माननीय सदस्यहरू मध्ये जेष्ठ सदस्य माननीय तारादेवी भट्टले सभापतिको भूमिका निर्वाहा गर्नु भयो । उहाँ पनि निकै अनुभवि र सबै कुरामा जानकार हुनु भएकोले काम गर्दा ज्यादै राम्रोसँग गर्ने अवसर प्राप्त भयो ।

यसैगरी मिति २०७५ भदौ १३ गतेका दिन सभापतिको निर्वाचन सम्पन्न भयो र उक्त निर्वाचनमा समितिको माननीय सदस्य दिलकुमारी रावल थापा (पार्वती) निर्वाचित हुनुभयो । त्यसपछि भने समितिले आफ्नो कार्य क्षेत्रका बारेमा कार्य गर्न सुरु गर्नुभयो । यसै क्रममा मिति २०७५ भदौ २० गते समितिले आफ्नो काम कारवाहलीई कसरी अगाडि वढाउने भनेर कार्यविधि पनि सर्वसम्मत रूपमा पारित गरेको थियो । उक्त कार्यविधि र राष्ट्रिय सभा नियमावलीलाई आधार मानेर राष्ट्रिय गौरवका

आयोजना माथि छलफल गर्नुका साथै नजिक आइका चाडपर्वहरूलाई मध्यनजर गर्दै गृह, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायत मन्त्रालयहरूलाई आ आफ्नो मन्त्रालयले गर्नु पर्ने कामका बारेमा समयमानै सतर्कता अपनाई जन गुनासो नआउने गरी कार्य गर्नाका लागि भनेर मिति २०७५ असोज ५ गते निर्देशन दिने काम गऱ्यो । यसरी आफ्नो कार्य अगाडि बढाएर समितिले समस्या आईपर्ने नदिनेगरी तत् तत् निकायलाई तत् तत् समयमा निर्देशन दिने कार्यलाई पनि उचित समयमानै काम गर्दै अगाडि बढि नै रह्यो ।

यसका अलावा आफ्ना कार्य क्षेत्रका बारेमा स्थलगत निरीक्षण गर्ने सम्बन्धित मन्त्रालय र निकायका जिम्मेवार व्यक्तिहरूलाई समिति बैठकमा नै आमन्त्रण गरी विषयवस्तुका बारेमा भए गरेका काम कारबाही सम्बन्धमा जानकारी लिने र आवश्यकमात्रामा निर्देशन दिने कार्यलाई समयमा नै सम्पन्न गर्दै गयो । समितिले आफ्नो कार्य क्षेत्रका बारेमा विस्तृत रूपमा अध्ययन गर्ने पुर्ण समितिबाट सम्भव नहुने अवस्थामा समय समयमा उपसमितिरु गठन गरेर पनि त्यस कार्यलाई गहिराईसम्म पुगेर अध्ययन गर्ने कार्य पनि गऱ्यो ।

समितिले स्थलगत अध्ययनको क्रममा मेलम्ची खानेपानी आयोजनाको मुख्य केन्द्रका साथै सुन्दरीजलमा वितरणका लागि तयार पारिएको पोखरी, निजगढ विमानस्थलका लागि छुट्याइएका स्थानहरू, पशुपति क्षेत्रमा भए गरेका कार्यहरू, फाष्ट ट्रायाक लगायत विभिन्न स्थानहरूको अध्ययन एवम् अबलोकन भ्रमण गऱ्यो । उक्त भ्रमणपश्चात समितिले भ्रमण प्रतिवेदनहरू तयार गरेर सर्वसम्मत रूपमा समितिबाट पारित गरी राष्ट्रिय सभाको बैठकमा समेत प्रस्तुत गऱ्यो ।

समितिले त्रैमासिक कार्य योजना समेत पारित गर्दै आफ्नो कार्यलाई अगाडि बढाउदै आयो । यसका अलावा कर्मचारी समायोजन सम्बन्धमा समेत तीन वटा सम्बन्धित मन्त्रालयका मन्त्री सचिव लगायतका प्रतिनिधि र सरोकारवालाहरूसँग समेत छलफल गरी आवश्यक निर्देशन दिने काम गऱ्यो । उपत्यकाका महानगर र नगर प्रमुख गाउँपालिका महासंघ नगरपालिका संघ र जिल्ला विकास समिति महासंघका प्रमुख र प्रतिनिधि समेतलाई समिति बैठकमा आमन्त्रण गरी संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकार बिच समन्वयका लागि आवश्यक कानुन निर्माणमा समितिले खेल्नुपर्ने

भूमिकाका सम्बन्धमा बिचार विमर्श गरी गर्नु पर्ने कार्यका बारेमा छलफल गरी आफ्नो काम सम्पन्न गर्‍यो ।

समितिका माननिय सदस्यहरू र समिति कर्मचारीहरूका लागि विज्ञहरूलाई समितिमा नै आमन्त्रण गरी अभिमुखीकरण कार्यक्रमहरू समेत गरेर आफुलाई जानकारी नभएको विषयहरूका बारेमा ज्ञान हासिल गर्ने काम पनि गर्‍यो ।

यसैगरी मेरो कार्यकालको उत्तरार्द्धमा समितिले सातै ओटा प्रदेशमा तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय विषयक प्रादेशिक अन्तर्क्रिया कार्यक्रम पनि गर्ने काम गरेर तिनै तहका सरकारका प्रतिनिधिहरूलाई समावेश गरेर आफ्नो कार्यक्रम सफलतापूर्वक सम्पन्न गर्‍यो । उक्त कार्यक्रम विभिन्न पाँच विषयमा समुहगत छलफल गराई उक्त छलफलबाट प्राप्त निष्कर्षलाई समितिले आफ्नो स्वामित्वमा लिएर प्रतिवेदननै तयार गरेर राष्ट्रिय सभा समक्ष प्रस्तुत गरेको थियो । त्यस समुहगत छलफलका लागि तयार गरिएका विषयहरू निम्नानुसारका थिए:

- प्रदेश तथा स्थानीय तहको लागि आवश्यक कानुन निर्माण ।
- सँगठनात्मक संरचना तथा कर्मचारी व्यवस्थापन राज्यको अबस्था ।
- संघ तथा प्रदेश बाट प्राप्त अनुदान र आन्तरिक स्रोत परिचालन ।
- आयोजना व्यवस्थापन प्राकृतिक स्रोतको प्रयोग र दिगो विकासमा तहगत सरकारको भूमिका ।
- संघियताको सफल कार्यान्वयनको लागि संघ प्रदेश तथा स्थानीय तहको भूमिका र अन्तर सम्बन्ध ।

यी माथिका पाँच विषयमा विभिन्न प्रश्नावली नै तयार गरेर सहभागीहरू बाट छलफल गराई उक्त छलफलबाट प्राप्त निचोढको सम्बन्धमा सहभागिका प्रतिनिधि मार्फत सहभागि सबैमा जानकारी गराउने कार्य गर्दै उक्त विषयमा व्यापक छलफल गराउने काम गरियो ।

उक्त अन्तर्क्रिया कार्यक्रम प्रदेश १ (कोशी प्रदेश) मा २०७५।१०।२७ गते विराटनगरमा, प्रदेश २ (मधेश प्रदेश) मा २०७५।१०।२४ गते जनकपुरमा, प्रदेश ३ (बागमती प्रदेश) मा २०७६।०१।१२ गते काठमाडौंमा प्रदेश ४

(गण्डकी प्रदेश) २०७५।११।१० गते पोखरामा प्रदेश ५ (लुम्बिनी प्रदेश) मा २०७५।११।८ गते बुटवलमा, प्रदेश ६ (कर्णाली प्रदेश) मा २०७५।१२।१ गते सुर्खेतमा र प्रदेश ७ (सुदूरपश्चिम प्रदेश) मा २०७५।१२।३ गते धनगढीमा सम्पन्न गरी सातवटै प्रदेशबाट प्राप्त निचोडलाई प्रतिवेदनका रूपमा समितिले आफ्नो महत्वपूर्ण जिम्मेवारी निर्वाह गरेर अगाडि बढेको थियो ।

मेरो कार्यकालमानै सम्भवत पहिलो नै हुनुपर्छ सम्माननिय अध्यक्षज्यूबाट समिति बैठक सन्चालनका सम्बन्धमा समिति बैठकमा स्वयं आफैँ उपस्थित भएर सहभागिता समेत जनाउने काम भयो । यस्तै माननिय सभापति, माननिय सदस्यहरूका साथै म समिति सचिव र समितिमा कार्यरत सम्पूर्ण कर्मचारीहरूमा थप हौसला र उर्जा प्रदान भएको मैले महशुस गरेको छु ।

यसरी मिति २०७६ भदौ ८ गतेबाट म निवृत्त हुने जानकारी समितिका सभापति लगायत माननिय सदस्यहरूलाई भएकैँ थियो । यसै क्रममा २०७६ भदौ १, २, र ३ गते समितिको वार्षिक प्रतिवेदनलाई अन्तिम रूप दिने र आगामी आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ को वार्षिक कार्यक्रमका सम्बन्धमा नगरकोटमा आवासीय कार्यक्रमको आयोजना गरिएको थियो । उक्त कार्यक्रममा सबै सदस्यहरूले महत्वपूर्ण सहभागिता जनाई पुर्णरूपमा सफल बनाउनु भयो ।

यसै अवसरमा माननिय सभापति लगायत सम्पूर्ण सदस्यले समितिको तर्फबाट भनी मलाई निवृत्त हुने दिन नजिक रहेको र हामी सबैको उपस्थिति पनि यसरी सहज हुने छ छैन, त्यसैले यो महत्वपूर्ण अबसरको सदुपयोग किन नगर्ने भन्ने उहाँहरू बिच छलफल भएछ जुन कुरा मलाई अबगत थिएन । कार्यक्रम संचालन भएर समिति सचिवको जिम्मेवारी अनुसार कार्यक्रम अब समापन गर्नतिर लागौँ भनेर मैले अबगत गरौँउदा अचानक बैठकमा माननियहरूको तर्फबाट हाम्रो यस समितिका सचिव श्री सुदर्शन कुइकेललाई आज यस कार्यक्रम मार्फत शुभकामना र मायाको चिनो प्रदान गर्दै हामीलाई समिति सचिबाट प्राप्त सहयोग यसैगरी निवृत्त भएपछि पनि आवश्यक समयमा प्राप्त होस् भनेर जुन आत्मियता दर्शाउनु भयो सोको लागि म सदा कृतज्ञ छु । यसैगरी मैले यस समितिका सभापति र सदस्य लगायत मलाई माया गर्नुहुने सबै पदाधिकारिका साथै कर्मचारीहरूमा हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।





परिच्छेद- पाँच

संसदीय लेख



राष्ट्रिय सभा र तहगत अन्तरसम्बन्ध

दिलकुमारी रावल थापा (पार्वती)*



पृष्ठभूमि

प्रजातान्त्रिक तथा लोकतान्त्रिक मुलुकहरूमा सार्वभौमसत्ताको प्रयोग जनताबाट निर्वाचित जनप्रतिनिधिमाफत गरिन्छ । अधिकारसम्पन्न जनप्रतिनिधिमूलक संस्था संसद भएकाले जनतामा अन्तरनिहित सार्वभौमसत्तालाई विभिन्न प्रक्रिया र तरिकाबाट प्रयोग गरिन्छ । शासकीय प्रक्रियामा जनताको प्रतिनिधित्व गर्दै जनताको अधिकार संरक्षण गर्नु संसदको मुख्य काम हो । जनताका सवाल, समस्या, भावना र अपेक्षालाई सम्बोधन गर्नका लागि सरकारको कामकारवाही माथि निगरानी गर्ने, देशका लागि आवश्यक कानून निर्माण गर्ने काम संसदले गर्दछ । देशको शासन व्यवस्था, आवश्यकता र अवस्थाअनुसार कुनै देशले एकात्मक तथा कुनै देशले द्विसदनात्मक व्यवस्थापिकामाफत विधायिकी अधिकार प्रयोग गर्दै आएको पाइन्छ । हाल नेपाल सहित ८० देशमा द्विसदानात्मक व्यवस्थापिकाको अभ्यास छ ।

द्विसदानात्मक व्यवस्थापिकाको इतिहास बेलायतबाट शुरू भएको पाइन्छ । बेलायतको तत्कालीन वर्गवादमा आधारित समाजमा सम्भ्रान्त वर्गलाई निर्वाचन प्रक्रिया विना नै मनोनयन माफत र सर्वसाधारणलाई निर्वाचन प्रक्रिया माफत व्यवस्थापिका (संसद) मा प्रतिनिधित्व गराउने परम्पराबाट यसको शुरू भएको हो । सत्रौं शताब्दीतिर बेलायती राजा एडवर्ड तृतीयको शासनकालबाट माथिल्लो सदन र तल्लो सदनको विकास भएको पाइन्छ । तत्कालीन अवस्थामा माथिल्लो सदनको उत्पति र विकासको पृष्ठभूमि फरक वा भिन्न रहेपनि समयक्रमको विकास र विस्तारसँगै असल र राम्रा विशेषताहरूलाई निरन्तरता दिँदै आधुनिक र वर्तमान मूल्य, मान्यता

* सभापति, राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति

र धारणालाई समेत समावेश गर्दै माथिल्लो सभाको अभ्यास निरन्तर चलिरहेको पाइन्छ ।

नेपालको संसद विकासक्रम

नेपालको इतिहास संवैधानिक विकासको इतिहाससँगसँगै शुरू भएको पाइन्छ । भलै दुई सदनात्मक व्यवस्थापिकाको अभ्यास भने २०१६ सालदेखि भएको हो । नेपाल सरकारको वैधानिक कानून, २००४ मा श्री ३ महाराजा, राष्ट्रसभा र भारदारी सभाबाट नेपालको व्यवस्थापक सभा बन्ने व्यवस्था थियो । माथिल्लो सभा भारदारी सभामा सकभर सबै संस्था, पेशा, क्षेत्रमा विशेष योग्यताद्वारा मुलुकको गौरव बढाएका व्यक्तिहरूको ख्याल गरी श्री ३ महाराजाको निगाहमा नियुक्त २० देखि ३० जना सदस्य रहने व्यवस्था थियो ।^१

नेपालको अन्तरिम शासन विधान, २००७ ले सल्लाहाकार सभा नामको एक सदनात्मक व्यवस्थापिकाको व्यवस्था गरेको थियो । २०१५ सालको नेपाल अधिराज्यको संविधानले माथिल्लो सदनलाई महासभा र तल्लो सदनलाई प्रतिनिधि सभा नामकरण गरेको थियो । ३६ सदस्यीय महासभामा प्रतिनिधि सभाबाट निर्वाचित १८ जना र राजाबाट मनोनीत १८ जना महासभासद रहने व्यवस्था थियो ।^२

वि.सं.२०१६ सालको आमनिर्वाचनपछि गठित महासभाको पहिलो बैठक वि.सं. २०१६ साल साउन ४ गते बसेको थियो । यस सभा अन्तर्गत २ वटा मात्रै अधिवेशन सम्पन्न भएका थिए । बहुदलीय संसदीय व्यवस्थाको खारेजी गरी पञ्चायती व्यवस्था लागू गरेको नेपालको संविधान, २०१९ ले एक सदनात्मक व्यवस्थापिका (राष्ट्रिय पञ्चायत) को व्यवस्था गरेको थियो ।

वि.सं. २०४६ सालको जनआन्दोलनबाट पुनःस्थापित बहुदलीय व्यवस्थापछि नेपालमा पुनः दुई सदनात्मक व्यवस्थापिकाको शुरूआत भयो । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ मा प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभा नामक दुई सदनसहितको व्यवस्थापिकालाई संसद भन्ने व्यवस्था थियो । २०५ सदस्यीय प्रतिनिधि सभाका सदस्यहरूले निर्वाचित गरेका ३५ जना, तत्कालीन ५

१ नेपाल सरकारको वैधानिक कानून, २००४ धारा २२ को खण्ड (ख)

२ नेपालको अन्तरिम शासन विधान, २००७ को धारा १८

विकास क्षेत्रबाट ३/३ जना गरी स्थानीय निकायका जनप्रतिनिधिहरूको निर्वाचन मण्डलबाट निर्वाचित १५ जना, राष्ट्रिय जीवनका विभिन्न क्षेत्रका ख्यातिप्राप्त व्यक्तिहरू मध्येबाट श्री ५ बाट मनोनीत १० जना गरी ६० सदस्यीय राष्ट्रिय सभाको व्यवस्था थियो।^३ स्थायी सदनको रूपमा व्यवस्था गरिएको सभाको एक तिहाई सदस्यको पदावधि प्रत्येक दुई वर्षमा सकिने र सोही संख्यामा सदस्य निर्वाचित हुने व्यवस्था थियो।

वि.सं. २०५९ जेठ ८ गते राजाबाट प्रतिनिधि सभा विघटन हुँदा राष्ट्रिय सभा भने कायमै थियो। पदावधि सकिएपछि नयाँ सदस्यको निर्वाचन नभएका कारण यो सभा पनि निष्क्रिय रहन पुग्यो। वि.सं. २०६२/०६३ को जनआन्दोलनपछि पुनःस्थापित प्रतिनिधि सभामा कार्यकाल बाँकी रहेका १४ जना राष्ट्रिय सभाका सदस्यहरू अन्तरिम व्यवस्थापिका - संसदमा बहाल भई क्रियाशील भएको अवस्था थियो। अन्तरिम संविधान, २०६३ ले ३३० सदस्यीय अन्तरिम व्यवस्थापिका (पुनःस्थापित संसद) को व्यवस्था गरी सञ्चालनमा आयो। वि.सं. २०६४ र वि.सं. २०७० मा निर्वाचित संविधान सभाको कार्यकाल भरी व्यवस्थापिका - संसदको एक रूपमा एक सदनको व्यवस्था थियो।

संघीय संसदमा राष्ट्रिय सभा

नेपाली जनताबाट निर्वाचित संविधान सभाबाट संविधान निर्माण गरी वि.सं. २०७२ असोज ३ गते जारी गरिएको नेपालको संविधान अनुसार संघ प्रदेश र स्थानीय तहसहितको तीन तहको संघीय शासन व्यवस्थासहित संविधानले नै संघमा दुई सदनात्मक व्यवस्थापिकाको रूपमा संघीय संसदको व्यवस्था गऱ्यो भने प्रदेशमा एक सदनात्मक व्यवस्थापिकाको रूपमा प्रदेश सभा र स्थानीय तहमा विद्यायिकी अधिकारसहितको प्रत्यक्ष निर्वाचित कार्यपालिकाको व्यवस्था गरियो।

संविधानको भाग ८ को संघीय व्यवस्थापिका अन्तर्गत धारा ८३ मा संघीय व्यवस्थापिकाको व्यवस्था गरिएको छ। प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभा नामक दुई सदनसहितको एक संघीय संसद रहने व्यवस्था छ भने संविधानको धारा ८५ मा प्रतिनिधि सभा गठन र धारा ८६ मा राष्ट्रिय सभा गठनसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ।

^३ नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ४६

संविधानमा ५९ सदस्यीय राष्ट्रिय सभा गठन हुने व्यवस्था छ, जसअनुसार प्रदेशसभा सदस्य, गाउँपालिका अध्यक्ष र उपाध्यक्ष तथा नगरपालिकाका प्रमुख र उपप्रमुख रहेको निर्वाचक मण्डलद्वारा ५६ जना सदस्य निर्वाचित हुने व्यवस्था छ । निर्वाचन हुँदा प्रदेश सभा सदस्य र गाउँपालिका अध्यक्ष/उपाध्यक्ष तथा नगरपालिकाका प्रमुख/उपप्रमुखको मतभार फरक हुने गरी प्रत्येक प्रदेशबाट कम्तीमा तीनजना महिलासहित एकजना दलित र एकजना अपाङ्गता भएका व्यक्ति वा अल्पसंख्यकसहित आठजनाका दरले सदस्यहरू निर्वाचित हुने व्यवस्था छ । त्यसैगरी नेपाल सरकारको सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट कम्तीमा एकजना महिलासहित तीनजना सदस्यको मनोनयन गर्ने व्यवस्था छ । राष्ट्रिय सभा सदस्यको पदावधि ६ वर्ष हुने र एक तिहाई सदस्यको पदावधि प्रत्येक दुई वर्षमा समाप्त हुने व्यवस्था छ । रिक्त हुनुआगावै निर्वाचन प्रक्रियाबाट एक तिहाई सदस्य निर्वाचित गरिसकिने भएकाले यो सभा कहिल्यै रिक्त हुँदैन । त्यसैले राष्ट्रिय सभालाई स्थायी सभा पनि भनिन्छ । यसलाई माथिल्लो सभा पनि भन्ने गरिन्छ ।

आधुनिक कालमा माथिल्लो सदनलाई House of Elder, Council of State, The Second Chamber आदि नामबाट सम्बोधन गरेको पाइन्छ । सोही प्रकृतिको सभालाई संसारका अन्य देशहरूमा विभिन्न नामले चिनिन्छ । भारतमा राज्य सभा, बेलायतमा हाउस अफ लडर्स, अमेरिका र अस्ट्रेलियामा सिनेट भन्ने गरिन्छ ।

माथिल्लो सभालाई विश्वव्यापीरूपमा हेर्दा जनताको अविच्छिन्न प्रतिनिधित्व हुने थलो, पुनः विधायनको अवसर प्रदान गर्ने माध्यम, राज्यको तहगत संरचनाको सुनिश्चितता, संघीय तहबीच समन्वय गर्ने आधार, समाजका सबै वर्ग, लिङ्ग, जात जाति, सम्प्रदाय र भूगोलको सुनिश्चितता हुने अभिभावकीय निकायको अवधारणा, अनुभवीहरूको मूल्य/मान्यतालाई विधायिकी प्रक्रियामा समावेश गराउने माध्यमका रूपमा स्वीकार गरिएको देखिन्छ । संसदभित्र राष्ट्रको हरेक क्षेत्र, वर्ग, लिङ्ग, जात जाति र सम्प्रदायको समानुपातिक उपस्थिति हुन सकेमा मात्रै उनीहरूको आवाज स्थापित हुन्छ । माथिल्लो सदनलाई समाजको संरचनागत चरित्र अनुरूप नै प्रतिनिधित्व हुनुपर्दछ भन्ने मान्यता रहेको पाइन्छ । त्यसैले यस सदनलाई प्रतिनिधित्व, समावेशिता, संसदीय सर्वोच्चताको दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण मानिन्छ ।

संवैधानिक व्यवस्था अनुसार नेपालमा अभ्यास गरिएको राष्ट्रिय सभा माथिल्लो अर्थात् लर्ड्ससहस्रको सभाको रूपमा नभई निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूबाट पनि निर्वाचित सभा हो । यसलाई संघीयताको संरक्षक सभाको रूपमा लिने गरिन्छ । निर्वाचक मण्डलप्रति उत्तरदायी हुने लोकतान्त्रिक मान्यता अनुरूप यो सभा स्वभावतः स्थानीय तह र प्रदेश तहप्रति उत्तरदायी हुन्छ र छ पनि ।

तहगत राज्य संरचनाबीच संवैधानिक अन्तरसम्बन्ध

संविधानले दिएको अधिकारको प्रयोग गर्दै एकभन्दा बढी तहका सरकारले संविधानको दायरा वमोजिम कानूनी आधारमा शासन सञ्चालन गर्ने प्रणाली नै संघीय शासन प्रणाली हो । राष्ट्रको समग्र विकास र जनताका आवश्यकता तथा अपेक्षा पूरा गर्न तहगत सरकारबीच एकापसमा सहकार्य, समन्वय र साभेदारीमा कार्य गर्ने अभ्यास रहेको पाइन्छ । नेपालमा पनि यसै सिद्धान्तलाई मूल सिद्धान्तको रूपमा अंगीकार गरी तहगत अन्तरसम्बन्धलाई व्यवस्थित गरिएको छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच साभ्मा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न र आइपरेका विवाद समाधान गर्न अवलम्बन गरिने सिद्धान्त, नीति, कानून, कार्यप्रणाली र संरचना नै अन्तरतह संरचनाको मुख्य आधार हो ।

संविधानको भाग ५ धारा ५६ मा राज्यको संरचनासम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय गरी तीन तहको हुने प्रबन्ध छ । संविधानको धारा २३२ (१) मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तह बीचको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुने व्यवस्था गरिएको छ । नेपालको राज्यशक्तिको प्रयोग संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहले संविधान र कानून बमोजिम गर्ने, भौगोलिक अखण्डता, स्वाधीनता, राष्ट्रिय हित, सर्वाङ्गीण विकास, बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक लोकतान्त्रिक गणतान्त्रात्मक संघीय शासन प्रणाली, मानव अधिकार तथा मौलिक हक, कानूनी राज्य, शक्ति पृथकीकरण र नियन्त्रण तथा सन्तुलन, बहुलता र समानतामा आधारित समातामूलक समाज तथा समावेशी प्रतिनिधित्व र पहिचानको संरक्षण गर्ने व्यवस्था छ । संविधानको धारा ५७ मा राज्य शक्तिको बाँडफाँड अन्तर्गत संघको अधिकार अनुसूची- ५ मा उल्लेखित विषयको परिधिभित्र रहनेगरी

व्यवस्था गरिएको छ । प्रदेशको अधिकार अनुसूची- ६ मा उल्लेखित विषयमा केन्द्रित हुने र स्थानीय तहको अधिकार अनुसूची- ८ मा उल्लेखित विषय अनुरूप हुनेगरी प्रबन्ध गरिएको छ । त्यसैगरी संघ र प्रदेशको साभा अधिकार अनुसूची- ७ मा, संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साभा अधिकार अनुसूची- ९ मा उल्लेखित विषयहरू संघीय कानून, प्रदेश कानून र गाउँ सभा वा नगर सभाले बनाएको कानूनबमोजिम हुने व्यवस्था छ ।

यसरी कानून निर्माण गर्दा प्रदेश सभा, गाउँ सभा वा नगर सभाले कानून बनाउँदा संघीय कानूनसँग नबाफिने गरी बनाउनुपर्ने र प्रदेश सभा, गाउँसभा वा नगर सभाले बनाएका कानून संघीय कानूनसँग बाफिएमा बाफिएको हदसम्म अमान्य हुने व्यवस्था छ । त्यसैगरी गाउँ सभा र नगर सभाले कानून बनाउँदा प्रदेश कानूनसँग नबाफिने गरी बनाउनु पर्छ । गाउँ सभा र नगर सभाले बनाएका कानून प्रदेश कानूनसँग बाफिएमा बाफिएको हदसम्म अमान्य हुने व्यवस्था छ । संविधानको व्यवस्था अनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकार सूची वा साभा सूचीमा उल्लेख नभएको वा संविधानमा कुनै तहले प्रयोग गर्नेगरी नतोकिएको अवशिष्ट अधिकार विषयमा संविधानको धारा ५८ वमोजिम संघको अधिकार हुने व्यवस्था छ ।

संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको आफ्नो अधिकारभित्रको आर्थिक अधिकारसम्बन्धी विषयमा कानून बनाउने, वार्षिक बजेट बनाउने, निर्णय गर्ने, नीति तथा योजना तयार गर्ने र त्यसको कार्यान्वयन गर्ने संघको साभा सूचीका विषयमा र आर्थिक अधिकारका अन्य क्षेत्रमा प्रदेशलाई समेत लागू हुनेगरी आवश्यक नीति, मापदण्ड र कानून बनाउन सक्ने साथै संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आ आफ्नो तहको बजेट बनाउने व्यवस्था धारा ५९ मा छ । तीनै तहले प्राकृतिक स्रोतको प्रयोग वा विकासबाट प्राप्त भएको लाभको समन्यायिक वितरणको व्यवस्था गर्नुपर्छ । त्यस्तो लाभको निश्चित अंश, रोयल्टी, सेवा वा वस्तुको रूपमा परियोजना प्रभावित क्षेत्र र स्थानीय समुदायलाई कानूनबमोजिम वितरण गर्नुपर्छ । तीनै तहले प्राकृतिक स्रोतको उपभोग गर्दा स्थानीय समुदायले लगानी गर्न चाहेमा लगानीको प्रकृति र आकारको आधारमा कानून बमोजिमको अंश लगानी गर्न प्राथमिकता दिनुपर्नेछ । साथै वैदेशिक सहायता र ऋण लिने अधिकार

नेपाल सरकारमा निहीत हुने व्यवस्था छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको बजेट घाटा व्यवस्थापन तथा अन्य वित्तीय अनुशासन सम्बन्धी व्यवस्था संघीय कानूनबमोजिम हुने प्रबन्ध गरिएको छ ।

संविधानको धारा ६० मा राजस्व स्रोतको बाँडफाँडबारे व्यवस्था छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो आर्थिक अधिकार क्षेत्रभित्रको विषयमा कर लगाउन र ती स्रोतहरूबाट राजस्व उठाउन सक्ने व्यवस्था छ । तर, साभा सूचीभित्रको विषयमा र कुनै पनि तहको सूचीमा नपरेका विषयमा कर लगाउने र राजस्व उठाउने व्यवस्था नेपाल सरकारले निर्धारण गरेबमोजिम हुन्छ भने नेपाल सरकारले संकलन गरेको राजस्व संघ, प्रदेश र स्थानीय तहलाई न्यायोचित वितरण गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्छ । प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस बमोजिम हुने व्यवस्था छ ।

नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताको आधारमा प्रदेश कानूनबमोजिम वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्छ । प्रदेशले नेपाल सरकारबाट प्राप्त अनुदान र आफ्नो स्रोतबाट उठ्ने राजस्वलाई मातहतको स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा प्रदेश कानूनबमोजिम वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्छ । नेपाल सरकारको संघीय सञ्चित कोषबाट प्रदान गर्ने सर्शत अनुदान, समपूरक अनुदान वा अन्य प्रयोजनका लागि दिने विशेष अनुदान वितरणसम्बन्धी व्यवस्था संघीय कानूनबमोजिम हुने व्यवस्था छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच राजस्वको बाँडफाँड गर्दा सन्तुलित र पारदर्शीरूपमा गर्नुपर्छ । राजस्वको बाँडफाँड सम्बन्धी संघीय ऐन बनाउँदा राष्ट्रिय नीति, राष्ट्रिय आवश्यकता, प्रदेश र स्थानीय तहको स्वायत्तता, प्रदेश र स्थानीय तहले जनतालाई पुर्याउनु पर्ने सेवा र उनीहरूलाई प्रदान गरिएको आर्थिक अधिकार, राजस्व उठाउन सक्ने क्षमता, राजस्वको सम्भाव्यता र उपयोग, विकास निर्माणमा गर्नुपर्ने सहयोग, क्षेत्रीय असन्तुलन, गरिबी र असमनताको न्यूनीकरण, वञ्चितीकरणको अन्त्य, आकस्मिक कार्य र अस्थायी आवश्यकता पूरा गर्न सहयोग गर्नुपर्ने विषयहरूमा ध्यान दिनुपर्ने स्पष्ट संवैधानिक व्यवस्था छ ।

तहगत कानूनी अन्तरसम्बन्ध

संविधानको धारा २३५ को उपधारा १ बमोजिम संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह बीचको सम्बन्ध संघीय कानूनबमोजिम हुने व्यवस्था अनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच सहकार्य र समन्वयलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन संघीय संसदले संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय र अन्तरसम्बन्ध), ऐन, २०७७ जारी गरी कार्यान्वयनमा रहेको छ । यो ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयनसँग संघीयता कार्यान्वयनको प्रभावकारिता जोडिएको छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको समन्वय तथा अन्तरसम्बन्धलाई व्यवस्थित गर्न संघीय संसदले जारी गरेको ऐनको प्रस्तावनामा नै मुलुकले अङ्गीकार गरेको बहुलवादमा आधारित बहुदलीय प्रतिष्पर्धामा संघीय लोकतान्त्रिक गणतान्त्रिक शासन प्रणालीको सुदृढीकरणका लागि नेपालको संविधान बमोजिम राज्य शक्तिको प्रयोग गर्न संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व वा समन्वय र पारस्परिक सहयोगको आधारमा व्यवस्थित गर्न संघीय संसदले यो ऐन बनाएको हो भन्ने व्यवस्था छ । संविधानको धारा २३२ ले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच सम्बन्धका विभिन्न आधारहरू उल्लेख गरेको छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय र अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७ को दफा ३(१) ले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको सम्बन्धका आधारहरू निम्नानुसार तय गरेको छः

- राष्ट्रिय हितका आधारभूत विषय,
- राष्ट्रिय गौरव र एकताको संरक्षण,
- राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति र दायित्वको पालना एवं कार्यान्वयन,
- मौलिक हकको कार्यान्वयन,
- राष्ट्रिय नीतिको सम्मान तथा कार्यान्वयनमा योगदान,
- संविधानका व्यवस्थाहरूको समग्रता र सामञ्जस्य,
- लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यतामा आधारित समाजवाद उन्मुख अर्थतन्त्र निर्माण,
- संविधानको अधीनमा रही साभा हित र सरोकारको विषयमा अधिकारको प्रयोग गर्दा अर्को तहको अस्तित्व र कार्यगत स्वायत्तताको सम्मान,

- नेपाली नागरिकबीच समान व्यवहार र सुरक्षा,
- कानून, नीति र न्यायिक वा प्रशासनिक निर्णय कार्यान्वयनमा आपसी समन्वय, परामर्श, सहयोग तथा सूचनाको आदानप्रदान,
- प्राकृतिक तथा भौतिक स्रोतको संरक्षण,
- प्राकृतिक, भौतिक तथा वित्तीय स्रोतको दिगो व्यवस्थापन र लाभको न्यायोचित वितरण,
- भ्रष्टाचार निवारण र सुशासन प्रवर्द्धन,
- पारस्परिक सहयोग र सहकार्य,
- समानुपातिक समावेशी तथा सहभागितामूलक शासन व्यवस्था अवलम्बन,
- नागरिकलाई प्रदान गर्ने सेवाको प्रभावकारिता,
- व्यापार, वस्तुको ढुवानी र सेवाको विस्तारमा आपसी सहयोग र समन्वय,
- संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध कायम गर्ने सम्बन्धमा प्रचलित कानूनमा व्यवस्थाअनुसार हुने भनिएको छ ।

राष्ट्रिय सभाका समितिहरू, कार्य क्षेत्र र अन्तरसम्बन्ध

संविधानको धारा १०४ को उपधारा (१) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरि राष्ट्रिय सभाले आफ्नो कार्य सञ्चालन गर्न, बैठकको सुव्यवस्था कायम राख्न र समितिहरूको गठन, काम, कारवाही तथा सदन वा समितिको कार्यविधि नियमित गर्न राष्ट्रिय सभा नियमावली बनाएको छ । राष्ट्रिय सभाको नियमित कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन राष्ट्रिय सभा अन्तर्गत विषयगत समिति र विशेष समिति गठन र सञ्चालन हुने व्यवस्था छ । समितिहरूको काम भनेको सरकारलाई सभाप्रति उत्तरदायी तथा जवाफदेही बनाउन सरकारबाट भए/गरेका काम कारवाहीको अनुगमन र मूल्याङ्कन गरी आवश्यक निर्देशन वा राय सल्लाह दिन समेतका लागि सभामा विषयगत समिति रहने व्यवस्था छ । नियमावलीले तहगत अन्तरसम्बन्धलाई समितिगत रूपमा देहाय वमोजिम व्यवस्था गरेको पाइन्छः

राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५	राष्ट्रिय सभा (दोस्रो संशोधन) नियमावली, २०८०
<p>१. दिगो विकास तथा सुशासन समिति</p> <p>कार्यक्षेत्र: नेपाल सरकारले अख्तियार गरेको दिगो एवं सन्तुलित विकास र सुशासन प्रबर्द्धन सम्बन्धी विषय</p>	<p>१. विकास, आर्थिक मामिला तथा सुशासन समिति</p> <p>कार्यक्षेत्र: विकास, योजना, आयोजना, दिगो विकास, समन्वयायिक एवं सन्तुलित विकास लगानी, जनसंख्या व्यवस्थापन, नेपालको अर्थव्यवस्था, सार्वजनिक वित्त, पूर्व बजेट छलफल, शासकीय सुधार तथा सुशासन प्रबर्द्धन, सूचना प्रविधि तथा नव प्रवर्तनसम्बन्धी विषय र सम्वद्ध निकाय</p>
<p>२. विधायन व्यवस्था समिति</p> <p>कार्यक्षेत्र: सभामा प्राप्त विधेयकमाथि छलफल तथा विधेयक व्यवस्थापन, ऐन कार्यान्वयन, मापन तथा अध्ययन र अनुसन्धानसम्बन्धी विषय</p>	<p>२. विधायन व्यवस्थापन समिति</p> <p>कार्यक्षेत्र: विधेयकमाथि छलफल तथा विधेयक व्यवस्थापन, ऐन कार्यान्वयन मापन तथा अध्ययन, अनुसन्धान र संघीय एकाइहरूबीच विधायिकी अन्तरसम्बन्धी विषय र सम्वद्ध विषय</p>
<p>३. प्रत्यायोजित व्यवस्थापन तथा सरकारी आश्वासन समिति</p> <p>कार्यक्षेत्र: प्रत्यायोजित व्यवस्था तथा सरकारी आश्वासन सम्बन्धी कार्य र राष्ट्रिय महत्त्वका दस्तावेज अभिलेख व्यवस्थापन सम्बन्धी विषय</p>	<p>३. सार्वजनिक नीति तथा प्रत्यायोजित विधायन समिति</p> <p>कार्यक्षेत्र: सार्वजनिक नीति, प्रत्यायोजित विधायन, सरकारी आश्वासन सम्बन्धी कार्य, राष्ट्रिय महत्त्वका दस्तावेज, अभिलेख व्यवस्थापन, ऐतिहासिक एवं पुरातात्विक सम्पदा सम्बन्धी विषय र सम्वद्ध निकाय</p>

राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५	राष्ट्रिय सभा (दोस्रो संशोधन) नियमावली, २०८०
<p>४. राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति</p> <p>कार्यक्षेत्र: तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय, राष्ट्रिय सम्पदा, मानव अधिकार तथा परराष्ट्र सम्बन्ध, सन्धि सम्झौता कार्यान्वयनको व्यवस्था, समन्वयिक विकासको अवस्था, पिछडिएको क्षेत्र, समुदाय, संस्कृति, राष्ट्रिय गौरवका आयोजना, राष्ट्रिय सुरक्षा र सवैधानिक आयोगसम्बन्धी विषय</p>	<p>४. संघीयता सवलीकरण तथा राष्ट्रिय सरोकार समिति</p> <p>कार्यक्षेत्र: राज्यको तहगत संरचनामा समन्वय र सवलीकरण, राजनीतिक, वित्तीय तथा प्रशासनिक संघीयता, राष्ट्रिय गौरवका आयोजना, राष्ट्रिय सम्पदा र प्राकृतिक स्रोत, सामाजिक न्याय, मानव अधिकार, परराष्ट्र सम्बन्ध, सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयन, राष्ट्रिय सुरक्षा, संवैधानिक निकाय, श्रम रोजगार, उपभोक्ता हित, शान्ति प्रक्रिया, विपद् व्यवस्थापन, सामाजिक सदभाव, शिक्षा, स्वास्थ्य, समावेशीकरण, लैङ्गिक मामिला, पिछडिएको क्षेत्र, समुदाय तथा संस्कृति सम्बन्धी विषय र सम्वद्ध निकाय</p>

विषयगत समिति र तहगत अन्तरसम्बन्धलाई व्यवस्थित गर्न राष्ट्रिय सभा नियमावलीमा विभिन्न प्रावधानहरूको व्यवस्था गरिएको छ, जसलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ:

- विषयगत समितिको नाम र कार्यक्षेत्रमा तहगत अन्तरसम्बन्धलाई विशेष जोड
- चारवटै समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार अन्तर्गत समितिको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने जुनसुकै विषयमा जनताको राय, सुभावा तथा प्रतिक्रिया प्राप्त गर्नका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा समेत संसदीय सार्वजनिक सुनुवाई गर्ने र सम्बन्धित निकायलाई आवश्यक निर्देशन दिने व्यवस्था

- संघीय इकाइहरूबीच विधायिकी अन्तरसम्बन्धलाई प्रभावकारी बनाउन कानून निर्माणका क्रममा समन्वय गर्ने र संघ तथा प्रदेश वा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकार सूचीभित्रका विषयमा कानून बनाउँदा सम्बन्धित सरोकारवालाको सुभाव लिने व्यवस्था
- प्रदेश र स्थानीय तहको कानून निर्माण प्रक्रियाका सम्बन्धमा अध्ययन गर्ने र असल अभ्यासको आदानप्रदान गर्ने
- राज्यको तहगत संरचनामा समन्वय गर्ने र राजनीतिक, वित्तीय तथा प्रशासनिक संघीयताको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा भएका काम कारबाहीको अनुगमन र मूल्यांकन गरी आवश्यक निर्देशन दिने व्यवस्था
- राष्ट्रिय सभाका अध्यक्ष, उपाध्यक्ष र प्रदेश सभाका सभामुख तथा उपसभामुखहरू बीच, राष्ट्रिय सभाका समिति र प्रदेशका समितिहरूबीच समन्वय बैठक सम्बन्धी गर्ने सम्बन्धी व्यवस्था
- सम्बन्धित प्रदेशबाट निर्वाचित सदस्यहरूले प्रदेश सभा सदस्य र स्थानीय तहका प्रमुख तथा उपप्रमुखसँग समन्वय बैठक गरी विभिन्न विषयमा छलफल तथा अन्तर्क्रिया गर्न सक्ने व्यवस्था
- समन्वय बैठकमा संघीयताको कार्यान्वयन, व्यवस्थापिका सम्बद्ध मामिला, संघीय मामिला एवं अन्तरतह समन्वय लगायतका विषयमा छलफल हुने र घोषणापत्र मार्फत नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारको ध्यानाकर्षण गराउन सक्ने व्यवस्था
- सदस्यले आफ्नो निर्वाचन क्षेत्रभित्र विकास निर्माण, शान्ति, सुव्यवस्थालगायतका कामहरूको अनुगमन, निरीक्षण र मूल्याङ्कन गरी सामूहिकरूपमा सदस्यको तर्फबाट कुनै एक सदस्यले सभासमक्ष प्रतिवेदन पेश गर्न सक्ने व्यवस्था ।

उल्लेखित प्रावधानबाट तहगत अन्तरसम्बन्धका विषयमा देखा परेका व्यवधानहरूको पहिचान गर्न र देखा परेका समस्यालाई समाधान गर्न सहज हुने स्पष्ट छ ।

निष्कर्ष

नयाँ संविधान निर्माणको ८ वर्ष र संघीयता कार्यन्वयनको ६ वर्ष नाघ्दा पनि हामी अझै यसको परीक्षणकै क्रममा छौं । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वयका लागि केही नयाँ कानून निर्माण र केही कानून परिमार्जन गर्नुपर्ने अवस्था छ । राजस्व तथा स्रोत साधनको उचित बाँडफाँड हुन सकेको छैन । प्रदेश र स्थानीय तह संघीय सञ्चित कोषबाट प्रदान गरिने सर्शत अनुदान, समपूरक अनुदान वा अन्य प्रयोजनका लागि दिइने विशेष अनुदानमा निर्भर छन् । संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय र अन्तरसम्बन्ध) ऐन २०७७ जारी भई कार्यन्वयनमा रहेपनि यसको प्रभावकारी कार्यन्वयन हुन सकेको छैन । यसको प्रभावकारी कार्यन्वयनमा सम्बन्धित सबै पक्षले ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

संघीय व्यवस्थाभित्रको खासगरी बीचको तह अर्थात प्रदेशका सम्बन्धमा जनस्तरबाट विभिन्न खालका प्रश्न उठिरहेका बेला संघीयतालाई बलियो बनाउनका लागि पनि यो ऐनको प्रभावकारी कार्यन्वयन आवश्यक छ । यसका साथै नागरिस्तरबाट उठेका प्रश्नहरूको जवाफ व्यवहारबाट दिनु जरुरी छ । हाम्रा शासकीय संरचनाहरूमा देखिएका कमीकमजोरीलाई सुधार गर्दै मितव्ययी व्यवहार, जनमैत्री तथा उत्तरदायी शासन र नागरिकमैत्री सेवा प्रवाह नै जवाफका आधार हुन् ।

राष्ट्रिय सभाले हेर्नुपर्ने महत्त्वपूर्ण विषय भनेको तीन तहका सरकारबीच समन्वयको स्थिति हो । राष्ट्रिय सभा सदस्यको चयन नै प्रदेश र स्थानीय तहका जनप्रतिनिधिबाट हुन्छ । सोही कारण पनि आफ्ना मतदाताप्रति उत्तरदायी हुनु सम्पूर्ण सदस्यको कर्तव्य हो । सभाबाट पहिलो पटक ६ वर्षे कार्यकाल पूरा गरी सदस्यहरू बिदा हुँदै गर्दा विगतको अनुभव र अभ्यासका आधारमा राष्ट्रिय सभा नियमावलीको संशोधन मार्फत तहगत सरकारको बिचमा समन्वय र संघीयता कार्यन्वयनमा राष्ट्रिय सभाको भूमिकालाई अझ प्रभावकारी बनाउन संरचनागत र नीतिगत प्रबन्धहरू गरिएका छन् । संघीयता सम्बन्धी विषय हेर्ने संघीयता सवलीकरण तथा राष्ट्रिय सरोकार समितिको प्रबन्ध गरी सोही अनुरूप कार्यक्षेत्रको प्रबन्ध गरिएको छ । यसले स्थानीय र प्रदेश तहका समस्या केन्द्रसम्म ल्याएर संघीय सरकारका सम्बन्धित निकायहरूलाई जानकारी गराउन तथा

संसदीय विषयगत समितिबाट निर्देशन दिई कार्यान्वयन गराउन सहज हुने देखिन्छ । नियमावलीको सफल कार्यान्वयन नै अबको आवश्यकता हो ।

सन्दर्भ सामाग्री

- नेपालको संविधान
- नेपाल सरकारको वैधानिक कानून, २००४
- नेपालको अन्तरिम शासन विधान, २००७
- अधिराज्यको संविधान, २०१५
- नेपालको संविधान, २०१९
- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७
- अन्तरिम संविधान, २०६३
- संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय र अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७
- राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५
- राष्ट्रिय सभाका दुई वर्ष, २०७६
- राष्ट्रिय सभाका दुई वर्ष, २०७८
- संसदमा समिति प्रणाली (राष्ट्रिय सभा विशेष), २०७८



वित्तीय संघीयताको सवालमा योजना तथा कार्यक्रमहरूको चिरफार



खिमलाल देवकोटा

भूमिका

कुनै पनि मुलुकको राज्यको शक्तिलाई दुई वा दुई भन्दा बढी संघीय इकाइहरूका बीच बाँडफाँड गरी शासन प्रणाली सञ्चालन गर्ने पद्धतीलाई संघीयता भनिन्छ । विकेन्द्रिकृत शासन प्रणालीमा माथिल्लो सरकारले तल्लो सरकारलाई कानून माफर्त अधिकारहरू हस्तान्तरण गर्छ । तर, संघीयतामा माथिल्लो सरकार होस् वा तल्लो, जसलाई संविधानले नै अधिकारहरूको किटान गर्छ । संघीयतामा कार्यपालिका, व्यवस्थापिका र न्यायपालिकाको अधिकारलाई सरकारका तहहरूका बीचमा विभाजन गरिएको हुन्छ । नेपालको सन्दर्भमा संविधानको धारा ५६ अनुसार राज्यशक्तिको प्रयोग संघीय इकाइ (सघ, प्रदेश र स्थानीय तह) ले गर्ने भन्ने व्यवस्था छ । संविधानको धारा ५७ ले संघीय इकाइका बीचमा राज्यशक्तिको विभाजन गरेको छ । अधिकार क्षेत्रका रूपमा तीनै तहका बीच एकल अधिकार र साभ्भा अधिकारका सूची छन ।

संघीयताका मूलतः तीनवटा आयमहरू छन् । राजनीतिक संघीयता, प्रशासनिक संघीयता र वित्तीय संघीयता । राजनीतिक संघीयताको चर्चा गर्दा मुलुकका राज्यसंरचनामा नै उथलपुथल भएको छ । एकात्मक व्यवस्थाको केन्द्रिकृत संरचना अहिले तीन तहको संरचनामा विभक्त छ । २०७४ र २०७९ को निर्वाचनका कारण तीनै तह क्रियाशील छन । आवधिक निर्वाचनका कारण नागरिकले लोकतन्त्रको अभ्यास गर्न पाएका छन । विधिको शासनको प्रारम्भ भएको छ । महिला, दलित लगायत पछाडि परेका/पारिएका वर्ग, समुदाय र क्षेत्रको प्रतिनिधीको सुनिश्चितता छ । संसद लगायत राज्यका हरेक अंग र निकायहरूमा महिलाहरूको ठूलो

उपस्थिति छ । मुलुकमा राजनीतिक स्थायित्व छ । राजनीतिक दलहरूले आफ्ना राजनीतिक सँगठनहरूलाई पनि संघीयताको भावना अनुसार विस्तारै रूपान्तरित गर्दैछन । प्रशासनिक संघीयताको चर्चा गर्दा साविकका करिव एक लाख निजामती कर्मचारीहरू संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा समायोजित भएका छन । सिंहदरवारभन्दा बाहिर नगएका उच्चपदस्थ कर्मचारीहरू अहिले प्रदेश र स्थानीय तहमा छन । सिंहदरवारमा केन्द्रित राज्यका कैयौं संरचनाहरू प्रदेश र पालिकास्तरमा भरेका छन् । सदरमुकाममा केन्द्रित विषयगत निकायहरू पलिकामा छन ।

वित्तीय संघीयता वित्तीय स्रोत र साधन (काम सहित) को न्यायोचित बाँडफाँड लगायतसँग सम्बन्धित छ । कामलाई दामले पछ्याउनु पर्दछ भन्ने सामान्य अर्थात् सिद्धान्त छ । चाहे एकात्मक व्यवस्था होस् चाहे संघात्मक, काम भएपछि यसलाई पुरा गर्न दाम चाहिन्छ । दामको प्राप्ति कर, सेवा शुल्क, प्राकृतिक साधन र स्रोतको रोयल्टी, वित्तीय हस्तान्तरण, ऋण, आदिका रूपमा प्राप्त हुन्छ । एकात्मक व्यवस्थाका ६० प्रतिशत भन्दा धेरै कामको जिम्मेवारी प्रदेश र स्थानीय तहमा रहेको बुझिन्छ ।

वित्तीय संघीयताकै चर्चा गर्दा यसका चारवटा पाटा छन् । ती पाटाहरूमा खर्च जिम्मेवारीको बाँडफाँट (कुन काम कुन तहको सरकारले गर्ने भन्ने लगायतका विषय), राजश्व अधिकार (कुन कर राजश्व कुन तहको सरकारलाई दिने), अन्तर सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण (के कस्ता अनुदान तल्ला तहका सरकारलाई दिने) र आन्तरिक ऋण (कुन तहको सरकारले के कति ऋण लिन पाउने) हुन् । नेपालको सन्दर्भमा राजश्व बाँडफाँट (मूल्य अभिवृद्धि कर र आन्तरिक उत्पादनबाट उठेको अन्त शुल्क रकमको बाँडफाँट) र प्राकृतिक स्रोतको परिचालन तथा बाँडफाँट (कुन तहका सरकारले के कस्ता र कुन रूपमा प्राकृतिक साधनको परिचालन गर्न पाउने) लाई पनि वित्तीय संघीयताको पाटोका रूपमा लिने गरिएको छ । यसैगरी लेखापरीक्षण व्यवस्थापनलाई पनि वित्तीय संघीयताको पाटाका रूपमा बुझ्न समेत जरूरी छ । आलेख वित्तीय संघीयताको महत्वपूर्ण पाटोको रूपमा रहेको वित्तीय हस्तान्तरणसँग सम्बन्धित छ । वित्तीय हस्तान्तरणमा पनि शर्त अनुदानमा केन्द्रित छ । तथ्यगत प्रस्तुती लगायतका लागि आर्थिक वर्ष ०८० ।८१ को बजेटमा उल्लेखित योजना तथा कार्यक्रमहरूलाई आधार

मानिएको छ । शर्त अनुदान, योजना तथा कार्यक्रममा केन्द्रित भएतापनि वित्तीय संघीयताका अवयवहरूका वारेमा पनि चर्चा छ । प्रदेश र स्थानीय तहको वित्तीय स्रोतको सामान्य चर्चा पनि आलेखमा छ ।

प्रदेश र स्थानीय तहको वित्तीय स्रोत

प्रदेशको कर राजश्व अधिकारमा घर जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर, मनोरञ्जन कर, विज्ञापन कर, पर्यटन, कृषि आयमा कर, सेवा शुल्क दस्तुर र दण्ड जरिवाना हुन् । यसैगरी स्थानीय तहको कर राजश्व अधिकारमा सम्पत्ति कर, घर बहाल कर, घर जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर, सेवा शुल्क दस्तुर, पर्यटन शुल्क, विज्ञापन कर, व्यवसाय कर, मनोरञ्जन कर, भूमिकर, मालपोत र दण्ड जरिवाना हुन् । तर प्रदेश र स्थानीय तहका कैयौं राजश्व अधिकार वाफिएका वा दोहोरिएका छन् । एकल एकल अधिकार सूचीमा छन् । यसको समस्या समाधानका लागि एकल कर प्रशासन विधि अपनाइएको छ । यसका लागि जुन तहले करसंकलन गर्छ, उसले ६० प्रतिशत राखी बाँकी ४० प्रतिशत अन्य निकायलाई वितरण गर्छ । उदाहरणका लागि सवारी साधन कर प्रदेशले संकलन गर्छ । ४० प्रतिशत सम्वन्धित पालिकालाई राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले वनाएको सूत्रमा राखेर वितरण गर्छ । घर जग्गा रजिष्ट्रेशन पालिकाले संकलन गर्छ । ४० प्रतिशत प्रदेशलाई वितरण गर्छ । दोहोरिएका कर अधिकारको कानून वनाउने अधिकार भने प्रदेशको छ । पर्वतारोहरण, विद्युत, वन, खानी तथा खनिज, पानी तथा अन्य प्राकृतिक साधनबाट प्राप्त रोयाल्टी तीनै तहको सरकारको साझा अधिकार सूचीमा छ । अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ अनुसार यसबाट प्राप्त रोयाल्टीको २५/२५ प्रतिशत प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्छन् ।

यसैगरी यसै ऐन अनुसार प्रदेश र स्थानीय तहले मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तशुल्कको (आन्तरिक उत्पादन) १५/१५ प्रतिशत प्राप्त गर्ने व्यवस्था छ । वित्तीय हस्तान्तरणका रूपमा प्रदेश र स्थानीय तहले वित्तीय समानीकरण अनुदान, शर्त अनुदान, विशेष अनुदान र समपुरक अनुदान प्राप्त गर्ने संवैधानिक व्यवस्था छ । नेपालको संविधानको सुन्दर पक्ष भनेको प्रदेशले

पनि स्थानीय तहलाई वित्तीय हस्तान्तरण गर्नुपर्ने संवैधानिक व्यवस्था छ । वित्तीय हस्तान्तरणका सम्बन्धमा सरकारलाई राय सुभाषण लगायतका लागि संविधानमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको व्यवस्था समेत छ । स्थानीय तहको संक्षिप्त वित्तीय स्रोतको विवरण तालिका १ मा छ । तालिका अनुसार वित्तीय स्रोतमा अनुदानको हिस्सा सबैभन्दा धेरै ५०.३९ प्रतिशत छ ।

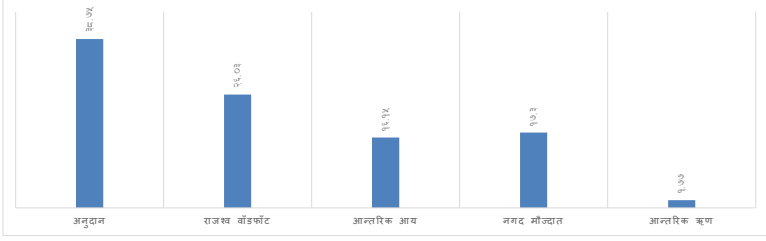
तालिका १: स्थानीय तहको वित्तीय स्रोत (रु अर्ब), आर्थिक वर्ष ०७८/७९

विवरण	रकम रु अर्ब	प्रतिशत
अनुदान (प्रदेशले गर्ने अनुदान वितरण सहित)	३३२.०७	५०.३९
राजश्व -प्रदेशले गर्ने बाँडफाँट सहित)	९०.३	१३.७०
आन्तरिक आय	३५.७५	५.४५
नगद मौज्जात	१००.१८	१५.२०
अन्य आय	१००.७२	१५.२८
जम्मा	६५९.०२	१००.००

स्रोत : महालेखा परीक्षकको ६० औं वार्षिक प्रतिवेदन, २०७९ का आधारमा विश्लेषण

प्रदेशको वित्तीय स्रोतको चर्चा गर्दा, आर्थिक वर्ष ०८०।८१ मा सबै प्रदेशको कुल बजेट रु २ खर्व ७९ अर्ब ६२ करोड छ । यो प्रदेशको प्रस्तावित कुल खर्चको बजेट हो । स्थानीय तहका सम्बन्धमा सबै ७५३ को विवरण उपलब्ध हुन नसकेका कारण महालेखा परीक्षकको प्रतिवेदनलाई आधार मानिएको हो । तर प्रदेशका सन्दर्भमा चालु आर्थिक वर्ष ०८०।८१ मा बजेट प्रस्तुत गर्दाको वखत नै विवरण संकलन गरेर आधार मानिएको हो । प्रदेशको कुल बजेटमा विभिन्न क्षेत्रको योगदानको प्रतिशत ग्राफ चित्र १ मा छ । जस अनुसार प्रदेशको कुल बजेटमा अनुदानको हिस्सा करिब ३९ प्रतिशत छ । राजश्व बाँडफाँटको भार २६ प्रतिशत छ भने आन्तरिक आयको हिस्सा १६.१५ प्रतिशत छ ।

ग्राफ चित्र १ प्रदेशको वित्तीय स्रोत (प्रतिशतमा), आर्थिक वर्ष ०८०/८१



स्रोत: सबै ७ वटै प्रदेशको बजेटका आधारमा विश्लेषण

वित्तीय हस्तान्तरणको विश्लेषण

नेपालको संघीयता कार्यजिम्मेवारीमा निक्षेपित र राजश्व अधिकारमा केन्द्रिकृत रहेको विभिन्न अध्ययन प्रतिवेदनमा छ । कार्यजिम्मेवारी र आन्तरिक वित्तीय स्रोतको खाडल पूर्तिका लागि संविधानमा नै वित्तीय हस्तान्तरणको व्यवस्था छ । स्थानीय तहको वित्तीय स्रोतमा अनुदानको भार सबैभन्दा धेरै रहेको तालिका १ बाट पुष्टि हुन्छ । स्थानीय तहको कुल आयमा वित्तीय हस्तान्तरण अनुदानको हिस्सा ५० प्रतिशत छ । राजश्व बाँडफाँटलाई पनि वित्तीय हस्तान्तरण मान्ने हो भने यसको हिस्सा ६४ प्रतिशत हुन्छ । प्रदेशको पनि स्थिती यस्तै हो । अनुदान र राजश्व बाँडफाँट जोडदा ६५ प्रतिशत हुन्छ । स्थानीय र प्रदेश दुवैमा नगद मौज्जातको हिस्सा उल्लेखनीय छ । नगद मौज्जातमा अगिल्लो वर्ष खर्च गर्न नसकेको रकमलाई लिने चलन छ । यस्तो रकम अधिकाँश वित्तीय हस्तान्तरणकै रहेको अनुमान छ । खर्च नगरी रकम सादै लग्ने प्रवृत्तिमा सुधार जरूरी छ ।

नेपाल सरकारको बजेट बक्तव्यमा उल्लेखित विवरण अनुसार आर्थिक वर्ष ०७५/७६ देखि आर्थिक वर्ष ०८०/८१ सम्म प्रदेश र स्थानीय तहका लागि विनियोजित सबै खालको अनुदानको विवरण तालिका २ र समग्र अनुदान वितरणको विवरण तालिका ३ मा छ । तालिका २ अनुसार ६ वर्षमा प्रदेशको औषत अनुदान रू १ खर्व १२ अर्व र स्थानीय तहको रू २ खर्व ६१ अर्व छ ।

तालिका २ नेपाल सरकारबाट प्रदेश र स्थानीय तहमा गरिएको अनुदान बाँडफाँडको विवरण

आ.व.	कुल अनुदान (रु अर्व)		कुल बजेटसँग समानीकरण अनुदानको प्रतिशत		कुल अनुदानमा समानीकरण अनुदानको प्रतिशत		कुल अनुदानमा सशर्त अनुदानको प्रतिशत	
	प्रदेश	स्थानीय	प्रदेश	स्थानीय	प्रदेश	स्थानीय	प्रदेश	स्थानीय
०७५/७६	१२३	२०५	३।८३	६।४४	४०।७५	४१।३८	५१।१५	५३।७४
०७६/७७	११०	२२४	३।६१	५।८७	५०।३४	४०।१७	४०।५६	५५।३७
०७७/७८	१००	२६३	३।७४	६।१४	५५।२६	३४।४०	३६।४०	६१।१९
०७८/७९	१०४	२८३	३।५२	५।७४	५५।८९	३३।४७	३४।५९	६१।२३
०७९/८०	१२९	२९९	३।४२	५।५८	४७।४५	३३।४०	४४।१६	६१।१२
०८०/८१	१०५	२९५	३।३५	४।९९	५५।८४	२९।६१	३४।००	६५।०४
औषत	११२	२६१	३।५६	५।७५	५०।४७	३४।८७	४०।६३	६०।११

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, बजेट भाषणमा आधारित विवरणबाट विश्लेषित

अनुदान वितरणको सामान्य सिद्धान्त अनुसार कुल बजेट वा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपातसँग वित्तीय समानीकरण अनुदानको अनुपात बढ्ने र सशर्त अनुदानको अनुपात घट्नु पर्दछ । तर स्थिती ठिक विपरित छ । स्थानीय तहको सन्दर्भमा त स्थिती भयानक छ । तालिका २ अनुसार कुल अनुदानमा सशर्त अनुदानको हिस्सा ६० प्रतिशत छ । समानीकरण अनुदानको हिस्सा करिव ३५ प्रतिशत मात्र छ । अझ आर्थिक वर्ष ०८०।८१ मा त सशर्त अनुदानको हिस्सा ६५ प्रतिशत छ । प्रदेश र स्थानीय तहका बीचको तुलना गर्दा प्रदेश तहमा केही अपवाद वाहेक समानीकरण अनुदान वढ्दो क्रममा छ । तर वजेटसँग तुलना गर्दा भने स्थिती सन्तोषजनक छैन । जस्तो आर्थिक वर्ष ०७९।८० मा कुल बजेटसँगको प्रतिशत ५.५८ थियो । आर्थिक वर्ष ०८०।८१ मा घटेर ४.९९ प्रतिशत छ । स्थानीय तह र प्रदेशको समग्रताको चर्चा गर्दा आर्थिक वर्ष ०७५ ।७६ मा कुल अनुदान रु ३

१ बजेट पुस्तिकामा उल्लेखित अनुमानित विवरण मात्र

खर्व २८ अर्व थियो । अनुदान रकम प्रत्येक वर्ष वढदै आर्थिक वर्ष ०८० ।८१ मा रू ४ खर्व पुगेको छ । औषतमा स्थानीय तह र प्रदेशले रू ३ खर्व ७३ अर्व अनुदान प्राप्त गरेका छन । तर कुल बजेटसँग समानीकरण अनुदानको हिस्सा राम्रो छैन । आर्थिक वर्ष ०७५।७६ मा १०.२७ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष ०८०।८१ मा ८.३४ प्रतिशत छ । औषत रूपमा प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गरेका कुल अनुदानमा शर्त अनुदानको हिस्सा ५४ प्रतिशत छ । आर्थिक वर्ष ०८०।८१ मा करिव ५७ प्रतिशत छ । कुल अनुदानमा विशेष अनुदान र समपुरक अनुदानको हिस्सा निकै नै कम छ । विश्लेषणमा यी अनुदानको विवरण समावेश छैन ।

तालिका ३: प्रदेश र स्थानीय तहमा गरिएको अनुदान बाँडफाटको एकमुष्ट विवरण

आर्थिक वर्ष	कुल अनुदान (रू अर्वमा)	कुल बजेटसँग समानीकरण अनुदानको प्रतिशत	कुल अनुदानमा समानीकरण अनुदानको प्रतिशत	कुल अनुदानमा शर्त अनुदानको प्रतिशत
०७५/७६	३२८	१०।२७	४१।१४	५२।७६
०७६/७७	३३४	९।४८	४३।५१	५०।४९
०७७/७८	३६३	९।८८	४०।१४	५४।३७
०७८/७९	३८६	९।२६	३९।४९	५४।०८
०७९/८०	४२९	९।००	३७।६४	५६।००
०८०/८१	४००	८।३४	३६।५०	५६।८९
औषत	३७३	९।३१	३९।५५	५४।२७

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, बजेट भाषणमा आधारित विवरणबाट विश्लेषित

तालिका २ र ३ लाई आधारमान्दा अनुदान वितरण वित्तीय संघीयताको भावना अनुकूल छैन । यसै सन्दर्भमा राष्ट्रिय सभाको संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समितिले वित्तीय हस्तान्तरण लगायतका विषयमा महत्वपूर्ण सुझावहरू दिएको छ । समितिका सिफारिसहरू यसै लेखको अनुसूची- १ मा छ ।

संविधानको अधिकारक्षेत्र हेर्ने हो भने पनि साविकमा विभिन्न विषयगत मन्त्रालयहरूले प्रदेश र स्थानीय कार्यक्षेत्रमा गरेका काम कारवाहीहरू बिस्तारै छाडदै/हस्तान्तरित गर्दै जानुपर्ने हो । तर सशर्त अनुदानको रफ्तार हेर्दा त्यस्तो देखिदैन । केही संस्थागत संरचना छाडेटापनि सशर्त अनुदानका नाममा अधिपात्य जमाउने/जमाईरहने स्थिति छ ।

सशर्त अनुदानमा प्रदेश र स्थानीय तहको स्वायत्तता हुदैन । नेपाल सरकारले तोकेको शर्त र मापदण्ड अनुसार नेपाल सरकारले नै छनौट गरेका आयोजना तथा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हुन्छ । राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रम, मानक, पूर्वाधारको अवस्था अनुसार कुनै योजना कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारले प्रदेश वा स्थानीय तह तथा प्रदेश सरकारले स्थानीय तहलाई वित्त आयोगले तोकेको आधार बमोजिम उपलब्ध गराउने अनुदान नै सशर्त अनुदान हो । कानूनमा उल्लेखित सशर्त अनुदानको यो परिभाषालाई समेत आत्मसाथ गरिएको छैन । बिना मापदण्ड, बिना आधार हचुवाका आधारमा सशर्त अनुदान वितरण गर्ने गरेको पाइएको छ ।

मन्त्रालयहरू केन्द्रिकृत धारमा (योजना तथा कार्यक्रमहरूको विश्लेषण)

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को नेपाल सरकारको कुल बजेट रु १७ खर्ब ५१ अर्ब छ । यसमा प्रदेश र स्थानीय तहको लागि विनियोजित सशर्त अनुदानको रकम क्रमश रु ३५ अर्ब ७२ करोड र रु १ खर्ब ९१ अर्ब ८९ करोड छ । हाल नेपाल सरकारका २२ वटा मन्त्रालय छन् । मन्त्रालयमध्ये १५ वटा मन्त्रालयले आफ्ना योजना तथा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सशर्त अनुदान प्रदेश र स्थानीय तहमा विनियोजित गरेका छन् । अनुदान वितरणको सिद्धान्त अनुसार सशर्त अनुदान क्रमश कम गर्दै लगनुपर्दछ । सशर्त अनुदान कम गर्नु भनेको यस अनुदानसँग सम्बन्धित स्रोत साधन (कर्मचारी, बजेट, कार्यालय, आदि) स्थानीय वा प्रदेश सरकारमा हस्तान्तरित गर्नु हो । अर्थात कुनै खास राष्ट्रिय नीति अनुसारका कार्यक्रम सकिएपछि बन्द गर्नु/हुनु भन्ने पनि हो । संविधानतः स्थानीय तह वा प्रदेशमा अधिकार निक्षेपित भएको तर विभिन्न नाम र बहानामा केन्द्रमा नै संस्थागत संरचनाहरू थुपारेर स्रोत र साधन पुरै केन्द्रिकृत गर्नु पक्कै पनि राम्रो होइन । तल सिधै हस्तान्तरित गर्नुपर्ने स्रोत

र साधन पनि हस्तान्तरित भएन । खराव नै भएपनि सशर्त योजनाका नाममा पनि तल पठाईएन । केन्द्रमा नै अलग्गै संरचना राखेर आफै काम गर्नु पनि पक्कै राम्रो होइन । प्रदेश र स्थानीय तहका लागि प्रस्तावित शशर्त अनुदान विषयगत मन्त्रालयका कार्यक्रमका रूपमा हो । प्रदेश र स्थानीय तहको यसमा स्वायत्तता हुदैन । आफनो अनुकूल खर्च गर्न पाँउदैनन । जुन जुन शीर्षक र कार्यक्रममा खर्च गर्ने भनेर पठाईएको हो /हुन्छ त्यसैमा खर्च गर्न हो ।

सबै बजेट केन्द्रमा नै राख्ने मन्त्रालयको विवरण तालिका ४ मा छ । तालिका अनुसार ८ वटा मन्त्रालयले प्रदेश र स्थानीय तहमा वित्तीय स्रोत विनियोजित गरेका छैनन् । संविधानत वित्तीय स्रोत निक्षेपित गर्नुपर्ने महिला मन्त्रालयले समेत रकम विनियोजित गरेका छैन । बरु उल्टै जनताको घरदैलोसम्म पुगिसकेका साविकका जिल्लास्थित महिला विकास कार्यालयहरू फेरि ब्यूताउन विभिन्न चलखेलहरू भइरहेका छन् ।

मन्त्रालयहरू केन्द्रिकृत धारमा (योजना तथा कार्यक्रमहरूको विश्लेषण)

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को नेपाल सरकारको कुल बजेट रु १७ खर्व ५१ अर्व छ । यसमा प्रदेश र स्थानीय तहको लागि विनियोजित सशर्त अनुदानको रकम क्रमश रु ३५ अर्व ७२ करोड र रु १ खर्व ९१ अर्व ८९ करोड छ । हाल नेपाल सरकारका २२ वटा मन्त्रालय छन् । मन्त्रालयमध्ये १५ वटा मन्त्रालयले आफना योजना तथा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न शशर्त अनुदान प्रदेश र स्थानीय तहमा विनियोजित गरेका छन् । अनुदान वितरणको सिद्धान्त अनुसार सशर्त अनुदान क्रमश कम गर्दै लग्नुपर्दछ । सशर्त अनुदान कम गर्नु भनेको यस अनुदानसँग सम्बन्धित स्रोत साधन (कर्मचारी, बजेट, कार्यालय, आदि) स्थानीय वा प्रदेश सरकारमा हस्तान्तरित गर्नु हो । अर्थात कुनै खास राष्ट्रिय नीति अनुसारका कार्यक्रम सकिएपछि बन्द गर्नु/हुनु भन्ने पनि हो । संविधानत स्थानीय तह वा प्रदेशमा अधिकार निक्षेपित भएको तर विभिन्न नाम र बहानामा केन्द्रमा नै संस्थागत संरचनाहरू थुपारेर स्रोत र साधन पुर्ै केन्द्रिकृत गर्नु पक्कै पनि राम्रो होइन । तल सिधै हस्तान्तरित गर्नुपर्ने स्रोत र साधन पनि हस्तान्तरित भएन । खराव नै भए पनि सशर्त योजनाका नाममा पनि तल पठाईएन ।

केन्द्रमा नै अलग्गै संरचना राखेर आफैँ काम गर्नु पनि पक्कै राम्रो होइन । प्रदेश र स्थानीय तहका लागि प्रस्तावित शर्त अनुदान विषयगत मन्त्रालयका कार्यक्रमका रूपमा हो । प्रदेश र स्थानीय तहको यसमा स्वायत्तता हुदैन । आफ्नो अनुकूल खर्च गर्न पाँउदैन । जुन जुन शीर्षक र कार्यक्रममा खर्च गर्ने भनेर पठाईएको हो/हुन्छ त्यसैमा खर्च गर्न हो ।

सबै बजेट केन्द्रमा नै राख्ने मन्त्रालयको विवरण तालिका ४ मा छ । तालिका अनुसार ८ वटा मन्त्रालयले प्रदेश र स्थानीय तहमा वित्तीय स्रोत विनियोजित गरेका छैनन् । संविधानतः वित्तीय स्रोत निक्षेपित गर्नुपर्ने महिला मन्त्रालयले समेत रकम विनियोजित गरेका छैनन् । बर उल्टै जनताको घरदैलोसम्म पुगिसकेका साविकका जिल्ला स्थित महिला विकास कार्यालयहरू फेरि ब्यूताउन विभिन्न चलखेलहरू भइरहेका छन् ।

तालिका ४: सबै वित्तीय स्रोत संघीय निकाय मार्फत नै गर्नेगरी बजेट विनियोजन गर्ने मन्त्रालय

क्र.सं	मन्त्रालय	कैफियत
१	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् को कार्यालय	संघको एकल अधिकारभित्रका निकाय
२	अर्थ मन्त्रालय	
३	परराष्ट्र मन्त्रालय	
४	रक्षा मन्त्रालय	
५	कानून न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय	समन्वयका रूपमा भएपनि केही जिम्मेवारी स्थानीय तहमा पनि भएका
६	सुचना तथा सञ्चार मन्त्रालय	
७	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय	
८	महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय	समन्वय र सहकार्यका रूपमा धेरै जिम्मेवारी स्थानीय तहमा भएका

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, बजेट भाषण पुस्तिका, आर्थिक वर्ष २०८०/८१

प्रदेश र स्थानीय तहमा सशर्त अनुदान पठाउने मन्त्रालयको विवरण तालिका ५ मा छ । तालिका अनुसार मन्त्रालयको कुल बजेटमा प्रतिशतका आधारमा सबैभन्दा धेरै सशर्त अनुदानको रकम पठाउने मन्त्रालयमा श्रम (करिव ७५ प्रतिशत) र शिक्षा (करिब ७१ प्रतिशत) हुन् । श्रम मन्त्रालयको प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम स्थानीय तहमाफर्त नै सञ्चालन गरिने हुँदा सबैभन्दा धेरै देखिएको हो । यसै गरी विद्यालय शिक्षक/कर्मचारीहरूको तलव भत्ता स्थानीय तह माफर्त नै भुक्तानी गरिने हुँदा शिक्षा मन्त्रालयको बजेटमा स्थानीय तहको भार उच्च छ । तर, सशर्त अनुदानको रकम सबभन्दा धेरै स्थानीय र प्रदेशमा पठाएतापनि नीतिगत र अन्य कतिपय पाटोमा शिक्षा मन्त्रालय केन्द्रिकृत दिशामा उन्मुख छ । जस्तो, संसदमा विचाराधिन शिक्षा विधेयकमा साविकमा खारेज गरिएको शिक्षा विभाग र जिल्ला शिक्षा कार्यालय व्युँत्थाउने प्रस्ताव छ ।

संविधानतः प्रदेश र स्थानीय प्रकृतिको कार्यजिम्मेवारी भएतापनि धेरै श्रोत केन्द्रमा नै राख्ने मन्त्रालयहरूमा भौतिक पूर्वाधार, कृषि, खानेपानी, भूमि व्यवस्था, शहरी विकास, वन र युवा तथा खेलकुद हुन् । भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालयको सहकारी सम्वन्धि ९० प्रतिशत भन्दा वढी जिम्मेवारी प्रदेश र स्थानीय तहमा छ । तर मन्त्रालयको कुल बजेटमा डेढ प्रतिशत मात्र स्थानीय तहका लागि विनियोजित छ । फेरि, प्रदेशका लागि त छँदैछैन । गृहमन्त्रालयको बजेटमा शून्य दशमलब ३ प्रतिशत मात्र स्थानीय तहका लागि छ । प्रदेशका लागि विनियोजित छैन । संविधानत प्रदेश प्रहरी र शान्ति सुरक्षाको जिम्मेवारी प्रदेशको हो । तर बजेटमा गृहमन्त्रालयले प्रदेशका लागि बजेट नराख्नुभनेको प्रहरी समायोजन हुँदैन भन्ने परोक्ष जानकारी पनि हो ।

तालिका ५ : प्रदेश र स्थानीय तहमा सशर्त अनुदान पठाउने मन्त्रालय (रु लाखमा)

क्र. सं	मन्त्रालय	जम्मा	संघ	प्रदेश	स्थानीय	प्रदेश र स्थानीय
		रु अरवमा	प्रतिशत	प्रतिशत	प्रतिशत	प्रतिशत
१	गृह	१९४१२	९९१७	०	०१३	०१३
२	भूमि व्यवस्था तथा सहकारी	७१२	९८१५	०	११५	११५
३	भौतिक पूर्वाधार	१३४१४	९८११	११९	०	११९
४	उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ	८७१५	९३१७	५१५	०१८	६३३
५	कृषि तथा पशुपन्छी विकास	५९	९११७	११८	६१५	८३३
६	उद्योग, बाणिज्य तथा आपूर्ती	९१५	८९११	०	१०१९	१०१९
७	खानेपानी	२८१२	८११९	१३१४	४१७	१८११
८	वन तथा बातावरण	१५१६	७८१६	१७१६	३१८	२११४
९	युवा तथा खेलकुद	२१९	७२१२	१३१८	१४	२७१८
१०	शहरी विकास	६६१२	७२११	१२१८	१५११	२७१९
११	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या	८४	५९१३	७१२	३३१५	४०१७
१२	संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन	१०	५७	९१६	३३१४	४३
१३	शिक्षा बिज्ञान तथा प्रविधि	१९७१३	२८१८	२१४	६८१८	७११२
१४	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा	८१	२५१२	०१३	७४१५	७४१८

स्रोत : अर्थ मन्त्रालय, बजेट भाषण पुस्तिका, आर्थिक वर्ष २०८०/८१

तालिका ४ र ५ का आधारमा मन्त्रालयहरूको बर्गीकरण तालिका ६ मा छ । तालिका अनुसार शहरी विकास, कृषि तथा पशुपन्छी विकास, खानेपानी, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात र महिला बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय अलि बढी केन्द्रिकृत दिशामा उन्मुख छन् । यी मन्त्रालयहरूलाई एकदम खबरदारीको जरुरी छ । संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन, युवा तथा खेलकुद, उद्योग, बाणिज्य तथा आपूर्ती, वन तथा बातावरण, भूमि ब्यबस्था सहकारी तथा गरिबी निवारण, उर्जा जलश्रोत तथा सिञ्चाई, संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्ययन र स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय केन्द्रिकृत धारमा छन् । यी मन्त्रालयहरूलाई खबरदारीको आवश्यकता छ । गृह, कानून न्याय तथा संसदीय मामिला र सञ्चार तथा सूचना प्रबिधि मन्त्रालय सामान्य अवस्थामा छन् । तर संविधानत यी मन्त्रालयहरूले गर्ने काम प्रदेश र स्थानीय तहमा पनि भएको हुँदा विकेन्द्रिकृत दिशामा उन्मुख गराउन भने जरुरी छ । यसै गरी गृहमन्त्रालयले संविधानप्रदत प्रदेशको अधिकार कार्यान्वयनमा असहयोग गरेको स्थितिलाई पनि मध्यनजर गर्न जरुरी छ ।

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्, अर्थ, परराष्ट्र र रक्षा मन्त्रालयको भूमिका संघीय स्तरकै भएको हुँदा खासै समस्या देखिदैन । बजेटका आधारमा श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा र शिक्षा बिज्ञान तथा प्रबिधि मन्त्रालय पूर्ण निक्षेपित देखिन्छन । तर श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय अन्तर्गत रहेको प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रमप्रति महालेखापरिक्षकको प्रतिवेदनले समेत टिप्पणी गरेको सन्दर्भमा आवश्यक सुधार गर्न भने जरुरी छ । शिक्षा मन्त्रालय वजेटमा निक्षेपित देखिएतापनि व्यहारमा भने केन्द्रिकृत छ ।

तालिका ६ : बजेट विनियोजनका आधारमा मन्त्रालयहरूको बर्गीकरण

बर्गीकरण	विवरण
पूर्ण केन्द्रिकृत दिशामा	शहरी विकास, कृषि तथा पन्शुपन्छी विकास, खानेपानी, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात र महिला बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक (५ वटा)
केन्द्रिकृत दिशामा	संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन, युवा तथा खेलकुद, उद्योग, बाणिज्य तथा आपूर्ति, वन तथा बातावरण, भूमि ब्यबस्था सहकारी तथा गरिबी निवारण, उर्जा जलश्रोत तथा सिञ्चाई, संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्ययन र स्वास्थ्य तथा जनसंख्या (८ वटा)
सामान्य	गृह, कानुन न्याय तथा संसदीय मामिला र सञ्चार तथा सुचना प्रबिधि (३ वटा)
तटस्थ	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्, अर्थ, परराष्ट्र र रक्षा (४ वटा)
पूर्ण निक्षेपित	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा र शिक्षा बिज्ञान तथा प्रबिधि (२)

स्रोत: लेखकको विश्लेषण

विवरण	भौतिक पूर्वाधार	शहरी विकास	खानेपानी	युवा तथा खेलकुद
कुल योजना तथा कार्यक्रम संख्या	२८२९	७१७७	१५२७	१७७
रु २ लाख सम्म	१५९	७६	१५६	११
रु २ लाख भन्दा वढी रु ५ लाख सम्म	१२११	२७५	६०६	२३
रु ५ लाख भन्दा वढी रु १० लाख सम्म	१७६	३६५	३२२	२९

विवरण	भौतिक पूर्वाधार	शहरी विकास	खानेपानी	युवा तथा खेलकुद
रु १० लाख भन्दा वढी रु २० लाख सम्म	१५४	१२०४	७२	११२
रु २० लाख भन्दा वढी रु ५० लाख सम्म	१६५	५१४८	१२५	१
रु ५० लाख भन्दा वढी रु १ करोड सम्म		६०८	१०२	७५
रु १ करोड भन्दा वढी रु ५ करोड सम्म	१९७	६	१४३	०
रु ५ करोड भन्दा वढी रु १५ करोड सम्म	४३		२४	०
रु १५ करोड भन्दा वढी	११६		४	०
रु ५० लाख सम्म (प्रतिशत)	६६	९८	८४	९९

स्रोत : सम्बन्धित मन्त्रालयका वार्षिक कार्यक्रम पुस्तिका ।

भौतिक पूर्वाधार मन्त्रालयमा २८२९ वटा योजना तथा कार्यक्रमहरू छन् । रु ५० लाखसम्मका योजनाहरूको संख्या ६६ प्रतिशत छ । शहरी विकास मन्त्रालय, खानेपानी मन्त्रालय र युवा मन्त्रालयमा रु ५० लाख सम्मका योजनाको संख्या क्रमश ९८ प्रतिशत, ८४ प्रतिशत र ९९ प्रतिशत छ । यी कुनै पनि मन्त्रालयले संविधानको भावनालाई आत्मसाथ गरेको देखिदैन । मन्त्रिपरिषद् कार्यक्रमविभाजन नियमावलीको ठाडो उल्लंघन गरेका छन् । नेपाल सरकार कार्यक्रमविभाजन नियमावली २०७४ मा मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र र भूमिकाका बारेमा उल्लेख छ । केही मन्त्रालयको भूमिका तालिका ८ मा छ । नियमावलीमा सबै मन्त्रालयको भूमिका केन्द्रिय स्तरकै छ । अधिकांश मन्त्रालयहरूको भूमिका नीति, कानून, मापदण्ड तर्जुमा र नियमन गर्ने छ । तर यी मन्त्रालयहरू आफ्नो भूमिका र कार्यक्षेत्र भन्दा बाहिर गएका छन् । नेपाल सरकारका मन्त्रालयहरूले रु २ लाख भन्दा पनि साना योजना तथा कार्यक्रमहरूमा बजेट विनियोजन गरेर कानून र प्रचलित विधीको ठाडो उल्लङ्घन त गरेकै छन् । संविधानको पनि उपहास गरेका छन् ।

तालिका ८ : नेपाल सरकार कार्य विभाजन नियमावली, २०७४ अनुसार मन्त्रालयको कार्य जिम्मेवारी

नाम	मूल जिम्मेवारी
भौतिक पूर्वाधार	राष्ट्रिय लोकमार्ग सम्बन्धि नीति, कानून, मापदण्ड, कार्यान्वयन र नियमन राष्ट्रिय लोकमार्ग अन्तर्गतका आयोजना पहिचान, अध्ययन, निर्माण, मर्मत, सम्भार, महशुल र व्यवस्थापन
शहरी विकास	शहरी विकास सम्बन्धि नीति, कानून र मापदण्ड, राष्ट्रिय शहरी विकास पूर्वाधार वस्ती विकास, शहरी विकास र आवास विकास सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड र नियमन
खानेपानी	खानेपानी र सरसफाई सम्बन्धि नीति, कानून र मापदण्ड, राष्ट्रिय स्तरका ठूला खानेपानी र ढल आयोजना

तालिका ८ लाई आधार मान्ने हो भने भौतिक पूर्वाधार मन्त्रालय राष्ट्रिय लोकमार्गभन्दा तल भर्न पाँउदैन/हुँदैन । अझ भौतिक पूर्वाधार मन्त्रालयका सम्बन्धमा त मन्त्रिपरिषदले थप निर्णय समेत गरेको थियो । शहरी विकास मन्त्रालयले राष्ट्रिय शहरी विकास पूर्वाधार विकाससँग सम्बन्धित ठूला परियोजनाहरू सञ्चालन गर्ने हो । खानेपानी मन्त्रालयले पनि राष्ट्रिय स्तरका ठूला खानेपानी आयोजनाहरू सञ्चालन गर्ने हो । तालिका ७ मा उल्लेखित मन्त्रालय मात्र होइन, एकाध वाहेकका मन्त्रालयहरूको अवस्था यस्तै छ । यस तथ्यका आधारमा पनि निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ । संघीय तहमा १० देखि १२ वटा भन्दा बढी मन्त्रालयको आवश्यकता छैन । जव स्थानीय तह र प्रदेशको कार्यक्षेत्रका जिम्मेवारीहरू संघीय मन्त्रालयहरूले गर्छन् भने यी मन्त्रालयहरू संघीय तहमा किन चाहियो । खारेज गरिदिए हुँदैन ? भन्ने वहस चलाउनु जरुरी छ । संविधानले प्रदेशलाई विकासको वाहक मानेको छ ।

प्रदेश र स्थानीय तहमा हजारका योजना

संघीय मन्त्रालयहरूको योजना तथा कार्यक्रमहरूले संघीयताको मर्मलाई मिचेको स्थिति छ भने प्रदेश र स्थानीय तहमा पठाइएका योजना तथा कार्यक्रमहरूको स्थिती भने भन नाजुक छ । विकृतीको चाङ्ग नै छ । जस्तो, वडा नै नभएको स्थानीय तहमा समेत सशर्त तर्फका योजना छ । जस्तो माडी नगरपालिका चितवनमा १० नं वडा नै छैन । तर यस वडाको लागि भनेर स्यालोट्युवेल जडानका लागि रु १० लाखको सशर्त अनुदान रकम छ । वैदेशिक रोजगारीमा जान चाहने व्यक्तिहरूसँग गहन अभिमुखीकरण कार्यक्रमका लागि भनेर रु तीन तीन हजार भरतपुर महानपा, पोखरा महानगरपालिका, हेटौडा उपमहानगरपालिका, टिकापुर नगरपालिका लगायतका पालिकाहरूमा संघीय सरकारले पठाएको छ । पशुपन्छी विकास कार्यक्रम भनेर रु १२ हजारका योजना तथा कार्यक्रमहरू तानसेन लगायतका पालिकाहरूमा पठाएको छ । संघीय संसद लगायतका निकायहरूले शशर्त अनुदान बाँडफाट गर्दा एकमुष्ट भन्दा पनि क्रियाकलाप रूपमा पठाउन निर्देशन र सल्लाह दिएको अवस्था छ । तर सरकारले संसद लागयतका निकायहरूको सल्लाहलाई नजरअन्दाज गरेको स्थिती छ । यस सम्बन्धमा संघीय संसद, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग र राष्ट्रिय योजना आयोगबाट भए/गरिएका निर्णयहरू तालिका ९ मा छ ।

तालिका ९: सशर्त कार्यक्रम तथा योजनाका सम्बन्धमा संघीय संसद लगायतका निकायहरूको निर्णय

निकाय	विवरण
संघीय संसद (राष्ट्रिय सभा)	नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तह तथा प्रदेशले स्थानीय तहलाई सशर्त आयोजना पठाउँदा क्रियाकलापगत रूपमा नपठाई विषयगत रूपमा क्षेत्रगत शर्त, लक्ष्य तथा अपेक्षित उपलब्धि तोकेर एकमुष्ट पठाउने व्यवस्था गर्ने । <i>संघीयता कार्यान्वयन अनुगमन संसदीय समिति (राष्ट्रिय सभा), २०७९/०७/०१</i>

निकाय	विवरण
राष्ट्रिय प्राकृतिक श्रोत तथा वित्त आयोग	नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूलाई सशर्त अनुदान प्रदान गर्दा राष्ट्रिय नीति, प्राथमिकता, दीर्घकालीन लाभ र फराकिलो तथा समतामूलक आर्थिक बृद्धिलाई प्रत्यक्ष टेवा दिने प्रकृतिका ठूला तथा मझौला र रणनीतिक महत्वका आयोजनाको कार्यान्वयनमा जोड दिनुपर्ने । <i>राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको मिति २०७९/११/०४ को सिफारिस ।</i>
राष्ट्रिय योजना आयोग	संघीय सरकारले स्थानीय तहमा हस्तान्तरण गर्ने सशर्त अनुदानको लागि निश्चित आयोजना तथा कार्यक्रम नतोकी हासिल गर्नुपर्ने नतिजा सूचक तथा क्षेत्र तोकी विनियोजन गर्ने र आयोजना/कार्यक्रमको छनौट सम्बन्धित स्थानीय तहले नै गर्ने गरी अर्थ मन्त्रालय र संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले आवश्यक व्यवस्था मिलाउने । <i>प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षताको राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समितिको मिति २०७९/१२/२३ मा बसेको ५० औं बैठकको निर्णय ।</i>

नेपाल सरकारका मन्त्रालयहरूले ससाना योजना तथा कार्यक्रमहरूमा बजेट विनियोजन गरेर प्रदेश र स्थानीय तहको अस्थित्वलाई नै धुमिल पारेको स्थिती छ । सरकारका नीति तथा कार्यक्रम र बजेट बक्तव्यमा संघीय सरकारले राष्ट्रिय गौरव र रणनीतिक महत्वका, स्थानीय तहले स्थानीय स्तरका र प्रदेश तहले मध्यमस्तरका योजना तथा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने भन्ने विषय उल्लेख हुन्छ । तर व्यवहारमा ठिक विपरितको अवस्था छ ।

संघीय सरकार आफ्नो सिमा भन्दा वाहिर गएको सन्दर्भ लगायतका आधारमा राष्ट्रिय सभाको संघीयता कार्यान्वयन अनुगमन संसदीय समितिले नेपाल सरकार लगायत सरोकारवाला सवैको सल्लाह र सुझावका आधारमा

योजनाहरूको सिमा तोकेको छ । योजनाहरूको सिमा लगायत वित्तीय संघीयतासँग सम्बन्धित सिफारिसहरू यसै लेखको अनुसूची-१ मा छ ।

निष्कर्ष/सुझाव

संविधानप्रदत्त अधिकार र कार्यजिम्मेवारीलाई आधार मान्दा नेपालको संघीयता पिरामिड खालको छ । बढी वित्तीय स्रोत र साधन स्थानीय तहलाई चाहिन्छ । कामलाई दाम, संस्थागत संरचना लगायतले पछ्याउनु पर्दछ भन्ने सामान्य सिद्धान्तको आत्मसाथ गरिएको छैन । प्रदेश र स्थानीय तहलाई कर राजश्वको अधिकार थोरै छ । काम अनुसार पर्याप्त वित्तीय हस्तान्तरण गरिएको छैन । वित्तीय हस्तान्तरणमा पनि समानीकरण अनुदानको भार प्रतिशत थोरै छ । वित्तीय हस्तान्तरणको सिद्धान्त विपरित कुल अनुदान वितरणमा शर्त अनुदानको भार धेरै छ । शर्त अनुदानमा पनि ससाना योजना तथा कार्यक्रमहरू छन् । रू हजार र लाखका सयौं योजना तथा कार्यक्रमहरू स्थानीय र प्रदेशमा पठाइएको छ । शर्त आयोजना पठाउँदा क्रियाकलापगत रूपमा नपठाई विषयगत रूपमा क्षेत्रगत शर्त, लक्ष्य तथा अपेक्षित उपलब्धी तोकेर एकमुष्ट पठाउने व्यवस्था गर्ने भनेर सम्मानीय प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षताको राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समितिले निर्णय गरेतापनि व्यवहार पुरै उल्टो छ । संघीयताको कसि र प्रदेश र स्थानीय तहको नजरमा वित्तीय हस्तान्तरण र मन्त्रालयगत योजना तथा कार्यक्रमको समिक्षा गर्दा स्थिती नाजुक छ । यसै सन्दर्भमा तपसिल वमोजिम सुधार हुन जरुरी छ ।

१. वित्तीय हस्तान्तरणको समग्र पाटोको गहन समिक्षा जरुरी छ । वित्तीय समानीकरण अनुदानको वढोत्तरी वजेटको अनुपातमा हुन आवश्यक छ ।
२. योजना तथा कार्यक्रमहरूको रकमको सिमा संघीय संसद, राष्ट्रिय सभाले गरेको सिफारिस अनुसार गरिनुपर्दछ ।
३. शर्त योजना तथा कार्यक्रमका सम्बन्धमा, संघीय संसद, राष्ट्रिय सभा, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग र राष्ट्रिय योजना आयोगको सिफारिस अनुसार क्रियाकलापगत रूपमा नपठाई विषयगत रूपमा एकमुष्ट पठाउने व्यवस्था लागू गरिनुपर्दछ ।

४. नेपाल सरकार कार्यविभाजन नियमावली विपरित अधिकांश मन्त्रालयहरूले योजना तथा कार्यक्रम लगायतका आधारमा प्रदेश र स्थानीय तहको कार्यक्षेत्रमा प्रवेश गरी संघीयताको मर्म विपरित कार्यगरेको अवस्थामा मन्त्रालयहरूको भूमिकाका बारेमा गहन समिक्षा गरिनुपर्दछ ।
५. संविधानले प्रदेशलाई विकासको वाहक मानेको स्थितिमा संघीय तहमा १०/१२ वटा भन्दा बढी मन्त्रालय आवश्यक छैन ।
६. संस्थागत संरचना सहित तीन तहकै सार्वजनिक प्रशासन संयन्त्रको गहन अध्ययन गरी सार्वजनिक प्रशासनको सेवालाई चुस्त, परिणाममुखी र नागरिकप्रति जवाफदेही गराउन उच्चस्तरीय प्रशासन सुधार आयोग गठन गरिनुपर्दछ ।

सन्दर्भ सामाग्री

नेपालको संविधान, कानून किताव व्यवस्था समिति ।

अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४, कानून किताव व्यवस्था समिति ।

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४, कानून किताव व्यवस्था समिति ।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४, कानून किताव व्यवस्था समिति ।

संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७ कानून किताव व्यवस्था समिति ।

नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद कार्यविभाजन नियमावली २०७४ ।

महालेखा परीक्षकको ६० औं वार्षिक प्रतिवेदन, २०७९, महालेखापरीक्षकको कार्यालय ।

आर्थिक वर्ष ०७५/७६ देखि आर्थिक वर्ष ०८०/८१ सम्मका बजेट वक्तव्य, नेपाल सरकार, अर्थमन्त्रालय ।

आर्थिक वर्ष ०८०/८१ को विषयगत मन्त्रालयहरूको योजना तथा कार्यक्रमहरू (रातो किताव भाग २) नेपाल सरकार ।

आर्थिक वर्ष ०७५/७६ देखि आर्थिक वर्ष ०८०/८१ सम्मका बजेट वक्तव्य, प्रदेश सरकार, आर्थिक मामिला/अर्थमन्त्रालय ।

राष्ट्रिय सभाको संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समिति, २०७९ ।

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगका विभिन्न वार्षिक प्रतिवेदनहरू ।

राष्ट्रिय योजना आयोगका विभिन्न सिफारिश तथा निर्णयहरू ।

अनुसूची- १ राष्ट्रिय सभाको संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समिति, २०७९ का वित्तीय संघीयतासँग सम्बन्धित सिफारिसहरू

१. नेपालको संविधानको अधिकार सूची र यसको कार्य बिस्तृतीकरण/अनवन्दलिङ्गबाट समेत सरकारका तहहरूबीचको कार्य जिम्मेवारीमा अभै प्रष्टता नआएकाले ५ वर्षको अनुभव समेतका आधारमा कार्य विस्तृतीकरणलाई परिमार्जन गरी सरकारका तहहरूबीचको जिम्मेवारीमा थप प्रष्टता कायम गर्ने ।
२. सार्वजनिक सेवा प्रवाहका लागि प्रदेश र स्थानीय तहले गर्नुपर्ने न्युनतम कार्यजिम्मेवारीहरू के कति हुन/छन्, त्यसका लागि के कति वित्तीय स्रोत आवश्यक पर्दछ, निक्कौल गर्ने ।
३. प्रदेश र स्थानीय तहको राजश्व संकलनको विवरण र राजस्व क्षमताको पहिचान गर्ने ।
४. प्रदेश र स्थानीय तहले राजश्व सुधार कार्ययोजना बनाई आन्तरिक स्रोत परिचालनलाई प्राथमिकतामा राखी कार्य गर्ने ।
५. प्रदेश र स्थानीय तहको एकल-एकल अधिकार सूचिमा रहेका विज्ञापन कर र मनोरन्जन करको संकलन काठमाडौं लगायतका प्रमुख पालिकाहरूमा समेत अत्यन्तै न्यून देखिएकाले सुधार गर्ने ।
६. बजार मूल्यका आधारमा घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क संकलन गर्ने विधी बसाल्ने र मालपोत र नापी कार्यालयको स्रेस्ता लगायतका व्यवस्थापकीय पक्षमा सुधार गर्ने ।
७. सवारी साधन करको दरलाई सबै प्रदेशमा एकरूपता कायम गर्ने । यस करको निश्चित हिस्सा वन तथा वातावरण संरक्षण एवं सम्बर्द्धनमा प्रयोग गर्ने नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।
८. प्रदेश र स्थानीय तहको साभा अधिकार सूचिमा रहेको खानीजन्य र नदीजन्य स्रोत ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा लगायतका स्थानीय प्राकृतिक स्रोत र साधनको संकलन र बाँडफाँडमा रहेको द्विविधा अन्तका लागि कानूनमा सुधार गर्ने ।
९. खानीजन्य र नदीजन्य पर्दाथ ढुँगा, गिट्टी, बालुवा लगायतको संकलन, वितरण, नियमन लगायत र क्रसर उद्योग संचालन र व्यवस्थापन सम्बन्धी तीनै तहका सरकारको स्पष्ट भूमिका उल्लेख हुने गरी कानुनी व्यवस्था गर्ने, प्रचलित कानूनको उल्लंघन हुने गरी सञ्चालित क्रसर उद्योग हटाउने ।
१०. प्राकृतिक स्रोतको दोहनमा स्वार्थ समूह हावी रहेको र अत्यधिक दोहनका कारण वातावरणीय ह्रास समेत देखिएको हुँदा रोकथाम नियन्त्रण लगायतका लागि आवश्यक कानूनी र नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।

११. प्राकृतिक स्रोतको परिचालन तथा व्यवस्थापनमा सरलीकरण गर्ने गरी एकीकृत कानूनको तर्जुमा गर्ने
१२. प्रदेश र स्थानीय तहको ऋण व्यवस्थापन प्रणालीको विकास गरी आन्तरिक ऋणको परिचालन व्यवस्थित गर्ने ।
१३. संविधानको धारा ६० को उपधारा (३) अनुसार प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस बमोजिम हुने व्यवस्था भए तापनि वित्तीय समानीकरण अनुदान बाहेकका अनुदानमा आयोगको क्षेत्राधिकार खुम्च्याउने गरी बनेका कानून सुधार गर्ने ।
१४. नेपाल सरकारबाट प्रदेश र स्थानीय तह र प्रदेशबाट स्थानीय तहको वित्तीय हस्तान्तरणमा वित्तीय समानीकरण अनुदानको अंश बजेटको अनुपातमा बढाउदै लैजाने विधीको परिपालन गर्ने ।
१५. वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरणमा प्रयोग गरिएका तथ्यांकीय विवरण र बाँडफाँडलाई पारदर्शी र विश्वासयोग्य बनाउने ।
१६. संघले प्रदेश र स्थानीय तह तथा प्रदेशले स्थानीय तहलाई शर्त आयोजना पठाउँदा क्रियाकलापगत रूपमा नपठाई विषयगत रूपमा क्षेत्रगत शर्त, लक्ष्य तथा अपेक्षित उपलब्धी तोकेर एकमुष्ट पठाउने व्यवस्था गर्ने ।
१७. प्रदेश र स्थानीय तहलाई अनुदान बाँडफाट गर्दा संविधानमा उल्लेखित अनुदान वितरणका चारवटा ढोका (समानीकरण, शर्त, विशेष र समपुरक) बाहेकका अन्य ढोकाहरू नखोल्ने/प्रयोग नगर्ने ।
१८. सेवा प्रवाह र विकास निर्माण लगायतका कामहरूमा स्थानीय- स्थानीयतह (पालिका-पालिका) का बीच प्रतिस्पर्धी गराउन वित्तीय समानीकरण अनुदानको कम्तिमा ५० प्रतिशत भागमा प्रोत्साहन तथा कार्यसम्पादनमा आधारित अनुदान प्रणाली लागू गर्ने ।
१९. केही स्थानीय तहहरूमा राजश्व परामर्श समिति, स्रोत अनुमान तथा बजेट सिमा निर्धारण समिति र बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समिति क्रियाशील नभएको स्थितिमा कानून बमोजिम क्रियाशील गराउने
२०. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तयार गर्दा आवधिक योजनामा समावेश भएका दीर्घकालीन महत्त्वका योजना तथा कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिने ।
२१. प्रदेश र स्थानीय तहले संस्थागत संरचना र कानूनी सुनिश्चितता बिना आन्तरिक ऋणलाई स्रोत देखाई बजेट तर्जुमा गर्ने प्रवृत्ति अन्त्य गर्ने ।

२२. तीन तहकै सरकारले नीति तथा कार्यक्रम, बजेट र आवधिक योजनाका बीच तादम्यता कायम गर्ने ।
२३. आर्थिक वर्ष शुरू भएको ६० दिनभित्र पनि गाँउसभा र नगरसभामा वार्षिक बजेट पेश गरी स्वीकृत नगर्ने स्थानीय तहको न्यूनतम समानीकरण अनुदान बाहेकको समानीकरण अनुदान कटौती गरी कटौती भएको रकम कार्य सम्पादनमा राम्रो गर्ने उही प्रदेशका स्थानीय तहमा वितरण गर्ने कानूनी व्यवस्था गर्ने ।
२४. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले बजेट तर्जुमा गर्दा वार्षिक कार्यक्रम तथा योजनाहरूलाई क्रियाकलापगत रूपमा बाँडफाँट गर्ने, बजेटलाई अवण्डामा राख्ने प्रवृत्तिको अन्त गर्ने ।
२५. बजेट तर्जुमा गर्दा संघीय सरकारले प्रदेश र स्थानीय तह र प्रदेशले स्थानीय तहसँग नीतिगत रूपमा छलफल र अन्तर्क्रिया गर्ने परिपाटीको विकास गर्ने ।
२६. तीन तहका सरकारका योजना तथा कार्यक्रमका बीचमा तादम्यता कायम गराउन (बटम टु टप) आवश्यक कानूनी र नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।
२७. वित्तीय पारदर्शिता तथा आर्थिक अनुशासन कायम गर्न र आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको दोहोरोपना अन्त्य लगायतका लागि बजेट प्रस्तुतकै समयमा संघीय तह र प्रदेश तहले मन्त्रालयगत वार्षिक विकास तथा कार्यक्रम सार्वजनिक गर्ने ।
२८. आयोजनाहरू भुल्कने (सनराईज) तर कहिल्यै नअस्ताउने (सनसेट) प्रवृत्तिको अन्त र सहभागितामूलक योजना तर्जुमा विधीबाट आएका परियोजनाहरूको बजेट तर्जुमामा सुनिश्चितता लगायतका लागि तीनै तहका सरकारले आयोजना बैकको अवधारणालाई कडाईका साथ लागू गर्ने ।
२९. सम्बन्धित स्थानीय तहले वडागत रूपमा बजेट बाँडफाँडको सन्तुलित, न्यायोचित र भरोसायोग्य आधार निर्धारण नगरून्जेल कुल पूँजीगत बजेटको कम्तिमा ५० प्रतिशत वडाको जनसंख्या, भौगोलिक क्षेत्रफल, सामाजिक आर्थिक पूर्वाधार विकासको अवस्था लगायतका सूचकका आधारमा बाँडफाँड र कार्यान्वयन वडातहबाट नै गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
३०. मर्मत सम्भार बाहेक गाँउपालिकाले रु ५ लाख, नगरपालिकाले रु १० लाख, उपमहानगरपालिकाले रु १५ लाख र महानगरपालिकाले रु २० लाख भन्दा साना भौतिक पूर्वाधार विकासका आयोजनाहरू सञ्चालन गर्दा वडातहबाट गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
३१. संघीय र प्रदेश तहबाट सञ्चालित क्षमता विकास अभिवृद्धि र सीप विकासका तालिमहरू तहगत निकायको एकीकृत रूपमा सञ्चालन गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

३२. वैदेशिक सहयोगबाट सञ्चालित आयोजना तथा कार्यक्रमहरू जुन तहको सरकारको कार्य जिम्मेवारी भित्र पर्छन त्यही तहबाट तर्जुमा र सञ्चालनमा ल्याउने परिपाटी विकास गर्ने ।
३३. जग्गा प्राप्तीको समस्याका कारण प्रदेश र स्थानीय तहको आयोजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन लगायतमा परेको समस्या समाधान गर्ने ।
३४. संघीय सरकारले राष्ट्रिय गौरव र अन्तरप्रदेशिक र प्रदेश सरकारले प्रदेश गौरव र अन्तर स्थानीय तह स्तरीय आयोजना छनौट र कार्यान्वयनको स्पष्ट आधार र मापदण्ड निर्धारण नगरुन्जेल तपसिल बमोजिमका विकास निर्माणका आयोजनाहरूको बजेटको सिमा तपसिल बमोजिम भन्दा कम नहुने गरी नीतिगत व्यवस्था मिलाउने ।

विषयगत क्षेत्र	संघीय तह	प्रदेश तह
आर्थिक		
कृषि	५ करोड	५० लाख
सिचाई	७ करोड	५० लाख
नदी नियन्त्रण	५ करोड	५० लाख
जलाधार	५ करोड	५० लाख
उद्योग	७ करोड	५० लाख
पर्यटन	५ करोड	५० लाख
सामाजिक		
शिक्षा	५ करोड	५० लाख
स्वास्थ्य	५ करोड	५० लाख
खानेपानी	७ करोड	५० लाख
खेलकुद	७ करोड	५० लाख
पूर्वाधार		
सडक	१५ करोड	२ करोड
भवन	५ करोड	५० लाख
शहरी विकास	७ करोड	५० लाख
आवास तथा वस्ती विकास	५ करोड	५० लाख



संघीयताको सवलीकरणमा राष्ट्रिय सभा र समितिहरूको भूमिका



डा. सुरेन्द्र अर्याल*

सारांश

नेपालको संबिधानले नेपाललाई संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक मूलुकको रूपमा व्यवस्था गर्दै परस्पर सहयोगमा आधारित संघीयताका आधारमा संघीय इकाई (संघ, प्रदेश र स्थानीय तह) हरू बीचको सम्बन्ध व्यवस्थित गर्ने राज्यको उद्देश्य लिएको छ । तीन तहमा नै व्यवस्थापिका, न्यायपालिका र कार्यपालिकाको अभ्यास रहेको र सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहहरूबीचको विधायिकी अन्तरसम्बन्धले यी विभिन्न तहहरूबीच विधायिकाको अधिकार, जिम्मेवारी र समन्वय संयन्त्रको बाँडफाँडलाई परिभाषित गर्ने, राज्य संरचनालाई संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा बाँडी राज्य शक्तिको प्रयोग हुने, अन्तरसम्बन्ध प्रतिस्पर्धात्मक, समन्वययात्मक, सहकारीतामूलक र सहअस्तित्वमा आधारित हुने गरी व्यवस्थित गरिएको छ ।

नेपालमा सङ्घीयता अभ्यास भैरहेको सन्दर्भमा सङ्घीय संसद, प्रदेश सभा र स्थानीय सभा नामक विधायिकी अङ्ग रहेका, संघमा प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभा नाम दुई सदनात्मक व्यवस्थापिकाको व्यवस्था रहेकोमा प्रदेशहरूको न्यायोचित प्रतिनिधित्व, व्यवस्थापकीय शक्ति सन्तुलन तथा कार्यकौशलता र प्रभावकारिताको लागि प्रदेश सभाका सदस्य र स्थानीय निकायका प्रमुख उपप्रमुख निर्वाचक मण्डलबाट चुनिने प्रतिनिधिमूलक थलोको रूपमा राष्ट्रिय सभा रहेको छ ।

* सचिव, राष्ट्रिय सभा, संघीय संसद

सभा र अन्तर्गतका समितिले समन्वयात्मक बैठक, भर्चुअल बैठक, सरोकारवालासँग अन्तर्क्रिया तथा छलफल, संकल्प लगायतका विभिन्न प्रस्ताव साथै समिति र उपसमिति गठन, संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समिति गठन गरी समितिले संघीयता सम्बन्धि विषयमा सिफारिस, समितिका निर्देशन र ध्यानाकर्षण, स्थलगत अध्ययन, अवलोकन, अनुगमन, विविध अध्ययन प्रतिवेदन र प्रकाशन जस्तै: संविधान अनुसार बन्न बाँकी कानूनहरूको अवस्थाको अध्ययन प्रतिवेदन संवैधानिक प्रबन्धका प्रावधानहरूलाई कार्यान्वयन गर्न आधारभूतरूपमा तीनै तहले बनाउनु पर्ने कानून लगायतका विषय औल्याएर संघीयता कार्यान्वयनका लागि महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ ।

नियमावलीको पछिल्लो संसोधनले सभामा प्रादेशिक सरोकारको समयको व्यवस्था, पूर्व बजेट छलफल लगायत सभा र सभाका निर्वाचक मण्डल बिचका अन्तरसम्बन्धलाई व्यवस्थित गर्न समन्वय बैठकको व्यवस्था गरी अध्यक्ष, उपाध्यक्ष र प्रदेश सभाका सभामुख तथा उपसभामुखहरूको समन्वय बैठक सामान्यतया वर्षमा एक पटक बस्ने व्यवस्था मिलाएको छ । यस प्रकारका बैठकमा संघीयताको कार्यान्वयन, व्यवस्थापिका सम्बद्ध मामिला, संघीय मामिला एवं अन्तर तह समन्वय लगायतका विषयमा छलफल हुने र घोषणापत्रमार्फत नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारको ध्यानाकर्षण गराउन सक्ने, बैठकमा स्थानीय तहका प्रमुख, उपप्रमुखलाई आवश्यकता अनुसार सहभागी गराउन सकिने यसले सबै तहका सवालहरू कार्यकारिणी समक्ष पुऱ्याउने र तीन तहको अन्तरसम्बन्ध स्थापित गर्न मद्दत पुग्ने देखिन्छ । सभा र अन्तर्गतका समितिहरूले विगत देखि नै संघीयताको सवलिकरणमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएकोमा नियमावलीमा भएको पछिल्लो पटकको संसोधनमा भएका व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन सकेमा संघीयता सवलिकरणमा राष्ट्रिय सभा नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्ने प्रथम संस्थाको रूपमा स्थापित हुदै जानेछ ।

विषय प्रवेश

राज्यको भौगोलिक सीमाभित्र शासन प्रणालीलाई सुव्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गर्न शासकीय र प्रशासकीय इकाइहरूलाई संवैधानिक र कानूनी

आधारमै विभाजन गरी राज्य सञ्चालन गर्ने पद्धतिलाई संघीय प्रणाली भनिन्छ । केन्द्रमा रहने अधिकार केन्द्र, प्रदेश र अन्य तहमा समेत वितरित हुने हुँदा संघीयतालाई राज्यशक्तिको ठाडो बाँडफाँड एवं वितरण पनि भन्ने गरिन्छ । यसले राज्यसत्ता र शक्तिको वितरण तथा अधिकारको बाँडफाँड ठाडो रूपमा गर्दछ साथै प्रादेशिक र स्थानीय प्राथमिकता र विशेषताको संरक्षण गर्ने काममा पनि बढी जोड दिन्छ । संघीयतालाई विविधतामा एकता (Unity in Diversity) को रूपमा बुझ्न सकिन्छ । संघीयताको मूलभूत पक्ष भनेको संघ (केन्द्र), प्रदेश र स्थानीय तहजस्ता संघीय एकाइहरू बीच अधिकारको विभाजन गर्नु हो । संघात्मक सरकार त्यो पद्धति हो जसमा समस्त शासकीय शक्ति एक केन्द्रीय सरकार तथा विभिन्न राज्यहरू तथा उपप्रदेशहरूका सरकारमा विभाजित एवं वितरित हुन्छन् ।

संघीयतामा सारभूत शक्ति सरकारका तह बीचमा विभाजन हुने हुँदा व्यवस्थापिकीय, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको विभाजन ज्यादै महत्वपूर्ण हुन्छ । त्यसका लागि विभिन्न तहका बीच सूची प्रणालीको आधारमा शक्तिको विभाजन गरिन्छ । संघीयताको आधारभूत सिद्धान्त भनेको राज्यको शक्ति र अधिकार एउटै केन्द्रमा नरहने अकेन्द्रीकरण हो । त्यसैले यसलाई अधिकार बाँडफाँडको सिद्धान्तमा विकेन्द्रीकरणभन्दा अकेन्द्रीकरणका रूपमा समेत बुझिन्छ । विकेन्द्रीकरण केन्द्रले प्रदान गरेका अधिकारहरूलाई अभ्यास गर्ने प्रक्रिया हो भने संघीयता एउटै केन्द्रमा शक्ति नरहने वा राज्य शक्तिको बाँडफाँड एवं व्यवस्थापनको अवस्था हो । आर्थिक सामाजिक समावेशीकरणको सिद्धान्तद्वारा विभेद र असमानताको समाप्तिलाई संघीय संरचनाले पर्याप्त मद्दत पुऱ्याउँछ । यथार्थमा विभिन्न तहका सरकारका बीचको सहकार्यको सिद्धान्त वा राज्यशक्तिमा हिस्सेदारीको सम्मिश्रण गर्नु नै संघीयताको मूल चरित्र हो । तसर्थ संघीयताको सिद्धान्त केवल स्वायत्त शासन मात्र नभएर साभ्ना शासनको सिद्धान्त पनि हो किनभने संघीय (केन्द्रीय) संरचना पनि सबै प्रदेशहरूको प्रायः समानुपातिक वा समान प्रतिनिधित्वमा नै निर्माण हुने गर्दछ । संघीयतालाई अधिकार बाँडफाँडको स्वायत्तता र स्वतन्त्रता सहितको एकताको सिद्धान्त पनि भन्ने गरिन्छ । संघ (केन्द्र), प्रदेश र स्थानीय तहबीच राज्यशक्तिको बाँडफाँड अभिव्यक्त (Enumerated) र अवशिष्ट (Residuary) अधिकारको सिद्धान्त बमोजिम गर्ने गरिन्छ । शक्तिको बाँडफाँडको क्रममा सामान्यतया सार्वभौम

सत्ताको प्रयोग केन्द्रीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारहरूबाट गरिन्छ । सबै तहका सरकार बीच शक्तिलाई स्पष्टरूपमा विभक्त गरी बाँडफाँड गरिने सिद्धान्तलाई अभिव्यक्त बाँडफाँड भनिन्छ । संविधानमा कुनै एक तहको सरकारको अधिकार कितान गरी उल्लेख नभएका अधिकारहरू अर्को तहको सरकारमा निहित राख्ने पद्धतिलाई अवशिष्ट अधिकारको सिद्धान्त भनिन्छ । यो सिद्धान्त अनुसार केन्द्रले संघीय एकाइलाई निश्चित अधिकार दिई बाँकी अधिकार आफूमा राख्ने वा केन्द्रको अधिकार कितान गरी बाँकी अधिकार प्रदेश वा संघीय एकाइमा राखिन्छ । नेपालको सन्दर्भमा अवशिष्ट अधिकार केन्द्रमा राखिएको हुँदा मुलुक संघीयतामा गए पनि केन्द्रीय मानसिकता अझै कायम रहेको पुष्टि संविधान निर्माणको बखत नै रहेको भान हुन्छ ।

नेपालको संविधानमा संघीयता सम्बन्धी व्यवस्था

नेपालको संविधानमा प्रस्तावनामा नै संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्था लागू हुने व्यवस्था रहेको, राज्यको परिभाषा गर्दा संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य भएको उल्लेख भएको, परस्पर सहयोगमा आधारित संघीयताका आधारमा संघीय एकाईहरू बीचको सम्बन्ध सञ्चालन गर्ने राज्यको उद्देश्य रहेको, धारा ५६ देखि ६० सम्म राज्य संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँडसम्म उल्लेख भएको, नेपालको मूल संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय गरी तीन तहको हुने, राज्यशक्तिको प्रयोग संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले यो संविधान र कानून बमोजिम गर्ने व्यवस्था उल्लेख गरेको छ । त्यसैगरी ७७ वटा जिल्लालाई अनुसूची - ४ मा उल्लेख गरिए अनुसार ७ प्रदेशमा बाँडिएको, स्थानीय तहमा गाउँपालिका, नगरपालिका र जिल्ला सभा रहने गरी व्यवस्था गरिएको र संघीय कानून बमोजिम विशेष, संरक्षित र स्वायत्त क्षेत्र घोषणा गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको, धारा ५७ मा राज्यशक्तिको बाँडफाँट सम्बन्धमा उल्लेख गरी संघको अधिकार अनुसूची - ५, प्रदेशको अधिकार अनुसूची - ६, संघ र प्रदेशको साभा अधिकार अनुसूची - ७, स्थानीय तहको अधिकार अनुसूची - ८ र संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साभा अधिकार अनुसूची - ९ मा उल्लेखित विषयमा निहित रहने व्यवस्था गरिएको, ती तहहरूले आफ्नो अधिकार क्षेत्र भित्र रही कानून बनाउदा संघले संविधानसँग नबाकिने गरी, प्रदेशले संविधान र

संघीय कानूनसँग नबाफिने गरी र स्थानीय तहले संविधान, संघीय कानून र प्रदेश कानूनसँग नबाफिने गरी बनाउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

धारा ५८ ले अवशिष्ट अधिकार संघमा रहने व्यवस्था गरेको, धारा ५९ मा तीनै तहले आर्थिक अधिकारको प्रयोग गर्ने, नीति बनाउने, बजेट बनाउने, कानून बनाउने र कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था, धारा ६० मा राजश्व अधिकार, कर लगाउने, बाँडफाँट गर्ने सम्बन्धमा स्पष्ट मार्गदर्शन गरेको छ । संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय आर्थिक कार्यप्रणालीको स्पष्ट व्यवस्था गरी तीनै तहमा No Taxation Without Representation र No Spending Without Legislation जस्ता मान्यतालाई आत्ममसात गरिएको, तीनै तहमा व्यवस्थापिकाका संरचनाहरू निर्माण गरी कानून बनाउने काममा व्यवस्थापिकीय कार्यविधिको स्पष्ट व्यवस्था गरिएको, कार्यकारिणी अधिकारलाई समेत तीनै तहमा स्पष्ट व्यवस्था गरी शासकीय प्रणालीलाई अकेन्द्रीकरणको मान्यताबाट सञ्चालन गर्ने व्यवस्था स्थापित गरिएको, न्यायपालीकीय अभ्यासलाई भने संघीयताको मर्म अनुरूप शक्ति अकेन्द्रिकरण नगरेको, संवैधानिक निकायहरूको सन्दर्भमा लोकसेवा आयोग बाहेक अन्य निकायहरू केन्द्रकै रहने गरी व्यवस्था गरिएको र संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको सम्बन्ध सहकारीता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुने व्यवस्था गरेको छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तह समन्वय र व्यवस्थापन संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७ ल्याइएको र स्थानीय तह सञ्चालनको कानूनी आधार निर्माण गर्न स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ ।

संघीयतामा तहगत अन्तरसम्बन्ध

संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच नीति र कानून निर्माण गर्न, साभा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न र विवादको समाधान गर्ने उद्देश्यले गरिने नीतिगत समन्वय र व्यवस्थापन नै अन्तरसम्बन्ध हो । अन्तरसम्बन्ध सामान्यतया देशको संविधान र कानूनमा आधारित हुने र प्रभावकारी शासन सुनिश्चित गर्न, द्वन्द्वबाट बच्न र सहयोग प्रवर्द्धन गर्ने लक्ष्य राख्ने, सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच ठाडो (Verticle) सम्बन्ध जसले सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह बीचको

सम्बन्धलाई निर्धारण गर्ने र तेर्सो (Horizontal) सम्बन्ध जसले प्रदेश प्रदेश वा स्थानीय स्थानीय तह बीचको सम्बन्धलाई निर्धारण गर्ने व्यवस्था रहेको हुन्छ ।

संघीय प्रणालीमा विभिन्न तहहरूबीच आपसी सम्बन्ध र सहयोग सहअस्तित्व, सद्भाव र असल सम्बन्धमा आधारित हुनुपर्ने मान्यतामा आधारित रहेर नेपालमा संघ र प्रदेशबीच र प्रदेश प्रदेशबीचको व्यवस्थापिका, कार्यपालिका तथा न्यायपालिकाको अधिकार क्षेत्रको सवालमा सृजना हुन सक्ने विवाद तथा असमझदारीलाई हटाउन संघ र प्रदेश तथा प्रदेशबीच प्रभावकारी संयोजन गर्न सक्ने संयन्त्रको निर्माण गरिएको, संघ र प्रदेश अथवा संघीय एकाइहरूबीचको सम्बन्धलाई सन्तुलनमा राख्नको लागि संविधानले नै संघीय सरकारका सिद्धान्त र आधारभूत संरचनाहरू तय गरेको छ ।

संघीय प्रणालीमा संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहहरूबीचको विधायिकी अन्तरसम्बन्धले यी विभिन्न तहका सरकारहरूबीच विधायिकाको अधिकार, जिम्मेवारी र समन्वय संयन्त्रको बाँडफाँडलाई परिभाषित गर्ने, राज्य संरचनालाई संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा बाँडी राज्य शक्तिको प्रयोग हुने, अन्तरसम्बन्ध प्रतिस्पर्धात्मक वा सहकारीता, सहअस्तित्व र समन्वयमा आधारित हुने गरी व्यवस्थित गरिएको हुन्छ ।

अधिकारका सूचीहरूको कार्यान्वयन गर्न संविधानको मर्म र भावना अनुरूप सम्बन्धित तहले एकल रूपमा वा समन्वयात्मक रूपमा कानून बनाई लागू गर्नुपर्ने, कानून बनाउने काम मूलतः सम्बन्धित तहका जनप्रतिनिधिमूलक संस्था अर्थात् संघीय संसद वा प्रदेश सभा वा नगरसभा तथा गाँउसभाबाट हुने, संविधानमै संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको विधायिकी अन्तरसम्बन्धको व्यवस्था गरिएको, संघीय कानून नेपालभर वा नेपालको कुनै क्षेत्रमा मात्र लागू हुने गरी निर्माण गर्न सकिने, प्रदेश कानून प्रदेश भर वा प्रदेशको कुनै क्षेत्रमा मात्र लागू हुने गरी निर्माण गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ । संविधानको अनुसूची-६ मा उल्लेखित संघ र प्रदेशको साभा सूचीको सम्बन्धमा दुई वा दुई भन्दा बढी प्रदेशले कानून निर्माण गर्न संघलाई अनुरोध गरेमा संघले कानून बनाउने, कुनै प्रदेशमा सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, राष्ट्रिय हित विपरितका गतिविधि भएमा संघले प्रदेश मन्त्रिपरिषद् र प्रदेश सभालाई निलम्बन वा विघटनसम्म गर्न सक्ने र संघीय शासन समेत लागू गर्न सक्ने र उक्त व्यवस्थाको ३५ दिन भित्र

संघीय संसदबाट अनुमोदन गर्नुपर्ने, संघीय शासन लागू गरेको अवधिभरको लागि संघले सम्बन्धित प्रदेशमा आवश्यक कानून बनाई लागू गर्न सक्ने र उक्त प्रदेशमा प्रदेश सभाको निर्वाचन भई अर्को कानून नबनेसम्म उक्त कानून लागू रहने र सबै प्रदेशहरूले आर्थिक अधिकार अन्तर्गत आ-आफ्नो कानून, नीति, बजेट, योजना बनाई लागू गर्न सक्ने र ऋण परिचालन वा जमानत दिने विषय संघीय कानून बमोजिम हुने व्यवस्था रहेको छ ।

संघीयतामा व्यवस्थापिका

सङ्घीयतामा व्यवस्थापिकाको स्वरूप र भूमिका राष्ट्रले अवलम्बन गर्ने समष्टिगत शासन प्रणालीको प्रकृति र स्वरूपद्वारा प्रभावित हुने हुन्छ । व्यवस्थापिकाको अधिकार तथा आकृति, ढाँचा र प्रारूपका हिसाबले पनि संघीय (केन्द्रीय) व्यवस्थापिका र एकाई (प्रदेश) व्यवस्थापिकाको आधारमा प्रारूप सुनिश्चित गरिने, संविधान स्वयंले संघीय (केन्द्रीय) व्यवस्थापिकाले कानून बनाउन पाउने क्षेत्र र एकाई (प्रदेश) का व्यवस्थापिकाले कानून बनाउन पाउने क्षेत्र निर्धारण गरी संघीय एकाईका व्यवस्थापिकाको निर्धारण गर्ने र संघीय व्यवस्थापिका कति सदनात्मक हुने, सदस्यहरूको सङ्ख्या कति रहने तथा तिनमा प्रतिनिधित्व के कसरी गर्ने, गराउने भन्ने विषयहरूले महत्व राख्दछ ।

नेपालको सन्दर्भमा विगतका संविधानहरू मध्ये नेपालको वैधानिक कानून २००४, २०१५ र २०४७ मा दुई सदनात्मक संसदको व्यवस्था भएपनि कार्यान्वयनको दृष्टिले २०४७ को संविधान लामो समयसम्म अभ्यास भएको र वर्तमान संविधानले समेत यही दुई सदनात्मक व्यवस्थापिकालाई संघीय तहको लागि आत्मसात गरी प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभा नामका दुई वटा सभा रहने व्यवस्था गरेको छ । प्रत्यक्ष निर्वाचन प्रणाली र समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली मार्फत विभिन्न जात जाति, भाषा, लिङ्ग, वर्ग, समुदायका क्षेत्रको प्रतिनिधित्व हुने गरी प्रतिनिधि सभाको गठन गरिने व्यवस्था रहेको र विभिन्न क्षेत्रीय आधारमा समानुपातिक प्रतिनिधित्व संघीय संसदमा गराउनको लागि महिला, दलित र अल्पसंख्यक वा अपाङ्ग सहितको हरेक प्रदेशबाट (गाँउपालिका र नगरपालिकाको समेत) हुने गरी ८/८ जनाको प्रतिनिधित्व गराई राष्ट्रिय सभा मार्फत संघीय संसदलाई प्रतिनिधित्वको दृष्टिले पूर्णता दिने, राष्ट्रिय जीवनमा विशिष्ट योगदान

दिने कम्तिमा एक जना महिला सहित ३ जना सदस्यहरूलाई मन्त्रिपरिषद् को सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट मनोनित गरी संघीय संसदलाई पूर्णता दिने काम राष्ट्रिय सभाबाट हुने व्यवस्था संविधानले गरेको र प्रतिनिधि सभा अस्थायी प्रकृतिको (५ वर्षे कार्यकाल) हुने हुँदा निश्चित समय पछि यसको कार्यकाल समाप्त भई निर्वाचन प्रक्रियाबाट अर्को सभा नआउन्जेल मुलुकमा संसदीय शुन्यता नहुनको लागि राष्ट्रिय सभालाई स्थायी प्रकृतिको बनाई सदस्यको पदावधी हरेक २/२ वर्षमा एक तिहाई सदस्यहरूको पदावधी समाप्त हुने गरी र सोही समयमा पूरा गरी राष्ट्रिय सभालाई निरन्तरता दिदै मुलुकमा संसद विहिनताको अन्त्य गर्ने सद्नात्मक व्यवस्था रहेको छ ।

नेपालमा संघीयता अभ्यास भैरहेको सन्दर्भमा संघीय संसद, प्रदेश सभा र स्थानीय सभा नामक विधायिकी अङ्गलाई वृहत् स्तरमा संसद भनी बुझ्न सकिएता पनि राष्ट्रिय दृष्टिले संघीय संसद (प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रियसभा) नै नेपालको संसद रहेको, संसदको काम विधि निर्माण गर्ने भनी भनिए पनि शासन प्रणालीको प्रक्रिया अनुरूप सरकार जन्माउने, जनताको प्रतिनिधित्व गर्ने, जनभावनालाई नीति र कानूनमा समेट्ने, सरकारका कामकारवाही निगरानी गरी जवाफदेही तुल्याउने, राजश्व र व्यय स्वीकृत गर्ने लगायतका काम विश्वव्यापी रूपमा सबैजसो संसदमा अभ्यास हुने गरेका र सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनताले आफूमाथि आफैँ शासन गर्ने विधि निर्माण गर्ने, सरकारको कामकारवाहीको अनुगमन गर्ने तथा सरकारलाई जनउत्तरदायी एवं जवाफदेही बनाउने काम संसदबाट नै हुने गर्दछ । यस आलेखको प्रमुख पक्ष संघीयताको सबलीकरणमा राष्ट्रिय सभा र अन्तर्गतका समितिहरूको भूमिका रहेकोले अब यस सम्बन्धमा भएका केही महत्वपूर्ण कार्यको विश्लेषण गरिएको छ ।

समन्वयात्मक बैठक

संघीय संसद र प्रदेश सभाको संसदीय कार्यसञ्चालन सम्बन्धी सम्मेलन मार्फत प्रतिनिधि सभाका सम्माननीय सभामुख, राष्ट्रिय सभाका सम्माननीय अध्यक्ष, माननीय उपसभामुख, माननीय उपाध्यक्ष तथा सातवटा प्रदेश सभाका माननीय सभामुख र माननीय उपसभामुखबीच संसदीय अभ्यास र अनुभव आदानप्रदान गर्ने, संघीय संसद र प्रदेश सभाबीच कानून निर्माण, संसदीय प्रक्रिया सम्बन्धी अन्तरसम्बन्धको विकास तथा क्षमता अभिवृद्धि

गर्ने समेतको उद्देश्यका लागि हालसम्म ९ वटा सम्मेलनहरू सम्पन्न भइसकेका छन् । संघीय संसद र प्रदेश सभाबीच पारस्परिक सिकाई, साभा सवालहरूको पहिचान, सभाका कामकारबाहीलाई थप पारदर्शी पढ्छयोग्य, उत्तरदायी र प्रभावकारी बनाउँदै लैजाने लगायतका सवालमा विभिन्न प्रतिवद्धताहरू जारी समेत गर्ने गरिएको र यस्ता सम्मेलनलाई नियमित र व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गर्न अन्तरव्यवस्थापिका मञ्च समेत गठन भएको छ । त्यसैगरी संघीयता सबलीकरण तथा राष्ट्रिय सरोकार समितिबाट लैङ्गिक हिंसा विरुद्धको अभियानमा तीनै तहका जनप्रतिनिधिहरूको भूमिका विषयक भर्चुअल बैठक सम्पन्न भएको छ ।

संकल्प प्रस्ताव साथै समिति र उपसमिति गठन

संघीय शासन प्रणालीलाई सबल बनाउन राष्ट्रिय सभामा दर्ता भई सभाको बैठकबाट सर्वसम्मतिले स्वीकृत गरी संघीयता कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित संकल्प प्रस्ताव कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारलाई निर्देशन भएको थियो । सभाको बैठकबाट संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धमा राजनीतिक, वित्तीय, प्रशासनिक, संरचनागत लगायत सबै पक्षको अध्ययन गरी सभामा प्रतिवेदन पेश गर्न माननीय खिमलाल देवकोटाको संयोजकत्वमा सात सदस्यीय संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समिति गठन भएको थियो । उक्त समितिले केन्द्र र प्रदेश तथा स्थानीयस्तरमा व्यापक रूपमा छलफल तथा अन्तर्क्रिया कार्यक्रम गरेको र संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धी संकल्प प्रस्तावको कार्यान्वयन कार्ययोजना (Action plan/Responsibility matrix) बनाई एक हप्ताभित्र समितिमा पेश गर्न नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिएको थियो । समितिको बैठकबाट संकल्प प्रस्तावको भावना विपरित संस्थागत संरचना थप्ने, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा हस्तान्तरण भएका र हस्तान्तरण हुने क्रममा रहेका संस्थागत संरचनाहरू (कार्यालय, कर्मचारी, योजना आदि) फिर्ता लिएको र लिन लागेको भन्ने गुनासो समितिमा प्राप्त हुन आएकोले संकल्प प्रस्तावको भावना विपरितको कार्य नगर्न नगराउन नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिएको थियो । समितिले गरेका अन्तर्क्रिया कार्यक्रममा समेत सङ्कल्प प्रस्तावमा उल्लिखित सुभाव कार्यान्वयन भएमा संघीयता कार्यान्वयनमा ठूलो उपलब्धि हुने सुभाव प्राप्त भएको र २०७९।०६।२८ गतेको मन्त्रिपरिषद्को बैठकबाट

संघीयता कार्यान्वयन कार्ययोजना, २०७९ स्वीकृत भई समितिमा प्राप्त भएको थियो ।

समितिले अधिकारक्षेत्रको थप स्पष्टता र संविधान संशोधनसँग सम्बन्धित, महिला लगायतका वर्गको अधिकार सुनिश्चिततासँग सम्बन्धित, संयुक्त समितिको निर्माण र समितिको निर्देशन कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित, संवैधानिक आयोगका सिफारिसको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित, संघीयता कार्यान्वयन कार्ययोजनासँग सम्बन्धित, विकेन्द्रिकरण योजनासँग सम्बन्धित, सुशासन, सेवा प्रवाह र मौलिक हकको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित, समतामूलक समाज निर्माणसँग सम्बन्धित, प्रशासनिक संघीयतासँग सम्बन्धित, संस्थागत संरचनासँग सम्बन्धित, अन्तरतह समन्वय र सहकार्यसँग सम्बन्धित, वित्तीय संघीयतासँग सम्बन्धित, अन्य विषयसँग सम्बन्धित कूल १३ विषयमा ९९ सिफारिस सम्बन्धित निकायलाई गरेको र उक्त सिफारिस सहितको प्रतिवेदन संघीयता सवलिकरण र कार्यान्वयनको लागि महत्वपूर्ण दस्तावेजको रूपमा स्थापित भएको छ ।

संघीयता सबलीकरण तथा राष्ट्रिय सरोकार समिति अन्तर्गत समन्यायिक विकास एवं राष्ट्रिय सम्पदा अध्ययन उपसमिति र राज्यको तहगत संरचनाको विकासमा समन्वय तथा संवैधानिक आयोगसम्बन्धी विषय अध्ययन उपसमिति गठन गरी ति उपसमितिका प्रतिवेदनका आधारमा समितिका बैठकमा छलफल गरी सम्बन्धित पक्षलाई आवश्यक निर्देशन मार्फत संघीयता सबलीकरण सम्बन्धमा महत्वपूर्ण योगदान गरेको छ ।

समितिहरूका निर्देशन र ध्यानाकर्षण

विकास, आर्थिक मामिला तथा सुशासन समिति तत्कालिन दिगोबाट दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरण गर्न योजना आयोग र सरकारले नीति कार्यक्रम बनाई स्थानीय तह र प्रदेशस्तरमा बढी सबलीकरण गर्दै कार्यान्वयनमा जान, विश्व अर्थतन्त्रको स्वरूपमा परिवर्तन हुँदै आएको परिप्रेक्ष्यमा दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्नका लागि डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्कलाई सफलीभूत बनाउन र यसलाई प्रदेश स्तरीय र स्थानीय नेतृत्व तहमा पुऱ्याई नयाँ प्रबिधि र नव प्रवर्तनबाट आम नागरिकको जीवनमा परिवर्तन ल्याउन सक्नुपर्छ भन्ने विषयको सन्दर्भमा सो को यथाशिघ्र कार्यान्वयनका लागि, नेपालको संविधान अनुरूप संघीय शिक्षा

विधेयक यथाशिघ्र सदनमा पेश गर्न, एकीकृत उच्च शिक्षा विधेयक (छाता विधेयक) यथाशिघ्र सदनमा पेश गर्न र त्रिभुवन विश्वविद्यालय लगायत अन्य विश्वविद्यालयहरूमा शैक्षिक क्यालेण्डर बनाई लागु गर्न शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयलाई निर्देशन, स्वास्थ्य विमा कार्यक्रम सवै स्थानीय तहसम्म पहुँच विस्तार गर्न र दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तिका लागि निर्धारण गरिएका सूचकहरूमा प्रगति हासिल गर्ने गरी नीतिगत, संस्थागत र व्यवस्थापकीय सुधार गर्न स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको थियो ।

त्यसैगरी जलवायु परिवर्तन र यसले पुऱ्याएका असर र प्रभाव कम गर्न आवश्यक नीति नियम तर्जुमा गरी संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको समन्वय र सहकार्यमा प्रभावकारी कार्यक्रम सञ्चालन गर्न र वन संरक्षणमा भएको प्रगति सँगै यसको सदुपयोग, कार्वन ब्यापारबाट प्राप्त हुने सहयोग समयमा नै प्राप्त गरी गराई सम्बन्धित क्षेत्रमा खर्च गर्ने व्यवस्था मिलाउन वन तथा वातावरण मन्त्रालयलाई निर्देशन, शिक्षा क्षेत्रका समस्याहरूलाई निरूपण गरी प्रभावकारी रूपमा शैक्षिक व्यवस्थापन गर्न नेपालको संविधान अनुरूप संघीय शिक्षा विधेयक यथाशिघ्र सदनमा पेश गर्न शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयलाई समितिबाट निर्देशन भएकोमा हाल शिक्षा सम्बन्धी विधेयक २०८० संसदमा बिचाराधिन रहेको छ ।

विधायन व्यवस्थापन समितिबाट विधायन तर्जुमा शैली तथा अवलम्बन गर्नु पर्ने केही नीतिगत एवं व्यवहारिक विषयमा संघीय संसद सचिवालय र कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयलाई निर्देशन दिएको आधारमा विधायन व्यवस्थापन सम्बन्धि विधेयक पनि संसदमा बिचाराधिन रहेको छ ।

संघीयता सवलीकरण तथा राष्ट्रिय सरोकार समितिबाट तहगत राज्य संरचनाको विकासमा लैङ्गिक मूलप्रवाहिकरण, समानुपातिक समावेशी प्रतिनिधित्व, बजेटको प्राथमिकता, तहगत राज्य संरचनाको समन्वयमा आयोजना व्यवस्थापन, निर्वाचन प्रणालीमा सुधार, पिछडिएको क्षेत्र तथा समन्यायिक विकासको सैद्धान्तिक, व्यवहारिक पक्ष, बढ्दो बेरुजु, सार्वजनिक सेवामा समावेशी तथा समानुपातिक प्रतिनिधित्वको अवस्था जस्ता विषयहरूमा सम्बन्धित निकायका पदाधिकारी र विषय विज्ञसँग

छलफल तथा अन्तर्क्रिया गरी सम्बन्धित निकायलाई ध्यानाकर्षण गराइएको, प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभाको निर्वाचनमा प्रत्यक्षतर्फ कम्तीमा १/३ महिला उमेदवारको प्रतिनिधित्वको सुनिश्चितता गर्ने, प्रतिनिधिसभा र प्रदेश सभाको निर्वाचनमा समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली अनुसारको निर्वाचनमा भाग लिने राजनितिक दलले आफ्नो दलको तर्फबाट प्रतिनिधित्व गर्ने उमेदवारको बन्दसूची निर्वाचन आयोगमा पेश गर्नु भन्दा अघिल्लो दिन पहिलेको प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभाको निर्वाचनमा भाग लिने राजनितिक दलको तर्फबाट पेश भएको समानुपातिक उमेदवारको बन्दसूची स्वतः खारेज हुने व्यवस्था गर्ने, नेपालको संविधानको धारा ३८ (४) र दिगो विकास लक्ष्यको मर्म र भावना अनुसार निर्वाचन हुने राज्यका सबै तह, पद र निर्वाचन प्रणालीमा समानुपातिक समावेशी प्रतिनिधित्वको सुनिश्चितता हुने गरी कानूनी व्यवस्था गर्न निर्वाचन सम्बन्धी विधेयक संघीय संसदमा पेश गर्ने, निर्वाचनको प्रयोजनका लागी मतदाता नामावली संकलन गर्दा स्थानीय तहबाटै शुरू गर्ने साथै विदेशमा रहेको नेपाली नागरिकको मतदाता नामावली संकलन कार्य विदेश स्थित नेपाली कुटनितिक नियोग मार्फत गर्न निर्देशन दिएको थियो ।

तीन तहका अस्पतालबीच समन्वय गरी स्वास्थ्य सेवा प्रणालीको समग्र सुधार गर्न, प्रदेश र स्थानीय तहमा कर्मचारी व्यवस्थापन सम्बन्धमा देखिएका समस्या समाधान गर्न, एकमुष्ट प्रदेशमा कर्मचारी खटाउन, सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ लाई समसामयिक रूपमा संघीयता अनुरूप परिमार्जन गरी सो सम्बन्धी विधेयक र बढ्दो सडक दुर्घटना न्यूनीकरण गर्न सडक सुरक्षा सम्बन्धी छुट्टै विधेयक यथासिद्ध संघीय संसदमा पेश गर्न निर्देशन भएको थियो ।

तहगत अन्तर सम्बन्ध र समन्वय विषयक अध्ययन प्रतिवेदन, २०८० समितिबाट पारित गरी राष्ट्रिय सभामा प्रतिवेदन पेश भएको र तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध सम्बन्धी विषयमा समितिले सातवटै प्रदेशमा गरेको छलफल तथा अन्तर्क्रिया र समितिको विभिन्न मितिमा भएको छलफललाई आधार बनाई सुभाब तथा निर्देशन भएको, राष्ट्रिय प्राकृतिक श्रोत तथा वित्त आयोगले राजस्व ब्याँडफाँड र वित्त हस्तान्तरणमा प्रयोग गर्दै आएको आधार र सूत्रको परिमार्जन

गर्न, शसर्त अनुदानको आकारलाई विस्तारै कटौती गरी समपूरक र समानीकरण अनुदानलाई वृद्धि गर्नु, संघबाट प्रदेश र स्थानीय तहको लागि र प्रदेशबाट स्थानीय तहको लागि दिइने चार प्रकारका अनुदानको मापदण्ड, आधार तर्जुमा गर्नुपर्ने, वित्तीय संघीयताको आधारको रूपमा रहेको करको दायरा फराकिलो बनाउनुपर्ने लगायतका निर्देशन नेपाल सरकारलाई दिएको थियो ।

स्थलगत अध्ययन, अवलोकन, अनुगमन

विधायन व्यवस्थापन समितिले स्थानीय तहको कानून निर्माण प्रक्रिया एवं अभ्यास सम्बन्धमा स्थलगत अध्ययन: बागमती, कोशी र गण्डकी प्रदेशका भक्तपुर, सुनसरी, मोरङ, धनकुटा र कास्की जिल्लाका छ वटा स्थानीय तहमा र ऐन कार्यान्वयन मापन कार्य अन्तर्गत खाद्य अधिकार तथा खाद्य सम्प्रभुता सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा १९ मा केन्द्रित रही स्थलगत अध्ययन: तराई केन्द्रित अध्ययनको लागि कपिलबस्तु जिल्लाका तीनवटा स्थानीय तह (बाणगंगा नगरपालिका, यशोधरा गाउँपालिका र बुद्धभूमि नगरपालिका) मा र पहाड केन्द्रित अध्ययनको लागि सिन्धुपाल्चोक जिल्लाका दुई (पाँचपोखरी थाङ्पाल गाउँपालिका र मेलम्ची नगरपालिका) र काभ्रेपलाञ्चोक जिल्लाको एक (पाँचखाल नगरपालिका) गरी तीन जिल्लाका स्थानीय तहमा स्थलगत अनुगमन गरेको थियो । त्यसैगरी संघीयता सवलीकरण तथा राष्ट्रिय सरोकार समितिले संस्कृति र सम्पदा सम्बन्धी कर्णाली प्रदेशको र भुकम्पबाट जाजरकोट, रूकुम पाचिम जिल्लामा भएको जनधनको क्षतिको स्थलगत अनुगमन गरेको थियो ।

विविध अध्ययन प्रतिवेदन र प्रकाशन

नेपालको संविधानले केही नवीन मान्यतालाई आत्मसात गरेको छ । शासकीय संरचनालाई तीन तहमा विभाजन गरेसँगै तीनवटै तहबाट राज्यशक्तिको प्रयोग हुने गरी संविधानले गरेको प्रबन्धबाट निर्धारित राज्यशक्तिको प्रयोगका सम्बन्धमा संविधानका अतिरिक्त कानूनहरूको आवश्यकता पर्दछ । त्यस्ता कानूनी उपकरणको प्रबन्ध हुन नसकेसम्म ती अधिकारहरू कार्यान्वयन हुन

सकदैनन् । विधायिकी कानूनले मात्र पनि पुगदैन । विधायिकी कानूनबाट सिर्जित हक वा अधिकारको कार्यान्वयनका लागि कार्यविधि कानूनको निर्माण गरी त्यसलाई कार्यान्वयनको मार्गमा अगाडि बढाउनु पर्दछ । संविधानका त्यस्ता व्यवस्थाहरूले माग गर्ने कानूनी पूर्वाधार तयार गर्नेतर्फ सरकार र संसदको पर्याप्त ध्यान पुग्न नसकेको जनगुनासो व्याप्त रहेको सन्दर्भमा विधायन व्यवस्थापन समितिले उपसमिति गठन मार्फत संविधानमा कानून निर्माण गर्नका लागि भएका प्रबन्ध र नेपालमा हाल प्रचलनमा रहेका कानूनहरूको तुलनात्मक अध्ययन गरी त्यसैको विश्लेषणका आधारमा बन्न बाँकी कानूनहरूको सूची र हाल सक्रिय अवस्थामा रहेका कतिपय कानून समेत संशोधन वा खारेजीको माध्यमबाट नयाँ कानून जारी गरी नेपालको संविधानले राज्य संरचनामा पुनर्संरचना गरे बमोजिमका विषयहरूलाई सम्बोधन गर्ने गरी कानून बन्नु पर्ने अवस्था रहेको सुभाव सहितको प्रतिवेदन सभामा पेश गरिसकेको, उक्त प्रतिवेदनमाथि सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको उपस्थितिमा सभामा छलफल गरी सरकारलाई कानून निर्माण एवं विधायिकी कार्यप्रति थप जिम्मेवार बनाउने प्रयत्न भएको छ ।

प्रतिवेदन अनुसार अध्ययनबाट संवैधानिक प्रबन्धका आधारमा ती प्रावधानहरूलाई कार्यान्वयन गर्न आधारभूतरूपमा कम्तीमा १८१ वटा कानूनहरू तर्जुमा गर्नु पर्नेमा संघले १५१, प्रदेशले २४ र स्थानीय तहले ६ वटा कानून बनाउनु पर्ने देखिएको छ । अध्ययनबाट संघको क्षेत्राधिकारका १५१ मध्ये ४० वटा कानूनहरू जारी हुन बाँकी रहेको देखिएका छन् । त्यसका अतिरिक्त संविधानको अनुसूची- ५ देखि अनुसूची- ९ सम्म व्यवस्था भएका एकल तथा साभा क्षेत्राधिकारका विषय कार्यान्वयनका लागि तीनवटै तहका विधायिकाद्वारा आवश्यकताका आधारमा थप कानून निर्माण हुनु पर्ने विषयहरू समेत छन् । अध्ययनले प्रदेश र स्थानीय तहको क्षेत्राधिकारका अनिवार्य बन्नै पर्ने कानूनहरूको विषयको सूची सहितले संघले बनाउन बाँकी रहेका ४० वटा कानूनहरूको सूची सिफारिस गरेको छ । त्यसका अतिरिक्त अध्ययनले कानून निर्माणसँग सम्बन्धित केही सभावहरू समेत सिफारिस गरेको छ ।

नेपालमा कानूनको सामाजिक जाँच (उत्तरविधायिकी परीक्षण) सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास र नेपालको सन्दर्भमा अवलम्बन गर्नु पर्ने विषयवस्तु

समावेश गरिएको) पुस्तक प्रकाशन र स्थानीय तहको कानून निर्माण प्रक्रिया एवं अभ्यास सम्बन्धमा स्थलगत अध्ययन, अनुगमन प्रतिवेदन २०८० (देहाय बमोजिमको तीन तहलाई सिफारिस) पेश भएको छः

स्थानीय तहका लागि: संविधान बमोजिम समयमा कानून निर्माण, त्यसको कार्यान्वयन एवं मूल्यांकनको व्यवस्था हुनु पर्ने, सारवान विषयमा विधायिकी प्रक्रियाबाट नै कानून निर्माण गर्नु पर्ने, बनिसकेकालाई समेत विधायिकी प्रक्रियाबाट कानून बनाई विस्थापन गर्नु पर्ने, साभा अधिकारका विषयमा कानून निर्माण गर्दा सम्बन्धित संघीय कानून र प्रदेश कानूनसँग नबाकिने गरी तयार गर्ने, तत्सम्बन्धमा समन्वय तथा छलफल तथा परामर्श गर्नु पर्ने, स्थानीय तहको विधायिकी प्रक्रियामा संस्थागत स्मरणलाई उपयोग गर्ने प्रबन्ध गर्ने र जनप्रतिनिधि निर्वाचित भएलगत्तै स्थानीय तहको विधायिकी क्षेत्राधिकार र कानून निर्माण प्रक्रिया सम्बन्धमा अभिमुखीकरण सञ्चालन गर्नु पर्ने सिफारिस भएको छ ।

प्रदेश तहका लागि: स्थानीय तहको विधायिकी प्रक्रिया सम्बन्धमा समन्वय गर्नु पर्ने, तहगत रूपमा संयुक्त क्षेत्राधिकारका विषयमा शिघ्र कानून तर्जुमा गर्नु पर्ने, स्थानीय तहको कानून निर्माणमा सहजीकरणका लागि नमूना कानून मस्यौदा गरी सहजीकरण गर्नु पर्ने, साभा अधिकारका विषयमा कानून निर्माण गर्दा संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७ मा उल्लिखित प्रक्रिया अनिवार्य अवलम्बन गर्ने र जनप्रतिनिधि र कर्मचारीहरूको विधायिकी क्षमता अभिवृद्धिका कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्ने सिफारिस भएको छ ।

संघीय तहका लागि: दोहोरोपना रहेका तथा बाभिएका कानूनलाई स्पष्ट पार्नु पर्ने, स्थानीय तहका सरोकार समावेश गरी स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ लाई संशोधन गर्नु पर्ने, तहगत रूपमा संयुक्त क्षेत्राधिकारका विषयमा शिघ्र कानून तर्जुमा गर्नु पर्ने, स्थानीय तहको कानून निर्माणमा सहजीकरणका नमूना कानून मस्यौदा गरी सहजीकरण गर्नु पर्ने, साभा अधिकारका विषयमा कानून निर्माण गर्दा संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७ मा उल्लिखित प्रक्रिया अनिवार्य अवलम्बन गर्ने, र जनप्रतिनिधि र कर्मचारीहरूको विधायिकी क्षमता अभिवृद्धिका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनु पर्ने व्यवस्था सिफारिस भएका छन् ।

सार्वजनिक नीति तथा प्रत्यायोजित विधायन समितिले प्रत्यायोजित विधायनलाई व्यवस्थित गर्न प्रत्यायोजित व्यवस्थापन सम्बन्धी छुट्टै कानूनको आवश्यकता सम्बन्धमा समिति र कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयका माननीय मन्त्री र सचिवसँग गरेको निरन्तर छलफलबाट विधायन सम्बन्धी विधेयक संघीय संसदमा दर्ता पश्चात् राष्ट्रिय सभाबाट पारित भई प्रतिनिधि सभामा बिचाराधिन अबस्थामा रहेको छ ।

संघीयता सबलीकरण तथा राष्ट्रिय सरोकार समितिले तहगत प्रदेशस्तरीय अन्तर्क्रिया कार्यक्रम प्रतिवेदन २०७६, तहगत अन्तर सम्बन्ध र समन्वय विषयक अध्ययन प्रतिवेदन २०८०, तहगत राज्यसंरचनाको विकासमा समन्वयको सम्बन्धमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहलाई संविधान र प्रचलित कानूनबमोजिम प्राप्त अधिकारको प्रयोग र संघीय शासन प्रणाली कार्यान्वयनको अवस्था र यसको सबलीकरणका लागि गर्नु पर्ने सुधारका सम्बन्धमा समितिले सातै प्रदेशमा तहगत अन्तर सम्बन्ध र समन्वय विषयक छलफल तथा अन्तर्क्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गरी कार्यक्रममा उठान भएका विषय र सुभावहरू समेत समेटिएको प्रतिवेदन सभामा पेश भएको थियो ।

संविधान र संघीयताको कार्यान्वयनका लागि तीनै तहबीच समन्वय, सहकार्य र सहअस्तित्वको सिद्धान्त अवलम्बन एवं तत् तत् तहबाट आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्दै अन्तरमन्त्रालय समन्वय कायम गर्नु पर्ने, संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय गर्न कानूनमा भएका व्यवस्थाको कार्यान्वयनको पाटोलाई प्रभावकारी बनाउनु पर्ने, संघीय व्यवस्थालाई सुदृढ गर्न तीनै तहले सार्थक प्रयास गर्दै छिटो छरितो तथा गुणस्तरीय सार्वजनिक सेवा प्रवाह उपलब्ध गराउनु पर्ने तब मात्र संघीयताको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुने सुभावका साथमा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहलाई संस्थागत संरचनाको प्रभावकारिता, कानून तर्जुमा, वित्तीय संघीयता, योजना तर्जुमा र आयोजना निर्माण तथा कार्यान्वयन, प्रशासन सुधार र अन्य संघीय सवालमा आधारित रहेर अलग अलग सुभाव दिएको थियो ।

सरोकारवालासँग अन्तर्क्रिया तथा छलफल

विकास, आर्थिक मामिला तथा सुशासन समितिले न्यायिक समितिहरू, तिनीहरूको कानूनी संरचना, क्षेत्राधिकार, न्यायिक समितिको लागि

आवश्यक बजेटको व्यवस्था, मन्त्रालयको सोच स्थानीय न्यायिक समितिको क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धमा संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयसँग छलफल गरेको थियो । प्रदेश तथा स्थानीय तहसँग सहकार्य, समन्वय र साभेदारीमा दिगो विकास लक्ष्य पूरा गर्न जनप्रतिनिधिहरूको भूमिकाका सम्बन्धमा पोखरा, बुटवल, सुदूरपश्चिम प्रदेश र कर्णाली प्रदेशमा प्रदेशस्तरीय अन्तर्क्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गरेको, कर्णाली प्रदेश र सुदूरपश्चिम प्रदेशको चारवटा जिल्लाहरू: जाजरकोट, दैलेख, कञ्चनपुर डडेल्धुरामा सम्पन्न भौतिक पूर्वाधार र सुशासन सम्बन्धी अन्तर्क्रियात्मक कार्यक्रम गरेको र दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन सम्बन्धमा अध्ययन तथा मूल्याङ्कनको प्रदेशस्तरीय अन्तर्क्रिया कार्यक्रम: मिति २०७९/१२/२५ गतेदेखि ३१ गतेसम्म सुदूरपश्चिम प्रदेश र कर्णाली प्रदेशमा, मिति २०८०/०१/१४ गतेदेखि २० गतेसम्म कोशी प्रदेश, मधेश प्रदेश र वागमती प्रदेश र २०८०/०२/२५ गतेदेखि २७ गतेसम्म लुम्बिनी प्रदेशमा अन्तर्क्रिया कार्यक्रम सञ्चालन भएको थियो ।

विधायन व्यवस्थापन समितिले संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थापन) विधेयक, २०७५ उपर सरोकारवाला, संघ संस्थाहरूसँग र २०७६ श्रावण १६ देखि २५ गतेसम्म र मिति २०७६ पौष १७ देखि २४ गतेसम्म विराटनगर, जनकपुर, काठमाडौं, पोखरा, बुटवल, सुर्खेत, धनगढी गरी सातै प्रदेशका विभिन्न स्थानहरूमा प्रदेश सभाका सभामुखको प्रमुख आतिथ्यतामा प्रदेश सभाको विधायन सम्बन्धी विषय हेर्ने समितिका सदस्यहरू, स्थानीय तहका प्रतिनिधि, नागरिक समाजका अगुवा प्रतिनिधि, कानून व्यवसायी, विभिन्न संघ, संस्थाका प्रतिनिधिहरूको सहभागितामा यस समितिका सभापति र सदस्यहरू तथा सचिवालय सम्बद्ध कर्मचारीहरू उपस्थित भइ अन्तर्क्रिया सञ्चालन भएको थियो ।

सार्वजनिक नीति तथा प्रत्यायोजित विधायन समितिले प्रत्यायोजित विधायन र सरकारी आश्वासन सम्बन्धी सात वटै प्रदेशमा प्रदेश स्तरीय अन्तर्क्रियात्मक कार्यक्रम साथै राष्ट्रिय महत्त्वका स्थलहरूको अनुगमन भ्रमण सम्पन्न गरिएको र सो को प्रतिवेदन सभामा पेश भएको छ भने प्रदेशसभाका सदस्यहरूसँग भर्चुअल माध्यमबाट समेत प्रत्यायोजित व्यवस्थापनका सम्बन्धमा छलफल भएको थियो । प्रत्यायोजित विधायन

सम्बन्धी विषयमा मधेश प्रदेश सभा र सुदूरपश्चिम प्रदेश सभाका सदस्यहरू तथा कैलाली जिल्लास्थित घोडाघोडी नगरपालिका, कर्णाली प्रदेश जुम्ला जिल्लाको सिंजा गाउँपालिका र मुगु जिल्लाको गमगढी, गण्डकी प्रदेश तनहुँ जिल्लाको आँबुखैरेनी गाउँपालिकामा छलफल तथा अन्तर्क्रिया सम्पन्न भएको थियो ।

संघीयता सबलीकरण तथा राष्ट्रिय सरोकार समितिले तहगत राज्य संरचनाको विकासमा समन्वय, समावेशी विकास र समृद्ध नेपाल, समावेशी प्रतिनिधित्व सवल र सक्षम महिला नेतृत्व र सातवटै प्रदेशका तहगत अन्तरसम्बन्ध समन्वय विषयक अन्तर्क्रिया कार्यक्रम सञ्चालन भएको थियो ।

संघीयता सबलीकरणको सन्दर्भमा नियमावलीको पछिल्लो संसोधनले गरेको प्रमुख व्यवस्था:

सभा र सभाका निर्वाचक मण्डल बिचका अन्तरसम्बन्धलाई व्यवस्थित गर्न समन्वय बैठकको व्यवस्था गरी अध्यक्ष, उपाध्यक्ष र प्रदेश सभाका सभामुख तथा उपसभामुखहरूको समन्वय बैठक सामान्यतया वर्षमा एक पटक बस्ने व्यवस्था मिलाएको छ । यस प्रकारका बैठकमा संघीयताको कार्यान्वयन, व्यवस्थापिका सम्बद्ध मामिला, संघीय मामिला एवं अन्तर तह समन्वय लगायतका विषयमा छलफल हुने र घोषणापत्रमार्फत नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारको ध्यानाकर्षण गराउन सक्ने, बैठकमा स्थानीय तहका प्रमुख, उपप्रमुखलाई आवश्यकता अनुसार सहभागी गराउन सकिने व्यवस्था रहेको छ ।

त्यसैगरी समिति र प्रदेश सभाका समितिहरूका बीचमा सामान्यतया वर्षमा एक पटक समन्वय बैठक बस्न सक्ने र त्यस्तो बैठक बस्नुअघि सम्बन्धित समितिको सभापतिले अध्यक्षलाई जानकारी गराउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यि बैठकमा समिति प्रणाली, विधायिकी कार्य, सरकारका काम कारबाहीको निगरानी लगायतका विषयमा अनुभव आदानप्रदान गर्नुका साथै संसदीय समितिको प्रभावकारिताका आयामहरूमाथि छलफल तथा अन्तर्क्रिया गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।

त्यसैगरी सम्बन्धित प्रदेशबाट निर्वाचित सदस्यहरूले सामुहिक रूपमा अध्यक्षसँग अनुमति लिई सामान्यतया वर्षमा एक पटक सम्बन्धित प्रदेश

सभाका सदस्य तथा स्थानीय तहका प्रमुख, उपप्रमुखसँग समन्वय बैठक गरी विकास निर्माण, स्वास्थ्य, शिक्षा, विपद् व्यवस्थापनलगातका सार्वजनिक हित र सरोकारका विषयमा छलफल तथा अन्तर्क्रिया गर्न सक्ने व्यवस्था समेत नयाँ प्रावधानको रूपमा रहेका छन् ।

सभामा सदस्यहरूले विभिन्न समयको उपयोग गरी जन सरोकारका मुद्दा उठाउने र सरकारको जवाफ माग्ने संसदीय अभ्यास बमोजिम विगतमा अभ्यास हुँदै आएका शून्य समय र विशेष समयको अलावा वर्तमान संशोधनले आकस्मिक समय र प्रदेशिक सरोकारको समयको व्यवस्था गरेको छ जसले सभाका सदस्यले विभिन्न समयको प्रयोग गरी मूलत आफू निर्वाचित भएर आएका प्रदेशका नागरिक आवाज बुलन्द गर्ने र सरकारलाई जवाफदेही तुल्याउने अबसर प्राप्त भएको छ । सभाको निर्वाचक मण्डलका रूपमा रहने प्रदेश र स्थानीय तहका सरोकारको विषयमा ध्यानाकर्षण गराउन सभाको बैठक बसेको हरेक महिनाको पहिलो र तेस्रो शुक्रबार प्रादेशिक सरोकार समय रहने व्यवस्था समेत गरिएको छ । यिनै शून्य समय, विशेष समय, आकस्मिक समय र प्रादेशिक सरोकारको समय मार्फत सरकारलाई प्रश्न गर्ने र सरकारले तोकिएको समयमा जबाफ दिने व्यवस्थाले संघीयता सबलिकरणमा मद्दत पुग्ने देखिन्छ ।

सरकारलाई सभाप्रति उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउन, सरकारबाट भए गरेका काम कारबाहीको अनुगमन र मूल्याङ्कन गरी आवश्यक निर्देशन वा राय सल्लाह दिन समेतका लागि सभामा विषयगत समिति रहने व्यवस्था छ । यस सभा अन्तर्गतका समितिहरूलाई संघीयताको सबलीकरणमा सहयोग पुग्ने गरी समितिको नाम परिमार्जन र कार्यक्षेत्र विस्तार गरिएको छ । यसै सन्दर्भमा विधायन व्यवस्थापन समितिको कार्यक्षेत्र विगतमा विधेयकमाथि छलफल तथा विधेयक व्यवस्थापन, ऐन कार्यान्वयन मापन तथा अध्ययन, अनुसन्धानसँग सम्बन्धित विषयमा सीमित रहेकोमा संघीय एकाइहरूबीच विधायिकी अन्तरसम्बन्ध सम्बन्धी विषय र सम्बद्ध निकाय समेतको क्षेत्राधिकारको व्यवस्था थप गरिएको छ । यसको लागि यस समितिको काम, कर्तव्य र अधिकारमा सभाबाट दफावार छलफलका लागि समितिमा प्राप्त विधेयकउपर दफावार छलफल गरी सो सम्बन्धी प्रतिवेदन बैठकमा पेश गर्ने, विधेयकका सम्बन्धमा सर्वसाधारणले दिएको

सुभावउपर छलफल गर्ने, ऐनको कार्यान्वयन प्रभावकारिता सम्बन्धमा अध्ययन, अनुसन्धान गरी सोको प्रतिवेदनसहित सरकारलाई निर्देशन दिने र संघीय इकाइहरूबीच विधायिकी अन्तरसम्बन्धलाई प्रभावकारी बनाउन कानून निर्माणका क्रममा समन्वय गर्ने र संघ र प्रदेश वा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साभा अधिकारको सूचीभित्रका विषयमा कानून बनाउँदा सम्बन्धित सरोकारवालाको सुभाव लिने गरी स्पष्ट गरिएको छ ।

त्यसैगरी प्रदेश र स्थानीय तहको कानून निर्माण प्रक्रियाका सम्बन्धमा अध्ययन गर्ने र असल अभ्यासको आदानप्रदान गर्ने, विधायन व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित विषयमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्ने, सर्वसाधारणवाट प्राप्त उजुरीको सुनुवाई गर्ने, समितिले दिएको निर्देशन कार्यान्वयनको अनुगमन मूल्याङ्कन र समीक्षा गर्ने लगायत पनि यो समितिका काम कर्तव्य अधिकार अन्तर्गत समावेश छन् ।

राष्ट्रिय सभामा प्रतिनिधित्व गर्ने सदस्यहरू सातवटै प्रदेश र स्थानीय तहका प्रतिनिधिहरूबाट बनेको निर्वाचक मण्डलबाट निर्वाचित भई आउने भएकाले यो सभालाई संघीय संरचना अनुसारको प्रतिनिधित्व गर्ने सभाको रूपमा समेत लिन सकिन्छ । तसर्थ संघीयताका विविध आयाममा वहस र छलफल गर्ने स्पष्ट क्षेत्राधिकार सहितको समिति हुनुपर्ने मान्यतालाई आत्मसाथ गरी विगतको राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिलाई नियमावलीको संशोधनले संघीयता सबलीकरण तथा राष्ट्रिय सरोकार समितिमा रूपान्तरण गरेको छ । यस समितिको क्षेत्राधिकारमा राज्यको तहगत संरचनामा समन्वय र सबलीकरण, राजनीतिक, वित्तीय तथा प्रशासनिक संघीयता लगायतका संघीयतासँग सम्बन्धित प्रमुख विषय थप गरी विशिष्टिकृत गरिएको छ ।

यस समितिले विगतमा प्रयोग गर्दै आएका काम, कर्तव्य र अधिकारका अतिरिक्त राज्यको तहगत संरचनामा समन्वय गर्ने र राजनीतिक, वित्तीय तथा प्रशासनिक संघीयताको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा भएका काम कारबाहीको अनुगमन र मूल्याङ्कन गरी आवश्यक निर्देशन दिने लगायत थप भएका छन् ।

अन्त्यमा, राष्ट्रिय सभाको व्यवस्था पूर्ण प्रतिनिधित्व, समावेशीकरण र विज्ञताको उपयोग गर्दै विविधताको सम्बोधन र प्रदेश र स्थानीय तहको

समेत प्रतिनिधित्व गर्ने गरी स्थायी सभाको रूपमा भएको हो । विधायनमा दोस्रो सुनुवाई तथा छलफल र correction गर्दै कानूनलाई परिष्कृत रूप दिने थलोको रूपमा रहेको सभाले आफ्नो निर्वाचन पद्धति अनुसार प्रदेश र स्थानीय तहका विविध मामिलाहरू समेत उठान गर्दै प्रदेश र स्थानीय तहको संरक्षक सभाको रूपमा आफ्ना संसदीय अभ्यास निर्वाह गर्दै आइरहेको छ ।

सभामा दर्ता भई सर्वसम्मतिले स्वीकृत सङ्कल्प प्रस्तावमा प्रस्तावित संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धमा राजनीतिक, वित्तीय, प्रशासनिक, संरचनागत लगायत सबै पक्षको अध्ययन गरी सभामा पेश गरेको प्रतिवेदनले गरेका संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धी १३ विषयमा कूल ९९ सिफारिस सबै सरोकारवाला पक्षले प्रभावकारी कार्यान्वयन गरेमा स्थापित हुँदै गरेको संघीयताको वास्तविक अनुभूति आमजनताले महशुस गर्ने देखिन्छ ।

सभा अन्तर्गतका समितिबाट अध्ययन, अवलोकन, अन्तर्क्रिया गरी सभामा पेश गरेका तहगत अन्तरसम्बन्ध र समन्वय विषयक अध्ययन प्रतिवेदन, २०८०, संविधान अनुसार बन्न बाँकी कानूनहरूको अध्ययन प्रतिवेदन, २०८०, नेपालमा सरकारी आश्वासनको कार्यान्वयन स्थिति सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०७६, स्थानीय तहको कानून निर्माण प्रक्रिया एवं अभ्यास सम्बन्धी प्रतिवेदन लगायत सभा तथा समितिबाट भएका सहरू संघीयताको कार्यान्वयनका लागि महत्वपूर्ण मार्गदर्शक दस्तावेज हुने छन् ।

राष्ट्रिय सभा नियमावलीको पछिल्लो संशोधनले गरेको प्रादेशिक सरोकारको समयको प्रभावकारी उपयोग गरी प्रदेश र स्थानीय स्तरका मामिला उठान गर्ने, उठान गरेका सवालहरू सरकारलाई लेखी पठाउने र सरकारबाट लिखित/मौखिक जवाफ लिँदै कार्यकारिणीलाई जनसरोकारका मुद्दाप्रति जवाफदेही बनाउने अवसर प्राप्त भएको छ । तहगत अप्ट्याराहरूलाई फुकाउने प्रयास पनि सभाबाट हुदै आएको, सभामा शून्य, विशेष, आकस्मिक समयको उपयोग गर्दै उठान गरेका सवालहरूले पनि सरकारलाई संघीयता कार्यान्वयनमा जिम्मेवार हुन निर्देश गरेका र विविध समन्वय बैठकहरूले पनि अन्तरसरकारी सम्बन्ध विस्तारमा योगदान दिएको छ ।

सभा र समितिका कामकारबाहीलाई विशेषगरी संघीयताका सवालमा केन्द्रित गर्दै लग्ने, संघीयताको अभ्यास र अपेक्षा बमोजिम प्रदेश र स्थानीय तहलाई

संरक्षण, सहयोग, सहजीकरण र तहगत अन्तरसम्बन्ध विकास गर्ने क्षेत्रमा आफ्नो आगामी भूमिकालाई केन्द्रित गर्दै जाने र प्रयत्नशील रहने साथै संघीयताको कार्यान्वयनबाट अपेक्षित समृद्धि हासिल गर्नका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबीचको महत्वपूर्ण कडीको रूपमा रहदै संघीयता कार्यान्वयनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नसके सभाले जनगुनासो सुनुवाई हुने जनताको थलोको रूपमा आफ्नो औचित्यता पुष्टि गर्न सक्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

नेपालको संविधान, २०७२ कानून न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, कानून किताब व्यवस्था समिति

राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५, संघीय संसद सचिवालय, सिंहदरबार

प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०७९, संघीय संसद सचिवालय, सिंहदरबार

संघीय संसदको संयुक्त बैठक र संयुक्त समिति (कार्य सञ्चालन) नियमावली २०८०, संघीय संसद सचिवालय, सिंहदरबार

संसदमा समिति प्रणाली (राष्ट्रिय सभा विशेष), २०७८, संघीय संसद सचिवालय, सिंहदरबार

राष्ट्रिय सभाका दुई वर्ष, २०७८, संघीय संसद सचिवालय, सिंहदरबार

राष्ट्रिय सभाका अन्तर्गतका समितिका विविध प्रतिवेदनहरू

www.ipu.org

www.sansad.in.poi

www.parliament.uk



राष्ट्रिय सभा र कानून निर्माणमा तहगत अन्तरसम्बन्ध



काशीराज दाहाल*

१. भूमिका

समाज संचालन गर्ने माध्यम कानून हो । समाजमा रहेका विभिन्न स्वार्थहरूलाई कानूनले संयोजन गर्दछ । कानून विनाको समाज अराजक हुन्छ । आधुनिक राज्य "कानूनी राज्य" हो । कानून आफैमा बलवान शक्ति हो । आधुनिक लोकतान्त्रिक राज्य व्यवस्थामा कानून बनाउने विद्यायिकी शक्ति राज्यको व्यवस्थापिकीय सभामा निहित हुन्छ । व्यवस्थापिकीय सभाले राज्य र समाज संचालन गर्न आवश्यक पर्ने कानूनहरू निर्माण गर्ने सर्वोच्च विद्यायिकाको रूपमा काम गर्दछ । कानून स्पष्ट नभएको अवस्थामा विवादको निरूपण गर्ने सन्दर्भमा न्यायपालिकाले न्यायिक सिद्धान्त (नजिर) को प्रतिपादन गर्दछ । त्यस्तै कतिपय प्रथा र प्रचलनले पनि कानूनी मान्यता प्राप्त गर्दछन् । समाजलाई आवश्यक पर्ने थोक कानूनहरू सरकारका तीन अङ्गमध्ये व्यवस्थापिकाले बनाउछ । नजिर, प्रथा, प्रचलन पनि कानून सरह लागू हुन्छन् । अधिनस्थ विद्यायन अन्तर्गत सरकारले बनाउने नियम, विनियम, निर्देशिका, कार्यविधि, आदेश र मापदण्डले समेत कानूनको हैसियत ग्रहण गर्दछन् । कानून निर्माणका आफ्नै आधारभूत सिद्धान्त, श्रृंखला र प्रक्रियाहरू हुन्छन् । कानून निर्माण एक प्राविधिक विषय पनि हो ।

कानून सरल, स्पष्ट, बोधगम्य र प्रचलनयोग्य हुनुपर्दछ । कानून मानव अधिकारका आधारभूत सिद्धान्तहरू, न्यायको मान्य सिद्धान्तहरू, संविधानको सर्वोच्चता, विधिको शासन र सुशासनको अवधारणा जस्ता कुराहरूको अधीनमा बन्नु पर्दछ । कानून समाजमा सहज रूपमा कार्यान्वयन हुन त्यस्तो कानून उचित, तर्कोचित, न्यायोचित र विवेकपूर्ण

* वरिष्ठ संविधानविद्/प्रशासन विज्ञ

हुनुपर्दछ । विधायकले यस कुरालाई हेक्का राखी कानून बनाउनु पर्छ ।

आधुनिक कानूनी राज्यमा "विधिको शासन हुने, व्यक्तिको होइन" भन्ने सिद्धान्तलाई अवलम्बन गरी शासन व्यवस्था संचालन गर्नुपर्ने मान्यता छ । विधिको शासन एक गतिशिल अवधारणा हो । आधुनिक विधिको शासनले औपचारिक, कार्यविधिगत र सारभूत अधिकारका अवधारणालाई आत्मसात गर्दछ । विधिको शासन (Rule of Law) अनुरूप राज्य संचालन नगरी मनपरी कानून बनाई शासन (Rule by Law) गरियो भने त्यस्तो शासन प्रणाली लोकतान्त्रिक र कानूनी राज्यको अवधारणा अनुरूप हुँदैन । विधिको शासनको अभावमा संविधानको सर्वोच्चताको सिद्धान्त संभव हुँदैन । विधिको शासन राज्य मामिलासँग सम्बन्ध राख्दछ । राज्यका सबै अङ्ग र निकायहरूले प्राप्त गर्ने अधिकारको स्रोत नै लोकतान्त्रिक व्यवस्थामा जनता र जनतामा अन्तरनिहित सार्वभौम शक्तिको प्रत्यायोजित अधिकार अन्तर्गत वनेको संविधानको अधीनमा राज्य संचालन गर्नुपर्ने विधिको शासनको मान्यता हो ।

विधिको शासन अन्तर्गत संविधानको सर्वोच्चता भन्नु संविधान प्रतिकूल कुनै पनि विधायिकी, कार्यकारीणी, न्यायिक र प्रशासनिक कार्य गर्नु हुँदैन, गरेमा अमान्य हुन्छ भन्ने हो । संविधानले स्वीकार गरेको कानूनी राज्यको सिद्धान्त भनेको राज्यको स्वेच्छाचारी हुने कार्यलाई नियन्त्रण गरी नागरिकको हक अधिकार हनन भएमा हक प्रचलन गर्नु गराउनु हो । विधिको शासनको स्थिति कानून र कार्य प्रणाली र त्यसको कार्यान्वयनको समग्रतामा निर्भर गर्दछ । कुनै पनि शासन प्रणाली दिगो हुन जनताको आर्थिक संबृद्धि, सुरक्षाको प्रत्याभूति र न्यायको सुनिश्चितता हुने कानूनी व्यवस्था र त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा निर्भर गर्दछ । आधुनिक संविधानवाद र संवैधानिक लोकतन्त्रको अवधारणाले यिनै कुराहरूलाई निर्दिष्ट गर्दछ ।

लोकतान्त्रिक राज्य प्रणालीमा नै कानूनी राज्यको अवधारणाले सार्थकता पाउँदछ । आज पनि विश्वका कतिपय मुलुकहरूमा संबैधानिक व्यवस्था लोकतान्त्रिक हुँदा हुँदैपनि व्यवहार अलोकतान्त्रिक भएका कारण ती मुलुकहरू द्वन्द्वमा फसिरहेका र गरिबीको अवस्थाबाट मुक्त हुन सकेका छैनन् । जुन मुलुकमा राजनीतिक शक्तिहरू एक आपसमा शत्रुवत व्यवहार गर्दछन्, निर्वाचनमा धाँधली र अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा गर्दछन्, स्वच्छ निर्वाचन भएपनि पराजित भएकाले परिणाम नस्वीकार्ने स्थिति हुन्छ, निहित स्वार्थमा

राज्य शक्तिको दुरुपयोग गर्ने कार्य जस्ता व्यवहार गर्दछन्, त्यसले समाजमा दिगो शान्ति, सुशासन, विकास र संवृद्धि प्राप्त हुन सक्तैन । अन्ततः त्यस्ता मुलुकहरू असफल राज्यको सूचिमा सूचिकृत हुन पुग्दछन् । कानुनी राज्यको अवधारणा सार्थक हुन निर्वाचित जनप्रतिनिधिले जनहित र लोकहित अनुकूल कानून बनाउने र त्यस्तो कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन आवश्यक हुन्छ । कानुनी राज्यमा नागरिक अधिकारको संरक्षण, प्रवर्धन र प्रचलनका निम्ति विधायिकाको प्रभावकारिता, सरकारको जवाफदेहिता, न्यायपालिकाको निष्पक्षता, खबरपालिकाको पहरेदारीता, भ्रष्टाचारको रोकथाम र नियन्त्रण, सुशासनको सुनिश्चितता आवश्यक हुन्छ । यिनै कुराहरूमा ध्यान पुऱ्याई राज्यले कानून निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ ।

२. शक्ति पृथकीकरण र कानून निर्माण

आधुनिक संविधानवादले सरकारी शक्तिलाई वैधता प्रदान गर्दै सिमित सरकारको अवधारणा अनुरूप संविधानको सर्वोच्चता र विधिको शासन अनुरूप शासन संचालन गर्न निर्दिष्ट गर्दछ । यस्तै आधुनिक राज्यले नागरिकको जीवन, स्वतन्त्रता, सम्पति र सुखको निम्ति राज्य शक्ति प्रयोग गर्ने अङ्ग र पदाधिकारीलाई स्वेच्छाचारी र निरंकुश बन्न नदिन शक्ति पृथकीकरण र शक्ति सन्तुलन र नियन्त्रणको सिद्धान्तलाई स्वीकार गर्दछ । राज्यका अङ्गहरूले शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्त वमोजिम राज्य शक्ति व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकाले अलग-अलग रूपमा प्रयोग गर्दछन् । विधायिकी शक्ति प्रयोग गरी कानून बनाउने कार्य व्यवस्थापिकाको भएकाले व्यवस्थापिकाका सदस्यहरूलाई विधायक भनिन्छ । हुनतः आधुनिक व्यवस्थापिकाका सदस्यले कानून बनाउने कार्यका अतिरिक्त आफ्नो निर्वाचन क्षेत्रसँग सम्बन्धी विषयहरू उठाउनुपर्ने (Constituency Interest), राष्ट्रिय महत्व र सरोकारका विषयहरू सदनमा ल्याउनु पर्ने (Contributor on National Interest) र सरकारी काम कारवाहीको परीक्षण र निगरानी गर्ने (Oversight: As a Examiner) जस्ता कार्यहरू पनि गर्नु पर्ने हुन्छ । व्यवस्थापिका सदस्यहरूले मूलतः कानून निर्माणको कार्यमा नै बढी केन्द्रीत हुनुपर्ने हुन्छ । व्यवस्थापिका सदस्यहरूले राष्ट्रिय हित र जनहीतलाई ध्यानमा राखी स्वार्थगत द्वन्दबाट मुक्त भई संविधानको सर्वोच्चता, विधिको शासन, संवैधानिक लोकतन्त्र, सुशासन र न्यायको मान्य सिद्धान्त अनुरूप कानून बनाउनु पर्ने हुन्छ ।

विभिन्न स्वरूपको शासकीय प्रणालीमा व्यवस्थापिकाको अधिकार र भूमिका हेर्दा संसदीय व्यवस्थामा व्यवस्थापिकाले सरकार बनाउने र व्यवस्थापिकाप्रति सरकार उत्तरदायी हुने मान्यता रहेकोमा व्यवहारमा व्यवस्थापिकाले सरकारलाई नियन्त्रण गर्ने भन्दा पनि सरकारको प्रभावले व्यवस्थापिकाको भूमिका खुम्चिने परिस्थितिहरू पनि देखा पर्दछ । तथापी सरकारको नीति, कार्यक्रम, बजेट, विधेयक पारित गर्ने, सरकारको कामको निगरानी गर्ने जस्ता कार्य व्यवस्थापिकाबाटै हुन्छ । राष्ट्रपतीय प्रणालीमा सरकारी खर्च नियन्त्रण गर्ने, विधायिकी शक्ति प्रयोग गरी कानून बनाउने, सन्धि सम्झौताको अनुमोदन गर्ने, राज्यका महत्वपूर्ण नियुक्तिहरूको अनुमोदन गर्ने, आफूले बनाएको कानूनको कार्यान्वयनको मापन गर्ने र सरकारी कामको अनुगमन र निगरानी गर्ने जस्ता कार्यमा व्यवस्थापिकाको सक्रिय भूमिका रहन्छ ।

शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्त बमोजिम व्यवस्थापिकाले कानून बनाउने, कार्यपालिकाले कार्यान्वयन गर्ने र न्यायपालिकाले कानूनको व्याख्या गर्ने गरी निकायगत कार्य विभाजन गरिने भएपनि आधुनिक राज्यहरूमा प्रत्यायोजित विधायन अन्तर्गत कार्यपालिकाले पनि अधिनस्थ विधायन अन्तर्गत कानूनहरू बनाउने र न्यायपालिकाले कानूनको व्याख्या गर्ने संन्दर्भमा अदालतबाट प्रतिपादित नजिर कानून सरह लागु हुने हुँदा कार्यपालिका र न्यायपालिकाले पनि खुद्रा रूपमा कानून निर्माण गर्ने गर्दछन् । न्यायपालिका संविधानको सर्वोच्चताको रक्षक र नागरिक स्वतन्त्रताको संरक्षक मानिएकाले संविधान र कानूनको व्याख्या गर्ने अधिकार तथा संविधान प्रतिकुल जारी भएमा ऐन कानून र निर्णयहरू अमान्य र वदर गर्ने अधिकार न्यायपालिकालाई हुन्छ । यही अधिकार प्रयोग गरी विवादको निरूपण गर्दा न्यायपालिकाले न्यायिक सिद्धान्त (नजिर) प्रतिपादन गर्दछ । यसैगरी व्यवस्थापिकाले प्रत्यायोजन गरेको विधायिकी अधिकार प्रयोग गरी कार्यपालिका र अन्य निकायहरूले नियम, निर्देशिका, कार्यविधि, विनियम र आदेश कानून सरह लागु हुने गरी जारी गर्दछन् । व्यवस्थापिकाले प्रत्यायोजित गरेको विधायिकी शक्ति प्रयोग गरी कार्यपालिका वा अन्य निकायले संविधान र ऐनको उद्देश्य विपरित हुने गरी कानून बनाउन नसक्ने, कर लगाउने वा उठाउने कुराको कानून बनाउन नपाउने, अदालतको अधिकार क्षेत्रमा हस्तक्षेप हुने गरी कानून बनाउन नसक्ने, संचित कोष वा अन्य सरकारी कोषबाट खर्च गर्न पाउने

गरी कानून बनाउन नपाउने जस्ता प्रत्यायोजित कानून निर्माणका सीमाहरू निर्धारण गरिएका हुन्छन् । व्यवस्थापिकाले प्रत्यायोजन गरी कार्यपालिका वा अन्य निकायले बनाएको कानूनको परीक्षण, न्यायिक पुनरावलोकन र नियन्त्रण गर्ने अधिकार व्यवस्थापिका र न्यायपालिकामा रहन्छ ।

३. व्यवस्थापिकाको स्वरूप र राष्ट्रियसभा

शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्त बमोजिम कानून बनाउने मुख्य काम व्यवस्थापिकाको भएपनि व्यवस्थापिकाको स्वरूप, गठन प्रक्रिया, सदस्य संख्या, कार्यकाल, सरकार गठन र सरकार परिवर्तन गर्ने जस्ता कुराहरू सबै मुलुकमा एकै किसिमको छैन । विश्वका ४१ प्रतिशत मुलुकहरूमा दुई सदनको व्यवस्थापिका र ५९ प्रतिशत मुलुकहरूमा एक सदनको व्यवस्थापिकाको स्वरूप देखिन्छ । करिब ८० वटा मुलुकहरूमा दुइ सदनको व्यवस्थापिका छ । संघीय शासन प्रणाली भएका मुलुकहरूमा प्राय दुई सदनको व्यवस्थापिका छ । सामान्यतया व्यवस्थापिकाको माथिल्लो सभालाई राष्ट्रिय सभा र तल्लो सभालाई प्रतिनिधि सभा भन्ने गरिन्छ । व्यवस्थापिकामा माथिल्लो सभाको व्यवस्था गर्नुको मुख्य कारणहरूमा - मुलुकको भौगोलिक सन्तुलन, विविधताको प्रतिनिधित्व, विज्ञहरूको प्रतिनिधित्व, कानून निर्माणमा शक्ति सन्तुलन र नियन्त्रण, तल्लो सदनले पारित गरेका विद्येयकमा परिमार्जन र परिपक्कताका निम्ति भन्ने देखिन्छ । माथिल्लो सदन राष्ट्रिय सभाको अधिकार र भूमिकामा पनि प्रतिनिधि सभा भन्दा केही फरक रहेको हुन्छ । संसदीय व्यवस्थामा सरकारको गठन र परिवर्तन प्रतिनिधि सभाले गर्दछ, राष्ट्रिय सभाको सरकार गठन गर्न र हटाउने कार्यमा कुनै भूमिका हुँदैन । त्यस्तै अर्थ विद्येयक प्रतिनिधि सभामा उत्पत्ति हुने, राष्ट्रिय सभाले सुभाव दिनसम्म सक्ने, त्यसलाई रोक्ने र सुधार गर्न नसक्ने हुन्छ ।

प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभा गठन सम्बन्धी निर्वाचन व्यवस्था समेतमा केही भिन्नता रहन्छ । प्रदेश र स्थानीय सरकारको निर्वाचन मण्डलबाट राष्ट्रिय सभाको गठन हुन्छ । प्रतिनिधि सभाको सदस्य संख्या भन्दा राष्ट्रिय सभामा सदस्य कम हुन्छ, त्यस्तै सदस्य हुने योग्यतामा उमेर पनि राष्ट्रिय सभाका निम्ति बढि तोकिएको हुन्छ । सरकार बनाउने र हटाउने अधिकार राष्ट्रिय सभालाई नहुने भएपनि विद्यायन व्यवस्थापनको

अधिकार, सरकारी काम कारवाहीको अनुगमन र निगरानी गर्ने अधिकार, प्रत्यायोजित विधायन अन्तर्गत सरकार र अन्य निकायले बनाएका कानूनहरूको परीक्षण गर्ने अधिकार भने राष्ट्रिय सभालाई प्रतिनिधि सभा सरह हुन्छ । राष्ट्रिय सभा प्रदेश र स्थानीय स्वार्थको संरक्षण र प्रचलन गर्न गराउन बढी सचेत हुनुपर्ने भएका कारण प्रदेश र स्थानीय तहसँगको विशेष संस्थागत सम्बन्ध हुन्छ । विश्व अभ्यासमा राष्ट्रिय सभा गठनको उद्देश्य, अधिकार र भूमिका सम्बन्धी तुलनात्मक अध्ययन गर्दा मूलतः ४ किसिमका देखिन्छन्:-

- (१) विद्येयकको पुनरावलोकन गर्ने सदन (Chambers of Review): विज्ञ र अनुभवी व्यक्तिहरूको प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गरी तल्लो सभाले पारित गरेको विद्येयकको परिमार्जन गरी परिपक्व बनाउने उद्देश्यले गठन गरिने बेलायतको हाउस अफ लर्ड्स, क्यानाडाको माथिल्लो सदन सिनेटलाई उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ ।
- (२) भौगोलिक सन्तुलनको प्रतिनिधित्वको सदन (Chambers of Territorial Representation) : भौगोलिक रूपमा सन्तुलन गरी प्रादेशिक स्वार्थको संरक्षण गर्ने उद्देश्यले भौगोलिक आधारमा प्रतिनिधित्व हुने माथिल्लो सदनको गठन, उदाहरणका निम्ति अमेरिकाको माथिल्लो सदन सिनेट, जर्मनीको माथिल्लो सदन बुण्डेसराट (Bundesrat), दक्षिण अफ्रिकाको माथिल्लो सदन राष्ट्रिय प्रान्तिय परिषद, स्पेनको माथिल्लो सदन सिनेट ।
- (३) विविधताको प्रतिनिधित्वको सदन (Chambers of Breath of Representation): समाजका विभिन्न पक्षहरू जस्तो सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक, धार्मिक, भाषिक, सामुदायिक सन्तुलन गर्न अल्पसंख्यक र पेशागत समुदायको समेत प्रतिनिधित्वको सभा उदाहरणको निमित्त वोत्साना र स्लोभेनियाको माथिल्लो सदन ।
- (४) लोकतान्त्रिक रूपमा शक्ति सन्तुल र नियन्त्रण गर्ने सदन (Chambers of Democratic Contestation): लोकतान्त्रिक प्रक्रियाबाट प्रतिस्पर्धात्मक रूपमा प्रतिनिधित्व गराई शक्ति सन्तुलन र नियन्त्रण गर्ने किसिमको प्रतिनिधित्वको सदन, उदाहरणको निम्ति जापानको माथिल्लो सदन सिनेट ।

नेपालको सन्दर्भमा नेपालको संविधानको धारा ८३ ले प्रतिनिधिसभा र राष्ट्रिय सभा नामक दुई सदन सहितको एक संघीय व्यवस्थापिका हुनेछ, जसलाई संघीय संसद भनिनेछ भन्ने व्यवस्था गरी धारा ८४ बमोजिम प्रतिनिधि सभामा पहिलो हुने निर्वाचित हुने निर्वाचन प्रणाली बमोजिम १६५ सदस्य र समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली बमोजिम ११० गरी २७५ सदस्य रहने प्रतिनिधि सभा र धारा ८६ बमोजिम माथिल्लो सदनको रूपमा राष्ट्रियसभा जसको गठन प्रदेश र स्थानीय तहको प्रतिनिधिको निर्वाचन मण्डलबाट ५६ जना र नेपाल सरकारको सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट कम्तीमा एक जना महिला सहित ३ जना मनोनित सदस्य गरी जम्मा ५९ सदस्यको राष्ट्रियसभा गठनको व्यवस्था गरेको छ । संविधानले राष्ट्रियसभा स्थायी सदनको रहने व्यवस्था गरेको छ । प्रतिनिधि सभा नभएको अवस्थामा राष्ट्रिय सभाको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ ।

४. राष्ट्रिय सभा र कानून निर्माणको अधिकार

संघीय प्रणाली अपनाएको नेपालको संविधानले संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी ३ तहको व्यवस्था गरेको छ । संविधानको धारा ५७ ले संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको एकल र साभ्मा अधिकार संविधानको विभिन्न अनुसूचिहरूमा तोकेको छ । संविधानको धारा ५७ मा उल्लेख भए बमोजिमको विषयहरूमा संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले संविधानको अधीनमा रही कानून बनाउने विद्यायिकी शक्ति प्रयोग गर्ने अधिकार छ । धारा ५७ ले विद्यायिकी शक्ति संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने कुरा उल्लेख गरेको छ ।

नेपालको संविधानको धारा १०९ बमोजिम संघीय संसदको व्यवस्थापिकीय अधिकार संविधानको अनुसूची- ५, अनुसूची- ७ र अनुसूची- ९ बमोजिमको सूचीमा उल्लेख भए अनुसार हुने व्यवस्था गरेको छ । यी अनुसूचीहरूमा उल्लेख भएका विषयमा संविधानको अधीनमा रही संघीय संसदको प्रतिनिधि सभा वा राष्ट्रिय सभा मध्ये कुनै पनि सदनमा विधेयक प्रस्तुत गर्न सकिने छ । अर्थ विधेयक भने प्रतिनिधि सभामा मात्र प्रस्तुत हुने व्यवस्थाले राष्ट्रिय सभामा अर्थ विधेयकको उत्पत्ती हुने छैन । अर्थ विधेयक, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, वा सशस्त्र प्रहरी बल लगायत सुरक्षा निकायसँग

सम्बन्धित विद्येयक सरकारी विधेयकको रूपमा मात्र प्रस्तुत गरिनेछ । अर्थ विधेयक बाहेक अन्य विधेयक राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति हुन सक्छ । सरकारी विधेयकको विषय बाहेक अन्य विधेयक सभाका कुनै पनि सदस्यले निजि विधेयक (गैर सरकारी विधेयक) को रूपमा प्रस्तुत गर्न सक्ने छन् । राष्ट्रिय सभामा गैर सरकारी विद्येयक प्रस्तुत गर्न राष्ट्रिय सभा सदस्यलाई आवश्यक सहयोग संघीय संसदको सचिवालयले गर्ने व्यवस्था मिलाउने कुरा राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ को दोस्रो संशोधन, २०८० ले गरेको छ । राष्ट्रिय सभाको सचिवालयमा प्रक्रिया पुरा गरेर दर्ता भएको विधेयकका सम्बन्धमा सर्वसाधारणले लिखित वा विद्युतीय माध्यमबाट सुभावा दिन सक्नेछन् ।

कुनै विधेयकले कानूनी रूप ग्रहण गर्न विधेयक दर्ता, सदस्यहरूमा वितरण, विरोधको सूचना विद्येयक प्रस्तुत गर्न अनुमति माग्ने प्रस्ताव उपरको छलफलको प्रक्रिया सम्मको चरणलाई प्रथम वाचन (First Reading) भनिन्छ । विधेयक सदन वा विषयगत समितिमा दफाबार गरिने छलफल र प्रतिवेदन सम्मको चरणलाई दोस्रो वाचन (Second Reading) र सदनमा प्रतिवेदन पेश र विधेयक पारितको चरणलाई तेस्रो वाचन (Third Reading) भन्ने गरिन्छ । सरकारले सदनमा दर्ता गरेको विधेयकले कानूनको हैसियत प्राप्त गर्न यसरी विभिन्न चरण पार गरी दुवै सदनबाट पारित भई विधेयक उत्पत्ति भएको सदनको सभामुख वा अध्यक्षले प्रमाणित गरेको विधेयक राष्ट्रपतिबाट प्रमाणिकरण भएपछि त्यो विधेयक ऐन बन्दछ ।

नेपालको संविधान वमोजिम अर्थ विधेयक राष्ट्रियसभामा उत्पत्ति हुन नसक्ने र राष्ट्रिय सभाले प्रतिनिधिसभाबाट पारित गरेको अर्थ विधेयकमा छलफल गरी त्यस्तो विधेयक प्राप्त गरेको १५ दिन भित्र कुनै सुभावा भए सुभावा सहित प्रतिनिधि सभामा फिर्ता पठाउनुपर्ने व्यवस्था गरेको देखिदा अन्य विधेयकमा जस्तो अर्थ विधेयकमा संशोधन गर्न सक्ने अधिकार राष्ट्रिय सभालाई छैन । अर्थ विधेयकको सम्बन्धमा भने राष्ट्रिय सभाले छलफल गरी सुभावा समावेश गरी प्रतिनिधिसभामा पठाउन सक्दछ । यसरी अर्थ विधेयक बाहेक प्रतिनिधि सभामा उत्पत्ती भएको अन्य विधेयकका सम्बन्धमा संशोधन सहित प्रतिनिधि सभामा पठाउने अधिकार राष्ट्रिय सभालाई छ । अर्थ विधेयक १५ दिन सम्ममा राष्ट्रिय सभाले प्रतिनिधिसभामा फिर्ता नगरेमा वा अन्य विधेयक राष्ट्रिय सभामा प्राप्त भएको २ महिनाभित्र पारित गरी वा

सुभाव सहित फिर्ता नगरेमा सो म्याद नाघेपछि प्रतिनिधिसभाले पारित गर्न सक्ने व्यवस्था हुँदा राष्ट्रिय सभाको विधायन व्यवस्थापनका सम्बन्धमा केही अधिकार संविधानले नै संकुचन गरेको अवस्था छ ।

प्रादेशिक र स्थानीय स्वार्थलाई संरक्षण गर्नुपर्ने जिम्मेवारी भएको राष्ट्रिय सभाको भूमिकालाई संविधानको धारा १११ को उपधारा (४) र (७) को व्यवस्थाले प्रतिनिधि सभाको अधिकार भन्दा केही संकुचन गरेको देखिन्छ । तरपनि अर्थ विधेयक बाहेक अन्य विधेयकका सम्बन्धमा राष्ट्रिय सभामा दर्ता गर्ने, पारित गर्ने लगायतको भूमिकामा भने प्रतिनिधिसभा सरहकै अधिकार राष्ट्रिय सभामा रहेको छ । यसैगरी राष्ट्रिय सभाले पारित गरेको तर प्रतिनिधि सभाले संशोधन सहित राष्ट्रिय सभामा फिर्ता पठाएको विधेयकका सम्बन्धमा राष्ट्रिय सभा सहमत हुन नसकेमा दुबै सदनको संयुक्त बैठकबाट निर्णय गिरने व्यवस्था संविधानले गरेको छ । संविधानले अर्थ विधेयक र अन्य विधेयक व्यवस्थापनको कार्यविधिका सम्बन्धमा राष्ट्रिय सभाको केही भूमिका संकुचन गरेको बाहेक अन्य कुराहरूमा विधेयक व्यवस्थापनमा तात्त्विक अन्तर छैन । यस कारण पनि कानून निर्माणमा प्रतिनिधिसभाबाट पारित विधेयकलाई सुभाव सहित संशोधन गर्ने गरी परिपक्क बनाउनमा र राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति हुने विधेयकलाई संविधानसम्मत बनाउन र प्रदेश र स्थानीय स्वार्थ संरक्षण गर्ने गरी विधेयकको व्यवस्थापन गर्ने कार्यमा राष्ट्रिय सभाको महत्वपूर्ण भूमिकाको अपेक्षा संविधानले गरेको छ ।

कानून बनाउनुको उद्देश्य समाजमा लागु गर्नु हो । कानून बनाएर लागु नगर्ने हो भने त्यत्रो श्रम र स्रोत खर्च गरेर कानून बनाउनुको कुनै अर्थ रहन्न । कानून समाज सापेक्ष वस्तु पर्दछ । कानून बन्न विभिन्न विधायिकी चक्र (Legislative Cycle) को चरण पार गर्नुपर्दछ । विधेयक सदनमा पेश हुनुभन्दा पहिले पुरा गर्नुपर्ने औपचारिकता, मस्यौदा र सरकारी स्वीकृति पूर्व विधायिकी चरण (Pre-Legislative Stage), विधेयक सदनमा दर्ता भएपछि सदनबाट पारित, प्रमाणिकरण र प्रकाशनको चरण (Legislative Stage) र वनेको कानूनको कार्यान्वयन मापनको उत्तर विधायिकी चरण (Post-Legislative Stage) हुन्छन् । नेपालको संघीय संसदले उत्तर विधायिकी मापनको कार्य केही ऐनहरूको सम्बन्धमा परीक्षण प्रारम्भ गरेको देखिन्छ । यस्तै अभ्यास प्रदेश र स्थानीय तहमा पनि हुनुपर्दछ । यसैगरी

संघीय संसदले केही ऐनहरूमा नै उत्तर विधायिकी मापनको व्यवस्था सम्बन्धित ऐनमा नै राख्ने प्रचलनको विकास गरेको छ । व्यवस्थापिकाले उत्तर विधायिकी मापन र प्रत्यायोजित विधायनको परीक्षण शुक्ष्म रूपमा गरी “कानूनी राज्य” को अवधारणालाई सार्थक बनाउन सकेमा कानूनप्रतिको विश्वास अभिवृद्धि हुन सक्दछ ।

५ कानून निर्माणमा तहगत अन्तरसम्बन्ध

नेपालको संविधानले संघीय प्रणाली अवलम्बन गरी राज्य शक्ति ३ तहमा विभाजन गरेको सन्दर्भमा संघीय संसदको कानून बनाउने अधिकार संविधानको धारा १०९ अनुसार अनुसूची-५, अनुसूची-७ र अनुसूची-९ वमोजिमको सूचीमा उल्लिखित विषयहरूमा रहेको छ । यसैगरी संविधानको धारा १९७ अनुसार प्रदेश सभाको कानून बनाउने विधायिकी अधिकार संविधानको अनुसूची-६, अनुसूची-७, र अनुसूची-९ वमोजिमको सूचीमा उल्लिखित विषयहरूमा रहेको छ । यस्तै संविधानको धारा २२१ र धारा २२६ अनुसार स्थानीय तहको कानून बनाउने अधिकार गाँउ सभा र नगरसभामा निहित हुने व्यवस्था गरी गाँउसभा र नगरसभाले संविधानको अनुसूची-८ र अनुसूची-९ वमोजिमको सूचीमा उल्लिखित विषयहरूमा कानून बनाउन सक्ने अधिकार रहेको छ । संविधानले तहगत सरकारले विधायिकी शक्ति प्रयोग गरी कानून बनाउने सम्बन्धमा संविधानको धारा ५७ ले कसको अधिकार कति भन्ने कुरा निर्दिष्ट गरेको छ । संविधानको धारा ५७ वमोजिम संघको व्यवस्थापिकाले संविधानको अधीनमा रही अनुसूची-५ को एकल अधिकारको सूचि भित्रका विषयमा कानून बनाउने पूर्ण अधिकार छ । अनुसूची-७ र अनुसूची-९ को साभा अधिकारको सूचि भित्रका विषयहरूमा संघले कानून बनाउँदा सम्बन्धित तहको समन्वय र परामर्शमा कानून निर्माण गर्नुपर्ने हुन्छ । यसैगरी प्रदेश र स्थानीय तहले साभा अधिकारको सूची भित्रको विषयमा कानून बनाउँदा संविधान र संघीय कानूनको अधीनमा रही बनाउनुपर्ने हुन्छ ।

संविधानको अनुसूचीहरूमा तोकिएको एकल अधिकार र साभा अधिकारको विषयमा कानून बनाउँदा पालना गर्नुपर्ने सिद्धान्त र व्यवस्थाका सम्बन्धमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७

ले स्पष्ट रूपमा निर्दिष्ट गरेको छ । यसैगरी कानून निर्माणमा तहगत अन्तरसम्बन्धको विषयलाई संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७ ले व्यवस्थित गरेको छ । यस ऐनको दफा १५ ले संघीय संसद, प्रदेश सभा तथा स्थानीय तहले व्यवस्थापन विधि तथा कामकारवाहीमा सामाजस्यता तथा एकरूपता कायम गर्नका लागि सहकार्य गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । यस्तो सहकार्य आवश्यकतानुसार सुचना आदान प्रदान, छलफल वा परामर्श गर्न सक्ने गरी समन्वय र अन्तरसम्बन्धको आधार निर्धारण गरेको छ । तहगत सरकारले अधिकारको प्रयोग गर्दा नेपालको संविधान र कानूनले देहायको व्यवस्था गरेको छ:

(१) एकल अधिकारका सम्बन्धमा

- संघको एकल अधिकारको प्रयोग संविधान र संघीय कानून वमोजिम हुने,
- प्रदेशको एकल अधिकारको प्रयोग संविधान र प्रदेश कानून वमोजिम हुने,
- स्थानीय तहको एकल अधिकारको प्रयोग संविधान र गाउँ सभा तथा नगर सभाले बनाएको कानून वमोजिम हुने,
- संघ, प्रदेश वा स्थानीय तह मध्ये एकभन्दा बढी तहको एकल अधिकारमा परेको विषयको कानून बनाउँदा प्रदेशले संघीय कानूनको अधीन र स्थानीय तहले संघीय र प्रदेश कानूनको अधीन बनाउनु पर्ने ।

(२) साभ्ना अधिकारको सम्बन्धमा

- संघ र प्रदेशको साभ्ना अधिकारको विषयको प्रयोग संविधान, संघीय कानून र प्रदेश कानून वमोजिम हुने,
- संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साभ्ना अधिकारको प्रयोग संविधान र संघीय कानून, प्रदेश कानून र गाउँ सभा तथा नगर सभाले बनाएको कानून वमोजिम हुने,

- साभा अधिकारको कानुन प्रदेशले बनाउँदा संघीय कानुनसँग नवाफिने गरी बनाउनु पर्ने, बाफिएमा बाफिएको हदसम्म अमान्य हुने,
- स्थानीय तहले संघीय कानुन र प्रदेश कानुनसँग नवाफिने गरी कानून बनाउनुपर्ने, बाफिने गरी बनाएमा बाफिएको हदसम्म अमान्य हुने ।

(३) साभा अधिकारको कार्यान्वयन

(अ) संघको अधिकार

- कसूर र सजायको निर्धारण,
- राष्ट्रियस्तर वा राष्ट्रिय महत्वका वा एक भन्दा बढी प्रदेशमा विस्तार भएका पूर्वाधार संरचनाको निर्माण,
- सबै प्रदेशमा समान रूपमा लागु हुने गुणस्तर वा मापदण्डको निर्धारण र नियमन ।

(आ) प्रदेशको अधिकार

- प्रदेशस्तरका सडक, विधुत, खानेपानी, सिंचाईजस्ता पूर्वाधार संरचनाको निर्माण र संचालन,
- शिक्षा, स्वास्थ्य, वातावरणजस्ता विषयमा जनचेतनाको अभिवृद्धि,
- रोजगार प्रवर्धन, उद्यमशिलताको विकास, सामाजिक सुरक्षा,
- प्रदेशस्तरमा हुने सेवा प्रवाह,
- सार्वजनिक स्वास्थ्य, उपभोक्ता हित, सार्वजनिक सेवा प्रवाहको गुणस्तर सम्बन्धमा प्रदेशस्तरको नियमन ।

(इ) स्थानीय तहको अधिकार

- स्थानीय स्तरमा हुने सेवा प्रवाह र सार्वजनिक स्वास्थ्य, उपभोक्ता हित, सार्वजनिक सेवा प्रवाहको गुणस्तर सम्बन्धमा स्थानीय स्तरमा हुने नियमन र जनचेतना अभिवृद्धि स्थानीय तहबाट हुने ।

(४) साभा अधिकारको विषयमा संघले कानून नबनाएको अवस्थामा

- प्रदेशले साभा अधिकारको विषयमा कानून बनाउन सक्ने,
- संघ र प्रदेशले साभा अधिकारको विषयमा कानून नबनाएको अवस्थामा स्थानीय तहले साभा अधिकारको कानून बनाउन सक्ने,
- साभा अधिकारको विषयमा संघीय कानून नबनेको अवस्थामा संविधानको अधीनमा प्रदेश र स्थानीय तहले कानून बनाउन सक्ने ।

राष्ट्रिय सभाले राष्ट्रिय हितको संरक्षण र आफ्नो मतदाता (Electors) र निर्वाचन मण्डल (Electoral College) प्रति बढी संस्थागत रूपमा उत्तरदायि र जिम्मेवार भइ प्रदेश र स्थानीय स्वार्थको पक्षमा रही कानून निर्माण गर्नुपर्ने हुन्छ । यसका निम्ति राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ को संशोधन, २०८० को नियम १५क. ले प्रादेशिक सरोकारको विषय राष्ट्रिय सभाले उठाउनुपर्ने गरी विशेष व्यवस्था गरेको छ । यसैगरी नियमावलीको नियम १४७ ले संघीयता सवलीकरण तथा राष्ट्रिय सरोकार समितिको कार्यक्षेत्रभित्र राज्यको तहगत संरचनामा समन्वय र सवलीकरणको विषय र विधायन व्यवस्थापन समितिको कार्यक्षेत्रभित्र नियम १४८ख. मा संघीय इकाइहरू बीच विधायिकी अन्तरसम्बन्धलाई प्रभावकारी बनाउन कानून निर्माणका क्रममा समन्वय गर्ने र संघ र प्रदेश वा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साभा अधिकारको सूचिभित्रका विषयमा कानून बनाउँदा सम्बन्धित सरोकारवालाको सुभाव लिने, प्रदेश र स्थानीय तहको कानून निर्माण प्रक्रियाका सम्बन्धमा अध्ययन गर्ने र असल अभ्यासको आदान प्रदान गर्ने व्यवस्था गरेबाट राष्ट्रिय सभाले प्रदेश/स्थानीय तहको विधायन व्यवस्थापनमा आवश्यक सहयोग पुऱ्याउने गरी अन्तरसम्बन्धको विषय निर्धारण गरेको छ । यसैगरी राष्ट्रिय सभा, प्रदेश र स्थानीय सभाबीच समन्वय गर्न नियमावलीको नियम २३२क. ले समन्वय बैठक सम्बन्धी विशेष व्यवस्था गरी व्यवस्थापिका सम्बन्ध मामिलामा छलफल गरी नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारलाई ध्यानाकार्षण गराउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । यस्तो समन्वय बैठकमा समिति प्रणाली, विधायिकी कार्य, निगरानीको कार्य लगायतका विषयमा अनुभव आदान प्रदानद्वारा संसदीय समितिको प्रभावकारिता बढाइने व्यवस्था गरिएको छ । अन्तरसम्बन्ध र

समन्वयका सम्बन्धमा संविधान, ऐन र नियमावलीमा गरिएका विभिन्न संयन्त्र, विधायन कार्य, समन्वय र अन्तरसम्बन्धका विषयमा भएका व्यवस्थाहरूलाई बढी क्रियाशिल गराई विधायन व्यवस्थापनमा तहगत अन्तर सम्बन्ध र समन्वय गरी एकरूपता कायम गर्न सकेमा कानून निर्माणमा परिपक्वता र कानूनहरू एक आपसमा तहगत रूपमा नबाफिने अवस्था हुन सक्दछ ।

६. संघीयता कार्यान्वयनमा तहगत सरकार र कानून निर्माणको स्थिति

नेपालको संविधानले विधायिकी शक्ति ३ तहमा विभाजन गरेको सन्दर्भमा तत् तत् तहले यस अवधीमा संघीयता कार्यान्वयनका सम्बन्धमा के कति संख्यामा के कुन कानून निर्माण गरेका छन् भनी हेर्दा नेपालको संविधान जारी भएपछिको पहिलो निर्वाचन वि.स. २०७४ पश्चात गठन भएको संघीय सरकारले मौलिक हक कार्यान्वयन गर्न आवश्यक देखिएका केही ऐन कानूनहरू पारित गरी जारी गरिसकेको छ । अझ पनि संविधानले गरेको व्यवस्था कार्यान्वयन गर्न केही ऐन/कानूनहरू प्राथमिकतामा बनाउनुपर्ने आवश्यकता छ । वि. स. २०७४/२०७९ को पहिलो पाँच वर्षको कार्यकालमा प्रतिनिधि सभामा १०२ र राष्ट्रिय सभामा ५१ वटा गरी जम्मा १५३ विधेयकहरू दर्ता भएकोमा प्रतिनिधि सभामा उत्पत्ती भएका ७४ र राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति भएका २७ गरी १०१ विधेयकहरू पारित भई ऐनको रूपमा जारी भएको देखिन्छ । राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ती भएको विधेयक विचराधिन १२ रहेको, प्रतिनिधि सभाको कार्यकाल समाप्त भएको कारण राष्ट्रिय सभामा निष्कृत भएका विधेयक संख्या ५, प्रतिनिधि सभामा निष्कृत विधेयक २२ देखिन्छ । यस्तै यस अवधीमा गैर सरकारी विधेयक प्रतिनिधि सभामा ५ र राष्ट्रिय सभामा एक दर्ता भएको देखिन्छ । सरकारले प्रतिनिधि सभामा रहेका ७ विधेयक फिर्ता लिएको देखिन्छ । राष्ट्रिय सभामा दर्ता भएका विधेयकहरू मध्ये गुठी विधेयक, २०७५, रेल्वे विधेयक २०७६, यौनहिंसा विरुद्धका केही ऐनलाई संशोधन गर्ने विधेयक, २०७८, औषधि र तेस्रो संशोधन विधेयक, २०७८ र विद्युत विधेयक, २०७७ सरकारबाट फिर्ता लिएका विधेयकहरू हुन् । यसैगरी प्रतिनिधि सभाले संघीय निजामती सेवा विधेयक २०७७, राष्ट्रिय चिकित्सा शिक्षा विधेयक, २०७८, औद्योगिक

व्यवसाय विधेयक २०७५ र नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ लाई संसोधन गर्ने विधेयक प्रतिनिधि सभाबाट सरकारले फिर्ता लिएकोमा नागरिकता संशोधन विधेयक भने दुवै सदनबाट पारित भई २०८० सालमा नै प्रमाणिकरण समेत भई कार्यान्वयनमा रहेको छ ।

संविधान जारी भई संघीय संसदको पहिलो निर्वाचन भएको ५ वर्षको कार्यकाल (२०७४ देखि २०७९) मा संघीय सरकारले संघीयतालाई प्रत्यक्ष कार्यान्वयन गर्ने विधेयकहरू प्रदेश लोकसेवा आयोग (आधार र मापदण्ड निर्धारण) विधेयक, संघ प्रदेश र स्थानीय तह (अन्तरसम्बन्ध र समन्वय) विधेयक, कर्मचारी समायोजन विधेयक जस्ता केही उल्लेखनीय विधेयक पारित गरी ऐनको रूपमा कार्यान्वयनमा आएको अवस्था छ । यस अवधिमा संघीय संसद (राष्ट्रिय सभा समेत) ले १२१ वटा नयाँ ऐन र ४३१ वटा ऐनमा संसोधन गरी संविधान अनुकूल बनाउने गरी कार्य गरेको देखिन्छ । यसैगरी संविधान अनुकूल बनाउन २३ वटा ऐन र ४६ वटा नियमावलीहरू खारेज गरिएको छ । संघको एकल अधिकार सूचीसँग सम्बन्धित ३५ वटा, संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साभा अधिकार अनुसूची- ९ सँग सम्बन्धित १५ वटा ऐनहरू जारी भएको देखिन्छ । यस अवधिमा प्रदेशहरूको ४३० वटा ऐनहरू जारी गरेका र स्थानीय सरकारहरूले आआफ्नो आवश्यकता अनुरूप विभिन्न ऐन/कानूनहरू निर्माण गरेको देखिन्छ ।

संघीय व्यवस्थामा तहगत सरकारले आआफ्नो कार्यक्षेत्र भित्रको काम गर्न सोही अनुरूप कानून बनाउनुपर्ने हुन्छ । नेपालको संविधानको धारा २३२ ले संघ, प्रदेश र स्थानीय तह बीचको सम्बन्ध सहकारीता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुने व्यवस्था गरेको सन्दर्भमा संविधानको धारा ५६ को उपधारा (६) ले निर्दिष्ट गरेको सिद्धान्तको अधीनमा तहगत सरकारहरूले कानून बनाई लागु गर्नुपर्ने हुन्छ । अहिलेको अभ्यास हेर्दा कानून निर्माणको कार्यलाई प्राथमिकरण गर्नमा कमि देखिएको, विधायकहरू विधि निर्माणमा भन्दा आफ्नो निर्वाचन क्षेत्रको विकास निर्माणमा वढी केन्द्रित हुने गरेको, सरकार राजनीतिक समीकरणमा नै बढी केन्द्रित भएकोले संविधानले अपेक्षा गरेका कानूनहरू समयमै तर्जुमा गर्न नसकिरहेको, कानून निर्माणमा तहगत सरकारहरूबीच समन्वय र अन्तर सम्बन्धको

निम्ति जुन रूपमा संवाद, छलफल र अनुभव आदान प्रदान हुनुपर्ने हो त्यो हदसम्म हुन नसकेको अवस्था छ ।

तहगत सरकार एक अर्काको अधिकार एक अर्काले अतिक्रमण गरी कानून बनाएमा संवैधानिकताको परीक्षण सर्वोच्च अदालतको संवैधानिक इजलास बाट हुने संविधानको धारा १३७ को व्यवस्थाको कार्यान्वयन मुद्दाको अत्याधिक चाप समेतका कारण यस्ता विवादहरू समयमै संवैधानिक इजलासबाट निरूपण हुन नसकि राखेको अवस्था छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७ को दफा १९ ले संघ, प्रदेश वा स्थानीय तहले बनाएको कानून तथा सोको कार्यान्वयनको अवस्था सम्बन्धमा अध्ययन गरी राष्ट्रिय समन्वय परिषदमा त्यसको प्रतिवेदन पेश गरी सहजीकरण गर्ने व्यवस्था गरिएको भएपनि यो व्यवस्था कार्यान्वयन हुन नसक्दा तहगत सरकारका अधिकार एक आपसमा खट्टिएका कारण कार्यन्वयनमा केही समस्या र चुनौतीहरू देखिएका छन् । यस्ता समस्या र प्रश्नहरूको निरूपण समयमै हुनु आवश्यक छ । यसैगरी राष्ट्रिय सभालाई विषयविज्ञ र अनुभवी व्यक्तिहरूको सभाको रूपमा विकास गरी कानून परिमार्जन, निगरानी र परीक्षणको कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन आवश्यक पर्ने पूर्वाधारको सुनिश्चितता हुनु पर्छ ।

७. उपसंहार

“कानूनको राज्य” नेपालको संविधानको आधारभूत विशेषता हो । कानून राजनीतिक कार्यको उपज हो । राजनीतिले समाजको चाहना, आकांक्षा, सुख, संवृद्धि प्राप्तिका लागि न्यायपूर्ण समाज स्थापना गर्ने उद्देश्य राखी कानून निर्माण गर्नुपर्दछ । कानून साधन हो, साध्य न्याय हो । निहित स्वार्थले वनाईने कानूनलाई जनताबाट अवज्ञा र अनादर गर्ने भएका कारण कानूनप्रति जनताको अपनत्व, स्वीकारोक्ति र स्वामित्वको निम्ति कानूनमा न्यायका सास्वत तत्वहरू समाहित भएको हुनुपर्दछ । कानून त्यस्तो इन्जिरियरिङ्ग हो, जसले समाजका विकृति, विसंगति र हानिकारक कुराहरूलाई हटाई विधिको पालना गराउने शक्ति प्रदान गर्दछ । नेपालको संविधानको विभिन्न अनुसूचिहरूमा तहगत सरकारको एकल अधिकारको अलग अलग सूची र साभा अधिकारको पृथक सूची निर्धारण गरी ती

सूचीहरू भित्र विभिन्न विषयहरू उल्लेख गरेको देखिएतापनि धेरै वटा विषयहरू एक आपसमा खट्टिएको हुँदा त्यस्ता खट्टिएका विषयहरूलाई कार्य विस्तृतीकरणद्वारा स्पष्ट गरी सोही अनुरूप संसदले ऐन/कानूनको निर्माण गर्न र सरकारले त्यस्ता कानूनहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न आवश्यक छ । कानूनी राज्यमा कानूनको पालनाका निम्ति कानून सरल, स्पष्ट र पालनयोग्य हुनुपर्दछ । एकात्मक राज्य प्रणालीमा कानून निर्माण जति सहज हुन्छ, संघीय प्रणालीमा तहगत सरकारले बनाएका कानून एक आपसमा बाभिन सक्ने कारण कानून निर्माणको तहगत सरकारको अधिकारक्षेत्र र अन्तरवस्तुको सम्बन्धमा न्यायिक पुनरावलोकनबाट समयमै स्पष्ट व्याख्या गरी निरूपण गर्नु आवश्यक छ । नेपालमा संघीयता नयाँ अभ्यास भएकाले संविधान कार्यान्वयनको प्रारम्भिक समयमा कानून निर्माणमा तहगत सरकारको अधिकार क्षेत्रको विषयमा अधिकार बाभिएका प्रश्नहरू उठ्ने गरेकाले व्यवस्थापिकाले पनि त्यस्ता विवादहरू समयमै कानूनद्वारा स्पष्ट व्यवस्था गरी कानून कार्यान्वयनमा सहज वातावरण बनाउनुपर्ने हुन्छ ।

आधुनिक विश्वले जलवायु परिवर्तनले पारेको प्रभाव र विपत्को चुनौती, महामारीको समस्या, आतङ्कवाद, गरिबी, वेरोजगारी, बसाईसराई, आप्रवासन, लैङ्गिक विभेद, मानव अधिकारको उल्लंघन, संगठित अपराध, साइबर अपराध, प्राविधिक चुनौती, असमान सामाजिक तथा आर्थिक अवस्था जस्ता विभिन्न समस्या र चुनौतीहरूको सामना गरिरहनु परेको छ । भूमण्डलीकरणको प्रभावबाट नेपाल पनि अलग रहन सक्ने अवस्था नहुँदा यस्ता समस्याहरू समाधान गर्न र संविधान लक्षित समाजवाद उन्मुख राज्य प्रणाली निर्माण गरी समतामूलक समाज स्थापना गर्न सोही अनुरूपको कानून प्रणालीको विकास आवश्यक छ । संविधान र कानून बन्नु मात्रैबाट पनि असल शासन, सभ्य समाज र सम्वृद्धि स्वतः हासिल भइहाल्ने होइन । राज्यले समानता, स्वतन्त्रता, समन्याय, अवसरको सुनिश्चितता सम्वृद्धि गर्न सकेमा नै शासन प्रणालीले वैधता प्राप्त गरी संवैधानिक लोकतन्त्र गतिशील हुन्छ ।

अन्तमा जर्मन दार्शनिक इम्यानुयल काण्टले भन्नु भएको^१ जस्तो समाजमा देखिएका समस्या र चुनौतीहरू एक आपसमा छलफल, वहस, संवादबाट निस्किएको निष्कर्षले नै स्थायित्व प्राप्त गर्दछ भन्ने कुरालाई ध्यानमा राखी कानूनको तर्जुमा र त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन आवश्यक छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- Acemoglu, Daron, and James A Robinson, 2012. **Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty**, London: Profile Books
- Diamond, Jared. 2019 **Upheaval: How Nations Cope with Crisis and Charge**. UK: Allen lane
- Dworkin, Ronald 1986. **Law's Empire**, Cambridge Harward University press.
- Jack. Malcolm (Ed), 2011: **Erskine May Parliamentary Practice**, UK ISBN
- Levitsay, Steven & Zibblatt, Daniel, 2019: **How Democracies Die**, UK. Penquin Books .
- Menistry of Parliamentary Affairs, **Manual of Parliamentary Procedures in the Government of India**, 2018
- Mishra, Anoop (Ed.) **Practice and Procedure of Parliament, 2016** (Seventh Edition)
- Rawls, John, 2000. **A Theory of Justice**, Delhi Universal Law Publishing
- नेपालको संविधान (२०७२)
- राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५
- दाहाल, काशी राज, २०७७: **संवैधानिक संस्कृति र न्यायिक सक्रियता**, काठमाडौं ज्ञानगुन कानून प्रतिष्ठान



1 "Political problems cannot be settled by force, and the use of force can be sanctioned by law only when the principles according to which coercion is to be exercised by the state have been settled by rational argument."
-Immanuel Kant

नेपालको संघीय राज्य प्रणालीमा कृषि र खाद्य सुरक्षाको सवाल



डा. यमुना घले

पृष्ठभूमि

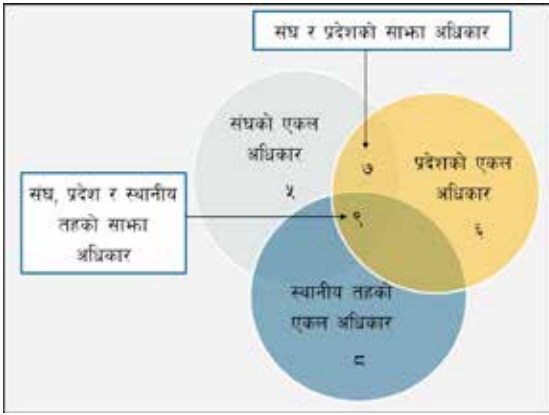
नेपालले संघीय राज्य प्रणाली अवलम्बन गरेसँगै कृषिक्षेत्रको पनि पुनर्संरचना भइरहेको छ । संविधानले कृषिलाई तिनै तहका सरकारबीच साभा र एकल अधिकारको व्यवस्था अन्तर्गत राखेको छ । सङ्घीय राज्य प्रणाली अन्तर्गत नेपालमा हाल सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय गरी तीन तहका सरकार रहेका छन् । नेपालको संविधानको धारा ५७ ले राज्यशक्तिको बाँडफाँड अन्तर्गत यी तिनै तहका सरकारको अधिकार कृषि र खाद्य सुरक्षा प्रणालीलाई पनि सुनिश्चित गर्न कानून, नीति बनाउनु तथा कार्यान्वयनमा लैजानु महत्वपूर्ण रहेको छ । यस परिवेशमा कृषि तथा खाद्य सुरक्षाका क्षेत्रमा नीतिगत समस्या, चुनौतीको विश्लेषण र सम्बोधन गर्नु अत्यावश्यक रहिआएको छ ।

नेपालमा कृषि क्षेत्रलाई समग्र आर्थिक विकासको अभिन्न अंगको रूपमा लिइएको छ । कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयको सन् २०२१ को एक तथ्याङ्क अनुसार देशको कूल गार्हस्थ उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको करिव २५ प्रतिशत योगदान रहेको छ भने यो क्षेत्रले देशको ६०.४ प्रतिशत जनसंख्यालाई कुनै न कुनै रूपमा रोजगार सिर्जना गर्दै आएको छ । यसका साथै नेपालको संविधानले कृषिक्षेत्रलाई एक महत्वपूर्ण अर्थिक एवं राजनीतिक एजेण्डाको साथै महत्वपूर्ण राज्यशक्तिको रूपमा पनि लिएको छ । यसैगरी नेपालको संविधानको धारा ३६ ले प्रत्येक नागरिकको खान पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्न पाउने भनेर निर्दिष्ट गरेको छ ।

संवैधानिक प्रावधान अनुरूप संघको साभा अधिकार अन्तर्गत १४ वटा कार्य, प्रदेशमा एउटा एकल अधिकार अन्तर्गत २० कार्य र स्थानीय

* कृषि तथा खाद्य सुरक्षाविद्

तहमा दुई एकल अधिकार अन्तर्गत २३ वटा कार्य सुचिकरण गरेको छ । यसैगरी संघीय तहको खाद्य सुरक्षा, खाद्य अधिकार तथा खाद्य संप्रभुता, कृषि सम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड, गुणस्तर नियमन, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध आदि साभा अधिकार (अनुसुचि ९) अन्तर्गत संघको कार्यक्षेत्रभित्र राखिएको छ । यसैगरी स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले पनि स्थानीय तहको अधिकारक्षेत्र भित्रका कृषि सम्बन्धी २३ वटा अधिकार तथा कामलाई स्थानीय सरकारको काम, कर्तव्य र अधिकार भित्र समेटेको छ ।



संवैधानिक प्रावधानका अनुरूप खाद्य अधिकार तथा खाद्य संप्रभुता ऐन, २०७५ र नियमावली २०८० पनि पारित भएको छ । खाद्य अधिकार तथा खाद्य संप्रभुता ऐन, २०७५ ले पहिलो चोटि

कृषकको परिभाषा गरेको छ । नेपालको खाद्य अधिकार तथा खाद्य संप्रभुता ऐन, २०७५ ले "किसान" भन्नाले कृषिलाई मुख्य पेशा वा व्यवसाय बनाई त्यसैबाट आफ्नो जीविकोपार्जन गर्ने नागरिक, उनमा आश्रित परिवार वा छ महिनाभन्दा बढी कृषिमा श्रम गर्ने वा परम्परागत कृषि औजार निर्माण गर्ने नागरिक र आश्रित परिवार भन्ने बुझाउँदछ । यसले के प्रष्ट पार्दछ भने कृषि भनेको बृहद् क्षेत्र हो, जहाँ जमिन जोत्ने मात्र होइन, कृषिको सम्पूर्ण चक्रमा संलग्न भई जीविकोपार्जन गर्ने व्यक्ति र परिवारलाई समेट्ने प्रकृया र प्रणालीलाई बुझाउँदछ । यसरी कृषिक्षेत्रमा आश्रित तथा सम्पूर्ण उपभोक्ताहरूको खाद्य सुरक्षा, अधिकार र संप्रभुताका लागि संवैधानिक प्रावधानलाई प्रमुख आधार मान्न सकिन्छ ।

कृषि तथा खाद्य सुरक्षा सम्बद्ध केही प्रमुख सवालहरू

यसरी संवैधानिक प्रावधान हुँदाहुँदै पनि कार्यान्वयनमा केही सवालहरू यथावत् रहेका छन्:

- (१) कृषि सम्बन्धी एकल तथा साभा अधिकारको विस्तृतीकरणमा अभै पनि समस्या विद्यमान,
- (१) संरचनागत सुदृढिकरण र व्यवस्थापन पुर्ण रूपमा भई नसकेको अवस्था,
- (३) आवश्यक मात्रामा प्राविधिक जनशक्तिको व्यवस्थापन भई नसकेको अवस्था,
- (४) कृषिका लागि अत्यावश्यक अनुसन्धानको क्षेत्रमा लगानी तथा श्रोतको व्यवस्थापन हुन नसकेको अवस्था,
- (५) बजेट बिनियोजन र व्यवस्थापन अभै केन्द्रिकृत रहेको अवस्था,
- (६) अन्तर सरकारी समन्वयको अभाव, र
- (७) नीति निर्माण प्रकृत्यामा प्राथमिकता र प्रकृत्यागत चुनौती बिद्यमान आदि ।

हालको वास्तविक अवस्था

देश संघीयतामा गएसँगै संस्थागत संरचना र जिम्मेवारीमा आएको हेरफेरबाट किसान र कृषिक्षेत्रबाट प्रवाहित हुनुपर्ने सेवाहरू भनै छिन्नभिन्न भएको छ । स्थानीय गाउँ तथा नगरपालिका र कृषि तथा पशुसेवा विशेष संरचनाबिचको कार्य विवरणमा कागजी प्रष्टता भए पनि कार्यगत तालमेल अभै मिलिसकेको छैन, जसले गर्दा किसानहरूले एकद्वार प्रणालीबाट सहज रूपमा सेवा लिन सकिरहेका छैनन् । यो भन्दा चर्को बिडम्बना त संघीय स्तरमा फरक मन्त्रालयका बिच बाँडफाँड गरिएको जिम्मेवारी प्रादेशिक स्तरमा एकै मन्त्रालयले थेगिरहेको छ । अझ स्थानीय स्तरमा गएर हेर्ने हो भने संविधानको अनुसूचि ८ द्वारा प्रदत्त एकल अधिकारलाई उपयोग गर्न आवश्यक संरचना, व्यवस्था र आवश्यक जनशक्तिको तारतम्य मिलिसकेको



छैन । यसको प्रत्यक्ष मारमा किसानहरू परिरहेका छन् । अझ साना र पहिचान विनाका किसानका कुरा त अझै ओभेलेमा परेको छ । यसको ज्वलन्त उदाहरण हो, संघीय कार्यक्रमको रूपमा एकातिर भूमि समस्या समाधान आयोगले स्थानीय सरकारसँगको सहकार्यमा भूमिहीनहरूको तथ्याङ्क संकलन गरिरहेको छ, अर्कोतिर कतिपय स्थानीय पालिकाहरूले किसान परिचय पत्र पनि बनाइरहेका छन् तर जो आफूहरूलाई किसान भनिरहेका छन् र खेतीपातीबाटै जीविकोपार्जन गरिरहेका छन्, अधिकांशले यी र यस्ता प्रकृया र कार्यक्रमकाबारे केही भेउ नै पाउन सकेका छैनन् । यसरी उनीहरू संस्थागत र प्रकृयासंगत तरिकाले नै बहिष्करणमा पर्दै गएका छन् । यसरी विभेदित हुनेहरू प्रायशः महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, दुर्गम भेगका वासिन्दाहरू नै छन् ।

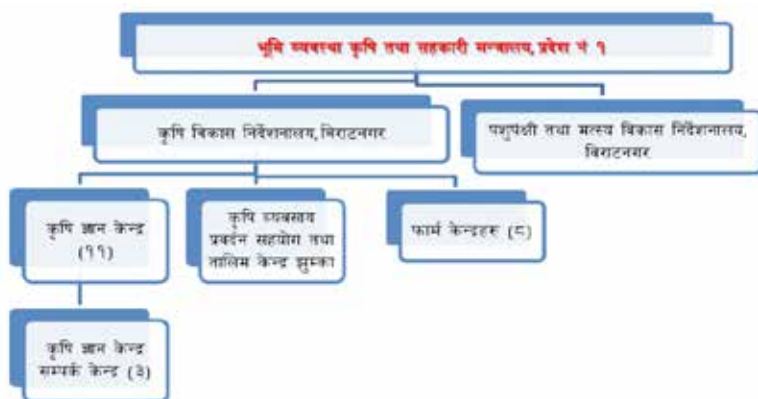
स्थानीय सरकारको भूमिका

संविधानको अनुसूचि ८ अनुरूप स्थानीय सरकारको भूमिका अहम् रहेको छ । कृषि र खाद्य सुरक्षाको कार्यक्रमलाई स्थानीयकरण गर्नु अत्यावश्यक छ । यसरी स्थानीयकरण गरिनुपर्ने कृषि तथा खाद्य सुरक्षाका लागि पालिकालाई एकद्वार प्रणाली मानेर जानुपर्ने कार्यक्रमहरू अझै तय हुन सकेको छैन ।

क्षेत्रगत सबलीकरणका मुख्य नभाम	मन्त्रीका
१ कानून तथा नीति निर्माण प्रक्रिया	समाजवादी कानून तथा नीतिगत विचार र कानूनको विकास गर्ने, कानूनको विकास गर्न, कानूनको विकास गर्न, कानूनको विकास गर्न
२ सम्स्यागत सन्धान	समाजवादी कानूनको विकास गर्ने, कानूनको विकास गर्ने, कानूनको विकास गर्ने, कानूनको विकास गर्ने
३ शोध परिचालन	समाजवादी कानूनको विकास गर्ने, कानूनको विकास गर्ने, कानूनको विकास गर्ने, कानूनको विकास गर्ने
४ योजना तर्जुमा	<ul style="list-style-type: none"> निर्णय प्रक्रियाको लागि तयार पार्नु समाजवादी कानूनको विकास गर्ने समाजवादी कानूनको विकास गर्ने
५ प्रभावकारी सेवा प्रवाह	<ul style="list-style-type: none"> समाजवादी कानूनको विकास गर्ने समाजवादी कानूनको विकास गर्ने समाजवादी कानूनको विकास गर्ने समाजवादी कानूनको विकास गर्ने
६ शिष्टि सुशासन	समाजवादी कानूनको विकास गर्ने, कानूनको विकास गर्ने, कानूनको विकास गर्ने, कानूनको विकास गर्ने
७ अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन	समाजवादी कानूनको विकास गर्ने, कानूनको विकास गर्ने, कानूनको विकास गर्ने, कानूनको विकास गर्ने

प्रादेशिक संरचना

यसैगरी अनुसूचि ६ अनुरूप प्रादेशिक स्तरमा पनि विभिन्न खालका संरचनाहरू विद्यमान छन् । उदाहरणको लागि कोशी प्रदेशको कृषि विशेष भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको संरचना यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।



यसैगरी कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन सहयोग तथा तालिम केन्द्र र कृषि ज्ञान केन्द्रहरूको कार्य विवरण निम्न प्रकारको रहेको छ



यसरी प्रादेशिक संरचनाहरू रहेतापनि आवश्यक जनशक्तिको परिपूर्ति नहुनु र अन्तरराज्य, अन्तरविषयगत समन्वय, सहकार्य र सहयोग हुन नसकेको कारण कृषि तथा खाद्य सुरक्षाको सवाल अझ जटिल बन्दै गइरहेको छ ।

कृषि तथा खाद्य सुरक्षामा समावेशिता

संविधान, ऐन तथा नियमावलीमा जे जस्ता प्रावधान भएता पनि बास्तविकतामा किसानको शाब्दिक बुझाइ र व्यवहारगत प्रचलनमा भने धेरै अर्थमा भिन्नता रहेको छ । कृषिकर्म गरिने ग्रामीण भेगमा गएर हेर्ने हो भने महिला तथा



स्थानीय समुदायहरू, जो कृषिमा आश्रित छन् उनीहरूलाई कृषकको वास्तविक मान्यता दिइएको छैन र वास्तवमै उनीहरूको व्यवसायिक छविलाई गौण राखिएको छ । यसो हुनुमा पारिवारिक, सामुदायिक तथा राष्ट्रियस्तरमा शक्तिमा आसिन भएकाहरूको विविध चासो र समुदायको अन्जानपन र केही हदसम्म दवित निरिहता पनि प्रष्टै रूपमा देख्न सकिन्छ । उदाहरणका लागि, रौतहटका केही दलित वस्ती जो पुस्तौंदेखि कृषिमा आश्रित छन् उनीहरू आफूलाई गर्वका साथ किसान भन्छन् । तर उनीहरूसँग न आफ्नो खेतवारी छ, न किसानको रूपमा दर्ता नै भएका छन् न सम्बन्धित निकायबाट पहिचान नै पाएका छन् । त्यति मात्र होइन, आफूले अधिया, बटिया, ठेक्का आदिमा लिइएको खेलवारीको उपयोगका लागि कुनै आधिकारिक सम्भौता नगरिने हुँदा अर्को वर्ष फेरी आफैँले खेती गर्न पाइयोस् भनेर जग्गाधनीलाई रिभाउनुपर्ने बाध्यात्मक आवश्यकता पनि छँदैछ । यसरी आधिकारिक किसान नभएकै कारण स्थानीय सरकार र कृषि सम्बद्ध कार्यालयहरूबाट लक्षित सेवा र साधनमाथिको पहुँचबाट पनि प्रकृयागत तवरले नै बञ्चित भइरहेका छन् । यसरी सिमित श्रोत साधनको लगानीबाट गरिने उत्पादन र यसबाट हुने उत्पादकत्व वृद्धिबाट के अपेक्षा गर्ने, उनीहरूको खाद्य सुरक्षा र जनजिविका कसरी धान्ने भन्ने प्रश्न सबैका सामु टड्कारो रूपमा रहिआएको छ । यो त एउटा प्रतिनिधि उदाहरणमात्र हो । यो समग्र प्रणालीमा महिलाहरू तथा दलितमाथि हुने विभेद अभै बिकराल छ ।

अहिलेको बदलिंदो परिस्थितिमा विशेषतः पुरुषहरू आप्रवासनमा जाने क्रम बढ्दो क्रममा रहेका कारण कृषिक्षेत्र अझ महिलामय बन्दै गएको छ । तथापि यसका लागि दिर्घकालिन सोचका साथ सम्बोधन गर्नुपर्ने पक्षहरू जस्तै भूमि व्यवस्थापनमा महिलाको स्वामित्व, महिलामैत्री यान्त्रीकरण, तथा व्यवसायिकीकरण जस्ता आवश्यक पक्षहरूमा रूपान्तरण हुन सकेको छैन ।

केही विषयगत चुनौती

- कृषिको लागि मुख्य आधार भनेकै भूमिश्रोत हो । सरकारले १०० रुपैयाँमा संयुक्त लालपुर्जा बनाउन सकिने, महिलाको नाममा जग्गाजमिन पास गर्दा लाग्ने रजिष्ट्रेशन शुल्कमा भारी छुट दिए तापनि यस प्रकृत्याले आशातित उपलब्धि दिन सकेको छैन । त्यसका साथै करिब २६ प्रतिशत घरजग्गामा महिलाको स्वामित्व भएता पनि लगभग १० प्रतिशत मात्र कृषियोग्य जमिनमा महिलाको स्वामित्व रहेकाले उत्पादन सम्बन्धलाई रूपान्तरण गर्न कठिन देखिएको छ ।
- बढ्दो पुरुष आप्रवासनका कारण महिलाहरूमा घरपरिवारको हेरबिचार, कृषिको व्यवस्थापन र प्राप्त बिप्रेषणलाई कसरी उत्पादनमलक क्षेत्रमा लगाउने भन्ने चुनौती व्यापक रूपमा देखिएको छ । यसका लागि आवश्यक जमिन व्यवस्थापन, उत्पादनका अन्य श्रोतको व्यवस्थापन, बजारका सरोकारवालाहरूसँग गर्नुपर्ने सौदाबाजी, आधुनिक यान्त्रीकरण तथा प्रविधिको उपयोगजस्ता चुनौती पनि यथावत् नै छ ।
- बढ्दो औद्योगिकीकरणसँगै महिला श्रमिकहरूको लागि ज्यालामा हुने बिभेद र कार्यक्षेत्रमा हुने हिंसा तथा असुरक्षा अर्को प्रमुख चुनौती हो ।
- सहकारीमा अधिकांश महिला आबद्ध हुने तथा कृषिसँग सम्बद्ध रहेको पाईन्छ । तथापि सम्पूर्ण लगानीको मात्रा हेर्ने हो भने न्युनतममात्र लगानी मात्र कृषिसँग संबद्ध व्यबसायमा भएको पाईन्छ ।
- सन् २०१४ सम्मको तथ्यांकले नेपालमा करिब एक लाख एघार हजार चार सय बयालिस साना तथा मझौला उद्योगहरू रहेकोमा चौध हजार दुई सय एकानब्बे मात्र महिलाहरूको एकल वा संयुक्त स्वामित्वमा रहेको पाईन्छ । यसरी नै सन् २०१५ मा २२१५५ उद्योग दर्ता भएकोमा ४८.५

प्रतिशत महिलाहरूद्वारा संचालित रहेका छन् । यसमध्ये ४५०० अथवा ३१ प्रतिशतसँग औपचारिक बित्तिय संस्थासँग सहज कारोबार स्थापित हुन सकेको छैन ।

- ऋणतर्फको स्थिति हेर्दा यस्ता साना तथा मझौला उद्योगहरूमध्ये पुरुषहरूको ७६.३ प्रतिशत र महिलाहरूको ७८.६ प्रतिशत लगानी खुद्रा तथा थोक बजारमा लगानी भएको देखिन्छ । यसले के ईंगित गर्दछ भने, महिलाहरूको व्यवसायिक पेशामा बढ्दो सहभागिता देखिन्छ । तथापि उनीहरूले संचालन गर्ने व्यवसायहरू साना तथा मझौला बर्गका रहेका छन् र लगानीको मात्रा पनि सानो छ । यसको प्रमुख कारणहरूमध्ये समग्रमा महिला उद्यमीहरूले भेल्लुपर्ने कानुनी र संस्कारजन्य बिभेद नै बढी रहेका छन् ।

केही संभावनायुक्त पहल

- सन् २०१२ मा गरिएको अन्तराष्ट्रिय बित्तिय सहयोग अध्ययनले महिलाहरूले तुलनात्मक रूपले साना व्यवसाय गर्ने गरेको भएता पनि वार्षिक मुनाफा भने पुरुषको तुलनामा ६ प्रतिशतले बढी भएको जनाएको छ । यसले महिलाकेन्द्रित व्यवसायहरू सञ्चालन गर्न आँट तथा प्रोत्साहन दिन्छ ।
- सन् २०१२ देखि २०१५ सम्मको तथ्यांकमात्र हेर्दा पनि १७८ वटा कृषिमा आधारित उद्योगहरू दर्ता भएको देखिन्छ । यसले महिलाहरूलाई व्यवसायीकरणमा जाने, उद्योगधन्दा संचालन गर्ने, रोजगारी र आयआर्जनको श्रृजना गर्ने प्रकृत्यामा सारभत महत्व राख्दछ । यदि विविध भन्फटहरूलाई हटाउन सहजीकरण गरिदिन सके महिला उद्यमीहरूको संख्या प्रशस्तै बढ्न सक्ने देखिन्छ ।
- हाल विभिन्न गाउँ तथा नगरपालिकाहरूले कृषिलाई प्राथमिकतामा राखेर नीति तथा कार्यक्रमहरू पारित गरेका छन् । यसरी नै कतिपय स्थानीय निकायहरूले महिलाद्वारा प्रबर्द्धित तथा सञ्चालित उद्यमहरूलाई सहयोग गर्ने व्यवस्था गरेको पाईन्छ । अन्य स्थानीय निकायहरूले पनि महिला सहकारी संचालन गर्न बिउपुँजीको लागि अनुदानको व्यवस्था तथा

सहकारी खेतीलाई प्रोत्साहन गरिने र स्थानीय स्तरमा खोलिने कृषि उद्योगहरूलाई स्थापना शुल्क मिनाहा गरिने नीति लिएको पाईन्छ । यसले महिलाहरूलाई पनि आफ्नै घरआंगनमा साना तथा मझौला उद्योगहरू संचालन गर्न प्रेरित गर्दछ ।

- महिला उद्यमीहरूको बहस पैरवीले गर्दा हाल रु. ५ लाखसम्म सहूलियत दरमा ऋण दिईने व्यवस्थाले उत्साह र संभावनाको उजागर गरेको छ । यस प्रकृत्यामा अझ बढि र संगठित पैरवीको आवश्यकता छ, जसले गर्दा लगानीको मात्रा पनि बढ्न सकोस् र प्रकृत्यालाई पनि सरलीकृत गर्न सकियोस् ।
- सरकारले भूमिमा महिलाहरूको स्वामित्व बढाउनका लागि लिईएको प्रावधानले सकारात्मक नतिजाहरू पनि दिएको छ । शहरी क्षेत्रमा २५ प्रतिशत, पहाडी क्षेत्रमा ४० प्रतिशत र अन्य क्षेत्रमा ३० प्रतिशत छुट दिने प्रावधानलाई व्यापकता दिन सकिन्छ । यसैगरी रु. १०० मा संयुक्त लालपर्जा बनाउन सकिने प्रावधानलाई अभियानको रूपमा लान सके पुरुष आप्रवासनमा जाने लहडले व्यापकता लिएको अवस्थामा महिलाको भूमिमाथिको स्वामित्व बढाउन सकिन्छ र कृषिमा आधारित व्यवसाय पनि चलाउन सकिन्छ ।
- बिषम् परिस्थिति जस्तै कोभिड १९ को महामारीको समयमा स्थानीय सरकारहरूले खेलेको भूमिका सराहनिय रह्यो । उदाहरणको लागि स्याङ्गाका पालिकाहरूले महिलाद्वारा सञ्चालित सहकारीबाट उत्पादित तरकारी क्वारन्टिनमा खुवाएर ताजा तरकारीको खपत गराउने र कृषकको उत्पादन खरिद गर्न सहयोग गरेका थिए । यसैगरी धादिङ्गा कतिपय पालिकाले स्थानीय खाद्य बैंक स्थापना गरेर खाद्य आपूर्तिमा सहयोग पुऱ्याएका थिए । सप्तरीको तिलाडि कोइलाडी पालिकाले गहुँ काट्ने मेशिन पठाएर कृषकको बाली थन्क्याउन सहयोग गरे । तसर्थ कृषि र खाद्य सुरक्षाको नीति तथा कार्यक्रमलाई स्थानीयकरण गर्नु अत्यावश्यक छ ।
- कृषि तथा खाद्य क्षेत्रको स्थानीयकरण गर्दा रैथाने बालीनाली र पशुबश्लको संरक्षण र सम्बर्द्धनमात्र होइन, आनुवाशिक श्रोत जोगाउन,

जलवायुमैत्री खेती प्रणाली विकास गर्न र पोषणयुक्त खाद्य सुरक्षामा पनि टेवा पुग्दछ ।

- संवैधानिक अधिकारको उपयोग गर्नका लागि संघ र प्रदेशमा खाद्य परिषद् र स्थानीय तहमा खाद्य संयोजन समिति बनाइ समावेशी कार्यशैली अवलम्बन गर्दै खाद्य सुरक्षा, खाद्य अधिकार तथा खाद्य संप्रभुताको सुनिश्चितता गर्न आवश्यक छ ।

तीन तहका सरकारले गर्नुपर्ने केही प्रमुख काम

सरकारका तह		
संघीय	प्रादेशिक	स्थानीय
समग्र कृषि क्षेत्र विशेष कृषि ऐन निर्माण गर्ने	प्रादेशिक तहमा आवश्यक नीतिनियम, मापदण्ड तथा निर्देशिका तयार गर्ने	स्थानीय तहमा आवश्यक नीति नियम, मापदण्ड तथा निर्देशिका तयार गर्ने
अन्तर्राष्ट्रिय प्रावधान वा अभिसन्धिहरूमा प्रतिबद्धता भए अनुसारको लक्ष्य हासिल गर्न आवश्यक मार्गनिर्देशनको खाका तयार गरी तिनै तहमा अनुशिक्षण गर्ने	अन्तरपालिका समन्वय गरि आवश्यक बजेट बिनियोजन र कार्यान्वयन गर्ने	स्थानीय तहमा आवधिक योजना र विषयगत रणनीतिक खाका तयार गर्ने

सरकारका तह		
संघीय	प्रादेशिक	स्थानीय
संघीय शासन प्रणाली अन्तर्गत आवश्यक नीति नियम परिमार्जन गरि स्थानीय स्तरमा कृषिको प्रबर्द्धन गर्ने	अन्तरपालिका स्तरिय कृषि तथा खाद्य गोदाम, प्रयोगशाला, संकलन केन्द्र, प्रशोधन केन्द्र र बजार व्यवस्थापन गर्ने	नीय तहमा भूनक्शा बनाउने, भूउपयोग र व्यवस्थापनको खाका बनाउने
अनुसन्धान प्रसार शिक्षाको बिचमा तारतम्य मिल्ने गरी खाका तयार गरी तिनै तहका सरकार बिच राजनीतिक र प्राविधिक समन्वयको व्यवस्था गर्ने	समावेशी खालको प्रादेशिक खाद्य सुरक्षा परिषद् स्थापना गर्ने	स्थानीय तहमा कार्यरत सबै सेवा प्रदायकहरुको सूचिकरण गरि कार्यविभाजन गर्ने पद्धति निर्माण गर्ने
वैदेशिक सहायतामा संचालित सबै कृषि कार्यक्रमहरुलाई समन्वयकारी तरिकाले र संघीय व्यवस्था अनुरूपको लगानी सुनिश्चित गर्ने	प्रादेशिक तहमा आवधिक योजना गरि विभिन्न विषयगत समन्वय गर्ने	स्थानीय तहमा कृषि सेवा प्रवाहको संस्थागत विकास गर्ने

सरकारका तह		
संघीय	प्रादेशिक	स्थानीय
समावेशी खालको संघीय खाद्य सुरक्षा परिषद् स्थापना गरि खाद्य सुरक्षा, खाद्य अधिकार र खाद्य सम्प्रभुताको लक्ष्य, प्रगति र सुधारको खाका तयार गर्ने र तीनै तहमा कार्यान्वयनका लागि समन्वय गर्ने	प्रादेशिक तहमा रहेका कृषि ज्ञान केन्द्र, भेटेरिनरी अस्पताल र पशुपालन सेवा विशेषज्ञ केन्द्र, कृषि अनुसन्धान र निजी क्षेत्र बिच समन्वयकारी भूमिका खेल्ने	स्थानीय तहमा जनशक्ति विकासको योजना बनाउने
राष्ट्रिय स्तरमा आवश्यक प्रयोगशालाहरूको निर्माण, संचालन र तालिमहरू मार्फत दक्ष जनशक्तिको सुनिश्चितता गर्ने	स्थानीय स्तरको क्षमता बृद्धि गर्न सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्ने	स्थानीय तहमा पालिका स्तरीय समावेशी खालको कृषि समिति गठन गर्ने
अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा कृषि उपजहरूको बजार बिस्तारका लागि आवश्यक अध्ययन, मापदण्ड निर्धारण र सम्भौताहरूको सहजीकरण गर्ने	प्रादेशिक स्तरमा भूउपयोगको खाका निर्माण गरि कृषि तथा खाद्य सुरक्षा योजना बनाउने	स्थानीय तहमा समावेशी खालको खाद्य सुरक्षा समन्वय समिति निर्माण गर्ने

सरकारका तह		
संघीय	प्रादेशिक	स्थानीय
राष्ट्रिय स्तरमा बीउबिजन र खाद्य संचितीकरणको व्यवस्था गर्ने	आकस्मिक अवस्थामा खाद्य सुरक्षाको खाका बनाई व्यवस्थापन गर्ने	कृषि तथा खाद्य र पोषण सुरक्षाको खाका निर्माण गरि खाद्य वासलातका आधारमा कृषि कार्यक्रमको तय गर्ने
प्रविधिमा आधारित र बजारको माग अनुसारको कृषि तथा सम्बद्ध शिक्षा प्रणालीमा सुधार गर्ने	अन्तरपालिकाको समन्वय हुने गरि उद्यमशिलताको विकास गर्ने	कृषि मार्फत् स्थानीय जैविक विविधताको संरक्षण, सम्बर्द्धन र प्रबर्द्धन गरि पोषण सुरक्षा, जलवायु अनुकूलित खेती प्रविधिको बिस्तार गर्ने
राष्ट्रमा आवश्यक खाद्य बस्तुको वासलात तयार गरी कृषि, उद्योग र ब्यापार सम्बद्ध निकायबिच आवश्यक समन्वय गर्ने	अन्तरपालिका समन्वय र सहकार्यका लागि आवश्यक अध्ययन र अनुन्धान गरि स्थानीय तहलाई सहयोग गर्ने	स्थानीय तहमा वार्षिक कार्यक्रम बनाउँदा लैङ्गिक तथा सामाजिक तवरले समावेशी बजेट बिनियोजन गर्ने
आकस्मिक विपद्का समयमा आवश्यक खाद्य बस्तु आपूर्तिका लागि व्यवस्थाका लागि पहल गर्ने	विभिन्न क्षेत्रगत संयोजन र सहकार्यको लागि भूमिका निर्वाह गर्ने	महिला, साना किसान तथा युवामैत्री उद्यम, व्यवसाय प्रबर्द्धन गर्ने

निचोड

खाद्य अधिकार तथा खाद्य संप्रभुता ऐन, २०७५ ले संवैधानिक अधिकारलाई सुनिश्चित गर्ने बाटो खोलिएको छ तथापि आजसम्म सबै प्रदेश र स्थानीय तहमा आवश्यक नीतिगत व्यवस्था र संस्थागत संरचना बन्न सकेको छैन । सबै बिधायकहरूले यी दस्तावेजहरूका केसा केसा केलाएर पढ्नुभएको छ कि छैन, यकिन गरेर भन्न सक्ने अवस्था अभै पनि छैन ।

समग्रमा कृषि क्षेत्र सम्भावना नै सम्भावना रहेको क्षेत्र हो । यसका लागि सुधारको धेरै नै आवश्यकता छ । संविधानले खाद्य सुरक्षा र खाद्य अधिकारका साथै खाद्य सम्प्रभुता पनि समेटेको छ । खाद्य सम्प्रभुतामा टेकेर कृषिलाई पुर्णरूपमा रूपान्तरण गर्ने सम्भावना रहेको छ । खाद्य सम्प्रभुता भनेको जनकेन्द्रित खाद्य सुरक्षा र खाद्य अधिकारको कार्यदिशालाई अगाडि बढाउनु हो । जनकेन्द्रित भनेको आफ्नो राज्यको नागरिकको आवश्यकता, माग र प्राथमिकतालाई लक्षित गरेर कार्यक्रम ल्याउनु हो । यदि त्यस्तो गर्ने हो भने कृषिलाई स्थानीयकरण गरिनुपर्दछ । यसका लागि नेपालको संविधानको अनुसुचि ८ ले स्थानीय सरकारलाई दिएको जिम्मेवारी महत्वपूर्ण छ । तसर्थ सबै तरहले स्थानीय सरकारको सबलीकरण आजको प्रमुख आवश्यकता हो ।

कृषि अधिकांश महिला संलग्न भएको क्षेत्र हो । कृषिले आन्तरिक बजार, क्षेत्रीय र विश्व बजारको महत्वपूर्ण हिस्सा ओगट्ने भएकोले यस क्षेत्रमार्फत उद्यमशीलताको विकास गर्न सकिन्छ । धेरै उद्योगहरूको कच्चा पदार्थको प्रमुख श्रोत कृषि भएकोले औद्योगिकीकरण र मुल्य अभिवृद्धिको अथाह सम्भावना पनि कृषिमा छ र उद्यमशीलताको विकासबाट नै विशेषतः महिलाहरूका लागि रोजगारी, सिप विकास र उद्यमी बन्दै जाँदा आर्थिक पक्षको उजागर हुन्छ । कृषिक्षेत्रको माध्यमबाट श्रोतमाथिको अधिकार, पहुँच, निर्णय प्रकृया, र आवाजको सुनुवाईलाई समतामुलक तरिकाले अगाडि बढाउदै अधिकांश महिलाको जनजिविकाको आधार भएको कृषिको रूपान्तरण गर्न प्रजातान्त्रिक संरचनाको विकास र समावेशी प्रकृयालाई सुदृढ बनाउन पनि मद्दत पुर्याउँदछ ।

कृषिक्षेत्रको अथाह संभावनालाई आत्मनिर्भरता, आयात प्रतिस्थापन, निर्यात प्रबर्द्धन र हाम्रा संस्कृतिको आवश्यकता अनुरूप बढावा दिन आवश्यक छ । यसका साथै ब्यापारिक प्रयोजनका उपजहरूका लागि आन्तरिक र अन्तर्राष्ट्रिय बजारीकरणको लागि पहल गरि कृषिमा आधारित अर्थतन्त्रको सुदृढीकरण गर्न सकिन्छ । यसका लागि कृषिमा महिलाको भूमिकाको सही मूल्याङ्कन गरी उनीहरूको पहुँच र नियन्त्रणलाई सुनिश्चित गरिनुपर्दछ ।

समग्रमा भन्ने हो भने कृषि भनेको बहुआयामिक, सार्वभौम र सामरिक महत्त्व बोकेको क्षेत्र हो । कृषिको बहुआयामिक पक्षका कुरा गर्ने हो भने, यो क्षेत्रले उत्पादनका कुरा मात्रै हेर्दैन । कृषि क्षेत्रले आर्थिक, सामाजिक, बातावरणिय, सांस्कृतिक पक्षका साथै सार्वभौमिकता र संप्रभुताको जगलाई दह्रो बनाउन पनि उत्तिकै माने राख्दछ । कृषि नै जीवन बाँच्ने आधार दिने खाद्यान्न, जडिबुटी, आलंकारिक र अन्य व्यवसायिक प्रकृतिका उत्पादनको आधार त हुँदै हो, कृषि उत्पादनको श्रोतको आधारमा सामाजिक न्याय स्थापित गर्ने, वातावरणीय सुरक्षा र राज्यको लागि संप्रभुताको आधार पनि हो । भोकमरी मानव विरुद्धको अपराध हो र कृषिक्षेत्रको विकास र समृद्धिविना मानव अधिकारको कुरा गर्नु सर्वथा अपुरो हुन जान्छ । उपर्युक्त अवस्थाको आधारमा पनि वास्तविक किसानहरू र कृषिक्षेत्रको सही मूल्याङ्कनका साथ उपयुक्त स्थान दिन आवश्यक छ भन्ने प्रष्ट हुन आउँछ ।





अनुसूचीहरू



अनुसूची १

छ वर्षको अवधिमा समितिमा रहनु भएका सदस्य



दिल कुमारी रावल थापा (पार्वती)
माननीय सभापति
२०७५/०४/२२ - २०८०/११/२०



अनिता देवकोटा
माननीय सदस्य
२०७६/१२/०२ - २०७९/५/१७



इन्दिरा देवी गौतम
माननीय सदस्य
२०७६/१२/२ देखि हालसम्म



इन्दु कडरीया
माननीय सदस्य
२०७५/०५/१९ - २०८०/११/२०



उदया शर्मा/पौडेल
माननीय सदस्य

२०७७/४/१७ - २०७८/११/२०



कुमार दसौदी
माननीय सदस्य

२०७९/११/१५ - २०८०/११/२०



कोमल वली
माननीय सदस्य

२०७५/०४/१७ - २०७८/११/२०



खिमलाल भराई
माननीय सदस्य

२०७५/०४/२२ - ०७९/०६/२३



खेमराज नेपाली
माननीय सदस्य
२०७५/०४/१७ - २०७६/११/२०



गोपी बहादुर सार्की आछामी
माननीय सदस्य
२०७६/१२/२ देखि हालसम्म



जयन्तीदेवी राई
माननीय सदस्य
२०७९/०२/१२ - २०८०/०१/१५



जगत बहादुर पार्की
माननीय सदस्य
२०७९/०२/१२ देखि हालसम्म



जीवन बुढा

माननीय सदस्य

२०७५/०४/१७ - २०७७/०४/१७



तारादेवी भट्ट

माननीय सदस्य

२०७५/४/१७ - २०७५/५/२०



प्रकाश पन्थ

माननीय सदस्य

२०७५/४/१७ - २०७५/१२/०४



दिपा गुरुङ्ग

माननीय सदस्य

२०७५/०४/२२ - २०८०/११/२०



दुर्गा कुमारी गुरुङ्ग
माननीय सदस्य
२०७९/०२/१२ देखि हालसम्म



दृग नारायण पाण्डेय
माननीय सदस्य
२०७८/०३/३१ - २०७८/११/२०



धन कुमारी खतिवडा
माननीय सदस्य
२०७५/०४/१७ - २०७६/११/२०



नारायणकाजी श्रेष्ठ
माननीय सदस्य
२०७७/४/१७ - २०७९/०९/१०



बट्टी प्रसाद पाण्डे

माननीय सदस्य

२०७५/१२/०४ - २०७६/११/२०



रमेश प्रसाद यादव

माननीय सदस्य

२०७५/०४/१७ - २०७६/११/२०



राज कुमार कुवर

माननीय सदस्य

२०७५/०४/१७ - २०७६/११/२०



राजेन्द्र लक्ष्मी गैरे

माननीय सदस्य

२०७९/०२/१२ गतेदेखि हालसम्म



रामचन्द्र राई
माननीय सदस्य
२०७५/०४/२२ - २०८०/११/२०



रामपृत पासवान
माननीय सदस्य
२०७५/०४/१७ - २०७६/११/२०



राम लखन चमार
माननीय सदस्य
२०७७/४/१७ - २०७८/११/२०



सुरेन्द्रराज पाण्डे
माननीय सदस्य
२०७५/०४/१७ - २०७६/११/२०



शेखर कुमार सिंह

माननीय सदस्य

२०७६/१२/२ देखि हालसम्म



सुमनराज प्याकुरेल

माननीय सदस्य

२०७६/१२/०२ - २०७८/११/२०



सोनाम गेलजेन शेर्पा

माननीय सदस्य

२०७९/०४/२३ देखि हालसम्म

अनुसूची २

छ वर्षको अवधिमा समिति सचिवालयमा रही कार्य गर्ने कर्मचारी

क्र.स	कर्मचारीको नाम	कार्य अवधि
१.	सहसचिव श्री मुरारी महत - समिति सचिव	२०७६/०५/०८-२०७७/९/१७
२.	सहसचिव श्री सीता काफ्ले वाग्ले - समिति सचिव	२०७७/९/१८ देखि हालसम्म
३.	उपसचिव श्री सुदर्शन कुइकेल - समिति सचिव	२०७५/०४/१७ - २०७६/०५/०८
४.	उपसचिव श्री दशरथ धमला	२०८०/०१/३१ - २०८१/०२/२२
५.	उपसचिव श्री त्रिविक्रम पराजुली	२०७५/०४/२७ -२०७९/०४/२०
६.	उपसचिव श्री सरीता राना मगर	२०७९/०४/२० - २०८१/०२/२२
७.	शाखा अधिकृत श्री अरुण किशोर शर्मा	२०७७/०४/२७ - २०७८/०५/०९
८.	शाखा अधिकृत श्री नारायण बहादुर कार्की	२०७८/०५/०९ देखि हालसम्म
९.	नायब सुब्बा निरज पन्थी	२०७५/०७/१४ - २०७७/०८/२९
१०.	नायब सुब्बा श्री हेम प्रसाद डुम्रे	२०७५/०४/२७ - २०८०
११.	नायब सुब्बा श्री मुना रेग्मी	२०७७/०८/२९ - २०८०/०८/२२
१२.	नायब सुब्बा श्री सीता भट्टराई	२०८०/०८/२२ देखि हालसम्म
१३.	कार्यालय सहयोगी श्री कृष्ण बहादुर लामिछाने	२०७५/०७/२६ सम्म
१४.	कार्यालय सहयोगी श्री केशराम महर्जन	२०७५/०७/२६ - २०७७/३/११
१५.	कार्यालय सहयोगी श्री सीता चनारा श्रेष्ठ	२०७७/३/११ देखि हालसम्म



अनुसूची ३

समितिले सभामा पेश गरेका प्रतिवेदन

वार्षिक प्रतिवेदन

१. राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिको वार्षिक प्रतिवेदन, २०७५/७६
२. राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समितिको आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को वार्षिक प्रतिवेदन
३. राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को वार्षिक प्रतिवेदन
४. राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को वार्षिक प्रतिवेदन
५. राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति आर्थिक वर्ष २०७९/८० को वार्षिक प्रतिवेदन

अध्ययन प्रतिवेदन

६. तहगत राज्यक संरचनाको विकासमा समन्वय विषयक प्रादेशिक अन्तर्क्रिया कार्यक्रम सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०७६
७. पिछडिएको क्षेत्र, समुदाय, संस्कृति र राष्ट्रिय सम्पदाको अवस्था सम्बन्धमा कर्णाली प्रदेशको स्थलगत अध्ययन भ्रमण प्रतिवेदन, २०७६
८. राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति वार्षिक प्रतिवेदन (आर्थिक वर्ष २०७५/७६, २०७६/७७ र २०७७/७८) कार्यान्वयनको अनुगमन एवं मूल्याङ्कन प्रतिवेदन, २०७९
९. राष्ट्रिय गौरवका आयोजना अध्ययन प्रतिवेदन, २०७९
१०. तहगत अन्तरसम्बन्ध र समन्वय विषयक अध्ययन प्रतिवेदन, २०८०
११. राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्षण, मध्यवर्ती क्षेत्रमा मानव र वन्यजन्तुबीचको द्वन्दको अवस्था सम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदन, २०८०



अनुसूची ४

पिछडिएको क्षेत्र

९ जिल्ला- अछाम, कालिकोट, जाजरकोट, जुम्ला, डोल्पा, बझाङ, बाजुरा, मुगु र हुम्ला

५७ स्थानीय तह

कोशी प्रदेश	
१.	संखुवासभा - भोटेखोला गाउँपालिका
२.	पाँचथर - तुम्बेवा गाउँपालिका
मधेश प्रदेश	
३.	सर्लाही - धनकौल गाउँपालिका
४.	सर्लाही - बसबरिया गाउँपालिका
५.	सर्लाही - बिष्णु गाउँपालिका
६.	रौतहट - राजपुर नगरपालिका
बागमती प्रदेश	
७.	सिन्धुली - हरीहरपुरगढी गाउँपालिका
८.	सिन्धुली - मरिण गाउँपालिका
गण्डकी प्रदेश	
९.	मुस्ताङ - लोमान्थाङ गाउँपालिका
लुम्बिनी प्रदेश	
१०.	बाँके - तरैनापुर गाउँपालिका

कर्णाली प्रदेश	
यस स्थानीय तहमा ३० वटा स्थानीय तह सबैभन्दा पिछडिएको क्षेत्रको सुचिमा परेका छन् ।	
११.	डोल्पा - डोल्पो बुद्ध गाउँपालिका
१२.	डोल्पा - शे - फोक्सुण्डो गाउँपालिका
१३.	डोल्पा - छार्का ताडसोड गाउँपालिका
१४.	दैलेख - भैरवी गाउँपालिका
१५.	कालिकोट - माहाबै गाउँपालिका
१६.	जाजरकोट - जुनिचांदे गाउँपालिका
१७.	जाजरकोट - बारेकोट गाउँपालिका
१८.	दैलेख - चामुण्डा बिन्दासैनी नगरपालिका
१९.	मुगु - मुगु कोमरोग गाउँपालिका

२०.	हुम्ला - सार्केगाढ गाउँपालिका
२१.	सल्यान - दार्मा गाउँपालिका
२२.	हुम्ला - चर्खेली गाउँपालिका
२३.	कालिकोट - पलाता गाउँपालिका
२४.	सल्यान - कुमाख्रमालिका गाउँपालिका
२५.	कालिकोट - नरहरीनाथ नगरपालिका
२६.	हुम्ला - अदानचुली गाउँपालिका
२७.	दैलेख - आठबिस नगरपालिका
२८.	दैलेख - ठाटीकाँध गाउँपालिका
२९.	हुम्ला - ताजाकोट गाउँपालिका
३०.	जाजरकोट - कुसे गाउँपालिका
३१.	सुर्खेत - चौकुने गाउँपालिका
३२.	जाजरकोट - शिवालय गाउँपालिका
३३.	सल्यान - वनगाड कुपिन्डे नगरपालिका
३४.	जाजरकोट - छेडागाड नगरपालिका
३५.	दैलेख - दुल्लु नगरपालिका
३६.	रुकुम - पुथा उत्तरगङ्गा गाउँपालिका
३७.	सुर्खेत - बराहताल गाउँपालिका
३८.	सल्यान - कालिमाटी गाउँपालिका
३९.	डोल्पा - मुङ्केचुला गाउँपालिका
४०.	कालिकोट - कालिका गाउँपालिका

सुदूरपश्चिम प्रदेश	
यो प्रदेश अन्तर्गत १७ वटा स्थानीय तह पिछडिएको क्षेत्रमा परेका छन् ।	
४१.	बभांग - काँडा गाउँपालिका
४२.	अछाम - कमलबजार गाउँपालिका
४३.	अछाम - ढकारी गाउँपालिका
४४.	बभांग - यीत्थङचिर गाउँपालिका
४५.	बाजुरा - हिमाली गाउँपालिका
४६.	अछाम - तुर्माखाँद गाउँपालिका
४७.	बभांग - सुरमा गाउँपालिका
४८.	बभांग - केदारस्यु गाउँपालिका
४९.	कैलाली - मोहन्याल गाउँपालिका
५०.	बभांग - बुंगल नगरपालिका
५१.	बैतडी - शिवनाथ गाउँपालिका
५२.	बाजुरा - स्वामीकार्तिक गाउँपालिका
५३.	डोटी - आदर्श गाउँपालिका
५४.	डोटी - पूर्वीचौकी गाउँपालिका
५५.	बझाङ - दुर्गाथाली गाउँपालिका
५६.	अछाम - पंचदेवल विनाव नगरपालिका
५७.	अछाम - चौरपाटी गाउँपालिका न्यूनीकरण एवं सुशासन प्रवर्द्धन र जनताका धेरै समस्या सम्बोधन गर्न सहज हुन्छ । कानून राम्रो बन्न सकेन भने समृद्धि



अनुसूची ५

निजगढ विमानस्थलका सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट भएको उत्प्रेषणको आदेश

प्रस्तावित निजगढ विमानस्थलसँग सम्बन्धित अन्य पूर्वाधारको निर्माण तथा सो विमानस्थललाई आधार मानी द्रुतमार्ग, रेल-वे लगायत अन्य आयोजनामा राज्यले विगत वर्षहरूदेखि नै ठूलो धनराशी लगानी र खर्च गर्दै आएको परिप्रेक्ष्यमा निजगढ अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निर्माण गर्ने क्रममा चारकिल्ला तोक्ने गरी भएको नेपाल सरकारको निर्णय र सोसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण कामकारबाही बढेर मात्र गरी शून्यको स्थितिमा छाडिदिँदा मुलुकको गौरवको आयोजनाको रूपमा रहेको विमानस्थलको भविष्य नै अनिश्चित हुन जानुको साथै सो विमानस्थलसँग आबद्ध अन्य आयोजनाहरूको समेत भविष्य अनिश्चित हुने अवस्था भई समग्रमा राज्यको ठूलो लगानी खेर जाने र मुलुकको अन्तर्राष्ट्रिय हवाई उड्डयन क्षेत्रको विकासमा प्रतिकूल असर पर्ने सम्भावना समेत देखिएको हुँदा अब प्रचलित वन ऐन, वन नियमावली, वातावरण संरक्षण ऐन तथा नियमावली, वातावरणीय विधिशास्त्र समेतलाई मध्यनजर गरी उक्त विमानस्थल निर्माणको सन्दर्भमा देहाय बमोजिम गर्नु गराउनु भनी विपक्षी निकायहरूको नाममा देहाय बमोजिमको आदेश जारी गरिदिएको छः

- (१) निजगढ अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निर्माणको लागि छनौट भएको बारा जिल्लाको निजगढको प्रस्तावित निर्माणस्थलभन्दा दक्षिणतर्फको सरकारी स्वामित्वको खाली जमीन र सोसँग जोडिएको व्यक्तिगत जग्गाहरू समेतलाई जोडेर वा सो आसपासको वनक्षेत्र कम भएको अन्य स्थान, टाँगिया वस्ती रहेको क्षेत्र वा सोही इलाकाको अन्य उपयुक्त स्थानसमेतको सम्भाव्यता अध्ययन गरी विमानस्थलको आधारभूत संरचनाका लागि आवश्यक हुने क्षेत्रफल बराबरको जमीनको पहिचान गरी हाल कायम रहेको वनलाई सम्भव भएसम्म यथावत् रूपमा कायमै राख्नेतर्फ पहिलो प्राथमिकता दिई अध्ययन गर्नु गराउनु

- (२) उल्लिखित विकल्प अनुसारको क्षेत्रमा प्राविधिक वा अन्य कारणबाट विमानस्थल निर्माणको लागि उपयुक्त हुने नदेखिएमा हाल प्रस्तावित क्षेत्रमा विमानस्थलको लागि चाहिने क्षेत्रफल यकिन गरी पुनः कानूनबमोजिम वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गरी विमानस्थलको निर्माणको लागि नभई नहुने आधारभूत संरचना निर्माणका लागि न्यूनतम वनक्षेत्रको जग्गा मात्र समावेश हुने गरी निर्माणस्थल कायम गर्नु गराउनु
- (३) विमानस्थल निर्माणको लागि उपयुक्त स्थान निर्धारण भएपछि सो क्षेत्रमा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्दा वातावरणमा पर्ने प्रतिकूल प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्ने प्रयाप्त व्यवस्था गर्नु र प्रभावित हुने देखिएका आश्रित वन्यजन्तुको वासस्थान, विचरण तथा अन्य गतिविधिलाई असर नपुग्ने गरी उपयुक्त पूर्वाधारको निर्माण र विकास गरी वन्यजन्तु संरक्षणको उचित व्यवस्था गर्नु
- (४) विमानस्थल निर्माणका लागि रूख बिरूवा काट्नु पर्ने अवस्था देखिएमा वनक्षेत्रभित्रका काटिएका रूखहरूको परिपूरणको लागि स्थान पहिचान गरी प्रचलित कानूनबमोजिम र तोकिएको मापदण्ड अनुरूप नयाँ रूख बिरूवा रोप्ने, संरक्षण गर्ने र हुर्काउने समेतको व्यवस्था गर्नु
- (५) विमानस्थल निर्माणको क्रममा प्रस्तावित विमानस्थल शहर (Airport City) को स्थापना तथा विस्तारका लागि वनक्षेत्रको प्रयोग नगर्नु नगराउनु ।





राष्ट्रिय सरोकार तथा
समन्वय समिति
सिंहदरबार, काठमाडौं

